

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**

**PRÍRODNÉ VEDY
FOLIA GEOGRAPHICA 3**

Ročník XXXII.

Prešov 1999

ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS

PRÍRODNÉ VEDY

FOLIA GEOGRAPHICA 3

Zborník štúdií z XII. zjazdu SGS

Spoluorganizátorom podujatia bol Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu,
pobočka Bratislava

Ročník XXXII.

Prešov 1999

Výkonný redaktor: Doc. RNDr. Zdenko Hochmuth, CSc.

Redakčná rada:

Predseda: Doc. RNDr. Eva Michaeli, CSc.

Členovia: Prof. RNDr. Ján Drdoš, DrSc.
Prof. RNDr. Ján Harčár, CSc.
Doc. RNDr. Zdenko Hochmuth, CSc.
RNDr. Robert Ištok, CSc.
RNDr. René Matlovič, PhD.

Mená recenzentov sú uvedené za jednotlivými príspevkami.

ISBN 80-88722-64-0

Obsah

Sekcia B: Časopriestorové aspekty zmien v spoločnosti

Subsekcia B1: Obyvateľstvo a sídla

<i>Sylvia BÁTOROVÁ</i> : Regionálna diferencovanosť dynamiky obyvateľstva Nitrianskeho kraja	5
<i>Ján BUČEK</i> : Význam a priestorové súvislosti medzinárodných vzťahov miest	13
<i>Jana CHOVANCOVÁ</i> : Živorodenosť obyvateľstva Slovenska – priestorová diferencovanosť na úrovni krajov, okresov a obcí	19
<i>Pavol KOREC</i> : Predpoklady zmien sociálno-priestorovej štruktúry slovenských miest	28
<i>Dalibor MAREK</i> : Dojízďka za prací a sťahovaní obyvateľov ze Slovenska do moravskej časti moravsko-slovenského pomezí	35
<i>René MATLOVIČ</i> : Postmodernistické reflexie v urbánnej geografii	45
<i>Jozef MLÁDEK, Silvia PAVLÍKOVÁ</i> : Starnutie obyvateľstva Slovenska vo svetle vybraných štatistických mier	54
<i>Ondřej MULÍČEK</i> : Prostorové suburbanizačné zmeny v jz sektoru veľkého Brna	63
<i>Peter PODOLÁK</i> : Populačný vývoj vidieckych sídiel Slovenska	67
<i>Sylvia PORADOVÁ</i> : Vývoj národnostnej štruktúry obyvateľstva v Bratislave	72
<i>Stanislav ŘEHÁK</i> : Reflexe hranice ČR/SR obyvateľstvom moravskej strany pomezí	81
<i>Vladimír SLAVÍK, Branislav MIŠÍK</i> : Centrá gymnázií a ich spádové regióny v SR	90
<i>Luděk ŠYKORA</i> : Proměny vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy	98

Sekcia B: Časopriestorové aspekty zmien v spoločnosti

Subsekcia B2: Ekonomické aktivity

<i>Ján SZŐLLŐS</i> : Energetický systém Slovenska ako subsystém energet. systému Európy a sveta	104
<i>Florin ŽIGRAI</i> : Význam a možnosti štúdia časového aspektu socioekonomického transformačného procesu z pozície slovenskej geografie	110
<i>Dagmar POPIJÁKOVÁ</i> : Štrukturálne a priestorové zmeny priemyslu pod vplyvom socioekonomickej transformácie	116
<i>Petronela VÝPALOVÁ</i> : Základné etapy vývoja priemyslu v Bratislave	123
<i>Marián HALÁS</i> : Zmeny v cezhraničných aktivitách obyvateľstva v slovensko-českom pohraničí ..	131
<i>Robert IŠTOK</i> : Regionálny štát a jeho politickogeografická interpretácia	139
<i>Peter MARIOT</i> : Regionálne aspekty neúčasti na voľbách do NR SR 1994	144
<i>František PODHORSKÝ</i> : Postavenie najväčších miest Slovenska v jeho dopravnej sieti	149
<i>Erika OTRUBOVÁ</i> : Transformačné zmeny v slovenských kúpeľoch	154
<i>Michal VANČURA</i> : Geografické aspekty transformácie českého priemyslu (na príklade nábytkárskeho priemyslu)	163
<i>Stanislav MIRVALD</i> : Perspektíva dopravného spojenia ČR se zahraničím	170
<i>Josef KUNC</i> : Zmeny v priemysle mesta Brna a jejich vliv na situáciu na trhu práce	175
<i>Ingrid KRÁLOVICSOVÁ</i> : Bratislava ako centrum cestovného ruchu – hodnotenie návštevnosti ..	184
<i>Anton BEZÁK, Daniel MICHNIAK</i> : Niekoľko predbežných úvah o dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku	191
<i>Peter SPIŠIAK</i> : Poľnohospodárstvo v marginálnych oblastiach (na príklade Bielych Karpát)	198
<i>Milan ŠVOŇAVEC</i> : Cena pôdy v procese transformácie poľnohospodárstva Slovenska	204
<i>Jozef TEREK</i> : Neolitické a súčasné poľnohospodárstvo severnej časti Mezopotámie	211
<i>Marcel HORŇÁK</i> : Vývoj postavenia železničnej dopravy na dopravnom trhu v SR	218
<i>Branislav NIŽNANSKÝ</i> : Metodické aspekty aplikovaného geografického výskumu pre podporu rozhodovania subjektov podieľajúcich sa na turizme	229

Sekcia C: Regióny a problémy ich rozvoja

<i>Milan BRANICKÝ</i> : Osobná doprava, ako fenomén rozvoja regiónu, jej problémy a možnosti jej riešenia	235
---	-----

<i>Jaroslav DOKOUPIL</i> : Problémy regionálneho rozvoje pŕhraničných okresů (na pŕíkladu regionu Tachovsko)	240
<i>Vladimír DRGOŇA</i> : Vysokorýchlostný systém TRANSRAPID a jeho dôsledky na regionálnu štruktúru Slovenska	244
<i>Alena DUBCOVÁ</i> : Transformačné zmeny v privatizácii priemyslu Nitrianskeho kraja	250
<i>Magdaléna HASPROVÁ</i> : Predpoklady rozvoja cestovného ruchu v Topoľčiankach	254
<i>Alfred KROGMANN</i> : Vybrané problémy cestovného ruchu okresu Nitra	261
<i>Viliam LAUKO</i> : Transformačné zmeny v regióne roztrateného osídlenia na pŕíkľade Myjavy	269
<i>Jozef MINKA</i> : Problémy rozvoja cestovného ruchu v regióne Podunajsko	276
<i>Eudovít SLUKA</i> : Zvolen – problémy rozvoja a transformačný proces	282
<i>Irena SMOLOVÁ</i> : Stimuly rozvoja cestovného ruchu v pohraničných oblastiach (na pŕíkladě okresu Náchod)	287
<i>Vladimír SZÉKELY</i> : Regióny podpory z hľadiska expertného hodnotenia: pŕíklad Slovenska	293
<i>Juraj TEJ, Helena ŠIMKOVÁ</i> : Problémy rozvoja malých okresov	299
<i>Ladislav TOLMÁČI</i> : Spádové regióny krajských miest na základe ich asymetrickej vázenej dostupnosti	305
<i>Peter TREMBOŠ</i> : Krajinnoeologické podmienky rozvoja regiónu Žiarskej kotliny – modelové územie Hliník nad Hronom	314
<i>Ivan VERUZÁB</i> : Transnacionálna kooperácia v oblasti územného a regionálneho rozvoja v podunajskom priestore (ARGE DONAULÄNDER)	321
Sekcia D: Kvalita životného prostredia a života z aspektu geografie	
<i>Roman BARTÁK</i> : Ochrana a tvorba krajinného rázu v rámci komplexných pozemkových úprav (katastr Tŕebišť)	328
<i>Miroslav HAVRLANT</i> : Posudzování kvality životného prostŕedí z aspektu geografie	332
<i>Vladimír IRA</i> : Životné prostredie, kvalita života a trvalo udržateľný rozvoj vo vnímaní a predstavách obyvateľov (v reg. Dolné Pomoravie, Tatry a Východné Karpaty)	338
<i>Eva MICHAELI</i> : Náčrt transformácie pŕírodného prostredia a súčasnej urbánno-ekologickej stability vo vybraných lokoregiónoch Prešova	347
<i>Branislav ROCHOVSKÝ</i> : Vybrané problémy mýs v teórii a praxi	357
<i>Eva SMATANOVÁ</i> : Problémy rozvoja nadštandardného bývania v Bratislave	361
<i>Štefan SOTÁK</i> : Klimatické riziká vo vzťahu k diaľničnej doprave	370
<i>Jaroslav ŠPIČUK, Milan BOBRO</i> : Monitoring imisného zaťaženia v nár. parku Slovenský raj	375
<i>Stanislav TORMA</i> : Ochrana pôd a podzemných vôd v špecifických územiach	382
<i>Jozef VILČEK</i> : Regionálne programy trvalo udržateľného využívania poľnohospodárskych pôd Východoslovenskej nížiny	387
Sekcia F: Školská geografia	
<i>Hilda KRAMÁREKOVÁ, Milan ŠIRÚČEK</i> : Z histórie komisie školskej geografie SGS	396
<i>Ján KANCÍR</i> : Ostatných desať rokov vedeckého výskumu v didaktike geografie na FHPV PU v Prešove	403
<i>Hilda KRAMÁREKOVÁ</i> : Geografia v integrovanom pŕírodovednom vzdelávaní na UKF v Nitre ..	413
<i>Peter LIKA VSKÝ</i> : Európa v geografickej edukácii na Slovensku	422
<i>Katarína ČIŽMÁROVÁ</i> : Didaktická transformácia regionálnej geografie v nových podmienkach súčasnej školy	426
<i>Alica DRAGULOVÁ</i> : Alternatívne učebné osnovy z geografie pre gymnáziá	430
<i>Vladimír SABOL</i> : Geografická olympiáda na gymnáziách	433
<i>Ladislav TOLMÁČI, Terézia TOLMÁČIOVÁ</i> : Geografické pokusy	438
<i>Alena MATUŠKOVÁ</i> : Zemepisné prvky v plánovaní kurikulu na pŕimárnom stupni českých základných škôl a jejich prezentace v učebniciach vlastivědy	443
<i>Alena MADZIKOVÁ</i> : Pŕíprava učiteľov pŕvého stupňa základnej školy z pohľadu geografie	448

Sekcia B

Časopriestorové aspekty zmien v spoločnosti

Subsekcia B1

Obyvateľstvo a sídla

REGIONÁLNA DIFERENCIOVANOSŤ DYNAMIKY OBYVATEĽSTVA NITRIANSKEHO KRAJA

Sylvia BÁTOROVÁ

Abstract

Analysis of demographic phenomena and processes presents distinct territorial differences. Relevant turns to be a synthetic typology of area structures on the basis of demographic features. The aim of the paper is to bring information about territorial differentiation of population change in Nitra county. The analysis was realized on the level of communities (total 343). The selected relative indicators of natural and mechanical movement in the period from 1993 to 1995 were the basis for the valuation. The result is the synthetical typology of communities which informs about the „space“ arrangement layout of the selected demographic indicators in Nitra county.

Key words: the natural, migration movement, population change, Webbs graf, population types of communities.

Veľa demografických, geografických a štatistických štúdií sa zaoberá sledovaním kvantitatívneho efektu celkovej dynamiky obyvateľstva. Celkový pohyb obyvateľstva je výsledkom spolupôsobenia prirodzeného a migračného pohybu. Globálny prírastok, resp. úbytok obyvateľstva je potom závislý od dvoch zložiek prirodzeného (živorodenosť, úmrtnosť) a migračného pohybu (imigrácia, emigrácia).

Metodika práce, literatúra a použité štatistické materiály

(PP, PÚ – prirodzený prírastok, úbytok, MP, MÚ – migračný prírastok, úbytok, CP, CÚ – celkový prírastok, úbytok)

Priestorové analýzy zmien celkového počtu obyvateľov neumožňujú postihnúť podiel prirodzených a migračných prírastkov, z tohto dôvodu je predložená analýza doplnená sledovaním podielu spomínaných zložiek pomocou grafického vyjadrenia. Podstatou grafického

Mgr. Sylvia BÁTOROVÁ

*Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava, e-mail: Batorova@fns.uniba.sk*

spôsobu, ktorý odvodil a použil Webb (1963), je zobrazenie zvolených regionálnych jednotiek (v našom prípade obcí) na grafe, ktorého vertikálna os zobrazuje bilanciu prirodzeného pohybu obyvateľstva (PP, resp. PÚ) a horizontálna os bilanciu migračného pohybu obyvateľstva (MP, resp. MÚ). Grafickú metódu pre jej názornosť použili viacerí slovenskí autori: Očovský (1968), Podolák (1986), Bašovský (1973) a Székely (1993).

Štúdium demografických procesov a dynamiky obyvateľstva sa uskutočnilo na úrovni obcí (spolu 343 v roku 1995). Základom boli priemerné hodnoty absolútnych počtov narodených, zomretých, prisťahovalých, vysťahovalých za obdobie 1993-1995, z ktorých sa vypočítali pre každú obec vybrané relatívne ukazovatele pohybu obyvateľstva (hrubé miery na 1000 obyvateľov stredného stavu). Výsledkom je syntetická typológia obcí uskutočnená na základe rozšírenia typov celkového prírastku, ktorá zároveň informuje o priestorovom rozložení vybraných demografických ukazovateľov v Nitrianskom kraji.

Regionálna diferencovanosť CP (CÚ) obyvateľstva Nitrianskeho kraja

1. Základná demografická charakteristika Nitrianskeho kraja

V Nitrianskom kraji žilo v roku 1997 viac ako 700 000 obyvateľov. Podľa výsledkov pohybu obyvateľstva v roku 1997 (tab. 1) možno skonštatovať, že patrí do skupiny krajov s podpriemernou živorodenosťou, je krajom s najvyššou úmrtnosťou a najväčším prirodzeným úbytkom v SR, migračný prírastok kraja je nad priemerom SR, čo však nemá výraznejší vplyv na celkový pohyb, pretože Nitriansky kraj je krajom s najväčším celkovým úbytkom v SR.

Tab. 1. Pohyb obyvateľstva SR v roku 1997 podľa krajov

KRAJ SR	NŽ [‰]	Úm [‰]	PP [‰]	MP [‰]	CP [‰]
Bratislavský	8,14	9,15	-1,01	0,64	-0,37
Trnavský	9,76	9,87	-0,11	1,43	1,32
Trenčiansky	9,67	9,55	0,12	0,23	0,35
Nitriansky	9,67	11,17	-1,49	1,01	-0,48
Banskobystrický	10,49	10,89	-0,40	0,13	-0,27
Žilinský	11,87	8,91	2,96	-0,44	2,52
Prešovský	14,11	8,43	5,68	-0,29	5,39
Košický	12,90	9,61	3,29	0,16	3,45
SR	10,98	9,68	1,30	0,32	1,62

NŽ-živorodenosť, Úm-úmrtnosť, PP-prirodzený pohyb, MP-migračný pohyb, CP-celkový pohyb
Spracované podľa ŠÚ SR – predbežné výsledky

2. Prirodzený pohyb

Prirodzený pohyb obyvateľstva je v súčasnosti dôležitým faktorom formovania sa populačnej štruktúry Nitrianskeho kraja. Nízka hodnota PP (hmpp) dostáva kraj do výnimočného

postavenia v rámci SR (tab. 1). Počas sledovaných 3 rokov bol až pre 259 obcí Nitrianskeho kraja typický PÚ, čo predstavuje 76%, zvyšných 84 obcí (24%) charakterizuje PP, z čoho je nad priemerom SR (hmpp SR 1993-95 2,80‰) len 61 (17%). Z hľadiska regionálnej diferencovanosti môžeme podľa PP rozdeliť Nitriansky kraj na dve základné oblasti. Juh, juhovýchod, skupinu obcí charakterizuje nízka úroveň živorodenosti, ktorej hodnoty sú v porovnaní s priemerom SR za sledované obdobie (hmž SR 1993-1995 12,60‰) značne podpriemerné, druhým znakom je vysoká úmrtnosť, ktorá je vzhľadom k úrovni úmrtnosti za SR (hmú SR 1993-1995 9,80‰), výrazne nadpriemerná. Dôsledkom nízkej živorodenosti je rýchle relatívne stárnutie obyvateľstva a tým aj vyššia úmrtnosť. Spolupôsobenie všetkých spomínaných faktorov podmieňuje výrazný PÚ obyvateľstva. Sever, severozápad, skupinu obcí charakterizuje živorodenosť okolo priemeru až nad priemerom SR, hodnota úmrtnosti je u väčšiny obcí mierne až stredne nad priemerom SR. Vzhľadom k prvej oblasti je pre sever, severozápad kraja typický PP.

Ani jedna z oblastí však nie je úplne homogénna, viditeľné sú rozdiely medzi vidiekom a mestom. Mestá, obce v prímestských zónach a väčšie obce, ktoré majú niektoré mestské aktivity (lokalizácia priemyselnej výroby, stredisko cestovného ruchu...) sú charakteristické PP (obce v okolí Levíc, Komárna, Nových Zámkov, Štúrovo, Slatina, Topoľčianky, Pohronský Ruskov, Tlmače, Kalná n/Hronom, Šurany...). V mestách a obciach spomenutých typov je úmrtnosť podpriemerná, alebo osciluje okolo priemeru SR za sledované roky a úroveň živorodenosti je buď okolo priemeru alebo mierne podpriemerná.

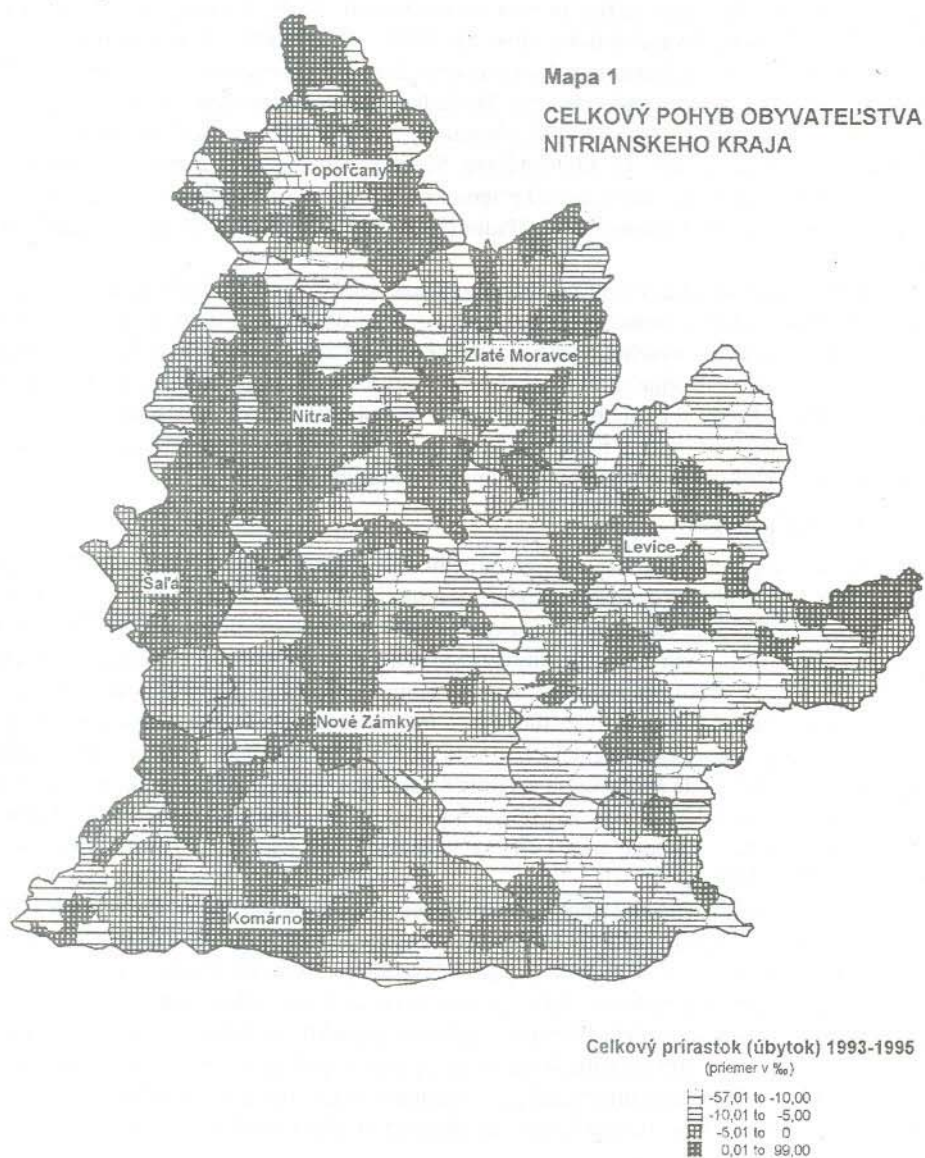
3. Migračný pohyb

Nitriansky kraj je územím s intenzívnym vnútorným sťahovaním obyvateľstva. Migračný pohyb je na rozdiel od prirodzeného pohybu silne spätý s ekonomickými faktormi, vyznačuje sa citlivou reagenciou na ekonomický rozvoj jednotlivých oblastí, Bašovský (1973, s. 109). V porovnaní s prirodzeným pohybom obyvateľstva Nitrianskeho kraja sa migračný vyznačuje väčšou regionálnou diferencovanosťou, oblasti kompaktnejšieho charakteru sa dajú ťažšie vymedziť. Dôležitejšie je zdôrazniť rozdiel medzi mestom a vidiekom. Pre mestá a väčšie obce je typická v kraji najnižšia emigrácia (hme do 20‰), nie všetky sú však pre obyvateľov imigračne príťažlivé. Zlaté Moravce sú mestom s najväčším MÚ (-7,88‰), migračne stratové sú aj okresné mestá Nové Zámky (-0,38‰), Šaľa (-1,45‰) a mestá Vráble, Šahy, Tlmače, Štúrovo (do -3,00‰). Ostatné mestá (8) sa vyznačujú MP (do 4‰). Levice sú mestom s najväčším MP (9,10‰).

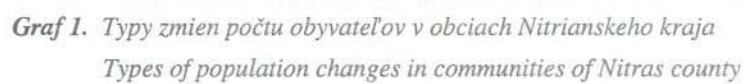
Najkompaktnejšou oblasťou z pohľadu emigrácie sa javí opäť juh, juhovýchod kraja. Patria sem predovšetkým obce Levického okresu, pre ktoré je typická vysoká emigrácia (hme vo väčšine obcí od 15,00 do 53,00‰). Je to časť oblasti SR (od Nových Zámkov, cez Levice na východ až po Rimavskú Sobotu), ktorá je viacerými autormi označovaná ako populačne slabšia, príčinou je tradične nízka pôrodnosť a dlhotrvajúci MÚ podmienený nízkou ponukou pracovného trhu. Avšak ani táto oblasť nevystupuje ako jednoliaty celok, medzi územiami so silnou emigráciou vystupujú imigračné pásy s jadrami (napr. pás obcí od juhu okresu Zlaté Moravce, cez Nový Tekov, Levice k najvýchodnejšiemu cípu Levického okresu).

4. Typológia obcí podľa vzťahu prirodzeného a migračného prírastku

Doteraz oddelene skúmané faktory môžeme spojiť a analyzovať na mape CP (mapa 1) a Webbovom grafe (graf 1), ktorý nám umožní porovnať intenzitu spolupôsobenia PP (PÚ) a MP (MÚ).

Mapa 1. Celkový pohyb obyvateľstva Nitrianskeho kraja

Rozmiestnenie obcí v grafe ukázalo, že sa v Nitrianskom kraji nachádza všetkých 8 typov zmien počtu obyvateľov. Zo všetkých obcí kraja (343) bolo až 241 (70%) s CÚ, CP zaznamenalo len 101 obcí, čo predstavuje 30% (tab. 2).

Typ A: najmenší počet obcí Nitrianskeho kraja (len 11, približne 3% z celého súboru) patrí do typu A. Tento typ je charakteristický CP, v ktorom PP prevyšuje MÚ. Obce typu A sa nenachádzajú v okrese Levice a Komárno. Reprezentačným príkladom sú mestá Nové Zámky, Šaľa a Vráble alebo väčšie obce Horná Kráľová (okres SA), obce v prímestských zónach Hostovce (ZM), Machulince (ZM)...(tab. 2).

Tab. 2. Počet a podiel obcí Nitrianskeho kraja podľa CP (CÚ) a PP (PÚ) v rokoch 1993-1995

okres	CELKOVÝ PRÍRASTOK								CELKOVÝ ÚBYTOK																
	A		B		C		D		E		F		G		H		PP	PÚ	CP	CÚ	Spolu				
	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	obcí				
NR	3	5	6	11	3	5	12	21	7	13	6	11	16	29	3	5	15	26	41	74	24	3	32	57	56
TO	2	4	2	4	6	11	10	19	3	6	2	4	18	35	9	17	19	36	33	64	20	38	32	62	52
ZM	2	7	2	7	3	9	3	9	3	9	3	9	8	25	8	25	15	48	17	52	10	31	22	69	32
LV	0	0	1	1	4	5	11	12	21	24	23	26	20	23	8	9	13	15	75	85	16	18	72	82	88
NZ	2	3	2	3	3	5	8	13	18	30	17	28	9	15	2	3	9	14	52	86	15	25	46	75	61
KN	0	0	1	2	4	10	5	12	11	27	5	12	10	25	5	12	10	24	31	76	10	24	31	76	41
SA	2	15	0	0	1	8	4	31	5	38	1	8	0	0	0	0	3	23	10	77	7	54	6	46	13
spolu	11	3	14	4	24	7	53	15	68	20	57	17	81	24	35	10	84	24	259	76	102	30	241	70	343

spracované podľa ŠÚ SR: Bilancia pohybu obyvateľstva 1993, 1994, 1995

Typ B, C: typ B je zastúpený 14 obcami, ktoré tvoria 4% zo všetkých sledovaných obcí. Do typu C bolo zaradených 24 obcí, t. j. 7%. Pre obidva typy je charakteristický prirodzený aj migračný prírastok, z tohto dôvodu boli zaradené do jednej skupiny. Obce typu B, C nevytvárajú v Nitrianskom kraji kompaktnejšiu zónu, sú rozložené mozaikovo. Patria sem okresné mestá Nitra, Komárno a Levice, ktoré pôsobia spolu s niekoľkými obcami vo svojom okolí ako prírastkové jadrá (Ivánka pri Nitre, Jarok, Alekšince, Svätoplukovo-okolie Nitry, Horná Seč, Hronské Kľačany-okolie Levíc, Vrbová, Chotín-okolie Komárna). Spomínané mestá poskytujú obyvateľom spektrum pracovných príležitostí, čo ich robí imigračne atraktívnymi. Ďalej sem patria obce, v ktorých je lokalizovaná priemyselná výroba-Šurany, Kalná n/Hronom, či väčšie obce Močenok, Jelenec, Žirany, Čierne Kľačany, Skýcov, Komjatice, Bánov, Gbelce, Búč, Radošina, Prašice.... Celkové prírastky sú vzhľadom k populačnej situácii v Nitrianskom kraji výrazné.

Typ D: celkový prírastok je výsledkom MP a PÚ. Sú to územia, v ktorých je bilancia prirodzenej reprodukcie negatívna a obyvateľstvo rastie vďaka imigrácii, Očovský (1968, s. 63). V Nitrianskom kraji je zastúpený 52 obcami (15% obcí). Relatívne najviac obcí tohto typu je v okrese Šaľa (31% obcí) a Nitra (21%), najmenej v okrese Zlaté Moravce (9%). Suma

pristťahovaných v niektorých obciach značne prevyšuje PÚ, čo spôsobuje výrazný CP (15,00% a viac), napr. Nitrianska Streda (TO), Nitrianska Blatnica (TO), Klasov (NR), ale vo väčšine z nich sa tieto zložky len mierne líšia, čím sú hodnoty CP nízke (0 až 2,00%), napr. Plášťovce (LV), Beladice (ZM), Hontianska Vrbica (LV)...(tab. 2).

Najviac zastúpenými typmi obcí s CÚ obyvateľstva sú E, F a G, zaraďujeme k nim 206 obcí (61% celého sledovaného súboru). Je potrebné poukázať na fakt, že najväčšie zastúpenie v týchto 3 typoch majú obce Levického okresu (73% obcí). Druhý okres s výrazným zastúpením v typoch E a F je okres Nové Zámky (58%). Typ G je značne rozšírený v okrese Nitra (29%) a Topoľčany (35%), (tab. 2).

Typ E: na CP obcí tohto typu sa podieľa MÚ a PÚ, ktorý je v prevahe. Typ E je zastúpený 68 obcami (20%), pričom relatívne najviac z nich je z okresu Šaľa, kde 5 obcí tvorí až 38% okresu, Nové Zámky (30%, 18 obcí) a Komárno (27%, 11 obcí). V ostatných okresoch je zastúpenie týchto typov obcí oveľa nižšie (tab. 2).

Typ F, G: typ G je prvým a typ F tretím najpočetnejším typom obcí v Nitrianskom kraji. Pre obidva je charakteristický PÚ a MÚ. Do typu G patrí 81 obcí (24%), do F 57 (17%). Imigračná sila typov B, C (v našom prípade hlavne mestá Levice a Komárno) sa stáva jedným z faktorov podporujúcich u obcí typu F a G emigráciu. Emigrácia spolu s PÚ obyvateľstva robí z týchto obcí výrazne depopulačné oblasti. Obce spomínaných typov tvoria takmer súvislé územie na juhu, juhovýchode kraja (okres Levice, Nové Zámky a Komárno). Jedinými územiami, ktoré narúšajú ich integritu sú už spomenuté imigračné jadrá. Relatívne veľké zastúpenie typu G je aj v Topoľčianskom (35%) a Nitrianskom okrese (29%) (tab. 2).

Typ H: zlú demografickú situáciu reprezentuje tiež typ H. Tento typ má síce kladnú bilanciu prirodzeného pohybu, ale spolu s MÚ spôsobuje CÚ obyvateľstva. Hodnoty úbytku sú rôzne. V obciach, ktoré sem patria PP nedokáže nahradiť relatívne veľké migračné straty, týmto spôsobom sa tieto oblasti vyľudňujú. Najviac je tento typ zastúpený v okrese Topoľčany (17%, 9 obcí), Zlaté Moravce (25%, 8), Komárno (12%, 5) a Levice (9%, 8). Patrí sem spolu 35 obcí (10%). Zaujímavé je, že do tohto typu bolo zaradené mesto Zlaté Moravce, čím sa stali jediným okresným mestom v kraji s CÚ. Ostatné okresné mestá patrili do typov A až C. Typ H zahŕňa oblasti, ktoré tvoria zásobárne ľudských zdrojov pre územia so silnejšou hospodárskou bázou, ktorú buď nikdy nemali alebo ju v poslednom období strácajú, Očovský (1968, s. 61), ako príklad možno uviesť Zlaté Moravce, Tlmače, Pohronský Ruskov, Štúrovo, Slatina.

Záver

Z analýzy prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva Nitrianskeho kraja a tým aj typológie obcí podľa komponentov rastu obyvateľstva za roky 1993-1995 vyplýva niekoľko záverov.

V Nitrianskom kraji sú zastúpené všetky typy obcí od depopulačných s CÚ obyvateľstva až po typy s CP, nepriaznivé postavenie kraja v rámci SR z hľadiska celkového pohybu obyvateľstva potvrdzuje aj fakt, že až 70% jeho obcí je depopulačných, z čoho až u 41% (138) obcí je CÚ výsledkom spolupôsobenia MÚ a PÚ. Viac ako 75% obcí sa vyznačuje PÚ.

Pomocou typológie obcí boli na koniec vyčlenené dve základné oblasti: juh, juhovýchod kraja ako populačne depresná oblasť, pre ktorú je typický CÚ obyvateľstva a sever, severozápad

kraja ako populačne rastová oblasť so silnejším zastúpením obcí s CP. Ani jedna z vyhraničených oblastí však nie je homogénna, prejavujú sa rozdiely demografických procesov medzi mestami a vidiekom. Mestá a väčšie obce pôsobia ako imigračné jadrá a rastú na úkor depopulácie vlastného okolia.

Analyzované javy a procesy sú spolu silne viazané, navzájom koincidujú, vzájomne sa podmieňujú. Predložená práca nevyčerpáva celý problém. Je základnou sondou, na báze ktorej sa bude robiť ďalší výskum (stupeň závislosti znakov pohybu od znakov štruktúry obyvateľstva – veková, náboženská štruktúra, podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva...). Obce boli sledované počas 3 rokov, čo je dosť krátke obdobie na vyvodzovanie konečných záverov, do úvahy treba brať aj slabú výpovednú hodnotu štatistických údajov malých obcí.

Literatúra:

- BAŠOVSKÝ, O. (1973): Pohyb obyvateľstva a regionálna štruktúra ČSSR. Acta Geographica Universitatis Comenianae, *Economico-Geographica* Nr. 12, Bratislava, s. 97-122.
- BAŠOVSKÝ, O., PAULOV, J., HVOŽDAROVÁ, E. (1987): Prognóza rozvoja územia juhoslovenských okresov v oblasti nevýrobnej sféry, *AFRNUC Geographica* Nr. 27, s. 89-113.
- MLÁDEK, J. (1992): Základy geografie obyvateľstva, SPN, Bratislava.
- OČOVSKÝ, Š. (1968): Typizácia zmien počtu obyvateľstva na príklade Československa v rokoch 1960-1966. *Geografický časopis*, XX, č. 1, s. 56-71.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986): Základy demografie, Praha Academia.
- PODOLÁK, P. (1986): Priestorová diferenciácia pohybu obyvateľstva na Slovensku v r. 1971-1980. Kandidátska dizertačná práca. Geografický ústav SAV, Bratislava.
- SZÉKELY, V. (1993): Rastové typy obcí v okrese Prievidza v období 1971-1990. *Slovenská štatistika a demografia*, 3. roč., č. 4, s. 4-14.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1994), (1995), (1996): Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky podľa obcí v roku 1993, 1994, 1995, Bratislava.
- WEBB, J. W. (1963): The natural and migrational components of population changes in England and Wales, 1921-1931. *Economic Geography*, 39, s. 130-148.

THE REGIONAL DIFFERENTIATION OF INHABITANTS DYNAMICS IN NITRA COUNTY

Sylvia BÁTOROVÁ

Summary

The paper pays attention to quantitative effect of population change in Nitra county and to its regional differences. By completing the analysis, here was used a Webbs graph method and statistical data about the movements of inhabitants on the level of communities in the period from 1993 to 1995.

The analysis results that the natural movement of Nitra county population is adverse (more than 3/4 communities are characterized by natural decrease), for 70 per cent of communities is typical a total decrease of inhabitants.

By following the territorial differences of the selected processes in the area of Nitra county there have been found differences not only between the north and the south part of the county, but also between urban and rural areas. Population growth is typical for the north of the county, the population wane for the south.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

VÝZNAM A PRIESTOROVÉ SÚVISLOSTI MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV MIEST

Ján BUČEK

Abstract

Massive growth of international relations of Slovak cities, especially with cities in Western Europe was allowed by changes after 1989. Their co-operations were not only of technical character, but has included also important value based issues (local democracy, human rights etc). Some general comments concerning the role of international relations of cities are mentioned in first part of the paper. Importance and spatial aspects of urban international relations are documented on a case of Slovak cities, with special emphasis on latest development in a case of selected group of internationally active bigger cities.

Key words: cities, local self-government, international relations, spatial orientation.

Potreba aktivizácie Slovenska na globálnej úrovni a európska integrácia si vyžadujú náležité kroky nielen na úrovni centrálného štátu a celoslovenských inštitúcií, ale aj na lokálnej úrovni. Po r. 1989 nastal prudký rozvoj medzinárodných vzťahov miest a obcí na Slovensku. Tento vývoj bol na jednej strane kvalitatívne novým pokračovaním už predtým existujúcich „družobných“ vzťahov a na druhej strane reakciou na nové možnosti týchto kontaktov. Vzťahy miest so zahraničím sa mohli začať organizovať na princípoch podobných vyspelým demokraciám, čo slovenské mestá a obce začali okamžite intenzívne využívať.

V príspevku naznačujem základný význam medzinárodných vzťahov miest (reprezentovaných ich samosprávami), uvádzam základné oblasti ich výskumu. Cieľom príspevku bolo aj načrtnúť hlavné tendencie vývoja medzinárodných vzťahov slovenských miest. Hlavným zdrojom informácií o vývoji tesne po r. 1989 sú výsledky výskumu z r. 1994 (Buček, 1995). Posledný vývoj charakterizujem na základe prieskumu uskutočnenom na vzorke 8 veľkých miest Slovenska v r. 1997-1998 (Banská Bystrica, Bratislava, Košice, Michalovce, Nitra, Prešov, Trenčín, Trnava), využívajúc informácie a materiály z jednotlivých mestských úradov.

RNDr. Ján BUČEK, CSc.

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

Medzinárodné vzťahy miest – význam, ciele, hodnotiace aspekty

Medzinárodné vzťahy sa stali typickou črtou súčasnej komunálnej politiky v globálnom meradle. Historicky boli ich hybnou silou ekonomické záujmy a obchod, ale svoj vplyv mali aj jednotlivé národné komunity, žijúce v mestách iných krajín. Mnohé spolupráce v tomto storočí prežívajú celé desaťročia, pričom majú rôznu nosnú ideu. Zelinski (1991) uvádza, že za štyridsať rokov (1950-1990) sa na svete rozvinulo viac ako 11 tis. formalizovaných spoluprác sídiel – sesterských miest rôzneho charakteru v najmenej 159 krajinách sveta.

Medzinárodné vzťahy miest sa týkajú dvoch základných skupín partnerov. Prvou sú kontakty s najrôznejšími zahraničnými subjektami, predovšetkým zahraničnými firmami (resp. pod zahraničnou kontrolou), ktorých skúsenosti sa využívajú pri modernizácii riadenia a fungovania mesta (od likvidácie odpadu až po finančné poradenstvo). Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj spoluprácu so zastupiteľskými úradmi. Druhou, významnejšou oblasťou sú vzťahy s mestami, teda obdobným, rovnocenným partnerom v zahraničí. Tieto smerujú jednak k budovaniu dvojstranných partnerstiev, ako aj k účasti v mnohopočetných medzinárodných sieťach miest.

Kľúčovým významom medzinárodných spoluprác miest je formovanie vzájomného poznania, dôvery, inšpirácie. Orientáciu vzťahov miest môžeme rozdeliť do dvoch hlavných smerov – na spoluprácu zaoberajúcu sa skôr technickými aspektami fungovania miest (know-how transfer v oblasti samosprávy, rozvoja miest a pod.) a spoluprácu majúcu predovšetkým hodnotové aspekty. Vzťahy miest „východ-západ“ krátko po r. 1989 získali nielen technický ráz, ale obsahovali aj prenos skúseností v oblasti miestnej demokracie, mierovej spolupráce a regionálnej stability, humanitárnych iniciatív, ľudských práv, prístupov samospráv na etickej báze (napr. sociálne programy), pomoc mestám rozvojových krajín a pod.

Tradičným problémom miestnej úrovne je jej vzťah k štátnej moci, v tomto prípade voči oficiálnej zahraničnej politike. Okrem vzájomného súladu, či komplementarity, sa medzinárodné vzťahy miest nezriedka dostávajú do konfliktu s politikou centrálného štátu a to nielen v „nových demokraciách“, ale aj v krajinách s dlhou tradíciou demokracie. Príkladom môžu byť aktivity amerických, alebo holandských miest (v Strednej Amerike, Južnej Afrike) v otázkach mieru, ľudských práv, apartheidu, či vyhlasovania svojho územia za bezjadrovú zónu (napr. Hobbs, 1994). Štáty väčšinou podporujú spoluprácu miest v technickej oblasti – rozvoji miest, citlivejšie však bývajú na aktivity miest vo sférach, ktoré majú širšie politické súvislosti. Ciele presadzované mestami sú potom v nesúlade so zahraničnou politikou štátov založenou na doktríne politického realizmu. Odrážajú záujmy, ktoré nedostatočne zohľadňuje oficiálna zahraničná politika. Umožňujú zahraničné aktivity záujmových skupín, ktoré neuspeli v snáhach participovať na oficiálnej zahraničnej politike štátu.

Pri hodnotení medzinárodných vzťahov miest okrem spomínaných hlavných súvislostí považujem za najdôležitejšie nasledujúce vzájomne súvisiace oblasti výskumu:

- *komplexná geografická charakteristika partnerov* – porovnanie profilov miest a ich vhodnosti na spoluprácu, fyzicko-geografické a socio-ekonomické podmienky, otázky polohy, vzdialenosti, veľkosti, priestorová a funkčná štruktúra miest, politická blízkosť atď.
- *stabilita partnerov* – dĺžka trvania vzťahov s jednotlivými mestami, otázky zmeny partnerských miest, faktory ovplyvňujúce stabilitu vzťahov, spôsoby hľadania partnerov,

- *formálnosť vzťahov* – podpora vzťahov oficiálnou dohodou miest, obsah formálnych dokumentov, miera zainteresovanosti predstaviteľov mesta.
- *centralizácia vzťahov* – miera zainteresovanosti rôznych miestnych aktérov. Pri centralizovanej spolupráci sú kontakty obmedzené na primátorov resp. poslancov mesta. Decentralizovanú spoluprácu charakterizuje spolupráca na úrovni oddelení mestských úradov, miestnych aktivistov, školy, podnikateľov, občanov.
- *organizačné aspekty* – inštitucionálne a personálne zabezpečenie, financovanie, legislatívne podmienky. Zaraďujem sem aj hodnotenie frekvencie kontaktov a jednotlivých aktivít, ktoré pomáha odhaliť či sú vzťahy skutočne „živé“, alebo len „vykazované“.
- *oblasti spolupráce* – je veľký rozdiel medzi spoluprácou obmedzujúcou sa na návštevy vedúcich predstaviteľov, či výmenu dychoviek alebo športových tímov a komplexnejšou a hlbšou spoluprácou v mnohých oblastiach života mesta (školsko, miestna ekonomika, bezpečnosť a pod.). Významné je hodnotenie konečných efektov spolupráce.

Základné časopriestorové tendencie medzinárodných vzťahov slovenských miest

Rozmach medzinárodných vzťahov bol úzko podmienený prechodom na samosprávu a posilnením právomocí miestnej úrovne. Celkový nedostatok skúseností v nových podmienkach vyústil aj v ich hľadaní vo vyspelých krajinách. Prudký nárast spolupráce s mestami v západnej Európe dokumentuje tento záujem o zlepšenie fungovania miestnej samosprávy. Uskutočnili svoju vlastnú „cestu do Európy“. Začali sa orientovať na ciele typické pre tieto vzťahy v západnom svete. Podľa výskumu z r. 1994 slovenské mestá uviedli 235 partnerských miest (na základe prieskumu v 82 mestách), kým v r. 1990 to bolo len 136 družobných miest (podrobnejšie Buček, 1995).

Do r. 1989 bola najrozšírenejšia spolupráca „družobných“ miest so susednými krajinami v rámci socialistického bloku – Maďarsko, ZSSR, Poľsko a NDR. Menej početná bola spolupráca s mestami vzdialenejších soc. štátov a niektorých kapitalistických štátov – Grécko, Taliansko, Fínsko, Juhoslávia, Bulharsko, SRN a veľmi obmedzená spolupráca s mestami v ostatných štátoch. Pri podrobnejšom priestorovom pohľade bola pozorovateľná koncentrácia spolupracujúcich miest v pohraničných oblastiach susedných štátov Slovenska. Jasná bola prevaha družobných miest vo východnej časti Čiech a na Morave, v južnom Poľsku, severnom Maďarsku, Zakarpatskej Ukrajine. U viacerých vtedajších partnerských miest v kapitalistických štátoch môžeme uvažovať nad určitou politickou blízkosťou danou postavením ľavicových strán v centrálnych a miestnych vládach (Taliansko, Grécko).

Boli to predovšetkým slovenské mestá, ktoré boli aktívne v hľadaní partnerských miest po zmene celospoločenských podmienok. V prvej fáze po r. 1989 dominovali kontakty založené na osobných kontaktoch starostov a primátorov, menej na premyslenej koncepcii spolupráce, hľadaní spoločných črt miest, čo otvára dvere pragmatickejšie orientovanej spolupráci. Priestorová orientácia vzťahov odrážala situáciu v samosprávach i širšie geopolitické podmienky. V prvých rokoch po r. 1989 prevládal predovšetkým záujem o partnerov z krajín západnej Európy. Časť miest sa snažila udržať existujúce spolupráce s mestami v susedných štátoch, kým mnohé sa snažili zmeniť partnerské mestá z predchádzajúceho obdobia.

Posledný vývoj sledovaný na príklade väčších miest naznačuje obnovovanie spolupráce smerom na východ (Ukrajina) a juh Európy (Chorvátsko, Srbsko, Slovinsko), obmedzenej

v prvých rokoch po r. 1990. Ako dokumentuje aj tab. č. 1 objavujú sa stabilní partneri zo vzdialenejších krajín (USA, Izrael). Okrem zmluvne podložených partnerstiev, mestá spolupracujú s ďalšími mestami vo vybraných oblastiach, prípadne niekoľko rokov preverujú možnosti kooperácie pred podpísaním oficiálnych partnerských zmlúv. Mestá sa v poslednom období stali oveľa racionálnejšie, hľadajú predovšetkým vhodných partnerov a stabilizujú počet partnerských miest na určitej únosnej miere. Mnohé hľadajú nové oblasti spolupráce a pre ich riadenie optimalizujú organizačné zabezpečenie. V mnohých sídlach sa na medzinárodnej spolupráci podieľajú mnohé ďalšie miestne inštitúcie, čím sa spolupráca stáva skutočne spoluprácou obcí a miest, nielen ich samospráv.

Jeden z problémov slovenských miest – nájdenie vhodného partnera sa čiastočne uvoľnil vznikom samostatného štátu. Mestá preferujú mať v rámci niektorej krajiny len jedno sesterské mesto. Mnohé mestá ho majú v Čechách ešte z čias Československa, ale nemajú ho na Slovensku, čím sa rozšírili možnosti hľadania partnerov. Iným faktorom bola reorganizácia územno-správneho členenia, čím sa vytvorila kategória krajských miest. Ich nový status sa prejavuje aj ambíciou a potrebou mať rozvinuté medzinárodné vzťahy. Súčasne sa posilnila ich atraktivita, čo zvýšilo ich šance nájsť vhodných partnerov. Významne sa to týka aj Bratislavy a Košíc, ktoré sa dostali do pozície hlavného, resp. druhého mesta štátu a tomu prispôbujú aj svoje partnerstvá. S týmto súvisí aj aktivita orgánov štátnej správy mať vlastné medzinárodné vzťahy (aktívne sú najmä krajské úrady). Mestá a regionálne orgány v niektorých prípadoch vzájomne spolupracujú v medzinárodných vzťahoch organizovaných po oboch líniách verejnej správy.

Tab. 1. Príklady partnerských miest slovenských miest

Figure 1. Partnership cities of selected Slovak cities

Banská Bystrica Alba (Taliansko), Herzliya (Izrael), Hradec Králové (Česká Republika), Larissa (Grécko), Montana (Bulharsko), Salgótarján (Maďarsko), Tarnobrzeg (Poľsko), Tula (Rusko), Zadar (Chorvátsko)
Nitra Báčsky Petrovec (Srbsko), Bernburg (SRN), České Budějovice, Kroměříž (Česká republika), Eritreia (Grécko), Naperville (USA), Orenburg (Rusko), Osijek (Chorvátsko), Sumy (Ukrajina), Zielona Góra (Poľsko), Zoetermeer (Holandsko)
Prešov Brugherio (Taliansko), Keratsini (Grécko), La Cournéuve (Francúzsko), Mukačevo (Ukrajina), Nyiregyhaza (Maďarsko), Nowy Sącz (Poľsko), Praha 10 (Česká republika), Remscheid (SRN)
Trenčín Békecsaba (Maďarsko), Casalecchio di Reno (Taliansko), Cran-Gévrier (Francúzsko), Kasatin (Ukrajina), Kragujevac (Srbsko), Tábor (Česká republika), Tarnów (Poľsko), Uherské Hradiště (Česká republika)

O rastúcom význame medzinárodných vzťahov miest svedčia aj viaceré ďalšie aktivity miest a ich predstaviteľov. Dokumentuje to usporiadanie konferencie o medzinárodných vzťahoch miest v Trenčíne (1997), vystupovanie zástupcov miest v Rade Európy, zahraničné aktivity ZMOS, či Únie miest a obcí SR. Viaceré mestá sa podieľajú na medzinárodných programoch ako Zdravé mestá (Healthy Cities), alebo Deň výzvy (Challenge Day). Prostredníctvom trilaterálneho projektu NEWS (Holandsko, Slovensko, Nikaragua) pomáhajú naše mestá miestnym samosprávam v Nikarague.

Záver

Medzinárodné vzťahy miest sú odrazom rastu postavenia neštátnych subjektov v medzinárodných vzťahoch. Sú prevažne komplementárnou súčasťou, ale niekedy aj konkurenčnou časťou zahraničnej politiky štátov. Na miestnej úrovni nachádzame mnohých starostov, poslancov a občanov uvedomujúcich si faktický prínos zahraničných vzťahov pre mestá a obce v podobe modernizačných efektov, ale aj presadzovania globálnych hodnôt, vzájomného poznania a rastu dôvery. Z násobujú svoj vlastný potenciál, mobilizujú svoje kapacity na spoluprácu so zahraničím v duchu solidarity. Mestá takto reagujú aj na potrebu miestnej odozvy na globalizáciu, ktorá čím ďalej viac ovplyvňuje chod miest. To sa týka nielen otázok rozvoja, ako napríklad aj zahraničných investícií alebo imigračnej politiky. Mestá znášajú dôsledky svetového vývoja a nechcú byť pasívnym prijímateľom rozhodnutí iných aktérov, v dnešnej dobe nielen domácich, ale aj zahraničných. Uvedomujú si možnosti aktivít voči nadnárodným inštitúciám ako je napr. EU.

Medzinárodné vzťahy slovenských miest sú po r. 1989 charakteristické rapídny nárastom spoluprác a ich reorientáciou smerom na západ. Táto orientácia prispela k rýchlemu udomáckneniu hodnôt miestnej demokracie a samosprávy na Slovensku. Najstabilnejšie sú kontakty s mestami v susedných štátoch (najmä Poľsko, ČR, Maďarsko). U časti miest existujú snahy o zmenu partnerských miest v prospech vhodnejších partnerov, stabilizáciu ich počtu, s ďalším impulzom po vzniku samostatnej SR a reorganizácii územno-správneho členenia. Do spoluprác sú už zainteresované mnohé miestne inštitúcie a aktivisti, spolupráce sú komplexnejšie. Orgány samosprávy plnia úlohu hlavného aktéra, iniciátora a koordinátora. Medzinárodné aktivity slovenských miest dosahujú rozmer porovnateľný s inými mestami v Európe, napriek existujúcim limitom (napr. nedostatku financií, nedostatku právomocí). Význam medzinárodných vzťahov miest bude rásť s pokračujúcim procesom integrácie Slovenska do EU. Akékoľvek snahy o obmedzenie, alebo kontrolu medzinárodných vzťahov miest zo strany štátu (ktoré sa na Slovensku objavujú) pôsobia kontraproduktívne.

Literatúra:

- BUČEK, J. (1995): Medzinárodné vzťahy slovenských miest. Obecné noviny, č. 39 a 40, pp. 16-18, resp. 14-15.
- HOBBS, H. H., (1994): City Halls Goes Abroad – The Foreign Policy of Local Politics. Thousand Oaks (SAGE Publications).

- TER VEER, B. (1996): City Twinning: An Historical Introduction. In: Den Berg, D., Van Der Meer, F., Schennink, B., Ter Veer, B. (eds.). *Winning by Twinning – Experiences and Evaluations of Links between Dutch and East and Central European Cities*. University of Nijmegen (Peace Research Centre), pp. 15-31.
- VAN DER MEER, F. (1996). City Links with Eastern Europe: A Theoretical Reflection. In: Den Berg, D., Van Der Meer, F., Schennink, B., Ter Veer, B. (eds.). *Winning by Twinning – Experiences and Evaluations of Links between Dutch and East and Central European Cities*. University of Nijmegen (Peace Research Centre), pp. 7-14.
- ZELINSKY, W. (1991): The Twinning of the World: Sister Cities in Geographic and Historical Perspective. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, 1, pp. 1-31

THE SIGNIFICANCE AND SPATIAL ASPECTS OF INTERNATIONAL RELATIONS OF CITIES

Ján BUČEK

Summary

Slovak cities are very active in international co-operation with cities around the world. Their ties are oriented not only technically (stressing improvement of cities' management and functioning), but usually have also value based aspects (assisting in building principles of local democracy, peaceful relations among nations, humanitarian issues). Among issues important in evaluation of international relations of cities I emphasise complex geographical comparisons, stability of co-operation, frequency, field of co-operation, formal aspects, main actors, spatial aspects, organisational and financial issues, final outcomes of co-operations.

Basic features of international co-operation of cities are documented on a case of Slovak cities. While until 1989 intermunicipal co-operation was oriented on cities of former eastern block, immediately after change of political regime Slovak cities very quickly began to search for partners in Western Europe. Cities' interest to have partners from the West European countries was combined with renewal of co-operation with cities in some east European countries (mainly Ukraine, Croatia, Slovenia) since mid-nineties. Bigger Slovak cities also started to cooperate with cities outside Europe (USA, Israel). Some cities still search for more suitable partners, and seek to optimise and finally stabilise network of their partners. Cities with new regional administrative centre function improved their chances to attract new suitable partners after territorial administrative re-organisation.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

ŽIVORODENOSŤ OBYVATELSTVA SLOVENSKA – PRIESTOROVÁ DIFERENCovanosŤ NA ÚROVNI KRAJOV, OKRESOV A OBCÍ

Jana CHOVANCOVÁ

Abstract

Slovakia is approximately on European average concerning live-birth rate level and it achieves about half values comparing to the world's average. Slovakia is considerably differentiated regarding to the live-birth rate within the country. The aim of this paper is to comprehend and document these spatial differences in live-birth rate of Slovak population on three hierarchical spatial levels – regional, district and local (communal). Average values of live-birth rate for five year period (1991-1995) are considered as sufficiently representative.

Key words: natality, live-birth rate, spatial differentiation

1. ÚVOD

Pri hodnotení základného populačného procesu prirodzeného pohybu obyvateľstva, t. j. pôrodnosti (v zmysle hrubej miery živorodenosti), možno sledovať dve zákonitosti správania sa tohto procesu. Prvou z nich je zmena úrovne ukazovateľov pôrodnosti v čase, čiže časová diferencovanosť. Druhou všeobecnou črtou je priestorová diferencovanosť sledovaného procesu. Možno ju sledovať na všetkých regionálnych úrovniach. Platí to na globálnej úrovni, kde rozdiely v hodnotách pôrodnosti jednotlivých štátov sú relatívne veľké, aj na nižších úrovniach, napr. štátov Európy, na intraregionálnej úrovni jednotlivých štátov, kde sú však tieto rozdiely hodnôt o niečo menšie.

Slovensko je svojou hodnotou miery živorodenosti približne na úrovni európskeho priemeru, čo sú asi polovičné hodnoty v porovnaní s celosvetovým priemerom (Mládek, Chovancová, 1997). Vnútorne je však z hľadiska živorodenosti značne diferencované. Cieľom tohto príspevku, je postihnúť a dokumentovať tieto priestorové rozdiely v živorodenosti obyvateľstva Slovenska na troch regionálnych (hierarchických) úrovniach: úroveň krajov, okresov a obcí Slovenska.

Proces rodenia je podmienený celým radom demografických, ekonomických a sociálnych faktorov. Intenzita pôrodnosti závisí nielen na rozsahu a štruktúre populácie žien v reprodukčnom veku, ale v našich podmienkach i na podiele žien žijúcich v manželstve a veku uzatvárania sobáša. Na úroveň pôrodnosti má vplyv i rozšírenie antikoncepcie a s tým spojená možnosť plánovaného rodičovstva, v prípade neželaného tehotenstva i možnosti jeho umelého ukončenia. Významnými faktormi podmieňujúcimi úroveň pôrodnosti v regionálnom aspekte sú tiež stupeň urbanizácie, migračné pohyby obyvateľstva, národnostná štruktúra a stupeň religiozity obyvateľstva.

Mgr. Jana CHOVANCOVÁ

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava, e-mail: chovancova@fns.uniba.sk

2. METODICKÉ POZNÁMKY

V súvislosti s touto priestorovou analýzou sa vyskytlo viacero metodických problémov, ktoré je nutné uviesť na úvod príspevku:

- Pri demogeografických analýzach sa s rastom pracovnej mierky zvyšuje pravdepodobnosť výskytu nepresností súvisiacich so získavaním a spracovávaním jednoročných dát, ale predovšetkým množstva anomálií, ktoré sa vyskytujú v málo početných štatistických súboroch. Problematickou je predovšetkým analýza na úrovni obcí, preto v snahe vyhnúť sa takýmto náhodným javom bola hodnotená živorodenosť obyvateľstva za obdobie 5 rokov (1991-1995) na troch sledovaných regionálnych úrovniach Slovenska. Za reprezentatívny údaj sa považovali priemerné hodnoty hrubej miery živorodenosti, vypočítané ako priemer z pomerných hodnôt za sledované roky.
- Druhým metodickým problémom boli priestorové administratívne zmeny na úrovni obcí v sledovanom časovom období. Úplne boli akceptované zmeny názvov obcí, no v prípade zlučovania, rozdeľovania, pričleňovania a odčleňovania obcí bolo nevyhnutné používať vždy takú administratívnu jednotku, za ktorú bolo možné vypočítať 5-ročný priemer ukazovateľa pôrodnosti. Z toho vyplýva, že bol použitý minimálny súbor obcí Slovenska (2811 obcí).
- V sledovanom časovom období (1991-1995) sa Slovensko nachádzalo v prechodnej etape reorganizácie štátnej správy, ktorá sa začala v roku 1990 zrušením úrovne krajov (okresy zostali v nezmenenom počte 38). V prvej časti príspevku sa nachádza priestorová analýza živorodenosti na úrovni 38 okresov, t. j. na úrovni regionálnych jednotiek územno-správneho členenia platného do roku 1995. Je to vlastne súbor jednotiek, v ktorých sa populačné procesy v sledovanom období vyvíjali. Použité boli priemerné hodnoty hrubej miery živorodenosti za päťročné obdobie 1991-1995.
- So zmenou územno-správneho členenia Slovenska v roku 1996 vznikla potreba sledovať priestorové rozloženie populačných javov a procesov podľa nových územno-správnych jednotiek (8 krajov, 79 okresov). Absencia štatistických časovo-priestorových radov za roky 1991 až 1995 neumožňovala sledovať regionálne rozloženie dynamiky obyvateľstva podľa krajov a okresov súčasného územno-správneho členenia. Preto sa potrebné údaje za vyššie územno-správne celky získali agregáciou dát za obce. Technicky pomerne náročným spôsobom sa zostavili štatistické rady od roku 1991 do roku 1995 za okresy a kraje. Z takto získaných časovo-priestorových radov boli vypočítané priemerné hodnoty ukazovateľa živorodenosti obyvateľstva za toto päťročné obdobie v oboch spomínaných súboroch regionálnych jednotiek.

3. ŽIVORODENOSŤ OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA NA ÚROVNI KRAJOV

Uvažujúc na úrovni subregiónov Slovenska, faktormi podmieňujúcimi priestorovú diferencovanosť pôrodnosti môžu byť veková štruktúra obyvateľstva jednotlivých regiónov, štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia, stupeň religiozity, národnostná štruktúra obyvateľstva predovšetkým obyvateľstva v reprodukčnom veku, stupeň urbanizácie, migračné pohyby obyvateľstva a iné.

Celoslovenský priemer živorodenosti za roky 1991-1995 bol 13,31‰. Zatiaľ čo Bratislava mala živorodenosť 9,85‰ a západné Slovensko 11,93‰, vzrástol tento ukazovateľ na stred-

nom Slovensku na 13,58‰ a na východnom Slovensku až na 15,57‰ (Pohyb obyvateľstva v SR v rokoch 1991-1995).

Túto tendenciu potvrdzuje i rozloženie živorodenosti na úrovni terajších krajov. Na tejto regionálnej úrovni sa priemerné hodnoty živorodenosti za roky 1991-1995 pohybovali v intervale od 10,46‰ do 16,86‰, čiže odchýlka bola 6,40‰. V porovnaní s celoslovenským priemerom, 5 krajov malo podpriemernú a 3 kraje nadpriemernú hodnotu intenzity živorodenosti.

Najnižšiu živorodenosť (menej ako 12‰) mali Bratislavský (10,46‰) a Nitriansky kraj (11,68‰). Pod úrovňou celoslovenského priemeru sa nachádzajú i Trnavský (12,31‰), Trenčiansky (12,55‰) a Banskobystrický kraj (12,49‰). Na druhej strane majú vyššiu živorodenosť Žilinský (14,79‰) a Košický kraj (14,31‰) a najvyššiu úroveň dosahuje Prešovský kraj (16,86‰).

4. ŽIVORODENOSŤ OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA NA ÚROVNI OKRESOV

Počet okresov územno-správneho členenia platného do roku 1995 („starých“ okresov) bol približne polovičný oproti počtu okresov územno-správneho členenia platného od roku 1996 („nových“ okresov), čiže nové okresy sú regionálnymi jednotkami v priemere menšími (rozlohou aj počtom obyvateľov) ako okresy staré. Priestorový obraz rozloženia pôrodnosti podľa nových okresov bude teda podrobnejší a presnejší, umožní nám čiastočne identifikovať aj vnútornú diferencovanosť starých okresov, aj keď nie vo všetkých prípadoch (niektoré okresy zostali bez územnej zmeny).

4.1. Živorodenosť na úrovni okresov územno-správneho členenia platného do roku 1995

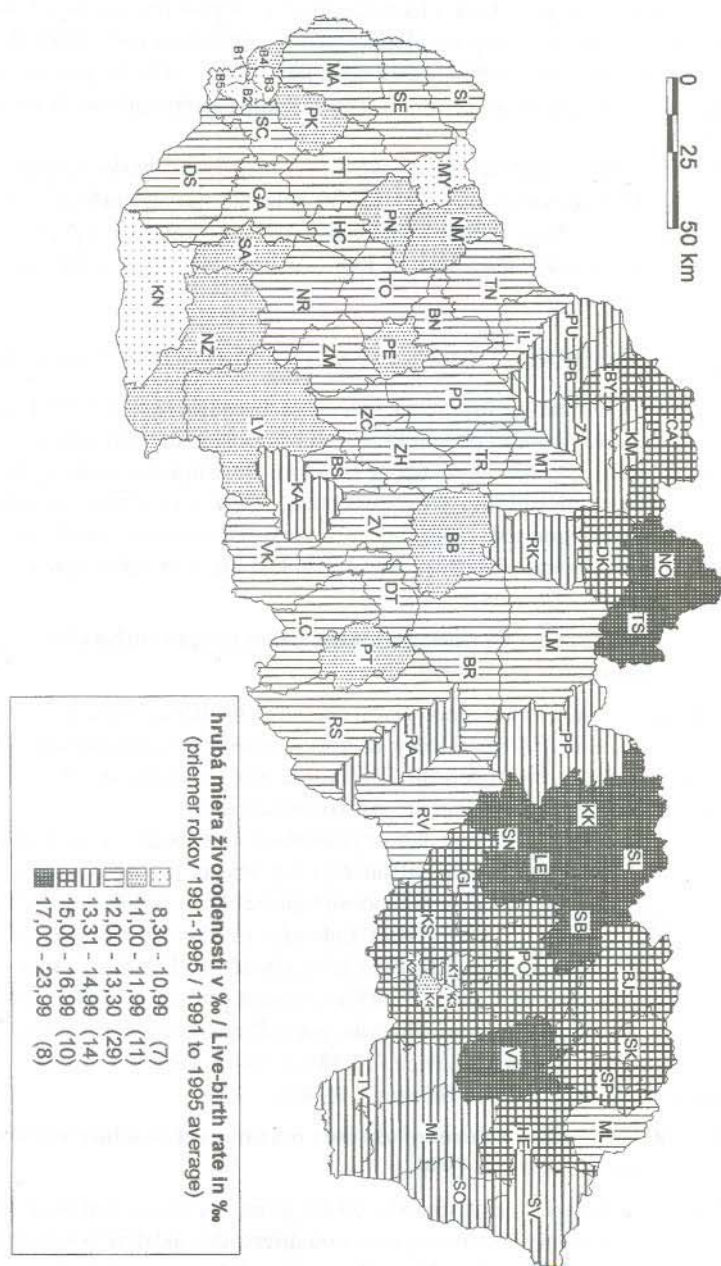
Odchýlka medzi minimálnou živorodenosťou na úrovni starých okresov 9,85‰ (Bratislava) a maximálnou 19,54‰ (Dolný Kubín) je relatívne vysoká takmer 10‰. Už spomínanú priemernú hodnotu živorodenosti 13,31‰ za Slovensko prekročilo 16 okresov a zvyšných 22 okresov malo podpriemernú úroveň živorodenosti.

Vo všeobecnosti sledujeme nárast pôrodnosti od západu na východ a zároveň i z juhu na sever. Zreteľne sa ukazujú dva odlišné regióny. Prvým je región s najvyššou živorodenosťou (15‰ a viac), do ktorého patria východoslovenské okresy Poprad (17,01‰), Prešov (17,32‰), Spišská Nová Ves (17,11‰), Stará Ľubovňa (19,53‰), Vranov nad Topľou (17,39‰), Bardejov (16,88‰), Košice-vidiek (15,67‰), Svidník (15,34‰), ale aj severné okresy stredného Slovenska, ako sú Čadca (15,40‰) a Dolný Kubín (19,54‰). Naproti tomu najnižšiu úroveň živorodenosti dosahujú dlhodobo popri Bratislave (9,85‰) okresy na južnom Slovensku – Komárno (10,95‰), Levice (11,58‰), Nové Zámky (11,11‰), Lučenec (11,92‰), Bratislava-vidiek (11,92‰), Galanta (11,94‰).

4.2. Živorodenosť na úrovni okresov územno-správneho členenia platného od roku 1996

Na úrovni terajších okresov Slovenska je možné pozorovať podobný obraz rozloženia úrovne živorodenosti s väčšou regionálnou diferencovanosťou ako pri starých okresoch. Variabilita hodnôt hrubej miery živorodenosti je však pri nových okresoch podstatne vyššia,

uvedená miera sa pohybuje v rozmedzí od 8,37‰ (Bratislava V) po 23,27‰ (Námestovo), čiže rozpätie je až 14,90‰ (Mapa 1).

Mapa 1. Živorodenosť obyvateľstva Slovenska podľa okresov
Fig. 1. Natality of the Slovak Population by districts

Najvyššie hodnoty (17‰ a viac) dosahujú východoslovenské okresy Sabinov (20,66‰), Kežmarok (20,91‰), Stará Ľubovňa (19,53‰), Levoča (17,50‰), Vranov nad Topľou (17,43‰), Spišská Nová Ves (17,19‰), ale i niektoré severné okresy stredného Slovenska, ako sú už spomínané Námestovo (23,27‰) a Tvrdošín (18,28‰). Naproti tomu najnižšiu úroveň natality (pod 12‰) dosahujú dlhodobo popri bratislavských okresoch okresy na južnom a juhozápadnom Slovensku – Myjava (10,64‰), Piešťany (11,54‰), Pezinok (11,89‰), Nové Mesto nad Váhom (11,19‰), Partizánske (11,78‰), Komárno (10,95‰), Levice (11,58‰), Nové Zámky (11,11‰) a Šaľa (11,93‰).

Porovnaním priestorového rozloženia živorodenosti za staré a nové okresy možno postrehnúť vnútornú diferencovanosť starých okresov. Napríklad starý okres Dolný Kubín s relatívne vysokou živorodenosťou v porovnaní s ostatnými okresmi Slovenska je veľmi nehomogénny z hľadiska pôrodnosti. Extrémne vysoké hodnoty možno sledovať najmä v jeho severnejšej prihraničnej časti, ktorá v súčasnosti patrí do okresov Námestovo a Tvrdošín. Druhým príkladom je starý okres Poprad s relatívne vysokou natalitou, ktorý sa vlastne rozdelil na dve časti – na dva terajšie okresy Kežmarok a Poprad, pričom v prvom z nich je pôrodnosť podstatne vyššia (o 6,16‰) ako v druhom okrese. Aj v ostatných starých okresoch Slovenska možno sledovať podobnú vnútornú diferencovanosť okrem okresov, ktoré zostali bez územnej zmeny.

5. ŽIVORODENOSŤ OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA NA ÚROVNI OBCÍ

Charakteristickou črtou priemernej živorodenosti súboru obcí Slovenska v rokoch 1991-1995 je mimoriadne vysoká pesterosť. Pohybuje sa v rozmedzí od 0‰ do 46,87‰. Treba si uvedomiť, že nulová (resp. blízka nule) živorodenosť odpovedá vojenským priestorom, alebo obciam s malým počtom obyvateľov (do 100), kde je pôrodnosť skôr náhodný jav (ide o už spomenutý štatistický problém malých čísiel).

Priemerná živorodenosť Slovenska rozdeľuje celý súbor obcí približne na polovicu, asi 52,2‰ obcí má živorodenosť nižšiu ako je tento priemer a zvyšných 47,8‰ vyššiu (Tab. 1). Z celého súboru obcí Slovenska len asi v 1/5 z nich bola živorodenosť nižšia ako 10‰. Zaujímavé je, že takmer 10‰ obcí Slovenska má relatívne vysokú živorodenosť (nad 20‰).

Veľmi zložitá je aj priestorová diferencovanosť a kartografická interpretácia živorodenosti na úrovni obcí Slovenska. Odráža sa v nej množstvo priestorovo diferencovaných (prechodných) znakov viacerých socioekonomických javov a procesov. Dobré je známa územná pesterosť vekovej, religióznej a etnickej štruktúry obyvateľstva, určité rozdiely sú i v stupni ekonomického rozvoja a životnej úrovne obyvateľstva. Možno predpokladať aj vplyv migračných pohybov obyvateľstva.

Rovnako ako pri vyšších hierarchických úrovniach, aj na úrovni obcí sa potvrdzuje základná črta priestorovej diferencovanosti živorodenosti – nárast pôrodnosti od západu na východ, zároveň i z juhu na sever. Zreteľne sa ukazujú dva odlišné regióny Slovenska. Prvým je región s nadpriemernou úrovňou živorodenosti (13,31‰ a viac) zaberajúci oblasť východného Slovenska a sever stredného Slovenska. Ostatné územie Slovenska tvorí druhý región s podpriemernou úrovňou pôrodnosti. Vyčlenené regióny nie sú z hľadiska živorodenosti homogénne, ale možno sledovať ich vnútornú diferencovanosť (Mapa 2).

Tab. 1. Priemerná živorodenosť obcí Slovenska za roky 1991-1995

hrubá miera živorodenosti v ‰	počet obcí	podiel počtu obcí v %
0,00 – 4,99	49	1,74
5,00 – 9,99	499	17,75
10,00 – 13,30	920	32,73
13,31 – 14,99	449	15,97
15,00 – 19,99	625	22,24
20,00 – 24,99	189	6,72
25,00 – 46,87	80	2,85
0,00 – 46,87	2811	100,00

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva SR podľa obcí v rokoch 1991-1995.

Základnou črtou priestorovej štruktúry pôrodnosti v prvom vyčlenenom regióne je jej vyššia úroveň v strednej a severnej časti regiónu. Je to oblasť v okolí miest Námestovo, Tvrdošín a na východnom Slovensku približne priestor ohraničený líniami spájajúcimi mestá: Poprad, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Bardejov, Vranov nad Topľou, Košice, Gelnica, Spišská Nová Ves, Poprad. Ďalšou charakteristickou črtou je pokles úrovne živorodenosti smerom k severo-východným, východným, južným a juho-západným okrajom východného Slovenska.

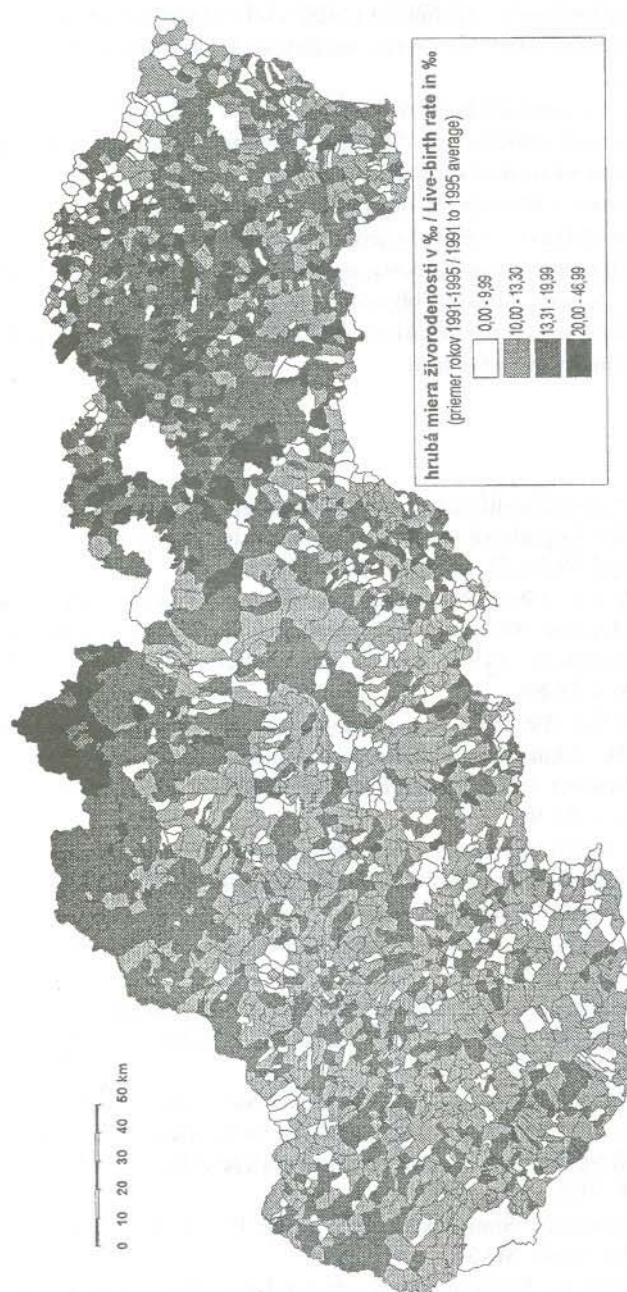
Územie s podpriemernou živorodenosťou (t. j. druhý vyhraničený región) nie je tiež úplne homogénny, nachádza sa v ňom viacero obcí s vyššou úrovňou živorodenosti ako je priemer Slovenska. Väčšie sústredenie obcí s nadpriemernou úrovňou živorodenosti sa nachádza v oblasti Záhoria, Považia, Rimavskej kotliny a okolitej pahorkatiny.

6. ZÁVER

Charakteristickou črtou pôrodnosti ako aj ostatných populačných procesov je priestorová diferencovanosť, ktorú sledujeme ako na globálnej úrovni, tak aj na nižších úrovniach, napr. štátov Európy, na intraregionálnej úrovni jednotlivých štátov, len variabilita hodnôt ukazovateľov týchto procesov je na jednotlivých úrovniach rôzna.

Priemerná hodnota živorodenosti za roky 1991-1995 bola na Slovensku 13,31‰, pričom medzi subregiónmi Slovenska existujú značné rozdiely. V rámci Slovenska s rastom pracovnej mierky rastie variabilita hodnôt živorodenosti. Zatiaľ čo na úrovni krajov bol rozdiel medzi maximálnou a minimálnou hodnotou hrubej miery živorodenosti 6,40‰, u starých okresov 9,69‰, u nových okresov to bolo 14,90‰ a u obcí až 46,87‰.

Na všetkých troch sledovaných hierarchických úrovniach Slovenska (kraje, okresy, obce), sa potvrdzuje základná črta priestorovej diferencovanosti živorodenosti – nárast pôrodnosti od západu na východ a zároveň i z juhu na sever. Zreteľne sa ukazujú dva odlišné regióny,

Mapa 2. Živorodenosť obyvateľstva Slovenska podľa obcí

Fig. 2. Natality of the Slovak Population by communes

prvým je región s najvyššou pôrodnosťou zahŕňajúci oblasť východného Slovenska a sever stredného Slovenska. Naproti tomu najnižšiu úroveň natality sledujeme dlhodobo v južnej a juhozápadnej časti Slovenska.

Pôrodnosť je podmienená množstvom faktorov, ktoré sa rôznou mierou podieľajú na jej diferencovanom priebehu v rámci subregiónov Slovenska. Popri sociálno-ekonomických faktoroch sa významnou mierou na rozdieloch v úrovni pôrodnosti podieľajú demografické faktory, predovšetkým odlišnosti v štruktúrach obyvateľstva, napr. rozdiely vo vekovom, národnostnom a náboženskom zložení obyvateľstva jednotlivých regiónov Slovenska.

Identifikácia priestorovej diferencovanosti predstavuje iba prvý krok vo výskume priestorových súvislostí pôrodnosti. V nasledujúcom období bude programom štúdium vzťahov pôrodnosti s vekovou, národnostnou a náboženskou štruktúrou obyvateľstva, exaktnejšie poznanie týchto vzťahov a formulovanie závislostí.

Literatúra:

- BARTOŇOVÁ, D. (1996): Regionální difference sociálně-demografických znaků obyvatelstva. In: Hampl, M., ed. Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. 1. vyd. Praha, DemoArt. s. 127-154.
- MLÁDEK, J., CHOVANCOVÁ, J. (1997): Priestorová diferencovanosť natality obyvateľstva (regionálna dimenzia Európy, Slovenska a východného Slovenska). In: Pôrodnosť a vybrané aspekty reprodukcie obyvateľstva. 6. demografická konferencia. Domaša 1997. Bratislava SŠDS. s. 78-85.
- MLÁDEK, J., CHOVANCOVÁ, J. (1997b): Vývoj a regionálna diferencovanosť populačných procesov Slovenska. In: Aktuálne problémy regionálneho rozvoja. Medzinárodná konferencia. Banská Bystrica 1997. Banská Bystrica, IROMAR Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela. s. 84-91.
- PASTOR, K. (1993): Vzťahy medzi demografickými charakteristikami okresov Slovenska. In: Populačné zdroje regionálneho rozvoja Slovenska. Zborník referátov zo 4. demografickej konferencie. Bratislava, SŠDS. s. 91-97.
- PODOLÁK, P. (1993): Príspevok k regionálnej diferenciacii demografických štruktúr. Geografický časopis, 45, č. 1, s. 19-28.
- PODOLÁK, P. (1996): Regionálne rozdiely prirodzeného pohybu obyvateľstva Slovenska. In: Regionálne a geografické aspekty v štatistike. Zborník materiálov zo seminára v Košiciach 1996. Bratislava SŠDS. s. 25-28.
- SÝKOROVÁ, Z., POLÁKOVÁ, Z. (1995): Klasifikácia okresov Slovenska z hľadiska vybraných demografických ukazovateľov. In: Demografická situácia na vidieku a zdroje pracovných síl v poľnohospodárstve. Zborník prednesených referátov z medzinárodnej konferencie. Nitra, PEF 1995, s. 101-106.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Štatistické čísla a grafy. Pohyb obyvateľstva v SR v rokoch 1991-1995. Bratislava, ŠU SR.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Bilancia pohybu obyvateľstva SR podľa obcí v rokoch 1991-1995. Bratislava, ŠU SR.

- TIRPÁK, M., ŠEVČÍKOVÁ, V. (1998): Diferenciácia populačného vývoja v krajoch a okresoch podľa nového územného a správneho usporiadania Slovenskej republiky. Slovenská štatistika a demografia. roč. 8, č. 1, s. 44-61.
- ŽIRKO, M. (1996): Predpoklady demografického vývoja v podmienkach nového územného a správneho usporiadania Slovenskej republiky. In: Regionálne a geografické aspekty v štatistike. Zborník materiálov zo seminára v Košiciach 1996. Bratislava SŠDS. s. 8-16.

LIVE-BIRTH RATE OF THE SLOVAK POPULATION – SPATIAL DIFFERENTIATION ON THE LEVEL OF REGIONS, DISTRICTS AND COMMUNES

Jana CHOVANCOVÁ

Summary

Typical feature of natality, as well as of other population processes is their spatial differentiation. We can analyse them as on the global level as on the lower levels, e.g. on the level of European states, or regional level within particular states. Only variability of values that characterise these processes is on the various level different.

Average value of live-birth rate between years 1991 and 1995 was in Slovakia 13,31‰, while there are considerable disproportions among Slovak regions. Variability of live-birth rate values is growing with increase of scale within Slovakia. Meanwhile the difference between maximum and minimum values of live-birth rate was 6,40‰ at the level of regions, 9,69‰ in a case of old districts, and it was 14,90‰ for new districts and even 46,87‰ on the communal level.

The basic feature of spatial differentiation of live-birth rate – the growth of natality from west to east, and at the same time from south to north, is confirmed on all three analysed hierarchical level in Slovakia (regions, districts, communes). Two different regions are clearly observable. The first is region with the highest level of natality, which includes territory of eastern Slovakia and northern part of central Slovakia. On the contrary, the lowest level of natality is visible for a long time in south and south-west part of Slovakia.

Natality is influenced by numerous factors, which are with various strengths engaged in its different development within Slovak regions. The demographic factors, especially differences in population structures, e.g. in age structure, differences in nationality and religious composition of population, according to the regions, strongly influence the differences in natality level, along with social economic factors.

Identification of the spatial differentiation is only the first step in research of spatial aspects of natality. The study of relations among natality and age, nationality or religious structure of population, more exact understanding of these relations and formulation of the dependencies will be the future research programme.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

PREDPOKLADY ZMIEN SOCIÁLNO-PRIESTOROVEJ ŠTRUKTÚRY SLOVENSKÝCH MIEST

Pavol KOREC

Abstract

Assumptions of changes in socio-spatial structure of Slovak cities are evaluated in submitted paper. They concern the development of urbanisation in Slovakia until 1990, social polarisation within the society, which started in 1989 and intraurban structure, especially its two parts – physiographic and functional. We can assume, taking into the account latest development, that these changes are in direction toward higher social homogeneity of particular urban housing areas.

Key words: urbanization, social polarisation, intraurban structure, socio-spatial structure

1. Úvod

Štúdium sociálno-priestorovej štruktúry miest je v slovenskej geografickej literatúre menej frekvencovanou problematikou. Určitou odpoveďou, prečo je tomu tak môže byť upozornenie R. Matloviča (1998), že: „Sociálno-priestorová štruktúra mesta je skrytá a nedá sa odhaliť bežnými metódami terénneho geografického výskumu. Je navyše mnohodomenzionálna. Odhaliť ju je možné preto len aplikáciou metód viacrozmernej štatistiky.“ K tomuto treba podotknúť, že sociálno-demografickú štruktúru považuje uvedený autor za jednu zo štyroch parciálnych intraurbaných štruktúr mnohorozmernej superštruktúry mesta. Ďalšími tromi sú fyziografická, morfológická a funkčná. V geografickej literatúre je treba upozorniť na tri štúdiá, v ktorých je dôsledne hodnotená sociálno-priestorová štruktúra mesta vyúsťujúca do zovšeobecnení. Sú to práce A. Bezáka (1987, 1988) a R. Matloviča (1998).

Z celého radu dôležitých poznatkov, ktoré tieto práce prinášajú sú vo vzťahu k predkladateľnému príspevku dôležité dva z nich. A. Bezák (1987) usudzuje, že z činiteľov formujúcich sociálno-priestorovú štruktúru Bratislavy pred rokom 1987 významnú úlohu zohrávali najmä štyri: princípy bytovej politiky, diferencované funkčné využitie mestského teritória, perzistencia vnútornej štruktúry a vnútromestská redistribúcia obyvateľstva. Druhý dôležitý poznatok uvádza A. Bezák (1988) v závere tejto svojej práce. Nazdáva sa, že: „... dôkladná znalosť sociálno-priestorovej diferenciácie obytného územia Bratislavy nie je iba rýdzo akademickou otázkou, ale aj jednou z nevyhnutných podmienok kvalifikovaného usmerňovania a plánovania mestského územia“. Podľa autora sa totiž obytné areály každého zo siedmich identifikovaných regionálnych typov vyznačujú rozdielnou sociálnou a demografickou štruktúrou, osobitným charakterom sociálnych vzťahov a odlišným spôsobom denného života ich obyvateľov. K podobnému záveru dospel aj I. Nový a kol. (1998), ktorý hovorí, že znalosť sociálnej štruktúry mesta nám umožní lepšie identifikovať konkrétne cieľové skupiny a správne odpovedať na otázku, komu adresovať ponuku výrobkov a služieb a tak lepšie plánovať rozvoj mesta.

Doc. RNDr. Pavol KOREC, CSc.

*Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava*

Hlavným cieľom tohto príspevku je ukázať predpoklady, resp. činitele, ktoré sú v pozadí zmien sociálno-priestorovej štruktúry slovenských miest prebiehajúcich prakticky od roku 1990. Z viacerých činiteľov zhodnotíme tri, podľa nášho názoru najdôležitejšie: vývoj urbanizácie Slovenska do roku 1990, sociálnu polarizáciu spoločnosti, ktorá začala rokom 1989 a priestorovú štruktúru miest.

2. Vývoj urbanizácie Slovenska do roku 1990

Slovensko je všeobecne považované za mladé urbanizované územie. Vývoj urbanizácie Slovenska má v porovnaní s ostatnými štátmi sveta špecifický charakter spôsobený najmä osobitosťami prírodného prostredia, absenciou politickej a ekonomickej nezávislosti do roku 1918 a v určitých reláciách až do roku 1993, hospodárskou zaostalosťou a poľnohospodárskym charakterom územia pred rokom 1948, špecifikami regionálneho rozvoja v období budovania socializmu a lokalizáciou v kontaktnej oblasti západoeurópskych a východoeurópskych kultúr. Geografických prác venovaných vývoju urbanizácie Slovenska je veľa. Prakticky vo všetkých sa konštatujú vyššie uvedené skutočnosti. Je tomu tak aj v jednej z posledných prác, ktorej autorom je O. Bašovský (1995). Tento autor uvádza, že urbánna, ale aj regionálna štruktúra Slovenska boli zásadne transformované po 2. svetovej vojne. Bolo to obdobie najhlbších ekonomických premien v jeho dejinách, keď hlavným procesom ekonomickej transformácie krajiny bola jej priama industrializácia. Na bezprostredný vplyv industrializácie na urbanizáciu Slovenska poukazuje tiež viac autorov. Pre hodnotenie vzťahu vývoja urbanizácie Slovenska k sociálno-priestorovej štruktúre slovenských miest je vhodné uviesť vývoj podielu obyvateľstva Slovenska žijúceho v mestách podľa základných veľkostných skupín.

Z informácií, ktoré sú obsiahnuté v tabuľke 1 treba upozorniť na dve nasledovné. Hlavným obdobím urbanizácie Slovenska je 40 rokov od roku 1950 do roku 1990, keď sa podiel obyvateľov žijúcich v mestách zvýšil z 24,9% na 56,68%. Význam tohto obdobia vynikne vtedy, keď si uvedomíme, že absolútny počet obyvateľov žijúcich v mestách sa zvýšil z niečo nad 850 tisíc na takmer 3 milióny.

Dôležité je aj zistenie, že v porovnaní s rokom 1869, ale aj s rokom 1950, je pre rok 1991 zrejmy posun obyvateľstva žijúceho v mestách do miest veľkostných skupín nad 50 tisíc obyvateľov. V roku 1991 (ku dňu sčítania obyvateľov v marci) žilo v mestách nad 50 tisíc už 44,06% mestského obyvateľstva, čo bolo viac ako 1,3 milióna obyvateľov. V roku 1950 žilo v mestách týchto veľkostných skupín len niečo vyše štvrti milióna obyvateľov.

Skutočnosť, že urbanizácia je celkom mladý národný fenomén implikuje konštatovanie, že veľký podiel obyvateľov žijúcich v mestách v roku 1991 mal veľmi málo skúseností z mestského životného štýlu. Štýlom obliekania, spôsobmi trávenia voľného času a ďalšími prejavmi dokumentovalo veľa obyvateľov veľkých mestských sídlisk svoju nedávnú príslušnosť k vidieku. Urbanizácia v širšom slova zmysle nebola v roku 1991 ešte ukončená. G. Węclawowicz (1997) hodnotiac urbanizáciu Poľska v povojnovom období nazýva urbanizáciu v období budovania socializmu „chromú urbanizáciu“ (lame urbanization).

Tab. 1. Vývoj podielu obyvateľstva žijúceho v mestách

	1869	1921	1950	1991	1995
Počet obyvateľov SR	2 481 811	2 993 859	3 442 111	5 274 335	5 367 790
Podiel vidieckych obcí	89,9	81,2	75,1	43,32	42,93
Podiel miest	10,1	18,8	24,9	56,68	57,07
z toho mestá: do 10 000	48,52	40,96	34,53	13,51	12,73
10 000 – 19 999	23,76	32,98	22,49	15,15	14,50
20 000 – 49 999	27,72	–	13,25	27,27	28,90
50 000 – 99 999	–	26,06	7,22	21,40	21,25
nad 100 000	–	–	22,48	22,66	22,62

Prameň: Retrospektívny lexikón obcí ČSSR I/1, FSÚ, Praha, 1978.

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991, ŠÚ SR, Bratislava, 1992.

Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1996, ŠÚ SR, Bratislava, 1997.

Prudký prílev obyvateľov do miest po roku 1950 nastal v období absencie trhovej ekonomiky v širokom chápaní a tým vlastne aj absencie prirodzených tendencií formovania sociálnej i sociálno-priestorovej štruktúry v slovenských mestách. Pre formovanie sociálno-priestorovej štruktúry po roku 1948 mali rozhodujúci vplyv procesy, akými boli zníženie pracovnej mobility, zrušenie trhu s pôdou, majetková nivelizácia rodín, preferovanie robotníckej triedy, rozvoj komplexnej bytovej zástavby a bytová politika všeobecne a plánovaná regulácia rozvoja mesta. V podobnom zmysle hodnotí toto obdobie vývoja sociálno-priestorovej štruktúry Bratislavy aj A. Bezák (1987), pričom podotýka, že diferenciácia obytného územia Bratislavy i ostatných socialistických miest stratila ostrý sociálno-triedny charakter. Podobne aj J. Musil (1992) upozorňuje, že jednotlivé obytné areály socialistických miest sa na konci 80-tych rokov vyznačovali v dôsledku povojnového vývoja veľkou sociálnou heterogenitou.

3. Sociálna polarizácia spoločnosti

Sociálna stratifikácia (štruktúra) je charakteristický znak každej spoločnosti. Podoba stratifikácie spoločnosti má kľúčový význam pre pochopenie jej celkovej povahy, pretože stratifikácia je odrazom toho, čo je v danej spoločnosti považované za najvyššie hodnoty. Sociológovia uvádzajú, že v demokratickej spoločnosti s trhovou orientovanou ekonomikou sú základnými kritériami stratifikujúcimi spoločnosť veľkosť majetku, podiel na moci a prestíž, chápaná spravidla ako prestíž povolania (J. Keller, 1997). Za ďalšie vertikálne orientované stratifikačné kritériá je potrebné podľa I. Nového a kol. (1998) považovať najvyššie dosiahnuté vzdelanie, zamestnanecký status a kultúrneho životného štýlu v mimopracovnej dobe.

Vymedzil systém sociálnej stratifikácie určitej spoločnosti je koncepčne i čisto technicky neobyčajne zložitý. Vypracovanie takéhoto systému má len podmienenú hodnotu, nemôže byť

cieľom sám o sebe. Prínos takéhoto systému začína až vtedy, keď je možné s jeho pomocou odhaliť súvislosti a vysvetliť sociálne javy, ktoré zostávajú samotným sociálnym aktérom skryté a nepochopiteľné.

S politickými, ekonomickými a spoločenskými zmenami v Slovenskej republike na začiatku 90-tych rokov logicky prichádza aj k zásadným zmenám v sociálnej štruktúre spoločnosti. Pozorujeme prebiehajúcu diferenciaciu spoločnosti, pri ktorej nastáva zviditeľňovanie odlišností medzi jednotlivými sociálnymi úrovňami. Vzhľadom k formujúcemu sa systému noriem a hodnôt reflektujúcich sociálnu realitu u nás možno tento proces označiť ako formovanie novej sociálnej štruktúry. Vzhľadom k odlišným kritériám pri štúdiu sociálnej štruktúry v minulosti je dnes veľmi zložitá porovnávať a hodnotiť vývoj sociálnej štruktúry.

Pre stratifikovanú spoločnosť ekonomicky vyspelých krajín je charakteristická vysoká sociálna mobilita. Postavenie jedinca sa môže meniť v dôsledku sociálno-ekonomického vývoja spoločnosti, ale hlavne v dôsledku vlastných aktivít v priebehu individuálneho života jednotlivca. Nemožno však samozrejme nevidieť určitú mieru závislosti na východiskovej pozícii.

Príjem, veľkosť majetku, je podľa väčšiny autorov zaoberajúcich sa sociálnou stratifikáciou spoločnosti jedným z dvoch najdôležitejších statusotvorných činiteľov, ktoré určujú pozíciu jedinca v sociálnej štruktúre spoločnosti (J. Keller 1997, G. Węclawowicz 1997, I. Nový a kol. 1998 i iní).

V Slovenskej republike, vzhľadom k spomínanému nivelizovanému charakteru príjmov obyvateľstva v období pred rokom 1989, prebieha výrazná majetková diferenciacia obyvateľstva. Na vývoj príjmovej dynamiky majú vplyv hlavne odšátňenie majetku a uvoľnenie súkromného podnikania, kvalitatívna zmena ekonomiky, vstup zahraničných firiem na Slovensko, nové legislatívne opatrenia i iné faktory.

Pri prechode k trhovej ekonomike sa objavila nová „zostava“ ponuky pracovných príležitostí. Expanzia súkromného podnikania má v tomto vedúcu úlohu. Nové dobre platené pracovné príležitosti sa objavili aj v bankovníctve a vo finančných inštitúciách všeobecne, v manažerskej a konzultačno-poradenskej činnosti, vo sfére súdnictva a právneho poradenstva i v iných oblastiach. Z hľadiska priestorovej štruktúry miest je dôležitá poznámka L. Sýkora (1993a), ktorý upozorňuje, že nárast nových aktivít a teda aj pracovných príležitostí, spojovaných s nástupom postindustriálnej spoločnosti, t.j. finančníctva, poradenstva, masmédií, reklamy a špeciálnych služieb je koncentrovaný do mestských centier. Dôsledkom uvádzaných procesov je akcelerácia sociálnej polarizácie nielen vo veľkých mestách, ale v celom štáte všeobecne. Dobré viditeľným impulzom pre jej naštartovanie bola samotná privatizácia, keď sa v priebehu krátkeho času oddelila od ostatných vrstva ekonomicky silného obyvateľstva.

G. Węclawowicz (1997) konštatuje, že všetci obyvatelia krajín východnej Európy môžu byť klasifikovaní ako „víťazi“ alebo „porazení“ procesom transformácie. S týmto tvrdením je možné súhlasiť s poznámkou, že existuje skupina ľudí, ktorých „zisky“ alebo „straty“ sú malé a oni zostávajú približne na rovnakej ekonomickej úrovni ako boli pred rokom 1989. Práve táto skupina ľudí by mala predstavovať základ strednej vrstvy obyvateľstva. Požadovaná veľkosť strednej vrstvy sa považuje za jeden z podstatných stabilizačných faktorov spoločnosti v súvislosti s jej sociálnou stratifikáciou.

Fakty uvádzané v tejto časti príspevku ukazujú, že určenie sociálnej štruktúry našej spoločnosti je v súčasnom období jej vývoja zložité a polemické. Napriek tomuto konštatovaniu je nepopierateľné, že v priebehu uplynulých 10 rokov sa na Slovensku vytvorila početná vrstva ekonomicky silného obyvateľstva ako aj vrstva žijúca na hranici alebo pod hranicou životného minima. Táto základná diferenciácia obyvateľstva je najvýraznejšia vo veľkých mestách. Aj G. Węclawowicz (1997) konštatuje, že sociálna polarizácia spoločnosti krajín východnej Európy sa prejavuje predovšetkým formovaním novej elity a novej vrstvy ubiedených (new underclass stratum). Formovanie silnej elitnej vrstvy ako aj vrstvy chudobných predstavuje významný predpoklad pre zmeny sociálno-priestorovej štruktúry slovenských miest.

4. Priestorová štruktúra miest

Na tomto mieste nebudeme polemizovať o zložitosti priestorovej štruktúry mesta ako objektu geografického výskumu. Veľmi dobre to urobili vo svojich prácach A. Bezák (1992), L. Sýkora (1993a) a R. Matlovič (1997). Poznanie komplexne chápanej priestorovej štruktúry mesta je však nevyhnutným predpokladom pre pochopenie zmien jeho sociálno-priestorovej štruktúry. V zmysle práce R. Matloviča (1998) je dôležité venovať pozornosť hlavne hodnoteniu dvoch parciálnych intraurbánnych štruktúr, fyziografickej a funkčnej. Napriek tomu, že jednotlivé slovenské mestá sa vyvíjali v rozdielnych prírodných a hospodárskych podmienkach, môžeme ukázať niektoré spoločné črty ich priestorovej štruktúry. Platí to hlavne pre veľké mestá, t. j. pre mestá s počtom obyvateľov viac ako 50 tisíc. Pri priestorovej štruktúre slovenských miest vo vzťahu k nastupujúcim zmenám sociálnej štruktúry treba upozorniť hlavne na nasledovné skutočnosti:

1. Hoci väčšina slovenských miest sa vyvíja už viac ako 700 rokov, základné rysy dostala ich funkčná priestorová štruktúra za 40 rokov tzv. „socialistickej výstavby“.
2. Dôsledkom rozsiahleho pričleňovania okolitých obcí k mestám, ktoré sa uskutočnilo v niekoľkých etapách po 2. svetovej vojne je veľká rozloha katastrov miest, pričom veľký podiel z katastra zaberajú poľnohospodárska pôda a lesy. Logickým dôsledkom tohto vývoja je nekompaktná zástavba mesta. Niektoré zastavané časti katastra mesta, obyčajne pôvodné vidiecke sídla, sú od centrálnych častí oddelené rozsiahlymi plochami poľnohospodárskej pôdy alebo lesov. Ďalším dôsledkom je zložité územnosprávne členenie slovenských miest.
3. V období rozsiahlej komplexnej bytovej zástavby boli spravidla po obvode miest vybudované rozsiahle monofunkčné obytné areály, ktoré zabrali z hľadiska prírodných podmienok a polohy v meste najvýhodnejšie plochy.
4. Slovenské mestá mali pred rokom 1989 funkčne i stavebne podrozvinuté centrá. Na význam centra mesta (CBD) pre vývoj jeho sociálno-priestorovej štruktúry poukázal už L. Sýkora (1993b).
5. Vážnym problémom slovenských miest je absencia základnej cestnej siete, ktorá by zabezpečila medzioblastné vzťahy v meste, tranzit cez mesto a obchvat mesta.
6. Na území katastrov slovenských miest sa ešte stále nachádza pomerne veľký rozsah pôvodného vidieckeho osídlenia.

Je zrejmé, že osobitosti fyziografickej a funkčnej priestorovej štruktúry mesta v mnohom predurčia dynamiku zmien sociálno-priestorovej štruktúry. Na tento vzťah nepriamo poukázal aj J. Haloun (1993). Ten medzi trendami, ktoré budú v podmienkach trhového hospodárstva a demokratizácie spoločnosti podmieňovať urbánny rozvoj Prahy uvádza aj nasledovný: „Dopyt po nadštandardnom bývaní v historickom jadre mesta, v iných príťažlivých lokalitách a tiež v záhradných predmestiach prímestskej krajiny. Zároveň s týmto sa bude prehľbovať sociálna segregácia obyvateľstva a vytvárať nový vzor sociálnej geografie v mierke mesta i celej aglomerácie.“ Vplyv tohto trendu je možné zovšeobecniť aj na ostatné mestá bývalého Československa.

Z empirických výskumov i pozorovaní uskutočnených v posledných rokoch zisťujeme, že nadštandardné bývanie ako predpoklad formovania obytných areálov s homogénnou sociálnou štruktúrou sa sústreďuje do troch oblastí, do historického centra mesta, do príťažlivých lokalít s nižšou intenzitou zástavby a do poľnohospodárskej alebo lesnej krajiny nachádzajúcej sa spravidla v katastri mesta. Ako sme už uviedli v jednej z predchádzajúcich prác (P. Korec, E. Smatanová, 1997), rozmiestňovanie hlavných oblastí nadštandardnej bytovej výstavby má svoje pravidlá. Lokalizujú sa v súlade s funkčnou priestorovou štruktúrou mesta, klimatickými podmienkami, v blízkosti lesných komplexov a vo výhodnej vzdialenosti k nadoblastným dopravným cestám, resp. k centru mesta.

5. Záver

Jednou z charakteristických črt vývoja priestorovej štruktúry slovenských miest v období po 2. svetovej vojne bolo zvyšovanie sociálnej heterogenity ich obytných areálov. Vzhľadom na skutočnosť, že obdobie 40 rokov „socialistickej výstavby“ malo rozhodujúci vplyv na vývoj všetkých základných charakteristík mesta včítane vývoja počtu obyvateľov, mal tento proces veľkú intenzitu. Treba poznamenať, že sa odohrával v období, keď rozhodujúcim kritériom sociálnej stratifikácie spoločnosti bola triedna príslušnosť.

Po zmenách, ktoré sa uskutočňujú na Slovensku od roku 1989 sa rýchlo zmenil pohľad na hlavné kritériá stratifikujúce spoločnosť. Za hlavné kritériá začínajú byť považované majetkové pomery a podiel na moci. Dôsledkom tohto je vývoj novej sociálnej štruktúry spoločnosti. V slovenských mestách sú už dnes zreteľne pozorovateľné tendencie smerujúce k zmene ich sociálno-priestorovej štruktúry. Viacerí sociológovia však upozorňujú, že vzhľadom na ťažkopádnosť vývoja legislatívy v bytovej politike a konzervatívnosť obyvateľstva bude proces zmien sociálno-priestorovej štruktúry pomalý.

Nehľadiac na to, podmienky pre zmeny sociálno-priestorovej štruktúry slovenských miest sú zrejmé a zmeny už začali. Máme dôvody predpokladať, že vo veľkých mestách s polyfunkčnou štruktúrou bude dynamika týchto zmien väčšia. Viacerí autori totiž poukazujú na zmeny hlavných funkcií a intenzifikáciu využívania územia mesta ako na dve najcharakteristickejšie črty vývoja slovenských miest po roku 1989. Veľké mestá majú takto lepšie možnosti adaptácie na nové podmienky rozvoja.

Literatúra:

- BAŠOVSKÝ, O. (1995): Súčasný stav a prognóza urbánnej a regionálnej štruktúry Slovenska a ekonomická transformácia. Sborník ČGS, 100, 2, Praha, ss. 78-91.
- BEZÁK, A. (1987): Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. Geografický časopis, 39, ss. 272-293.
- BEZÁK, A. (1988): Regionálne typy sociálno-priestorovej štruktúry Bratislavy. Geografický časopis, 40, ss. 311-329.
- BEZÁK, A. (1992): Prístupy k analýze vnútornej štruktúry miest: Prehľad a zhodnotenie. AFRNUC Geographica, 32, UK, Bratislava, ss. 287-298.
- HALOUN, J. a kol. (1993): Z úvodní studie k sociálně-ekonomickému rozvoji hlavního města Prahy. Územní plánování a urbanizmus, ročník XX.
- KELLER, J. (1997): Úvod do sociologie. SLON, Praha, 181 s.
- KOREC, P., SMATANOVÁ, E. (1997): Vplyv transformačných procesov na zmeny priestorovo-funkčných vzťahov v regióne Bratislavy. Zborník z medzinárodnej konferencie „Aktuálne problémy regionálneho rozvoja“, Banská Bystrica, 28.-29. mája 1997, ss. 162-169.
- MATLOVIČ, R. (1997): Hlavné smery geografických výskumov intraurbánnych štruktúr. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae, UP, Prírodné vedy, biológia-chémia-geografia, XXVIII, FHPV PU Prešov, ss. 149-175.
- MATLOVIČ, R. (1998): Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. Geografické práce, VIII, 1, FHPV PU, Prešov, 260 s.
- MUSIL, J. (1992): Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy. Sociologický časopis, 28, ss. 451-461.
- NOVÝ, I. a kol. (1998): Sociologie pro ekonomy. Grada, Praha, 164 s.
- SÝKORA, L. (1993a): Teoretické přístupy ke studiu města. In: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii, ed. L. Sýkora, UK Praha, ss. 64-99.
- SÝKORA, L. (1993b): Gentrifikace: mění se tvář vnitřních měst. In: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii, ed. L. Sýkora, UK Praha, ss. 100-119.
- WEŁŁAWOWICZ, G. (1997): The changig socio-spatial patterns in Polish cities. In: Münchener Geographische Hefte, 76, Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa, ed. Z. Kovács, R. Wiessner, L.I.S. Verlag, Passau, ss. 75-81.

**ASSUMPTIONS OF CHANGES IN SOCIO-SPATIAL STRUCTURE
OF SLOVAK CITIES****Pavol KOREC****Summary**

We can consider urbanisation development in Slovakia until 1990, social polarisation which started after 1989, and spatial structure of cities, including its two parts – physiographic and functional, as the most important assumptions of changes in socio-spatial structure of Slovak cities.

The period of forty years between 1950 and 1990 is decisive when we think about urbanisation in Slovakia. The dynamic growth of urban population after 1950 was combined with absence of market economy. It meant the development without influence of natural forces and tendencies that could form socio-spatial structure of Slovak cities. Processes like property equalisation of families, cancellation of urban land market, development of planned mass housing construction and housing policy in general, etc., had crucial impact on socio-spatial structure pattern.

Any determination of social structure of current Slovak society development is complicated and polemic. Nevertheless it is obvious, that certain quite numerous layer of economically resourceful population has been formed within last 10 years, as well as opposite layer living at the bottom of the society, surviving under the level of living minimum. It is just this social polarisation, i.e. formation of strong elite layer and layer of people living in underprivileged conditions, which constitute important assumption of changes in urban socio-spatial structure.

Urban socio-spatial structure development is determined by physiographic and functional partial intraurban structures. Housing with higher living standard, as assumption for socially homogenous housing areas formation is developing in consent with particular rules. Growth in this type of housing is related to existing functional spatial structure, climatic conditions, prevailing winds' directions, nearby forest areas, and location in regard to the main transport routes and close to the city centre.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

DOJÍŽDKA ZA PRACÍ A STĚHOVÁNÍ OBYVATEL ZE SLOVENSKA DO MORAVSKÉ ČÁSTI MORAVSKOSLOVENSKÉHO POMEZÍ

Dalibor MAREK

Abstract

Paper contains fractional research data from a project of Grant Agency of Czech Republic „Actual changes of spatial interactions in the Moravian – Slovak borderland“ (chief researcher S. Řehák). Changes in employment of persons from Slovakia and shifts in migration of inhabitants from Slovakia to frontier districts were also observed within the research. Concerned area contains of districts Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín, Vsetín a Frýdek – Místek. The aim of paper is to apprise of the research of changes which happened in Moravian – Slovak borderland after division of ČSFR.

Key words: labour market, commuting, migration, inhabitants of Slovakia in Czech Republic

1. Úvod

Referát obsahuje dílčí poznatky z řešení projektu Grantové agentury ČR „Aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí“ (odpovědný řešitel S. Řehák).

Mgr. Dalibor MAREK

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

V rámci výzkumu byly sledovány také změny v uplatňování se osob s trvalým bydlištěm na Slovensku na trhu práce a změny v migraci obyvatelstva ze Slovenska v příhraničních okresech. Jedná se o území okresů Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště, Zlín, Vsetín a Frýdek-Místek (6698 km², tj. 8,5% rozlohy ČR; 1,006 mil. obyvatel, tj. 9,8% obyvatelstva ČR). Cílem příspěvku je seznámit účastníky sjezdu s výsledky výzkumu změn, ke kterým došlo na moravsko-slovenském pomezí po rozdělení ČSFR. Zdrojem informací byla data sledovaná oficiální statistickou službou a data zjištěná terénním šetřením katedry geografie MU v Brně.

2. Zaměstnávání občanů Slovenska na počátku devadesátých let

Zaměstnávání občanů Slovenské republiky má v Čechách a na Moravě dlouholetou tradici. V dobách existence společného státu, a to především v padesátých a šedesátých letech, poměrně značný počet ekonomicky aktivních osob bydlících na Slovensku hledal pracovní uplatnění na trhu práce v České republice. S rozvojem národního hospodářství, podpořeným značnými investicemi především do průmyslové infrastruktury Slovenska, se tento počet trvale snižoval.

V době existence společné Československé republiky bylo možno počty pracujících občanů SR na území ČR zjistit z výsledků sčítání lidu, domů a bytů. Zdrojem dat byly údaje o dojížděcích za prací, to znamená údaje o místě trvalého bydliště a o místě pracoviště ekonomicky aktivních obyvatel. První šetření dojížděčky za prací proběhlo u nás v rámci sčítání lidu v roce 1961, další následovala v letech 1970, 1980 a 1991. Vývoj dojížděčky za prací mezi Českou a Slovenskou republikou je uveden v následující tabulce.

Tab. 1. Vývoj dojížděčky za prací mezi Českou a Slovenskou republikou v letech 1961 – 1991 (v tisících osob)

rok	1961	1970	1980	1991
vyjíždějící ze SR do ČR	88,2	48,5	40,4	30,0
vyjíždějící z ČR do SR	6,2	5,3	6,4	5,2
dojížděčkové saldo	82,0	43,2	34,0	24,8

Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 1961, 1970, 1980, 1991

Z tabulky je patrné, že zatímco dojížděčka za prací osob z ČR na Slovensko v uvedeném období měla vyrovnaný charakter a počet dojíždějců mírně překračoval pětitisícovou hranici, počet občanů SR pracujících v ČR neustále klesal. Ke zvláště významnému poklesu dojížděčky za prací ze Slovenska do České republiky došlo mezi lety 1961 a 1970, kdy byl zaznamenán pokles o téměř 40 tisíc osob. Dlouhodobý pokles v letech 1961 až 1991 byl podmíněn především zlepšením relace mezi zdroji pracovních sil a růstem počtu pracovních příležitostí ve většině slovenských okresů. Podstatně se také snížil zájem o náborové akce podniků tzv. těžkého průmyslu se sídlem v ČR. Na poklesu dojížděčky ze SR měla vliv také skutečnost, že část slovenských pracovníků získala v ČR trvalé bydliště.

V roce 1991 vyjíždělo ze Slovenska za prací do ČR nejvíce ekonomicky aktivních osob z okresu Čadca (7166 osob, tj. 23,9% všech vyjíždějících ze Slovenska do ČR). Více než 1000 osob vyjíždělo z dalších šesti okresů SR v pořadí Senica (2591 osob), Žilina (2100 osob), Poprad (1287 osob), Považská Bystrica (1219 osob), Spišská Nová Ves (1087 osob) a Dolný Kubín (1076 osob). Pořadí okresů dle ukazatele „podíl vyjíždějících za prací do ČR z bydlících ekonomicky aktivních“ bylo následující: Čadca (11,9%), Stará Ľubovňa (3,7%), Senica (3,5%), Žilina (2,3%), Dolný Kubín (1,9%), Svidník (1,8%) atd. Na druhé straně na Slovensku existovalo 11 okresů z celkového počtu 38 okresů, kde uvedený ukazatel nedosahoval ani hodnoty 0,5%. Daleko intenzivnější vyjíždka za prací do ČR existovala z okresů severní části Slovenska (a to i z území Východoslovenského kraje), než tomu bylo v případě jižních okresů SR.

Nejvíce pracujících dojíždějících ze Slovenska bylo v roce 1991 zaměstnáno v hlavním městě Praze – 6831 osob. Jednalo se především o pracovníky ve stavebnictví (40,9% dojíždějících do Prahy ze SR). V průmyslu pracovalo pouze 19,7% dojíždějících. Významnější postavení v zaměstnávání Slováků oproti celorepublikovému průměru měl v Praze terciérní sektor, především odvětví dopravy a spojů a také rezort státní správy. Největší koncentrace dojíždějících za prací ze Slovenska však byla v Ostravské aglomeraci, v Ostravě se jednalo o 4392 osob, v okrese Karviná o 3297 osob, v okrese Frýdek-Místek o 2940 osob. Občané SR zde byli zaměstnáni především v podnicích černé metalurgie a těžby černého uhlí.

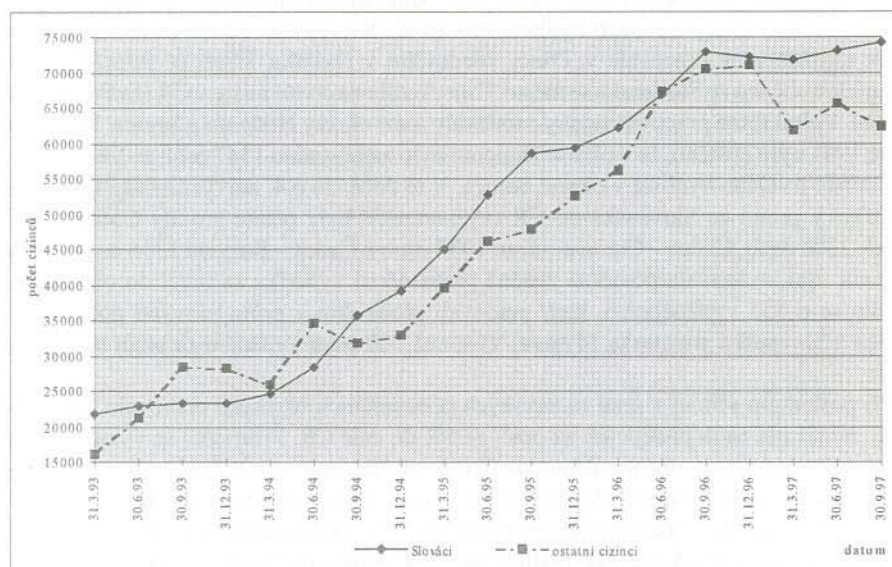
Okres Frýdek-Místek byl tedy v roce 1991 tím okresem moravskoslovenského pomezí, který zaměstnával nejvíce osob bydlících trvale na Slovensku. Téměř polovina z necelých 3 tisíc dojíždějících pracovala v Třinci, především v podniku Třinecké železářny. Počtem pracujících občanů ze Slovenska se město Třinec řadilo na čtvrté místo v ČR (za Prahu, Ostravu a Brno). Velmi těsné pracovní vztahy existovaly mezi okresy Hodonín a Senica. Sčítáním lidu v roce 1991 bylo zjištěno, že v okrese Hodonín bylo zaměstnáno 1347 osob ze SR, z toho 1247 mělo místo trvalého bydliště v okrese Senica. V té době šlo o 4. nejvýznamnější meziokresní dojížděkový proud ze Slovenska do ČR (významnější byly pouze proudy Čadca – Frýdek-Místek 2306 osob, Čadca – Ostrava-město 1935 osob a Čadca – Karviná 1316 osob). Z okresu Hodonín však existovala poměrně značná protisměrná vyjíždka za prací do okresu Senica. Jednalo se o 555 vyjíždějících, kteří pracovali především v průmyslových podnicích ZVL Skalica a Slovenská armaturka Myjava. Více než 100 osob vyjíždělo za prací také do města Holíč.

Při posledním sčítání v šesti moravských příhraničních okresech pracovalo 5884 občanů SR, tj. téměř pětina dojíždějících za prací ze SR do celé ČR. Příhraničí se vyznačuje daleko vyšším relativním zastoupením denně dojíždějících. Zatímco v celé ČR na denní dojíždku ze SR připadalo 22,4% případů dojíždějících, v šesti sledovaných okresech byl podíl denní dojíždky na celkové dojíždce podstatně vyšší, a to 57%. Denně dojíždějící byli nejvýznamněji zastoupeni v okrese Hodonín, kde podíl denně dojíždějících tvořil 86,2% dojíždějících ze SR do okresu. Z analýzy meziobecních dojížděkových proudů ze Slovenska do ČR ve studovaném území vyplynulo, že nejsilnějším dojížděkovým proudem byla dojíždka 447 osob z Holíče do Hodonína. Pořadí dalších meziobecních dojížděkových proudů bylo následující: Čadca – Třinec 268 osob, Skalica – Třinec 182 osob, Čierne – Třinec 135 osob, Klokočov – Frýdek-Místek 132 osob, Brodské – Břeclav 125 osob a Skalica – Hodonín 108 osob.

3. Zaměstnávání občanů Slovenska necelých pět let po rozpadu ČSFR

V souvislosti s rozdělením ČSFR se nutně změnil řád zaměstnávání slovenských občanů v ČR. Pro usnadnění vzájemných vztahů bylo snahou upravit otázky zaměstnávání občanů SR v ČR (i naopak) takovým způsobem, aby se dosavadní vazby narušily co nejméně. Z tohoto důvodu byla mezi ČR a SR uzavřena smlouva o vzájemném zaměstnávání občanů, která se vztahuje na občany ČR s trvalým bydlištěm na území ČR a občany SR s trvalým bydlištěm na území SR, kteří jsou zaměstnáváni na území druhého smluvního státu. Zaměstnávání občanů na základě smlouvy nevyžaduje pro občany SR povolení k zaměstnání, jako je tomu u ostatních cizinců, ani povolení zaměstnavatelům k získávání občanů SR na volná místa. Zaměstnavatelům vzniká pouze povinnost registrace na územně příslušném úřadu práce, a to vždy nejpozději v den nástupu občana do zaměstnání. Smlouva mezi ČR a SR o vzájemném zaměstnávání občanů byla uzavřena na dobu neurčitou. Jestliže občan se státním občanstvím SR bude pracovat v ČR a zde se stane nezaměstnaným, bude podporu dostávat od úřadu práce podle svého trvalého bydliště v SR. Přitom doba zaměstnání v ČR se započítává do doby rozhodné pro vznik nároku na podporu.

Na trhu práce v České republice jsou zaměstnáni také příslušníci jiných zemí, u kterých se však požaduje v souladu se Zákonem o zaměstnanosti udělení pracovního povolení. Vývoj počtu zaměstnaných cizinců s pracovním povolením a vývoj počtu občanů SR zaměstnaných v ČR na základě Smlouvy v období do 30.9.1997 je znázorněn na obrázku č. 1.

Obr. 1. Vývoj počtu cizinců na trhu práce v ČR

Fig. 1. Development of number of foreigners in labour market in Czech Republic

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 1997

Source: Ministry of labour and Social Affairs of Czech republic, 1997

K tomuto datu největší počet pracovních povolení vlastnili občané Ukrajiny (27,9 tis.), Polska (12,5 tis.), Bulharska (3,1 tis.) a Běloruska (2,8 tis.). V tabulce č. 3 jsou uvedeni také cizinci, kteří pracovní povolení nepotřebují a pracovní činnost v ČR provozují na základě vydaného živnostenského oprávnění. V polovině roku 1997 bylo v ČR více než 3 tisíce občanů ze SR, kteří podnikali na základě uděleného živnostenského listu podle zákona č. 455/1991 Sb.

Tab. 2. Vývoj počtu zaměstnaných cizinců v České republice

	občané SR	pracovní povolení	živnostenský list
31. 12. 1993	23 367	28 281	x
31. 12. 1994	39 209	32 871	18 650
31. 12. 1995	59 323	52 536	36 996
31. 12. 1996	72 244	71 002	45 499
30. 9. 1997	74 237	62 427	52 312*

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 1997

*Pozn.: x – údaje nebyly k dispozici, * – stav k 30. 6. 1997*

Kromě cizinců již uvedených v předchozí tabulce však v ČR, dle odhadů Ministerstva práce a sociálních věcí, pracuje nelegálně 100 až 150 tisíc osob, a to převážně ze zemí bývalého SSSR (dominující postavení mají Ukrajinci). Počet občanů SR na úřadech práce neregistrovaných a nemajících ani živnostenské oprávnění se odhaduje na 5 tisíc. Z uvedených dat je patrné, že počet občanů SR pracujících na území ČR již překročil hranici 80 tisíc osob a blíží se počtu dojíždějících ze SR do ČR z první poloviny šedesátých let.

Z podrobného hodnocení situace na trhu práce v devadesátých letech plyne, že před rozdělením ČSFR počet Slováků dojíždějících za prací do ČR oproti sčítání v roce 1991 poklesl asi o jednu třetinu a pohyboval se těsně nad hranicí 20 tisíc osob. Tento vývoj souvisel s poměrně výrazným propouštěním pracovníků v řadě průmyslových organizací v druhé polovině roku 1991. V roce 1992 byla podstatně omezena činnost řady stavebních firem a na snížení počtu dojíždějících ze SR do ČR mělo vliv i samotné rozdělení společného státu. V roce 1993 začíná docházet k mírnému nárůstu počtu dojíždějících za prací ze Slovenska. Vzhledem k rozdílnému napětí na trzích práce v obou republikách, projevujícím se mj. i ve velmi rozdílné míře nezaměstnanosti, začíná se v roce 1994 počet občanů Slovenska pracujících v ČR výrazně zvyšovat. Hranice 30 tisíc osob byla překročena počátkem druhé poloviny roku 1994, hranice 40 tisíc osob v lednu 1995 a v polovině roku 1995 pracovalo v ČR více než 50 tisíc občanů SR. V lednu 1996 to bylo již 60 tisíc a koncem září téhož roku pracovalo v ČR dle Smlouvy více než 70 tisíc občanů SR. V souladu s ekonomickými potížemi ČR začíná zde v roce 1997 stoupat míra nezaměstnanosti, která na konci roku překročila poprvé v historii samostatné České republiky pětiprocentní hranici. Výrazně klesl počet volných pracovních míst v ČR, takže došlo k podstatnému omezení dalšího růstu počtu občanů SR pracujících v České republice (k 31. 12. 1997 69723). Další vývoj v zaměstnávání občanů SR v ČR bude nadále úzce spojen s celkovým rozvojem české ekonomiky.

Počty občanů SR pracujících v ČR sleduje centrálně odbor služeb zaměstnanosti Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, který čtvrtletně poskytuje data o jejich počtech podle jednotlivých okresů ČR. Tato data nám umožňují hodnotit regionálně vývoj zaměstnanosti občanů SR v ČR po rozdělení společného státu. Změny, ke kterým došlo v jednotlivých okresech v období od sčítání 1991 do konce září 1997 znázorňují kartogramy uvedené na obrázku č. 2.

Oproti sčítání v roce 1991 se počet občanů SR zaměstnaných v ČR zvýšil 2,5 krát. Pouze ve dvou okresech ČR došlo ke snížení počtu pracovníků ze Slovenska, a to v okresech Frýdek-Místek (-503 osob) a Karviná (-84 osob). Příčinou poklesu počtu občanů SR pracujících v okrese Frýdek-Místek bylo především snížení počtu pracovníků Třineckých železáren na polovinu a také pokles počtu zaměstnanců OKD ze 100 na 30 tisíc, který se mj. dotkl na Frýdecko-Místecku skupinového dolu Paskov. Zatímco v roce 1991 existovaly v ČR pouze dva okresy (Frýdek-Místek a Karviná), ve kterých podíl občanů SR na pracovních místech okresu překračoval hranici 2 %, tak k 30.9.1997 takovýto okresů bylo 12, z toho 5 v námi sledovaném území. Pouze v okrese Uherské Hradiště hranice 2 % nebyla překročena. V moravském přhraničí se Slovenskem počet pracujících občanů SR vzrostl z 5,9 tis. na 11 tis., nicméně podíl šesti sledovaných okresů na pracujících občanech SR v ČR klesl z 19,6 % na 15 %. Největší absolutní nárůst Slováků nezaznamenalo přhraničí, ale spíše velká města ČR.

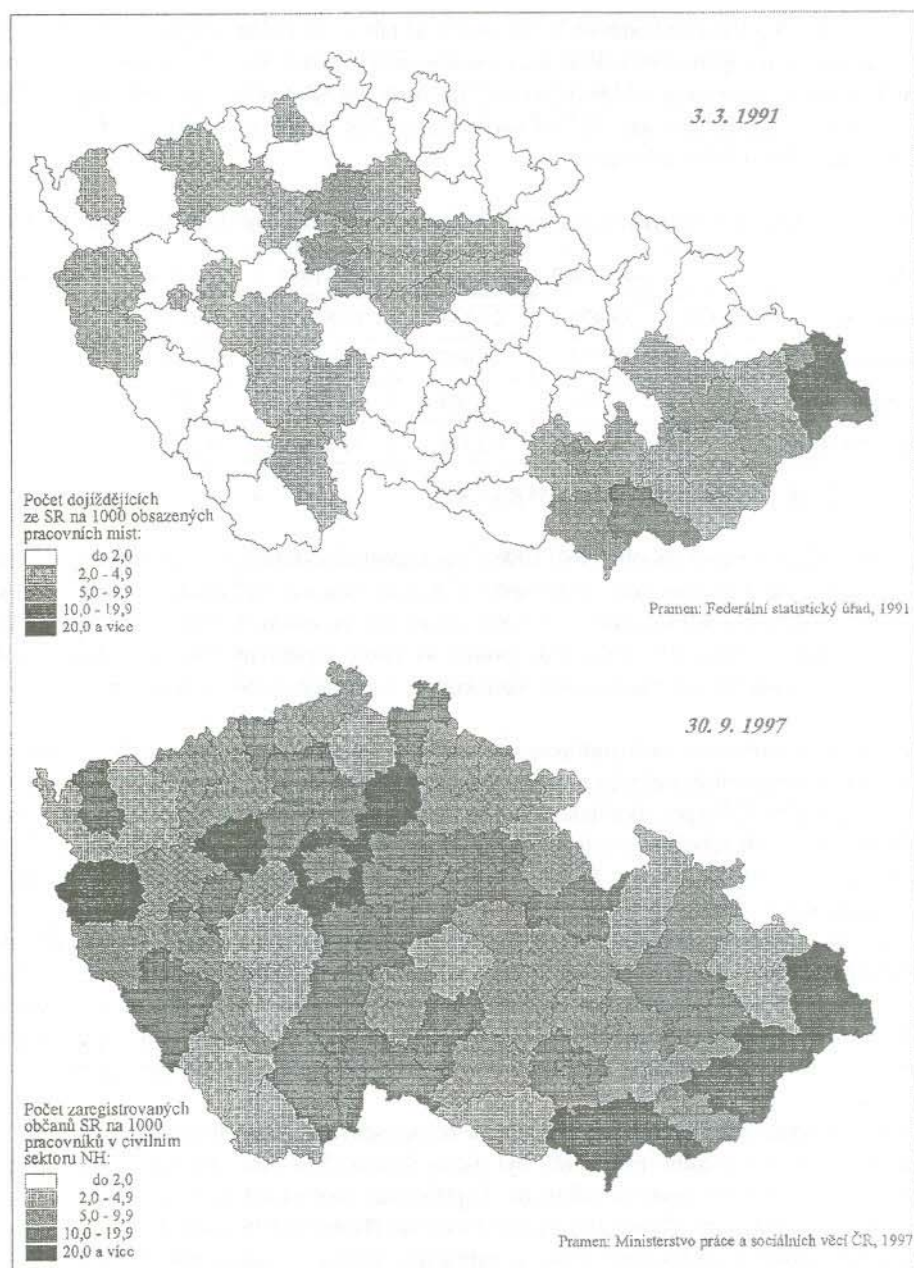
Z okresů ČR moravsko-slovenského pomezí nejvýraznější nárůst občanů SR pracujících v ČR zaznamenal okres Zlín, kde počet Slováků vzrostl pětinašobně na 2,7 tisíce. Touto hodnotou okres Zlín předstihl dokonce i okres Frýdek-Místek. Do okresu Frýdek-Místek dojíždělo za prací 2,4 tis. a do okresu Hodonín 2,3 tis. osob.

Z dat získaných katedrou geografie na jednotlivých úřadech práce lze zjistit pořadí měst v přhraničním území podle počtu zaměstnaných občanů SR k 30.9.1997. Třinec ztratil vedoucí postavení a městem s největším počtem zaměstnaných občanů Slovenska se stal Zlín (1580 osob), následují Hodonín (1384 osob), Třinec (1044 osob), Břeclav (910 osob), Frýdek-Místek (570 osob), Rožnov pod Radhoštěm (417 osob), Uherské Hradiště (352 osob), Valašské Meziříčí (349 osob) a Vsetín (278 osob). Překvapuje vysoké postavení města Uherské Hradiště. Nárůst dojížděky za prací osob ze Slovenska byl zde způsoben především zahájením výroby v závodě elektronické firmy AVX.

Nejsilnější meziobecní dojížděkové proudy ze Slovenska na území šesti sledovaných okresů moravsko-slovenského pomezí k 30.9.1997 byly následující : Holíč – Hodonín (538 osob), Čadca – Třinec (209 osob), Skalica – Hodonín (173 osob), Brodské – Břeclav (172 osob), Kúty – Břeclav (123 osob), Kopčany – Hodonín (113 osob) a Skalitz – Třinec (106 osob). Nejvýznamnější meziokresní dojížděkové proudy tvořily Senica – Hodonín (1867 osob), Čadca – Frýdek-Místek (1650 osob, v r. 1991 to bylo ještě 2306 osob), Senica – Břeclav (917 osob), Čadca – Vsetín (603 osob) a Povážská Bystrica – Zlín (540 osob).

4. Stěhování obyvatelstva ze Slovenska do České republiky a naopak

Podobně jako dojížděka do zaměstnání vykazovalo stěhování obyvatelstva mezi Českými zeměmi a Slovenskem v období po roce 1960 klesající tendenci. Zatímco ročně migrační obrat na počátku šedesátých let mezi oběma republikami dosahoval výše téměř 30 tis. migrantů, tak

Obr. 2. Dojíždka za práci ze Slovenska do České republiky

Fig. 2. Commuting from Slovakia to Czech Republic

již o 10 let později klesl na hodnotu 20 tis. osob (viz tab. č. 3). Pokles migrace mezi ČR a SR byl zastaven po listopadu 1989. Poté maximálního migračního obratu bylo dosaženo v roce 1992, kdy migrační obrat dosáhl hodnoty 18,5 tis. osob. Ze SR do ČR se přistěhovalo 11,7 tis. osob (oproti předchozímu roku o 3,7 tis. osob více) a z ČR do SR se vystěhovalo 6,8 tis. osob (oproti roku 1991 o 500 osob méně).

Tab. 3. Vývoj migrace obyvatelstva mezi Českou a Slovenskou republikou po roce 1960

období	1961-1962	1971-1972	1981-1982	1991-1992	1995-1996
přistěhovalí ze SR do ČR	35 479	24 341	19 533	20 074	7 295
vystěhovalí z ČR do SR	22 779	15 977	12 341	14 147	353
migrační saldo	12 700	9 364	7 192	5 927	6 942
migrační obrat	58 258	40 318	31 874	34 221	7 648

Pramen: Pohyby obyvatelstva v ČSSR, ČSFR a ČR

V celém sledovaném období 1961-1996 Česká republika stěhováním ze SR obyvatelstvo získávala. Kladné migrační saldo ve prospěch ČR však dlouhodobě klesalo, s výjimkou roku 1992 (migrační saldo 4,9 tis. osob, v r. 1991 pouze 1,0 tis. osob). V roce 1993 však kladné migrační saldo ve prospěch ČR činilo pouze 44 osob. Opětovný růst migračního salda od r. 1994 jde však možná také na vrub nedokonalé registrace vystěhovávaných obyvatel z ČR do SR.

Z hlediska moravské části moravskoslovenského pomezí lze jednoznačně konstatovat, že relativně význam příhraničních moravských okresů pro stěhování obyvatel ze SR roste a to i po rozdělení ČSFR. Na počátku šedesátých let na území 6 sledovaných okresů se přistěhovalo 7,5% osob ze všech přistěhovalých ze SR do ČR, v období let 1991-1992 to bylo již 12,9% a v letech 1995-1996 16,7%, tzn. že každá šestá osoba ze SR stěhující se do ČR migruje právě do pohraničních okresů.

Před i po rozdělení společného státu absolutně i relativně nejvýznamnějším příhraničním migračním okresem je okres Hodonín. Dále následují okresy Břeclav a Uherské Hradiště (tab. č. 4). Na rozdíl od dojížděky obyvatel za prací při stěhování ze Slovenska nejméně atraktivním příhraničním okresem je nadále okres Zlín. Otázkou však zůstává, zda po očekávaném oživení bytové výstavby v budoucnu význam Zlínska pro migraci obyvatel Slovenska nenaroste.

Data o migraci z let 1991-1992 vypovídají, že okresem SR, z kterého se stěhovalo nejvíce občanů SR do moravského příhraničí, byl okres Senica (525 osob, z toho 350 do okresu Hodonín). Více než 100 osob se stěhovalo do příhraničí také z tehdejších středoslovenských okresů Čadca (210 osob), Žilina (111 osob) a Považská Bystrica (105 osob). Bohužel, Českým statistickým úřadem zpracované údaje o zahraniční migraci neumožňují provést aktuální analýzu meziokresních migračních proudů. Lze se však domnívat, že okres Senica zůstává nadále okresem SR s největším přistěhovááním osob do moravského příhraničí.

Tab. 4. Přistěhovalí ze SR do moravských okresů moravskoslovenského pomezí

období okres	1991 – 1992		1995 – 1996	
	počet	na 10 tis. obyvatel	počet	na 10 tis. obyvatel
Hodonín	580	36,0	313	19,3
Břeclav	403	32,3	191	15,2
Uherské Hradiště	366	25,2	194	13,3
Vsetín	320	21,7	143	9,6
Frýdek-Místek	550	24,1	199	8,7
Zlín	361	18,3	159	8,1
celkem	2 580	25,7	1 199	11,9

Pramen: Pohyby obyvatelstva v ČSSR, ČSFR a ČR

Aktivní migrační saldo moravského příhraničí ze Slovenskem činilo v letech 1991-1992 994 osob a v letech 1995-1996 1157 osob. Osoby ve věku do 30 let se na migračním saldu podílely v prvním sledovaném období 56,0% a v druhém období 60,3%, z čehož je zřejmé, že migrace obyvatelstva ze Slovenska příznivě působila na věkovou strukturu obyvatelstva moravského příhraničí. Totéž lze konstatovat u vzdělanostní struktury obyvatelstva. Na aktivním migračním saldu se podílely osoby s nejméně maturitou 51,6% a 51,8% před a po rozdělení ČSFR (podíl počítán z osob starších 15-ti let). Po rozdělení státu se však změnilo pořadí důvodů stěhování osob ze SR do Moravského pohraničí. Zatímco v letech 1991-1992 na 1. místě důvodu stěhování bylo následování rodinného příslušníka (27,4%), následovaly ostatní důvody (25,1%) a bytové důvody (17,5%), tak v letech 1995-1996 bylo pořadí následující: následování rodinného příslušníka (45,5%), sňatek (22,1%) a ostatní důvody (22,0%). Oproti období společného státu pro migraci osob se SR podstatně klesl význam bytových důvodů (4,1%) a dále také význam důvodů změny pracoviště či přiblížení se pracovišti.

5. Závěr

Z analýzy vývoje zaměstnanosti občanů SR v ČR po rozdělení státu vyplynul výrazný nárůst počtu dojíždějících za prací ze Slovenska do České republiky. Intenzita dojížděky za prací ze Slovenska do ČR v příhraničí trvale závisí na geografické poloze největších koncentrací obyvatelstva. V dojížděce ze SR relativně klesá význam okresů ČR moravsko-slovenského pomezí, roste role největších měst ČR. Mezi města s poklesem dojíždějících ze SR se řadí Třinec a Frýdek-Místek, největší přírůstek zaznamenala města okresu Zlín, který se v rámci příhraničních okresů vyznačuje nejvyšší podnikatelskou aktivitou. Dojížděka za prací do ČR významně ovlivňuje míru nezaměstnanosti v okresech SR (na konci roku 1996 okresy s vysokou vyjížděkou za prací do ČR se řadily do lepší poloviny okresů SR dle míry nezaměstnanosti).

Po rozdělení ČSFR došlo také ke změnám ve stěhování obyvatelstva. Zatímco těsně před rozpadem společného státu migrace zřetelně vzrostla (zejména ze SR do ČR), v roce 1993 se udržovala poměrně na vyšší úrovni srovnatelné s osmdesátými léty a od r. 1994 migrace klesá, např. ze SR do ČR až pod hranici 4 tis. osob. Údaje o vystěhování občanů ČR do SR vykazované českou statistikou jsou zřejmě podhodnocené špatnou evidencí emigrace v ČR. Dlouhodobý trend přírůstku obyvatelstva ČR na úkor Slovenska však nadále trvá. Se snižujícím počtem migrantů stoupá význam moravského pomezí pro přistěhování osob ze SR. Stěhování obyvatelstva ze Slovenska dlouhodobě působí nejen na zlepšování věkové, ale také vzdělanostní struktury obyvatelstva, a to i těsně před a po rozdělení společného státu. Pro stěhování obyvatelstva ze SR mají daleko větší význam jižní okresy moravského přhraničí, zejména Hodonín.

COMMUTING AND MIGRATION FROM SLOVAKIA TO MORAVIAN PART OF MORAVIAN – SLOVAK BORDERLAND

Dalibor MAREK

Summary

Analysis of development of employment of inhabitants of Slovakia in Czech Republic after division of common state revealed a distinct increase of number of commuting from Slovakia to Czech Republic. Rate of actual increase was depending on conditions in Czech economy and situation in an offer of free jobs above all. Intensity of commuting from Slovakia to Czech Republic in the borderland constantly depends on geographical location of largest towns and cities. The importance of districts of Moravian – Slovak borderland decreases in relative way, a role of largest cities grows. Towns with decrease of number of commuting are Třinec and Frýdek – Místek, the largest increment was recorded in towns of district Zlín which is characterised by high business activity within border districts. Commuting to Czech Republic significantly influences rate of unemployment in Slovak districts (districts with high commuting to Czech Republic was in „better“ half of Slovak districts according to unemployment).

Distinct changes happened in migration after division of ČSFR. Whereas close before division of state migration was increasing clearly (significantly from Slovakia to Czech Republic), then in year 1993 migration sustained relatively high in comparison to 80's, since 1994 migration is decreasing (e.g. less than 4.000 persons from Slovakia to Czech Republic). Data about emigration of Czech inhabitants to Slovakia recorded by Czech Statistic Office are clearly underestimated by bad auditing of emigration in Czech Republic. Long-term increasing trend of population of Czech Republic to the prejudice of Slovakia still prevails. The importance of Moravian borderland rises with decreasing number of migrants from Slovakia. Migration from Slovakia significantly contributes to improve of age and educational structure of inhabitants (both before and after division of the common state).

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

POSTMODERNISTICKÉ REFLEXIE V URBÁNNEJ GEOGRAFII

René MATLOVIČ

Abstract

In the present study we tackle the very recent suggestions that have been advanced regarding a postmodern geography. The aim of this paper is to present the key features of the postmodernist attitude and draw attention on the reflections of this attitude (or attitudes) in urban geography.

Key words: urban geography, postmodernism, deconstruction, narration, language games.

Úvod a stručný náčrt postmodernizmu

Postmodernizmus súhrnne označuje intelektuálne rozpoloženie („stav pocitov a ducha“ v zmysle F. Königa) a rozmanité spoločenské a kultúrne prejavy, ktoré spochybňujú ideály, princípy a hodnoty, tvoriace základ moderného postoja. Aj keď sa s termínom „postmodernizmus“ v literatúre stretávame už v prvých decéniách 20. storočia¹ (Grenz 1997, p. 24), postmodernizmus ako kultúrny fenomén sa začal presadzovať až od konca šesťdesiatych rokov (Grenz 1997, p. 26). Za najvýznamnejší faktor difúzie postmodernizmu je považovaný prechod od industriálnej k informačnej spoločnosti (Lyotard 1997, p. 62)², či prechod od spoločnosti organizovanej okolo výroby k spoločnosti organizovanej okolo simulácie (Kellner in: Pavlínek, 1993, p. 21-22).

Postmodernizmus prišiel s odmietnutím osvietenského gnozeologického programu a jeho základných predpokladov. Bezprostredným impulzom pre jeho vznik bolo objavenie sa dekonštrukcie ako literárnej teórie a jej následné uplatnenie sa vo filozofii a jej pohľade na svet ako taký. Najväčší význam je v tomto kontexte prisudzovaný prácam francúzskych filozofov J. Derridu a M. Foucaulta a amerického filozofa R. Rortyho. Avšak prvé náznaky konca modernej doby sú prítomné už vo filozofickom diele F. Nietzscheho, ktorý odmietol osvietenské chápanie pravdy. Viaceré ďalšie východiská postmodernizmu poskytli hermeneutika (H. G. Gadamer), lingvistické teórie L. Wittgensteina a F. de Saussuru, či práce frankfurtskej sociologicko-filozofickej školy (Horkheimer, Marcuse). Foucault so svojou nedôverou k akémukoľvek „prítomnému poriadku“ a zdôrazňovaním rozmanitosti a odlišnosti, Derrida so svojím spochybňovaním rozumu rozumom a chápaním významu ako dynamického javu závislého od kontextu, Rorty so svojím pragmatizmom (pravda je to čo funguje) sa postavili proti korešpondenčnej teórii pravdy, čo vedie k tomu, že postmodernizmus sa vzdáva hľadania univerzálnej pravdy, pretože je presvedčený, že nie je možné nájsť nič iné, ako množstvo protichodných výkladov či nespočetné množstvo lingvisticky vytvorených svetov (Grenz, 1997, p. 158-159). Náš „reálny svet“ je podľa postmodernizmu v skutočnosti neustále sa meniaci spoločenský výtvor, ktorý je utvorený pomocou spoločného jazyka. Postmodernisti teda tvrdia, že pomocou jazyka tvoríme svoj vlastný svet a teda existuje toľko rozličných svetov, koľko je svetotvorných jazykov. Postmoderný svet je teda len arénou „súboja výkla-

RNDr. René MATLOVIČ, PhD.

Katedra geografie a geoekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. novembra č. 1, 081 16 Prešov, e-mail: matlren@unipo.sk

dov“, arénou jazykových hier. Podľa B. Badcocka (1996) je to svet plný pluralistických a nerovnocenných hlasov, dožadujúcich sa vypočutia. Každý z nás vníma svet v kontexte spoločnosti, v ktorej žijeme. Postmodernisti ďalej vymýšľajú modely (či paradigmy), ktorými by osvetlili svoj život v týchto kontextoch. Pretože svoj život vnímajú ako drámu či príbeh, ich hlavný záujem sa sústreďuje na proces vytvárania príbehov, ktoré môžu určiť identitu človeka a dať účel a formu spoločenskej existencii. (Anderson, W.T., in: Grenz, 1997 p. 52)

V súvislosti s nástupom postmodernizmu sa podľa J. F. Lyotarda (1993) skončil vek jednotného vedeckého bádania. Predstavu vedeckej činnosti, rozdelenej na presne definované paralelné odbory nahrádza predstava zhuku nedostatočne definovaných a neustále sa meniacich oblastí výskumu. Každý z týchto odborov sa honosí svojou vlastnou „jazykovou hrou“ (metódou či algoritmom výskumu) a realizuje svoju vlastnú prácu, pričom si neberie na pomoc nejaký univerzálny vedecký „metajazyk“. Vedecké poznanie potom nie je súhrnom objektívnych a všeobecne platných pravd, ale zbierkou výskumných tradícií, zrodených v konkrétnom spoločenstve bádateľov. A ich diskurz, ich jazyková hra, či vrava, je pre neúčastníkov praxe tohto spoločenstva z veľkej časti nezrozumiteľná. Cieľom vedcov nie je pravda, ale výkonnosť. Finanční mecenáši vedy ju nepodporujú preto, aby napomohli k rozšíreniu poznatkov, ale preto, aby rozšírili svoju moc (Lyotard, 1993). Pravda je podľa postmodernizmu výrazom konkrétneho spoločenstva. Keďže existuje mnoho spoločenstiev, existuje aj mnoho rozličných pravd. Postmodernisti tvrdia, že tieto rozličné a často protirečivé pravdy môžu existovať vedľa seba (Grenz, 1997, p. 23). Pravým cieľom vedy (filozofie) nie je teda hľadanie objektívnej pravdy, ale udržiavanie diskusie medzi odlišnými, konkurenčnými výkladmi (Grenz 1997, p. 154).

Postmodernizmus postupne prenikol do všetkých sfér západnej kultúry, vedu nevynímajúc. V 80. rokoch je možné zaznamenať aj jeho penetráciu na pôdu geografie³. Urbánna geografia sa do kontaktu s postmodernizmom dostávala jednak prostredníctvom skúmania postmodernity ako nového fenoménu⁴, ako aj vlastným prenikaním postmodernistických ideí a prístupov do teoreticko-metodologickej výbavy urbánnej geografie. V našom príspevku stručne načrtujeme niektoré sprievodné znaky posunu vo vedeckom bádaní súvisiace s presadzovaním sa postmodernistického prístupu so špecifickým zreteľom na oblasť urbánnej geografie⁵.

Posuny v geografickom výskume súvisiace s penetráciou ideí postmodernizmu

Už v úvode sme naznačili, že výraznou črtou postmodernistického prístupu je odmietnutie existencie jednotného významu sveta, transcendentálneho streda skutočnosti. V tejto súvislosti sa často nástup postmodernizmu označuje ako „koniec ideológií“, či „koniec vedy“. Postmodernizmus kritizuje všetky doterajšie teórie a odmieta univerzálne platné zákonitosti. V urbánnej geografii je odmietaná všeobecná platnosť teórií týkajúcich sa ako mestských sietí (napr. teória centrálnych miest, teória ekonomickej bázy miest), tak aj priestorovej štruktúry mesta (napr. chicagská sociálna ekológia, ekonomické teórie využitia zeme v mestách). V súvislosti s týmito teoretickými koncepciami teraz mnohí urbánni geografi poukazujú na to, že mesto nie je vnútorne organizované podľa jednoduchšej logiky chicagských sociálnych ekológov (teda úhľadne rozčlenené do charakteristických útočísk obsadených charakteristickými komunitami)

alebo zjednodušenej logiky marxistických geografov (teda členené na rozličné suburbánne slumy, odrážajúce stratifikované kapitálové členenie pracovných síl). Postmodernizmus v súlade so svojimi premisami neprichádza so žiadnou alternatívnou teóriou. Naopak, postmodernistická geografia je skeptická voči vytvoreniu univerzálnej teórie urbanizácie, mestskej siete a priestorovej štruktúry mesta. Postmodernizmus radšej priznáva, že mesto je mimoriadne komplexným, zložitým útvarom a fenoménom, ktorého vnútorné usporiadanie, či mechanizmus jeho dynamiky, odráža spolupôsobenie mnohých, často kontroverzných logík (Cloke a kol. 1991, p. 178).

Pre postmodernizmus je príznačné uplatnenie sa procesu dekonštrukcie, ktorý sám o sebe je ťažko definovateľný. Dekonštrukcia sa vo svojej podstate zaoberá jazykom. Patrí k nej používanie určitých filozofických a filologických premís s cieľom zaútočiť na logocentrizmus, chápaný ako predpoklad, že za našou sústavou jazykových znakov je niečo, k čomu je možné napísaný text vzťahovať a tým legitimizovať pravdivosť jeho obsahu. Text totiž vždy skrýva ďalšie súvislosti, kontexty, takže môže niesť aj ďalšie významy (Grenz 1997, p. 144-145). Postmodernistická dekonštrukcia sa prejavuje zdôrazňovaním rozdielnosti, zložitosti, mnohoznačnosti a plurality, odhaľovaním utajených svetonázorových orientácií, skúmaním partiálnych, efemérnych javov, akceptovaním eklektických metodologických prístupov atď. V urbánnej geografii sa to odráža v posunoch ako v oblasti teoreticko-metodologickej, tak aj v tematike empirických výskumov. Uvádžame niektoré príklady týchto, často vzájomne sa podmieňajúcich posunov (bližšie pozri Dutkowski 1998):

- a) *Od definícií a modelu k metafore:* upúšťa sa od rigorózných definícií, modelov a paradigiem, ktoré sú nahrádzané metaforami. Metafora umožňuje dosiahnuť hlbšiu úroveň porozumenia ako paradigma, model alebo definícia. Je sľubnou platformou vzájomného porozumenia medzi reprezentantmi rozličných disciplín a orientácií (jazykových hier) (Dutkowski 1998). V geografii sa v súvislosti so zemským povrchom uplatňuje najmä metafora arény, na ktorej sa odohrávajú neopakovateľné udalosti situované do špecifických časo-priestorových a spoločensko-kultúrnych kontextov. V urbánnej geografii sa v postmodernizme uplatňuje metafora mesta ako arény každodenného života, na rozdiel od v modernizme dominujúcej koncepcie mesta ako veci a neskôr mesta ako areály sociálnych procesov (Lisowski 1998).
- b) *Od vysvetľovania k rozprávaniu:* postmodernistický prístup prináša renesanciu v modernizme odvrhnutých naratívno-opisných metód, ktoré vytlačujú analytické metódy. Pozornosť geografov začal priťahovať text a teda nielen matematická, či štatistická stránka problému. Do popredia interusu geografov sa dostávajú sociálne teórie a teória literatúry, do úzadia sú zatlačené fyzikálne a ekonomické teórie. Kvantitatívne analýzy sú tak len pozadím prehlbovaných výskumov, využívajúcich techniky rozhovoru, či čerpajúcich informácie z literárnych opisov (Sagan 1998, p. 69). Veľmi využívanou metódou je narácia, na báze ktorej je postavené porozumenie špecifiky miest. N. Entrikin (1991) tvrdí, že narácia ponúka vhodnú pozíciu na porozumenie miestam, lokujúc sa medzi objektívnou perspektívou chápanúcou miesto v kategóriách lokalizácie a subjektívnou, traktujúcou ho ako vedomie. Narácia je metóda, ktorá spája hodnotenie faktov s pozorovaním intencionálnych väzieb ľudí s ich okolím (Entrikin 1991). Narácia miest usporadúva jednotlivé

fakty nielen chronologicky, ale aj z hľadiska jednotlivých tém a problémov, čím vytvára dejovú osnovu a podáva ich významy, meniace sa v čase i priestore. Naratívne chápanie spočíva vo vnímaní javov v ich vzájomných reláciách. V narácii jednotlivé udalosti nadobúdajú význam v kontexte ich zapojenia sa do regionálnych, národných, či globálnych štruktúr (Sagan 1998). Inou používanou metódou v tomto kontexte je metóda hustého opisu C. Geertza (Lisowski 1998).

- c) *Od času k miestu*: postmodernizmus presúva záujem z, v epoche modernizmu dominujúceho, problému času, na problém miesta (lokality)⁶. Postmodernistický diskurz sa sústreďuje na priestor, avšak priestor zdekonštruovaný do mozaiky miest. Pojem priestoru postmodernistická geografia nahradila teda pojmom miesta, ktoré je priestorom uvedomovaným a zažívaným, je arénou každodenného života. Geografický výskum vychádza od človeka a jeho aktivít, od porozumenia dynamiky každodenného života v jeho lokálnom prostredí. Snaží sa pochopiť a vcítiť sa do charakteru a významu skúmaného miesta (Sagan 1995). Oživenie výskumu miest súviselo aj s potrebou skúmania vplyvu procesov generovaných na celospoločenskej úrovni na štruktúry nižšieho hierarchického stupňa, pretože sa zistilo, že tieto procesy majú rozličné odzrkadlenie a prinášajú úplne odlišné dôsledky v rozličných regiónoch a miestach krajiny (Sagan 1995).
- d) *Od podobnosti k rozličnosti*: postmodernistický prístup v urbánnej geografii upúšťa od hľadania podobných črt miest a následného úsilia o zovšeobecnenie, formuláciu zákonitostí, klasifikáciu, či typológiu skúmaných javov, procesov a miest (Dutkowski 1998). Namiesto toho zdôrazňuje individuálne, špecifické, neopakovateľné črty skúmaných miest. Tu je možné postrehnúť veľký impluz aj pre regionálnu geografiu. Zmysel pre odlišnosť postmodernistickej urbánnej geografie sa prejavuje aj citlivým vnímaním problematiky minoritných (rasových, etnických, religióznych) skupín obyvateľstva miest, slabších skupín obyvateľstva (ženy, deti, starci), či skupín obyvateľstva vymykajúcich sa modernistickým normám (nomádi, bezdomovci, mrzáci, prostitútky a pod.). V dôsledku toho sa objavujú nové témy empirických výskumov, poukazujúce na znevýhodnené postavenie týchto skupín obyvateľstva v mestách. Typickými témami sú: pohlavná, rasová a etnická segmentácia trhu práce v mestách, mestské areály ako prejavy neviditeľných ideológií a sociálnych podmienok, vzťahy medzi pohlaviami a mocou v mestách alebo dichotomizácia sprostredkovania priestoru jednotlivým pohlaviám v mestách. Tu je možné vidieť zárodok feministickej geografie, či geografie pohlaví. Veľký význam sa prikladá štúdiu postmodernej architektúry, ktorá podľa D. Leya (1987) môže slúžiť ako model, ktorý si súčasná humánna geografia môže všímať pri jej snahe odhaliť zodpovedajúcu percepciu „ľudí a miesta“.
- e) *Od jednoznačnosti k mnohoznačnosti*: ide o priznanie nevyhnutnosti reflektovať vo vede ambivalenciu postmodernej reality (Dutkowski 1998). Má to významné teoreticko-metodologické dôsledky. Postmodernizmus pripúšťa teoretický pluralizmus a metodologický eklekticismus, čiže vytváranie nových myšlienkových systémov na báze spájania rôznych tvrdení, teórií a téz do nového celku, často s nemožnosťou vylúčenia logických a vecných rozporov. Urbánna geografia je dobrým príkladom teoretického pluralizmu v oblasti teórií priestorovej štruktúry mesta, pretože žiadna z minulých teórií, ktorá bola

akceptovaná relevantnou časťou bádateľskej obce, nebola natrvalo vylúčená z teoretickej výbavy disciplíny, nanajvýš mohla upadnúť do prechodného zabudnutia. Nové teoretické podnety je možné často dosiahnuť reinterpretáciou klasických teórií (v našom prípade napr. reinterpretáciou klasických ekologických modelov mesta v súvislosti s výsledkami štúdií z faktorovej ekológie), či racionálnym synkretizmom ich ideí.

- f) *Od delimitácie hraníc k uznaniu prechodného „pohraničia“*: vo všeobecnosti to znamená rezignáciu z delimitácie medzi javmi a procesmi, v geografii to znamená zvýraznenie prechodného charakteru hraníc v širokom slova zmysle, rezignáciu z rigorózneho vyčleňovania regiónov a väčšie zviditeľnenie identity a prechodných zón a území. V urbánnej geografii sa to výrazne týka napríklad problematiky prímestskej zóny, či koncepcie mestsko-vidieckeho kontinua.

Uviedli sme niekoľko príkladov posunov v geografickom bádani miest, súvisiacich s uplatňovaním postmodernistického prístupu a s ním spätého procesu dekonštrukcie v urbánnej geografii. Okrem toho však možno pozorovať aj ďalšie sprievodné črty penetrácie myšlienok postmodernizmu na pôdu urbánnej geografie.

Pragmatizácia a environmentalizácia geografického bádania

Za významné považujeme ešte dve črty, ktoré charakterizujú postmodernistický prúd a vplývajú, či pravdepodobne ovplyvnia aj urbánno-geografický výskum.

Prvá črta úzko súvisí s Rortyho pragmatizmom a Lyotardovou legitimizáciou bádania performativitou. Postmodernizmus prisudzuje veľký význam praktickej stránke vedeckého výskumu a jeho komunikatívnosti, vedúcej k eliminácii bariér medzi vedcom a laikom (Lisowski 1998). Umiernení, resp. pragmatickí postmodernisti, poukazujú na to, že pokiaľ má urbánna geografia seriózny záujem prežiť spôsobom sociálne užitočným, musí sa pravdepodobne vzdať niektorých pretenzií postmodernizmu (Badcock 1996). Táto skupina bádateľov prijíma pragmatický model vedy a orientuje sa na riešenie praktických problémov rozvoja mestských systémov a intraurbánnych štruktúr v období transformácie spoločnosti z modernej na postmodernú. K témam takto orientovaných výskumov patria napríklad: iniciatíva zdola a lokálny patriotizmus, mestská samospráva, trh s nehnuteľnosťami a bytmi, komunálne služby, neformálne služby, svojpomoc a domobrana, kriminalita v meste, sieť osobných kontaktov a nové zvyky a obyčaje mestského obyvateľstva, percepcia a valorizácia mestských území, areály postmodernej architektúry v mestách, miesta rekreácie a zábavy v mestách, strediská novej sakralizácie, proekologická mestská politika, revitalizácia priemyselných a prístavných areálov, informačné siete v mestách, globálna hierarchia miest, sieť medzimiestskych väzieb a pod. (Dutkowski 1998). Viaceré témy teda boli badané aj v prostredí modernistickej vedy, objavili sa však aj nové témy, ktoré si vyžadujú nové prístupy.

Druhá črta reflektuje výraznú citlivosť postmodernizmu na problematiku životného prostredia. Kým koncepciám moderny sú pripisované vízie neobmedzeného sociálneho pokroku a z toho vyplývajúce zameranie na podrobovanie a využívanie prírody a jej bohatstva, postmoderná paradigma je v tomto kontexte spájaná s prebudeným uvedomovaním si ekologických dôsledkov druhej vety termodynamickej, čiže so zistením „sociálnych hraníc rastu“ a celkovou globálnou krízovou situáciou ľudstva. Postmodernisti už nie sú presvedčení,

že ľudstvo dokáže vyriešiť veľké problémy sveta. Život na Zemi vnímajú ako krehký a domnievajú sa, že pokračovanie existencie ľudstva je závislé od nového postoja spolupráce, a nie od modernistického postoja dobývania (Grenz 1997, p. 17). Tento postoj našiel výraz v mnohých štúdiách zaoberajúcich sa trvalo udržateľným rozvojom (sustainability) miest. Ide o hľadanie takých spôsobov uspokojovania súčasných potrieb, ktoré neohrozia možnosti budúcich generácií saturať svoje potreby (Huba – Ira 1996).

Záver

Naznačili sme niektoré črty postmodernistického prístupu vo vede a ich odraz v urbánnej geografii. Zhodnotiť jeho prínos je pomerne obtiažne, pretože predstavuje ešte stále sa profilujúci prúd často protirečivých ideí a téz. Ak zohľadníme niektoré postmodernistické postoje, potom ani úplnú profiláciu postmodernizmu nemožno očakávať. Každopádne je možné zaujať stanovisko k niektorým jeho myšlienkam, ktoré sú inšpiráciami a výzvami pre súčasnú urbánnu geografiu. Predovšetkým je to akceptácia individuality a unikátnosti miest, ich chápanie ako sociálno-priestorových komplexov, ktoré sú zónou kontaktu medzi makroštruktúrami a sociálnymi makroprocesmi na jednej strane a každodennou činnosťou ľudí na strane druhej. Z toho vyplýva, že pochopenie súčasnej sociálno-ekonomickej transformácie miest nie je možné bez dobrých „lokálnych znalostí“ o mechanizmoch života konkrétneho spoločenstva, pričom práve tento výskum si žiada nové prístupy, doposiaľ v geografii zaznávané (Lisowski 1998). Tu je možné postrehnúť obrovskú výzvu pre regionálnu geografiu, pred ktorou sa otvárajú nové horizonty a možnosti. V tejto súvislosti B. Warf (1993) odmieta konštruovanie všeobecných teórií v rámci geografie, avšak pripúšťa formuláciu teórií pre jednotlivé regióny alebo lokality. J. Paulov (1997) v tom vidí náznaky návratu k excecpcionalistickej koncepcii geografie spojenej s Hartshornovou paradigmou.

Upozorniť je tu však treba aj na isté nebezpečenstvo sklznutia na hranu a následného balansovania medzi vedou a pseudovedou, medzi skutočnosťou a fikciou. V tomto smere by mala byť (urbánnu) geografia voči pretenziám postmodernizmu, najmä pokiaľ ide o úplné odmietanie „metapríbehu“ a hľadania objektívnej pravdy, bezbrehý metodologický eklekticismus a teoretický pluralizmus, radšej zdržanlivá.

Celkove možno postmodernistický postoj chápať ako víťané spestrenie doterajších teoreticko-metodologických diskusií. Poodhalil sa závoj a obnažili sa nám v modernizme tabuizované, či podceňované témy a výskumné postupy. V tejto súvislosti je zaujímavé poukázať na prácu A. Buttmerovej (1993), ktorá sa podujala vyjadriť trendy vývoja vedeckého myslenia pomocou cyklu troch metafor, prevzatých z mytológie – Fénixa, Fausta a Narcisa. Fénix je symbolom znovuzrodenia, označuje prvú fázu existencie znovuzrodeného spoločenstva, vzniknutého na ruinách starého poriadku, je to čas vedeckej revolúcie v zmysle T. S. Kuhna, čas nástupu novej vedeckej paradigmy. Po čase Fénixa prichádza čas Fausta. Pokiaľ nová paradigma získa v spoločenstve patričnú pozíciu, snaží si zabezpečiť svoje fungovanie. Buduje svoje inštitucionálne a právne štruktúry, ktoré jej majú garantovať existenciu. Výsledkom je postupná zmena toho, čo bolo kedysi progresívne na skostnatelú ortodoxiu, čo postupne vedie k degradácii. Vtedy sa na scéne objavuje Narcis, ktorý symbolizuje sklon k samoreflexii. Jednotliví bádatelia, či ich skupiny, sa začínajú zamýšľať nad napätiami a protirečeniami,

objavujúcimi sa medzi oficiálnou doktrínou a ich „stavom ducha“, medzi túžbami a každodennou realitou sveta. Vtedy sa ľudia snažia lepšie pochopiť históriu a dramaturgiu každodenných udalostí. Táto reflexia pripravuje pôdu pre opätovné objavenie sa Fénixa, pre zrod novej paradigmy vedy. Práve transformáciou modernizmu na postmodernizmus pootvára Narcis dvere Fénixovi (Buttimer 1993). Súčasná geografia je teda situovaná v kontexte uvedenej triády do obdobia Narcisa, obdobia samoreflexie, obdobia hľadania východísk.

Poznámky:

- ¹ Tento pojem má podľa Ch. Jencksa svoj pôvod v práci španielskeho spisovateľa Federica de Onisa „Antologia de la poesia española e hispano-americana“ z r. 1934, kde ho použil na označenie zvratu vnútri modernizmu (Grenz, S. J., 1997, p. 24). Podľa iného zdroja (Karola, 1996) termín „postmodernizmus“ prvýkrát použil v adjektívnej forme R. Pannwitz už v r. 1917 v práci: „Die Krisis der europäischen Kultur“ pri hodnotení odkazu F. Nietzscheho.
- ² S tým sa spája zmena jazyka na výrobný tovar. Vety považované za správy (informácie), sa kódujú, dekodujú, prenášajú, uchovávajú, usporadúvajú, poskytujú k dispozícii, kombinujú, utajujú, stavajú sa proti sebe (lingvistické hry, konflikty). Informačná spoločnosť sa snaží o čo najlepšiu výkonnosť v záležitostiach jazyka (narábania s informáciami) (Lyotard 1997, p. 62).
- ³ Geografi sa začali výraznejšie zaoberať postmodernizmom po vydaní článku F. Jamesona (1984).
- ⁴ Išlo napr. o odhaľovanie areálov postmodernej architektúry v mestách – ako napr. príspevok D. Leya (1987) o formovaní postmodernistických areálov vo Vancouveri. Na tomto mieste je potrebné upozorniť na to, že v urbánnych podmienkach môže moderné a postmoderné koexistovať a dokonca interagovať, ako na to upozorňujú viacerí autori v práci zostavenej S. Watsonom a K. Gibsonom (1995).
- ⁵ Na tomto mieste si dovoľujeme upozorniť, že prvou prácou slovenskej proveniencie z pera geografa na tému postmodernizmu v humánnej geografii je príspevok J. Paulova z r. 1997.
- ⁶ K dvom významným vlastnostiam postmoderných textov patrí stieranie hraníc medzi minulosťou a prítomnosťou a umiestňovanie čitateľa do trvalej prítomnosti (Jameson 1983).

Literatúra:

- BADCOCK, B. (1996): „Looking Glass“ Views of the City. *Progress in Human Geography*, 20, 1, 91-99.
- BUTTIMER, A. (1993): *Geography and the Human Spirit*. John Hopkins University Press, Baltimore-London.
- CLOKE, P. – PHILO, Ch. – SADLER, D. (1991): *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. The Guilford Press, New York, 240 s.
- COSGROVE, D. (1989): Models, description and imagination in geography. In: MacMillan, B. (ed.): *Remodelling geography*. Blackwell, Oxford, 230-244.
- DEAR, M. (1994): *Postmodern Human Geography*. *Erdkunde*, 48, 1, 2-13.
- DERRIDA, J. (1993): *Texty k dekonstrukcii*. Archa Bratislava, 336 s.

- DUTKOWSKI, M. (1998): Geograficzne badania miast wobec ponowoczesności i postmodernizmu. In: Kaczmarek, J. (ed.): Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków. X Konwersatorium Wiedzy o Mieście. ŁTN i UŁ Łódź, s. 39-48.
- ENTRIKIN, J. N. (1991): The between of place: towards a geography of modernity. Macmillan: Basingstoke.
- FOUCAULT, M. (1987): Slová a veci. Archeológia humanitných vied. Pravda, Bratislava, 511 s.
- FOUCAULT, M. (1994): Diskurz, autor, genealogie. Svoboda, Praha, 115 s.
- GRENZ, S. J. (1997): Úvod do postmodernismu. Návrat domů, Praha, 199 s.
- HUBA, M. – IRA, V. (1996): O koncepcii trvalej udržateľnosti vo vzťahu k niektorým geografickým aspektom vývoja Slovenska. Geografický časopis, 48, 3-4, 285-299.
- CHOJNICKI, Z. (1993): Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego. In: Kukliński, A. (red.): Polonia quo vadis? Studia Regionalne i Lokalne, 12, (45), s. 167-204.
- JAMESON, F. (1983): Postmodernism and Consumer Society. In: The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture. Bay Press, Washington, s. 111-125.
- JAMESON, F. (1984): Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism. New Left Review, 146, 59-92.
- JENCKS, Ch. A. (1985): Jazyk architektury postmodernizmu. Strojizdat, Moskva, 136 s.
- KAROLA, J. (1996): Postmodernismus. In: Sociologické školy, směry, paradigmaty. Slon, Praha, s. 207-210.
- LEY, D. (1987): Styles of the Times: Liberal and Neo-conservative landscapes in Inner Vancouver 1968-1986. Journal of Historical Geography, 13, 40-56.
- LISOWSKI, A. (1996): Tendencje dezintegracyjne i integracyjne we współczesnej geografii człowieka. Przegląd Geograficzny, LXVIII., 3-4, 317-333.
- LISOWSKI, A. (1998): Postmodernistyczna dekonstrukcja geografii miast. In: Kaczmarek, J. (ed.): Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków. X Konwersatorium Wiedzy o Mieście. ŁTN i UŁ Łódź, s. 31-38.
- LYOTARD, J.F. (1993): O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace. FÚ AV ČR, Praha, 206 s.
- LYOTARD, J.F. (1997): Hrobka intelektuála a jiné články. Archa Bratislava, 65 s.
- PAULOV, J. (1986): Spory o pozitivizmus v súčasnej západnej geografii. Geografický časopis, 38, 2-3, 260-273.
- PAULOV, J. (1997): Postmodern Geography: a Brief Characterization. Acta Universitatis Carolinae, Geographica, XXXII., 45-50.
- PAVLÍNEK, P. (1993): Anglo-americká geografie ve dvacátém století. In: Sýkora, L. (ed.): Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. UK Praha, s. 9-29.
- SAGAN, I. (1995): Miejsce, źródła identyfikacji z nim, procesy transformacji w miastach. In: Kaczmarek, J. (ed.): Centra i peryferie dużych miast. Transformacja i przyszłość. Pojęcia i metody badawcze. VIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. ŁTN Łódź, s. 69-76.

- SAGAN, I. (1998): Nowe metafory – nowe metody badawcze w geografii nie tylko osadnictwa. In: Kaczmarek, J. (ed.): *Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*. X Konwersatorium Wiedzy o Mieście. ŁTN i UŁ Łódź, s. 65-70.
- SIBLEY, D. (1981): The Notion of Order in Spatial Analysis. *Professional Geographer*, 33, 1-5.
- SPRETNAK, Ch. (1991): *States of Grace: The Recovery of Meaning in the Postmodern Age*. HarperCollins, San Francisco.
- WARF, B. (1993): Postmodernism and the Localities Debate: Ontological Questions and Epistemological Implications. *TESG*, 6, 84, 3, 162-168.
- WATSON, S. – GIBSON, K. (eds.) (1995): *Postmodern Cities and Spaces*. Oxford, 278 s.

POSTMODERN REFLECTIONS IN URBAN GEOGRAPHY

René MATLOVIČ

Summary

In recent years a number of human geographers have begun to engage with the debate about what has been called postmodernism. The debate has spread into arguments about the overall working of the contemporary human world and also into reflections upon how we strive to think about these multifaceted working. Some theorists hence identify an object of study that comprises these workings and refer to this object as „postmodernity“ or as the epoch of „the postmodern“. Other theorists are more occupied with developing an attitude towards the knowledge we can acquire about the world, towards the methods we might employ in the process, towards the theories that inform our research. The postmodernist attitude is inherently suspicious of grand intellectual positions such as Marxism, humanism, structuration theory and realism. Indeed, one of the key premisses of postmodernism as a way of thinking – is that we need to contemplate the human world less in terms of grand theories and more in terms humble, eclectic and empirically grounded materials. The second of the key premisses of postmodernism is the focus upon difference, an alertness to the many differences that distinguish one phenomenon, event, process or whatever from another, and an insistence on not obliterating these vital differences in the face of grand theoretical statements. The most popular technique in postmodernist attitude is deconstruction. This technique for teasing out the incoherencies, limits and unintentioned effects of a text has had an enormous influence upon North American literary theorists, but what has also happened is that principle of deconstruction has been extended to the analysis of the incoherencies lying at the intersections of all manner of texts, cultural products, social settings or whatever. As a result numerous researches, urban geographers included.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

STARNUTIE OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA VO SVETLE VYBRANÝCH ŠTATISTICKÝCH MIER

Jozef MLÁDEK, Silvia PAVLÍKOVÁ

Abstract

Aging of population is a demographical process by which age structure of population is being changed. Main signs of these changes is a decrease in number of younger age categories and an increase in number of older age categories of population. The research of process of aging is very important and that is why there are many technics and methods by which the process of aging and its results are being examined. Some of the methods are: index of age, dependance, aging, Billeter's index, age median, average age, life expectancy.

Key words: *index of age, index of dependance, Billeter's index, index of aging*

1. Úvod

Starnutie obyvateľstva je demografický proces, pri ktorom dochádza k zmenám vekovej štruktúry obyvateľstva. Ich hlavnými znakmi je pokles početnosti mladších a nárast početnosti starších vekových kategórií obyvateľstva. Starnutie obyvateľstva súvisí s niektorými ďalšími procesmi ako sú zníženie pôrodnosti a plodnosti, úmrtnosť, emigrácia a imigrácia, ako i s rastom životnej úrovne a kultúrnej vyspelosti obyvateľstva. Zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva pútajú veľkú pozornosť ako demografie tak i demogeografie.

Často sa pri štúdiu starnutia obyvateľstva uplatňujú dva odlišné prístupy. V prvom prípade sa úsilie orientuje na komparáciu viacerých regionálnych populačných štruktúr (interregionálna analýza) s orientáciou na poznanie rozdielov vekovej štruktúry ich obyvateľov. Inokedy sa hlavná pozornosť zameriava na časové zmeny vekovej štruktúry jedného regionálneho populačného útvaru (intertemporálna analýza). Ukazuje sa však výhodnosť v geografických analýzach i potreba spájania oboch prístupov. Ak sa starnutie chápe ako proces, potom jeho analýza sa musí opierať o jeho časový vývoj, priestorovo značne diferencovaný.

Z demografického hľadiska je potrebné rozlišovať absolútne a relatívne starnutie. Pri absolútnom starnutí narastá počet obyvateľov starších vekových kategórií, pri relatívnom sa zvyšuje podiel obyvateľstva starších vekových kategórií. V prípade poklesu početnosti detskej zložky ide o starnutie zdola, pri narastaní početnosti staršieho obyvateľstva o starnutie zhora.

2. Miery starnutia obyvateľstva

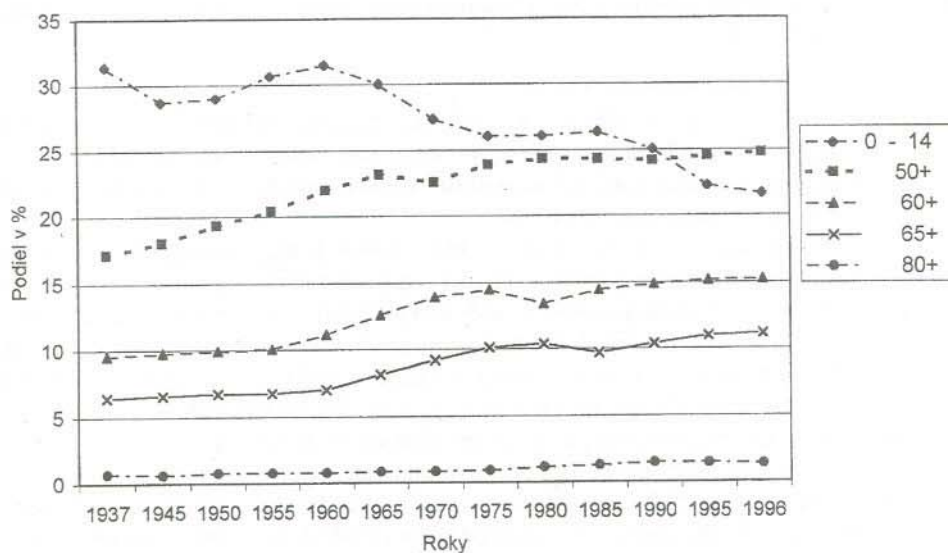
Starnutie obyvateľstva sa považuje za jeden z aktuálnych demografických procesov, najmä z hľadiska jeho komplexnosti i ekonomických a spoločenských dôsledkov. Úmerný tomuto významu je i pomerne rozsiahly súbor techník a metód skúmania procesu a jeho výsledkov, v ktorom sa nachádza viacero štatistických a grafických postupov, odlišujúcich sa rôznou náročnosťou na zber a spracovanie základných štatistických údajov ako i odlišnou interpretáciou získaných štatistických hodnotení. Kvôli získaniu určitého prehľadu ich možno rozdeliť do troch skupín:

Prof. RNDr. Jozef MLÁDEK, DrSc., Mgr. Silvia PAVLÍKOVÁ

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

2.1. Jednoduché, jednozložkové ukazovatele

Charakterizujú iba jednu, typickú vekovú kategóriu obyvateľstva, napr. ukazovatele absolútnych a relatívnych početností vekových kategórií ako sú obyvateľstvo poproduktívneho veku, poreproduktívneho veku, vybraných vekových kategórií (0-14, 60+, 65+, 70+, 80+). Ich výhodou je relatívne dobrá dostupnosť základných štatistických informácií ako i jednoduchosť spracovania. Rovnako sa tieto charakteristiky vyznačujú i jednoduchou interpretáciou a zároveň poskytujú plastickú informáciu o študovanej problematike. Nevýhodou je absencia informácií o ostatných vekových kategóriách obyvateľstva. Ak napríklad hodnotíme zastúpenie poproduktívnych vekových kategórií v určitej populácii, informácie o ostatných kategóriách chýbajú. Pri rovnakej veľkosti poproduktívnej zložky obyvateľstva môže byť rozloženie ostatných vekových kategórií dosť rozdielne.

Obr. 1. Vývoj vybraných vekových kategórií obyvateľstva Slovenska

Fig. 1. Development of the typical age groups of the Slovak population

Na základe niektorých ukazovateľov tohto typu je možné posudzovať starnutie obyvateľstva Slovenska, kde sa tento proces intenzívne prejavuje najmä v 20. storočí. Podľa kritérií OSN je demografické starnutie klasifikované do troch vývojových etáp. Táto klasifikácia je založená na hodnotení podielu obyvateľstva starších ako 65 ročných. Za mladé obyvateľstvo sa považujú tie populácie, ktoré dosahujú podiel menší ako 4%, do kategórie „zrelého“ obyvateľstva populácie s podielom 4-7%, a „staré“ obyvateľstvo populácie s podielom väčším ako 7%.

Pri použití takéhoto hodnotenia zisťujeme, že začiatkom nášho storočia obyvateľstvo Slovenska ukončilo svoj vývoj v kategórii „mladé“ obyvateľstvo (v roku 1900 bol podiel obyvateľov 65+ 4,7%). Až do roku 1960 (podiel obyvateľov 65+ bol 7%) možno Slovensko

zaradiť do kategórie „zrelé“ obyvateľstvo. Od roku 1960 aj naďalej narastá podiel tejto vekovej kategórie, čím ho možno klasifikovať ako „staré“ obyvateľstvo (v roku 1996 podiel obyvateľstva 65+ 11,12%).

Ak porovnávame obyvateľstvo Slovenska s ostatnými štátmi sveta, potom sa zaraďuje do skupiny 43 štátov s najstarším obyvateľstvom. Väčšina z týchto štátov sú európske (35), v Afrike sa takáto populácia nevyskytuje a po 2 štáty so starým obyvateľstvom majú i Severná a Latinská Amerika, Ázia a Oceánia. Do skupiny štátov klasifikovaných ako „mladé“ sa zaraďuje celkovo 99 štátov prevažne z Afriky, Latinskej Ameriky, Ázie a Oceánie. V skupine populácií so „zrelým“ obyvateľstvom je 43 štátov. Opäť sú to prevažne štáty z vyššie spomenutých svetadielov, pričom z Európy sú do tejto kategórie zaradené 2 štáty (Albánsko a Bosna a Hercegovina). Celosvetový priemer bol v roku 1990 6,2% (pre rok 2000 sa predpokladá rast na 6,6%) so značným rozdielom medzi rozvinutými (11,8%) a málorozvinutými krajinami (4,2%).

2.2. Zložitejšie miery starnutia obyvateľstva

Sú štatistické miery, pri konštrukcii ktorých sa zohľadňuje viacero charakteristických vekových kategórií obyvateľstva, prípadne sa do úvahy berú všetky vekové kategórie.

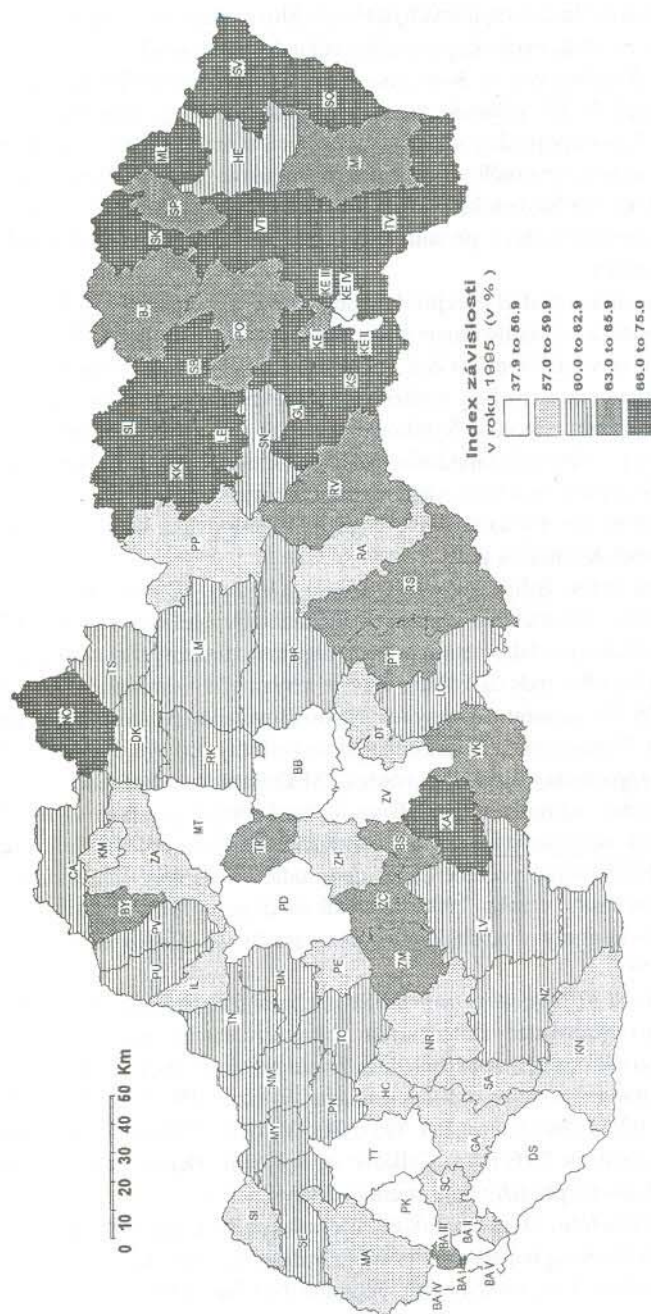
Medzi takéto zložité miery patrí index závislosti, veku, starnutia, Billeterov index, vekový medián, stredná dĺžka života, priemerný vek.

Vhodným ukazovateľom vekovej štruktúry obyvateľstva je index závislosti, definovaný ako podiel zo súčtu obyvateľov predproduktívnej a poproduktívnej kategórie a obyvateľov produktívnej kategórie. Vyjadruje celkovú zaťaženosť produktívneho obyvateľstva neproduktívnou vekovou skupinou, pričom dolnú hranicu poproduktívneho veku možno obmieňať. Z celosvetového hľadiska sa za dolnú hranicu považuje vek 65+, na Slovensku sa používa veková hranica 60+ (resp. 55+ pre ženy). Vekové hranice však možno voliť aj s ohľadom na dĺžku prípravy mládeže na povolanie a na vek pri odchode do dôchodku.

Keďže k neproduktívnej zložke obyvateľstva zaraďujeme detskú zložku rovnako ako obyvateľstvo starších vekových kategórií, možno usúdiť, že celkovú zaťaženosť oblastí Slovenska z hľadiska starnutia obyvateľstva nevyjadruje index závislosti úplne jednoznačne. Výsledná mapa môže odrážať iba závislosť neproduktívneho obyvateľstva od produktívnej zložky, takže oblasti s vysokým indexom závislosti nemusia reprezentovať oblasti s prevažujúcou skupinou starších vekových kategórií.

Na Slovensku pozorujeme pomerne pestrú priestorovú štruktúru indexu závislosti. Najnižšou hodnotou sa vyznačujú dve oblasti. Prvá sa nachádza v oblasti Bratislavy, a je ohraničená spojnicou okresov Malacky, Trnava, Nitra, Komárno. Hodnoty indexu závislosti neprevyšujú 57%. Druhá oblasť rovnakého charakteru sa nachádza na strednom Slovensku a je ohraničená spojnicou okresov Žilina, Partizánske, Zvolen, Banská Bystrica, Martin. Obe tieto oblasti sú obklopené územiami so zvýšenou úrovňou indexu závislosti. Najvýraznejším priestorovým útvarom sa ukazuje východné Slovensko, kde hodnoty prevyšujú úroveň 60% (s výnimkou okresov Poprad, Spišská Nová Ves, Humenné a Košice II a IV).

Index veku je ďalším ukazovateľom procesu starnutia, ktorý vyjadruje vzťah predproduktívnych skupín k poreproduktívnym skupinám. Na základe jeho vyjadrenia možno zistiť, či v sledovanej populácii prevažuje obyvateľstvo mladších alebo starších vekových kategórií.

Obr. 2. Starnutie obyvateľstva Slovenska

Fig. 2. Aging of the Slovak population – index of dependance

Z tohto hľadiska má v južných a z časti v západných okresoch Slovenska prevahu typ populácie s prevažujúcim počtom poreprodukčných skupín (index veku dosahuje hodnoty od 37,4% do 75,1%). Najnižšie hodnoty dosahujú okresy Komárno, Nové Zámky, Levice, Poltár, Trenčín, Myjava, Piešťany, Bratislava I, II, III. Výnimku tvoria aj dva okresy na východe Slovenska – Medzilaborce a Sobrance. Typom populácie s vyššou početnosťou predreprodukčnej skupiny obyvateľstva sa vyznačujú okresy severného Slovenska (Námestovo, Dolný Kubín, Trstená) a okresy severnej časti východného Slovenska (index veku od 117,4% do 238,4%). Index veku tak z hľadiska procesu starnutia podáva presnú informáciu o rozmiestnení obyvateľstva študovaných vekových kategórií.

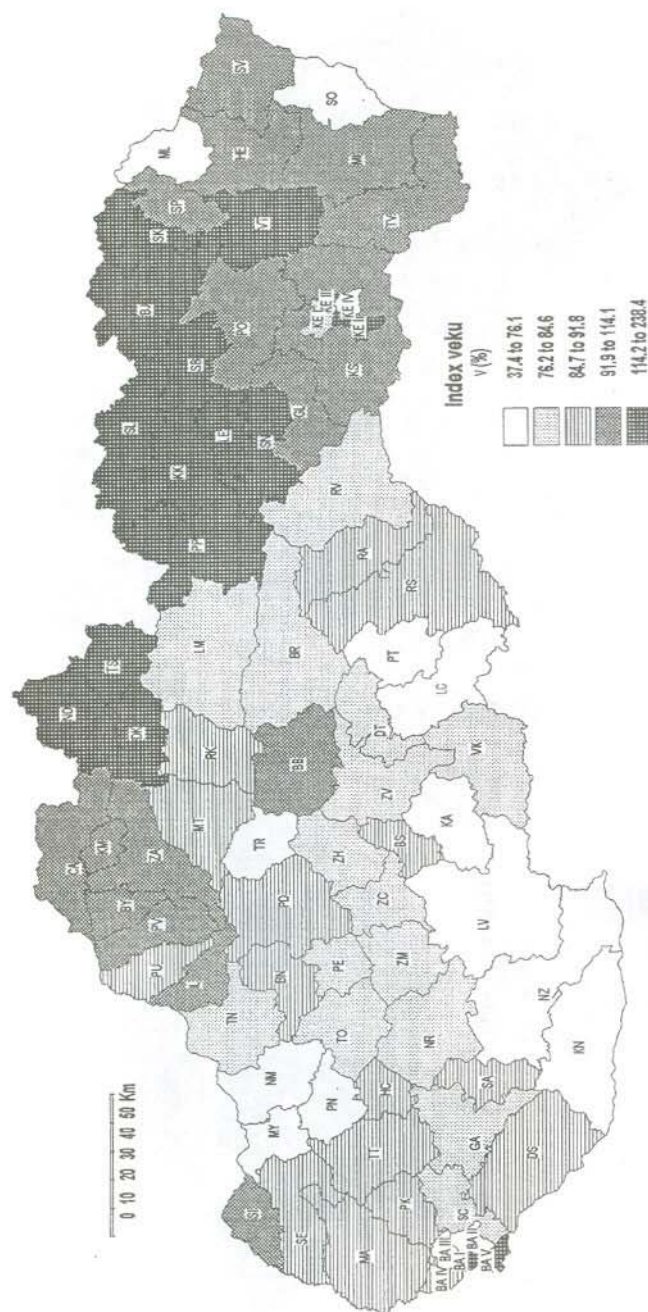
Index starnutia (staroby) udáva podiel poreprodukčnej a predreprodukčnej zložky obyvateľstva, pričom výsledná hodnota je priamo úmerná procesu starnutia. Jeho vysoké hodnoty sú dôkazom vysokého podielu obyvateľstva starších vekových kategórií v študovanej oblasti. Index dosahuje na Slovensku výrazné rozdiely medzi okresmi severného a južného Slovenska. Najvyššie hodnoty dosahuje index starnutia v juhoslovenských okresoch (Komárno, Nové Zámky, Levice, Poltár), ako i v niektorých západoslovenských okresoch (Myjava, Nové Mesto, Bratislava I, II, III). Výnimku opäť tvoria východoslovenské okresy Medzilaborce a Sobrance. Naproti tomu najnižšie hodnoty dosahujú okresy severného Slovenska ako napr. Námestovo, Trstená, Dolný Kubín, Poprad, Kežmarok atď.

Vhodným ukazovateľom je tzv. Billeterov index (Miera starnutia) (Billeter 1954), ktorý udáva podiel rozdielu detského obyvateľstva a poreprodukčného obyvateľstva k reprodukčnému obyvateľstvu. Proces starnutia je však v tomto prípade nepriamo úmerný s touto hodnotou, takže čím je hodnota Billeterovho indexu väčšia, tým je obyvateľstvo mladšie. Najvyššie kladné hodnoty (od 7% do 26,7%) dosahujú okresy severného Slovenska (Námestovo, Trstená, Dolný Kubín, Poprad, atď.). Naproti tomu najnižšie záporné hodnoty (od -48,6% do -13,5%) dosahujú okresy južného a západného Slovenska a okresy Medzilaborce a Sobrance.

Na vyjadrenie absolútneho starnutia obyvateľstva sa najčastejšie používa ukazovateľ vekový medián (stredný vek obyvateľstva). Udáva strednú hodnotu, ktorá rozdeľuje celú populáciu podľa veku na dve rovnako početné časti, alebo udáva vek, ktorý dosiahla práve polovica populácie. Na Slovensku v roku 1900 dosiahol mediánový vek hodnotu u žien 22,9 a u mužov 21,6. Tieto hodnoty v priebehu storočia narastali, a v roku 1996 dosiahli u mužov 31,39 a u žien 34,58.

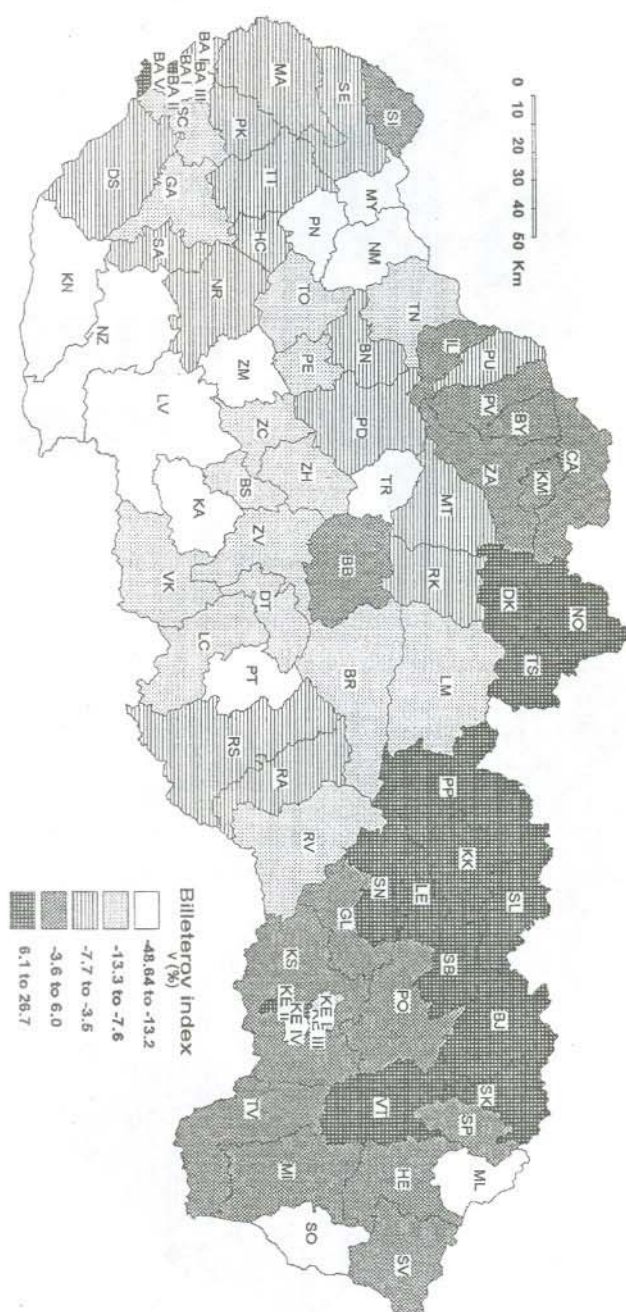
Proces starnutia úzko súvisí s úmrtnosťou obyvateľstva, charakterizovanou ukazovateľom strednej dĺžky života. Tento ukazovateľ udáva, koľko rokov života má pred sebou osoba určitého veku. Najčastejšie sa však používa stredná dĺžka života pri narodení, udávajúca, koľko rokov v priemere sa dožíva narodená osoba určitej populácie. V roku 1950 bola stredná dĺžka života na Slovensku u žien 62,37 roka a u mužov 59,0 roka. V roku 1996 jej hodnota stúpila u mužov na 68,8 roka a u žien na 76,6 roka. Celkove sa vplyvom zlepšovania životných podmienok javí tendencia ďalšieho predlžovania strednej dĺžky života.

Vhodný súhrnný ukazovateľ, ktorý charakterizuje vekovú štruktúru obyvateľstva je priemerný vek. Na jeho vyjadrenie sa najčastejšie používa vážený aritmetický priemer, ktorý je vlastne vážený priemer počtu rokov, ktoré prežilo obyvateľstvo danej populácie.

Obr. 3. Starnutie obyvateľstva Slovenska

Fig. 3. Aging of the Slovak population – index of age

Obr. 4. Starosť obyvateľstva Slovenska

Fig. 4. Aging of the Slovak population – Billeter's index

2.3. Grafické techniky

Najčastejším spôsobom interpretácie vekovej štruktúry je veková pyramída, ktorá okrem vekovej štruktúry umožňuje zobraziť aj štruktúru obyvateľstva podľa pohlavia.

Veková pyramída Slovenska mala počiatkom nášho storočia progresívny tvar, ktorý sa v procese historického vývoja postupne menil. V roku 1960 mala ešte pomerne širokú základňu s početnou detskou zložkou, ktorá sa od roku 1970 začína pomaly zužovať. V roku 1990 má veková pyramída Slovenska typický stacionárny tvar, ktorý sa v roku 1996 mení na regresívny, kedy je už výrazne vyšší podiel poreprodukčnej a reprodukčnej skupiny obyvateľstva.

Proces starnutia obyvateľstva je silne diferencovaný najmä z priestorového hľadiska, ale i z hľadiska národnostnej štruktúry (Mládek 1995). Najvýraznejšia podobnosť vekovej štruktúry je medzi slovenskou a maďarskou národnosťou. Obe majú aj veľmi podobnú štruktúru s obyvateľstvom celého Slovenska. Výrazne malý podiel detského obyvateľstva a na druhej strane vyššie zastúpenie starších vekových kategórií svedčí o rýchlom procese starnutia u spomínaných národností. Podobný vývojový trend má i obyvateľstvo nemeckej národnosti, ktorá vykazuje výraznejší podiel poproduktívnej zložky (50%) a zároveň veľmi nízky podiel detskej zložky (7,3%).

Národnosti poľská, ukrajinská, rusínska a ruská, česká, moravská a sliezka majú dostatočne zastúpené hlavne obyvateľstvo produktívneho veku. Celkovú štruktúru ovplyvňuje najmä pohyb tohto obyvateľstva za prácou.

Výrazne odlišná sa javí veková skladba rómskej národnosti, ktorej veková pyramída má výrazný progresívny charakter. V posledných rokoch však došlo k poklesu pôrodnosti, čím sa znížila početnosť vekovej skupiny 0–4 ročných. V roku 1991 bol podiel detskej zložky 43,5%, v roku 1995 tento podiel poklesol na 38,6%. Zastúpenie starších vekových kategórií je podstatne nižšie. Poproduktívne obyvateľstvo tvorí iba 5,6% podiel. Toto obyvateľstvo je však aj naďalej mladou národnosťou.

Vhodné vyjadrenie vekovej štruktúry obyvateľstva poskytuje aj Ossannov trojuholník (trojuholníkový graf), ktorého základom je rovnostranný trojuholník, do ktorého sú hodnoty zobrazované do troch súradníc (0–14 roční, 15–49 roční a 50+ roční). Údaje sa vyjadrujú v relatívnych hodnotách (%). Na základe tohto vyjadrenia možno dospieť k záveru, o aké obyvateľstvo, čo sa týka veku danej populácie, ide. Slovensko sa tak na základe Ossannovho trojuholníka jednoznačne zaraďuje k územným jednotkám, kde prebieha proces starnutia obyvateľstva.

3. Záver

S procesom starnutia súvisí celý rad spoločenských problémov. Tieto sa stávajú mimoriadne aktuálnymi hlavne v krajinách, kde už dosiahli vyšší stupeň procesu starnutia. Jedná sa o problémy, ktoré majú ekonomický charakter (pracovné uplatnenie starého obyvateľstva, ekonomické zabezpečenie) ako i sociálno-zdravotný charakter (zmeny zdravotného a sociálneho zabezpečenia, osobitné požiadavky na bývanie a spoločenskú integritu starého obyvateľstva).

Starnutie obyvateľstva sa považuje i za významný demografický faktor. Má silné väzby s celkovou reprodukciou obyvateľstva, najmä s pôrodnosťou a plodnosťou.

Literatúra:

- BEZÁK, A. (1992): Regionálne diferencie v procese starnutia obyvateľstva Slovenska v období 1970 – 1985. In: Demografická konferencia (Zborník referátov), Bratislava, Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 61-70.
- BILLETER, E., P. (1954): Eine Maßzahl zur Beurteilung der Altersverteilung einer Bevölkerung. Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik. 90, 496-505.
- HOLZER, J.Z. (1980): Demografia. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa.
- CHOVANCOVÁ, J., MLÁDEK, J. (1996): Regionálne aspekty procesov starnutia obyvateľstva. In: Regionálne a demografické aspekty v štatistike. Zborník materiálov zo seminára v Košiciach. Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 52-55.
- MLÁDEK, J. (1993): Starnutie obyvateľstva, globálna a regionálna dimenzia. In: Kiergegar-dove dni. Zborník z filozofickoekologického sympózia. Technická univerzita, Zvo-len, 66-76.
- MLÁDEK, J. (1995): Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska a procesy jeho starnutia. In: Fenomén národnosti (ethnicity) a náboženstva v demografii Strednej Európy. Brati-slava, Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 98-104.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (1990-1997): Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava
- FEDERÁLNÍ ŠTATISTICKÝ ÚŘAD (1985): Historická štatistická ročenka ČSSR. Praha.

**AGING OF SLOVAK POPULATION IN THE LIGHT OF EXTRACTED
STATISTICAL MEASURES***Jozef MLÁDEK, Silvia PAVLÍKOVÁ***Summary**

Process of population aging poses one of the basic demographic soundness on by raising multitude of aged population (as absolutely, so relatively), which is in strong link with economic and cultural – society development as also with other demographic processes (decyease of natality and mortality and of natural growth).

There are a lot of statistical indicators used for expression of aging process. For evaluation, often used method is by age pyramids according to number and ratio of population of characteristic age groups (50+, 60+, 65+, 80+, post-productive age, etc.). More syntethical character appears in such indicators like average age, median age, index of aging, index of age. Billeter's index and Index of dependancy are not so often applied.

By applying one these indicators confirms process of population aging of Slovakia and allows identificacion of its evolution stages. Aging of population is a strongly differentiated process. Massive differentiation appears in the sets of population of individual nationalities. Regional differentiation is characterized by slower process of aging in more northern regions of Slovakia. On the other hand, aging of population in southern Slovakia proceeds faster.

Recenzent: Prof. RNDr. Ján Drdoš, DrSc.

PROSTOROVÉ SUBURBANIZAČNÍ ZMĚNY V JZ SEKTORU VELKÉHO BRNA**Ondřej MULÍČEK****Abstract**

The merit of this work is the problem of city expansion to the close suburban space. This development brings a lot of consequences, especially on the fields of town infrastructure and land use pattern. Special attention is paid to the area in the southwest part of the city buffer, where the residential development strongly influences transport system and the natural landscape.

Key words: suburbanization, residential area, transport system, natural background

Obsahem mého příspěvku je geografický pohled na prostorové změny, které s sebou přináší jedna z etap urbanizačního procesu – suburbanizace.

Suburbanizace je široce diskutovaným tématem, které může být definováno z mnoha různých úhlů pohledu. V kontextu tohoto článku budeme suburbanizaci chápat v jejím doslovném překladu, jako růst předměstí (suburb = předměstí). Někdy bývá také, zejména v anglo-americké literatuře, popisována jako „sprawl“ (doslova rozlézání). Zjednodušeně řečeno jde o rozptýlený vývoj osídlení a průmyslu mimo kompaktní město, podél komunikací a v rurální krajině (dle Vermont Forum on Sprawl). Tento proces se vyznačuje několika všeobecnými charakteristikami (Carter, 1975):

- jde o teoreticky neomezenou expanzi
- převládá tzv. „nízkohustotní“ komerční a rezidenční osídlení
- role centrálního plánování je silně omezena, kontrola využití půdy je rozdělena mezi mnoho malých lokalit
- silná nerovnost ve veřejných financích mezi jednotlivými lokalitami
- konstantně se měnící struktura využití půdy
- vysoká mobilita obyvatelstva, dominance dopravy osobními automobily

V některých případech dochází i k striktní segregaci jednotlivých typů využití země do rozdílných zón. Pokud zůstává v lokalitě zachována zemědělská činnost, dochází k její intenzifikaci.

Příčiny suburbanizačních trendů byly zkoumány celou řadou autorů a proto je v tomto příspěvku nechci detailně rozebírat. V podmínkách České republiky došlo po II. světové válce k zastavení suburbánní expanze osídlení do příměstské krajiny a to v důsledku legislativních opatření (přísná ochrana zemědělského půdního fondu) a změn ekonomických vztahů. Určitý přelom můžeme vypočítat v 70. letech, kdy začala stoupat hodnota venkovské krajiny jako vhodnějšího životního prostředí, což společně s rozvojem sdělovací techniky a relativním komfortem dojíždění do zaměstnání vyvolalo určitý zájem o venkovské bydlení. Nelze však mluvit o suburbanizaci, jelikož zde hnacím motorem nebyla expanze města. (Šindlářová, 1997). Vývoj po roce 1989 se formou podobá suburbanizačním trendům v ostatních západoevrop-

Mgr. Ondřej MULÍČEK

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity Brno, Kotlářská 2, 611 37 Brno

ských zemích a to i přes některá specifika, jakými jsou např. regulace nájemného, nízká kupní síla obyvatelstva či menší podíl individuální automobilové dopravy.

Průběh suburbanizace v brněnském prostoru vychází z následujících předpokladů. Město Brno a okres Brno-venkov tvoří typický velkoměstský region, kde Brno (399 tis. ob.) plní funkci centra osídlení, spádového centra práce a služeb pro obyvatele celého regionu a okres Brno-venkov (155 tis. ob.) je prostorem příměstského osídlení. Kompaktní jádrové zastavění o poloměru 4-5 km se rozkládá bez vážnějších bariér všesměrně po celém území. Hranic města dosahuje tato „vysokohustotní“ zástavba v pásech podél komunikačních radiál. Prstenec příměstského osídlení o poloměru od 10 do 20 km obsahuje i několik sídelních mikroregionů (kuřimský, tišnovský, rosický, ivančický, židlochovický a šlapanický). Území Brno-venkov navíc disponuje dobře rozloženou silniční sítí a kvalitním životním prostředím. Z hlediska studia suburbanizačního procesu se jeví zvlášť významnou oblast velmi těsných regionálních vazeb s městem Brnem, do které spadá dle vymezení Útvaru hlavního architekta 62 obcí. Území těchto obcí tvoří tzv. „kontaktní zónu města“. Třicet obcí z této zóny přímo sousedí s městem a žije zde téměř 35 000 tis. obyvatel. Právě tato zóna je územím s největší dynamikou změn a vykazuje všechny příznaky urbánně-rurálního lemu, který bývá charakterizován jako:

- geografická země nikoho (Golledge, 1992)
- oblast velké diferenciacie (Wissink in Carter, 1975)
- institucionální poušť (Carter, 1975)

Velká většina nové výstavby se odehrává za administrativní hranicí města, kde se nabízí řada investičních výhod, jako jsou levnější pozemky, příjemné obytné prostředí s přírodním zázemím, jednodušší technická příprava výstavby, dostupnost pracovních příležitostí shodná nebo lepší než z obytných souborů na okraji města, snadnější parkování či rychlejší dostupnost informací na obecním úřadě. V celé kontaktní zóně jsou v současnosti rozvojové plochy pro celkem cca. 8500 bytů.

Jednou z dotčených oblastí je i JZ sektor brněnské aglomerace, tzv. Velkého Brna, který je označený v územním plánu města Brna jako jedna z hlavních rozvojových os města. Přímo administrativní hranice Brna se zde dotýká sídlištní zástavby s hustotou 40 až 65 bytů na hektar a navazuje na příměstský typ rozptýlené obytné zástavby s hustotou 5 až 25 bytů na hektar. Typickým obyvatelstvem sídliště je populace s vysokým podílem ekonomicky aktivních osob a nízkým věkovým průměrem. Pro rozptýlenou zástavbu uvnitř i vně hranic města je pak charakteristický velký podíl rodinných domků a poněkud „méně městský“ způsob života. Ze sociologického úhlu pohledu tvoří celá oblast přechodnou zónu mezi „chudší“ (problematičtější) jižní částí města a severozápadní částí „bohatší“.

Jediným investičním projektem, který nemá charakter individuální či komerční výstavby rodinných domků je projekt obytného souboru Kamenný vrch, kde se kalkuluje s počtem 355 bytů v integrovaných bytových domech. Výstavba rodinných domů na komerční nebo individuální bázi probíhá či bude v nejbližší budoucnosti realizována v téměř každé obci sousedící s územím města. Tento trend je zvlášť výrazný v následujících vybraných obcích:

— Popůvky – připravovaná komerční výstavba rodinných domů, přes 600 bytů, zahájení výstavby v roce 2000

Troubsko – probíhá individuální výstavba 110 rod. domů, připravuje se realizace průmyslové komerční výstavby (lehký průmysl, sklady)

Ostopovice – lokality pro výstavbu 30 rodinných domů

Nebovidy – připravovaná výstavba obytné zóny, 80 rodinných domů, průmyslová zóna v návrhu.

V případě ostatních obcí v zájmovém území je nová výstavba omezena některými překážkami jako jsou např. nedokončené územně plánovací dokumentace, ochranná pásma komunikací, či problémy s vlastnickými půdy. Celkový objem rezidenční výstavby ve vybraných obcích, dokončené výhledově v následujících 5 letech je zhruba 900 bytových jednotek.

Průmyslová výstavba, podporovaná a usměrňovaná obcemi, je zatím pouze ve formě návrhů. V současnosti existující plochy mají stále charakter zóny, obepínající hlavní místní obslužnou komunikaci. Převládají plochy lehkého průmyslu a skladů, tj. odvětví, která reagují citlivě na cenu pozemků a nevyžadují výhody aglomerovaného průmyslu. Dálnice D1, procházející JZ sektorem, vyvolává pouze specifickou výstavbu, která s okolím nevytváří prakticky žádné vztahy (benzínové pumpy, atd.). V budoucnosti, po vybudování rychlostní komunikace R43, jež bude společně s dálnicí D1 tvořit systém tangenciálních obchvatů Brna, lze očekávat v místě křížení těchto komunikací vzrůst návažných aktivit (nákupní hypermarkety, rekreační centra) a napojení území na rychlostní komunikace. Při takovémto scénáři však vzrůstá nebezpečí tvorby separovaných zón, navzdory tomu, že z hlediska optimálního vývoje je důležité udržet smíšenou strukturu území s převahou obytné funkce.

Nedostatečná koordinace zájmů v kontaktní zóně může znehodnotit jednu z důležitých předností příměstského bydlení – která je podmíněna zachováním kvalitního přírodního zázemí pro snadno dostupnou rekreaci obyvatelstva. V JZ sektoru je to zejména otázka důsledné ochrany tzv. „zelených klínů“, lesních ploch s výraznou rekreační funkcí, které však mohou být suburbánní zástavbou odděleny od jádrového území a města (územní plán města Brna, 1994).

Často diskutovanou otázkou je zvýšená mobilita příměstského obyvatelstva, jež ve svých důsledcích vede ke zvýšení individuální automobilové dopravy. Zajištění dopravních vazeb se tak stává hlavním problémem „soužití“ města a jeho suburbánního lemu. Neexistence kvalitního spojení kolejovými systémy městské hromadné dopravy vede ke zvýšenému tlaku na silniční síť. Ve srovnání se západoevropskými městy je v ČR zatím podíl využívání hromadné dopravy relativně vysoký (Praha – 65%, Vídeň, Mnichov – 35-45%). V případě JZ sektoru je nutno suburbánní expanzi doplnit rozšířením tramvajové trati Bohunice – Kamenný vrch – Bosonohy a více zapojit do příměstského dopravního systému i železniční trať č. 240. Předpokladem je vytvoření integrovaného dopravního systému, jež by spojoval příměstskou železniční a autobusovou dopravu s MHD, nejen v tarifní oblasti, ale i zavedením přestupních terminálů či odstavných parkovišť. Zatím jedinou reakcí na rozvíjející se stavební boom je zavedení autobusové linky MHD do obce Troubsko. Po nárůstu počtu bytových jednotek se však současný hodinový interval spojů stane jistě nevyhovujícím. Zcela je zatím opomíjena potřeba tangenciálních spojení, protože stále více dopravních vztahů se bude odehrávat pouze v aglomeračním prstenci a současná radiální orientace MHD se stane nedostačující. Očekávaným dopravním modelem zájmového území bude dojíždka za rekreací do oblasti brněnské

přehradu a dojížděka za prací a službami do Jižního centra – všechna tato doprava bude probíhat bez využití radiálních komunikací.

Je to nejen otázka dopravy, která upozorňuje na nutnost existence takové územně plánovací dokumentace, která by koordinovala městské a příměstské regionální zájmy, kdy město často musí poskytovat služby a infrastrukturu mimo své administrativní hranice a naopak příměstský prostor se často potýká s dopady městské expanze. Rozdíl v nákladech na infrastrukturu i provoz při rozdílnosti sídelní organizace a urbánní formy může činit až 30%. Cílem je proto sladit administrativní a ekonomickou hranici města a vhodnou regulační politikou usměrňovat nevyhnutelný suburbánní rozvoj města.

Seznam použité literatury:

- CARTER, H. (1975): The Study of Urban Geography. London.
GOLLEDGE, R., TIMMERMANS, H. (1992): Applications of Behavioural Research on Spatial Cognition. Progress in Human Geography, 1, 1992.
KRNER, M. (1997): Dopravní infrastruktura a urbanizace. In: Územní plánování a urbanismus, XXIV, 1, 1997.
ŠINDLÁŘOVÁ, J. (1997): Sociologie zemědělství a venkova. Brno.
Územní plán města Brna, 1994.

SPATIAL SUBURBAN CHANGES IN THE SOUTHWESTERN PART OF THE GREATER BRNO

Ondřej MULÍČEK

Summary

City sprawl is a process of expansion of the city to the suburban space. There dominates an administrative function in the city centers. New building construction and some kinds of industry move to the suburban buffer. This zone is an area with very fast development and some common characteristics, as for example restricted role of urban planning, changing land use pattern, high mobility of inhabitants, domination of individual transport or fiscal disparity between localities. These characteristics can be observed also in the SW part of the city of Brno, where the construction of the new 900 flat units is running. The development is caused by good financial and transport accessibility and better environmental conditions. Of course, it is connected with many consequent problems as are the high-stressed road network, insufficient radial system of public transport or damaging of the natural environment.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

POPULAČNÝ VÝVOJ VIDIECKYCH SÍDIEL SLOVENSKA

Peter PODOLÁK

Abstract

The smallest settlements of Slovakia (population below 500), which create the core of the Slovak countryside, are because of the small number of population most immediately threatened and sensitive even to the apparently slightest and harmless demographic influences. Compared to overall population of Slovakia the process of ageing (because of the long lasting emigration of younger population) in the smallest settlements is several times more intense and these small settlements which represented the source areas of population growth 20 years ago are now depopulation areas.

Key words: Population development, rural settlements, depopulation

1. ÚVOD

Sídlná štruktúra Slovenskej republiky je vo všeobecnosti považovaná za pomerne vyrovnanú aspoň v tom zmysle, že počet sídiel je dlhodobo relatívne stabilný. Po dlhých obdobiach koncentrácie obyvateľstva nachádza bývanie vo vidieckej krajine v mnohých štátoch opäť svoju renesanciu, koncentrácia obyvateľstva bola vystriedaná dekoncentráciou, v mnohých prípadoch predovšetkým do oblastí bezprostredného zázemia veľkomiest, ale predsa len do vidieckej krajiny. Vidiek sa vo všeobecnosti najmä vo vyspelejších krajinách stal menej agrárnym a viac polyfunkčným územím.

V podmienkach Slovenska niekoľko desaťročí trvajúca socializácia poľnohospodárstva a industrializácia mali aj svoje demografické dôsledky, napr. vo vyľudňovaní vidieka. Koncentrácia a centralizácia prakticky všetkých oblastí života spoločnosti viedla k znižovaniu počtu administratívnych obcí najmä v sedemdesiatych rokoch. Po r. 1990 sa koncentračné procesy zastavili, ovšem skôr z iných dôvodov ako z presvedčenia a snahy obyvateľov bývať na vidieku.

V geografických prácach sa problematike vidieckeho osídlenia a súvisiacim problémom venuje pozornosť najmä v posledných rokoch, keď sa do popredia dostávajú otázky vyľudňovania vidieckych sídiel, zmien demografickej štruktúry a ďalším súvislostiam všeobecného rozvoja vidieckej krajiny. Z mnohých prác je možné uviesť napr. Andrie, Srb (1987), Huba (1996), Kollár (1997), Mládek a kol. (1998), Pašiak (1997), Podolák (1995, 1996) a Székely (1996).

V predloženom príspevku sa venujeme problematike demografického vývoja najmenších vidieckych sídiel (s počtom obyvateľov do 500), ktoré tvoria jadro slovenského vidieka a ktoré sú z dôvodu malého počtu obyvateľov najbezprostrednejšie ohrozené a citlivé už na minimálne demografické vplyvy. Demografické zmeny je možné sledovať v dvoch rovinách. V polohe administratívnych obcí, ovšem pre vyslovenie niektorých záverov a súvislostí je takáto mierka málo podrobná. Precíznejší pohľad poskytujú základné charakteristiky spracované na úrovni sídiel. Pomerná stabilita súboru sídiel na Slovensku vedie k tomu, že ich celkový

RNDr. Peter PODOLÁK, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

počet, približne okolo 10 000 (Lukniš, 1987) – podľa iných autorov i vyšší – sa nejako výrazne v priebehu posledných 20-tich rokoch nemenil. K minimálnym zmenám došlo z dôvodov výstavby vodných nádrží, časť pohltila výstavba miest príp. iných stavieb. Keďže v mierke celého Slovenska nie je možné sídla analyzovať, ako vhodná pomôcka môžu poslúžiť základné sídelné jednotky, ktoré sú výsledkom štatistického členenia. Sú to jednotky vyčlenené pre potreby sčítaní ľudu, domov a bytov, ktoré rešpektujú hranice administratívnych obcí, na rozdiel od nich sú však vnútorne homogénnejšie. Zásady ich vyčleňovania sa približujú princípom, ktoré obsahuje geografická definícia sídla. Na tejto úrovni je možné vysloviť základné závery o tom, nakoľko intenzívny proces vyľudňovania vidieka zmenil štruktúru obyvateľstva v zdrojových vidieckych oblastiach, čo má pochopiteľne dôsledok na vývoj demografických ukazovateľov a procesov v celom štáte.

2. DEMOGRAFICKÉ ZMENY V MALÝCH VIDIECKYCH SÍDLACH SLOVENSKA

V priebehu r. 1970-91 sa počet obyvateľov v najmenších vidieckych sídlach neustále znižoval. Z tabuliek č. 1 a 2 je zrejmé, že pokles celkového počtu obyvateľov v týchto sídlach bol výrazne vyšší v priebehu 70-tych rokov ako v priebehu 80-tych rokov. Najdramatickejší pokles sa zaznamenal práve v najmenších sídlach s počtom obyvateľov do 50 v r. 1971-80. Celkove sa počet obyvateľov v najmenších vidieckych sídlach Slovenskej republiky od r. 1970 znížil o viac ako 17 %.

V sledovanom období po r. 1970 sa neustále znižoval aj podiel obyvateľov malých sídiel na celkovom počte obyvateľov krajiny, v r. 1991 bol nižší o 5 % ako v r. 1970 a tento pokles sa prejavil vo všetkých veľkostných kategóriách malých sídiel, najmä tých najmenších s menej ako 200 obyvateľmi.

Proces demografického starnutia obyvateľstva, ktorý sa od 70-tych rokov výrazne prejavuje na celej populácii Slovenska sa zvlášť extrémne prejavuje v najmenších sídlach, ktoré intenzívnym vyľudňovaním najmä vekovo mladších skupín obyvateľov starnú rýchlejšie ako populácia celej krajiny. Pokles podielu obyvateľov v predproduktívnom veku je práve v najmenších vidieckych sídlach niekoľkonásobne vyšší ako v populácii celého Slovenska. Ako dokumentuje tabuľka č. 4, ešte výraznejší rozdiel je v náraste podielu obyvateľov v postproduktívnom veku, opäť predovšetkým v najmenších sídlach. Celkove jasne vystupuje skutočnosť, že čím menšie sídlo, tým nevýhodnejšia veková štruktúra s prestárlejším obyvateľstvom.

Najvýraznejšie sa proces zostárnutia vidieckeho obyvateľstva prejavil v okrajových oblastiach na severe a východe krajiny. Výrazné procesy starnutia spolu s intenzívnym vyľudňovaním zmenili od r. 1970 aj situáciu v priestorovom rozložení hodnôt prirodzeného prírastku. Na začiatku 70-tych rokov sa obce s prirodzeným úbytkom obyvateľstva nachádzali v depopulačnej oblasti na juhu stredného Slovenska. V súčasnosti je už väčšina vidieckych obcí charakterizovaná prirodzeným úbytkom obyvateľstva. Okrajové oblasti sú charakterizované už dlhodobo ani nie tak extrémnymi hodnotami vystaňovania ale permanentne nízkymi hodnotami prisťahovania. Po vyčerpaní vlastných demografických zdrojov je základným nedostatkom prisťahovalectvo do takýchto sídiel a to v zmysle absolútnych počtov i primeranej vekovej štruktúry.

3. ZÁVER

V podmienkach Slovenska je zatiaľ otáznе, nakoľko sa v procesoch vyľudňovania vidieka, ich spomalení resp. zastavení prejavia okrem ekonomických aj ďalšie činitele – otázka určitej vyčerpanosti demografických zdrojov v mnohých oblastiach na vidieku, z ktorých už jednoducho nemá kto odchádzať do miest. Ďalším vplyvným činiteľom by sa mohli stať i priestorové preferencie obyvateľstva s ohľadom na kvalitu životného prostredia, ovšem s ohľadom na problematiku ekonomické podmienky mnohých rodín pravdepodobne až vo vzdialenejšej budúcnosti. V prípade výraznejšieho spolupôsobenia uvedených činiteľov (a samozrejme aj ďalších) by sa výrazné procesy vyľudňovania vidieka na Slovensku mohli ešte viac spomaliť (prípadne nadobudnúť opačný charakter) a rozmiestnenie obyvateľstva by tým dostalo vyrovnanější charakter.

Na obmedzenom priestore tohto príspevku nie je možné zabiehať do ďalších problémov vyľudňovania vidieka na prechodnej sfére s ďalšími disciplínami – napr. sociologické výskumy poukazujú na silnejší vzťah a vyšší stupeň sídelno-regionálnej identity v menších sídlach, čo by mohlo byť za určitých ekonomických podmienok motívom k rozvoju práve takýchto sídiel a prípadne určitej demografickej revitalizácie, ktorá sa ukazuje byť východiskovým problémom v tejto oblasti od ktorého sa odvíjajú ďalšie. Stabilizáciu v týchto sídlach je však možné zmeniť len skvalitnením infraštruktúry a vytváraním primeraných pracovných príležitostí. Je pochopiteľné, že riešenie problematiky malých sídiel je možné len v rámci celej sídelnej sústavy štátu resp. regionálnych celkov. Len v systémovom prístupe na všetkých úrovniach je možné riešiť problematiku malých sídiel. Je si pritom potrebné uvedomiť, že ide o procesy dlhodobé a rovnako dlhodobé sú aj dôsledky každého kroku, ktorý sa v tejto oblasti robí dnes.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu 2/4067/98, ktorému bol udelený grant na základe odporúčania Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra:

- ANDRLE, A., SRB, V. (1987): Vývoj najmenších venkovských sídiel ČSSR. Územní plánování a urbanismus, 282-296.
- HUBA, M. (1996): Predpoklady prechodu slovenského vidieka na cestu trvalej udržateľnosti. Ponovembrové Slovensko, V. EuroUni Press, STUŽ, Bratislava, 44-46.
- KOLLÁR, D. (1997): Percepcia základných životných potrieb vidieckeho obyvateľstva v Bielych Karpatoch. Geographia Slovaca, 12, 69-78.
- LUKNIŠ, M. (1987): Rozloženie a hustota sídiel v SSR. Acta FRNUC, Geographica, 26, 3-26.
- MLÁDEK, J. a kol. (1998): Regionálna demografia. Katedra Humánnej geografie a demografie PFUK, Bratislava (v tlači).
- PAŠIAK, J. (1997): Problematika malých sídiel a ich trvalo udržateľný rozvoj. In: Aktuálne problémy regionálneho rozvoja, Univ. M. Bela, B. Bystrica, 52-60.
- PODOLÁK, P. (1995): Interregional migration pattern in Slovakia – efficiency analysis and demographic consequences. Geoforum, 26, 65-74.

- PODOLÁK, P. (1996): Vývoj obyvateľstva na Slovensku v r. 1989-1994. Geogr. čas., 48, 35-46.
- SZÉKELY, V. (1996): Ogólna charakterystyka potencjalnego rynku północnego pogranicza Słowacji. In: Kitowski, K. (ed.) Problemy regionalnej współpracy transgranicznej, Rzeszów, 287-305.

Tab. 1. Obyvateľstvo malých vidieckych sídiel

	1970	1980	1991
1 – 49	71 748	23 880	23 005
50 – 99	63 171	48 658	42 450
100 – 199	130 443	112 442	106 909
200 – 499	487 867	474 308	452 167
SPOLU (DO 500)	753 229	659 288	624 531

Tab. 2. Zmeny počtu obyvateľov malých vidieckych sídiel (1970-1991)

	1970 – 1980		1980 – 1991		1970 – 1991	
	ABS.	%	ABS.	%	ABS.	%
1 – 49	-47 868	-66.7	-875	-3.7	-48 743	-67.9
50 – 99	-14 513	-23.0	-6 208	-12.8	-20 721	-32.8
100 – 199	-18 001	-13.8	-5 533	-4.9	-23 534	-18.0
200 – 499	-13 559	-2.8	-22 141	-4.7	-35 700	-7.3
SPOLU (DO 500)	-93 941	-12.5	-34 757	-5.3	-128 698	-17.1

Tab. 3. Podiel obyvateľstva malých vidieckych sídiel

	PODIEL NA OBYVATEĽSTVE SLOVENSKA (v %)		
	1970	1980	1991
1 – 49	1.5	0.5	0.4
50 – 99	1.4	1.0	0.8
100 – 199	2.9	2.2	2.0
200 – 499	10.8	9.5	8.6
SPOLU (DO 500)	16.6	13.2	11.8

Tab. 4. Veková štruktúra obyvateľstva malých vidieckych sídiel

	PODIEL OBYVATEĽOV V %								
	PREDPRODUK- TÍVNY VEK			PRODUKTÍVNY VEK			POPPRODUKTÍVNY VEK		
	1970	1980	1991	1970	1980	1991	1970	1980	1991
1 – 49	27.2	18.8	17.9	53.7	52.4	46.3	19.1	28.8	35.8
50 – 99	27.0	22.6	21.4	54.5	55.3	49.8	18.5	22.1	28.8
100 – 199	26.7	23.0	21.0	54.3	55.2	52.7	18.0	21.8	26.3
200 – 499	26.9	23.7	24.5	53.8	55.5	48.7	19.3	20.8	26.8
SPOLU (DO 500)	26.8	23.3	23.2	54.0	55.3	49.6	19.2	21.4	27.2
SR	27.2	26.1	24.9	56.2	57.6	57.7	16.6	16.3	17.4

Tab. 5. Index veku obyvateľstva malých vidieckych sídiel

	INDEX VEKU		
	1970	1980	1991
1 – 49	70.2	153.2	200.0
50 – 99	68.5	97.8	134.6
100 – 199	71.2	94.8	125.2
200 – 499	71.7	87.8	109.4
SPOLU (DO 500)	71.6	91.8	117.2
SR	61.4	62.5	69.9

POPULATION DEVELOPMENT IN RURAL SETTLEMENTS OF SLOVAKIA

Peter PODOLÁK

Summary

The smallest settlements of Slovakia (population below 500), which create the core of the Slovak countryside, are because of the small number of population most immediately threatened and sensitive even to the apparently slightest and harmless demographic influences. The age structure of their population changed in the consequence of long lasting process of emigration of younger age population. The drop of total population number was most evident

in the 70's, it slowed down after 1980 though it was as strong as to cause the extreme ageing of the smallest settlements. Compared to overall population of Slovakia the process of ageing in the smallest settlements is several times more intense and these small settlements, which represented the source areas of population growth 20 years ago are now depopulation areas.

From the spatial point of view the ageing is most evident in rural settlements in fringe areas in the north and east of the country. Also an extensive area with high representation of older age categories in the south of central Slovakia expanded in the last 20 years practically to the whole of the western and with the exception of Orava region also to the whole of central Slovakia.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

VÝVOJ NÁRODNOSTNEJ ŠTRUKTÚRY OBYVATEĽSTVA V BRATISLAVE

Sylvia PORADOVÁ

Abstract

The development of the nationality structure of population in Bratislava was being influenced of the citizens of three nationality, Slovak, Hungarian and German. Domination of one nationality was being changed by that, which one of them took possess of the political and economic sphere. Long period were the leading nationality thanks to economic predominance the German, in 80-ties of the 19 century rapidly increased the part of Hungarian and after the coming into being of Czechoslovakia in the year 1918 became the predominance of the inhabitants of the Slovak nationality.

Key words: nationality, nationality structure, population, border space

1. Úvod

Aktuálnosť sledovania problematiky národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy dnes podmieňuje viacero skutočností, z ktorých za dôležité považujeme hlavne dve. Po prvé, 1. 1. 1993 vznikla samostatná Slovenská republika a Bratislava sa stala jej hlavným mestom. Otázky národnostnej štruktúry i jej vývoja v štáte ako celku prípadne jeho jednotlivých regiónov sú v počiatkoch existencie samostatného štátu z pochopiteľných dôvodov veľmi dôležité. Druhým dôvodom zvýšenia atraktivity tohto problému je skutočnosť, že politické a ekonomické zmeny prebiehajúce v krajinách strednej a východnej Európy zvýšili záujem o problematiku multikultúrnych regiónov a multikultúrnych miest. Osobitosť Bratislavy je zvýraznená aj jej prihraničnou polohou v bezprostrednej blízkosti štátnych hraníc s Maďarskom a Rakúskom.

Výnimočná geografická poloha hlavného mesta Slovenskej republiky je príčinou zložitého vývoja národnostnej štruktúry jej obyvateľstva. Významným prvkom pri osídľovaní územia

Mgr. Sylvia PORADOVÁ

*Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava*

boli prírodné pomery. Oblasť Bratislavy však ťažila predovšetkým z výhod transkontinentálnych ciest, križujúcich sa na jej území. Pri formovaní štátnych útvarov bolo územie Bratislavy vzhľadom k svojej polohe neustále konfliktnou zónou. Preto každá zmena politickej situácie v strednej Európe sa priamo dotkla Bratislavy a následne sa zákonite prejavila v zmene národnostnej štruktúry obyvateľstva žijúceho na jej území. Najdôležitejšie zmeny v národnostnej štruktúre, ktoré sa dajú dobre sledovať aj štatisticky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v r. 1867, nastali počas existencie samostatného Uhorska. Pre dokumentovanie zmien v národnostnej štruktúre Bratislavy sme pozornosť sústredili na obdobie medzi sčítaniami ľudu v rokoch 1880 a 1950. Rok 1880 je prvým rokom sčítania ľudu, ktorý poskytuje presné číselné údaje o národnostnom zložení obyvateľstva, pretože z prvého sčítania z roku 1869 sa v historických prameňoch udáva len verbálny opis situácie. Rok 1950 je zase prvým rokom, v ktorom získali Slováci v dôsledku politických zmien po 2. svetovej vojne výraznú prevahu. Od tohto roku sčítania sa národnostná štruktúra obyvateľstva Bratislavy prakticky nemení. Pri porovnaní národnostnej štruktúry obyvateľstva v Bratislave v rokoch 1880 a 1950 jasne vidieť, aké dramatické zmeny postihli populáciu v meste. Na tomto mieste uvedieme len vývoj podielu obyvateľov nemeckej a slovenskej národnosti. Kým v roku 1880 boli najpočetnejšou národnosťou Nemci (65,6%), v roku 1950 bol ich podiel už len 0,6%. Podiel Slovákov sa zvýšil zo 16,1% v roku 1880 na 90,2% v roku 1950. V príspevku sme sa pokúsili vysvetliť, ktoré udalosti takúto dramatickú zmenu spôsobili, poukázať na kľúčové momenty v histórii Bratislavy, ktoré ovplyvnili vývoj národnostnej štruktúry jej obyvateľstva.

Vývoju obyvateľstva Bratislavy, respektíve jej národnostnej štruktúry je venovaných pomerne veľa prác z geografie i histórie. Rad cenných informácií o historickom vývoji obyvateľstva Bratislavy môžeme nájsť v prácach V. Matulu, J. Vozára (1987), A. Špiesza (1992), J. Verešika (1973), V. Horvátha, D. Lehotskej, J. Plevu (1978) a v iných. Osobitne problémom národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy sú venované práce J. Bučeka (1995), J. Mládeka a kol. (1995), J. Podoláka (1986) a niektoré ďalšie. Problémom sledovania vývoja počtu obyvateľov Bratislavy je venovaná práca P. Korca, K. Husárovej (1995). Na vplyv prihraničnej polohy na vývoj obyvateľstva a hospodárstva Bratislavy poukazujú vo svojej práci J. Mládek, J. Buček, P. Korec (1998). Podkladom pre analýzy vývoja národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy, ktoré sú urobené v tomto príspevku, sú oficiálne výsledky zo sčítania ľudu v rokoch 1880 až 1991.

2. Začiatky osídľovania územia Bratislavy

Zložitosť historického vývoja Bratislavy ako sídla je podmienená skutočnosťou, že leží v hraničnom priestore viacerých kultúr. Oblasť bola trvalo osídlená už od 5. tisícročia pr.n.l. V 4. storočí pr.n.l. bolo územie dnešnej Bratislavy významným keltským oppidom. Na prelome tisícročí, keď nastala na dnešnom Slovensku nová mocensko-politická situácia, Keltov ako trvalých obyvateľov nahradili germánsky Markomani a Kvádi, z juhu sa územia dotýkala Rímska ríša. V 5. storočí začínajú do tohto priestoru prenikať slovanské kmene, územie Bratislavy patrí k oblastiam s najstarším slovanským osídlením. Toto osídlenie však od počiatku ohrozovali avarské kočovné kmene. Na obranu proti ich útokom v roku 624 vznikla Samova ríša. Prvý štátny útvar Slovanov existoval len 35 rokov, no aj po jej zániku zostali

Slovania na tomto území. Koncom 7. storočia boli Avari definitívne porazení Frankami a to umožnilo veľký rozvoj politického, hospodárskeho života a sociálnych pomerov slovanského obyvateľstva (J. Buček, 1995).

Po vzniku Veľkomoravskej ríše v 9. storočí územie Devínskej brány plnilo okrem obrannej funkcie aj územno-správnú. Slovanský štát sa však nachádzal v prostredí, kde sa prelínali mocenské záujmy Franskej a Byzantskej ríše. Koncom 9. storočia začali vážne ohrozovať bezpečnosť Veľkej Moravy aj nájazdy maďarských bojových družín, ktoré prenikali z východu do Karpatskej kotliny. Pod tlakom Východofranskej ríše, Starých Maďarov a vplyvom prehĺbujúcich sa vnútorných rozporov sa Veľkomoravská ríša rozpadla. V roku 907 sa pri Bratislave odohralo niekoľko bitiek medzi maďarskými a franskými vojskami. Maďari boli definitívne porazení až v roku 955, čo spôsobilo, že boli nútení k prechodu na usadlý spôsob života a formovanie vlastného štátu (A. Špiesz, 1992).

3. Vývoj národnostnej štruktúry v Bratislave počas existencie Uhorska

Koncom 10. storočia sa začína formovať Uhorský štát a územie Slovenska sa stáva jeho súčasťou. Práve počas tohto obdobia došlo k najvýraznejším zmenám v národnostnej štruktúre obyvateľstva územia Bratislavy. Názvy osád v okolí Bratislavy, napríklad Rača, Prača, Dvorník, Vrakuňa, Vydrice, Záhorská Bystrica dokazujú, že toto osídlenie bolo pôvodne slovenské. Počas 11., 12. a najmä 13. storočia sa národnostná štruktúra v priestore Bratislavy spestruje. Najskôr sem prenikajú z južnejších oblastí Maďari, založili si aj vlastnú osadu pod Bratislavským hradom – Széplak. V 13. storočí sa v celom Uhorsku a aj v Bratislave zosilňuje nemecké prisťahovalectvo, podporované kráľom. A práve nemeckí kolonisti sa čoskoro stali, najmä vďaka podpore panovníka, najsilnejšou národnosťou v meste. Tvorili patriciát, ktorý sa zúčastňoval na správe mesta (V. Sedlák, 1993).

Tento vývoj osídlenia bol narušený počas husitských a tureckých vojen. Po porážke uhorských vojsk v bitke pri Moháči v roku 1526, prevzali vládu v Uhorsku Habsburgovci a vytvorila sa Rakúsko – Uhorská ríša. Po obsadení Uhorska Turkami boli z bezpečnostných dôvodov všetky hlavné štátne inštitúcie presťahované z Budapešti do Bratislavy a tá sa tak stala dočasne na obdobie takmer 250 rokov hlavným mestom Uhorska (r. 1536 – r. 1783). Turecká okupácia spôsobila migračné pohyby v krajine a vyvolala aj zmeny v demografických a sídelných pomeroch na Slovensku. Bratislava bola v tom čase pomerne dobre opevnená a spolu so širokým zázemím poskytovala útočisko utečencom z juhu, ktorými boli okrem Maďarov aj skupiny Chorvátov, Slovincov a Srbov. Ich prílev začal už v 20-tych rokoch 16. storočia, ďalšie prúdy prišli v 30-tych a 70-tych rokoch 16. storočia. Presídľovanie bolo organizované chorvátskou a srbskou šľachtou, pričom spolu s ňou prichádzali aj jej poddaní. Usadili sa hlavne v okolí mesta Bratislavy medzi slovenským obyvateľstvom v obciach vyľudnených epidémiami alebo požiarom (v Záhorskej Bystrici, Devíne, Devínskej Novej Vsi, vo Vajnorochoch), prípadne založili nové osady. V okolí Bratislavy takto vznikli Lamač a Dúbravka. Pomerne skoro nastala asimilácia Chorvátov s početne silnejším slovenským obyvateľstvom. K bratislavským Slovákom tiež neprestajne pribúdalo slovenské obyvateľstvo z blízkeho okolia. Národnostné zloženie obyvateľstva Bratislavy spestrili aj nekatolícki utečenci z Čiech a z nemeckých krajín prenasledovaní v období rekatolizácie v 16. a 17. storočí.

Podľa presnejšie informácie o zastúpení jednotlivých národností je značne obtiažne. Prvý súpis obyvateľstva v Uhorsku sa robil v rokoch 1715 a 1720 v súvislosti s odvádzaním daní, nezachytáva teda počet poddaných. V tom čase žilo v meste asi 9000 ľudí, podľa odhadov z nich bolo približne 50% Nemcov, 33% Slovákov a 17% Maďarov (J. Svetoň, 1948). Prvé úradné sčítanie, tzv. jozefínske sa konalo v roku 1784. Jeho výsledky sa mali stať základom pre trvalú evidenciu obyvateľstva, týkalo sa už všetkých vrstiev obyvateľstva, národnosť obyvateľov sa však nezisťovala.

Skutočne objektívny obraz o národnostnej štruktúre obyvateľstva Bratislavy poskytuje až oficiálne sčítanie v Uhorsku z roku 1880. Z grafu č. 2, ktorý zachytáva situáciu v meste v tomto roku, možno pozorovať, že Bratislava mala v tom čase charakter nemecko-slovensko-maďarského mesta, s výraznou prevahou obyvateľstva nemeckej národnosti (65,6%). V tomto období však dochádza k dôležitým zmenám politickej situácie v Uhorsku, ktoré výrazne ovplyvnili národnostnú štruktúru obyvateľstva Bratislavy.

Po revolúcii v roku 1848 sa na Uhorskom sneme riešili dôležité politické a spoločenské problémy, akými boli otázka zaradenia Uhorska do Habsburskej ríše, miesto Maďarov a maďarčiny v Uhorsku a vzťahy medzi Maďarmi a nemaďarskou väčšinou obyvateľstva. Snahou Maďarov bolo premeniť mnohonárodnostný uhorský štát na štát maďarský. Rozpútala sa maďarizačná kampaň pod heslom „jedna vlasť – jeden jazyk – jeden národ“. Maďarčina nahradila latinčinu vo verejnom živote. Maďarizácia silnela najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (r. 1867), ktoré postavilo Maďarov nad ostatné národy a národnosti v Uhorsku. Prejavila sa v zrýchľujúcom procese asimilácie nemaďarských národností. V oblasti Bratislavy sa tento proces prejavil v menšej miere, pretože tu bola najpočetnejšou a najsilnejšou národnosťou národnosť nemecká. Zatiaľ čo vyššie spoločenské vrstvy maďarského obyvateľstva sa sústreďovali najmä na ovládnutie verejno-politickej správy, tá istá vrstva nemeckej národnosti podnikala v priemysle, malovýrobe a obchode. Asimilácia preto postihla najmä sociálne slabšie vrstvy. Pomerne rýchlo podliehali maďarizácii Slováci. Pri sledovaní vývoja národnostnej štruktúry vidieť, že rok 1880 je nadlho posledným rokom sčítania, kedy Slováci počtom prevyšujú Maďarov, pričom ich podiel je už takmer vyrovnaný (16,1% Slovákov, 15,7% Maďarov). Podiel Nemcov na obyvateľstve mesta vplyvom maďarizačných tendencií v r. 1880 – 1910 poklesol na 41,9%. Naopak v týchto rokoch rapidný rast zaznamenali Maďari, za tridsať rokov sa ich počet výrazne priblížil počtu Nemcov (31 705 osôb) a podiel tak vzrástol na 32,5% (graf č.1). Maďarizácia sa stala vážnym destabilizujúcim činiteľom vnútro politickej situácie v Uhorsku a nakoniec prispela k rozpadu Rakúsko – Uhorska (J. Svetoň, 1948).

4. Zmeny národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy po vzniku Československej republiky

Maďarizácia mala aj negatívny vplyv na existenciu Slovákov ako národa a obrat nastal až po štátoprávnom oddelení Slovenska od Uhorska, vznikom Československej republiky v roku 1918. Bratislava sa stáva čoraz viac mestom s prevahou slovenského obyvateľstva, viac pracovných príležitostí a potreba vytvoriť celoslovenské centrum vyvolali prílev obyvateľstva slovenskej národnosti. V období medzi dvoma sčítaniami, od roku 1910 do roku 1921 sa ich počet viac ako ztrojnásobil, a ich podiel na celkovom počte obyvateľov mesta tak dosiahol

39,7%. Počet obyvateľov nemeckej a najmä maďarskej národnosti od vzniku ČSR zaznamenáva výrazný pokles. Kým v roku 1910 dosiahli Maďari 32,5%-ný podiel, v roku 1921 bol už iba 22,2%-ný. Podiel Nemcov klesol za toto obdobie o 21,2%. Určiť presne národnostnú štruktúru obyvateľstva Bratislavy bolo naďalej značne obtiažne. Do roku 1919 sa príslušnosť k národnosti určovala podľa toho „akou rečou najradšej hovorí“, čo pri trojrečovej znalosti väčšiny obyvateľov Bratislavy a pri preferovaní jednej národnosti oslabuje objektivitu oficiálnych informácií. Preto štatistický prehľad neodráža dostatočne presne skutočný stav vzájomného pomeru jednotlivých národností. V roku 1919 sa hlavným znakom na určenie príslušnosti k národnosti stala materinská reč. I toto pravidlo sa obtiažne používalo v Bratislave, kde časť obyvateľstva nevedela svoju materinskú reč určiť (V. Horváth, D. Lehotská, J. Pleva, 1978).

Aj po vzniku ČSR bola Bratislava neustále ohrozovaná, bola kľúčovým miestom v strategických plánoch Maďarska. Po pričlenení Rakúska k Nemecku pred 2. svetovou vojnou sa stalo jej priamym susedom aj Nemecko a po Viedenskej arbitráži (r. 1938) pripadla Petržalka i Devín Nemecku. Počas existencie Slovenského štátu (r. 1939) získala nemecká menšina privilegované postavenie aj v meste. Podľa súpisu obyvateľstva z roku 1938 sa k nemeckej národnosti hlásilo 21,8% obyvateľov mesta, k maďarskej 12,9% a 58,6% boli Slováci a Česi (V. Horváth, D. Lehotská, J. Pleva, 1978).

Po skončení 2. svetovej vojny, keď sa v novom usporiadaní strednej Európy stala Bratislava hlavným mestom Slovenskej republiky, obrovský rast vyvolaný imigráciou prakticky z celého Slovenska, znamenal prirodzenú premenu Bratislavy na slovenské mesto. Sčítanie ľudu z roku 1950 (graf č. 3) poskytuje obraz populácie, v ktorom sa prejavili najmä dôsledky vojny a povojnové zmeny. V národnostnej štruktúre sa prejavila aj nová politická situácia v Európe, odsun Nemcov a reemigrácia. V tomto sčítaní sa už rozlišuje národnosť slovenská a národnosť česká, zatiaľ čo v predvojnových rokoch existencie ČSR sa v sčítaniach ľudu (r. 1921, 1930) udávala národnosť československá. Zmenená politická situácia sa prejavila v tom, že Slováci sa definitívne stali najpočetnejšou národnosťou v meste, ich podiel na obyvateľstve mesta bol 90,2%. Druhou najpočetnejšou národnosťou sa stali Česi podielom 4,8%, podiel Maďarov klesol na 3,5% a najdramatickejší pokles zaznamenala nemecká národnosť, až na 0,6% (tabuľka č. 1). Od sčítania ľudu v roku 1921 sa sledujú i niektoré ďalšie národnosti, napríklad židovská, poľská, ukrajinská. Pomerné zastúpenie príslušníkov týchto národností v Bratislave je však veľmi nízke (tabuľka č. 1). Židia žili v meste už v 13. storočí, v roku 1930 bol ich podiel pomerne vysoký 3,8%, no v roku 1950 ich žilo v meste iba 47, t.j. necelých 0,02%.

Z grafu č. 1 a tabuľky č. 1 vidieť, že pomerné zastúpenie príslušníkov štyroch rozhodujúcich národností v Bratislave sa od sčítania v roku 1950 do roku 1991 takmer nezmenilo. Výraznú prevahu mala naďalej národnosť slovenská (90,8%), 4,6% obyvateľov mesta bolo maďarskej národnosti, 2,6% českej a 0,3% nemeckej národnosti.

5. Záver

V príspevku sme chceli upozorniť na vývoj národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy, s dôrazom na zmeny, ktoré nastali medzi sčítaniami ľudu v rokoch 1880 a 1950. Vývoj národnostnej štruktúry ovplyvňuje celý rad faktorov a udalostí. Poukázanie na najdôležitejšie

z nich v prípade Bratislavy je jedným z hlavných cieľov predloženého článku. Vývoj národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy ovplyvňoval počas celého jej historického vývoja predovšetkým vzťah medzi príslušníkmi troch národností, slovenskej, maďarskej a nemeckej. Ďalšie, početnosťou počas celého obdobia menšie národnosti, akými boli Chorváti, Srbi, Židia a Poliaci veľmi skoro po príchode na územie Bratislavy asimilovali s tromi dominujúcimi národnosťami a preto bol ich podiel na národnostnej štruktúre obyvateľstva mesta zanedbateľný.

Dominancia tej-ktorej národnosti sa striedala podľa toho, ktorá z nich mala v rukách politickú a hospodársku moc. Dlhé obdobie, prakticky až do rakúsko-uhorského vyrovnania boli vedúcim etnikom Nemci, v 80-tych rokoch 19. storočia sa výrazne zvýšil počet Maďarov a po roku 1919 začala prevaha obyvateľov slovenskej národnosti.

Obdobie medzi sčítaniami ľudu v rokoch 1880 a 1950, pre ktoré sú charakteristické najväčšie zmeny národnostnej štruktúry v Bratislave, možno ďalej rozdeliť na kratšie časové úseky, podľa trendov vývoja národnostnej štruktúry v meste:

- obdobie rokov 1880 – 1918, pre ktoré sú charakteristické veľké zmeny v národnostnom zložení v prospech maďarskej národnosti na úkor národnosti slovenskej a nemeckej, vyvolané úsilím a myšlienkou vytvorenia veľkého maďarského štátu a vytvorenia jednotného národa v tomto štáte,
- obdobie od roku 1918 až do roku 1945, teda obdobie od vzniku Československej republiky až po koniec 2. svetovej vojny, kedy dochádza k reslovakizácii Bratislavy a súčasne k poklesu podielu nemeckej a maďarskej národnosti,
- obdobie od roku 1945 do roku 1950, keď sa z Bratislavy v dôsledku politického usporiadania strednej Európy po 2. svetovej vojne stalo mesto s výraznou prevahou obyvateľstva slovenskej národnosti.

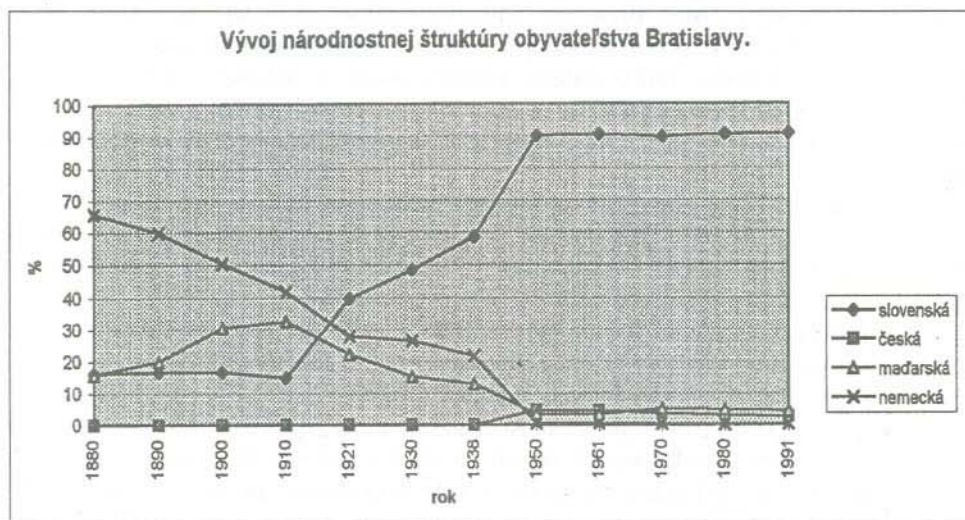
Tab. 1. Vývoj národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy (v %)

národnosť	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991
slovenská	16,1	16,6	16,7	14,9	39,7	48,5	90,2	90,6	89,8	90,6	90,9
česká	x	x	x	x	*	*	4,8	4,6	3,6	3,2	2,6
maďarská	15,7	19,9	30,5	32,5	22,2	15,3	3,5	3,4	5,2	4,9	4,6
nemecká	65,6	59,9	50,5	41,9	27,8	26,5	0,6	0,5	0,4	0,2	0,3
židovská	x	x	x	x	4	3,8	0	x	x	x	x
poľská	x	x	x	x	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
chorvátska	x	x	x	x	0,1	0,1	0,1	0,1	x	x	x
iné a neudané	2,6	3,5	3,2	10,6	5,9	5,6	0,4	0,4	0,7	0,7	1,3

* – v r. 1921 a 1930 spoločne slovenská a česká národnosť

x – neuvedené

Graf 1

Graf 2

Graf 3

Pramene:

Horváth, V., Lehotská, D., Pleva, J. (1978). Dejiny Bratislavy. Obzor Bratislava.
 Sčítanie ľudu, domov a bytov 1961, 1970, 1980 a 1991, MS SŠÚ, Bratislava.

Literatúra:

- BUČEK, J. (1995): Mesto, štát a územie. (Prípadová štúdia hlavného mesta Slovenskej republiky – Bratislavy). AFRNUC, Geographica Nr. 36, UK Bratislava, 1996, ss. 127 – 250.
- HORVÁTH, V., LEHOTSKÁ, D., PLEVA, J. (1978): Dejiny Bratislavy. Obzor Bratislava.
- KOREC, P., HUSÁROVÁ, K. (1995): Vývoj administratívnych hraníc a počtu obyvateľov Bratislavy. Geographica Slovaca, Nr. 10, ss. 107 – 118.
- MANNOVÁ, E. (1995): Transformácia identity bratislavských Nemcov v 19. storočí. Historický časopis, 43/95, SAP Bratislava, ss. 437 – 449.
- MATULA, V., VOZÁR, J. a kol. (1987): Dejiny Slovenska. Veda, SAV Bratislava.
- MAZÚR, E. (1974): Národnostné zloženie. Slovensko Ľud. Obzor Bratislava, ss. 440 – 458.
- MLÁDEK, J., BUČEK, J., KOREC, P. (1998): Historical aspects and current development of relations in the Bratislava – Vienna space. Borderlands or transborder regions – geographical, social and political problems. Region and regionalism, No. 3. University of Lodz. Silesian Institute in Opole. pp. 264 – 269.
- MLÁDEK, J., KOREC, P., OTRUBOVÁ, E., SLAVÍK, V., SPIŠIAK, P. (1995): Transformácia socioekonomickej a priestorovej štruktúry mestskej časti Petržalka. Geographica Slovaca, Nr. 10, ss. 173 – 180.
- OČOVSKÝ, Š. (1993): Populačný a sídelný vývoj. In: Vlastivedná monografia Karlova Ves. Alfa Bratislava, ss. 108 – 117.
- PODOLÁK, J. (1986): Záhorská Bratislava, Vlastivedná monografia DNV, Dúbravky, Lamača a Záhorskej Bystrice, Obzor, Bratislava, ss. 257.
- SEDLÁK, V. (1993): Začiatky nemeckého osídlenia Bratislavského Záhoria. Historický časopis, 41/3, SAP Bratislava, ss. 233 – 243.
- SKALSKÝ, J. (1928): Vývin mesta Bratislavy po stránke národnostnej, administratívnej a politickej. In: Strelinger, D., ed. Zlatá kniha mesta Bratislava, ss. 17 – 22.
- SVETONĚ, J. (1948): Od maďarizácie k reslovakizácii Bratislavy. In: Slovanská Bratislava I., ss. 54 – 59.
- ŠPIESZ, A. (1992): Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu. Perfekt Bratislava. s. 193
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1961, 1970, 1980, 1991.
- Štatistická ročenka Hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy 1997. Mestská správa štatistického úradu SR v hlavnom meste SR Bratislave.

DEVELOPMENT OF NATIONALITY STRUCTURE OF POPULATION IN BRATISLAVA

Sylvia PORADOVÁ

Summary

The aim of this contribution was to warn on the development of nationality structure of the population in Bratislava with the stress on the changes, which arised between the countings of the inhabitants during the years 1880 and 1950. The development of the nationality structure of the inhabitants of Bratislava was being influenced during its whole historical development mostly the relationship between the citizens of three nations, Slovak, Hungarian and German. The other ones during the entire period numerally smaller nationalities which were Croatians, Serbs, Jeus and Polishes very soon after arriving on the territory of Bratislava asimilated with three dominated nationalities and that is why their part on the nationality structure of the population of the town is slighted.

In the contribution we tried to show on the important facts and events which influenced the development of the nationality structure in Bratislava. Before all, its situation caused that during the time of forming the state units the territory was the conflict zone. That is why every change of the political situation in the middle Europe tighfully showed up in the change of the nationality structure of the change of the nationality structure of the inhabitants living on its territory.

The inhabitants were originally Slavic. The first state units of the Slavs were very often threatened by war conflicts. The most expressive changes in nationality structure of population of Bratislava have begnn in the period, when this territory was the part of Hungary. First of all were coming the Hungarians, in 13 century the Germans and in 16 century Croatians. The long period, practically until the year 1867 the most powerfull nationality was the German. From the year 1880 is possible to watch the nationality structure statisticly. In this year were the most numerous nationality the Germans (65,6%), Slovacs made a part 16,7% and Hungarians 15,7%. For the period of the years 1880 – 1918 are charcteristic big changes in nationalistic compo-zition in flavour of Hungarian nationality and for the bad of the Slovak and German nationality evocated by effort and idea of creation of big hungarian state and uniform hungarian nation. The part of Hungarian grew up to 32,5% until the yaer 1910. In the year 1918 came into being Czechoslovakia republic and that showed in nationality structure by arising of the count of the inhabitants of slovac nationality and at the same time by slump of the part of german and hungarian nationality. After 2. world war, in consist of the new political structure of the middle Europe, Bratislava pernamently became the town with major predominance of inhabitants of slovac nationality. By lact official facts from the year 1991 Slovacs take part by 90,9% in habitants of the town, Czechs 2,6%, Hungarians 4,6 and Germans 0,3%.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

REFLEXE HRANICE ČR/SR OBYVATELSTVEM MORAVSKÉ STRANY POMEZÍ

Stanislav ŘEHÁK

Abstract

The special geographical study was conducted in the area close to the new frontiers between the Czech Republic and Slovakia. The field survey (questionnaire study was conducted in August and September 1996 in 27 localities in the Czech Republic lying near the border zone and in 5 other localities 40 km from the frontier.

The general local meaning is tolerant and the existence of new frontier is accepted here, although the majority of local peoplation was pro-federal in 1992.

Key words: *Slovak frontiers, the Czech Republic, transportation systems, public opinion*

V letech 1995 až 1997 byl Grantovou agenturou České republiky financován projekt nazvaný „Aktuální změny prostorových interakcí na moravskoslovenském pomezí“. V rámci tohoto projektu byla pozornost věnována například studiu kvantitativní reprezentativnosti takových sňatků v Hodoníně, kde jeden ze snoubenců byl ze Slovenska (tento výzkum přímo zde zahájil původně C. Grasland z Francie, posléze tam v rozšířeném pojetí a v rámci grantu pokračoval M. Filip). Další ucelenou problematikou bylo terénní šetření mezi obyvateli moravské (moravskoslezské) strany nově vzniklého pohraničí. V tomto dotazníku, podle něhož byl terénní výzkum realizován v létě roku 1996, byly otázky na tyto problémové okruhy:

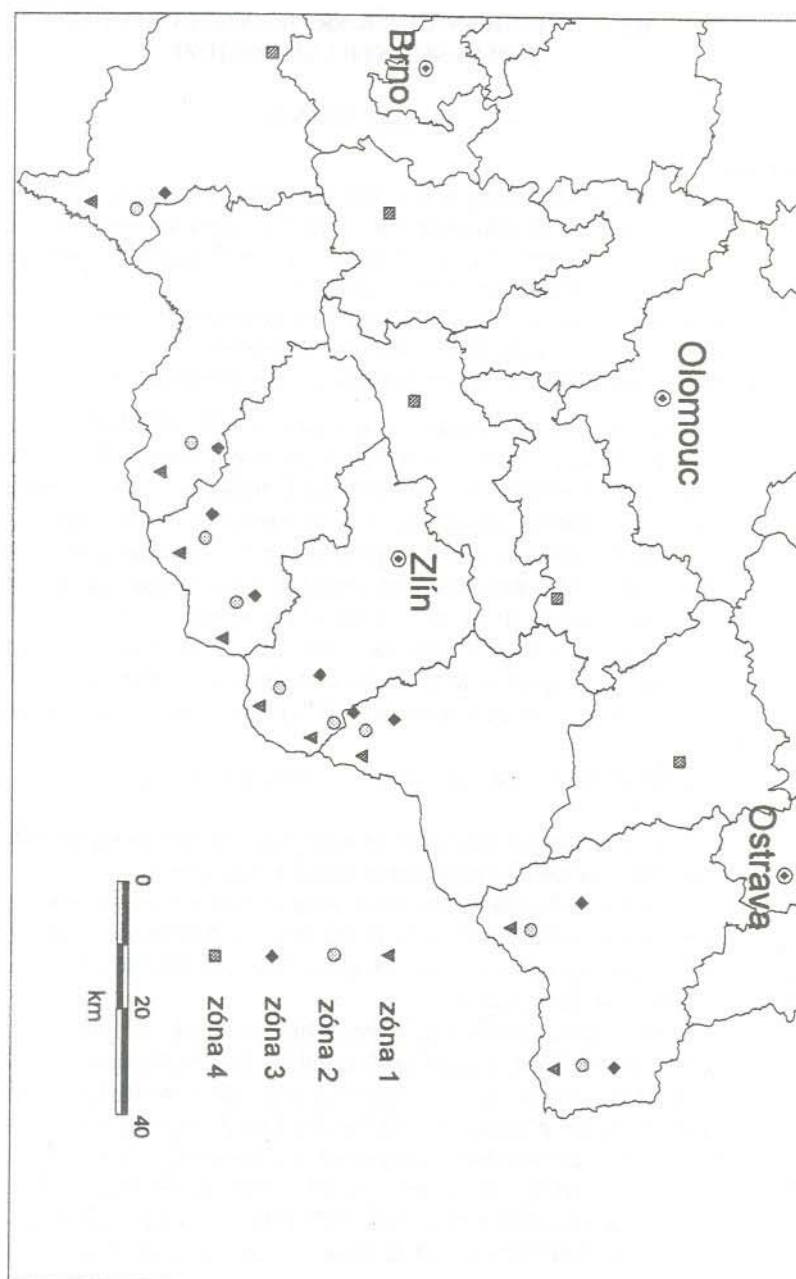
- cestování na Slovensko před rozdělením Československa a nyní, frekvence a důvody cest,
- subjektivní hodnocení intenzity cestování občanů Slovenska do České republiky dříve a nyní,
- informace o Slovensku v roce 1996, porovnání míry informací dříve a nyní, hlavní zdroje informací,
- další informace (obligátní informace ke struktuře respondentů, existence rodinných vazeb, názor respondenta na řešení státoprávních otázek v roce 1992).

O poznatcích z dotazníkového šetření bylo souhrnně referováno na několika seminářích průběžně, publikační podobu má anglicky psaná zpráva v *Moravian Geographical Reports*, č. 1 z roku 1998. Na sjezdu SGS chci referovat spíše o názorové hladině dotazovaných obyvatel z opačné strany nové společné hranice.

Cílem dotazníkového šetření bylo tedy především zjistit, jak se vznik nové státní hranice projevil v prostorové mobilitě obyvatel České republiky, kteří bydlí právě nedaleko od hranice. Vyplněný dotazník byl získán od 511 respondentů s trvalým bydlištěm v České republice. Dva z nich měli v období před rokem 1993 bydliště na Slovensku, nemohli dost dobře ze stejné lokality nebo z jedné republiky srovnávat situaci, která byla předmětem výzkumu. Proto se pracovalo s 509 respondenty. Sítí lokalit byla vytvořena tak, aby bylo možno pokrýt novou státní hranici s tím, že v každé z trojici lokalit byla jedna 1 – 3 km od hranice, druhá zhruba 4 – 6 km a třetí 8 – 10 km (zóny 1 – 3). Kontrolní obce (tzv. zóna č. 4) zahrnovala obce se

Doc. RNDr. Stanislav ŘEHÁK, CSc.

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity Brno, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Obr. 1.1 Poloha lokality, v nichž bylo prováděno dotazníkové šetření

vzdušnou vzdáleností 40 km od nové hranice. Celkem to bylo 27 + 5 lokalit. Struktura respondentů byla sice vyrovnaná v každé z lokalit věkově, pohlavně i profesně, ale souhrnné výpovědi byla činěna teprve za jednotlivé zóny nebo jinak seskupené skupiny lokalit, protože průměrný počet respondentů v 1 lokalitě byl velmi nízký (16).

Více než třetina dotázaných měla v době průzkumu příbuzné na Slovensku (37 % dotázaných).

Po rozdělení Československa došlo k prudkému poklesu frekvence cest respondentů na Slovensko. Frekvence cest přes hranici nadále závisí na vzdálenosti od hranice. Nově je ale rostoucí díl těchto cest realizován právě respondenty z bezprostřední blízkosti hranice. Existují sice také rozdíly ve frekvenci cest mezi jednotlivými regiony (Slezsko, Valašsko, Slovácko), ty ale jsou pod prahem statistické významnosti. Muži cestují přes hranici častěji než ženy. Bylo tomu tak před rokem 1993 i v roce 1996, ale v pozdějším termínu se tento rozdíl mezi pohlavími ještě zdůraznil. Přitom však věk ani ekonomický status respondenta četnost cest na Slovensko podstatněji neovlivňují. Je to však existence rodinných vazeb, která má velký vliv na četnost cest. Ve frekvenci cest se přece jen poněkud odlišuje zóna 1 od dalších dvou zón a konečně od vnitrozemí (zóna 4).

Mezi důvody cest byly rozlišovány tyto hlavní skupiny:

- rodina a známí,
- zaměstnání a škola,
- nákupy,
- rekreace,
- mimopracovní aktivity,
- neuvedené důvody

Před rozdělení Československa byl hlavním důvodem cest na Slovensko nákupy. To byl totiž pro dobu dřívější hlavní důvod pro téměř třetinu respondentů. Po rozdělení se struktura důvodů cest pronikavě změnila: Nejvíce poklesly cesty za nákupy (až na 16 % původního stavu). Relativně se zvýšil význam cest s rodinnými důvody, jejich absolutní frekvence totiž příliš neklesla. Tento důvod se tak stává nyní nejvýznamnějším, týká se téměř poloviny zjištěných cest. Značný počet lidí (i v lokalitách blízkých hranici) uvádí, že v r. 1996 ještě nestihli cestovat do nezávislého Slovenska.

Více než dvě pětiny respondentů se domnívají, že obyvatelé Slovenska navštěvují jejich obec méně často než před rozdělením federace. Jedna pětina se domnívá, že návštěvy jsou naopak četnější. Protikladné odpovědi jsou ale vždy doloženy z téže lokality. Respondenti žijící dále od hranice se častěji domnívají, že došlo k poklesu návštěv Slováků v České republice.

Hlavním informačním zdrojem o Slovensku jsou ovšem pro dotazované obyvatele České republiky česká média (62 %). Role slovenských médií je poněkud maskována tím, že dotaz směřoval na jeden, tedy rozhodující informační zdroj. Navíc se mezi možnostmi vyskytovala i odpověď „osobní zkušenost“, která byla druhým uváděným informačním zdrojem, častějším především nedaleko od hranice (téměř čtvrtina respondentů uváděla právě tento zdroj informací). Ale i tak vliv slovenských médií (pro 12 % respondentů jsou ony hlavním zdrojem informací o Slovensku) rychle ubývá se vzdáleností od hranice (v 1. zóně 17 %). Se vzdáleností

od hranice klesá prudce především role osobní zkušenosti (v 1. zóně ještě hlavním zdrojem pro téměř dvě pětiny respondentů, ve vnitrozemské 4. zóně tak odpovídá už jen desetina respondentů. Existují také jisté regionální rozdíly: čím více na jih, tím větší je role osobních kontaktů a též slovenských medií. Respondenti, kteří Slovensko i nyní navštěvují, se častěji než jiní domnívají, že stav informovanosti o Slovensku je stejný nebo lepší než před rozpadem federace. Ti, kteří jsou odkázáni na česká média, jsou v tomto ohledu pesimističtější. Osobní kontakty jsou významnější pro ty, kteří mají na Slovensku příbuzné.

Pro doplnění byli respondenti dotazováni i na to, jaké byly jejich postoje v rozhodujícím roce 1992, kdy se uskutečnily parlamentní volby a kdy bylo politickými reprezentacemi obou tehdejších součástí federace o zániku společného státu. Přesvědčivá většina dotazovaných (64 %) prohlásila, že by v r. 1992 hlasovala pro zachování federace, pokud by bylo umožněno k dané věci hlasovat formou referenda. Je ovšem mimořádně zajímavé, že se významněji neliší výsledky jednotlivých zón (v 1. zóně 64,4 %, ve druhé zóně 57,2 %, ve třetí zóně 67,6 % a ve čtvrté zóně 65,8 % tamních respondentů). Nad rámec dotazníku mohu pouze konstatovat naprosto odlišnou psychologickou a sociálně politickou motivaci jak pro kladné, tak i pro záporné odpovědi u respondentů žijících přímo na hranici a těch, kteří se slovenskými realitami měli vždy jen málo společného.

Velkou výhodou bylo i to, že dotazníkové šetření v naprosté většině lokalit prováděl stejný tazatel. Proto bylo možno nad rámec dotazníku registrovat i celou škálu zajímavých postojů k otázkám, které byly předmětem výzkumu, jakož i registrovat mnoho dalších názorů souvisejících, které dokreslují další aspekty někdejšího soužití v rámci téhož státu.

Tak například jistá skupina respondentů sdělovala, že přes svůj „profederální“ postoj v roce 1992 dospěla v době výzkumu k názoru, že vhodné bylo rozdělení federace. Jedním z doplňkových výzkumů se však zjistilo, že tato skupina není nijak významná a zřejmě zahrnuje jen několik málo procent dotazované populace.

Dále existuje jisté roztrpčení z toho, že se nepodařilo realizovat zánik federace tak, aby se to života tamních obyvatel nepříznivě nedotklo. Zde se připomínaly cestovní doklady (například u cest dětí s prarodiči), rozdílná měna, různé zákony atd., tedy typické atributy státu. Zdá se tedy, že důvěra v nadstandardní a bezproblémové kontakty po rozdělení státu, která byla šířena tehdejšími politiky, nebyla realisticky podložená. Jenom nadměrný rozsah cest za nákupy v období před 1992 je nutno shledávat jako hypertrofovaný, na základě tehdejší terciární atraktivitu slovenských měst.

Literatúra:

ŘEHÁK, S., DANĚK, P. (1997): Změny prostorových interakcí v názorech obyvatel moravsko-slovenského pomezí. Výskumná správa. Katedra geografie Přírodovědecké fakulty MU, Brno, 35 pp.

ŘEHÁK, S. (1998): The Moravian-Slovak borderlands: some news features following the division of Czechoslovakia. Moravian Geographical Reports, no. 1, p. 14-17.

Tab. 1.1 Četnost respondentů v lokalitách, zónách a sektorech

Sektor		Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Celkem	Zóna 4 ^{x)}
A	Lokalita	Mosty u J.	Bocanovice	Hrádek n. O.		Bartošovice 16
	Počet resp.	15	16	15	46	
B	Lokalita	Bílá	Staré Hamry	Ostravice		
	Počet resp.	14	12	15	41	Býškovice 15
C	Lokalita	Francova Lhota	Lidečko	Lužná		Zdounky 16
	Počet resp.	15	18	15	48	
D	Lokalita	Nedašova Lhota	Poteč	Lačnov		Němčany 14
	Počet resp.	18	15	17	50	
E	Lokalita	Sv. Štěpán	Štítná-Popov	Vlachovice-Vrbětice	16	Vranovice 15
	Počet resp.	17	18	16	51	
F	Lokalita	Žitková	Komňa	Záhorovice		
	Počet resp.	15	16	17	48	
G	Lokalita	Strání	Korytná	Slavkov u U. B.		
	Počet resp.	18	18	15	51	
H	Lokalita	Kuželov	Lipov	Blatnice p. sv. A.		
	Počet resp.	16	16	17	49	
I	Lokalita	Lanžhot	Hrušky	Mor. Žižkov		
	Počet resp.	18	16	15	49	
Celkem		146	145	142	509	76

^{x)} Zóna 4 se nečlení na sektory

Tab. 1.2 Struktura respondentů podle pohlaví

Pohlaví	Počet respondentů	Podíl (%)
Muži	251	49,3
Ženy	258	50,7

Tab. 1.3 Struktura respondentů podle věku

Věk	Počet respondentů	Podíl (%)
do 19 let	17	3,3
20 až 29 let	83	16,3
30 až 39 let	99	19,4
40 až 49 let	98	19,3
50 až 59 let	98	19,3
60 a více let	114	22,4
Celkem	509	100,0

Tab. 1.4 Struktura respondentů podle národnosti

Národnost	Respondenti celkem		Muži		Ženy	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
česká	396	77,8	186	74,1	210	81,4
moravská	75	14,7	49	19,5	26	10,1
slovenská	18	3,5	3	1,2	15	5,8
slezská	3	0,6	2	0,8	1	0,4
jiná	17	3,3	11	4,4	6	2,3
Celkem	509	100,0	251	100,0	258	100,0

Tab. 1.5 Struktura respondentů podle typu ekonomické aktivity

Typ ekonomické aktivity	Respondenti celkem		Muži		Ženy	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
žák, učeň, student	21	4,1	9	3,6	12	4,7
zaměstnanec	294	57,8	138	55,0	156	60,5
podnikatel	38	7,5	32	12,7	6	2,3
nezaměstnaný	7	1,4	2	0,8	5	1,9
důchodce	149	29,3	70	27,9	79	30,6
Celkem	509	100,0	251	100,0	258	100,0

Tab. 1.6 Respondenti podle věku a existence příbuzných na Slovensku

Věk	Příbuzní na Slovensku		Podíl respondentů, kteří mají příbuzné na Slovensku (%)
	Ano	Ne	
do 19 let	3	14	17,6
20 až 29 let	32	51	38,6
30 až 39 let	37	62	37,4
40 až 49 let	37	61	37,8
50 až 59 let	40	58	40,8
60 a více let	39	75	34,2
Celkem	188	321	36,9

Tab. 2.1 Struktura respondentů podle frekvence návštěv Slovenska před rokem 1993 a v roce 1996

Frekvence návštěv Slovenska	Počet respondentů v dané skupině			
	před rokem 1993		v období 1993-1996	
	abs.	v %	abs.	v %
více než 10x ročně	178	35,0	33	6,5
5 až 10x ročně	67	13,2	36	7,1
1 až 4x ročně	134	26,3	92	18,1
značně nepravidelně	102	20,0	97	19,1
vůbec	28	5,5	251	49,3
Celkový počet odpovědí	509	100,0	509	100,0

Tab. 2.10 Odpovědi respondentů na otázku na dobu uplynulou od poslední návštěvy Slovenska podle zón

Doba od poslední návštěvy Slovenska		Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Celkem
měsíc	abs.	46	26	32	4	108
	%	31,5	17,9	22,5	5,3	21,2
tři měsíce	abs.	22	14	11	1	48
	%	15,1	9,7	7,7	1,3	9,4
půl roku	abs.	9	12	6	3	30
	%	6,2	8,3	4,2	3,9	5,9
rok	abs.	14	11	14	6	45
	%	9,6	7,6	9,9	7,9	8,8
více než rok	abs.	55	82	79	62	278
	%	37,7	56,6	55,6	81,6	54,6
Celkem	abs.	146	145	142	76	509
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 3.3 Struktura důvodů cest na Slovensko v jednotlivých zónách modelového území (pouze respondenti, kteří na Slovensko cestovali a uvedli důvod cesty)

Důvod cesty		Zóna								Celkem	
		Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Zóna 4		1993	1996
		1993	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996		
rodina a známí	abs.	41	50	34	28	30	29	18	11	123	118
	v %	29,5	51,0	25,2	40,0	22,1	43,3	27,7	55,0	25,9	46,3
zaměstnání, škola	abs.	21	7	7	6	14	4	7	3	49	20
	v %	15,1	7,1	5,2	8,6	10,3	6,0	10,8	15,0	10,3	7,8
nákupy	abs.	54	12	56	7	51	6	2	1	163	26
	v %	38,8	12,2	41,5	10,0	37,5	9,0	3,1	5,0	34,3	10,2
rekreace	abs.	14	18	31	23	34	22	34	5	113	68
	v %	10,1	18,4	23,0	32,9	25,0	32,8	52,3	25,0	23,8	26,7
mimoprac. aktiv.	abs.	9	11	7	6	7	6	4	0	27	23
	v %	6,5	11,2	5,2	8,6	5,1	9,0	6,2	0,0	5,7	9,0
Celkem	abs.	139	98	135	70	136	67	65	20	475	255
	v %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 3.5 Rozdíly mezi muži a ženami ve struktuře důvodů cest na Slovensko

Důvod cesty		muži		ženy		celkem	
		1993	1996	1993	1996	1993	1996
rodina a známí	abs.	61	62	62	56	123	118
	v %	25,4	41,6	26,4	52,8	25,9	46,3
zaměstnání, škola	abs.	44	20	5	-	49	20
	v %	18,3	13,4	2,1	0,0	10,3	7,8
nákupy	abs.	59	14	104	12	163	26
	v %	24,6	9,4	44,3	11,3	34,3	10,2
rekreace	abs.	54	34	59	34	113	68
	v %	22,5	22,8	25,1	32,1	23,8	26,7
mimoprac. aktivity	abs.	22	19	5	4	27	23
	v %	9,2	12,8	2,1	3,8	5,7	9,0
Celkem	abs.	240	149	235	106	475	255
	v %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 3.6 *Struktura důvodů cest na Slovensko podle věkových skupin respondentů
(pouze respondenti, kteří na Slovensko cestovali a uvedli důvod cesty)*

Důvod cesty		Věk									
		do 29 let		30-39 let		40-49 let		50-59 let		60 a více let	
		1993	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996
rodina a známí	abs.	20	18	21	22	26	22	30	32	26	24
	v %	22,2	36,0	22,3	38,6	28,0	39,3	32,3	65,3	24,8	55,8
zaměstnání, škola	abs.	4	4	8	4	7	6	13	5	17	1
	v %	4,4	8,0	8,5	7,0	7,5	10,7	14,0	10,2	16,2	2,3
nákupy	abs.	36	5	33	4	28	8	31	2	35	7
	v %	40,0	10,0	35,1	7,0	30,1	14,3	33,3	4,1	33,3	16,3
rekreace	abs.	26	20	27	20	27	17	14	5	19	6
	v %	28,9	40,0	28,7	35,1	29,0	30,4	15,1	10,2	18,1	14,0
mimoprac. aktiv.	abs.	4	3	5	7	5	3	5	5	8	5
	v %	4,4	6,0	5,3	12,3	5,4	5,4	5,4	10,2	7,6	11,6
Celkem	abs.	90	50	94	57	93	56	93	49	105	43
	v %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 3.7 *Struktura důvodů cest na Slovensko podle skupin ekonomické aktivity respondentů
(pouze respondenti, kteří na Slovensko cestovali a uvedli důvod cesty)*

Důvod cesty		Typ ekonomické aktivity respondentů								Celkem	
		žák, student		zaměstnanec		podnikatel		důchodce		1993	1996
		1993	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996		
rodina a známí	abs.	3	2	75	68	6	8	39	40	123	118
	v %	17,6	15,4	26,5	43,9	16,7	33,3	28,1	63,5	25,9	46,3
zaměstnání, škola	abs.	0	-	25	11	3	8	21	1	49	20
	v %	0,0	0,0	8,8	7,1	8,3	33,3	15,1	1,6	10,3	7,8
nákupy	abs.	6	1	102	17	10	1	45	7	163	26
	v %	35,3	7,7	36,0	11,0	27,8	4,2	32,4	11,1	34,3	10,2
rekreace	abs.	7	9	66	43	14	7	26	9	113	68
	v %	41,2	69,2	23,3	27,7	38,9	29,2	18,7	14,3	23,8	26,7
mimoprac. aktiv.	abs.	1	1	15	16	3	-	8	6	27	23
	v %	5,9	7,7	5,3	10,3	8,3	0,0	5,8	9,5	5,7	9,0
Celkem	abs.	17	13	283	155	36	24	139	63	475	255
	v %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 3.8 *Rozdíly ve struktuře důvodů cest na Slovensko mezi respondenty, kteří mají, resp. nemají na Slovensku příbuzné (pouze respondenti, kteří na Slovensko cestovali a uvedli důvod cesty)*

Důvod cesty		Příbuzní na Slovensku:				Celkem	
		Ano		Ne		1993	1996
		1993	1996	1993	1996		
rodina a známí	abs.	97	93	26	25	123	118
	v %	53,3	72,1	8,9	19,8	26,9	46,3
zaměstnání, škola	abs.	18	5	31	15	49	20
	v %	9,9	3,9	10,6	11,9	10,3	7,8
nákupy	abs.	37	7	126	19	163	26
	v %	20,3	5,4	43,0	15,1	34,3	20,2
rekreace	abs.	24	16	89	52	113	68
	v %	13,2	12,4	30,4	41,3	23,8	26,7
mimoprac. aktiv.	abs.	6	8	21	15	27	23
	v %	3,3	6,2	7,2	11,9	5,7	9,0
Celkem	abs.	182	129	293	126	475	255
	v %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 5.1 Názory respondentů na současný stav informovanosti o Slovensku – třídění podle zón

Názor na stav informovanosti		Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Celkem
více informací než dříve	abs.	9	11	6	3	29
	%	6,2	7,6	4,2	3,9	5,7
stejně informací jako dříve	abs.	43	50	40	26	159
	%	29,5	34,5	28,2	34,2	31,2
méně informací než dříve	abs.	61	47	61	27	196
	%	41,8	32,4	43,0	35,5	38,5
naprostý nedostatek informací	abs.	6	12	7	8	33
	%	4,1	8,3	4,9	10,5	6,5
nevím, nedovedu posoudit	abs.	27	25	28	12	92
	%	18,5	17,2	19,7	15,8	18,1
Celkem	abs.	146	145	142	76	509
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 5.2 Hlavní informační zdroj respondentů o dění na Slovensku podle zón

Informační zdroj		Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3	Zóna 4	Celkem
česká média	abs.	62	86	103	63	314
	%	42,5	59,3	72,5	82,9	61,7
slovenská média	abs.	25	19	14	2	60
	%	17,1	13,1	9,9	2,6	11,8
osobní kontakty	abs.	56	37	21	7	121
	%	38,4	25,5	14,8	9,2	23,8
jiná odpověď	abs.	3	3	4	4	14
	%	2,1	2,1	2,8	5,3	2,8
Celkem	abs.	146	145	142	76	509
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 6.2 Postoje k budoucnosti federace v případném referendu podle sociodemografických skupin respondentů

Sociodemografická skupina		zachování federace	osamostatnění obou republik	možná či jistá neúčast	jiný názor	Celkem
muži	abs.	149	46	41	15	251
	%	59,4	18,3	16,4	6,0	100,0
ženy	abs.	174	18	61	5	258
	%	67,4	7,0	23,7	1,9	100,0
věk do 29 let	abs.	46	15	34	5	100
	%	46,0	15,0	34,0	5,0	100,0
věk 30 až 39 let	abs.	61	16	18	4	99
	%	61,6	16,2	18,2	4,0	100,0
věk 40 až 49 let	abs.	68	9	17	4	98
	%	69,4	9,2	17,3	4,1	100,0
věk 50 až 59 let	abs.	73	8	12	5	98
	%	74,5	8,2	12,2	5,1	100,0
věk 60 a více let	abs.	75	16	21	2	114
	%	65,8	14,0	18,4	1,8	100,0
žák, učeň, student	abs.	8	5	8	0	21
	v %	38,1	23,8	38,1		100,0
zaměstnanec	abs.	195	30	61	15	301
	v %	64,8	10,0	20,3	5,0	100,0
podnikatel	abs.	19	12	6	1	38
	v %	50,0	31,6	15,8	2,6	100,0
důchodce	abs.	101	17	27	4	149
	v %	67,8	11,4	18,1	2,7	100,0
Přibuzní na Slovensku: Ano	abs.	137	17	30	4	188
	v %	72,9	9,0	16,0	2,1	100,0
Přibuzní na Slovensku: Ne	abs.	186	47	72	16	321
	v %	57,9	14,6	22,4	5,0	100,0
Celkem	abs.	323	64	102	20	509
	%	63,5	12,6	20,0	3,9	100,0

**REXLECTION OF THE NEW CZECH/SLOVAK FRONTIER
BY THE INHABITANTS OF THE MORAVIAN PART OF THE BORDER AREA****Stanislav ŘEHÁK****Summary**

The special geographical study was conducted in the area close to the new frontiers between the Czech Republic and Slovakia. The field survey (questionnaire study) was conducted in August and September 1996 in 27 localities in the Czech Republic lying near the border zone and in 5 other localities 40 km from the frontier. 509 persons was asked. After, in 1998, the nombre of localities and the volume of questionnair were extended.

The questions related to trips to Slovakia prior and after the division of Czechoslovakia, the frequency and purpose of the trips, and also about the main sources of information about Slovakia as an independent country. In addition to this, the the attitude to the division of the former Czechoslovakia was tested. The personal experiences from the field survey are prezented. The frequency of transportation is very small now. The familial relations are very important, because their absolute importance continue. The general meaning towards the paralel existence of two new states is very tolerant and the existence of new frontier is accepted here, after the time of transition, although the majority of local people was pro-federal in 1992.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

CENTRÁ GYMNAZIÍ A ICH SPÁDOVÉ REGIÓNY V SR**Vladimír SLAVÍK, Branislav MIŠÍK****Abstract**

The aim of the contribution is to analyse the evolution of the secondary school ("gymnasium") network in the years 1985/86 to 1995/96 as well as the development dynamics of basic indicators, and to present the results of hierarchization and regionalization of secondary school centres in the school year of 1995/96.

Key words: secondary school centres, hierarchization, regionalization, hinterlands

ÚVOD

Spoločensko-politické a ekonomické zmeny v našej spoločnosti po roku 1989 sa premietli aj do transformácie školského systému a osobitne do stredného školstva. Nevyhli sa tomu ani gymnáziá. Z jednotlivých typov stredných škôl sú pre hierarchizáciu centier osídlenia najvhodnejšie práve gymnáziá. Cieľom príspevku je analyzovať vývoj siete gymnázií v rokoch 1985/86 až 1995/96, dynamiku vývoja základných ukazovateľov, predstaviť výsledky hierarchizácie a regionalizácie centier gymnázií k školskému roku 1995/96.

RNDr. Vladimír SLAVÍK, CSc., Branislav MIŠÍK

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

1. ZHODNOTENIE LITERATÚRY A METODIKA PRÁCE

Analýze priestorových aspektov školstva sa venovalo v našej odbornej literatúre málo pozornosti. V slovenskej a českej geografickej literatúre je doteraz najkomplexnejším dielom v tejto oblasti práca A. WAHLU (1988). Väčšina doterajších prác sa venuje pasportizácii, rozmiestneniu a štruktúre jednotlivých školských zariadení (ATLAS SSR, 1980, VEREŠÍK, J., 1974, WAHLA, A., 1990, atď.). Pri skúmaní hierarchizácie a regionalizácie centier osídlenia SR sa doteraz viac využívali centrá ZŠ a centrá SŠ (BAŠOVSKÝ, O., 1970, ČERNIANSKY, J., 1986, BEZÁK, A., 1970, HORECKÝ, J., 1991, MIŠÍK, B., 1998, SLAVÍK, V., 1991, 1994, 1996, atď.), len ojedinelé sú príklady analýzy centier VŠ (LIŠKOVÁ, E., 1996, MIŇOVÁ, I., 1994, SLAVÍK, V., LIŠKOVÁ, 1996, atď.).

Pri analýze centier gymnázií v SR sa použila metodika overená vo viacerých predchádzajúcich prácach autora príspevku a vo viacerých diplomových prácach zaoberajúcich sa hierarchizáciou centier osídlenia podľa školských zariadení. Použité boli pritom štatistické údaje z Ústavu informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy v Bratislave a údaje z ankiet o dochádzke žiakov.

2. VÝVOJ CENTIER GYMNÁZIÍ V SR V ROKOCH 1985/86 – 1995/96

Na začiatku sledovaného obdobia, tj. v školskom roku 1985/86 bolo v SR 128 gymnázií. Tieto boli lokalizované v 94 centrách osídlenia, z nich až 40 % sa nachádzalo v bývalom Západoslovenskom kraji.

Najväčšími centrami podľa počtu gymnázií boli Bratislava (13), Košice (5), Banská Bystrica a Prešov (3). 12 centier malo 2 gymnáziá a až 78 centier malo jedno gymnázium. V šk. roku 1985/86 študovalo na gymnáziách 45 110 žiakov a vyučovalo na nich 3 776 učiteľov.

Až do roku 1989 bola situácia stabilizovaná, od roku 1990 nastala výrazná dynamika vývoja gymnázií – rast počtu gymnázií, rast počtu centier, rast počtu žiakov a učiteľov, zmena štruktúry gymnázií podľa zriaďovateľa, atď.

V prvých rokoch transformácie našej spoločnosti nastala výrazná dynamika rastu počtu gymnázií. Ich počet sa zvýšil zo 128 na 191, čo značí prírastok o 33 % (graf 1). Tento rast počtu gymnázií sa neprejavil na výraznom zvýšení počtu centier gymnázií, čo svedčí o väčšej stabilite siete centier gymnázií ako počtu gymnázií. Do šk. roku 1995/96 sa počet centier gymnázií zvýšil na 105, pribudlo len 11 centier, z toho 6 na strednom Slovensku.

Novým fenoménom je zmena štruktúry gymnázií podľa zriaďovateľa. Do roku 1989 boli len štátne gymnáziá. Od roku 1990 sa začala tvoriť sieť cirkevných a súkromných gymnázií. Do šk. roku 1995/96 vzniklo 27 cirkevných (14%) a 13 súkromných gymnázií (6,8 %), čo tvorí cca polovicu všetkých nových gymnázií. Podiel týchto gymnázií na celkovom počte žiakov je však zatiaľ malý (11,6 %).

Dynamický rast zaznamenáva v posledných rokoch aj počet žiakov a počet učiteľov gymnázií. Za sledovaných 10 rokov sa počet žiakov zvýšil o 31 965 (41,5 %) a dosiahol v šk. roku 1995/96 hodnotu 77 075 a počet učiteľov narástol o 2 907 (43,5 %) a dosiahol hodnotu 6 683.

3. HIERARCHIZÁCIA CENTIER GYMNÁZIÍ V SR

Pre hierarchizáciu centier osídlenia sa používajú rôzne ukazovatele a indexy, niekedy len jednoduché analytické ukazovatele, inokedy zložité ukazovatele so snahou o komplexný pohľad. Limitujúcim faktorom je však vždy dostatok štatistických dát. Pre hierarchizáciu centier gymnázií sme použili počet žiakov ako príklad analytického ukazovateľa (obdoba často používaného počtu obyvateľov u centier osídlenia) a komplexný ukazovateľ získaný súčtom ballových hodnôt štyroch ukazovateľov (počet obyvateľov, počet žiakov, počet zamestnancov, počet gymnázií).

3.1. Hierarchizácia centier gymnázií podľa počtu žiakov

Základom pre vyčlenenie hierarchických kategórií centier gymnázií boli veľkostné kategórie počtu žiakov v šk. roku 1995/96. Centrá gymnázií boli začlenené do 8 kategórií. Najvýznamnejším centrom je Bratislava, ktorá je jediným centrom gymnázií s počtom žiakov vyšším ako 10 000 (12 446). Ďalšiu kategóriu s polovičnou hodnotou (5 835) tvoria Košice. Viac ako 2 000 žiakov dosiahli Nitra a Banská Bystrica a viac ako 1 000 žiakov ďalších 7 centier. Pozícia týchto centier je v súlade s ich postavením podľa počtu obyvateľov, z tohto pravidla sa vymyká len Galanta, ktorá je centrom pre žiakov maďarskej národnosti nadokresného rangu. Najpočetnejšie majú zastúpenie veľkostné kategórie 500-999 žiakov (31 centier) a predovšetkým 200-499 žiakov, do ktorej patrí polovica všetkých centier (53). Medzi najmenšie centrá gymnázií patria spravidla tie, v ktorých vznikli gymnáziá len nedávno. Najmenším centrom v súčasnosti je Bernolákovo, ktoré je jediným centrom s počtom žiakov menším ako 100 (65).

3.2. Komplexná hierarchizácia

Pre komplexný ukazovateľ hierarchizácie centier gymnázií sme vybrali 4 ukazovatele: počet obyvateľov, počet žiakov, počet škôl a počet zamestnancov. Hodnoty všetkých štyroch ukazovateľov boli u všetkých centier ocenené ballovými hodnotami 0-100 (pri každom ukazovateli mala Bratislava hodnotu 100). Komplexný ukazovateľ hierarchizácie sme získali súčtom ballových hodnôt.

Výsledkom hierarchizácie bolo 8 hierarchických kategórií. Prvú hierarchickú kategóriu predstavuje Bratislava a druhú Košice s polovičnou hodnotou komplexného ukazovateľa (186). Je zaujímavé, že tretiu kategóriu tvorí 6 centier, ktoré spolu s Bratislavou a Košicami sú v súčasnosti krajskými centrami. Trenčín (donedávna ako jediný z tejto skupiny bez VŠ) sa prezentuje ako významné centrum gymnázií, porovnateľné podľa sledovaných ukazovateľov so Žilinou a Prešovom a pred Trnavou. Do štvrtej kategórie bolo zaradených 7 centier gymnázií, ktoré okrem Galanty majú charakter regionálnych centier. Prekvapivé bolo zaradenie Prievidze a predovšetkým Lučenca až do 5. kategórie (celkove 17 centier). Zo všetkých kategórií bola najpočetnejšou 7. kategória s 32 centrami, kam bola zaradená aj vidiecka obec Sučany ako najväčšie vidiecke centrum gymnázia a tiež Nováky, mesto nedosahujúce 5 000 obyvateľov.

3.3. Porovnanie centier gymnázií a štatutárnych miest

Medzi 105 súčasnými centrami gymnázií figurujú aj 3 vidiecke obce – Benolákovo, Sučany, Šaštín-Stráže (posledne menované by mali získať tento štatút onedlho). Všetky tri tieto obce boli v minulosti klasifikované ako mestá. Z tohto vyplýva, že na rozdiel od centier niektorých typov stredných škôl, sú gymnáziá lokalizované výhradne do miest a výnimočne do obcí mestského charakteru.

Zo súčasných 136 miest nie je centrom gymnázia 31 miest. Do tejto skupiny patria aj dve mestá s počtom obyvateľov nad 10 000 (Holíč, Stará Turá) a 15 miest s 5-10 000 obyvateľmi. V súčasnosti najmenším mestom, ktoré je centrom gymnázia, je Spišská Stará Ves (3. najmenšie mesto SR).

4. SPÁDOVÉ REGIÓN Y GYM NÁZIÍ V SR

Spádové regióny centier gymnázií boli vyčlenené na základe dochádzky žiakov. Údaje o dochádzke boli získané z ankety rozoslanej na všetky gymnáziá v šk. roku 1995/96. Po viacerých urgenciách sa nakoniec podarilo získať údaje zo všetkých gymnázií.

Použitím metódy maximálneho toku bolo napokon vyčlenených 99 spádových území centier gymnázií. To znamená, že 6 menších centier gymnázií bolo bez vlastného spádového územia (Bernolákovo, Nová Dubnica, Sučany, Šaštín-Stráže, Tisovec, Tvrdošín).

Podľa počtu obcí boli najpočetnejšou kategóriou spádové regióny tvoriace 11-20 obcí, čiže takmer polovica. 14 centier nachádzajúcich sa v blízkosti iných centier tvorí spádové územie len mikroregión pozostávajúci z 1-10 obcí, z nich 3 sú úplne miniatúrne (Vrútky, Pezinok, Kolárovo). Najväčšie spádové regióny gymnázií s viac ako 40 obcami majú z najväčších miest Košice, Prešov, Nitra a Trnava a mestá bez konkurenčného centra v blízkosti (Bardejov, Michalovce, Vranov n.T., Veľký Krtíš) (mapa 1).

5. MOŽNOSTI VYUŽITIA VÝSLEDKOV

Výsledky analýzy centier gymnázií a ich spádových regiónov sú využiteľné predovšetkým pri skúmaní týchto problémov: optimalizácie priestorovej organizácie školstva a jeho riadenia, hierarchizácie a regionalizácie centier osídlenia, optimalizácie priestorovej organizácie verejnej správy, atď..

Ako príklad takéhoto využitia bolo poskytnutie mapového listu „Centrá stredného školstva a nemocníc v SR“ (SLAVÍK, V., 1996) pre potreby MV SR pri príprave územného a správneho usporiadania SR v roku 1996 (mapa 2). Doterajšie výskumy hierarchizácie centier osídlenia potvrdili, že pre jednotlivé hierarchické stupne sú charakteristické službové zariadenia. Gymnázia a nemocnice patria k službovým zariadeniam centier osídlenia úrovne „malých okresov“. Z toho dôvodu v etape výberu sídiel okresov a tvorbe hraníc nových okresov bol MV SR poskytnutý uvedený mapový list (spolu s ďalšími dvoma) ako podklad pre riešenie tejto úlohy. Len pri rešpektovaní tohto jednoduchého, ale pritom osvedčeného kritéria (sídlo gymnázia a nemocnice) by sa nemohlo stať, že sídlami okresov sa stali zo súperiach dvojíček práve mestá, v ktorých tieto zariadenia absentovali. Musíme skonštatovať, že uvedený materiál podobne ako aj ďalšie neboli patrične využité autormi návrhu a v mnohých prípadoch prevládalo nakoniec politické rozhodnutie nad objektívnymi faktami.

ZÁVER

Analýza centier gymnázií a ich spádových regiónov je súčasťou širšie koncipovaného výskumu hierarchizácie a regionalizácie stredného a vysokého školstva. Výsledky sa využívajú pri celkovej hierarchizácii a regionalizácii centier osídlenia SR a sú využiteľné pri riešení problémov optimalizácie priestorovej organizácie školstva a jeho riadenia, osídlenia, verejnej správy, atď..

Literatúra:

- ATLAS SSR. 1. Vyd. Bratislava, SAV a SÚGK 1980. 296 s. + 20 p.
- BAŠOVSKÝ, O. (1970): Príspevok k štúdiu centrálnych miest Oravy. Acta Geographica UC, Economico-geographica, Nr. 9. Bratislava, SPN, s. 57-77.
- BEZÁK, A. (1970): Systém centrálnych miest horného Pohronia. Acta Geographica UC, Economico-geographica, Nr. 9. Bratislava, SPN, s. 157-174.
- ČERNIANSKY, J. (1986): Dochádzka do škôl. In: BAŠOVSKÝ, O. a kol.: Sociogeografická regionalizácia SSR (Hierarchia sídelného systému SSR). HZ 45/86-VČ. Bratislava, PRIF UK.
- HORECKÝ, J. (1991): Hierarchizácia sídiel a regionalizácia Slovenska. (Diplomová práca). – Bratislava. Prírodovedecká fakulta. Univerzita Komenského. 119 s. + 63 s.
- LIŠKOVÁ, L. (1996): Hierarchizácia a regionalizácia centier vysokého školstva v SR. (Diplomová práca). – Bratislava. Prírodovedecká fakulta. Univerzita Komenského. 117 + 42 s.
- MIŇOVÁ, I. (1994): Centrá vysokých škôl v SR (Diplomová práca). – Bratislava. Prírodovedecká fakulta. Univerzita Komenského. 81 + 5 s.
- MIŠÍK, B. (1998): Hierarchizácia centier stredných škôl a regionalizácia SR podľa dochádzky do stredných škôl. (Diplomová práca). – Bratislava. Prírodovedecká fakulta. Univerzita Komenského. 107 + 21 s. + 11 mapových príloh.
- Separát štatistickej ročenky školstva SR 1985-1995. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva a mládeže.
- SLAVÍK, V. (1991): Hierarchická štruktúra centier Slovenska podľa stupňa občianskej vybavenosti. Acta Facultatis Rerum Naturae Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 30. Bratislava, SPN, s. 71-102.
- SLAVÍK, V. (1994): Specificities of Educational System in Petržalka. Acta Facultatis Rerum Naturae Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 34. Bratislava, SPN, s. 33-47.
- SLAVÍK, V. (1996): Centrá stredných škôl a nemocníc v SR 1995. Mapový list 1:750 000. Bratislava, Ministerstvo vnútra SR.
- SLAVÍK, V., LIŠKOVÁ, L. (1996): Centrá vysokých škôl v SR. In: Postavenie regionálnej geografie Slovenskej republiky a Českej republiky v kontexte nových podmienok rozvoja. 1. časť. Geografické informácie 4. Nitra, UKF, s. 64-70.
- VEREŠÍK, J. (1974): Vzdelanie obyvateľstva. In: PLESNÍK, P. a kol.: Slovensko – ľud 1. časť. 1. vyd. Bratislava, Obzor, s. 427-439.

WAHLA, A. (1988): Geografie vzdělání obyvatelstva. 1. vyd. Praha, SPN. 192 s.

WAHLA, A. (1990): Střední školy ve městech a venkovských obcích SR. Geografický časopis, 42, č. 4, s. 429- 434.

THE SECONDARY SCHOOL CENTRES AND THEIR HINTERLANDS IN THE SLOVAK REPUBLIC

Vladimír SLAVÍK, Branislav MIŠÍK

Summary

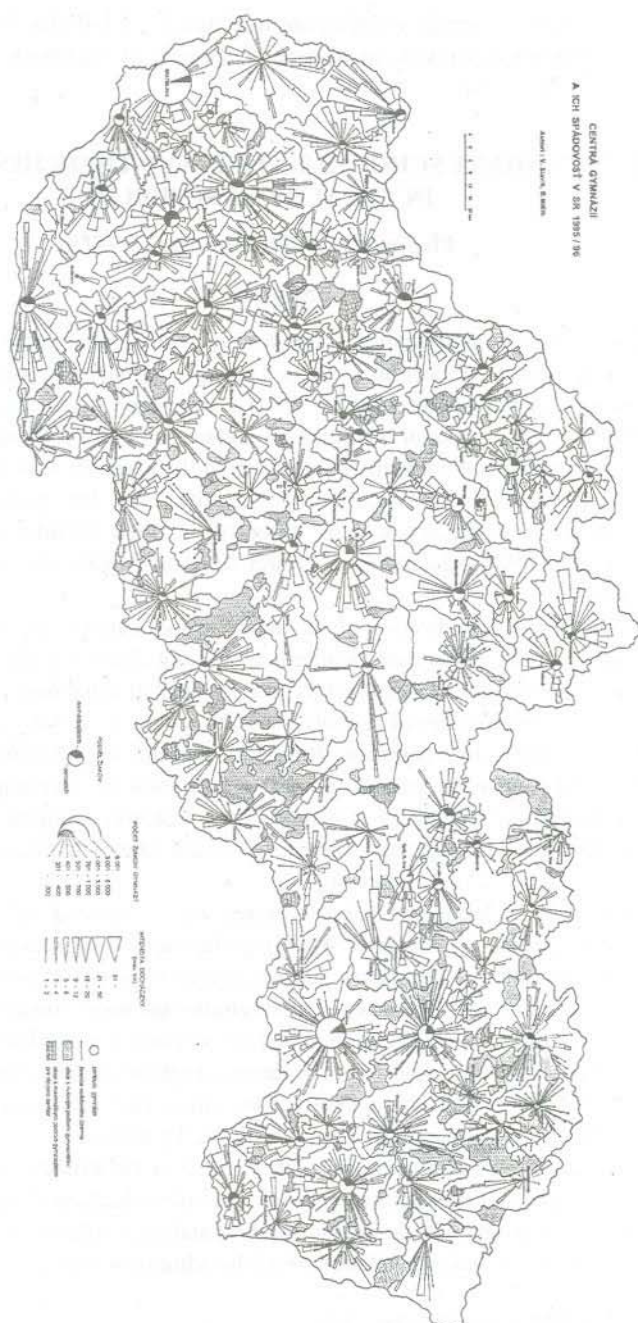
In the first years of transformation of our society, it came to a market dynamics of changes as regards the secondary schools in Slovakia. During examined 10 years, the number of these subjects has been increased from 128 to 191 (i.e. increment by 33 %). We witness also the dynamic growth of the number of both students and teachers – 41,5 % and 43,5 % respectively. An interesting fact is that the quantitative growth of the given indicators was not reflected in a sensibly higher number of secondary school centres (105). This proves their stability. The structural change of secondary schools according to their founder (possessor) is a new phenomenon: since 1990 the network of church (27) and private (13) secondary schools has been established.

In order to get a hierarchization of secondary school centres, we applied the number of students as an example of the analytical indicator using also a complex indicator gained by summing the „ball“ values of 4 indicators (the number of inhabitants, number of students, number of employees, number of schools). In such a way we got 8 hierarchic categories as a result of the complex hierarchization. Bratislava presents the first hierarchic category (ball value of 400) and Košice the second one with a half value of the complex indicators (186). It is interesting that third category is composed of 6 centres being at present – along with Bratislava and Košice – the regional centres of Slovakia. Out of all categories the 7th one is the most numerous – is made of 32 centres.

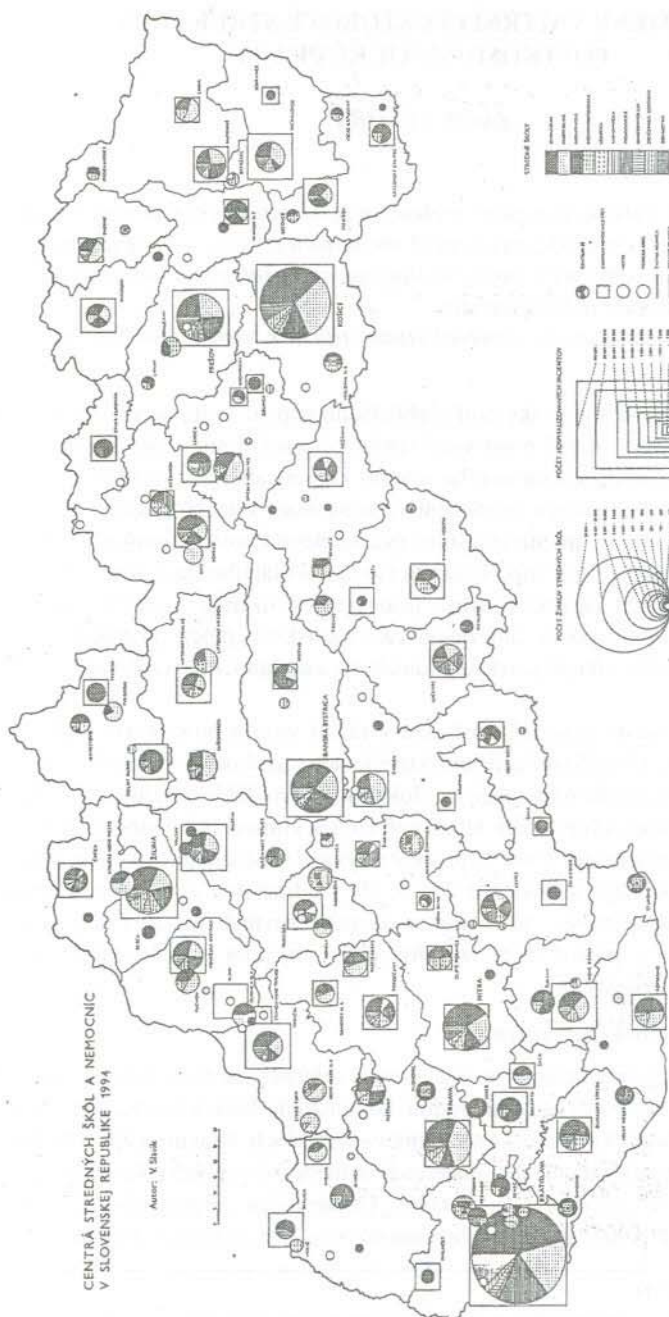
The hinterlands of secondary school centres were delimited on the basis of students attendance (data gained by inquiry). Applying the method of maximum flow we finally delimited 99 hinterlands of secondary school centres (6 lesser centres did not have their hinterlands). According to the number of communities the most numerous category were the hinterlands consisting of 11 to 20 communities (almost half a total). The largest hinterlands of secondary schools with more than 40 communities are those of the biggest cities (like Košice, Prešov, Nitra and Trnava) as well as those of the cities without a competitive centre in their vicinity (e.g. Bardejov, Michalovce, Vranov n.T., Veľký Krtíš).

The result of the secondary school centres and their hinterlands analysis are utilizable, above all, in the study of problems as follows: the optimalization of spatial organization of education and its management, the hierarchization and regionalization of settlement centres, the optimalization of spatial organization of public administration, etc.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

Mapa 1. Centrá gymnázií a ich spádovosť v SR 1995/96

Mapa 2. Centrá stredných škôl a nemocníc v Slovenskej republike 1994

PROMĚNY VNITŘNÍ PROSTOROVÉ STRUKTURY POSTKOMUNISTICKÉ PRAHY

Luděk SÝKORA

Abstract

The article overviews the most important changes in the internal urban structure of Prague since 1989. They include commercialisation of the historical core, revitalisation of selected inner city neighbourhoods through commercialisation and gentrification and residential and commercial suburbanisation in the outer city.

Key words: *post-communist city, internal urban structure, commercialisation, gentrification, suburbanisation*

Hlavním cílem příspěvku je poskytnutí přehledného popisu a interpretace nejvýznamnějších procesů transformace vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy. Za takové procesy považuji komercializaci městského centra, komercializaci a gentrifikaci některých čtvrtí vnitřního města a komerční a rezidenční suburbanizaci v zázemí Prahy. Výše uvedené procesy vedou k ekonomicky intenzivnějšímu využití nemovitostí, přinášejí jejich fyzickou revitalizaci, radikální změny funkčního využití a zvýšení sociálního statusu obyvatel. Procesy, které lze souhrnně označit za revitalizační, jsou výrazně územně koncentrované a dobře viditelné. Přestože zasahují pouze omezenou část městských ploch, přinášejí kvalitativně výraznou transformaci stávajících fyzických, funkčních a sociálních aspektů vnitřní prostorové struktury Prahy.

Podle charakteru transformačních změn lze v rámci vnitřní prostorové struktury Prahy rozlišit tři územní celky: (1) městské centrum, které je sice rozlohou i počtem obyvatel nevelké, ale z hlediska významu představuje klíčovou lokalitu, (2) rozsáhlé území činžovních domů, vilových čtvrtí a komunistických sídlišť, které tvoří zbytek kompaktního města, zabírá značnou část rozlohy města a koncentruje téměř 90 procent obyvatel (diskuse se však zaměřuje na procesy ovlivňující pouze malé části této široké zóny), (3) předměstské zóny samostatných sídel ležících mimo kompaktní město, ale v rámci administrativních hranic Prahy a na území okolních okresů, území je plošně velmi rozsáhlé, počet obyvatel je však ve srovnání s kompaktním městem zanedbatelný.

Komercializace městského centra

Rozhodujícím procesem měnícím v současnosti centrum města je jeho komercializace. Komercializace představuje zvyšování podílu komerčních funkcí (kanceláře společností, obchody, restaurace, hotely) na celkové struktuře využití ploch. Hlavními způsoby komercializace jsou (1) nahrazení bydlení, nekomerčních a méně výnosných aktivit progresivními komerčními funkcemi v rámci stávající zástavby, (2) demolice existujících budov zahrnující vymístění původních uživatelů a jejich nahrazení novými, objemnějšími a vyššími budovami

RNDr. Luděk SÝKORA, PhD.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika, e-mail: sykora@prfdec.natur.cuni.cz

užívanými progresivními komerčními funkcemi, (3) zástavba proluk a volných pozemků novými komerčními projekty.

Komerencializace v centru Prahy byla způsobena především rekonstrukcemi a novou výstavbou víceúčelových komerčních center (obvykle kombinace kanceláří a obchodu) a na turisty zaměřených zařízení (hotely, restaurace, obchody). Téměř 70 procent kancelářských ploch nově postavených a rekonstruovaných v letech 1993-1996 se soustředilo ve dvou centrálních obvodech Praha 1 a 2. Většina volných ploch je v současnosti zastavěna nebo k zástavbě připravována. V centru dochází k dalšímu zvyšování koncentrace pracovních příležitostí a zhušťování zástavby.

Výstavba nových komerčních komplexů přináší fyzickou obnovu a ekonomicky efektivnější využití ploch. Funkce, které jsou schopné vytvářet vysoký zisk na jednotku užívané plochy, vytěsnily méně výnosné aktivity. Výroba, sklady i nevyužívané prostory byly nahrazeny finančnictvím, službami pro podniky a obchody s luxusním zbožím.

Vysoká koncentrace komerčních funkcí však rovněž způsobuje celou řadu problémů. Mezi nejzávažnější negativní důsledky patří úbytek obyvatelstva v důsledku vytlačování bydlení komerčními funkcemi. Významný je i konflikt mezi snahou developerů stavět rozsáhlé moderní budovy a ochranou historického dědictví a architektonicky-urbanistického charakteru města. V poslední době navíc rychle narůstá nápor individuální automobilové dopravy umocňovaný výstavbou rozsáhlých parkovišť pod novými administrativními budovami.

Vzhledem k nedostatku nových ploch pro výstavbu dochází ke komercializaci v rámci stávající zástavby což často vede k vymístění bydlení. Počet obyvatel centra sice klesá od počátku 20. století, ale rychlost úbytků od počátku 90. let akcelerovala (v pětiletí 1991-96 počet obyvatel poklesl o více než deset procent). Na místní obyvatelstvo působí rovněž transformace maloobchodu. Došlo ke snížení zastoupení prodejen s potravinami a drobných služeb pro místní obyvatelstvo. Nabízené zboží se orientuje na zahraniční turisty a příjmově silnější obyvatelstvo. Původní obyvatelé jsou postupně nahrazováni kancelářskými a cizinci. Centrum Prahy se stává spíše lokalitou vhodnou pro turisty a bydlení bohatších (gentrifikaci je věnována pozornost v následující části příspěvku) než pro většinu z původních obyvatel, mezi nimiž jsou vyšší mírou zastoupeni důchodci.

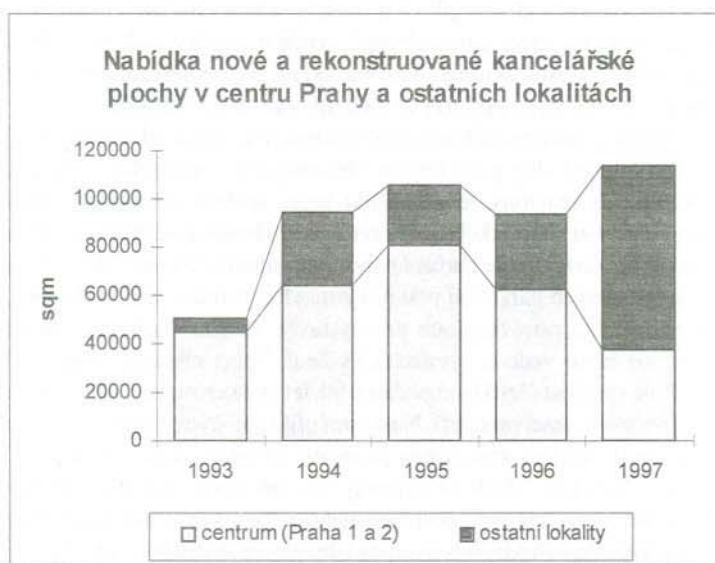
Developeri komerčních nemovitostí upřednostňují výstavbu nových moderních komplexů. To však není v centru Prahy možné, neboť celé historické jádro je chráněnou památkovou rezervací. Od počátku 90. let došlo k mnoha konfliktům mezi snahou developerů vybudovat moderní komerční prostory a památkáři chránícími historické dědictví. V mnoha případech byly porušeny regulace ochrany památek. Maximální pokuta 100 tis. korun v případě poškození památkově chráněných objektů však znamená pouze zanedbatelnou část nákladů investora.

Komerencializace je jedním z faktorů, který přispěl k rapidnímu nárůstu automobilové dopravy v centru. Využívání komerční plochy přináší mnohem vyšší počet lidí i aut než stejné množství plochy obytné. Pod komerčními projekty bylo vybudováno tisíce nových parkovacích míst, které zvyšují potenciál centra pohltnout narůstající množství aut, ale zároveň jejich uživatelé narážejí na průchodnost uliční sítě ze 14. století.

Nárůst dopravy přináší znečištění ovzduší, hluk a automobily jsou navíc v neustálém konfliktu s chodci. V první polovině 90. let se podařilo zabránit zrušení pěší zóny ulice

Na Příkopě i vybudování rozsáhlého podzemního parkovacího tunelu pod stejnou ulicí. Automobily vyjíždějící z podzemního parkoviště komplexu Myslbek v ulici Na Příkopě (400 parkovacích míst) však kličkují mezi turisty na pěší zóně Ovocného trhu.

V současnosti jsou možnosti pro novou komerční výstavbu v centru vyčerpány a aktivita developerů se rychle přesunuje do lokalit vnitřního i vnějšího města. V roce 1997 se dvě třetiny nově postavených a rekonstruovaných kancelářských ploch nacházely mimo centrum (Obr. 1). Chystané rozsáhlejší projekty založené na rekonstrukci a propojení několika objektů do rozsáhlých komerčních celků však ještě mohou v následujících letech ovlivnit charakter některých centrálních lokalit.

Obr. 1. *Koncentrace a decentralizace výstavby kancelářské plochy v Praze (1993-97)*
 [Concentration and decentralisation of office development in Prague (1993-97)]

Zdroj dat: Jones Lang Wootton, Prague

Z hlediska vnitřní prostorové struktury města přinesla komercializace vedle změn ve funkčním využití ploch i fyzickou obnovu a v některých případech transformaci morfologie zástavby.

Revitalizace některých čtvrtí vnitřního města

Od počátku 90. let bylo možné rozmanité znaky revitalizace pozorovat téměř ve všech částech vnitřního města. Jejich prostorové rozložení je však značně nerovnoměrné. Fyzická revitalizace, často spojená s komercializací, se koncentrovala kolem důležitých nákupních zón a shluků administrativních budov. Přesun nové výstavby kanceláří do několika lokalit vnitřního města (sekundárních komerčních center), ke kterému dochází od poloviny 90. let, přináší mnohem významnější vliv komercializace na revitalizaci vybraných lokalit vnitřního města.

Většina čtvrtí vnitřního města je charakterizována zanedbaným stavem domovního a bytového fondu a žije v nich sociálně slabší obyvatelstvo nižšího vzdělání a s vyšším zastoupením dělnických profesí. Jsou zde však i čtvrtě s lepším urbanistickým prostředím, které si i během komunismu podržely vyšší sociální status. Jde především o čtvrtě rodinných domů a vil a některé zóny lepších činžovních domů z 19. století.

V takových čtvrtích dnes dochází k přeměně rezidenčních vil i činžovních domů na kancelářské budovy, k rekonstrukcím rodinných domků a přestavbám činžovních domů na luxusní bydlení. Rodinné domy a vily si kupují a pronajímají domácnosti s vysokými příjmy. Na nejlepší rezidenční zóny se soustřeďuje i poptávka západních cizinců. Příkladem takové čtvrti jsou Hanspaulka a Ořechovka v severozápadním sektoru vnitřního města. Dochází tak k umocňování vysokého sociálního statusu těchto čtvrtí a posilování míry sociálně prostorové diferenciace v Praze.

Některé čtvrtě činžovních domů jsou vedle komercializace ovlivněny i gentrifikací, tj. rehabilitací nemovitostí doprovázenou nahrazováním původního obyvatelstva příjmově silnější vrstvou novopříchozích. Gentrifikace vytvořila specifický segment trhu s bydlením v Praze, který tvoří zejména poptávka západních cizinců a nabídka nemovitostí rekonstruovaných západními firmami. Proces je územně velmi koncentrovaný. Projevuje se především na Vinohradech v Praze 2 a v některých lokalitách historického jádra.

V poslední době dochází i k výstavbě bytových domů (kondominií) v prolukách a na volných pozemcích, kde se byty prodávají do vlastnictví. O takovou formu bydlení projevují zájem lidé mladší generace preferující městský život, bydlení v blízkosti pracoviště a kulturních zařízení a odkládají založení rodiny do pozdějšího věku. Nové bydlení je však dostupné pouze pro domácnosti s vysokými příjmy, tj. pro podnikatele, manažery a lépe postavené zaměstnance v zahraničních firmách. Výstavba kondominií není prostorově koncentrována do určitých lokalit, ale je rozptýlena v mnoha částech města. Její prostorový vzorec je především determinován existencí proluk v zástavbě a volných stavebních ploch v kompaktním městě. Developeři se ale vyhýbají čtvrtím s nižším sociálním statusem a novou výstavbu luxusních bytů najdeme především v lokalitách, které nenesou pečeť „špatné adresy“.

Sídlíště postavená v období komunismu se začínají sociálně diferencovat. Zatímco na některých dobře lokalizovaných sídlištích se staví soukromé bytové domy i kanceláře, jiné obytné okrsky s vyšší koncentrací dělnického obyvatelstva a hůře dostupné městskou hromadnou dopravou vykazují znaky úpadku.

V prostorové struktuře města se revitalizace projevila velmi selektivně a přispěla ke zvýraznění rozdílů v sociálním i ekonomickém statusu čtvrtí vnitřního města.

Suburbanizace vnějšího města

Vnější části Prahy a přilehlé obce metropolitního regionu se stávají rozvojovou oblastí, kterou zasahují projevy suburbanizace. Suburbanizace přináší významné změny způsobu využití území v této zóně. Zemědělská výroba je postupně vytlačována jinými funkcemi. Vedle rodinných domků se staví supermarkety, velká nákupní centra a zakládají se industriální zóny se sklady, distribučními centry i výrobou.

Rezidenční suburbanizace se projevuje v několika formách. Developeři vytvářejí celé rezidenční okrsky s výstavbou rodinných domů na klíč nebo shromáždí půdu, rozparcelují ji

na stavební pozemky, ty doplní nezbytnou infrastrukturou a prodají je zájemcům, kteří si výstavbu zajistí individuálně. V obou případech dochází k vytvoření nových okrsků luxusního bydlení na okrajích stávajících venkovských sídel. Sociální status nově přichozích domácností i jejich způsob života ostře kontrastuje s původním obyvatelstvem. Suburbanizace však rovněž probíhá výstavbou na jednotlivých volných parcelách uvnitř existující zástavby obcí nebo rekonstrukcemi původních nemovitostí. Záleží pak na jednotlivých projektech, jak citlivě se integrují do existujícího prostředí obce.

Rychlejší rozvoj suburbánního bydlení je však v současnosti limitován nízkou kupní silou obyvatelstva. Rodinné domky si pořizují téměř výhradně bohaté domácnosti podnikatelů. Západní cizinci se suburbanizace téměř nezúčastní. V poslední době navíc dochází k přesunu zájmu obyvatel od rodinných domků za městem k bydlení v kondominiích ve městě. Zatímco v první polovině 90. let byla většina bytů zahájené výstavby v rodinných domcích, v roce 1997 se téměř dvě třetiny zahájených bytů v Praze a jejím zázemí (okresy Praha-západ a Praha-východ) nalézaly v bytových domech (Obr. 2). Tento posun byl pravděpodobně způsoben nižšími cenami bytů než domků, změnami v životních preferencích směrem k životu ve městě i návratem k evropské tradici bydlení v kompaktnějších městech.

Obr. 2. Suburbanizace či urbanizace?
 [Suburbanisation or urbanisation?]

Zdroj dat: Český statistický úřad

Rezidenční suburbanizace přispívá ke změně tradičního sociálně-prostorového vzorce Prahy se snižujícím se sociálním statusem obyvatelstva od centra směrem k okrajům. Předměstské zóny totiž migrací získávají především vzdělané a příjmově silné obyvatelstvo.

Na transformaci předměstské zóny mají rovněž významný vliv komerční projekty. Zatímco výstavba rodinných domků je rozptýlena do mnoha malých lokalit, hypermarkety a nákupní centra se soustřeďují do komplexů budovaných v sousedství dálnic a dopravních křižovatek. Důležitým lokalizačním faktorem je i přítomnost podzemní dráhy (metra), která zasahuje až k okrajům města (výstavba regionálních nákupních center na Černém Mostě a Zličíně). Zatímco až donedávna se většina nákupů odehrávala v centru a obchodních zónách městských čtvrtí, lze očekávat, že se v blízké budoucnosti značná část nákupů obyvatelstva přesune do příměstské zóny.

Suburbanizace ke stávající prostorové struktuře Prahy přidává další prstenec, jehož hlavní stavební prvky, tj. luxusní předměstská rezidenční vila, hypermarket a dálnice, pro nás až donedávna byly symbolem kapitalistického města. Příměstská oblast, kde se nyní formují prototypy nových urbanistických struktur post-komunistického města, rychle nabývá na svém významu.

Příspěvek je výsledkem výzkumu podpořeného Grantovou agenturou České republiky v projektu č. 403/96/0258 – „Teorie regionální diferenciacie společenského rozvoje“.

TRANSFORMATION OF THE INTERNAL SPATIAL STRUCTURE OF POST-COMMUNIST PRAGUE

Luděk SÝKORA

Summary

The article overviews the most important changes in the internal spatial structure of Prague since 1989. The paper discusses processes of urban change which transform three areas of the city: (1) centre, (2) the rest of compact city with a special focus on older inner city areas and (3) the suburban zone outside the compact city. The city centre is being rapidly transformed by commercialisation, which brings physical upgrading and more intensive utilisation of urban land. The major negative consequences of new commercial developments have been (1) the reduction of residential function, (2) the damage to historical heritage and (3) rapidly increasing car traffic. Next part is focused on revitalisation of selected inner city neighbourhoods through commercialisation and gentrification. Since the mid-1990s, the development of large office projects has decentralised from the historical core towards out-of-centre locations (Fig. 1), where secondary business nodes are being established. Residential revitalisation takes three basic forms: (1) incumbent upgrading in villa neighbourhoods, (2) gentrification of central and inner city apartment housing and (3) construction of luxury condominiums across the inner city. All three processes significantly contribute to the socio-spatial differentiation. The last part discusses residential and commercial suburbanisation in the outer city. The suburban zone, with new districts of luxury villas and hypermarkets is becoming a textbook example of the creation of new post-communist urban landscapes. Suburbanisation is adding another ring to the existing internal spatial structure of the city. However, recent data indicate that living in compact city is preferred to suburban housing (Fig. 2).

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

Sekcia B

Časopriestorové aspekty zmien v spoločnosti

Subsekcia B2

Ekonomické aktivity

ENERGETICKÝ SYSTÉM SLOVENSKA AKO SUBSYSTÉM ENERGETICKÉHO SYSTÉMU EURÓPY A SVETA

Ján SZŐLLŐS

Abstract

Energy system of Slovakia is one of the spatial components of the global energy system, particularly its European and Central European part. These energy systems are recently in the process of the deep structural, functional, as well as spatial transformation. The aim of the contribution is to analyse the influence of these processes on the position and role of energy system of Slovakia in structure of the European energy system. The trend and development of the energy infrastructure are considered a relevant indicators of its position and role.

Key words: *energy, spatial energy system, energy infrastructure.*

Úvod

Energetický systém Slovenska aj Slovensko ako organizovaná spoločnosť ľudí (štát) je na globálnej úrovni súčasťou, alebo subsystémom celoplanetárneho energetického systému. Vývoj tohto globálneho systému ako aj ostatné štáty vplývajú na ES SR a do určitej miery determinujú jeho rozvoj. Cieľom tohto príspevku je analyzovať a stručne zhodnotiť vplyv vývoja globálneho a obzvlášť stredoeurópskeho energetického systému na energetický systém Slovenska.

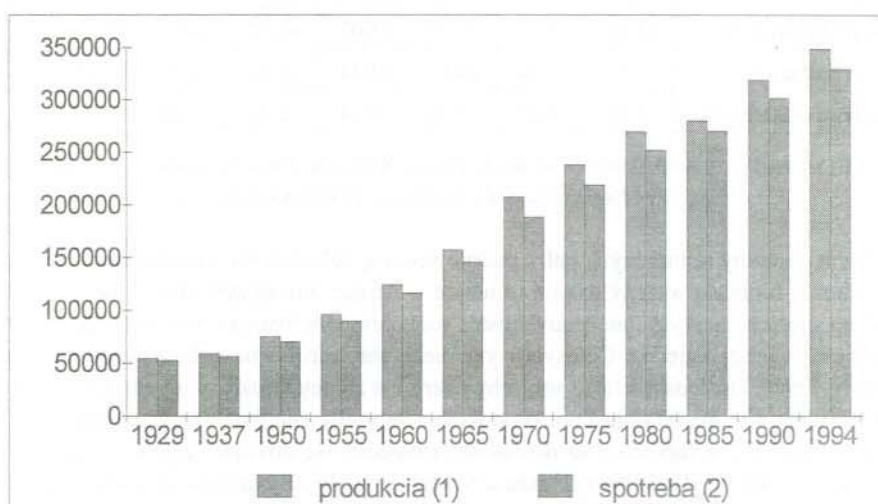
Vývoj globálneho energetického systému

Celoplanetárny energetický systém charakterizujú tri hlavné trendy – neustály rast produkcie a spotreby energie, zmeny v štruktúre zdrojového mixu a disproporcia medzi regiónmi produkcie a spotreby energie a energetických zdrojov.

RNDr. Ján SZŐLLŐS, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

Celosvetová produkcia aj spotreba energie prudko rastú prakticky od nástupu priemyselnej revolúcie. Od roku 1929 vzrástla produkcia aj spotreba energie vyše šesťnásobne z 53 – 55 tis. PJ na 330–350 tis. PJ, spotreba na obyvateľa vzrástla vyše dvojnásobne z 27 GJ na 58 GJ (UN 1980, 1992, 1996). Produkcia energie mierne prevyšuje jej spotrebu. V uvedenom období došlo len trikrát k prerušeniu plynulého rastu výroby energie. Prvé dve v rokoch 1973 – 1974 (ropné embargo krajín OPEC) a 1979 – 1981 (iracko – iránska vojna) boli dôsledkom svetových energetických kríz, tretie medzi rokmi 1990 až 1991 v dôsledku poklesu produkcie v rozpadajúcom sa ZSSR. Zmienené energetické krízy spolu s rastúcim environmentálnym povedomím vedú k snahám o zastavenie rastu spotreby energie. V dvadsaťročí od roku 1970 do roku 1990 však poklesla celosvetová spotreba energie oproti predchádzajúcim rokom len v rokoch 1980, 1981 a 1990 (Obr. 1).

Obr. 1. Vývoj svetovej produkcie a spotreby primárnych zdrojov energie (PJ)

Picture 1. Development of the world energy production and consumption (PJ)
(1) Production, (2) Consumption

*Prameň (Source): 1980 Yearbook of World Energy Statistics, United Nations, New York 1981
1990, 1994 Energy Statistics Yearbook, United Nations, New York 1994, 1996*

Príčinou vzniku energetických kríz nebol absolútny, ale relatívny nedostatok zdrojov, spôsobený najmä globálnou priestorovou nerovnováhou v rozmiestnení zásob energetických zdrojov, produkcii a spotrebe energie v spojení s transformáciou zdrojovej štruktúry spotreby. Úlohu dominantného zdroja energie začala preberať po uhlí v 50. a 60. rokoch ropa, ktorá je v globálnom zdrojovom mixe od 70. rokov hlavným zdrojom a pokrýva vyše tretinu spotreby komerčných zdrojov energie. Od 80. rokov začína výrazne rásť spotreba zemného plynu, ktorý

má byť hlavným zdrojom energie v nasledujúcich desaťročiach (Tab. 1). Príčinou uvedených zmien je najmä väčšia technologická, ekonomická a tiež ekologická výhodnosť exploatacie zemného plynu oproti ropu a ropy oproti uhlíu.

Tab. 1. Vývoj podielu jednotlivých zdrojov na celosvetovej spotrebe energie (%)

Table 1. Development of the share of energy sources on the world energy consumption (%)
(a) – source, (b) – solid fuels, (c) – liquid fuels, (d) – gas fuels, (e) – primary electricity

Zdroj (a)	1929	1937	1950	1960	1970	1980	1990	1994
tuhé palivá (b)	76.02	70.59	61.21	49.90	33.97	30.53	32.35	29.80
kvapalné palivá (c)	14.18	17.02	26.93	33.02	43.52	44.63	38.69	36.01
plynné palivá (d)	4.24	5.96	10.11	14.94	20.11	21.36	23.94	23.73
primárna elektrina (e)	5.57	6.43	1.75	2.14	2.40	3.48	5.02	10.46

Prameň (Source): 1980 Yearbook of World Energy Statistics, United Nations, New York 1981
1990, 1994 Energy Statistics Yearbook, United Nations, New York 1994, 1996

Okrem spotreby komerčných palív mierne rástla aj celosvetová spotreba tradičných palív (napr. drevo, biomasa, sušený trus) a to nielen v Afrike, Južnej Amerike a Ázii, kde je ich podiel na spotrebe najvyšší, ale v súvislosti s rozvojom využívania obnoviteľných zdrojov aj v Európe a Severnej Amerike. Celosvetový podiel týchto zdrojov na celkovej spotrebe je okolo 6 % (UN 1996). Dôsledkom rastu spotreby energie a zmeny štruktúry jej zdrojovej bázy bol vznik disproporcie medzi oblasťami produkcie a spotreby energie. Vyspelé krajiny Európy, Severnej Ameriky a Japonsko sa dostali do závislosti od dovozu ropy a zemného plynu z rozvojových krajín Blízkeho východu a Severnej Afriky. Bývalé socialistické krajiny východnej Európy záviseli na dovoze týchto surovín zo ZSSR.

Pozitívnym dopadom energetických kríz v 70. a 80. rokoch, ktoré boli výsledkom tejto situácie bol rozvoj nových technológií a zefektívnenie využívania energie. Tento trend pokračuje a viedol k spomaleniu až zastaveniu rastu spotreby energie vo vyspelých krajinách. K zníženiu závislosti prispelo tiež objavenie a exploatacia ložísk uhľovodíkov v Severnom mori. Energetická bilancia Európy aj Severnej Ameriky ako svetadielov, ako aj väčšiny ich krajín je však napriek tomu stále záporná (Tab. 2).

Celosvetový rast produkcie a spotreby energie je v súčasnosti ovplyvnený najmä rastom v krajinách Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. V celosvetovej bilancii má stále významný podiel Severná Amerika a Európa a popri nich aj Ázia. Severná Amerika vysoko prevyšuje ostatné svetadiely v spotrebe energie na obyvateľa, Európu predstihuje v tomto ukazovateli Oceánia (Tab. 2).

Tab. 2. *Produkcia a spotreba energie v roku 1994*

Table 2. *Energy production and consumption in 1994; (1) – Continent, (2) – Production, (3) – Consumption, (4) – Consumption per capita, (5) – Energy balance*
(a) – Africa, (b) – North America, (c) – Latin America, (d) – Asia, (e) – Europe, (f) – Oceania, (g) – former USSR, (h) – World

Svetadiel (1)	Produkcia (2)		Spotreba (3)		Spotreba na obyv. (4)	Energetická bilancia (5)
	PJ	%	PJ	%	GJ	PJ
Afrika (a)	21 463	6.16	9 059	2.75	13	12 404
Severná Amerika (b)	85 854	24.63	96 568	29.27	232	-10 714
Latinská Amerika (c)	25 445	7.30	18 383	5.57	35	7 062
Ázia (d)	109 899	31.53	94 936	28.77	49	14 963
Európa (e)	45 213	12.97	65 593	19.88	122	-20 380
Oceánia (f)	7 657	2.20	4 664	1.41	166	2 993
býv. ZSSR (g)	53 037	15.22	40 742	12.35	87	12 295
Svet spolu (h)	348 568	100.00	329 945	100.00	58	18 623

Prameň (Source): 1994 Energy Statistics Yearbook, United Nations, New York 1996

Energetický systém Slovenska ako súčasť stredoeurópskeho energetického systému

Väčšina uvedených trendov globálneho energetického systému sa prenáša a ovplyvňuje energetický systém Slovenska prostredníctvom energetického systému Európy, najmä jeho stredoeurópskej časti.

Vzhľadom na strategický význam energie a energetických zdrojov boli aj energetické systémy budované počas obdobia studenej vojny v rámci existujúcich vojensko-politických blokov. V Európe vznikli v podstate dva nezávislé systémy, Západoeurópsky a Východoeurópsky, ktoré delila železná opona. Západoeurópsky systém bol otvorený, prepojený na globálny systém a jeho trendy, jeho zdrojová báza sa presunula z domácich zdrojov uhlia na zdroje ropy a zemného plynu v arabských krajinách, tento systém sa spolupodieľal na utváraní svetových cien energie. Elektrizačné sústavy jednotlivých krajín sa postupne prepojili do jednotnej sústavy UCPTE, vybudovala sa energetická infraštruktúra ropovodov.

Slovensko patrilo ako súčasť ČSSR spolu s ostatnými socialistickými krajinami východnej Európy do Východoeurópskeho energetického systému. Tento systém bol uzavretý, čiastočne izolovaný od globálneho energetického systému. Vznikol postupným vybudovaním energetickej závislosti socialistických krajín na dovoze energetických surovín zo ZSSR, kde bola jeho zdrojová báza. Ceny energie boli stanovované umele, dopad svetových trendov bol brzdený. Pre dodávky jednotlivých energetických zdrojov bola vybudovaná v 60. a 70. rokoch rozsiahla energetická infraštruktúra – ropovod Družba, plynovod Bratstvo a sústava Mier na prenos elektrickej energie.

Uvoľňovanie napätia, energetická kríza a trend rastúcej spotreby zemného plynu vytvorili podmienky pre prepojenie oboch izolovaných systémov začiatkom 70. rokov. Od roku 1971 do roku 1989 sa cez územie ČSSR vybudovali postupne štyri línie tranzitného plynovodu na dodávky plynu zo ZSSR do Západnej Európy. Faktické utváranie jednotného energetického systému Európy sa však mohlo začať až po zmenách v roku 1989. Súčasnú dobu je možné charakterizovať ako prechodnú, keď fungujú ešte zvyšky starých systémov a zároveň sa utvárajú prvky nových systémov. Vzhľadom na význam a veľkosť Ruska je možné predpokladať, že sa okrem Európskeho vytvorí aj Ruský energetický systém. Miera kooperácie medzi uvedenými systémami a hranice medzi nimi sú v procese utvárania. Zvlášť citlivo sa tento proces týka Slovenska a ostatných postsocialistických štátov v jeho okolí. Ich prvým krokom bolo vytvorenie bloku CENTREL, kde patria Česko, Slovensko, Poľsko, Maďarsko, ktorý sa odpojil z elektrizačnej sústavy Mier. Sieť CENTREL bola v roku 1995 prepojená so západoeurópskou elektrizačnou sústavou UCPT. Vybudovanie a sprevádzkovanie ropovodu z Ingolstadtu do Kralúp nad Vltavou otvorilo možnosť diverzifikácie jej dovozu do Čiech aj na Slovensko. Česká, Poľská a Maďarská vláda podpísali kontrakty na dovoz zemného plynu z Nórska, čím sa snažia odstrániť absolútnu závislosť na dovoze energetických surovín z Ruska. Energetický systém Slovenska je stále úplne závislý na dovoze ropy a zemného plynu z Ruska. Podpísanie nového kontraktu o dodávkach a zmluvy o spoločnom podniku s Gazpromom znamená udržanie závislosti na dovoze z Ruska a posilnenie prepojenia na východ. Pozíciu Slovenska do určitej miery vyvažuje fakt, že územie našej republiky je vzhľadom na tranzit plynu „energetickým hrdlom Európy“. Táto pozícia umožňuje získavať zemný plyn ako poplatok za tranzit. Dokončením budovaného plynovodu Jamal – Západná Európa cez územie Poľska sa diverzifikujú prepravné trasy plynu v Európe a pozícia Slovenska bude oslabená. Slovensko však bude aj v budúcnosti naďalej významným prvkom energetického systému Európy, najmä subsystému prepravy zemného plynu. K tomu má prispieť aj výstavba piatej línie tranzitného plynovodu a uvažované prepojenie na plynovod Jamal – Západná Európa.

Záver

Vzhľadom na vzájomnú prepojenosť a previazanosť energetiky a energetických infraštruktúr je perspektíva efektívneho rozvoja energetického systému Slovenska naďalej v jeho úzkej a vzájomne výhodnej spolupráci v spojení s energetickými systémami Česka, Poľska a Maďarska. Pretrvávajúci strategický význam energie a energetických zdrojov determinuje závislosť zapojenia energetického systému Slovenska do systému Európy od celkového spoločensko-ekonomického vývoja v regióne strednej Európy v najbližšom desaťročí, najmä od začlenenia alebo nezačlenenia do európskych a euroatlantických hospodárskych a bezpečnostných štruktúr (najmä Európskej únie a NATO). Smer výstavby, existencia a úroveň prepojenia energetických infraštruktúr je dôležitým indikátorom a faktorom pri posudzovaní reálnosti integračných snáh jednotlivých krajín. Ďalším rozhodujúcim faktorom vzhľadom na väzby s Ruskom, bude miera a úroveň spolupráce energetických systémov Ruska a Európy.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu 2/4068/98, ktorému bol pridelený grant na základe odporúčania vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra:

- United Nations (1981): 1980 Yearbook of World Energy Statistics. New York (United Nations).
United Nations (1994): 1990 Energy Statistics Yearbook. New York (United Nations).
United Nations (1996): 1994 Energy Statistics Yearbook. New York (United Nations).

ENERGY SYSTEM OF SLOVAKIA AS A SUBSYSTEM OF THE EUROPEAN AND WORLD ENERGY SYSTEMS**Ján SZÓLLÓŠ****Summary**

The development of the global energy system could be characterised by three major trends: continuous increase of the energy production and consumption (Fig. 1), changes in the source mix and spatial disproportion between the regions of production and consumption of the energy sources.

The production of energy have raised six times between the years 1929 – 1994 and the consumption per capita more then two times in the same period from 27 GJ to 58 GJ. Oil has became in the middle of 20th century the main energy source and replaced coal in the leading position. The role of natural gas is rapidly growing in supply of the energy from the beginning of 80-ties and it will be the main energy source in coming decades (Tab. 1).

Periodical energy crises occurred from the beginning of 70-ties. It was caused mainly by political reasons, not by exhaustion of the sources. The main positive result of the crises was the growth of efficiency in energy using.

Strategic importance of energy caused that two independent energy systems developed in period of the cold war. Western European System was opened to the world market of energy. Slovak energy system was a part of the Eastern European System, which was closed and built on the dependency of the satellite states on import of the energy sources from USSR.

The old structure of the energy systems fell down together with the iron curtain. Recently the new united European Energy System is emerging together with Russian Energy System. Position of the Slovak energy system is important, because of the main transit gas pipelines going through the territory of the country.

The trends in energy infrastructure building (pipelines, transmission lines) determine the future integration of the Slovak energy system. Establishing connections with the energy infrastructure of the western countries is inevitable for the successful integration of Slovakia to the Euro – Atlantic economic and security structures like EU and NATO.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

**VÝZNAM A MOŽNOSTI ŠTÚDIA ČASOVÉHO ASPEKTU
SOCIOEKONOMICKÉHO TRANSFORMAČNÉHO PROCESU
Z POZÍCIE SLOVENSKEJ GEOGRAFIE**

Florin ŽIGRAI

Abstract

Till now there was not paid much attention in the Slovak geography to the time orientated research of the socioeconomic transformation process. This paper explains in its first part in brief the relationship between the time and space category and the most important properties of time. In the second part of this contribution are shortly mentioned the general reasons for the insufficient development of the time orientated research of the socioeconomic transformation process in the Slovak geography and possibilities to improve this situation by means of working out the theory and methodology of such orientated research in the framework of social geography, behavioural geography, perceptual geography, political geography and religious geography. Beside it is necessary to use the theoretical basis and methodical instruments from other sciences like environmental psychology, sociology, history, etc.

Key words: *transformation proces, Slovak geography*

1. Význam štúdia časového aspektu socioekonomického transformačného procesu

Súčasný socioekonomický transformačný proces reformných krajín, do ktorých patrí aj Slovensko znamená ďalekosiahle zmeny v celej spoločnosti a jej rozličných oblastiach, vedu pritom nevynímajúc. Pre jednotlivé vedné disciplíny je tento jedinečný fenomén a proces zároveň veľkou výzvou reagovať zo svojho pohľadu rozpracovaním príslušnej teoretickej bázy a metodického inštrumentária základno-výskumného a aplikačného charakteru pri riešení nastolených nových problémov. To isté, ak nie dvojnásobne platí aj o geografii, ktorá sa totiž musí vysporiadať s najrozličnejšími aktuálnymi javmi a procesami synergeticky pôsobiacich v ich časo-priestorových a prírodno-spoločenských súvislostiach a komplexoch.

Z rozboru slovenskej a zahraničnej geografickej literatúry, zaoberajúcej sa problematikou socioekonomického transformačného procesu v reformných krajinách okrem iného vyplýva výrazná kvalitatívno-quantitatívna asymetria medzi relatívne malým počtom prác a stupňom rozpracovania teórie a metodiky, ktoré sa venujú časovým aspektom tohto fenoménu na jednej strane a veľkým množstvom metodicky zreých prác, skúmajúcich jeho priestorové aspekty na strane druhej. Tento nepomer je pochopiteľný s prihliadnutím na okolnosť, že centrálnou kategóriou geografického výskumu bol vždy priestor, zatiaľ čo výskumu času sa venovalo až na malé výnimky, ako napr. známa lundska škola geografie času (T. Hägerstrand 1970, 1972) nepomerne menej geografov.

Na veľké prekvapenie aj v negeografických disciplínach, najmä v sociológii, psychológii a histórii je analýza sociálnej časovej kategórie, ktorá ovplyvňuje rýchlosť a spoločenskú akceptanciu socioekonomického transformačného procesu s jeho komplikovanou časopries-

Prof. RNDr. Florin ŽIGRAI, CSc.

Rakúsky ústav pre východnú a juhovýchodnú Európu, pobočka Bratislava, Gondova 2, 818 01 B Bratislava

torovou štruktúrou, spleťnosťou a väzieb, žiaľ na periférii ich záujmu. Nedostatočným zohľadnením pôsobenia časového fenoménu, alebo vytrhnutím časti z časopriestorového a vecného kontextu, sa často takto dospelo k nesprávnemu resp. skreslenému hodnoteniu jednotlivých javov socioekonomického transformačného procesu. Tento proces totiž nepredstavuje z perspektívy generácií, ktorých sa bezprostredne dotýka v žiadnom prípade strnulý, alebo skokovitý časopriestorový útvar, ale naopak veľmi dynamický, plynulý a s určitými prechodnými obdobiami jedinečný úkaz.

Ako už bolo vyššie stručne uvedené, geografia doposiaľ neskúmala časový fenomén v takom rozsahu ako priestorový aspekt. V porovnaní k priestorovej dimenzii „vedľa seba“, je pre časový rozmer charakteristické „za sebou, resp. po sebe“. Časová kategória takto obohacuje priestor ako centralný geografický výskumný predmet o ďalšiu dimenziu, ktorá je spojená s minulosťou, prítomnosťou, alebo budúcnosťou. Kombináciou trojdimenzionálnej priestorovej kategórie s jednorozmernou časovou kategóriou vzniká nová štvordimenzionálna časopriestorová kategória.

Časový aspekt ponúka geografickému výskumu názornejší obraz a tým širšie pole pôsobnosti. Pre časovú kategóriu je charakteristické nepretržité a celopriestorové jednotné pôsobenie, čo z hľadiska geografického výskumu sa javí ako relatívne nevýhodné, pretože sa časová kategória nedá na rozdiel od priestoru, priamo použiť ako vhodný lokalizačný a diferenciacny faktor v rámci geografických analýz a syntéz. Čas pôsobí však sprostredkované cez prírodné a spoločenské procesy, ktoré ovplyvňujú a určujú primárnu a sekundárnu krajinnú štruktúru. Okrem toho sa čas dá chápať popri priestore ako ďalší „zdroj“ využívania krajiny, pričom narazíme na nápadnú paralelu medzi využitím priestoru a času. Výskum vývoja využitia času vzťahujúceho sa na určitý priestor, resp. územie v rámci geografie času predstavuje akýsi výskumný pendant, resp. komplementárnu časť k výskumu priestoru z časového aspektu, napr. časový vývoj využitia zeme v rámci regionálnej geografie.

Stručná charakteristika jednotlivých vlastností časovej kategórie, ako napr. zotrvačnosť, kontinuita, irreverzibilita a akumulačný, resp. evolučný potenciál, ako aj mechanizmus ich pôsobenia v rámci socioekonomického transformačného procesu, spolu s vyčlenením jeho etáp a určením rýchlosti jeho tempa, ako aj znázornenia trojdimenzionálneho modelu vzťahu medzi časom, priestorom a štruktúrou socioekonomického transformačného procesu bola už načrtnutá v prácach F. Žigrai (1995 a,b. 1996).

Z nej by som rád upozornil aspoň na jednu okolnosť, že na základe časopriestorovej analýzy a následnej syntézy ich dvoch hlavných zložiek a síce časového prírodného a spoločenského potenciálu, ktorý predstavuje určitý časový akumulačný efekt na jednej strane a priestorového socioekonomického štruktúrného potenciálu, ktorý vyvoláva priestorový aglomeračný efekt na strane druhej, je možné dospieť k ohraničeniu území so zmiešaným časopriestorovým infraštruktúrnym potenciálom ako jadrami impulzu, z ktorého sa najrýchlejšie a najúčinnnejšie šíri do okolia socioekonomický transformačný proces. Ako úspešný príklad takéhoto impulzného jadra s celoslovenským dosahom možno uviesť Bratislavu, ktorá predstavuje kombináciu výhodnej geografickej polohy s výrazným časovým akumulačným efektom a priestorovým aglomeračným efektom.

Na základe doterajšieho sledovania tohto zaujímavého fenoménu sa dá konštatovať, že z vyššie uvedených vlastností času sa v transformujúcej spoločnosti všeobecne a do značnej

miery podceňuje, resp. nezohľadňuje najmä kontinuita, zotrvačnosť a akumulatívny, resp. evolučný potenciál. A práve tieto časové vlastnosti veľmi intenzívne pôsobia v pozitívnom či negatívnom zmysle na intenzitu a smer vlastného transformačného procesu. Toto podceňovanie je zrejme spôsobené ako univerzálnosťou a samozrejmosťou času a jeho jednotlivých vlastností, tak aj nedostatočnou znalosťou mechanizmu ich pôsobenia.

2. Možnosti štúdia časového aspektu socioekonomického transformačného procesu

Náhle socio-ekonomicko-politické zmeny na Slovensku v roku 1989 našli vtedajšiu spoločnosť, vedeckú a v rámci nej geografickú nevynímajúc, nedostatočne pripravenú rýchlo a správne reagovať. Táto okolnosť sa ešte výraznejšie prejavila, ako už bolo vyššie uvedené, pri riešení čiastkového a pre geografiu netradičného problému, akým je časový aspekt socioekonomického transformačného procesu.

Korene nepripravenosti slovenskej geografie riešiť v dostatočnej miere tieto špecifické problémy, ktorých jadrom je sociálny čas siahajú do obdobia pred posledných štyridsať rokov. Preferencia materiálno-ekonomických aspektov, resp. názorov nad sociálno-duchovnými v rámci rozvoja vedných disciplín, mala napríklad pre geografiu za následok, že neboli prakticky rozvinuté také jej subdisciplíny, ako napr. sociálna geografia, geografia správania, geografia vnímania a kultúrna geografia. V tomto období sa časovými aspektami zaoberalo na Slovensku málo geografov. Jednalo sa väčšinou o práce spojené s časovým vývojom využitia zeme a vývojom kultúrnej krajiny, vývoja administratívneho územia Slovenska a pod. (F. Žigrai a V. Drgoňa, 1995, J. Žudel, 1993 a i.)

A práve absencia týchto geografických vedných subdisciplín sa najmä v počiatočnom období socioekonomickej transformácie negatívne prejavila pri snahe zapojenia sa geografie do riešenia problematiky socioekonomického transformačného procesu spojeného s jeho časovými aspektami. U vyššie menovaných geografických vedných odvetví nebola rozpracovaná teoretická báza ako výsledok zovšeobecnenia získaných poznatkov na jednej strane a účinné metodické inštrumentárium na strane druhej, ktoré by umožnili vykonať vedecky fundovanú analýzu a syntézu daného problému. Okrem toho absentovalo pretransformovanie získaných výsledkov do takých odporúčaní, ktoré by mohla rýchlo a efektívne akceptovať široká verejnosť a politická sféra v rámci jej rozhodovacieho procesu.

Otvorenie hraníc a s tým spojená možnosť širokej spolupráce so špičkovými geografickými pracoviskami v zahraničí predsa však umožnilo budovanie základov nových geografických odvetví ako napr. sociálnej, behaviorálnej, percepčnej a religióznej geografie (D. Kollár, 1992, 1994, 1995, V. Ira, 1996, 1998, V. Drgoňa, H. Kramáreková, A. Dubcová 1994, J. Oľahel, 1994, 1996, P. Spišiak, 1993, G. Zubriczký 1996, Š. Očovský 1992, R. Matlovič 1993, V. Kondráčová 1996, F. Podhorský 1996 a i.). Tento moment okrem iného potvrdil jestvujúci veľký vedecko-invenčný potenciál na Slovensku a tým aj životaschopnosť slovenskej geografie.

Riešenie vyššie uvedeného špecifického problému, t.j. časového aspektu socioekonomického transformačného procesu z pozície slovenskej geografie sa bude môcť zrejme uskutočniť tromi metodickými krokmi.

V prvom metodickom kroku pôjde predovšetkým o rozpracovanie špeciálnych dotazníkov so sociálno-psychologickým obsahom. Tu bude musieť geograf čerpať z prác sociológov

a psychologov, pričom jednotlivé otázky je potrebné tak formulovať, aby sa v odpovediach respondentov ako výsledok spôsobu myslenia, vnímania a správania, odrazil tiež faktor času. Najvýhodnejšie a najúčinnnejšie sa javí priama spolupráca geografov s vyššie menovanými pracovníkmi iných odborov. (O. Mészáros, 1994, J. Pašiak 1987, E. Naništová 1996, V. Rosová a G. Bianchi, 1996 a i.).

V druhom metodickom kroku bude potrebné, aby sa výsledky prvého kroku získaných predovšetkým sociológmi, psychologmi, filozofmi historikmi a inými pretransformovali do časo-priestoru, čo je už prvoradou úlohou sociálnej, perceptuálnej, behaviorálnej a kultúrnej geografie. Tu už dosiahli slovenskí geografi v poslednom období pozoruhodné výsledky, na ktorých sa dajú ďalej úspešne rozvíjať novo sa formujúce geografické prístupy. Vybraných predstaviteľov týchto nových geografických výskumných smerov sme už vyššie citovali.

V treťom metodickom kroku bude potrebné, aby slovenskí geografi rozpracovali mechanizmus prevodu získaných výsledkov s časo-priestorovým obsahom z druhého metodického kroku do argumentačnej polohy, potrebnej pre ich účinné zaradenie do argumentačných línií politicko-rozhodovacej sféry. To bude úloha predovšetkým pre slovenskú politickú geografiu, kde sa už urobili prvé kroky. (P. Mariot 1992, 1996, J. Buček 1995, V. Vlčková 1995, R. Ištók 1997, J. Mazúrek 1994, E. Michaeli, R. Ištók 1996 a i.).

Záver

Z vyššie uvedených stručných poznámok vyplýva, že slovenskej geografii sa už podarilo vybudovať najnutnejšie základy, potrebné pre štúdium časového aspektu socioekonomického transformačného procesu. V budúcnosti bude potrebné zamerať zvláštnu pozornosť na ďalší rozvoj teoretickej bázy a metodického inštrumentária časového výskumu, predovšetkým v oblasti sociálnej geografie a menovite v rámci geografie správania sa a vnímania. Pritom bude nevyhnutné, aby geografi ešte intenzívnejšie čerpali zo skúseností sociologických a psychologických výskumných smerov, zaoberajúcich sa časovými aspektami socioekonomického transformačného procesu.

Literatúra:

- BUČEK, J. (1995): Mesto, štát a územie. In: Acta fac.rer.nat. Univ.Com. Geogr. Nr.36, 131-250.
- DRGOŇA, V., KRAMÁREKOVÁ, H., DUBCOVÁ, A. (1994): Mobilita chodcov v centrálnej časti mesta Nitra (pohľad geografov). In: Geographical Studies, Nr. 3, pp. 97-137, University of Education Nitra.
- HÄGERSTRAND, T. (1970): What about people in regional science? In: Papers of the Regional Science Association, 25, 1970, p. 7-21.
- HÄGERSTRAND, T. (1972): The impact of social organization and environment upon the time-use of individuals and households (Plan International Special Issue 1972) in: Kuklinski, A. (Hg.) Social Issues in Regional Policy and Regional Planning, Mouton, Haag, 1977 (New Babylon Bd. 27 S.).
- IRA, V. (1996): Etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva východného Slovenska a percepcia etnických a religióznych napätí. In: Geografický časopis, 48, 13-34, Bratislava.

- IRA, V. (1998): Niekoľko otázok k časo-priestorovému výskumu v sociálnej geografii. In: *Nové trendy v geografii* (Ed. A. Bezák), Zborník referátov z III. teoreticko-metodologickej konferencie Slovenskej geografickej spoločnosti. Piešťany 24.-26.10.1988, 39-42. Bratislava 1989.
- IŠTOK, R. (1997): Štát na politickej mape sveta (Politicko-geografické a geopolitické aspekty). In: *Geografické práce*, ročník 7, č. 1, 170 str., FHPV PU Prešov.
- KOLLÁR, D. (1992): O niektorých otázkach a úlohách sociálnej geografie. In: *Geografický časopis*, 44, 2, pp. 149-161.
- KOLLÁR, D. (1994): Importance of Perception and Evaluation of Environment in Spatial Behaviour of Man. In: *Geografický časopis* 46, 205-218.
- KOLLÁR, D. (1995): Problem of the Boundary and Behaviour of Man (on example of the Slovak-Austrian Boundary). In: *The Boundaries and their Impact on Territorial Structure of Region and State*. (Ed. V. Baran). Geographical Studies, Acta univ. M. Belii, Banská Bystrica, 60-65.
- KANDRÁČOVÁ, V. (1996): Formovanie územnej organizácie gréckokatolíkov na Slovensku. In: *Geografické informácie*, č. 4, s. 75-80, Univerzita Konštantína Filozofa Nitra.
- MARIOT, P. (1992): Priestorové hodnotenie výsledkov volieb do SNR (jún 1990). In: *Geografický časopis* 44, č. 3, 231-249.
- MARIOT, P. (1996): Účasť obyvateľstva najväčších miest SR na voľbách do Slovenského parlamentu. In: *Geografické informácie*, č. 4, 56-59, Univerzita Konštantína Filozofa Nitra.
- MATLOVIČ, R. (1993): *Religiózna geografia*. Prešov (Metodické centrum).
- NANIŠTOVÁ, E. (1996): Niektoré prístupy k štúdiu nútenej geografickej relokácie. In: *Acta Environm. Univ. Com.*, Vol. 8, 97-100, Bratislava.
- MAZÚREK, J. (1994): Slovenská republika vo vzťahu ku geopolitickým problémom stredoeurópskeho priestoru a ich interpretácia vo vysokoškolskej edukácii. In: *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálnej štruktúry*. Zborník z medzinárodného seminára, Banská Bystrica, 26-31.
- MÉSZÁROS, O. (1994): Sociálny čas a koordinácia ľudskej činnosti. In: *Filozofia*, ročník 49, č. 10, 659-679.
- MICHAELI, E., IŠTOK, R. (1996): Formovanie územia Slovenska a geopolitické faktory jeho polohy. In: *Geografické informácie*, 4, 51-55, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra.
- OČOVSKÝ, Š. (1992): Princípy geografického štúdia religioznej problematiky. Zborník referátov z X. zjazdu SGS pri SAV, Bratislava, pp. 138-148.
- OŤAHEL, J. (1994): Visual Landscape Perception Research for the Environmental Planning. In: *Geographica Slovaca* 6, 97-103.
- OŤAHEL, J. (1996): Krajina, pojem a vnem. In: *Geografický časopis*, 48, 241-253.
- PAŠIAK, J. (1987): Sociálno-ekologická problematika kvality mestských sídiel. In: *Životné prostredie*, 6, 293-297.
- PAULOV, J. (1994): Kontext globalizácie a „lokalizácie“ v súčasnom svetovom hospodárstve. In: *Geografické informácie* III, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, 36-41.
- PODHORSKÝ, F. (1996): Religiozita a religiozna štruktúra obyvateľov miest Slovenska. In: *Geografické informácie*, č. 4, 71-74, Univerzita Konštantína Filozofa Nitra.

- ROSOVÁ, V., BIANCHI, G. (1996): Environmentálna psychológia, jej predstavitelia a úroveň environmentálno-psychologického poznania na Slovensku. In: *Acta Environm. Univ. Com.*, Vol. 8, 53-60, Bratislava.
- SPIŠIAK, P. (1993): Percepcia potravinového systému Petržalky – časť Bratislava, obyvatelmi Petržalky. In: *Zborník referátov zo seminára „Geografia – aktivity človeka v krajine“*, Katedra geografie PF UPJŠ Prešov (Ed. R. Novodomec), 196-201.
- ZUBRICZKÝ, G. (1996): Príspevok k mentálnemu mapovaniu Slovenska – Záhorie. In: *Geografické informácie*, č. 4, 159-162, Univ. Konštantína Filozofa Nitra.
- ŽIGRAI, F. (1995a): Význam kategórie času v geografii a krajinnej ekológii. In: *Zborník referátov z medzin. konferencie „Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných vedných disciplín“*. (Ed. M. Trizna) Facult. Rer. Nat. Univ. Com. Bratislava, s. 218-224.
- ŽIGRAI, F. (1995b): Význam časovej dimenzie v územnom systéme ekologickej stability. In: *Abstracts S. 15, SEKOS SAV Nitra*.
- ŽIGRAI, F., DRGOŇA, V. (1995): Landscape-ecological Analysis of the Land Use Development for Environmental Planning (Case Study Nitra). In: *Ecology (Bratislava) Vol. 14, Supplement 1/1995*, p. 97-118.
- ŽIGRAI, F. (1996): Einige Bemerkungen zur Bedeutung der Zeitkategorie im sozio-ökonomischen Transformationsprozeß der Reformländer. In: *Acta facult. rer. nat. Univ. Com. Geogr. Nr. 37*, 34-46.
- ŽUDEL, J. (1993): Utváranie hraníc Slovenska. In: *Geografia*, roč. 1, č. 1, Geo-servis, Bratislava, s. 3-5.

SIGNIFICANCE AND POSSIBILITIES OF THE TIME STUDY OF THE SOCIOECONOMIC TRANSFORMATIONPROCESS FROM THE SLOVAK GEOGRAPHICAL POINT OF VIEW

Florin ŽIGRAI

Summary

Till now there was not paid much attention in the Slovak geography to the time orientated research of the socioeconomic transformation process. This paper explains in its first part in brief the relationship between the time and space category and the most important properties of time. In the second part of this contribution are shortly mentioned the general reasons for the insufficient development of the time orientated research of the socioeconomic transformation process in the Slovak geography and possibilities to improve this situation by means of working out the theory and methodology of such orientated research in the framework of social geography, behavioural geography, perceptual geography, political geography and religious geography. Beside it is necessary to use the theoretical basis and methodical instruments from other sciences like environmental psychology, sociology, history, etc.

These theoretical-methodological goals should be realized in three approximation steps.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

ŠTRUKTURÁLNE A PRIESTOROVÉ ZMENY PRIEMYSLU POD VPLYVOM SOCIOEKONOMICKEJ TRANSFORMÁCIE

Dagmar POPJAKOVÁ

Abstract

Transformation of industrial structure in Slovakia is represented by: the changes of ownership and size structure of enterprises; decreasing of the number of employees in industry; increasing of entrepreneurial units in the industry; changes of space and sectorial structure of industry; increasing of the importance of information in the management of enterprises and direct production; changes of organisational structure of enterprises; and increasing of the influence of foreign capital in the industry.

Key words: transformation, structural changes of industry, space changes of industry, industrial, ownership, size structure

Politicko-spoločenské a následné ekonomické zmeny po roku 1989 vytvorili nové podmienky a vyvolali tlak na štrukturálne zmeny priemyslu. Podľa Ziola (1994a) zmeny podmienok fungovania priemyselných podnikov vyplývajú jednak z vytvorenia tržného prostredia a jednak zo zmien prebiehajúcich v rámci svetovej ekonomiky. Zmeny súvisiace s nastolením trhových podmienok podnikania sú späté s faktom, že: a) peniaze opäť nadobúdajú svoju funkciu – cirkulačnú a platobnú, b) objavuje sa tendencia demokratizácie produkcie prostredníctvom rozvoja malých podnikov, c) zásadný význam v selekcii činnosti hospodárskych subjektov majú mechanizmy konkurencie, d) formujú sa nové formy kooperácie späté s bezprostredným tokom platobných prostriedkov medzi podnikmi, e) čoraz väčší vplyv na činnosť podnikov má rýchly rozvoj vedy a techniky, a to núti podniky do bezodkladného vstrebávania z nich plynúcich inovácií.

Prechod na podmienky trhového hospodárstva podstatným spôsobom mení postavenie podniku v hospodárskej a regionálnej štruktúre. V nových podmienkach musia priemyselné podniky samostatne určovať svoju stratégiu t.j. formulovať vlastné ciele, definovať spôsob ich realizácie a zhromažďovať prostriedky na dosiahnutie týchto cieľov. Pre podniky má podstatný význam rýchlosť a vhodnosť marketingových činností na trhu ako aj budovanie adekvátnych konkurenčných pozícií. „Trhové podmienky fungovania hospodárskych subjektov spôsobili, že priemyselný podnik sám formuje svoje priestorové rozhodnutia. Všetky riešenia z tohto hľadiska sa pohybujú v rozmedzí – minimálne náklady, maximálne zisky“ (Parysek 1994).

Medzi základné činitele, ktoré vyplývajú zo zmien v svetovej ekonomike možno podľa vyššie citovaného autora zahrnúť: a) dynamický rozvoj nových technológií, b) konkurenčný tlak na globálnej úrovni, c) internacionalizácia hospodárskej činnosti, d) vytváranie regionálnych trhov na svetovej úrovni (napr. EÚ), e) nahradenie modelu masovej produkcie (založeným na úsporách z rozsahu výroby – economics of scale) modelom rôznorodnosti výrobkov (založeným na úsporách zo sortimentu – economics of scope), f) zmeny v modeli konzumpcie.

V súvislosti s postupujúcou zložitou a menlivou svetovou ekonomikou je treba modifikovať stratégie rozvoja firiem a zmeny organizačných štruktúr výrobných procesov.

RNDr. Dagmar POPJAKOVÁ

Katedra geografie a geokológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov

Z hľadiska aktívnej možnosti podnikov ovplyvňovať podmienky, v ktorých sa ocitajú, vyčleňujú Ziolo a Sienko (1994) dve skupiny faktorov prostredia podnikov: a) nezávislé, ktoré majú často formu ohraničujúcich podmienok a podnik na ne v zásade nemôže vplyvať. Všetky hospodárske subjekty podliehajú rovnakému vplyvu tejto skupiny činiteľov, hoci môžu odlišným spôsobom reagovať na toto vplyvanie. Patria sem faktory prírodno-technické (nové techniky, technológie, spôsoby činnosti, ohrozovanie prostredia ai.), politické a právne faktory (systém zákonov, politická stabilita ai.), spoločensko-demografické a kultúrne faktory (počet a štruktúra obyvateľstva, etické a morálne normy, zvyky, model rodiny ai.) a ekonomické faktory (úroveň a tempo hospodárskeho rozvoja, hospodárska politika a zvlášť monetárna, finančná a daňová ai.); b) závislé, ktoré sú veľmi tesne zviazané s daným podnikom a oblasťou jeho činnosti. Na tieto faktory podnik môže aktívne reagovať a vplyvať na ich zmeny. Patria sem kvalita ponúkaných produktov, preferencia odberateľov, priestorový rozsah trhu, ceny produktov a ich diferenciácia na jednotlivých trhoch, zásobovanie, vzdialenosť dodávateľov a konjunktúra na surovinových trhoch, cykly životnosti produktov, konkurencia a štruktúra trhu, ďalšie prvky trhu silne vplyvajúce na dopyt.

Z hľadiska priestorového funkčnosti hospodárskych subjektov sa dotýka predovšetkým dvoch sfér činnosti: 1) sféry lokalizačnej – zahŕňa otázky výberu jednotlivej lokalizácie sídla firmy, výberu rozhodnutia o relokácii do iných oblastí, či uprednostňovania vybraných priestorov, 2) sféry, ktorá je reakciou na meniace sa priestorové podmienky, prejavuje sa vo forme adaptability resp. elasticnosti výroby, výrobných subjektov. V dôsledku tohto správania sa podnikov sa vytvára istá priestorovo-druhovú štruktúra hospodárskej činnosti, ktorá značne mení priestorovú štruktúru priemyslu (Matykowski a Tobolska 1994).

Pod vplyvom transformačných zmien sociálno-ekonomického prostredia priemyselných podnikateľských subjektov, ako bolo naznačené v úvode, dochádza v rámci priemyselnej výroby k výrazným zmenám, ktoré navzájom so sebou súvisia, prelínajú a dopĺňajú sa. Možno ich zhrnúť (podľa Pączku 1994b, Strykiewicz 1994b, Mládeka 1995a,b, 1996 a na základe štatistických údajov a vlastných pozorovaní) do niekoľkých bodov:

A. *Zmena vlastníckej štruktúry podnikov* (pod vplyvom prijatých zákonov, citovaných v zozname literatúry). Výraznú prevahu nadobúdajú súkromné podniky. Podiel štátnych podnikov sa rapídne znížil. Zároveň v súvislosti s príchodom zahraničného kapitálu sa vytvárajú nové druhy podnikateľských subjektov – so zahraničnou účasťou. Naša štatistika rozlišuje nasledovné typy vlastníctva: súkromné, družstevné, štátne, obecné, vlastníctvo združení, politických strán, cirkví, zahraničné, medzinárodné s prevažujúcim súkromným sektorom, medzinárodné s prevažujúcim verejným sektorom, zmiešané.

Zákon č. 513/1991 Zb. – „Obchodný zákonník“, Zákon č. 455/1991 Zb. – „Živnostenský zákon“, Zákon č. 138/1991 Zb. o majetku obcí, Zákon č. 42/1992 o úprave majetkových vzťahov v družstvách ai. stanovujú právne podnikateľské formy. Sú to jednak fyzické osoby zapísané a nezapísané v obchodnom registri, jednak právnické osoby: obchodné spoločnosti – komanditná spoločnosť, verejná obchodná spoločnosť, spoločnosť s ručením obmedzeným, akciová spoločnosť; družstvá, výrobné družstvá, štátne podniky, obecné podniky, zahraničné osoby.

B. *Zmeny veľkostnej štruktúry podnikov*. Vyčerpávajú sa tzv. výhody z veľkosti (economic of scale). Znížil sa tak počet veľkých podnikov nad 500 zamestnancov a výrazne stúplo

zastúpenie stredných (od 25 do 499 zamestnancov) a predovšetkým malých podnikov (do 24 resp. 20 zamestnancov). V tejto súvislosti treba poznamenať, že toto veľkostné členenie sa zaužívalo u nás v štatistike i praxi, i keď v niektorých prameňoch (napr. Prognostického ústavu SAV sa používalo členenie do 24, 25-199, nad 200). Veľkostná kategorizácia podnikov sa môže v jednotlivých krajinách rôzniť, zväčša to súvisí s veľkosťou ekonomiky.

C. *Zníženie počtu pracovníkov v priemysle* a presun časti týchto pracovníkov z priemyslu do iných hospodárskych odvetví, predovšetkým do sféry služieb, ktoré boli relatívne nedostatočne rozvinuté.

D. *Zvýšenie počtu podnikateľských subjektov* – v priemysle i v ostatných hospodárskych odvetviach. Nové subjekty vznikali jednak fragmentáciou veľkých podnikov na menšie hospodárske jednotky, jednak formovaním nových malých a stredných podnikov. Pod vplyvom týchto tendencií sa výrazne mení štruktúra priemyslu na danom území.

E. *Zmeny priestorovej štruktúry priemyslu*. V súvislosti so vznikom malých podnikov, ktoré posilňujú regionálnu hospodársku štruktúru, sa objavujú na mape priemyslu nové početné priemyselné lokality. Narúša sa tým predchádzajúca priestorová štruktúra priemyslu, ktorá znamenala jeho sústreďovanie sa do väčších priemyselných centier v zmysle tendencie formovania tzv. „katedrál v púšti“ (Smith, 1995).

F. *Zmeny odvetvovej štruktúry priemyslu*, predovšetkým na mezoregionálnej úrovni. Je to hlavne vo väzbe na zmeny uvedené v bode E. a B. Nové podnikateľské subjekty diferencujú nielen priestorovú, ale aj odvetvovú štruktúru priemyslu, pretože záber činnosti malých a stredných podnikov je široký. Tým na regionálnej úrovni dochádza k transformácii predošlej výraznej špecializácie priemyslu – k tendencii zvyšovania diverzifikácie priemyselnej štruktúry. Napriek uvedenému však treba podotknúť, že sa z hľadiska celkovej úrovne nepodarilo naštartovať proces odvetvovo-štruktúrnych zmien v priemysle Slovenska. Neznižuje sa význam odvetví výroby kovov, chémie, odvetví surovinovo, energeticky náročných (hoci sú zaznamenané konkrétne kroky ich znižovania) s nízkou finalizáciou výroby, naopak výrazne klesol význam výroby strojov, ale i elektrických strojov a prístrojov.

G. *Zvyšovanie významu informácií pri riadení podnikov* i v samotnej výrobe, *zmeny organizačnej štruktúry podnikov* (vo veľkých podnikoch sa presadila divizionálna štruktúra, sformovali sa nové marketingové oddelenia, väčší dôraz sa kladie na zatriktívnenie formiem predaja, reklame ap.). Celkovo sa zvýšil význam informácií pri riadení podnikov t.j. jednak informácií „organizačného charakteru“ – týkajúcich sa oblasti strategického riadenia podnikov (inputových – prieskum trhu, mapovanie nových trendov vo výrobe, spotrebe, zbieranie informácií o konkurencii, potenciálnych zákazníkoch outputových – reklama, účasť na predajných výstavných trhoch, konferenciách a pod.) a jednak informácií „vedecko-technického charakteru“ t.j. zvyšuje sa význam vedy a výskumu a ich zavádzania do výroby z dôvodu zvýšenia kvality produkcie, prispôsobenia sa náročnému spotrebiteľovi a v neposlednom rade presadenia sa v konkurencii.

H. *Zvýšenie významu zahraničného kapitálu* v našom priemysle i keď v podstatne menšom rozsahu aký v súčasnosti majú v svetovej ekonomike /v roku 1995 dosiahli priame zahraničné investície – foreign direct investment v rámci krajín OECD najvyššie hodnoty/. Priamymi zahraničnými investíciami (PZI) sa rozumejú investície, ktorými získava investor možnosť podieľať sa na zisku firmy v zahraničí, ale aj podiel na jej vlastníctve, ktorý mu umožňuje do

značnej miery (v závislosti od podielu) ovládať, kontrolovať, riadiť danú firmu. Priamou investíciou v zahraničí uskutočňuje investor dlhodobý vývoz kapitálu a vytvára si možnosti ovládať zahraničnú firmu a nadobúdať výnosy zo zahraničia vo forme zisku, dividend a pod. PZI sa vyskytujú v dvoch formách – a) mnohonárodné spoločnosti, b) spoločné podniky (joint venture). Ich význam spočíva hlavne v oblasti zlepšovania kapitálovej poddimenzovanosti našej ekonomiky, urýchlenia štrukturálnych zmien, zavádzania nových technológií, zvýšenia produktivity a tým zlepšenia konkurenčnej pozície podnikov. Hodnotia sa všeobecne ako nevyhnutná podmienka súčasného rozvoja priemyslu a aj sa zdôrazňuje ich nezastupiteľná úloha v ekonomike Slovenska. Avšak ako sa uvádza, je treba sa na ne pozeráť len ako na vedľajší produkt reforiem, nie ako na ich katalyzátor. So zahraničnými investíciami sú spojené isté potenciálne riziká (odsun ziskov resp. dividend do zahraničia, potenciálny zámer zahraničného investora o utlmenie resp. likvidáciu výrobných základov podniku, vysoký podiel kapitálovej účasti umožňuje zahraničnému partnerovi rozhodovať o základných otázkach podniku – o.i. i sociálnych, možné je negatívne pôsobenie zahraničných investícií na prírodné bohatstvo, životné prostredie ap.). Z hľadiska vývoja našej ekonomiky je však zahraničný kapitál jedným z faktorom jeho urýchľovania ani nie tak v intenciách maximalizácie jeho objemu, ako v intenciách maximalizácie jeho efektívnosti. (Marszał 1991, Hashi a Emadi-Moghadam 1993, Baghin-Sen 1995, Karász 1996, Šesták 1997, Bobáková 1997).

Komplexné zhodnotenie transformácie priemyslu v podmienkach socioekonomickej transformácie podal Strykiewicz, T., 1994b:

Tab. 1. Hodnotenie transformácie priemyslu v nových ekonomických podmienkach

Tab. 1. Valuation of industry transformation in new economic conditions

Negatívne účinky	Pozitívne účinky
ELASTICKÁ PRODUKCIA	
1. Technológia	
a) nízke investičné prostriedky na technický postup a zdokonalenie technológie b) nízka kompjuterizácia a robotizácia technologických procesov v podnikoch	a) zlepšenie vonkajších podmienok podnikov – zvýšená kompjuterizácia bankového sektora, postupný rozvoj telekomunikačných systémov b) skvalitnenie technológií tlače a obalov výrobkov, čo zvyšuje ich atraktivitu na trhu c) zníženie energetickej náročnosti viacerých výrobných procesov
2. Organizácia produkcie	
a) nedostatok foriem elastickej organizácie výroby, ako napr. systémov „just-in-time“, tímová práca ap. b) riadenie skôr taktické než strategické	a) rozvoj marketingu b) rast významu kooperačných väzieb na rôznych úrovniach a v systéme riadenia c) fragmentácia niektorých veľkých podnikov, zbavovanie sa pomocných jednotiek – externalizácia obslužných činností (doprava, výstavba ap.)

3. Práca	
a) nízka elastičnosť pracovníkov, zvlášť vo veľkých podnikoch ťažkého priemyslu b) dominujúci plno systematizovaný model zamestnanosti, s úplnou pracovnou dobou vo verejnom sektore, súčasne veľký počet pracujúcich „na čierno“ v súkromnom sektore c) udržiavajúca sa nízka závislosť medzi kvalifikáciami, druhom vykonávanej práce, jej produktivitou a úrovňou odmeňovania	a) objavovanie sa čoraz väčšieho počtu súkromných a zahraničných podnikov zavádzajúcich nové postfordistické formy kontroly práce a odmeňovania
SYSTÉM AKUMULÁCIE	
a) nízka investičná úroveň a s tým spojená podkapitalizácia ekonomiky b) pomerne nízky prílev zahraničného kapitálu c) pomerne nízka investičná činnosť v priemysle (v porovnaní s napr. obchodom) d) zadĺženie podnikov, platobná insolventnosť	a) rozvoj súkromného sektora, hlavne malých a stredných podnikov b) zbavovanie sa podnikov príťaže sociálnej infraštruktúry c) rozvoj rôznych foriem vlastníctva výrobných a sociálnych nehnuteľností d) prispôsobovanie sa podnikov rôznym modelom a formám konzumpcie
SPÔSOB SPOLOČENSKEJ REGULÁCIE	
a) nestabilita a krehkosť legislatívy b) príliš značná závislosť ekonomiky od politickej situácie c) slabosť vlády, štátnych úradov napr. v oblasti daní, ciel d) chýbajúca reálna priemyselná politika štátu, mechanizmus selekcie efektívnych a neefektívnych podnikov a odvetví e) nedostatok nástrojov aktívnej regionálnej politiky štátu hospodárskej činnosti f) nerovnováha v inštitucionálnej sfére a nátlakových skupinách, veľký vplyv odborov g) neefektívny systém riadenia štátnych podnikov	a) rastúci počet právnych noriem v prospech konkurenčného prostredia b) zdokonalenie daňového systému zavedením dane z príjmu a DPH c) zlepšujúci sa vzťah k práci v značnej časti súkromného sektora, rast podnikavosti, hlavne mladej generácie (počiatky „yuppi“ kultúry) d) rast zainteresovania rôznymi formami školenia v oblasti

Literatúra:

- BAGCHI-SEN, S. (1995): Foreign Direct Investment in U.S. Manufacturing Industrie: Source-specific Variations. *Geografiska Annaler*, 77 B, Nr. 1, pp. 17-29.
- BALÁŽ, P., OLEXA, M., (1996): Zahraničný kapitál v Slovenskej republike. *Slovenská štatistika a demografia*, č. 4, s. 4-21.
- BOBÁKOVÁ, V. (1997): Efekty a pôsobenie priamych zahraničných investícií. In: *Ekonomika podnikov a regiónov I.*, Zborník z medzinárodnej konferencie, EU Bratislava, Košice, s. 207-212.

- HASHI, I., EMADI-MOGHADAM, M. (1993): Chování podniků v transformující se ekonomice. *Politická ekonomie*, 6, s. 766-778.
- KARÁSZ, P. (1996): Macroeconomic Features of Foreign Capital Invested in the Slovak Republic. *Ekonomický časopis*, 44, č. 11, s. 829-836.
- MARSZAŁ, T. (1991): Some Remarks on Firms with Foreign Capital in Poland: the Case of Łódź. Marszał, T., Stejskal, J., (eds.), *The Impact of Transition to a market economy in Countries of Central-Eastern Europe upon the Spatial Structure of International Economic Relations in the Manufacturing Sector*, WUŁ, Łódź, pp. 24-31.
- MATYKOWSKI, R., TOBOLSKA, A. (1994): Przekształcenia społeczno-gospodarcze w Polsce a zróżnicowanie przestrzenne przemysłu, Ziolo, Z., (ed.), *Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania*, KGPPTG, Kraków-Warszawa, s. 79-93.
- MLÁDEK, J. (1995a): Die Industrie im wirtschaftlichen Transformationsprozess der Slowakei. *Europa Regional*, 3, 1, s. 28-34.
- MLÁDEK, J. (1995b): Procesy transformácie priemyslu Slovenska. *Geographia Slovaca*, 10, s. 163-172.
- MLÁDEK, J. (1996): Transformationsprozesse in der Industrie der Slowakei. In: Mládek, J. (ed.) *Transformation Processes of Regional Systems in Slovak Republic and Czech Republic*. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 37, s. 47-60.
- PARYSEK, J. J. (1994): Zachowania przestrzenne przedsiębiorstw przemysłowych w nowych warunkach społeczno-ustrojowych (na przykładzie Swarzędzkich Fabryk Mebli SA, Ziolo, Z., (ed.), *Funkcjonowanie przedsiębiorstw przemysłowych w zmieniających się warunkach gospodarowania*, Kraków-Warszawa, s. 22-30.
- PĄCZKA, S. (1994b): Problematyka badawcza zachowań przestrzennych przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania w Polsce, Ziolo, Z., (ed.), *Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania*, KGPPTG, Kraków-Warszawa, s. 39-47.
- SIENKO, B., ZIOŁO, Z. (1994): Przegląd wybranych metod analizy działalności przedsiębiorstw, Ziolo, Z., (ed.), *Funkcjonowanie przedsiębiorstw przemysłowych w zmieniających się warunkach gospodarowania*, Kraków-Warszawa, s. 39-49.
- STRYJAKIEWICZ, T. (1994a): Problematyka przedsiębiorstwa przemysłowego w pracach Komisji Przemian Przemysłu i Komisji Organizacji Przestrzeni Przemysłowej Międzynarodowej Unii Geograficznej, Ziolo, Z., (ed.), *Funkcjonowanie przedsiębiorstw przemysłowych w zmieniających się warunkach gospodarowania*, Kraków-Warszawa, s. 50-56.
- STRYJAKIEWICZ, T. (1994b): Próba analizy i oceny procesów transformacji przemysłu w Polsce w świetle postfordowskiego modelu elastycznej produkcji i teorii regulacji, Ziolo, Z., (ed.), *Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania*, KGPPTG, Kraków-Warszawa, s. 48-66.
- ŠESTÁK, J. (1997): Niektoré aspekty prílevu priamych zahraničných investícií na Slovensko vo vnútorných a v medzinárodných súvislostiach. *Ekonomický časopis*, 45, č. 2, s. 121-139.

- ZÁKON o zmiernení následkov niektorých majetkových krívd (z 22/X/1990).
ZÁKON o mimosúdnych rehabilitáciách (z 21/II/1991).
ZÁKON č. 427/1990 Zb. o prevodoch vlastníctva štátu k niektorým veciam na iné právnické alebo fyzické osoby.
ZÁKON č. 92/1991 Zb. o veľkej privatizácii.
ZÁKON č. 253/1991 Zb. o pôsobnosti orgánov SR vo veciach prevodu majetku štátu na iné osoby a o Fonde národného majetku.
ZÁKON č. 455/1991 Zb. tzv. Živnostenský zákon.
ZÁKON č. 513/1991 Zb. tzv. Obchodný zákonník.
ZÁKON č. 42/1992 Zb. o úprave majetkových vzťahov v družstvách.
ZÁKON č. 92/1992 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 92/1991 Zb. o podmienkach prevodu majetku štátu na iné osoby.
ZIOŁO, Z., (1994a): Zmiany otoczenia przedsiębiorstw przemysłowych w nowych warunkach gospodarowania, Ziolo, Z., (ed.), Funkcjonowanie przedsiębiorstw przemysłowych w zmieniających się warunkach gospodarowania, Kraków-Warszawa, s. 13-21
ZIOŁO, Z., (1994b): Zmiana roli przestrzeni geograficznej w procesie transformacji systemu gospodarowania, Ziolo, Z., (ed.), Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania, KGPTTG, Kraków-Warszawa, s. 15-21

STRUCTURAL AND SPACE CHANGES IN THE INDUSTRY UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATION

Dagmar POPJAKOVÁ

Summary

Political and social changes and following economic changes after 1989 created the new conditions for functioning and characteristics of industrial structure. The changes in the behavior of industrial enterprises results from the creation of market environment and, on the other hand, from the changes in the global economy.

The changes connected with the implementation of market oriented economy have the links with the fact that:

money recover again the function of currency; b) it appears the tendency of democratization of production by the development of small size companies; c) competition has a principal influence in the process of the selection of economic units; d) new form of cooperation are formed which are tied with the direct flow of finances between companies; e) development of science and technology has bigger and bigger influence on the activity of companies (Ziolo 1994a). The main characteristics of the changes of global economy are: a) dynamic development of new technologies; b) competition pressure on the global level; c) internationalization of economic activities; d) creation of regional markets on global level (EU); e) substitution of mass production (economics of scale) with the model which is based on miscellaneous production (economics of scope); f) changes in the model of consumption (Parysek 1994).

The most significant transformation changes in the industry are: the changes of ownership and size structure of enterprises; decreasing of the number of employees in industry; increasing of entrepreneurial units in the industry; changes of space and sectorial structure of industry; increasing of the importance of information in the management of enterprises and directly in the process of production; changes of organizational structure of enterprises; and increasing of the influence of foreign capital in the industry.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

ZÁKLADNÉ ETAPY VÝVOJA PRIEMYSLU V BRATISLAVE

Petronela VÝPALOVÁ

Abstract

The present sectoral and spatial structure of the industrial production in Bratislava is the result of a complex development. We distinguish four main stages in the development of industry in Bratislava after 1867, that is time of modern industry formation in the city, when the industry was formed in certain political, economic and social conditions. The beginnings of these periods are correspondent with the dates of important political changes in the state formation to which Bratislava belonged.

Key words: stages of development of industry, industrialization, capital, privatization

1. ÚVOD

Slovensko sa všeobecne považuje za mladé priemyselné územie, napriek tomu, že história priemyslu siaha ďaleko do minulosti.

Bratislava, na rozdiel od ostatného územia Slovenska sa už v minulom storočí stala významným priemyselným centrom hlavne vďaka svojej priaznivej geografickej polohe. Korene priemyselnej výroby môžeme zahrnúť až do stredoveku, kedy sa na území Bratislavy začala rozvíjať remeselnícka malovýroba. Podniky nadregionálneho významu sa však v Bratislave utvorili v priebehu rozvoja moderného priemyslu.

V Bratislave sa priemysel začal formovať na začiatku 19. storočia. Jeho vývoj v tomto a aj v nasledujúcich obdobiach musíme hodnotiť vždy v rámci štátneho útvaru, ktorého Bratislava bola súčasťou. Bratislava už začiatkom rozvoja priemyslu prosperovala vďaka tomu, že využívala výhody svojej geografickej makro- aj mikropohy. Mesto sa stalo vhodným miestom pre lokáciu veľkých priemyselných podnikov, ktoré záviseli väčšinou od rakúskeho kapitálu. Pozitívnu úlohu pri hospodárskom rozvoji mesta zohrali aj také faktory ako boli výhodná poloha mesta medzi Viedňou a Budapešťou, priaznivá poloha na rieke Dunaj, ktorý bol dôležitou dopravnou cestou pre dovoz surovín. Rozvoj priemyslu pozitívne ovplyvnila aj výstavba železničnej siete.

Mgr. Petronela VÝPALOVÁ

*Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta v Bratislave, Mlynská dolina 1,
825 15 Bratislava*

2. ZÁKLADNÉ ETAPY VÝVOJA PRIEMYSLU

Za hlavné faktory podmieňujúce rozvoj priemyslu v určitom priemyselnom centre môžeme všeobecne považovať rozvoj samotného priemyslu ako hospodárskeho odvetvia v celosvetovom meradle a politickú a ekonomickú situáciu v štáte, v ktorom sa priemyselné centrum nachádza. Vývoj priemyslu v celosvetovom meradle je kontinuálny proces, ktorého bezprostredný vplyv je ťažké hodnotiť. Naopak zmeny v politickom a ekonomickom systéme krajiny sú náhle a ich vplyv na rozvoj priemyslu krajiny i jednotlivých centier je bezprostredný.

Za jednotlivé etapy formovania sa priemyslu v Bratislave, ktoré sú relatívne uzavreté a kvalitatívne sa líšia, môžeme preto považovať nasledujúce štyri obdobia:

- obdobie rokov 1868 – 1918,
- obdobie rokov 1918 – 1948,
- obdobie rokov 1948 – 1989 a
- obdobie po roku 1989

Začiatkom, respektíve koncom každej z týchto etáp, je významná politická zmena v štátnom útvare, do ktorého patrila Bratislava. Politické zmeny boli sprevádzané aj zmenami v ekonomike štátu. Nasledujúca tabuľka ukazuje návaznosť troch javov: politická zmena v štátnom útvare, impulzy rozvoja priemyslu ako dôsledok novej ekonomickej situácie a zmeny v priemysle Bratislavy.

Tab. 1. Základné etapy vývoja priemyslu v Bratislave

obdobie, politická zmena	nové impulzy rozvoja priemyslu	zmeny v priemysle Bratislavy
1868-1918 Rakúsko – Uhorské vyrovnanie	– všeobecný hospodársky rozvoj Uhorska – nahromadenie domáceho kapitálu – prílev zahraničného kapitálu – rôzne formy štátnej podpory	– nástup moderného priemyslu – výstavba veľkých podnikov – rýchly rozvoj výstavby priemyselných podnikov
1918-1948 vznik Československej republiky	– strata rakúsko – uhorských trhov – prerušenie vzťahov s Viedňou a Budapešťou – úbytok rakúskeho kapitálu – tendencie premiestniť priemyselnú výrobu do Čiech	– koniec výroby a zatváranie menších závodov – stagnácia a znižovanie výroby veľkých podnikov
1948-1989 nástup komunizmu v Československu	– spriemyselnovanie Slovenska – upevňovanie centrálnej politickej funkcie Bratislavy – rozvoj spolupráce v rámci RVHP – priestorový rozvoj mesta – rast počtu obyvateľov v meste	– zoštátnenie priemyslu (1945) – výstavba nových priemyselných závodov – zavádzanie nových odvetví v priemysle mesta – obnovovanie a rozvoj výroby v starých podnikoch

obdobie, politická zmena	nové impulzy rozvoja priemyslu	zmeny v priemysle Bratislavy
1989 pád komunizmu vo Východnej Európe	– rozdelenie Československa (1.1.1993) – nástup trhovej ekonomiky – zrušenie trhu RVHP – zvýšenie záujmu o otázky životného prostredia	– pokles zamestnanosti v priemysle – likvidácia neprosperujúcich podnikov – rozdelenie veľkých štátnych podnikov do menších samostatných závodov – privatizácia priemyselných podnikov – vstup zahraničného kapitálu

Prameň: P. Korec, 1997, (upravené autorom)

2.1 obdobie 1869- 1918

Rakúsko –Uhorské vyrovnanie v roku 1867 urýchlilo hospodársky vývoj Uhorska. Snahou Uhorskej vlády bolo hospodárske vymanenie sa z područia Rakúska, ktorého vládnuce kruhy udržiavali Uhorsko v čo najväčšej závislosti od rakúskych zdrojov kapitálu. Bratislava bola vďaka spomínanej geografickej polohe vhodným miestom, kde sa mohol rozvíjať nový veľký i stredný priemysel, závislý v začiatkoch hlavne od rakúskeho kapitálu. V roku 1869 bola Bratislava v objeme priemyselnej výroby tretím mestom v Uhorsku (po Budapešti a Košiciach).

Od začiatku osemdesiatych rokov 19. storočia, nastala v ekonomike Uhorska významná zmena. Akumulácia domáceho kapitálu, štátna podpora a predovšetkým prílev zahraničného kapitálu viedli k rýchlemu rozvoju továrenského priemyslu a k hospodárskej konjunktúre. Prejavom štátnej hospodárskej politiky vo vzťahu k priemyslu boli zákony na podporu priemyslu.

Hlavnými faktormi, ktoré rozhodli o umiestnení jednotlivých priemyselných závodov boli prístav na rieke Dunaj a železnica smerujúca od prístavu na severovýchod. V dôsledku týchto faktorov vznikli samostatné priemyselné zóny, na ľavej strane Dunaja v priestore prístavu, na Petržalskej strane na pravom brehu Dunaja, v blízkosti železnice a na východnom okraji mesta. Okrem továrne Dynamit Nobel, ktorá začala prevádzku už v roku 1879 vznikol rad ďalších významných podnikov (rafinéria Appolo (rok vzniku 1895), výroba čokolády Stollwerk (1896), textilné továrne Cvernovka (1901) a Danubius (1907) a výroba gúm Gumonka (1890).

Bratislava tak bola na Slovensku začiatkom 20. storočia významným obchodným a priemyselným centrom.

2.2 obdobie 1918 – 1948

Hospodársky život Bratislavy určoval už dlho pred rokom 1918 rozvoj priemyslu. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa priemyselný vývoj v meste dostal do zložitej situácie. V minulosti bol veľmi tesne spojený s trhom Rakúsko – Uhorska. Po vzniku ČSR

priemysel Bratislavy toto spojenie stratil a došlo k prerušeniu vzťahov s Viedňou a Budapešťou a tiež k úbytku rakúskeho kapitálu na našom trhu. Ďalší negatívny vplyv, ktorému Bratislava podliehala boli snahy vlády preniesť priemyselnú výrobu z ekonomických dôvodov zo Slovenska do Čiech. Krátko po roku 1918 bolo v Bratislave zatvorených 22 podnikov. Boli to hlavne priemyselné závody s nerentabilnou výrobou a s malým počtom zamestnancov.

Jedným z vážnych problémov rozvoja bratislavského priemyslu, po vzniku ČSR, bolo zabezpečenie dostatočného množstva surovín a polotovarov, čím bola zvýraznená aj štruktúra priemyslu. Prevažoval kovopriemysel a priemysel stavebných hmôt, textilný, odevný, potravinársky a chemický.

Obdobie rokov 1918 – 1948 môžeme považovať za obdobie stagnácie priemyselnej výroby a úpadkom prevažnej väčšiny základných výrobkov odvetví v Bratislave.

Napriek tomu, že po vzniku Československej republiky v roku 1918 preberá Bratislava funkciu politického, hospodárskeho a kultúrneho strediska na Slovensku, v rozvoji priemyslu sa to zvlášť výrazne neprejavilo. Až v tridsiatych rokoch nastáva určité oživenie v priemyselnej výrobe. V tomto období sa postavilo aj niekoľko nových závodov a ich lokalizačnými faktormi boli opäť železničná komunikácia a nákladná stanica pri prístave na juhovýchode.

2.3 obdobie 1948 – 1989

Tretie obdobie predstavuje najvýznamnejšiu etapu priemyselného vývoja Bratislavy. Nástup nového spoločenského poriadku v Československu podmienil rad impulzov rozvoja priemyslu, najmä všeobecná industrializácia Slovenska, upevňovanie Bratislavy ako politického a hospodárskeho centra Slovenska a spolupráca v rámci krajín RVHP.

Samotná industrializácia podmienila zavádzanie nových priemyselných odvetví a výstavbu nových priemyselných závodov v meste, s dominantným postavením automobilového priemyslu zastúpeného BAZ, petrochemického priemyslu (Slovnaft) a sklárskeho priemyslu (Technické sklo). Dochádza tiež k obnovovaniu a rozvoju výroby v starých podnikoch.

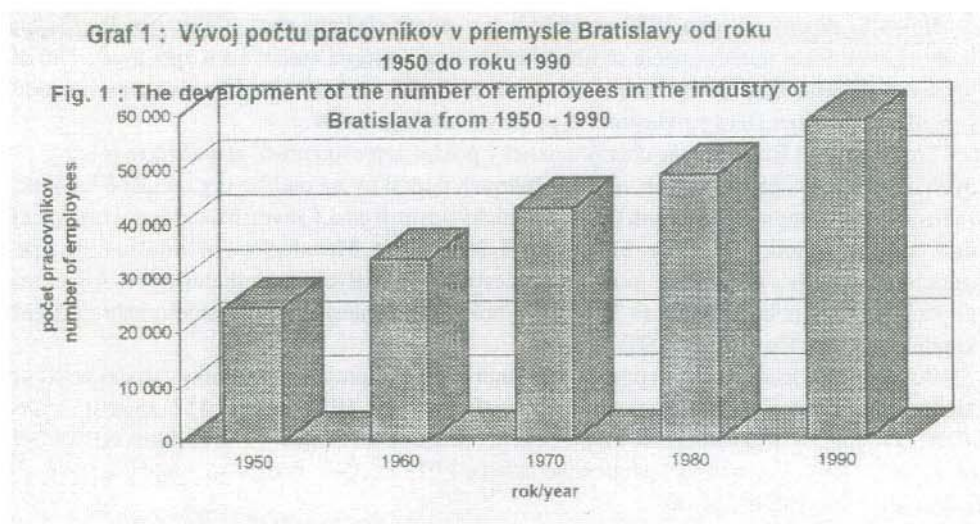
Prudký rozvoj priemyslu v meste podmienil aj nárast počtu pracovníkov. Na základe tabuľky č. 2 a grafu č. 1 vidieť pomalý rast počtu pracovníkov v priemysle od roku 1950 do roku 1990.

Na túto črtu vývoja priemyslu typickú pre celé Slovensko poukázal vo svojej práci aj L. Kopačka (1992) ktorý uvádza, že prudký rozvoj priemyslu, charakterizovaný hlavne vysokým prírastkom počtu zamestnaných v priemysle mal celý rad nedostatkov.

Tab. 2. Vývoj počtu pracovníkov v priemysle Bratislavy od roku 1950 do roku 1990

Tab 2. a Fig. 1. The development of the number of employees in the industry of Bratislava from 1950 to 1990

rok	1950	1960	1970	1980	1990
počet pracovníkov v priemysle	24 626	33 486	42 854	48 773	58 557
počet obyvateľov Bratislavy	209 397	260 962	305 932	380 259	442 197

Prameň: Dejiny Bratislavy, Obzor, Bratislava 1992

Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 1994

To, že rozvoj priemyslu na Slovensku po roku 1948 nepriniesol len samé klady poukázali viacerí autori. Analýzy štruktúry a rozmiestnenia priemyslu odhalili rad záporných stránok socialistickej industrializácie. Z tohto pohľadu zaujímavou je štúdia J. Mareša (1988), ktorý ešte pred rokom 1989 poukázal na negatíva vývoja priemyslu v Československu po roku 1948. Odvetvové plánovanie rozvoja priemyslu kladlo hlavný dôraz na jeho kvantitatívny rast, nevyužívala sa možnosť formovania územno-výrobných komplexov, dochádzalo k porušeniu vzťahov medzi zdrojmi pracovných síl v zázemí priemyselných stredísk a vytvorenými pracovnými príležitosťami v centrách.

Záporné stránky rozvoja priemyslu boli pozorovateľné pred rokom 1989 aj v Bratislave. Priemysel Bratislavy má nevhodnú sektorovú štruktúru. Odvetvovou štruktúrou boli generované pracovné miesta s nižším nárokom na kvalifikáciu a tým sa nevyužíval vzdelanostný potenciál obyvateľov mesta.

Hlavné priemyselné zóny sú umiestnené blízko centra mesta a sú výsledkom predchádzajúceho vývoja a vplyvu polohových faktorov.

2.4 obdobie po roku 1989

Vývoj na Slovensku po roku 1989 zaznamenal zmeny v politickej i v hospodárskej oblasti. Rok 1989 znamenal vo Východnej Európe a v Československu pád komunizmu. Rozdelenie Československa (1.1.1993), nástup trhovej ekonomiky a zrušenie spolupráce v rámci krajín RVHP výrazne ovplyvnili vývoj priemyslu na Slovensku i v samotnej Bratislave. Pred rokom 1989 dominovali v priemyselnej výrobe štátne podniky. Súkromní podnikatelia boli vytlačení z väčšiny odvetví, ceny boli regulované, nepodporovali sa obchodné ani investičné väzby so štátnymi trhovým hospodárstvom.

Politické zmeny po roku 1989 sa odrazili aj v zmene riadenia ekonomiky. Najdôležitejšie body ekonomickej transformácie sú liberalizácia cien, úsporná menová a rozpočtová politika, vnútorná zameniteľnosť meny, liberalizácia zahraničného obchodu, široká a rýchla privatizácia s menším podielom štátu na vlastníctve priemyselných závodov.

Pre priemysel Bratislavy je charakteristický pokles zamestnanosti, privatizácia priemyselných závodov, rozpad bývalých veľkých štátnych podnikov na menšie organizačné jednotky s vlastným výrobným programom (napr. chemický a gumárenský závod Matador bol rozdelený na 4 menšie jednotky: Matador, Matadorro II, Matadorex, Matadorfix), likvidácia neprosperujúcich závodov, zakladanie počtom zamestnaných malých podnikateľských subjektov a vstup zahraničného kapitálu (v Bratislave bol zaznamenaný najvyšší objem zahraničného kapitálu v rámci Slovenska 63,9%).

Pokles počtu zamestnanosti postihuje takmer všetky priemyselné podniky. Medzi veľkými zamestnávateľmi môžeme spomenúť Slovnaft (v roku 1985 mal 7 512 zamestnancov a 1.1.1996 iba 5 276 zamestnancov), Istrochem (pokles z 6 942 na 3 107), Elektrovod (z 2 346 na 1 360), Slovenské závody technického skla (z 1 029 na 250). Podstatná zmena sa vyskytla v rozsahu priemyselnej výroby.

Tab. 3. Vývoj počtu pracovníkov v priemysle Bratislavy od roku 1990 do roku 1996

Tab. 3. a Fig. 2. The development of the number of employees in the industry of Bratislava from 1990 to 1996

rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
počet pracovníkov v priemysle	58 557	58 454	53 242	49 268	46 320	37 004	36 911

Prameň: Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1993, 1996

Vznik nových priemyselných subjektov už nemá taký vplyv na priestorovú štruktúru Bratislavy ako v minulosti. Výraznejšia koncentrácia je pozorovaná v centrálnej časti mesta. Subjekty podnikajúce vo výrobe kovových výrobkov a strojov vytvorili výraznejšie zoskupenie v severovýchodnej časti mesta.

ZÁVER

V Bratislave sa priemysel začal formovať na začiatku 19. storočia. Jeho vývoj musíme hodnotiť vždy v rámci štátneho útvaru, ktorého Bratislava bola súčasťou. Výhodná poloha mesta medzi Viedňou a Budapešťou, priaznivá poloha na rieke Dunaj a taktiež výstavba železničnej siete zohrali významnú úlohu v hospodárskom rozvoji Bratislavy a boli aj najdôležitejšími lokalizačnými faktormi v začiatkoch rozvoja priemyslu v meste.

Náhle politické zmeny nasledované zmenami v ekonomike štátu výrazne vplývajú na rozvoj priemyslu krajiny i jednotlivých centier. Za základné medzníky môžeme považovať nasledujúce štyri obdobia:

Za prvé obdobie vývoja priemyslu v Bratislave považujeme obdobie rokov 1868 – 1918, obdobie po Rakúsko – Uhorskom vyrovnaní, kedy bola Bratislava vďaka dobrej geografickej polohe vhodným miestom pre rozvoj veľkého a stredného priemyslu.

Obdobie rokov 1918 – 1948 ovplyvnilo vznik Československej republiky. Zmeny vyvolané prerušením vzťahov s Rakúsko-Uhorskom sa prejavili v konečnom dôsledku stagnáciou a znižovaním priemyselnej výroby.

Tretie obdobie 1948 – 1989 predstavuje najvýznamnejšiu etapu vo vývoji priemyslu Bratislavy, súvisí so zmenou spoločenského režimu. Dochádza k všeobecnej industrializácii Slovenska, ktorá podmienila zavádzanie nových odvetví v priemysle Bratislavy, výstavbu nových priemyselných závodov a obnovovanie výroby v starých podnikoch mesta.

Posledné obdobie v rozvoji priemyslu Bratislavy začína rokom 1989, kedy začali zmeny politických systémov v krajinách Východnej Európy. Neskôr dochádza k vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Zaniká trh v rámci RVHP a nastupuje trhovú ekonomiku. Tieto skutočnosti vyvolali zmeny v priemysle Bratislavy.

Literatúra:

- HORVÁTH, V., LEHOTSKÁ, D., PLEVA, J., (1982): Dejiny Bratislavy. Obzor, Bratislava, 528.
- KOPAČKA, L.: Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962 – 1988. In. Sborník České geografické společnosti, ročník 97, 3/1992, Praha, 152 – 171.
- KOREC, P., (1995): Problémy lokalizácie priemyslu v Bratislave. Miscellanea Geografica Universitatis Bohemiae Occidentalis, 4, 1995, 155 – 162.
- KOREC, P., GALLASOVÁ, S., (1994): Geografická poloha Bratislavy v nových hospodársko-politických podmienkach. Geografický časopis, 46, 1 Bratislava, 75- 86.
- MAREŠ, I.: Industrializace Československa – její klady a zápory. In. Sborník České geografické společnosti, ročník 93, 3/1988, Praha, Academia, 183 – 198.
- MLÁDEK, J. (1990): Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska. Bratislava, vyd. UK, 290.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1993): Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava, ÚSR

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1996): Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava, ÚSR

MAIN STAGES OF THE DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN BRATISLAVA

Petronela VÝPALOVÁ

Summary

Present sectoral and spatial structure of the industrial production in Bratislava is the result of the result of a complex development. The first industrial plants started to form in Bratislava at the beginning of 19th century. The period after the Austro – Hungarian Compromise in 1867 may be considered as the time of modern industry formation in the city. We distinguish four main stages in the development of industry in Bratislava after 1867, in which the industry was formed in certain political, economic, and social conditions.

The period between 1867 and 1918 may be considered as the first period in the development of industry in Bratislava, when after the Austro – Hungarian Compromise comes economic development in Hungary. At this time starts the accumulation of domestic and the inflow of foreign capital and the development of industry was supported by the whole range of state decisions.

The period of 1918 to 1948 may be considered as the second relatively independent period. The destruction of the Austro – Hungarian Compromise and the establishment of the Czechoslovak Republic expressively influenced industrial development not only in Bratislava, but also in the other parts of Slovakia. A great loss of contacts with the Austrian and Hungarian markets, disrupted relations with Vienna and Budapest, decrease in Austrian capital, and another negative factors influenced the development of industry in Bratislava. In the new state there was a tendency to move the industrial production to the well – developed Czech lands.

The beginning of the communist regime in Czechoslovakia was the most important period in the formation of industry from 1948 to 1989. The development of industry in Bratislava was influenced by more impulses, of which the most important were: overall industrialization of Slovakia and the establishment of economic cooperation within COMECON market. The development of industry was influenced by the strengthening of the position of Bratislava as a social, economic and centre of whole of Slovakia.

The fourth and the last period in the formation of industry in Bratislava started after 1989, when changes of political regimes started in countries of Eastern Europe. Several years later comes division of Czechoslovakia and founding of independent Slovak Republic. The COMECON „artificial“ market was dissolved, the market economy is introduced and the neglected problems begin being solved. All of these facts have had direct influence on the development of industry in the city.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

ZMENY V CEZHRANIČNÝCH AKTIVITÁCH OBYVATELSTVA V SLOVENSKO-ČESKOM POHRANIČÍ

Marián HALÁS

Abstract

The paper is oriented to survey of transborder activities and public opinions on the Slovak side of the Slovak-Czech border region. The main emphasis is put on the aspects of new state border perception. There is also an effort to understand the changes in contacts of the people with the Czech Republic according to regional differences as well as according to the distance from the state border.

Key words: border region, transborder activities, transborder co-operation

ÚVOD

Prihraničné oblasti sú miestami, na ktorých prichádza k styku rôznych etník, jazykov a kultúr. Je to priestor, kde začína a končí platnosť jedného správneho systému, stretávajú sa rozdielne spôsoby života, ekonomické i právne štruktúry. Slovensko-české pohraničie, ktorého vznik bol vynútený rozdelením Českej a Slovenskej federatívnej republiky z 1. januára 1993, sa vyznačuje mnohými špecifikami. Obe krajiny sa po rozdelení nachádzali v približne rovnakej východiskovej pozícii – začínajúcich transformujúcich sa postkomunistických štátov. Dlhoročná spoločná existencia sa okrem silných hospodárskych kontaktov prejavila aj prepojením v oblasti kultúry a formovaním spoločenských i medziľudských väzieb. Dôležitou skutočnosťou je aj takmer žiadna alebo len minimálna jazyková bariéra (otázne je, ako tomu bude v budúcnosti s príchodom nových generácií). Neustále je taktiež proklamovaná snaha o udržiavanie nadštandardných vzájomných vzťahov.

1. ZHODNOTENIE LITERATÚRY A METODIKA VÝSKUMU

Zmenená situácia po vzniku SR a ČR sa stala impulzom záujmu expertov o prihraničné územia (regióny, okresy, vybrané mestá). Svedčí o tom riešenie projektov (GRASLAND, CATTAN, 1994; ŘEHÁK, 1997; SLAVÍK, 1998), zvýšená prezentácia príspevkov na vedeckých konferenciách a vo vedeckých časopisoch a zborníkoch (MOJZEŠ, 1993; SLAVÍK, 1997; SLAVÍK, HALÁS, 1998; atď.), ako aj zadávanie tém diplomových prác na geografických univerzitných pracoviskách (HALÁS, 1997; KOLLÁR, 1997). Sledovanie prihraničných území (ČR-Nemecko, SR-ČR, SR-Maďarsko, SR-Rakúsko, SR-Poľsko, atď.) je popri tom neustále aj objektom záujmu sociológov (FALŤAN, 1997; JEŘÁBEK, 1996; ŠTASTNÝ, 1997; ZICH, 1996).

Pri sledovaní funkcie štátnej hranice (jej priechodnosti, resp. bariérového efektu) možno použiť niekoľko objektívnych ukazovateľov – cezhraničná migrácia obyvateľstva, cezhraničná dochádzka za prácou a do škôl, intenzita dopravy na colných priechodoch, atď.

Mgr. Marián HALÁS

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina I, 842 15 Bratislava, E-mail: halas@nic.fns.uniba.sk

Predkladaná štúdia (súčasť širšieho projektu sledovania slovensko-českého pohraničia, pričom bol nadviazaný kontakt aj s českými partnermi) je však výhradne založená na výsledkoch anketového výskumu uskutočneného v mesiacoch júl a august 1998. Nadväzuje pritom na obdobný výskum uskutočnený na českej strane v roku 1996 (ŘEHÁK, DANĚK, 1997) a zároveň využíva jeho metodiku. Z dôvodu možnej porovnateľnosti odpovedí z oboch strán pohraničia boli otázky prevažne rovnako formulované, len v niektorých prípadoch čiastočne aktualizované a zamerané na niektoré nové okruhy.

Celkovo bolo oslovených 407 respondentov z osemnástich obcí slovenskej strany slovensko-českého pohraničia. Obce boli rozdelené do troch zón podľa vzdialenosti od štátnej hranice (zóna 1 – do 5 km, spravidla prvá obec pri štátnej hranici podľa ktorej je aj pomenovaný príslušný colný priechod; zóna 2 – do 10 km; zóna 3 – do 20 km) a zároveň do troch oblastí z hľadiska úseku štátnej hranice (Záhorie, Považie, Kysuce – viď mapa 1). Okrem sociálnej diferenciácie odpovedí tak možno monitorovať aj priestorovú (geografickú) diferenciáciu zmien v názoroch obyvateľstva slovensko-českého pohraničia a ich cezhraničných aktivitách. Tá je zároveň ťažiskovou časťou tohto príspevku.

2. CESTY OBYVATELSTVA CEZ SLOVENSKO-ČESKÚ ŠTÁTNU HRANICU

2.1. Frekvencia ciest

Návšteva ČR pred rokom 1993 bola v podstate vnútroštátnou cestou bez potreby prekročenia štátnej hranice. Táto skutočnosť sa odrazila aj na znížení frekvencie ciest obyvateľov slovenského pohraničia do ČR. Zatiaľ čo pred rozdelením federácie navštívilo ČR viac ako 10-krát ročne 40,8% respondentov, v roku 1998 to bolo len 23,8%. Naopak počet respondentov, ktorí ČR vôbec nenavštevujú sa takmer strojnásobil (z 5,7% na 16,2%).

Pokles frekvencie ciest však nebol vo všetkých oblastiach rovnomerný. Najvýraznejšie sa prejavil v regióne Považia, kde klesol počet respondentov navštevujúcich ČR viac ako 10-krát ročne z 39,4% na 15,2%, najmenší pokles bol zaznamenaný na Kysuciach – z 34,7% na 29,2%. Hlavným dôvodom udržania relatívne vysokých hodnôt je v tomto prípade zvýšenie cezhraničnej dochádzky za prácou z regiónu Kysúc do severomoravských priemyselných centier.

Pokles frekvencie ciest do ČR sa však javí podstatne menej výrazný pri porovnaní s poklesom frekvencie ciest opačným smerom. Z českého pohraničia klesol počet respondentov navštevujúcich SR viac ako 10-krát ročne z 35,0% na 6,5% (1996), kým 49,3% respondentov prestalo SR navštevovať úplne (ŘEHÁK, DANĚK, 1997).

Tab. 1. Frekvencia ciest respondentov do ČR pred rokom 1993

Frekvencia ciest	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Viac ako 10-krát ročne	61	45,5	56	40,9	49	36,0	64	48,9	52	39,4	50	34,7	166	40,8
5-10-krát ročne	32	23,9	29	21,2	24	17,6	33	25,2	23	17,4	29	20,1	85	20,9

Frekvencia ciest	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
1-4-krát ročne	19	14,2	22	16,1	24	17,6	18	13,7	24	18,2	23	16,0	65	16,0
Nepravidelne	18	13,4	23	16,8	27	19,9	13	9,9	25	18,9	30	20,8	68	16,7
Vôbec	4	3,0	7	5,1	12	8,8	3	2,3	8	6,1	12	8,3	23	5,7

Tab. 2. Frekvencia ciest respondentov do ČR v súčasnosti

Frekvencia ciest	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Viac ako 10-krát ročne	39	29,1	35	25,5	23	16,9	35	26,7	20	15,2	42	29,2	97	23,8
5-10-krát ročne	29	21,6	25	18,2	25	18,4	24	18,3	26	19,7	29	20,1	79	19,4
1-4-krát ročne	26	19,4	20	14,6	24	17,6	27	20,6	29	22,0	14	9,7	70	17,2
Nepravidelne	26	19,4	33	24,1	36	26,5	29	22,1	34	25,8	32	22,2	95	23,3
Vôbec	14	10,4	24	17,5	28	20,6	16	12,2	23	17,4	27	18,8	66	16,2

2.2. Dôvody ciest

Obyvatelia pohraničia navštevujú susednú krajinu z najrôznejších dôvodov. V našom prípade bola motivácia k ceste rozdelená do piatich okruhov, pričom do posledného okruhu (iný dôvod) boli zaradení aj respondenti, ktorí ČR nenavštevujú. Napriek tomu, že väčšina návštev je viacúčelových, o kombinácii viacerých okruhov nebolo uvažované, pričom bola snaha zachytiť prevládajúci hlavný dôvod cesty.

Na rozdiel od ciest opačným smerom sa po osamostatnení SR štruktúra dôvodov ciest do ČR zmenila len minimálne. Zvýšil sa počet respondentov, ktorí ako hlavný dôvod cesty uvádzajú dochádzku za prácou a do škôl z 10,8% na 14,5% (najvyšší nárast v regióne Kysúc – zo 16,7% na 23,4%) a znížil počet respondentov dochádzajúcich za nákupmi zo 47,7% na 34,6% a to hlavne na úkor tých, čo ČR prestali navštevovať.

Pre porovnanie treba uviesť, že dôvody ciest obyvateľov českého pohraničia do SR sa zmenili oveľa radikálnejším spôsobom. Najvýraznejšie sa to prejavilo na počte respondentov uvádzajúcich ako hlavný dôvod cesty nákupy, ktorý klesol z 32,0% na 5,1% (ŘEHÁK, DANĚK, 1997).

Tab. 3. Dôvody ciest respondentov do ČR pred rokom 1993

Dôvody ciest	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Zamestnanie, škola	18	13,4	16	11,7	10	7,4	12	9,2	8	6,1	24	16,7	44	10,8
Nákupy	60	44,8	65	47,4	69	50,7	71	54,2	73	55,3	50	34,7	194	47,7
Rodina, známi	24	17,9	25	18,2	23	16,9	21	16,0	20	15,2	31	21,5	72	17,7
Rekreácia, kultúra, šport	23	17,2	23	16,8	21	15,4	23	17,6	19	14,4	25	17,4	67	16,5
Iný dôvod	9	6,7	8	5,8	13	9,6	4	3,1	12	9,1	14	9,7	30	7,4

Tab. 4. Dôvody ciest respondentov do ČR v súčasnosti

Dôvody ciest	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Zamestnanie, škola	23	17,2	21	15,3	15	11,0	16	12,2	9	6,8	34	23,4	59	14,5
Nákupy	52	38,8	40	29,2	49	36,0	53	40,5	47	35,6	41	28,5	141	34,6
Rodina, známi	19	14,2	22	16,1	20	14,7	18	13,7	18	13,6	25	17,4	61	15,0
Rekreácia, kultúra, šport	16	11,9	19	13,9	17	12,5	18	13,7	14	10,6	20	13,9	52	12,8
Iný dôvod	24	17,9	35	25,5	35	25,7	26	19,8	44	33,3	24	16,7	94	23,1

3. SLEDOVANOSŤ ČESKÝCH ELEKTRONICKÝCH MÉDIÍ

Sledovanosť českých elektronických médií by teoreticky rozdelenie československej federácie nemuselo v krátkodobom časovom horizonte výrazne ovplyvniť. Na priechodnosť televízneho a rozhlasového signálu nemá nová štátna hranica takmer žiadny vplyv – nedokáže ho zastaviť, sledovanosť neovplyvňuje rozdelenie meny ani pohyb kurzu slovenskej a českej koruny, atď.

Veľmi ťažko je však porovnávať stav v tejto oblasti pred rokom 1993 a teraz, pretože zistiť sledovanosť pred šiestimi rokmi v podstate nie je reálne. Okrem toho túto skutočnosť ešte viac zneprehľadňuje fakt, že v posledných rokoch vzniklo pomerne veľké množstvo nových mediálnych subjektov.

Zistené informácie z roku 1998 nám však vykazujú až prekvapivo vysoké hodnoty. Viac ako polovica respondentov (53,3%) uvádza, že vysielanie českých televíznych staníc sleduje

každodenne. S narastajúcou vzdialenosťou od štátnej hranice sa sledovanosť výrazne neznižuje, rozdiely však možno pozorovať v jej jednotlivých úsekoch. Najmarkantnejšie sa vymyká región Záhoria, kde každodenne sleduje české televízne stanice až 69,5% respondentov. Vysoké hodnoty sledovanosti môžu byť spôsobené kvalitnejšou vysielacou skladbou a vyššou úrovňou ponúkaného televízneho programu v porovnaní so slovenskými komerčnými a hlavne verejnoprávnymi televíznymi okruhmi.

Tab. 5. Sledovanosť českých televíznych staníc respondentmi

Sledovanosť	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Denne	77	57,5	72	52,6	68	50,0	91	69,5	62	47,0	64	44,4	217	53,3
3-5-krát týždenne	27	20,1	25	18,2	27	19,9	22	16,8	22	16,7	35	24,3	79	19,4
1-2-krát týždenne	14	10,4	16	11,7	15	11,0	7	5,3	22	16,7	16	11,1	45	11,1
Menej	10	7,5	16	11,7	16	11,8	8	6,1	16	12,1	18	12,5	42	10,3
Vôbec	6	4,5	8	5,8	10	7,4	3	2,3	10	7,6	11	7,6	24	5,9

Tab. 6. Sledovanosť českých rozhlasových staníc respondentmi

Sledovanosť	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Denne	17	12,9	13	9,5	10	7,4	18	13,7	9	6,8	13	9,0	40	9,8
3-5-krát týždenne	9	6,7	9	6,6	7	5,1	9	6,9	6	4,5	10	6,9	25	6,1
1-2-krát týždenne	7	5,2	8	5,8	8	5,9	7	5,3	6	4,5	10	6,9	23	5,7
Menej	20	14,9	18	13,1	15	11,0	13	9,9	16	12,1	24	16,7	53	13,0
Vôbec	81	60,4	89	65,0	96	70,6	84	64,1	95	72,0	87	60,4	266	65,4

Naopak sledovanosť českých rozhlasových staníc je u obyvateľov slovenského pohraničia pomerne nízka, keď 65,4% ich nepočúva vôbec. Rovnako tomu je i pri rozdelení v závislosti od vzdialenosti od štátnej hranice a v závislosti od jej úseku. Ani v jednej z vyčlenených zón a oblastí počet tých, čo české stanice nepočúvajú, neklesne pod 60%.

4. POSTOJE V PRÍPADNOM REFERENDE O BUDÚCNOSTI FEDERÁCIE

K rozdeleniu československej federácie prišlo na základe rozhodnutia politických reprezentácií po parlamentných voľbách v roku 1992. Niektoré politické subjekty vtedy tvrdili, že k tak závažnému rozhodnutiu je potreba mandát v podobe vypísania referenda. Väčšinou predpokladali, že ľudia sa vyslovia proti rozdeleniu, čo potvrdzovali vtedajšie ako aj neskoršie prieskumy verejnej mienky (ŘEHÁK, DANĚK, 1997).

V sledovanom súbore respondentov sa nadpolovičná väčšina (54,3%) vyjadrila, že v roku 1992 by hlasovala za zachovanie federácie. 19,4% by bola za osamostatnenie oboch republík, ostatní nevedia, či by sa referenda zúčastnili, alebo by sa nezúčastnili.

Čo sa týka geografickej diferenciácie, v jednotlivých vyhraničených zónach a oblastiach sa podiel respondentov za vtedajšie zachovanie federácie pohyboval v rozmedzí od 49,3% (Kysuce) po 60,3% (Záhorie) a podiel respondentov za jej rozdelenie od 14,5% (Záhorie) po 22,9% (Kysuce).

Tab. 7. Postoj respondentov v prípadnom referende o budúcnosti československej federácie

Postoj	Zóna 1		Zóna 2		Zóna 3		Záhorie		Považie		Kysuce		Spolu	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Zachovanie federácie	79	59,0	71	51,8	71	52,2	79	60,3	71	53,8	71	49,3	221	54,3
Osamostatnenie oboch republík	23	17,2	27	19,7	29	21,3	19	14,5	27	20,5	33	22,9	79	19,4
Nevie, či by sa zúčastnil	18	13,4	24	17,5	21	15,4	18	13,7	22	16,7	23	16,0	63	15,5
Nezúčastnil by sa	14	10,4	15	10,9	15	11,0	15	11,5	12	9,1	17	11,8	44	10,8

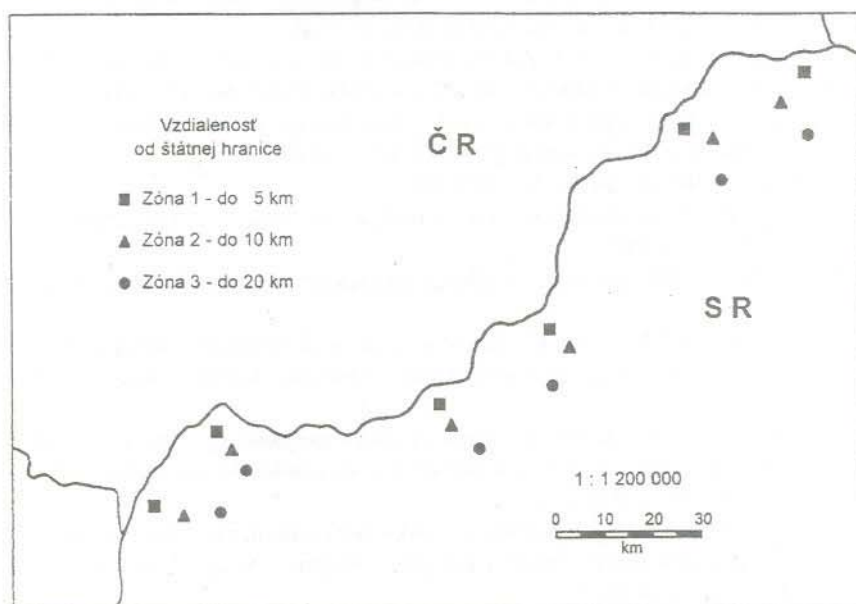
V obdobnom prieskume vykonanom v českej časti pohraničia sa až 63,5% respondentov vyslovilo, že v roku 1992 by hlasovalo za zachovanie federácie a 12,4% za jej rozdelenie (ŘEHÁK, DANĚK, 1997). Oproti slovenskej časti sú to hodnoty výraznejšie v prospech zachovania federácie, čo je prekvapivé vzhľadom na fakt, že česká strana v nej bola tým „silnejším článkom“. Na tejto skutočnosti sa čiastočne mohol (ale nemusel) podpísať dvojročný časový posun oboch výskumov a to aj napriek tomu, že otázka nebola zameraná na aktuálny názor, ale na postoj v roku 1992.

ZÁVER

Slovensko-české pohraničie patrilo vždy k špecifickým územiám, aj keď v historickom vývoji sa jeho postavenie z pohľadu socioekonomického i politického pomerne často menilo. Osamostatnenie oboch republík v roku 1993 a vznik novej štátnej hranice prináša so sebou utváranie bariérového efektu, ktorý sa prejavil utlmením cezhraničných aktivít obyvateľstva.

Určitý pokles môžeme pozorovať aj v závislosti od vzdialenosti od štátnej hranice, no tieto rozdiely nie sú až také výrazné. Naopak diferencie medzi jednotlivými úsekmi hranice sú oveľa podstatnejšie. Previazanosť regiónu Záhoria na ČR je vyššia ako u iných oblastí a cezhraničné aktivity sa tu uberajú viacerými smermi. Oblasť Kysúc sa pre zmenu viac ako pri ostatných úsekoch obmedzuje na cezhraničnú dochádzku za prácou a obyvatelia tu sú častokrát závislí na pracovných príležitostiach v severomoravskom regióne.

Existencia v spoločnom štáte sa u prevažnej väčšiny obyvateľstva prejavila v pozitívnom postoji k českej strane, v dobrých vzájomných kontaktoch častokrát podporených rodinnopríbuzenskými vzťahmi. V užšom okruhu respondentov (prevažne nižšie vekové skupiny) bol však badateľný nepriaznivý až nenávisťný obraz Čecha, ktorý prerastal až v nacionalizmus. Tieto otázky a ich riešenie sú dôležité aj z toho dôvodu, že analýza postojov obyvateľstva k Čechom i k ďalším národom, prípadne etnickým skupinám je významná pre poznanie procesov zblížovania sa a utvárania cezhraničnej občianskej pospolitosti, ako dôležitého predpokladu pre úspešné začlenenie do európskych integračných štruktúr.

	Zóna 1	Zóna 2	Zóna 3
Záhorie	Brodské Kátov	Čáry Popudinské Močidlany	Štefanov Dubovce
Považie	Nová Bošáca Horné Srnie	Zemianske Podhradie Borčice	Trenčianske Bohuslavice Skalka nad Váhom
Kysuce	Makov Svrčinovec	Vysoká nad Kysucou Raková	Veľké Rovné Dunajov

Literatúra:

- FALŤAN, L. (1997): Prihraničné regióny a cezhraničná regionálna spolupráca. In: Nové podoby verejnej správy (slovenská flámska skúsenosť). Sociologický ústav SAV, s. 208-217.
- GRASLAND, C., CATTAN, N. (1994): Dynamiques migratoires et recompositions territoriales en Tchécoslovaquie 1960-1992. Equipe P.A.R.I.S. (CNRS – Université Paris I).
- HALÁS, M. (1997): Cezhraničné väzby a spolupráca okresu Skalica s ČR (Diplomová práca). Katedra humánnej geografie a demogeografie PriF UK Bratislava.
- JERÁBEK, M. (1996): Individuální kontakty obyvatel na česko-německé hranici. Sociologický ústav AV ČR.
- MOJZEŠ, M. (1993): Slovensko-české interregionálne vzťahy. In: Územný rozvoj Slovenska na báze regionálnych vied. Kongres slovenskej vedy 93. Zborník referátov z rokovania X sekcie. Bratislava, s. 34-35.
- ŘEHÁK, S. (1997): Aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí. Širší závěrečná správa o řešení grantového projektu GA ČR.
- ŘEHÁK, S., DANĚK, P. (1997): Změny prostorových interakcí v názorech obyvatelstva Moravsko-slovenského pomezí. Analýza výsledků terénního průzkumu.
- SLAVÍK, V. (1997): Sídlnogeografické aspekty rozvoja regiónov na príklade regiónu Záhorie a mesta Skalica. In: Aktuálne problémy regionálneho rozvoja. Zborník z vedeckej konferencie. Banská Bystrica, s. 177-182.
- SLAVÍK, V. (1998): Turistický potenciál regiónu Skalica. Projekt Ecos/Ouverture – Inward II. Skalica, Mestský úrad.
- SLAVÍK, V. a kol. (1998): Skalica – Sídlnogeografická monografia. Skalica, Mestský Úrad (v tlači).
- SLAVÍK, V., HALÁS, M. (1998): Cezhraničné väzby a cezhraničná spolupráca SR a ČR na príklade okresu Skalica. In: Geografické informácie, Katedra geografie FPV UKF (v tlači).
- ŠŤASTNÝ, S. a kol. (1997): Slovensko a jeho susedia – možnosti a predpoklady cezhraničnej spolupráce. In: Nové podoby verejnej správy (slovenská flámska skúsenosť). Sociologický ústav SAV, s. 218-244.
- ZICH, F a kol. (1996): Kdo žije v pohraničí – česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace. Sociologický ústav AV ČR, výskumný tým Ústí nad Labem.

**CHANGES IN TRANSBORDER ACTIVITIES OF INHABITANTS
OF THE SLOVAK-CZECH BORDER REGION**

Marián HALÁS

Summary

The Slovak-Czech border region belonged all the time to specific territories, though from a political and socio-economic point of view, its position changed very often in the history.

In the submitted paper, we study the Slovak side of the Slovak-Czech border region on the

basis of an inquiry survey realized in 18 settlements. The settlements have been divided into zones and regions with an effort to make a geographical differentiation of the respondents opinions and transborder activities. At the same time, the results have been compared with those from a similar survey realized on the Czech side of the border region in 1996.

The new state border creation brought a gradual appearing a barrier effect, displayed by retarding the transborder activities. There was observed the decrease according to the distance from the state border, but these differences are not as clear as those observed between its single segments.

For the next development, there will be necessary to find some new stimulating factors and new economic activities supporting the transborder contacts with the Czech side. This is supported by the fact, that the transborder co-operation makes conditions for creating wider territorial integrating relationships.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

REGIONÁLNY ŠTÁT A JEHO POLITICKOGEOGRAFICKÁ INTERPRETÁCIA

Robert IŠTOK

Abstract

From the political-territorial point of view two categories of a state have been defined so far: unitarian states and federations. The regional differation of some states, reflected in their territorial-political organization, necessitated the formation of the third category – a regional state which is considered to be a compromise between a unitarian state and a federation. The paper tries to define the essence of a regional state from the political-geographical point of view as well as to single out these states on a political map of the world.

Key words: political geography, state, regional state

Štát ako politický región, vymedzený hranicami a vyznačujúci sa určitou organizáciou je aj v súčasnosti najdôležitejším predmetom výskumov politickej geografie. Ich súčasťou sú samozrejme hlavne otázky priestorovo-politických foriem organizácie štátov, čo vyúsťuje do snahy o ich klasifikáciu či triedenie podľa rôznych kritérií.

Pre politickú geografiu je azda najviac inšpiratívne členenie súboru nezávislých štátov na báze vnútornej štátnej organizácie (vnútornej štruktúry resp. učlenenia), teda na základe rozdelenia moci (kompetencií) medzi centrálnymi orgánmi štátu a orgánmi jeho územných častí. V politológii sa v tomto kontexte hovorí o vertikálnej deľbe štátnej moci.

Z hľadiska centrálnej moci je učlenenie štátu podriadené trom hlavným geopolitickým cieľom:

1. zabezpečiť čo najefektívnejšiu mocenskú kontrolu územia štátu,
2. udržať kompaktnosť a územnú celistvosť štátneho územia,
3. upevniť stabilitu vládneho politického systému.

RNDr. Robert IŠTOK, CSc.

*Katedra geografie a geokológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov*

Počas historického vývoja sa vytvorili dve skupiny štátov – štáty unitárne a štáty zložené, ktoré vytvorili základ členenia krajín sveta podľa ich vnútornej štátnej organizácie. Unitárne štáty sú charakterizované jednotnou sústavou najvyšších orgánov, pričom neexistujú žiadne orgány ich teritoriálnych častí, ktoré by sa vyznačovali nezávislou pôvodnou mocou (štátnosťou). Najfrekvencovanejšou a v súčasnosti jedinou formou zloženého štátu je federácia. Jedna z definícií hovorí, že ide o zväz štátov, kde popri orgánoch štátnej moci a správy celej federácie majú jej subjekty vlastné orgány moci a správy (disponujú teda vlastnou štátnosťou).

Keďže neexistuje všeobecne uznávaný model pre uplatňovanie vertikálnej deľby štátnej moci a každý štát pristupuje k naplneniu hlavných geopolitických cieľov z aspektu svojej vnútornej štruktúry individuálne, nadobúdajú v rôznych krajinách a v rôznom čase obe hlavné formy učlenenia štátov rozličný obsah. Toto sa odráža aj v rastúcej zložitosti pri triedení štátov podľa ich učlenenia.

V posledných desaťročiach sa začal presadzovať aj tretí typ štátov, ktorý môžeme charakterizovať ako prechodný medzi unitárnym a zloženým štátom. V odbornej literatúre sa spomína prostredníctvom rôznych termínov. J. Bína (1985) píše o „nepravých federáciách“. Týmto termínom nazval tie štáty, ktoré nebolo možné pre porušenie princípu symetrie zaradiť medzi zložené štáty – federácie. Druhotnú štátnosť v nich vykazuje len určitá časť krajiny, kým vo federácii musia vlastnými štátnymi orgánmi disponovať všetky jej územné celky.

L. Antonowicz (1979) člení zložené štáty z hľadiska medzinárodného práva na spolkové (zväzové) štáty a diferencované štáty, ktoré sú rovnako charakterizované ako nepravé federácie J. Bína. M. Plavcová (1992) a V. Baar a kol. (1996) nazývajú tieto štáty unitárnymi štátmi s autonómnym útvarom.

Z uvedeného vyplýva, že táto prechodná forma je začleňovaná ako medzi štáty unitárne (J. Bína, M. Plavcová, V. Baar a kol.), tak aj zložené (L. Antonowicz). Ide však o pohľad rôznych vied (politickej geografie, politológie, medzinárodného práva), pričom princíp symetrie pre zložené štáty (federácie) striktne presadzuje iba politická geografia.

V roku 1978 Španiel J.F. Badia vo svojej knihe „El Estado Unitario, El Federal y El Regional“ použil termín „regionálny štát“. V politickej geografii sa tento pojem začal výraznejšie presadzovať až od konca 80. rokov. Viacerí autori ho začali využívať na označenie tretieho typu štátov podľa učlenenia (Glassner – de Blij 1989, cit. Koter 1993, Glassner 1996).

Regionálne štáty sú podľa definície M.I. Glassnera a H.J. de Blija (1989, cit. Koter 1993) „tie štáty, v ktorých bola regiónom priznaná značná autonómia v ich rámci, zvlášť regiónom s etnickou rozdielnosťou alebo so značnou vzdialenosťou od jadrového územia“.

Regionálny štát je vytvorený na základe uplatnenia princípu autonómie. V štátoprávnych vzťahoch predstavuje autonómia právne zaručenú relatívnu samostatnosť časti štátu (regiónu), ktorá sa prejavuje vo vytvorení vlastných normotvorných, správnych a súdnych orgánov s kompetenciami riešiť problémy, týkajúce sa daného regiónu.

Autonómia a tým aj regionálny štát vzniká decentralizáciou unitárneho štátu a je vlastne kompromisom medzi ochotou politického centra štátu deliť sa o kompetencie (ktorá je vždy a všade pomerne nízka) a tlakom občanov, aby táto deľba bola realizovaná. Tento tlak, či už priamy (prostredníctvom politických strán a hnutí alebo formou ozbrojeného boja) alebo nepriamy, pramení z viacerých faktorov.

Prioritné sú odlišnosti regiónu s autonómiou oproti ostatnej časti štátu, opierajúce sa o etnický a historickogeografický faktor resp. faktor vzdialenosti či odlúčenosti tohto regiónu od jadrového územia štátu. V prípade etnických odlišností je určujúcou špecifická štruktúra obyvateľstva regiónu (jazyková, konfesionálna), rozdielna od väčšinovej populácie štátu (napr. Katalánsko v rámci Španielska).

Historickogeografický aspekt hrá pomerne významnú úlohu pri vytváraní vnútornej štruktúry niektorých regionálnych štátov. Pri vytváraní autonómnych útvarov sa prihliada na historické kraje, ktoré sa sformovali v priebehu dejín a existovali ako politické regióny v rôznej forme, niekedy aj ako samostatné štáty. Vedomie príslušnosti k týmto celkom pretrváva v čítení ich obyvateľov až do súčasnosti. Po udelení autonómie sa tieto útvary často vracajú k historickým názvom. Tento prístup sa (popri etnickom princípe) uplatnil pri regionalizácii Talianska (70. roky) a Španielska (po roku 1975). Výsledkom je „symetrický“ model regionálneho štátu.

Teritoriálna odlúčenosť regiónu či jeho značná vzdialenosť od jadrového územia štátu sa uplatňuje pri udelení autonómie ostrovom a súostroviám resp. pevninským enklávam (napr. Azory, Madeira, Orkneje, Shetlandy, Cabinda). Viaceré autonómne regióny boli vyhlásené na základe kombinácií spomenutých faktorov (napr. etnický faktor a faktor odlúčenosti sa spája vo vyhlásení autonómie Korziky a Alandských ostrovov).

Regionálne štáty môžeme rozdeliť na základe uplatnenia autonómie na ich teritóriu na dve skupiny:

1. Asymetrické, v ktorých autonómiu získala len určitá časť krajiny, teda autonómny región (regióny) má dvojakú štátnosť, kým ostatná časť územia štátu je spravovaná priamo centrálnou vládou a má iba jednu štátnosť. Sem patrí väčšina regionálnych štátov.
2. Symetrické, v ktorých autonómne regióny pokrývajú celé územie štátu, teda každá časť jeho teritória má dvojakú štátnosť. Tieto regionálne štáty síce spĺňajú princíp symetrie, ktorá je podmienkou ich klasifikácie ako zložených štátov, nespĺňajú však niektoré iné podmienky (napr. neboli proklamované ako federácie).

Najreprezentatívnejšie príklady regionálnych štátov nachádzame v Európe, pričom ako klasický príklad regionálneho štátu môžeme uviesť Taliansko.

Je známe, že Taliansko dospelo k utvoreniu regionálneho štátu podstatne neskôr ako ostatné významné štáty v západnej Európe. V rokoch 476 až 1871 nejestvovalo ako jednotný štátny celok. V tomto období na tomto priestore vzniklo viacero štátov, z ktorých niektoré hrali významnú úlohu v európskej politike (Benátska republika, Neapolské kráľovstvo, Toskánske veľkovojvodstvo, Pápežský štát). Tieto politické útvary vytvorili na území Talianska historické rozdiely, ku ktorým sa pripojili od konca 16. storočia aj ekonomické odlišnosti medzi jeho severnou a južnou časťou.

Po zjednotení a vytvorení národného štátu fungovalo Taliansko v rokoch 1871 až 1945 ako vysoko centralizovaná krajina, pričom výrazne poklesol význam niektorých bývalých centier štátnej moci (Florenca, Turín, Neapol). Trend centralizácie bol posilnený zvlášť počas fašistického režimu (1922 – 1943). S návratom demokracie sa presadila myšlienka opustenia centralistického modelu. Talianska ústava z roku 1947 predpokladala vznik regiónov s autonómnym štatútom.

Regionalizácia Talianska mala dve štádiá a v jej priebehu došlo k transformácii z asymet-

rického modelu na symetrický. Najprv sa v roku 1947 vytvorilo 5 regiónov so zvláštnym štatútom, v ktorých boli vytvorené regionálne zhromaždenia. Šlo o odpoveď na separatistické a iredentistické snahy (Sicília, Južné Tirolsko). Zvláštny autonómny štatút získali nasledovné regióny: Valle d'Aosta, Trentino – Alto Adige, Friuli – Venezia Giulia, Sardínia (Sardegna) a Sicília (Sicilia).

V druhej fáze bolo na ostatnom území štátu vyčlenených ďalších 15 regiónov, ktoré získali podobne rozsiahle právomoci, zosobnené v ich orgánoch. Charakteristické je, že všetky regióny boli vyčlenené na báze historickogeografických faktorov a nesú názvy historických krajín.

Reforma nebola všeobecne prijatá pozitívne a bola kritizovaná pre jej neúplnosť a pre fakt, že nové regionálne orgány neboli vybavené dostatočnými štruktúrami, schopnými presadzovať jej zábery do praxe. Jedným z následkov bol vznik Lombardskej (neskôr Severnej) ligy, bojujúcej za federalizáciu Talianska resp. samostatnosť jeho severnej časti (Padánia). V súčasnosti v krajine realizujú ďalšie opatrenia, smerujúce k ukončeniu regionalizácie (reformy centrálnych orgánov a presun ťažiska ich pôsobenia do regiónov).

Všeobecne možno konštatovať, že trend k rozdeľovaniu moci, teda k decentralizácii kompetencií z centra do regiónov sa rozširuje po celom svete. Tento proces prebieha nielen v rozvojových krajinách, ale aj v novovzniknutých štátoch východnej a juhovýchodnej Európy, hoci najviac prepracovaným spôsobom je realizovaná regionalizácia v západoeurópskych štátoch. Existujú však zároveň snahy už existujúcu autonómiu oslabiť. Jednou z príčin je obava zo separácie autonómnych teritórií.

Na súčasnej politickej mape sveta prevažujú asymetrické regionálne štáty. Symetrické regionálne štáty nachádzame hlavne v Európe. Ide najmä o Taliansko a Španielsko, ale za regionálne štáty so symetrickou štruktúrou sú považované aj Holandsko, Grécko, Írsko a Francúzsko. Z mimoeurópskych štátov má symetrickú štruktúru regionalizmu Južná Afrika. Vývoj, blížiaci sa k symetrickému modelu, prebieha v Spojenom kráľovstve, hoci právomoci orgánov jednotlivých historických krajín sú odlišné.

Za asymetrické regionálne štáty možno považovať Fínsko (autonómiou disponujú Alandy), Portugalsko (Azory, Madeira), Moldavsko (Gagauzsko), Ukrajina (Krym, Barma (7 štátov), Čína (5 autonómnych oblastí), Indonézia (2 zvláštne oblasti), Tadžikistan (Horný Badachšan), Uzbekistan (Karakalpacko), Azerbajdžan (Nachičevan'), Gruzínsko (Adžarsko, Abcházsko, Južné Osetsko), Madagaskar (5 zo 6 provincií), Svätý Tomáš a Princov ostrov (Princov ostrov), Tanzánia (Zanzibar), Antigua a Barbuda (Barbuda), Svätý Kryštof a Nevis (Nevis), Trinidad a Tobago (Tobago) a Kiribati (Banaba).

Ako regionálny štát môžeme klasifikovať aj Rusko. Hoci bolo proklamované ako federácia (aj v oficiálnom názve), jeho vnútorná štruktúra je asymetrická (najvyšší stupeň autonómie má 21 republík, kým oblasti formálne podliehajú priamo centru). Diskutabilné je charakterizovať vzťah medzi niektorými metropolami a ich závislými územiami (Francúzsko, Dánsko, Holandsko) ako relácie v rámci regionálneho štátu. V modeli regionálneho štátu vystupujú aj niektoré závislé územia (Nová Kaledónia, Cookove ostrovy).

Decentralizácia unitárneho štátu na regionálny môže byť východiskovým modelom pre riešenie situácie v štátoch, kde prebiehajú etnické konflikty (Cyprus, Irak, Srí Lanka, Filipíny, Sudán), hoci viaceré pokusy o toto riešenie boli len dočasné a neúspešné.

Model regionálneho štátu ako tretí typ štátov z hľadiska ich učlenenia je pomerne novým riešením problematiky vertikálnej deľby štátnej moci v konkrétnych podmienkach. Možno povedať, že v praxi prebieha v súčasnosti iba jeho testovanie. Regionálny štát tak treba chápať iba ako jednu z možností hľadania optimálnych relácií medzi politickým centrom štátu a jeho regiónmi.

Literatúra:

- ANTONOWICZ, L. (1979): Mapa polityczna swiata ze stanowiska prawa miedzynarodowego. In: Przegląd geograficzny, t. LI, z. 1, s. 17-38.
- BAAR, V. (1997): Autonomní útvary jako specifické formy administrativního uspořádání státu. In: Teritoriální organizace administrativních systémů státu. Geografické studie No. 3. Banská Bystrica, s. 58-62.
- BAAR, V. – RUMPEL, P. – ŠINDLER, P. (1996): Politická geografie. Ostrava.
- BÍNA, J. (1985): Federativní státy světa. In: Sborník ČSGS, r. 90, č. 1, s. 46-55.
- GLASSNER, M.I. (1996): Political Geography. New York.
- HNÍZDO, B. (1997): Historické aspekty v politickej geografii. In: Dějiny a současnost, r. 1997, č. 4, s. 31-35.
- IŠTOK, R. (1997): Geopolitické aspekty územno-správneho členenia v kontexte Slovenskej republiky. In: Politický systém Slovenskej republiky (stav – kontexty – perspektíva). Prešov.
- IŠTOK, R. (1997): Štát na politickej mape sveta. Politickogeografické a geopolitické aspekty. Prešov.
- KAŠPAR, M. (1994): Itálie: od centralismu k regionalismu. In: Mezinárodní politika, r. XVIII, č. 4, s. 11-12.
- KOTER, M. (1993): Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia. In: Region, regionalism – pojecia i rzeczywistosc. Warszawa, s. 49-74.
- KŘÍŽKOVSKÝ, L. – ADAMOVÁ, K. (1992): Základy politologie. Praha.
- LIĐÁK, J. – KOGANOVÁ, V. (1998): Politológia pre ekonómov. Bratislava.
- PLAVCOVÁ, M. (1992): Základy státovědy. Hradec Králové.
- SCRUTON, R. (1989): Slovník politického myšlení. Brno.
- TÓTH, R. (1994): Základy politologie. Praha.

REGIONAL STATE AND ITS POLITICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION

Robert IŠTOK

Summary

Political geography is naturally interested in the ways in which states are organized in territorial-political terms. State systems are continually being altered. Federal states become more centralized and unitary states grant more autonomy to regions within them. A solution to the dilemma, and a possible label for states approaching a midway area between federalism

und unitarism, is suggested by the title of a book „El Estado Unitario, El Federal y El Estado Regional“ by the Spanish scholar Juan Fernando Badia. This is then term regional state. Into this category we may place those unitary states in which considerable autonomy has been granted to regions of ethnic or historically distinctiveness or remoteness from the core area. Most of the really good example at the moment is Italy. The trend toward devolution of competentions and decentralization of activity from the capital to the constituent civil divisions is spreading around the world. The regional state exists in two models – symmetrical and asymmetrical. Regional states for example are Spain, Portugal, Greece, Netherlands, Moldova, China, Uzbekistan, Tanzania, St.Kitts and Nevis, Kiribati and others.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

REGIONÁLNE ASPEKTY NEÚČASTI NA VOEBÁCH DO NR SR 1994

Peter MARIOT

Abstract

Population s participation in elections to the National Council of the SR dropped from 93.2% in 1990 and 81.8% in 1992 to 75.6% in 1994. It is estimated that the group of constituency which voluntarily does not use their right to vote is increasing. It is possible to expect that about 27-29% of entitled voters will not take part in 1998 elections to the National Council of the SR. Any political subject attempting to obtain the votes must be interested in assessments of absenting voters and the regional aspects of the phenomenon.

Analysis of the population s participation in the elections to the National Council of the SR held in autumn 1994 showed that there are two macro-regions in the territory of the SR where a lower interest of population in elections is observable: western Slovakian area with districts Skalica, Senica, Myjava, Malacky, Pezinok, Senec, Hlohovec, Galanta, Šaľa, Nitra, Levice and eastern Slovakian area with districts Poprad, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Gelnica, Košice-rural area, Trebišov. Besides these two macro-regions a lowered share of voters is detectable also in larger towns of the SR.

Key words: Slovakia, political geography, elections

1. Vývoj neúčasti na voľbách na celoslovenskej úrovni

V období zhruba štyroch rokov (jún 1990 – september 1994) sa uskutočnili trikrát voľby do slovenského parlamentu. V rokoch 1990 a 1992 sa volili poslanci do Slovenskej národnej rady pôsobiacej v rámci Česko-Slovenskej federatívnej republiky. Na jeseň 1994 rozhodovali voliči o rozdelení mandátov v Národnej rade SR, ktorá vznikla po vyhlásení samostatnej Slovenskej republiky a stala sa jej suverénnym zákonodárnym orgánom.

Výsledky všetkých troch volieb dovolili sledovať intenzitu a štruktúru preferencií jednotlivých politických subjektov na rôznej regionálnej úrovni. Tieto analýzy umožnili načrtnúť niektoré geograficky relevantné črty politických preferencií obyvateľov SR (napr. ich vzťah

RNDr. Peter MARIOT, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

k národnostnej, religióznej, sociálnej štruktúre obyvateľstva a pod.). Súčasne poukázali na viaceré dôležité témy, ktoré neboli zatiaľ predmetom podrobnejšieho štúdia. K nim možno zaradiť tiež hodnotenie regionálnych aspektov neúčasti na parlamentných voľbách.

Potrebu takéhoto pohľadu zdôvodňuje jednak celkove stúpajúci trend neúčasti obyvateľstva SR na parlamentných voľbách, ale tiež vzrastajúca regionálna diferenciacia negatívneho postoja obyvateľstva k volebnému rozhodovaniu (tab. 1).

Tab. 1. Vývoj neúčasti na voľbách do slovenského parlamentu v rokoch 1990-94

Rok	Celkový počet voličov	Neúčasť (v %)				
		SR	Bratislava	Západ	Stred	Východ
1990	3 622 650	6,75	8,53	6,52	6,61	6,67
1992	3 770 073	18,24	25,49	17,19	16,69	18,80
1994	3 876 555	24,35	34,28	23,51	21,59	25,03

Voľby do NR SR 1994 ukázali, že popri sympatizantoch s rôznymi politickými subjektmi uchádzajúcimi sa o hlasy voličov, jestvuje na Slovensku početná skupina obyvateľstva, ktorá nemá záujem venovať v parlamentných voľbách svoj hlas ani jednej strane, či hnutiu. Aj keď vezmeme do úvahy, že asi 47 tis. hlasov nebolo platných z formálnych príčin, počet nevoličov (získaný ako rozdiel medzi počtom osôb zapísaných do zoznamu voličov a počtom platných hlasov) na celom území SR dosiahol 1001,1 tis. osôb. Celú skupinu obyvateľov SR, ktoré majú právo zúčastniť sa parlamentných volieb možno teda rozdeliť na dve podskupiny – podskupinu voličov (osôb, ktoré odovzdajú právoplatný hlas) a podskupinu nevoličov. Kým podskupina voličov je veľmi exaktne rozčlenená na sympatizantov jednotlivých politických subjektov, podskupina nevoličov vystupuje z hľadiska výsledku svojho postoja k voľbám ako homogénna množina. Počet jej príslušníkov sa v roku 1994 v absolútnych hodnotách už takmer vyrovnal počtu voličov podporujúcich najsilnejší subjekt na slovenskej politickej scéne, ktorým bolo HZDS (tab. 2).

Tab. 2. Podiel nevoličov vo voľbách do NR SR 1994

Osôb zapísaných do zoznamu volieb	v tis.	SR	Bratislava	Západ	Stred	Východ
		3 876,5	361,1	1264,7	1174,5	1076,1
Platných hlasov	tis.	2 875,4	233,9	950,9	903,3	784,1
	%	74,2	64,8	75,2	76,9	72,9
Nevoličov	tis.	1001,1	127,2	313,8	271,2	292,0
	%	25,8	35,2	24,8	23,1	27,1
Hlasy pre HZDS	tis.	1005,5	59,5	319,2	400,6	226,0
	%	34,9	25,4	33,5	44,3	28,7

Predvolebné prieskumy uskutočnené v auguste 1998 dokonca naznačujú, že vo voľbách do NR SR uskutočnených v septembri 1998 sa zachová viac ako štvrtinový podiel nevoličov. Vzhľadom na predpokladané preferencie jednotlivých strán a hnutí kandidujúcich v týchto voľbách možno reálne očakávať, že k nevoličom bude patriť viac osôb ako ku sympatizantom víťaznej strany, či hnutia.

Skupina nevoličov je preto veľmi zaujímavým objektom štúdia z viacerých aspektov. Azda najvýznamnejším z nich je skutočnosť, že z teoretického hľadiska je pre každý politický subjekt bohatým potenciálnym zdrojom hlasov. Aby sa však tento zdroj dal reálne využiť, treba lepšie spoznať základné črty charakterizujúce príslušníkov tejto skupiny (napr. demografickú a sociálnu štruktúru, motívy negácie volieb, priestorové rozmiestnenie a i.).

Vzhľadom na obmedzený rozsah nášho príspevku dokumentujeme len jednu črtu tejto takmer úplne neznámej skupiny – zastúpenie nevoličov podľa veľkostných skupín obcí SR na základe údajov z volieb do NR SR v roku 1994.

Tab. 3. Zastúpenie nevoličov podľa veľkostných skupín obcí SR

Osôb zapísaných do zoznamu voličov	Obcí spolu	Osôb zapísaných do zoznamu	Platných hlasov	%	Nevo- ličov	%	HZDS osôb	HZDS %
0 – 199	547	70383	60418	85,84	9965	14,16	23879	33,93
200 – 499	987	331004	275697	83,29	55307	16,71	102640	31,01
500 – 999	685	482564	387713	80,34	94851	19,66	152824	31,67
1000 – 1999	388	478297	380531	79,56	97766	20,44	154884	32,38
2000 – 4999	140	407846	309035	75,77	98811	24,23	122386	30,01
5000 – 9999	40	296201	210745	71,14	85456	28,86	63738	21,51
10000 – 19999	30	428808	302617	70,57	126191	29,43	108547	25,31
20000 – 49999	20	595952	420031	70,48	175921	29,52	136233	22,86
50000 a viac	6	785700	528671	67,29	257029	32,71	140357	17,86
SR spolu	2845	3876555	2875458	74,18	1001097	25,82	1005488	25,94
5000 a viac	96	2106661	1462064	69,19	644397	30,81	448875	21,30

Pohľad na tab. 3. umožňuje konštatovať, že na celoslovenskej úrovni so vzrastajúcim počtom voličov obcí vzrastá podiel príslušníkov skupiny nevoličov. Pritom sa mení aj jej postavenie v rámci všetkých osôb s volebným právom. Vo veľkostných typoch obcí s viac ako 5000 obyvateľmi už patrí ku skupine nevoličov najväčší absolútny počet i relatívny podiel osôb z osôb zapísaných do zoznamu voličov.

Keďže v mestách SR s viac ako 5000 voličmi (ktoré tvoria 3,4% všetkých obcí SR) sústreďuje až 64,3 % z celoslovenského počtu nevoličov venujeme v druhej časti nášho príspevku detailnejšiu pozornosť práve tejto veľkostnej skupine obcí SR.

2. Neúčast na voľbách v mestách s viac ako 5000 osobami zapísanými do zoznamu voličov

Napriek tomu, že so vzrastajúcim počtom celkového počtu voličov v mestách SR s viac ako 5000 obyvateľmi všeobecne vzrastá aj podiel nevoličov, existujú v tomto súbore pomerne veľké rozdiely. Na ich lepšie vyjadrenie sme uskutočnili typizáciu miest SR s viac ako 5000 obyvateľmi podľa výšky podielu nevoličov.

Tab. 4. Typizácia miest SR s viac ako 5000 voličmi na základe podielu nevoličov

Podiel nevoličov (%)	Počet vydaných obálok		
	5000 – 9999	10000 – 19999	20000 – 35000
15,0 – 22,9	Bb 1	Bb 2	Bb 3
23,0 – 30,9	Ba 1	Ba 2	Ba 3
31,0 – 38,9	Ab 1	Ab 2	Ab 3
39,0 – 47,0	Aa 1	Aa 2	Aa 3

V 96 mestách SR, v ktorých bolo pri voľbách do NR SR 1994 zapísaných do zoznamu voličov viac ako 5000 osôb, dosiahol podiel nevoličov hodnotu 30,81 %. Tento údaj je však skutočne len aritmetickým priemerom súhrnu miest s viac ako 5000 voličmi, ktorý skresľuje najmä postavenie Bratislavy a Košíc, ale aj ďalších štyroch miest SR, v ktorých bolo do zoznamu voličov zapísaných viac ako 50 tis. osôb (Prešov, Nitra, Žilina, Banská Bystrica). Preto je vhodné všimnúť si zastúpenie nevoličov zvlášť aspoň podľa dvoch veľkostných skupín miest (5-20 tis., resp. 20 tis. a viac).

V mestách SR s 5000-19999 voličmi bol priemerný podiel nevoličov 29,19 %. Vo väčšine (37) zo 70 miest tejto veľkostnej skupiny sa podiel nevoličov pohyboval v intervale 23-31 %, teda okolo jej priemeru. V rámci tejto veľkostnej skupiny miest sa v podstate výraznejšie neprejavuje priama závislosť medzi počtom voličov a podielom nevoličov. Väčší vplyv ako početnosť voličov má na podiel nevoličov geografická poloha mesta. Na tomto princípe možno vysvetliť aj získané extrémne hodnoty.

Najvyšší podiel nevoličov sa vyskytuje v mestách, ktoré ležia v dvoch celoslovensky výrazných oblastiach nízkej volebnej účasti – na Záhorí (Holíč 43,11 %, Skalica 43,10 %, Malacky 36,70 %, Senica 34,66 %, Stupava 34,21 %), resp. v oblasti Východoslovenskej nížiny (Veľké Kapušany 37,69 %, Kráľovský Chlmec 36,20 %, Trebišov 32,95 %). Skupina týchto miest, v ktorých zaregistrovali 5 až 20 tis. voličov, rozširujú ešte menšie mestá SR (Levoča 37,64 %, Veľký Krtíš 36,11 %, Senec 35,83 %, Moldava n.B. 34,33 %, Fiľakovo 34,25 %, Šaľa 33,68 %), v ktorých nezaujím o voľby súvisí zrejme s málo známymi činiteľmi zasahujúcimi do sociálnej sféry.

Na rozdiel od miest tvoriacich skupinu maximálnych extrémov hodnôt neúčasti osôb zapísaných do zoznamu voličov v mestách SR od 5 do 20 tis. obyvateľov, je skupina miest, ktorých obyvateľstvo prejavuje podstatne pozitívnejší vzťah k parlamentárnym voľbám z prie-

storového hľadiska podstatne heterogénnejšia a len náznakom korešponduje s tradičnými regiónmi vysokej volebnej účasti na Slovensku, ku ktorým patria Orava (Tvrdošín 15,15 %), Kysuce (Kysucké N. Mesto 22,63 %), stredné Považie (Nová Dubnica 21,31 %, Bytča 21,51 %), stredné Pohronie (Žiar nad Hronom 22,16 %, Nová Baňa 22,59 %). Zostávajúce mestá, v ktorých podiel nevoličov nepresahuje 23 %, sa ponúkajú ako špecifické objekty pre zisťovanie motívov vedúcich k vyššiemu záujmu ich obyvateľstva na voľbách.

V skupine miest SR, v ktorej bolo pri voľbách roku 1994 zaregistrovaných v zozname voličov viac ako 20 tis. osôb sa už podstatne výraznejšie prejavuje priama závislosť medzi počtom obyvateľov mesta a podielom nevoličov. Ale aj v tomto súbore možno poznávať vstup polohy vo vzťahu k oblastiam zvýšenej účasti obyvateľstva SR na voľbách. Preto je vo väčších mestách stredného Považia, ktoré je výraznou oblasťou vysokej volebnej účasti (Považská Bystrica 23,64 %, Trenčín 24,92 %, Žilina 25,84 %) podiel nevoličov menší ako vo väčšine miest príslušných k tejto veľkostnej skupine (27-31%). Extrémne vysoké hodnoty podielu nevoličov zaznamenali v mestách Michalovce (36,29 %), Lučenec (35,31%), Levice (34,42 %), Humenné (32,45 %) a Poprad (32,45 %).

K týmto maximám sa pripájajú aj dve najväčšie mestá SR Bratislava (36,62 %) a Košice (34,21 %). V oboch spolu bolo pri sledovaných voľbách zistených 195 210 nevoličov (35,85 % z počtu osôb zapísaných v zozname voličov), čo znamená, že každý piaty nevolič na Slovensku žije v jednom z týchto miest.

Záverom možno konštatovať, že výskumy orientované na skupinu nevoličov sú u nás iba v začiatkoch. Štatistické údaje o nevoličoch možno zatiaľ získať iba na základe prepočtov oficiálnych výsledkov volieb. Bolo by však vhodné, keby sa tieto veľmi skromné podklady obohatili o údaje získané špeciálnymi prieskumami.

Podakovanie

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu 2/4064/98, ktorému bol pridelený grant na základe odporúčania vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra:

- BRUNN, S.D., VLČKOVÁ, V. (1994): Parties, Candidates and Competitive Regions in the 1992 Slovak National Council Elections. *Geografický časopis*, 46, 231-246, Bratislava.
- KRIVÝ, V. – FEGLOVÁ, V. – BALKO, D. (1996): Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania. *Nadácia Médiá*, 417 s., Bratislava.
- MARIOT, P. (1991): Priestorové hodnotenie výsledkov volieb do Slovenskej národnej rady (jún 1990). *Geografický časopis*, 43, 231-249, Bratislava.
- MARIOT, P. (1993): Die Wahlen in den Slowakischen Nationalrat in dem Jahren 1990 und 1992. *Geographische Zeitschrift*, 81, 1-2, 82-97, Stuttgart.
- MARIOT, P. (1998): Špecifiká volebných preferencií obyvateľov okresných miest SR v roku 1994. In: *Podobnosti a rozdiely vývoje mest ČR a SR po roce 1990. Regiograph*, 17-27, Brno.
- MARIOT, P. (1997a): Spatial aspects of the 1994 elections for the National Council of the Slovak Republic. *Moravian Geographical Reports*, 4, 1, 52-60, Brno.

- MARIOT, P. (1997b): Slovak Republik. Nationalities – Religiousness – Electoral Preferences. *Földrajzi értesítő*, 3-4, 183-189, Budapešť.
- MARIOT, P. (1997c): Regióny volebnej preferencie na západnom Slovensku. *Geographia Slovaca*, 12, 99-105, Bratislava.
- MARIOT, P. (1997d): Základné črty volebných preferencií obyvateľstva v slovensko-českom pohraničí. In: *Podobnosti a rozdiely vo vývoji SR a ČR po rozdelení ČSFR*. Geografický ústav SAV, 65-82, Bratislava.

REGIONAL ASPECTS OF ABSENCE IN 1994 ELECTIONS TO THE NATIONAL COUNCIL OF THE SR

Peter MARIOT

Summary

Between June 1990 and September 1994 three elections to the National Council of the SR were held. Absence of constituency at the poll grew from 6.75 (1990) to 24.35% (1994). In 1994 the share of the absenting voters was higher than the number of votes given to the most successful political subject (HZDS) (table 2). Analyses of representation of the absenting constituency in various groups of communities in the SR revealed that with increasing number of voters in a community also the relative number of absenting voters increases (Table 3). In towns with more than 5,000 voters (representing only 3.4% of all communities) as much as 64.3% of overall number of absenting voters of Slovakia concentrated.

Research oriented to the group of absentees has only began. Statistic data on absentees can be obtained only by calculations made from official results of particular elections. Special research is therefore desirable.

Recenzent: RNDr. Robert Ištók, CSc.

POSTAVENIE NAJVÄČŠÍCH MIEST SLOVENSKA V JEHO DOPRAVNEJ SIETI

František PODHORSKÝ

Abstract

A set of the biggest towns of Slovakia each with population number over 30 thousand includes 25 towns which is 18.4% of all towns in Slovakia. Their population represents 62.1% of urban and 33.3% of total population of Slovakia, hence their position in a set of the Slovak towns is a dominating one. They are also the most important transport centres and junctions of all kinds of transports.

Key words: Slovakia, towns, transport

RNDr. František PODHORSKÝ, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

Úvod

Mestá na Slovensku predstavujú sídla, kde sa koncentrujú ekonomické, administratívne a spoločenské aktivity. Môžeme k nim zaradiť výrobu (hlavne priemysel), administratívu, obchod, služby, kultúrne, zdravotnícke, školské a vedecko-výskumné ustanovizne. Tieto aktivity na seba nadväzujú vo väčšej, alebo menšej miere. Sú podstatou existencie miest. Určujú význam a funkcie miest v sídelnom systéme Slovenska. K týmto aktivitám treba priradiť dopravu, ktorá je nevyhnutným predpokladom rozvoja uvedených aktivít a patrí tak k základným faktorom ekonomického a spoločenského rozvoja miest. Stimuluje rozvoj miest a zabezpečuje väzby so zázemím ako aj ďalšími susednými administratívnymi a ekonomickými centrami.

Výber miest

V súčasnosti je na Slovensku podľa platnej legislatívy 136 miest. Z nich sme vybrali mestá, ktoré majú viac ako 30 tis. obyvateľov. Spolu je ich 25, t.j. 18,4 % z celkového počtu miest Slovenska. Majú však 62,1 % obyvateľov miest a 35,3 % všetkého obyvateľstva Slovenska. Z tohto hľadiska majú tieto mestá rozhodujúce postavenie v súbore slovenských miest. Predstavujú rozhodujúce zdroje a ciele prepravy, vrátane dochádzky do práce, škôl, obchodov a služieb. Okrem toho v rámci dopravnej siete Slovenska predstavujú najvýznamnejšie dopravné centrá a križovatky jednotlivých druhov dopravy.

Podľa postavenia v administratívnom systéme a počtu obyvateľov sem patria mestá Bratislava, Košice, Prešov, Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Trnava, Trenčín, Martin, Poprad, Prievidza, Zvolen, Nové Zámky, Považská Bystrica, Michalovce, Spišská Nová Ves, Komárno, Levice, Humenné, Liptovský Mikuláš, Bardejov, Topoľčany, Piešťany, Ružomberok a Lučenec.

Uvedený súbor miest z teritoriálneho hľadiska nie je na území Slovenska rozmiestnený rovnomerne, možno badať tendenciu jeho koncentrácie najmä v západnej a centrálnej časti Slovenska, prípadne na Považí. To však súvisí s geografickou distribúciou obyvateľstva Slovenska, ktorého väčšia časť sa koncentruje v západnej polovici územia.

Charakteristika vybraných miest

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, súbor vybraných miest tvorí základ sídelnej siete, ako aj dopravných stredísk Slovenska. Tieto mestá sú vo viacerých znakoch podobné, alebo rovnaké. K takým znakom patrí pozícia v administratívnom systéme, v dochádzke do zamestnania, škôl, služieb, poloha v dopravnej sieti, intenzita spojov verejnej osobnej dopravy.

Postavenie vybraného súboru miest v administratívnom systéme vyjadruje skutočnosť, že všetky mestá sú administratívnymi strediskami jednak menších regiónov, okresov a osem z nich sú strediská väčších celkov, krajov. Treba zdôrazniť, že administratívnu funkciu majú tieto mestá nepretržite s výnimkou Piešťan a Ružomberka, ktoré ju stratili v rokoch 1960-1996. Viaceré mestá, ktoré nie sú krajskými centrami, si vytvorili postavenie nadregionálnych centier. Týka sa to najmä Martina, Popradu, Michaloviec a Zvolena. Koncentrácia administratívno-riadiacich inštitúcií vyššieho rangu vyvoláva následný pohyb obyvateľstva zo zázemia do týchto inštitúcií, čo má dopad na prepravné požiadavky na osobnú dopravu.

Ďalším znakom, v ktorom sú vybrané mestá rovnaké, alebo podobné, je koncentrácia pracovných miest. Využívajú ich nielen obyvatelia miest, ale aj užšieho a širšieho zázemia, ktorí dochádzajú do miest za prácou. Dochádzka do práce vyvoláva prepravné kapacity v oblasti osobnej dopravy.

Výrazným charakteristickým znakom, rovnakým pre všetky vybrané mestá, je koncentrácia obchodov, služieb, zdravotníckych a školských zariadení. Tieto zariadenia formujú jednu z najzákladnejších funkcií miest, robia mesto mestom, vytvárajú terciárnu sféru. Podobne ako pracovné miesta slúžia nielen obyvateľom miest, ale aj obyvateľom užšieho i širšieho zázemia, ktorí do týchto zariadení dochádzajú. Z tohto dôvodu dochádza opäť k nárokom na prepravné kapacity v oblasti osobnej dopravy. Táto skutočnosť spôsobila, že v dôsledku dochádzky do práce, škôl, obchodov, služieb, zdravotníckych zariadení do týchto miest sa sformovala sieť liniek hromadnej osobnej dopravy. Celková suma dochádzajúcich do práce a škôl v uvedených mestách je v rozpätí od 10.254 v Komárne do 106.476 v Bratislave. Charakteristická je jednak podobnosť v počte dochádzajúcich do miest a tiež koncentrácia dochádzajúcich do najväčších stredísk. Počet dochádzajúcich sa v 13 mestách pohybuje od 10.254 do 13.900, do piatich najväčších stredísk dochádza až 47,5% všetkých dochádzajúcich.

Ďalším znakom, charakteristickým pre všetky mestá, je ich dobrá dopravná poloha v dopravnej sieti. Prejavuje sa lokalizáciou týchto miest na dôležitých železničiach a cestách, najmä na križovatkách. Z hľadiska polohy na železničiach, z miest, ktoré hodnotíme, iba Bardejov leží na koncovej trati, ostatné mestá sú jednak križovatkami železníc, alebo zaujímajú polohu na dôležitých železničných tratiach. Medzi prvú skupinu patria mestá Bratislava, Košice, Žilina, Poprad, Trnava, Trenčín, Nové Zámky, Spišská Nová Ves a Zvolen na dvojkoľajných tratiach, Banská Bystrica, Prešov, Prievidza, Levice, Komárno na jednokľajných tratiach. V druhej skupine sú Piešťany, Považská Bystrica, Ružomberok, Liptovský Mikuláš na dvojkoľajných tratiach, Nitra, Michalovce na jednokľajných tratiach. Čo sa týka polohy týchto miest v rámci cestnej siete, všetky analyzované mestá sú križovatkami automobilových ciest rozličných kategórií.

Ak možno konštatovať, že vybrané mestá sú v určitých vlastnostiach znakov, resp. ukazovateľov rovnaké, alebo podobné, sú iné vlastnosti týchto znakov, ktorými sa tieto mestá od seba líšia. Odlišnosti možno registrovať v takých ukazovateľoch ako sú veľkosť miest, administratívne postavenie, dopravná poloha, kvantita väzieb. Všetky sú relevantné z dopravného – geografického hľadiska.

Veľkosť miest, vyjadrená počtom obyvateľov, patrí k najvýraznejším charakteristikám miest. Z hľadiska počtu obyvateľov možno daný súbor miest rozdeliť do štyroch skupín. Prvú skupinu tvoria mestá, ktoré majú od 30 tis. do 40 tis. obyvateľov. Je ich spolu 10 a z hierarchického hľadiska sú to všetko okresné mestá. V druhej skupine sú mestá s počtom obyvateľov od 40 tis. do 60 tis. Spolu je ich sedem a z hľadiska administratívneho postavenia 5 z nich sú okresné mestá, iba Trenčín zastáva funkciu krajského mesta. Do tretej skupiny sú zaradené mestá so 60 tis. až 100 tis. obyvateľmi. Spolu je ich 6. Päť z nich sú krajské mestá, Martin je okresným strediskom. Spolu s poslednou skupinou miest nad 100 tis. obyvateľov, ktorú tvoria Bratislava a Košice, predstavujú najvýznamnejšie sídelné zoskupenia Slovenska. Z hľadiska administratívneho postavenia tieto mestá tvoria tri skupiny. V prvej skupine sú

mestá s funkciou okresných sídiel. Je ich spolu 17, čiže tvoria nadpolovičnú väčšinu celého súboru. Druhú skupinu tvoria mestá, ktoré sú krajskými sídlami. Spolu je ich sedem. V tretej skupine je iba Bratislava, ktorá ako hlavné mesto v rámci miest stojí v hierarchickom rebríčku na najvyššom mieste.

Dopravná poloha je typickým znakom dopravnogeografického charakteru. V súbore klasifikovaných miest sú mestá, ktoré sú križovatkami dvojkoľajných, alebo jednkoľajných tratí, mestá s polohou na dvoj- alebo jednkoľajnej trati. Na základe týchto skutočností sme rozlíšili štyri skupiny miest. Prvú skupinu tvoria mestá na jednkoľajných tratiach a nie sú železničnými križovatkami. Takú polohu majú Nitra, Michalovce, Topoľčany a zaradili sme tu aj Bardejov, ktorý tvorí konečnú železničnú stanicu na trati Prešov-Kapušany-Bardejov. Druhú skupinu tvoria mestá na dvojkoľajných tratiach a nie sú križovatkami. Patria sem Piešťany, Považská Bystrica, Ružomberok a Liptovský Mikuláš. V tretej skupine sú mestá, ktoré sú križovatkami na jednkoľajných tratiach. V tejto skupine sú Banská Bystrica, Komárno, Levice, Prievidza, Lučenec, Prešov a Humenné. V štvrtej skupine sú zaradené mestá, ktoré sú železničnými križovatkami na dvojkoľajných tratiach. Sú to Bratislava, Košice, Žilina, Nové Zámky, Trnava, Poprad, Trenčín, Spišská Nová Ves a Zvolen.

Z hľadiska polohy v cestnej sieti sa pozícia hodnotených miest posudzovala podľa kategórie ciest, ktoré z jednotlivých miest vychádzajú. Jednotlivé kategórie ciest sa bodovo ohodnotili tak, že štvorprúdovým cestám pripadlo 7 bodov, cestám v medzinárodnej cestnej sieti 6 bodov, diaľkovým cestám 1. triedy 5, ostatným cestám 1. triedy 4 body, cestám 2. triedy 2 a cestám 3. triedy 1 bod. Na základe tohto ohodnotenia získali mestá hodnotenie od 13 bodov pre Spišskú Novú Ves a Bardejov po 59 bodov pre Bratislavu. Na základe tohto bodovania sa mestá rozdelili do štyroch skupín. V prvej skupine sú mestá s počtom 13-20 bodov. Skupinu tvorí 7 miest a okrem spomenutých miest sem patria mestá Prievidza, Považská Bystrica, Topoľčany, Humenné a Levice. V druhej skupine s počtom bodov 21-27 je 5 miest a síce Poprad, Lučenec, Martin, Nové Zámky a Komárno. V tretej skupine sú mestá s rozpätím 28-34 bodov. Sú tam mestá Prešov, Žilina, Michalovce, Banská Bystrica, Zvolen, Liptovský Mikuláš, Ružomberok a Piešťany. V poslednej skupine s počtom 35-59 bodov je 5 miest a to Bratislava, Trnava, Košice, Nitra a Trenčín.

Ďalším znakom, ktorý charakterizuje súbor sledovaných miest z dopravnogeografického hľadiska, je intenzita spojov verejnej osobnej dopravy. Do úvahy sa brali hlavne spoje autobusovej dopravy. V prvej skupine sú mestá, ktoré majú menej ako 600 spojov. Spolu je ich 8 a patria sem Martin, Lučenec, Liptovský Mikuláš, Nové Zámky, Humenné, Ružomberok, Spišská Nová Ves a Komárno. Druhú skupinu s intenzitou 601 -800 spojov tvorí 6 miest a to Piešťany, Poprad, Topoľčany, Považská Bystrica, Levice a Bardejov. V tretej skupine s intenzitou spojov 801-1000 je 6 miest. Sú to Michalovce, Trenčín, Banská Bystrica, Trnava, Prievidza a Zvolen. Poslednú skupinu tvorí 5 miest. Majú intenzitu vyše 1000 spojov a patria sem mestá Košice, Bratislava, Žilina, Nitra a Prešov.

Dochádzka do práce a škôl patrí k dôležitým ukazovateľom významu miest aj z dopravnogeografického hľadiska. Podľa počtu dochádzajúcich boli mestá rozdelené do štyroch skupín. V prvej skupine je 9 miest, kde počet dochádzajúcich je menší ako 12 tisíc. V druhej skupine sú štyri mestá s počtom dochádzajúcich od 12 do 15 tisíc. Tretiu skupinu tvorí sedem miest,

do ktorých dochádza od 15 do 25 tisíc dochádzajúcich. Štvrtú skupinu tvorí 5 najväčších miest Slovenska a to Bratislava, Košice, Prešov, Nitra a Žilina. Do týchto miest dochádza viac ako 25 tisíc do práce a škôl.

Klasifikácia miest v dopravnej sieti

Hore uvedené analýzy a charakteristiky najväčších miest Slovenska podľa jednotlivých znakov poslúžili ako základ pre celkové posúdenie ich postavenia a posúdenia pozície v rámci dopravnej siete Slovenska. Takýmto spôsobom sa rozlíšili štyri kategórie miest. Vo štvrtej kategórii sú mestá, ktoré mali najnevýhodnejšie postavenie v rámci všetkých hodnotených znakov. Súčet ich hodnotenia sa pohybuje od 88 bodov, ktoré majú Levice po 108 bodov, ktoré získal Bardejov. Okrem toho tam patria mestá Spišská Nová Ves, Komárno, Humenné, Topoľčany, Ružomberok a Lučenec. Tretiu kategóriu tvoria mestá so súčtom bodov 85 – 64. Je ich spolu 5 a patria sem Prievidza, Nové Zámky, Považská Bystrica, Liptovský Mikuláš a Piešťany. V druhej kategórii sú mestá, ktoré v rámci hodnotenia jednotlivých znakov majú od 63 do 38 bodov. Sú to mestá Banská Bystrica, Martin, Poprad, Zvolen a Michalovce. Prvú kategóriu tvoria mestá, ktoré zaujali dominantné postavenie v rámci hodnotených znakov so súčtom 36-6 bodov. Patria sem mestá Bratislava, Košice, Prešov, Nitra, Žilina, Trnava a Trenčín. Sú to mestá s rozhodujúcim postavením v súbore miest Slovenska, v jeho dopravnej sieti. Týka sa to ich postavenia v železničnej a cestnej sieti, intenzite dopravy, v dochádzke do zamestnania a škôl, ako aj ich veľkosti v počte obyvateľov.

Záver

Súbor vybraných najväčších miest Slovenska s počtom obyvateľov nad 30 tisíc predstavuje 25 miest, ktoré tvoria 18,4 % počtu miest Slovenska. Koncentruje sa v nich však 62,1 % mestského obyvateľstva a 35 % všetkého obyvateľstva Slovenska. Z tohto pohľadu majú dominantné postavenie v súbore slovenských miest. Ako rozhodujúce zdroje a ciele prepravy predstavujú aj najvýznamnejšie dopravné centrá a križovatky tak jednotlivých druhov dopravy ako aj dopravy všeobecne.

Podakovanie

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu 2/4064/98, ktorému bol pridelený grant na základe odporúčania vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

POSITION OF THE BIGGEST TOWNS OF SLOVAKIA IN ITS TRANSPORT NETWORK

František PODHORSKÝ

Summary

The towns in Slovakia represent the settlements where economic, administrative and social activities concentrate. They include production (industry), administration, trade, service, culture, health service, educational and research-developmental institutions. The mentioned

activities are all more or less interrelated. They represent the essence of the towns. They determine the meaning and function of the towns within the settlement system of Slovakia. To these activities also transport has to be added as it is the indispensable part of the development of the mentioned activities and is one of the basic factors of economic and social development of towns. It stimulates promotion of towns and provides for the links with hinterland and neighbouring administrative and economic centres. A set of the biggest towns of Slovakia each with population number over 30 thousand includes 25 towns which is 18.4% of all towns in Slovakia. Their population represents 62.1% of urban and 33.3% of total population of Slovakia, hence their position in a set of the Slovak towns is a dominating one. They are also the most important transport centres and junctions of all kinds of transports.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

TRANSFORMAČNÉ ZMENY V SLOVENSKÝCH KÚPEĽOCH

Erika OTRUBOVÁ

Abstract

Transformation changes in Slovak Spas.

The article concentrates on the problems transformation changes in Slovak Spas. Slovak spas are thus so outstanding and effective that they make our country a real big power in the world of spas.

Key words: *Slovak spas, transformation changes, curative waters, the natural therapeutically media*

1. Liečebné a komunálne kúpeľníctvo

Jeden z významných problémov, ktorý je predmetom výskumu cestovného ruchu je koexistencia liečebnej a rekreačnej funkcie kúpeľov. Mnohí si kladú otázku, či patrí kúpeľníctvo k cestovnému ruchu? Jednoznačne môžeme konštatovať, že kúpeľníctvo je samostatnou formou cestovného ruchu s dominantou liečebnou funkciou na báze prírodných liečebných zdrojov. Ide o poskytovanie odborných zdravotníckych služieb v špecializovaných zdravotníckych zariadeniach, ktorých rozhodujúcim poslaním je poskytovanie kúpeľnej starostlivosti podľa indikačného zamerania. Tomuto zameraniu sú prispôbené aj liečebné a ubytovacie zariadenia, sociálna a technická infraštruktúra a je aplikovaný ochranný liečebný režim.

Popri tejto hlavnej liečebnej funkcii, každé kúpele plnia aj ďalšie úlohy, ktoré súvisia s liečebno-preventívnou činnosťou: rekreačnú, športovú, kultúrnu a inú. Kúpeľné miesta sa tak stávajú akýmsi kultúrnym centrom určitého regiónu a obľúbeným strediskom krátkodobého

Doc. RNDr. Erika OTRUBOVÁ, CSc.

*Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava*

cestovného ruchu. Sú miestom konania rôznych hudobných a filmových festivalov, konferencií a iných podujatí.

V 70-tych rokoch sa začali na Slovensku rekreačne využívať termálne a minerálne vody budovaním termálnych kúpalísk. Mnoho ich vzniklo hlavne na južnom Slovensku, no známe sú aj na strednom a východnom Slovensku. Niektoré z týchto kúpalísk sa prebudovali na areály s ponukou rôznych atrakcií a služieb, teda ide o typické zariadenia rekreácie. Hovoríme o komunálnom kúpeľníctve, ktoré pozostáva z kúpaliskových areálov bez dostatočnej vybavenosti a infraštruktúry a sú zväčša sezónneho charakteru. Slúžia v rozhodujúcej miere domácim návštevníkom.

2. Genéza vývoja slovenských kúpeľov

Nie je ľahké dokázať začiatky kúpeľov na Slovensku. Liečivé účinky niektorých minerálnych a termálnych vôd boli u nás známe už v 12. – 13. storočí, i keď v literatúre sa napríklad spomínajú liečivé účinky dudinskej vody, ktoré údajne využívali už rímske légie za cisára Marca Aurélia.

U mnohých kúpeľov na Slovensku začína história v 15. – 17. storočí v čase všeobecného rozvoja kúpeľníctva. Jedným z prvých výskumníkov v oblasti balneológie bol Juraj Wernher, ktorý v 16. storočí v diele „Správa o podivuhodných vodách Uhorska“ spomína 22 lokalít s výskytom minerálnych vôd na území terajšieho Slovenska. Na jeho dielo nadviazal Martin Szentivány a po ňom Matej Bel, ktorý vo svojich „Notíciách“ spracoval historické, národopisné, prírodovedné údaje o Uhorsku, vrátane liečivých vôd v hornom Uhorsku (Rebro, A., 1983).

Intenzívnejší vývoj kúpeľných miest bol v 2. polovici 19. storočia, keď začali byť kúpele hojne využívané. Rastúci počet pacientov do kúpeľov zmenil ich ekonomiku a fyziognómiu a prispel tiež k spoločenským zmenám kúpeľov. Postavili sa nové kúpeľné domy, sanatória, reštauračné a zábavné zariadenia (Trenčianske Teplice, Piešťany, Turčianske Teplice, Bojnice, Rajecké Teplice a iné). Mnohé kúpele sa vyznačovali svojou architektúrou.

Prvá svetová vojna zapríčinila stagnáciu kúpeľov. Návštevnosť sa začala zvyšovať až v rokoch 1917 – 1918. Väčšinu kúpeľných hostí v minulosti tvorili pacienti z Rakúsko-Uhorska. Ich návštevy obmedzili hranice nových štátov. Jediným riešením v povojnových rokoch bolo preorientovať sa na získanie nových hostí a pacientov zo Slovenska a Čiech.

Od roku 1925 a hlavne od roku 1931 vykazovali štatistické ročenky Československa podrobne lôžkovú kapacitu, návštevnosť domácich a zahraničných pacientov v našich kúpeľoch. Napríklad v roku 1931 navštívilo Piešťany 2 472 pacientov z Nemecka, 1 473 z Rakúska, 892 z Poľska, 277 z Anglicka, 526 z Maďarska, 579 z Rumunska, 205 z USA a z ďalších krajín.

3. Lôžková kapacita a návštevnosť slovenských kúpeľov po 2. svetovej vojne

Sieť lôžkovej kapacity v kúpeľných domoch formuje podmienky pre umožnenie liečby a rekreácie v jednotlivých slovenských kúpeľoch. Na počet lôžok v kúpeľoch Slovenska v rokoch 1953 – 96 poukazuje tabuľka č. 1.

Tab. 1. Prírodné liečebné kúpele na Slovensku

Kúpele	Počet lôžok					
	1953	1960	1970	1980	1990	1996
Bardejov	442	455	455	882	1035	1146
Lúčky	140	140	173	350	350	377
Korytnica	98	159	180	200	197	165
Nový Smokovec	238	235	246	286	281	260
Horný Smokovec	–	80	85	81	77	80
Štrbské Pleso	232	269	262	665	674	654
Štos	221	224	245	267	267	261
Vyšné Ružbachy	195	162	200	310	226	296
Lučivná	–	–	246	246	246	253
Piešťany	1018	1404	1558	2487	2125	2075
Smrdáky	112	130	175	334	335	426
Rajecké Teplice	263	190	206	211	215	330
Nimnica	–	160	275	307	309	309
Bojnice	143	151	173	501	509	500
Turčianske Teplice	185	164	182	303	483	486
Kunerad	–	–	–	55	55	55
Brusno	85	82	106	96	200	220
Číž	270	210	191	260	254	291
Dudince	26	32	252	484	596	678
Sklené Teplice	178	100	93	108	108	108
Sliač	690	593	724	824	797	812
Trenčianske Teplice	296	880	1144	1321	1620	1560
Kováčová	10	–	–	212	212	240
Lubochňa	176	–	–	–	–	–
Slovensko	5018	5820	7155	10790	11060	11604

Ako z tabuľky vyplýva, vzrástol počet lôžok na Slovensku z 5018 v roku 1953 na 11 604 v roku 1996. U väčšiny slovenských kúpeľov sa zdvojnásobil počet lôžok. Podstatnejší nárast vykázali kúpele Trenčianske Teplice, kde vzrástol počet lôžok z 296 v roku 1953 na 1560 v roku 1996. I keď je potrebné podotknúť, že štatistika z roku 1931 vykazuje u Trenčianskych

Teplíc 1948 lôžok. Naopak u niektorých kúpeľov poklesol počet lôžok, napríklad: Sklené Teplice. Stagnáciu badáme u kúpeľov: Horný Smokovec, Štós, Lučivná, Číž a čiastočne Rajecké Teplice a Sliač. Okrem ubytovacej kapacity liečebných zariadení kúpeľných miest, sa vyskytujú ubytovacie a stravovacie zariadenia voľného cestovného ruchu, ktorých kapacita často prevyšuje lôžkovú kapacitu v liečebných zariadeniach.

Lôžkovú kapacitu kúpeľov zvyšuje aj ubytovanie na súkromí, ktorú využívajú prevažne ambulantní pacienti.

Slovenské liečebné kúpele poskytujú liečbu pre stálych a ambulantných pacientov. Ročne sa v nich lieči okolo 150 000 stálych pacientov a tieto vykazujú okolo 3,7 milióna ošetrovacích dní. Ambulantných pacientov štatistika neuvádzala. (pozri tabuľku č. 2)

Tab. 2. *Prírodné liečebné kúpele na Slovensku*

Kúpele	Prijatí pacienti					Ošetrovacie dni (v tis.)				
	1953	1960	1970	1980	1990	1953	1960	1970	1980	1990
Bardejov	2420	5267	7637	13870	15039	72,0	147,6	161,8	303,5	339,1
Lúčky	903	1779	2163	4070	4134	38,6	48,0	59,5	114,2	116,4
Korytnica	800	2286	2698	3172	3098	20,2	49,4	57,3	67,3	65,7
Nový Smokovec	2090	3928	3697	4315	4312	66,3	83,9	81,0	97,1	94,7
Horný Smokovec	–	434	520	491	501	–	27,5	29,2	27,8	27,6
Štrbské Pleso	1699	2516	2555	7265	7638	73,4	88,9	88,6	228,4	229,6
Štós	3123	2300	2525	2881	2828	79,8	75,0	83,0	91,2	92,0
Vyšné Ružbachy	1727	1930	3170	4780	2482	38,9	38,9	67,4	100,7	74,8
Lučivná	–	–	1433	1694	1706	–	–	83,3	83,4	85,5
Piešťany	12147	16279	19074	34525	30031	335,8	478,9	536,9	796,4	638,5
Smrdáky	1005	1803	2798	733	3639	28,7	44,1	62,4	34,1	110,8
Rajecké Teplice	2632	2388	424	4800	3216	58,4	50,3	92,3	101,2	72,1
Nimnica	–	2476	4195	4966	4930	–	52,2	89,0	105,3	105,7
Bojnice	1677	2080	2229	7102	7017	40,9	51,9	64,5	175,8	173,0
Turč. Teplice	2416	2710	3010	4837	7614	48,5	55,4	63,8	101,8	160,0
Kunerad	–	–	–	864	880	–	–	–	18,3	18,6
Brusno	659	1292	1723	1529	3411	25,1	28,1	36,4	32,2	71,3
Číž	1317	1615	2320	3296	3082	52,7	65,0	65,2	86,9	81,8
Dudince	348	530	4520	8269	7848	5,6	12,5	121,6	184,9	194,1
Sklené Teplice	1260	1697	1623	1823	1754	23,8	35,8	34,3	38,7	36,7

Kúpele	Prijatí pacienti					Ošetrovacie dni (v tis.)				
	1953	1960	1970	1980	1990	1953	1960	1970	1980	1990
Sliač	5670	6858	8887	8978	8840	179,0	199,8	242,4	280,7	273,0
Trenč. Teplice	6482	10568	13990	19996	23995	142,2	279,2	377,6	441,5	530,9
Kováčová	125	–	–	1001	1190	0,9	–	–	68,6	69,2
Lubochňa	1365	–	–	–	–	47,4	–	–	–	–
Slovensko	49865	70736	95009	145257	150235	1378,2	1912,4	2497,5	3580,0	3712,9

Pacientov v liečebných kúpeľoch môžeme zaradiť do štyroch kategórií: 1. pacienti zdravotných poisťovní, ktorí sú po operáciách, alebo závažných ochoreniach a sú tu bezplatne, 2. väčšiu časť tvoria klienti vysielaní Sociálnou poisťovňou, ktorí platia symbolickú cenu 315 Sk, 3. skupinu tvoria samoplatcovia, 4. skupinu tvoria zahraniční pacienti.

Za posledné roky pozorujeme nárast počtu zahraničných pacientov, v niektorých kúpeľoch tvorí až 1/4 (Trenčianske Teplice), 1/3 (Rajecké Teplice) atď. Zmenila sa aj štruktúra zahraničných pacientov, vzrástol počet pacientov z Nemecka, Rakúska, Holandska, Izraela atď.

4. Organizačné zmeny v slovenských kúpeľoch

Kúpele na Slovensku prekonali od svojho vzniku viaceré organizačné zmeny. Po prvej svetovej vojne boli zahrnuté kúpele medzi štátne podniky. Kúpeľné miesta sa stali dostupné aj pre stredné a sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva a tento trend pokračoval za prvej Slovenskej republiky. Významnú úlohu v rozvoji kúpeľníctva zohrala Robotnícka sociálna poisťovňa a iné poisťovacie ústavy štátnych zamestnancov.

Ďalší rozvoj slovenských kúpeľov ovplyvnila 2. svetová vojna. Vojnou bol značne poškodený bytový fond, priemyselné závody a iné zariadenia, a tak v povojnových rokoch boli mnohé kúpeľné budovy zabrané pre úrady, nemocnice, ubytovne pre zamestnancov atď. Na Slovensku bolo na tieto účely zabraných okolo 2 600 lôžok. V roku 1937 mali kúpele Slovenska 7 238 lôžok, v roku 1946 už len 4 632 lôžok. Význam kúpeľov nebol docenený, kúpeľná činnosť bola zatriedená do nadstavby, ktorá vystupovala ako pasívna zložka v štátnom rozpočte (Otrubová, E., 1984)

V roku 1949 nastalo zoštátnenie kúpeľov, zákonom č. 125/48 Zb.

V roku 1953 sa kúpele začlenili do systému správy kúpeľov len nepatrnou časťou ich niekdajšieho lôžkového fondu.

V roku 1957 po novelizácii zákona o zjednotenom zdravotníctve prešli kúpele pod priame riadenie štátnej zdravotnej správy a mnohé kúpele obdržali štatút kúpeľného mesta. Slovenské kúpele boli zahrnuté do organizácie Československé štátne kúpele a žriedla so sídlom v Prahe. Dovtedy boli spravované rôznymi organizáciami (odbory, poisťovne, zdravotníctvo).

V roku 1969 bola táto organizácia rozdelená a vznikla samostatná slovenská organizácia Slovakoterma, Generálne riaditeľstvo československých štátnych kúpeľov a žriediel so sídlom v Bratislave.

Spoločensko-politické a ekonomické zmeny, ktoré sa uskutočnili v roku 1989 mali dopad aj na prírodné liečebné kúpele. K 31.12.1990 zanikla hospodárska jednotka Československé štátne kúpele a jej generálne riaditeľstvo Slovakoterma a táto sa pretransformovala na 10 štátnych kúpeľných podnikov:

Slovenské liečebné kúpele š.p. Bardejov
Slovenské liečebné kúpele š.p. Bojnice + PLK Nimnica
Slovenské liečebné kúpele š.p. Dudince + PLK Sklené Teplice
Slovenské liečebné kúpele š.p. Lúčky + PLK Korytnica
Slovenské liečebné kúpele š.p. Piešťany + PLK Smrdáky
Slovenské liečebné kúpele š.p. Nový Smokovec + PLK Horný Smokovec + PLK Lučivná + PLK Štós + PLK Štrbské Pleso + PLK Vyšné Ružbachy
Slovenské liečebné kúpele š.p. Rajecké Teplice + PLK Kunerád + PLK Turčianske Teplice
Slovenské liečebné kúpele š.p. Sliač + PLK Brusno + PLK Číž + PLK Kováčová
Slovenské liečebné kúpele š.p. Trenčianske Teplice
Slovthermae, Slovenské liečebné kúpele š.p. Podnik služieb Bratislava s Kúpeľnou liečebňou Diamant v Dudinciach.

V roku 1995 na základe uznesenia vlády č. 319 z 9.5.1995 o aktualizácii postupu privatizácie v rezorte zdravotníctva boli do procesu privatizácie zahrnuté Slovenské liečebné kúpele š.p. V termíne od 1.8.1995 do 1.1.1997 boli sprivatizované všetky kúpeľné organizácie transformáciou na 19 akciových spoločností.

Organizácia:

Bardejovské kúpele a.s.
Kúpele Bojnice a.s.
Horehronská liečebná spoločnosť a.s. Brusno
Prírodné liečivé kúpele a.s. Číž
Hontherma a.s. Dudince
Detská liečebňa Horný Smokovec s.r.o.
Fatranské liečebné kúpele a.s. Korytnica
Kúpele Lučivná a.s.
Liptovské liečebné kúpele a.s. Lúčky
Kúpele Nimnica a.s.
Kúpele Nový Smokovec a.s.
Slovenské liečebné kúpele a.s. Piešťany + Prírodné liečebné kúpele Smrdáky
Slovenské liečebné kúpele a.s. Rajecké Teplice + Prírodné liečebné kúpele Kunerád
Liečebné termálne kúpele a.s. Sklené Teplice
Kúpele Sliač a Kováčová a.s.
Kúpele Štós a.s.
Kúpele Štrbské Pleso a.s.
Slovenské liečebné kúpele a.s. Trenčianske Teplice
Slovenské liečebné kúpele a.s. Turčianske Teplice

Niektoré kúpele po privatizácii investovali značné prostriedky do obnovy ubytovacích kapacít a obslužných prevádzok. Ako príklad môžu slúžiť Trenčianske Teplice, ktoré všetok svoj zisk investovali do modernizácie.

No privatizácia na druhej strane prináša nebezpečenstvo, či z kúpeľov zostane naozaj zariadenie slúžiace na liečebné účely. Určitou zárukou by malo byť to, že sa rozložilo vlastníctvo v kúpeľoch medzi viacero subjektov (Zdravotné poisťovne vlastnia okolo 20 % akcií).

5. Štatút kúpeľného miesta

Štatút kúpeľného miesta, jeho vnútorného územia, určí sa v ňom, ktoré činnosti sa v kúpeľnom mieste nesmú vykonávať, ako aj opatrenia súvisiace s výstavbou a rozvojom kúpeľného miesta a podmienky na podnikateľskú činnosť na tomto území.

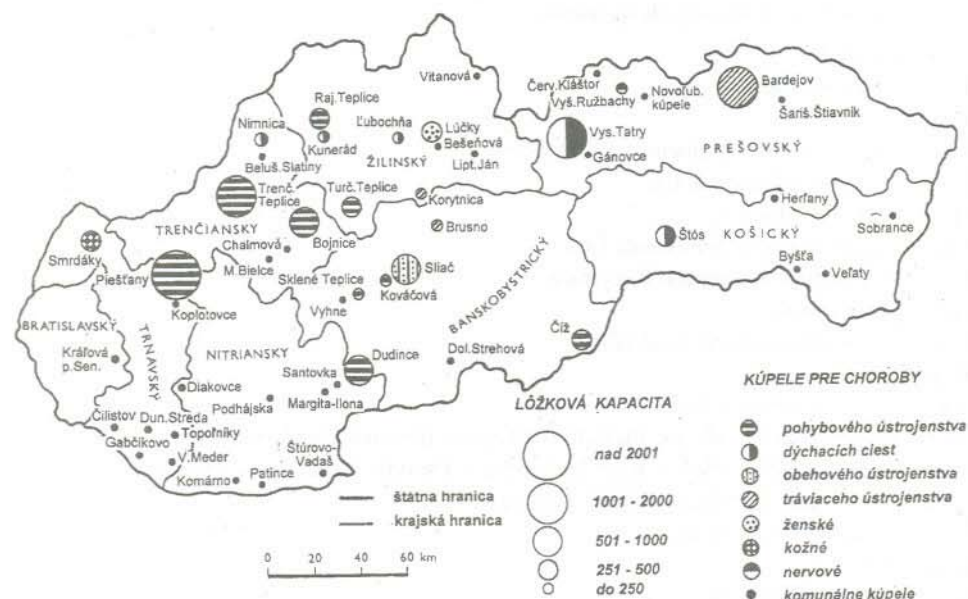
Postupne boli aktualizované štatúty nasledovných kúpeľných miest:

V roku 1995 sa aktualizovali štatúty kúpeľných miest: Bojnice, Brusno, Číž

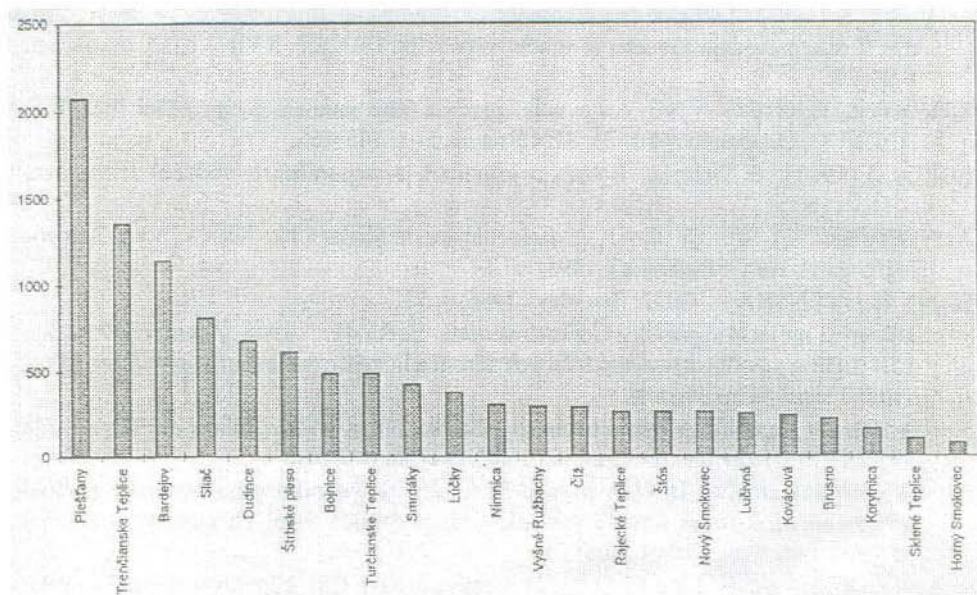
V roku 1996 štatúty kúpeľných miest: Bardejov, Rajecké Teplice, Trenčianske Teplice a Vyšné Ružbachy.

V roku 1997 štatúty kúpeľných miest: Kováčová, Nimnica, Sliač a Turčianske Teplice.

V roku 1998 štatúty kúpeľných miest: Dudince, Lúčky, Piešťany, Sklené Teplice a Smrdáky a štatúty klimatických liečebných kúpeľov: Vysoké Tatry, Kunerád, Lučivná, Štós a Liptovský Ján.

Liečebné a komunálne kúpele na Slovensku (v roku 1996)

Liečebné kúpele na Slovensku v roku 1996

6. Záver

Potenciál pre rozvoj kúpeľníctva na báze minerálnych a termálnych prameňov a klimatických podmienok vhodných na liečbu na Slovensku je veľký, ale je nedostatočne využitý. Na Slovensku je 22 kúpeľných miest (pozri graf), ktorých lôžková kapacita v kúpeľných zariadeniach je 11 600. Na 1 000 obyvateľov Slovenska pripadajú 2 lôžka v kúpeľných zariadeniach, kým v krajinách EU pripadá okolo 10 lôžok. Naše kúpele majú na európskom trhu dve prednosti – kvalitné zdravotnícke služby a prijateľné ceny.

K 1.1.1997 boli sprivatizované všetky kúpeľné organizácie, z ktorých vznikli akciové spoločnosti. Zmeny vlastníckych vzťahov v kúpeľoch priniesli výrazné zmeny do kvality poskytovaných služieb. Je však dôležité, aby aj do budúcnosti sa podarilo zabezpečiť a udržať v sprivatizovaných kúpeľoch liečebnú starostlivosť. V záujme získavania klientely zo zahraničia, je potrebné zvýšenie štandardu zariadení poskytovaných služieb. Nevyhnutné je zabezpečiť propagáciu slovenských kúpeľov nielen na Slovensku, ale hlavne v zahraničí.

Literatúra:

- BALÁŽ, J. (1998): Súčasný stav legislatívy v oblasti kúpeľníctva a žriedelníctva. Balneotechnické dni 27.4.-29.4.1998, Vysoké Tatry.
- MULÍK, J., (1981): Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku. Martin, s. 92

- OČOVSKÝ, Š. (1993): Základné črty životného prostredia kúpeľných miest. Životné prostredie. Revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia 1/83, roč. XVII, VEDA Bratislava, s. 21-25.
- OTRUBOVÁ, E. (1984): Vývoj cestovného ruchu a jeho odraz v geografickej literatúre. AFRNUC, Geographica Nr. 23. SPN Bratislava, s. 145-165.
- REBRO, A. (1983): S Matejom Belom o kúpeľoch a minerálnych vodách. Bratislava, s. 113-116.
- BALNEOLOGICKÝ SPRÁVODAJCA. Balneohistorica Slovaca Nr. XXXV. Vyd. Balneologické múzeum v Piešťanoch 1998.
- DEJINY SLOVENSKA I: VEDA Bratislava 1986, s. 52.
- Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, částka 41, r. 1948. Zákon č. 99 ze dne 15.4.1948 o národním pojištění léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiškovaného lázeňského majetku.
- Zbierka zákonov republiky Československej, čiastka 50, r. 1951. Zákon č. 103 zo dňa 19.12.1951 o jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti
- Slovenský národný archív v Bratislave, fond PZd. i.č. 121. Podnikovo-hospodársky prehľad a rozbor majetkového stavu a výsledkov hospodárenia štátnych kúpeľov a žriediel na Slovensku v roku 1949, kartón 3.
- Slovenský národný archív, fond PZd. i.č. 121. Správa o stave ČSl. kúpeľov a žriediel za roky 1948-1949, kartón 2.
- Slovenský národný archív. Predbežná správa o organizácii Československých štátnych kúpeľov na Slovensku po zjednotení 18.9.1956.

TRANSFORMATION CHANGES IN SLOVAK SPAS

Erika OTRUBOVÁ

Summary

Slovakia is very rich in finds of mineral and thermal waters. The exploitation of waters, healing mud and favourable climate conditions for curing and recreation has a long tradition in Slovakia.

When examining the history of development of Slovak spas we can follow several development periods.

We dedicate main attention to the last period concerning the transformation of spas. In the progress of transformation of spas the idea was to abolish state ownership of spas enterprises, privatisation and creation of competitive setting.

In the effort of winning clients from abroad it is necessary to increase the standard of premises and of the provided services.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY TRANSFORMACE ČESKÉHO PRŮMYSLU (na příkladu nábytkářského průmyslu)

Michal VANČURA

Abstract

The contribution concerns the problems of the transformation of the Czech industry and its geographical aspects. The furniture industry should serve as the best example. The furniture industry has got a long tradition in the Czech Republic. In the end of the 80s most of the furniture production of the country was divided among five major companies and more than 29,3 thousand of people were employed in this branch of the industry. In the beginning of the 90s the production of the whole Czech industry started to fall, which was accompanied by the rise of unemployment. In 1997 the number of people employed in furniture industry fell to 21 thousand. All the major companies were affected by The First or The Second Coupon Privatization. The process of privatization of the former biggest furniture producer UP BUCOVICE was very interesting. During the 90s UP BUCOVICE got into so many problems that its shareholders agreed in 1995 to liquidate the company. The liquidation of such a big and important company had an impact on the whole Bucovice region, especially on unemployment.

Key words: furniture industry, privatization, unemployment, region

I. Změny v českém průmyslu

V první polovině devadesátých let se průmyslová sféra a celá ekonomika České Republiky nacházela v přechodné fázi společenskoeconomické reformy, pro kterou byla charakteristická snaha o rychlou realizaci transformačních procesů a nastolení tržních vztahů.

Porovnáme-li současnou situaci (1997) v českém průmyslu s předtransformačním stavem, zjistíme celou řadu podstatných změn. Celková průmyslová produkce je v porovnání s rokem 1989 nižší o více jak 15%. Podíl průmyslu na HDP se snížil z 58,3% (1989) na přibližně třetinu. Výrazné změny se projeví i ve struktuře vlastnických vztahů. Podíl nestátní sféry na celkové průmyslové produkci vzrostl na 78,3% v roce 1997. Oproti roku 1989 klesla zaměstnanost v průmyslu o více jak 700 tis. osob (nyní přibližně 1,45 tis. osob). Nastaly i strukturální změny uvnitř průmyslu mezi jednotlivými odvětvími. Dochází k přechodu na energeticky méně náročné výroby a na výroby s větší přidanou hodnotou. Zcela zprivatizováno (bez ohledu na formy privatizace) bylo do konce roku 1997 840 průmyslových subjektů (z 1232 určených k privatizaci) s celkovým majetkem 601,6 mld. Kč. Řada průmyslových podniků se rozpadla na menší samostatné hospodařící subjekty, poté došlo k nové koncentraci podniků, která byla založena na jiných základech (ne pouze odvětvových), než tomu bylo v předtransformačním období. Byly založeny nové podniky (postavené mnohdy na „zelené louce“), často za přispění zahraničního kapitálu. Na druhé straně mnoho dříve relativně úspěšných podniků se nedokázalo vyrovnat s novou situací (zejména v dodavatelsko-odběratelských vztazích – druhotná

Mgr. Michal VANČURA

Katedra geografie PF JU České Budějovice, ČR

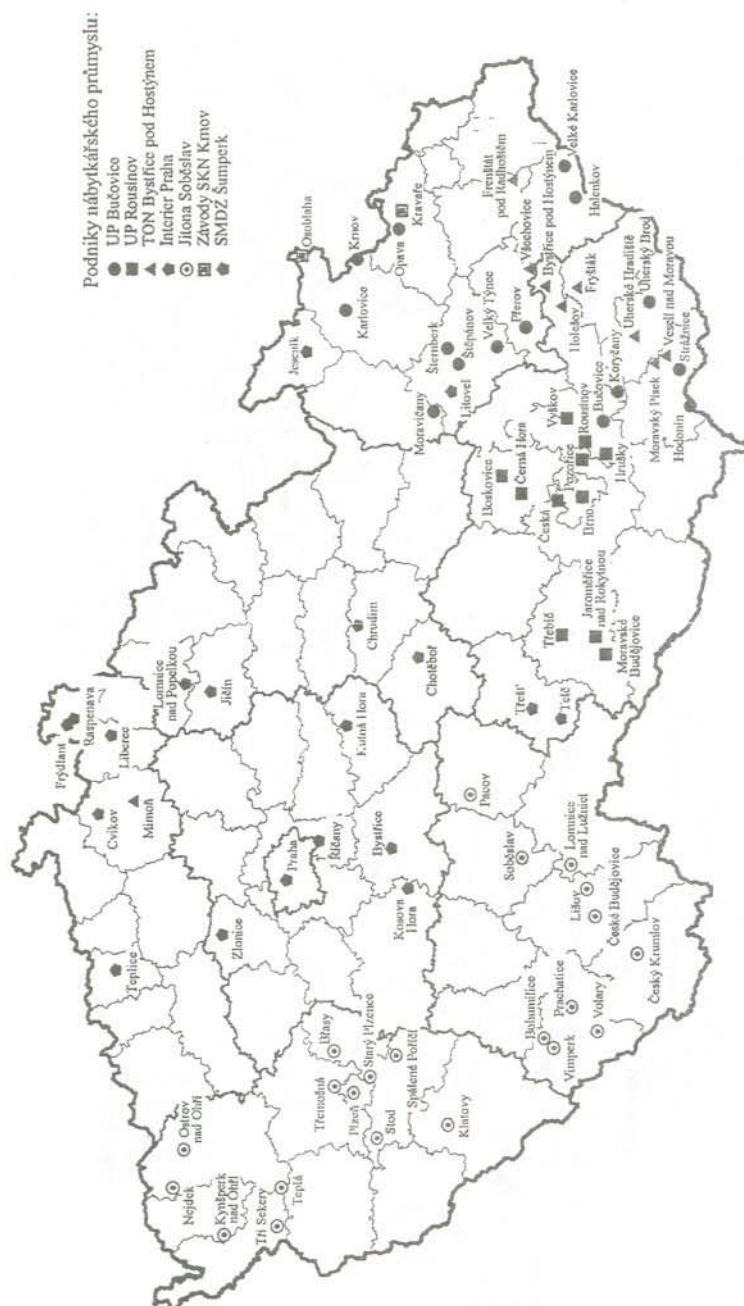
platební neschopnost, ztráta trhů aj.) a začalo mít vážné problémy, které mnohdy vedly až k likvidaci firmy. Pokud se jedná o firmu, která je dominantním zaměstnavatelem v určitém regionu, ovlivní samozřejmě její zánik až již přímo, anebo nepřímo obyvatele celého regionu.

II. Nábytkářský průmysl v ČR

Transformace průmyslu zasáhla samozřejmě i jeho jednotlivá dílčí odvětví. Poměrně výrazně ovlivnila situaci v jednom z tradičních českých průmyslových odvětvích – nábytkářském průmyslu. Nábytkářský průmysl se začal v českých zemích rozvíjet ve druhé polovině 19. stol. První továrny vznikaly v oblasti střední Moravy (např. Koryčany, či Bystřice pod Hostýnem). Rozvoj nábytkářského průmyslu po druhé světové válce byl přerušen rokem 1948. Pro české výrobce nábytku se sice otevřely obrovské východní trhy s nenáročnými zákazníky a také neuspokojený domácí trh vyžadoval velké objemy zboží, avšak silně poklesly nároky na kvalitu na úkor kvantity. Nicméně řada závodů byla modernizována a vznikly i zcela nové kapacity, takže koncem 80-tých let tyto kapacity výrazně převýšily potřeby tehdejšího Československa a výrobci nábytku se stávají významnými exportéry.

V České republice pracovalo na konci 80-tých let v nábytkářském průmyslu 29,3 tis. zaměstnanců. Více jak dvě třetiny z nich bylo zaměstnáno v podnicích ústředně řízeného průmyslu, zbytek připadal na zaměstnance komunálního a družstevního sektoru. Největšími zaměstnavateli v nábytkářském průmyslu byli: UP Bučovice (4,3 tis. zaměstnanců), TON Bystřice pod Hostýnem (4,3 tis.), INTERIER Praha (4,2 tis.), JITONA Soběslav (3,7 tis.) a UP Rousínov (3,1 tis.). Tyto podniky měly své závody dohromady ve více jak 40 okresech ČR (viz příloha č. 1 a 2) a svou produkcí obsadily přibližně 80% domácího trhu. Největší podíl na celkové zaměstnanosti v průmyslu měl nábytkářský průmysl v okresech Vyškov (26,1% ekonomicky aktivních pracujících v průmyslu) a Kroměříž (19,8%).

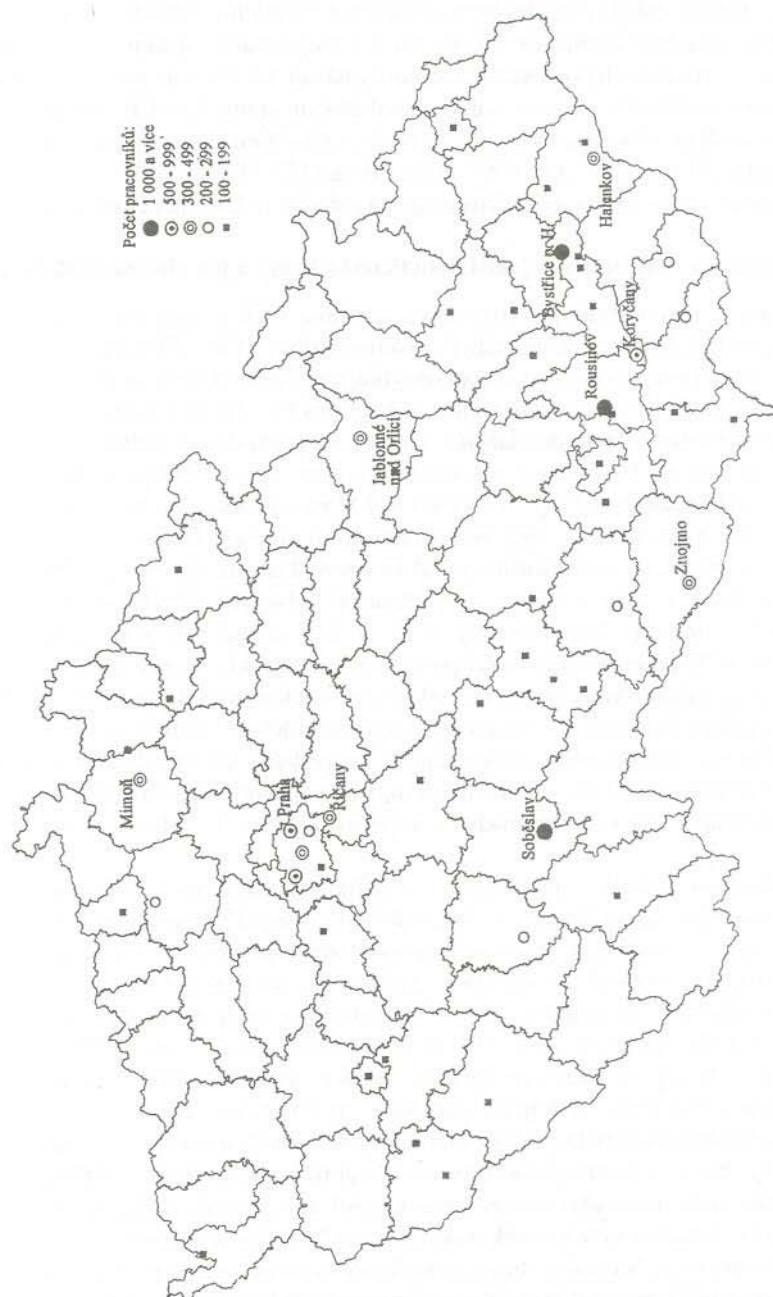
Na začátku 90-tých let došlo, jako i v jiných odvětvích českého průmyslu, k výraznému poklesu a následně stagnaci výroby u všech dominantních podniků. To bylo způsobeno zejména ztrátou východních trhů, ale například i snížením bytové výstavby a dovozy levných (např. polských) nábytkářských výrobků. S klesající výrobou se snižoval i počet zaměstnanců v celém nábytkářském průmyslu, až na přibližně 21 tis. (1996). Všechny rozhodující podniky prošly první, či druhou vlnou kupónové privatizace. Část podniků se při privatizaci rozpadla na menší samostatné provozní jednotky, což je zejména případ INTERIERu Praha. Vzniklo i mnoho nových malých privátních firem, které se většinou zabývají zakázkovou výrobou. V současné době je v tomto odvětví evidováno přes 6200 podniků, z nichž 98,0% připadá na firmy do 50 zaměstnanců a jenom 0,3% na firmy s více než 250 pracovníky. Za rozhodující střediska nábytkářského průmyslu v České republice je možné považovat především oblast jižní Moravy a střední Čechy, včetně Prahy. V oblasti jižní Moravy jsou umístěny např. továrny Koryna Koryčany, TON Bystřice pod Hostýnem, Venaz Veselí nad Moravou, Hanácký nábytek, Tusculum Rousínov, Telč nábytek aj. Ve středních Čechách a v Praze jsou sídla takových výrobních subjektů, jako např. Interier, a.s. Praha, DZP Praha, Kovona, a.s. Lysá nad Labem, Milan Svoboda Alfa, s.r.o., Říčany, Dřevotvar Dašice v Čechách, Dřevodružstvo Měřín. Dalším střediskem výroby nábytku jsou jižní Čechy (Jitona Soběslav). Největší podniky nábytkářského průmyslu v ČR v roce 1997 jsou zachyceny v příloze č. 3.

Příloha 1. Závody podniků ústředně řízeného nábytkářského průmyslu v ČSR v roce 1989

Příloha 2. Největší závody nábykářského průmyslu v roce 1989

Příloha 3. Největší závody nábytkářského průmyslu v roce 1997

Porovnáme-li český nábytkářský průmysl se stejným odvětvím v zemích EU zjistíme, že české nábytkářství dosahuje velmi nízkých výkonů. V Evropské unii zajišťuje výrobu nábytku přes 93 tisíc firem (vč. malých podniků), které zaměstnávají asi 870 tisíc lidí a ročně vyrobí zboží za více než 60 mld. ECU. V porovnání s nábytkářským průmyslem ČR má toto odvětví v EU podstatně vyšší produktivitu práce i roční přidanou hodnotu na pracovníka, která např. v Dánsku dosahuje 37 tisíc ECU a ve SRN, Itálii a Belgii přes 30 tisíc ECU. V ČR je to jen pětina nebo šestina těchto hodnot, což představuje na jednoho pracovníka cca 6 tisíc ECU.

III. UP Bučovice – likvidace největší nábytkářské firmy a její vliv na okolní region.

Velmi zajímavý a pro nemálo privatizovaných podniků v ČR do jisté míry modelový je průběh privatizace bývalého největšího nábytkářského výrobce v ČR – UP Bučovice. UP Bučovice, s. p., byl největším českým výrobcem nábytku, který zaměstnával ve všech závodech v celé ČR celkem více jak 4,3 tis. pracovníků. V bučovickém závodě pracovalo na začátku devadesátých let přibližně 1100 zaměstnanců. Podnik prošel první vlnou kupónové privatizace, ještě předtím však od něj byly odštěpeny důležité provozy např. v Koryčanech (Koryna), ve Velkém Týnci (Hanácký nábytek) a ve Veselí nad Moravou. Akciová společnost vznikla 1. května 1992. UP Bučovice, a. s., byly velkou měrou závislé na vývozu svých výrobků do SSSR. Jeho rozpadem začaly mít vážné hospodářské potíže. Dalším z důvodů poklesu výroby bylo i snížení bytové výstavby a dovozy levných (např. polských) nábytkářských výrobků. Situace se řešila snížením objemu výroby o 25 až 30% a snížením počtu pracovníků. V polovině roku 1993 podnik zaměstnával pouze 400 pracovníků. V roce 1994 společnost UP Bučovice, a. s., začala vyrábět nábytek pod novou značkou Koblitz & Della Valentina. Stalo se tak na základě kapitálového vstupu stejnojmenné brněnské firmy do společnosti UP. I přes vstup velké nábytkářské firmy do společnosti, hospodařily UP závody Bučovice, a. s., v roce 1994 se ztrátou zhruba 46,3 miliónu korun. Proto vedení UP Bučovice rozhodlo na základě usnesení mimořádné valné hromady o vstupu do likvidace. Ta byla ukončena koncem roku 1996.

Důsledky likvidace podniku se projeví v celém Bučovickém regionu. Začala se výrazně zvyšovat míra nezaměstnanosti, která v současné době převyšuje 12% (toto číslo reprezentuje přibližně 700 uchazečů a stále se zvyšuje) a jelikož nově vzniklé podniky nevyplnily dostatečně mezeru na trhu práce, výrazně se zvýšila i vyjíždka za prací mimo region. Výrazným problémem je především nedostatečná tvorba nových pracovních míst a růst dlouhodobé nezaměstnanosti. Počet uchazečů na 1 volné pracovní místo dosáhl v lednu 1998 za okres Vyškov hodnoty 7,9, region Bučovice vykazuje situaci významně horší, protože na 692 uchazečů připadlo pouze 36 volných pracovních míst – tj. 19,2 uchazeče na 1 volné pracovní místo. Struktura nabídky není příliš pestrá a zahrnuje spíše méně kvalifikované profese (šička, pomocný dělník). Pracovní místa s požadavky vyšší kvalifikace se v nabídce příliš neobjevují (i když zaměstnavatelé mají zákonnou povinnost hlásit nově vzniklé volné místo na ÚP) a stávající pohyby na těchto výše kvalifikovaných místech se dějí většinou bez účasti zprostředkovatelů Úřadu práce. Na druhé straně ze struktury uchazečů podle profesí vyplývá, že kromě nekvalifikovaných pracovníků a dělníků dřevozpracující výroby je v evidenci i vysoký počet administrativních pracovníků. Velmi závažným problémem je dlouhodobá nezaměstna-

nost (tj. déle než 1 rok). Dlouhodobě nezaměstnaní uchazeči ztrácejí postupně základní sociální návyky a jsou stále obtížněji umísťitelní. V Bučovickém regionu tvoří tito dlouhodobě nezaměstnaní více jak třetinu všech evidovaných nezaměstnaných.

Přestože územím prochází významná dopravní osa, která dává předpoklady pro dojížděku do zaměstnání, míra nezaměstnanosti v samotném středisku mikroregionu – městě Bučovicích – je vysoká (pohybuje se okolo 10%), a tak ani centrum mikroregionu nenabízí pracovní příležitosti.

IV. Závěr

Český nábytkářský průmysl prošel transformačním obdobím první poloviny devadesátých let s velkými změnami. Výrazně se snížil počet zaměstnanců, poklesla výroba, podstatně se změnila organizační struktura – velké podniky se rozpadly na samostatně hospodařící firmy, někteří výrobci úplně zanikly. To je případ i bývalého největšího výrobce nábytku v ČR – UP Bučovice. Likvidace podniku zasáhla přímo (ztráta zaměstnání), či nepřímě (např. nižší daňová výtěžnost obcí) obyvatelstvo celého okolního regionu. I ostatní velcí výrobci nábytku mají však stále problémy. Nezlepší-li se situace zejména v produktivitě práce a v podmínkách pro export, může k obdobné situaci jako v Bučovicích dojít i např. na Rousínovsku, či Bystřicku.

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE TRANSFORMATION OF THE CZECH INDUSTRY (APPLIED TO THE FURNITURE INDUSTRY)

Michal VANČURA

Summary

The furniture industry has got a long tradition in the Czech Republic. Till 1990 five major furniture producers were members of VHJ Furniture Industry Brno – UP BUCOVICE (4,3 thousand employees), TON Bystřice pod Hostýnem (4,3 thousand), INTERIER Praha (4,2 thousand), JITONA Soběslav (3,7 thousand) and UP Rousínov (3,1 thousand). These companies had their factories in more than 40 districts of the Czech Republic and with their production covered more than 80% of the Czech market. On the local level there were many smaller furniture companies (for example Hikor Písek). In the end of 80s there were more than 29,3 thousand of people working in the Czech furniture industry. The two districts with the highest number of employees in the furniture industry were Vyškov (26,1%) and Kroměříž (19,8%).

In the beginning of the 90s the production in the furniture industry as well as the production in other branches of the Czech industry started to fall, later followed by stagnation. Production fall (a fall in production) meant further reduction in the number of employees (to 21 thousand in 1997). The First or the Second Coupon Privatization of the Czech Industry affected also the five biggest furniture companies. Some of the companies were divided into smaller independent companies, which was the case of for example INTERIER Praha. Many private companies were found. These usually small companies are mostly engaged in „made-to-order“ production.

The present state of the Czech furniture industry can be characterized as bad. The low investment often connected with many problems in production and marketing do not give much hope for better future of the Czech furniture industry.

The privatization of the former biggest Czech furniture producer – UP Bučovice is very interesting. Before the company experienced the First Coupon Privatization few factories had broken away such as Velký Týnec, Koryčany and Veselí nad Moravou. UP Bučovice was with its 1100 employees the biggest company in the region and had a great influence especially in southeast of the Vyškov districts. Because of the fall in marketing and later economic problems of the company few hundreds of employees were made redundant. The production and sales of UP Bučovice were so low that the shareholders agreed on liquidation of the company.

The liquidation of UP began in March 1995 and had an impact on the whole Bučovice region. The unemployment in Bučovice region started to rise and so many people were forced to find their work elsewhere. The Bučovice region but also other regions such as Rousínov or Bystřice have always relied on their furniture industry. If the situation of the furniture producing companies doesn't improve it will have a great impact not only on the employment but also on the whole development and prosperity of the regions.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

PERSPEKTIVA DOPRAVNÍHO SPOJENÍ ČR SE ZAHRANIČÍM

Stanislav MIRVALD

Abstract

The prospects of transport connectivity between the Czech Republic and foreign countries. – Solution of the spatial layout of the spinal network in the Czech Republic and its attachment to the European network. Transport connectivity of the Czech Republic is being confronted with multimodal pan-European corridors on the base of the transport model and intensity of frontier permeability.

Key words: *transport connectivity of the Czech Republic – European transport network – frontier permeability in the Czech Republic*

Dopravní spojení České republiky se zahraničím je nutné realizovat v kontextu budoucí integrace do EU a v provázanosti s celoevropskou sítí. Při tom je třeba vzít v úvahu priority dopravní politiky státu, jež by měly spočívat ve využití těchto mezinárodních dopravních spojení k napojení jednotlivých aglomerací v ČR, zamezení jejich průchodu velkoplošnými chráněnými územími a k usměrnění tranzitní dopravy.

Dosavadní strategie rozvoje dopravy v ČR neobsahují rozbor prostorové dimenze napojení dopravní sítě na zahraniční ve všech souvislostech, zejména z hlediska budoucího vstupu do EU a objektivní existence geopolitické polohy státu. V rámci hodnocení potřeb dopravní infrastruktury pro stát, jež kandidují do EU, je vytvořena skupina TINA. Jejím úkolem je

Doc. RNDr. Stanislav MIRVALD, CSc.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň

vytvořit prostorový model rozvoje dopravní sítě v souladu se zásadami vzniku transevropské sítě TEN.

Za východisko stanovení základu dopravní sítě ČR lze považovat tzv. „páteřní síť“ s deseti multimodálními evropskými koridory. Mapa páteřní sítě multimodálních panevropských koridorů v ČR zahrnuje koridor IV. a VI. a dále větev koridoru IVa. Dopravní síť v ČR se napojuje na tyto evropské koridory ve dvou směrech do Německa (do Bavorska a Sasky), jedním na Slovensko a jedním do Polska. Pouze přes Bavorsko jsou silniční a železniční koridory od sebe odděleny, avšak oba směřují do Nürnbergu. Ve vnitrozemí dochází odklonu obou druhů dopravy od Plzně na západ, mezi Prahou a Brnem a v trojúhelníku Brno – Břeclav – Přerov.

Předchozí vlády ČR prosazovaly další doplňující trasy. Ty však nemají opodstatnění v mezinárodní návaznosti, respektive jsou výrazným zásahem do unikátních krajinných celků. Patří k nim plánovaná dálnice z Brna přes Uherské Hradiště na slovenské hranice a dálnice z Prahy přes Tábor a České Budějovice do Dolního Dvořiště. V obou těchto případech sousedé považují dálniční napojení za hranicemi za nežádoucí. Další navrhovanou trasou je rychlostní silnice Harrachov – Hradec Králové – Brno, která by ovlivnila unikátní krajinné celky. Prostorově je nevhodné umístění dálnice Lovosice – Ústí nad Labem – Dresden, neboť by měla mimořádný dopad na unikátní krajinu Českého Středohoří a východního Krušnohoří. Výhodnější variantou tohoto spojení je její přeměrování při okraji Českého Středohoří přes Most, také i z důvodu snížení ekonomických nákladů a možnosti podpory problémových regionů v ČR i v Sasku.

Možnost napojení dálnic v ČR na evropskou síť je patrná z mapy, která vyjadřuje současný stav. Po dobudování chybějících úseků, vznikne potřebná dopravní spojitost se sousedními aglomeracemi v blízkosti našich hranic. Jedná se o aglomerace přesahující 2. mil. obyvatel (München, Katowice, Wien – Bratislava), přesahující 1 mil. obyvatel (Dresden – Chemnitz) a s 600.000 (Nürnberg – Bayreuth). Na těchto spojnicích s evropskou sítí leží všechny největší aglomerace v ČR (pražská, ostravská, ústecká, olomoucká a plzeňská).

Model napojení dopravní sítě ČR se zahraničím lze také odvozovat dle současné propustnosti hranic. Intenzita osobních automobilů v hraničních regionech je znázorněna v mapě a doplněna tabulkou. Vymezují se regiony kolem dopravních center, které obstarávají téměř 2/3 silniční návaznosti ČR se zahraničím.

Při dopravním spojení s Německem je hlavní soustředění přejezdu státních hranic osobními automobily v chebském regionu. Dálniční hraniční přechod v Rozvadově má menší intenzitu než chebský, ale i domažlický region.

Přeshraniční doprava do Rakouska je téměř ze 2/3 soustředěna ve dvou příhraničních regionech – českobudějovickém a břeclavském.

Ve spojení s Polskem je dominantní ostravský region, kudy projíždí téměř každý druhý osobní automobil do Polska. Spolu s libereckým a náhodským regionem obstarávají dohromady přes 3/4 intenzity dopravy do Polska.

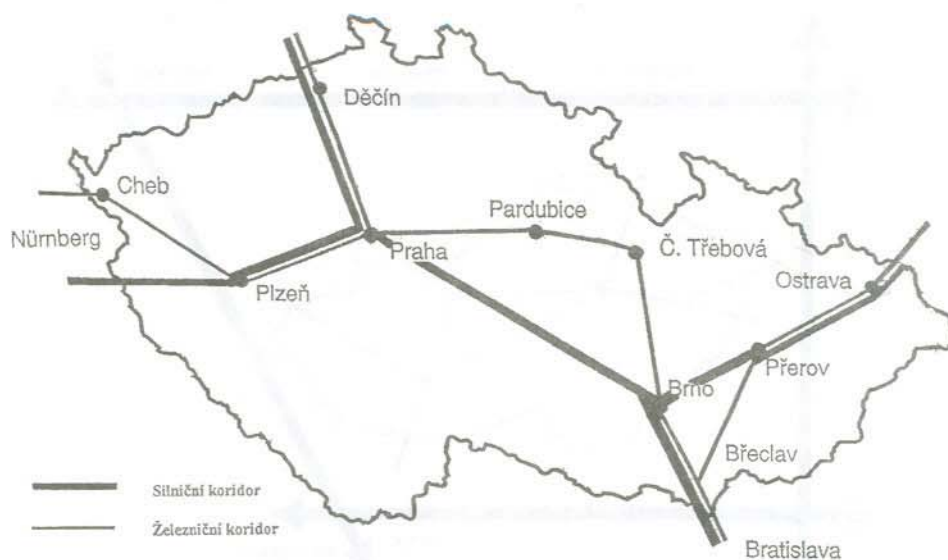
V silničním spojení se Slovenskem je intenzita přejezdu osobních aut rozložena poměrně rovnoměrně do 4 regionů. Jedná se o silné dopravní vazby ve směrech Břeclav – Bratislava, Uherské Hradiště – Trenčín, Rožnov pod Radhoštěm – Žilina, Ostrava – Žilina. Uvedené 4 regiony soustřeďují více než 3/4 silniční dopravy mezi ČR a Slovenskem.

Celková vyhodnocení regionů podle propustnosti hranic ČR osobními automobily umožňuje stanovit jejich hierarchické postavení. Nejvýše v hierarchii s propustností hranic ČR přes 10 % je Ostravsko, o stupeň níže s propustností 5 – 10 % je chebský a domažlický region a ještě nižší úroveň s propustností 2,5 – 4,9 % mají ostatní uvedené regiony v tabulce a mapě. Ostatní neuvedené regiony přísluší k nejnižší úrovni a podléhají se na propustnosti hranic ČR méně než 2,5 %.

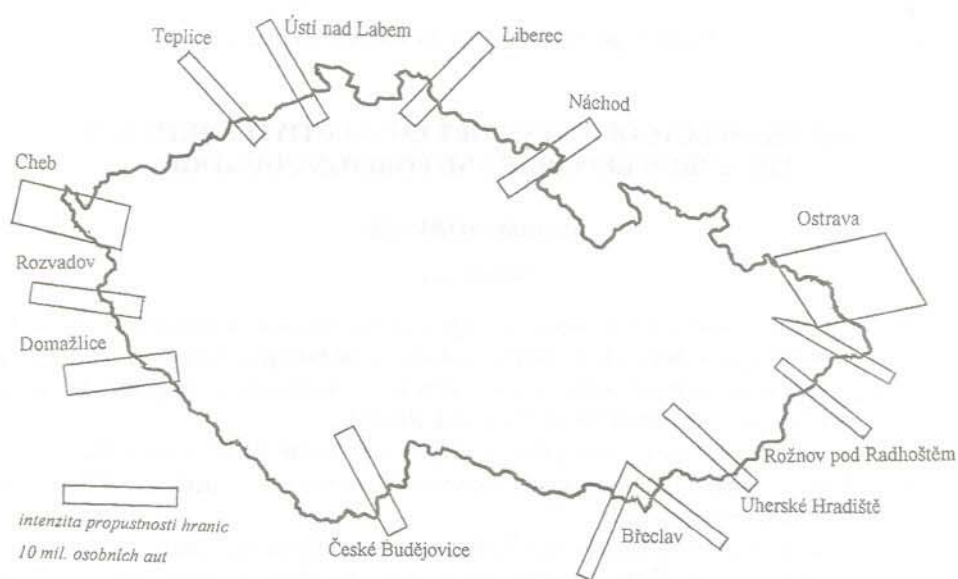
Závěrem lze stanovit, že uvedená páteří dopravní síť ČR v mapě a modelu je dostatečná pro optimální napojení na panevropské koridory. Pouze na základě posouzení propustnosti hranic lze doporučit ke zvážení možnost napojení Chebu na páteří silniční síť. Naopak některé vládní návrhy rozšíření páteří silniční sítě v ČR neodpovídají zájmům sousedních států a současným prostorovým vazbám. Její rozšíření by přineslo nadbytečné ekonomické náklady, další zatížení unikátních krajinných celků a převedení nežádoucího tranzitu nákladní silniční dopravy na území ČR.

*Intenzita propustnosti významných úseků hranic osobními automobily
(výjezd + vjezd v mil.) – 1997*

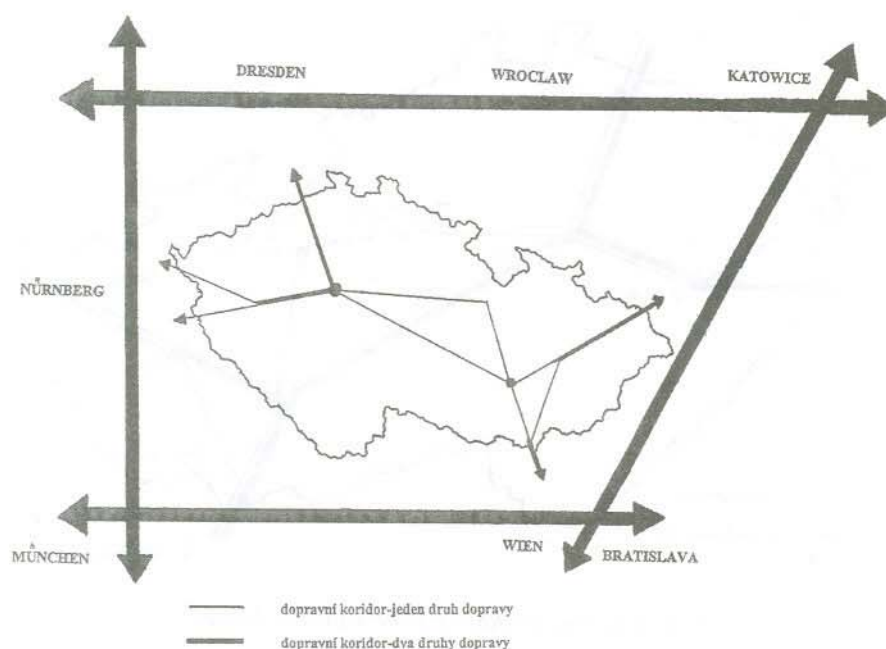
Stát Centrum regionu	Hraniční přechody	Příjezd + výjezd v mil.	% intenzity do státu	% celkové intenzity ČR
Německo		69,6	60,6	24,9
Cheb	Aš, Pomezí, Svatý Kříž	24,4	21,2	8,7
Domažlice	Česká Kubice, Lísková, Všeruby	16,4	14,3	5,9
Rozvadov	Rozvadov	11,6	10,1	4,2
Ústní n.L.	Hřensko, Petrovice	9,3	8,1	3,3
Teplice	Cínovec	7,9	6,9	2,8
Rakousko		22,8	62,4	8,2
České Budějovice	České Velenice, Dolní Dvořiště, Halámky, Vyšší Brod	12,2	33,4	4,4
Břeclav	Mikulov, Poštorná, Valtice	10,6	29,0	3,8
Polsko		65,9	76,0	23,6
Ostrava	Bohumín, Český Těšín, Karviná -Ráj, Petrovice u Karviné, Třinec	41,9	48,3	15,0
Liberec	Bílý Potok, Habartice, Harrachov, Hrádek n.N., Nové Město p.S., Srbská	12,1	14,0	4,3
Náchod	Meziměstí, Náchod	11,9	13,7	4,3
Slovensko		31,1	76,4	11,1
Břeclav	Břeclav, Lanžhot	8,6	21,2	3,1
Uherské Hradiště	Starý Hrozenkov, Strání	7,9	19,4	2,8
Ostrava	Mosty u Jablunkova, Šance	7,6	18,6	2,7
Rožnov p.R.	Bílá, Velké Karlovice	7,0	17,2	2,5

Páteří síť multimodálních panevropských koridorů

*Intenzita propustnosti významných úseků hranic osobními automobily
(výjezd + vjezd v mil.) – 1997*

Model napojení dopravní sítě ČR na evropskou

THE PROSPECTS OF TRANSPORT CONNECTIVITY BETWEEN THE CZECH REPUBLIC AND FOREIGN COUNTRIES

Stanislav MIRVALD

Summary

The introduction analyses the current strategies of the transport attachment of the Czech Republic to the European network in contrast to multimodal European corridors. The optimality of suggested spinal network is also supported by their connectivity to important agglomerations in neighbouring countries and in the Czech Republic.

The model transport network displays transport attachment of the Czech Republic to European transport lines. The given spinal transport network is also considered in relation to intensity of frontier permeability.

Spinal transport network is displayed both on maps and the model and it corresponds to the proposal of the group TINA /Transport infrastructure needs assessment/. It is believed to be sufficient for future attachment of the Czech Republic to foreign countries.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

ZMĚNY V PRŮMYSLU MĚSTA BRNA A JEJICH VLIV NA SITUACI NA TRHU PRÁCE

Josef KUNC

Abstract

History of Brno industry is connected with textile industry. In the first half of the 20th century machine industries got ahead of textile industry. Until 1989 this branch strongly dominated. Mainly the period after 1989 is stressed in the essay. Transformation and privatisation of industry caused dismissing of excessive staff and gave rise to unemployment. Traditional engineering want in to decline also on a scale of the whole Czech Republic which is very clear in the constantly worsening situation in the Brno labour market.

Key words: Brno, Industry, Labour Market

1. Historie brněnského průmyslu před rokem 1990

Historie brněnského průmyslu sahá až do poloviny 18-tého století a je spojena s prvními textilními manufakturami. Koncem 18. století je Brno považováno za největší textilní centrum ve střední Evropě (nazýváno středoevropským Manchesterem), které se zaměřovalo převážně na vlnářskou výrobu. Na přelomu 19. a 20. století pracovalo v brněnských průmyslových závodech 37,8 tis. osob, z toho 1/3 tvořili pracovníci v textilní výrobě, zatímco strojírenství zaměstnávalo v té době pouze 6,6 tis. osob. Počet zaměstnaných ve strojírenství se vyrovnal počtu pracovníků v textilní výrobě až v roce 1918.

Dominantní průmyslovou výrobou se v Brně během 20. století stala strojírenská výroba. V roce 1930 zde pracovalo již 22 tis. zaměstnanců (v textilním průmyslu 15,5 tis.) a počet pracovníků ve strojírenství rostl významně i po roce 1945.

Ke konci sedmdesátých let bylo Brno po Praze a Ostravě třetím největším československým průmyslovým střediskem. Podle Mareše (1983) se na průmyslové zaměstnanosti tehdejší České socialistické republiky Brno podílelo 4,5% a na výrobě 3,5%, v odvětvové struktuře jednoznačně převládalo strojírenství a kovozpracující průmysl (74% pracovníků, 65% výroby). Hodnota roční průmyslové produkce překračovala 17 mld. korun. Více než 1/4 průmyslové výroby byla určena na export, především do Sovětského svazu a ostatních států RVHP, ale také do několika dalších zemí všech kontinentů.

Počet pracovníků v průmyslu města Brna k 31.12.1989 znázorňuje Tab. 1. Je zřejmé, že výsadní postavení mělo stále jednoznačně strojírenství. Dlouhodobý je pokles zaměstnaných v textilních podnicích, na druhé straně začal v Brně po roce 1945 získávat na významu průmysl elektrotechnický (zejména silnoproudá elektrotechnika). Bilance pracovních sil zpracovaná Federálním statistickým úřadem (FSÚ) poněkud zkreslovala skutečný počet pracovníků v městě Brně (97,4 tis.). Zkreslení bylo způsobeno odhadem dojížděky za prací do

Mgr. Josef KUNC

Ústav Geoniky AV ČR, Drobného 28, P.O. Box 23, 613 00 Brno

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37, Brno

brněnských průmyslových podniků z obcí okolních okresů. Někteří odborníci (viz. Marek, Toušek, Vančura, 1997) se domnívají, že počet pracovníků v brněnském průmyslu koncem roku 1989 se pohyboval v rozmezí 90 – 92 tis. osob. Naznačují tak i data z posledního Sčítání lidu z 3.3.1991.

Tab. 1. Pracovníci v odvětvích průmyslu národního hospodářství (NH) k 31.12.1989

odvětví (průmysl)	Brno – město		Česká republika	index specializace
	počet pracovníků abs.	podíl (%)	podíl (%)	podíl B-m./po- díl ČR (%)
paliv a energetiky	4276	4,4	12,4	35,5
hutnictví železa a nežel. kovů	158	0,2	6,9	2,9
kovodělný	2199	2,3	5,3	43,4
strojírenství	53464	54,9	28,4	193,3
elektrotechnický	9928	10,2	6,6	154,5
chemický a gumárenský	2911	2,9	5,6	51,8
stavebních hmot	1576	1,6	2,6	61,5
dřevozpracující a nábytkářský	1483	1,5	3,6	41,7
textilní a oděvní	8513	8,7	10,0	87,0
kožedělný	847	0,9	3,2	28,1
papírenský a polygrafický	3610	3,7	2,2	168,2
potravinářský	4967	5,1	6,9	73,9
ostatní	3488	3,6	6,3	57,1
celkem	97420	100,0	100,0	–

Pramen: Bilance pracovních sil v ČSFR k 31.12.1989, FSÚ, Praha, 1990, vlastní výpočty

Více než třetinou se na celkové zaměstnanosti v průmyslu podílely čtyři strojírenské podniky: Zetor, Zbrojovka, Královopolská strojírna a První brněnská strojírna. Pořadí nejvýznamnějších průmyslových podniků v roce 1988 v Brně je uvedeno v Tab. 2.

Tab. 2. Největší průmyslové podniky podle počtu zaměstnanců v Brně v roce 1988 („TOP 20 – 1988“)

pořadí	název podniku	počet pracovníků
1.	Agrozet Zetor	10 261
2.	Zbrojovka	9 415
3.	Královopolská strojírna	6 557
4.	První brněnská strojírna	6 335
5.	Chemont	2 608
6.	Elektrotechnické závody Julia Fučíka	2 598
7.	Elektromontážní závody	2 436
8.	Tesla Brno	2 093
9.	Sigma Slatina	1 985
10.	Vlněna	1 868
11.	Šmeralovy závody	1 828
12.	Mosilana	1 825
13.	MEZ	1 660
14.	Brněnské papírny	1 236
15.	Lachema	1 222
16.	Kras	1 215
17.	Jihomoravské energetické závody	1 190
18.	Jihomoravské elektrárny	1 153
19.	Tisk	1 119
20.	Jihomoravský průmysl masný	1 082

Pramen: Životní prostředí – Brno 1996, Magistrát města Brna, 1997

2. Změny v zaměstnanosti v průmyslu za transformační období

V období let 1990 – 1997 došlo v Brně k výrazným změnám v odvětvové struktuře zaměstnanosti (viz Tab. 3. a Tab. 4.). Počet pracovníků v nevýznamném primárním sektoru se snížil zhruba o 1/3 (z 6,6 tis. na 4,3 tis.), počet zaměstnanců v sekundéru klesl asi o 30 % (ze 122,9 tis. na 86,4 tis.), naopak počet zaměstnanců v terciérní sféře vzrostl za zmiňované období o téměř 30% (ze 120 tis. na 169,5 tis.). Pokles zaměstnanosti v sekundárním sektoru byl přitom výlučně způsoben jeho průmyslovou částí, kde z původních 97,4 tis. pracovních příležitostí v roce 1989, zůstalo ke konci roku 1997 pouze 60,2 tis míst (61,8% původního

stavu). Přesto podle odvětvové klasifikace ekonomických činností (OKEČ) zůstal v Brně průmysl co do počtu zaměstnanců nejvýznamnějším odvětvím národního hospodářství, jeho odstup se však od dalších odvětví v pořadí výrazně snížil.

Tab. 3. Pracovníci podle hlavních sektorů národního hospodářství k 31.12.1989

sektor	počet pracovníků	
	Brno-m. (podíl-%)	ČR (podíl-%)
primární	6 585 (2,6)	685 271 (13,1)
z toho zemědělství	5 555 (2,2)	629 218 (12,0)
sekundární	122 865 (49,3)	2 479 024 (47,3)
z toho průmysl	97 420 (39,1)	2 114 882 (40,4)
terciární	120 003 (48,1)	2 072 613 (39,6)
soc. sektor NH celkem	249 453 (100,0)	5 236 908 (100,0)

Pramen: Balance pracovních sil v ČSFR k 31.12.1989, FSÚ, Praha, 1990

Při srovnání podílů počtu pracovníků v Brně a České republice v tabulkách 3. a 4., je zřejmé, že, se podíl průmyslu v ČR snížil o 8,5 procentních bodů (z 40,4 na 31,9%), zatímco v Brně se propadl o téměř 16 procentních bodů (z 39,1 na 23,2%).

Tab. 4. Pracovníci podle odvětví národního hospodářství k 31.12.1997

OKEČ	počet pracovníků				index specializace
	Brno-m. abs.	Brno-m. – podíl (%)	JM kraj – podíl (%)	ČR – podíl (%)	B-m. – podíl/ČR – podíl (%)
zemědělství, lesnictví, rybolov	4 258	1,6	6,6	5,9	27,1
průmysl	60 234	23,2	32,5	31,9	72,7
stavebnictví	26 170	10,1	9,0	8,7	116,1
obchod, opravy motor. vozidel a spotř. zboží	51 567	19,8	16,4	15,4	128,6
pohostinství a ubytování	7 098	2,7	2,1	3,1	87,1

doprava, sklad., pošty, telekomunikace	16 344	6,3	5,9	7,4	85,1
peněžnictví a pojišťov- nictví	4 858	1,9	1,3	1,8	105,6
nemovitosti, výzk., vý- voj, služby pro podniky	36 335	13,9	9,0	7,6	182,9
veřejná správa, obrana, soc. zabezpečení	7 804	3,0	2,9	3,4	88,2
školství	21 499	8,2	6,8	6,5	126,2
zdravotnictví, veteri- nární a soc. činnosti	16 343	6,3	4,9	5,2	121,2
ostatní veřejné, soc. a osobní služby	7 693	3,0	2,6	3,1	96,8
počet pracovníků celkem	260 203	100,0	100,0	100,0	—

Pramen: Zaměstnanost v civilním sektoru národního hospodářství podle krajů a okresů za rok 1997, ČSÚ, Praha, 1998

3. Transformace a privatizace brněnského průmyslu

V první fázi transformačního procesu byli především uvolňováni přebyteční pracovníci z řady v Brně lokalizovaných podnikových ředitelství. Výrobní dělníci začali být propouštěni až v roce 1991, zato však s větší intenzitou, tzn. vysoké počty lidí za relativně krátký časový horizont. Výsledkem bylo téměř 8 tis. nezaměstnaných registrovaných na Úřadu práce města Brna ke konci listopadu 1991 a míra nezaměstnanosti blížící se 4%.

Většina brněnských průmyslových podniků (nebo část podniku) byla privatizována formou kupónové privatizace. Do první vlny v roce 1991 bylo zařazeno 62 nově vzniklých akciových společností se základním jměním 12,8 mld. Kč. Druhé vlny kupónové privatizace se účastnilo celkem 41 brněnských akciových společností o hodnotě základního jmění 16,1 mld. Kč. Čtyři podniky z brněnského TOP 20 – 1988 (Královopolská, a.s., Šmeral Brno, a.s., Zbrojovka Brno, a.s. a Zetor, a.s.) již měly účast v první vlně.

Největším průmyslovým podnikem, nezařazeným do kupónové privatizace byly Elektro-technické závody Julia Fučíka, které získal od Fondu národního majetku (FNM) švýcarsko – švédský koncern ABB (Asea Brown Boveri). Některé menší a střední podniky byly privatizovány přímým prodejem, veřejnou soutěží či restitučními nároky původních majitelů. Kontrolní balík akcií si prostřednictvím Konsolidační banky a České spořitelny ponechal stát v akciové společnosti Zetor, a.s. Privatizační proces brněnského průmyslu byl do konce roku 1996 téměř ukončen.

4. Hodnocení brněnských průmyslových podniků podle Czech top 100

Pokles významu brněnského průmyslu a především tradičního strojírenství dokumentuje také žebříček Czech top 100, které sestavuje skupina odborníků v Hospodářských novinách. Do pořadí sta podniků podle hrubého obrátu za rok 1997, z nichž je 66 zařazeno do některého z odvětví průmyslu, se dostaly pouze tři průmyslové firmy se sídlem v Brně. Základní podmínkou pro zařazení je ovšem veřejná obchodovatelnost akcií firmy. Dvacáté místo zaujala Jihomoravská energetika, a.s. (JME) a 36. Jihomoravská plynárenská, a.s. (JMP) s tržbami 12,3 respektive 8,1 mld. Kč, což jsou sice podniky s hlavním sídlem v Brně, avšak s krajskou působností. Prvním „opravdu brněnským“ podnikem je na 54. místě Zetor, a.s. (tržby 5,8 mld. Kč) a 129. příčku ještě obsadila Královopolská a.s. (2,4 mld.).

Do tabulky 50-ti podniků s největším čistým ziskem se vešly pouze obě „jihomoravské“ energetické společnosti, a to na 13. a 36. místě (zisk JME 417,1 mil., JMP 266,4 mil. Kč). Na čelnějších pozicích se naopak umístily brněnské firmy v pořadí podniků s největší ztrátou. První pětku uzavírá Zetor, a.s. se ztrátou 387 mil. Kč, 16. pozici obsadila ABB EJJ, a.s. (- 171,3 mil.) a 22. První brněnská strojírna Brno, a.s. (- 123,8 mil.), která však má dnes v Brně pouze mateřskou organizaci s minimálním počtem zaměstnanců (cca 120) a dvě dceřinné společnosti s necelými pěti sty pracovníky.

Jediným brněnským podnikem, který se umístil mezi padesáti největšími vývozci podle objemu je Zetor, a.s. na 17-té příčce s objemem exportu 4,0 mld. Podíl zisku a počtu zaměstnanců za rok 1997, čili teoreticky ukazatel produktivity práce, vynášejí Jihomoravskou energetiku, a.s. na třetí místo v republice s čistým ziskem 175,9 tis. Kč na pracovníka. Zetor, a.s. a První brněnská strojírna Brno, a.s. byly ve ztrátě, Královopolská, a.s. svůj hospodářský výsledek neuvedla.

Tab. 5. Největší průmyslové podniky podle počtu zaměstnanců v Brně v roce 1997 („TOP 20 – 1997“)

pořadí	název podniku	počet pracovníků
1.	Zetor, a.s.	4586
2.	ABB Energetické systémy, s.r.o.	2303
3.	ABB EJJ, a.s.	1379
4.	Královopolská, a.s.	1252
5.	Zbrojovka Brno, a.s.	1165
6.	Jihomoravská energetika, a.s.	921
7.	Lachema, a.s.	912
8.	Šmeral Brno, a.s.	794
9.	Nová Mosilana, a.s.	783
10.	Jihomoravská plynárenská, a.s.	670

11.	Delta Pekárny, a.s.	625
12.	Teplárny Brno, a.s.	584
13.	KRAS HAKA Brno, a.s.	474
14.	Teza Brno, a.s.	471
15.	Tesla Holešovice, a.s.	463
16.	Papírny Brno, a.s.	359
17.	Energetické strojířny Brno, a.s.	359
18.	Feramo Metallum Inter, s.r.o.	356
19.	BMT Brno, a.s.	352
20.	UTES Elektronika, a.s.	298

Pramen: Katalog vybraných průmyslových podniků brněnské aglomerace, Magistrát města Brna, 1997, vlastní šetření

5. Zahraniční kapitál

Město Brno, jako druhé největší město České republiky s historicky podmíněnou průmyslovou tradicí, se silným zázemím ve strojírenství a textilní výrobě, nevyužilo situace a po otevření hranic nebylo příliš úspěšné významné investory přilákat. Samozřejmě ne všechny zahraniční firmy měly seriózní zájem u nás investovat, naopak cílem mnohých bylo využít volné legislativy a celkové nezkušenosti s tržním mechanismem k rychlému získání peněz a přesunu zpět.

Největším zahraniční společností, která vstoupila do brněnském průmyslu je švýcarsko – švédský koncern Asea Brown Boveri (ABB). Tato společnost uzavřela koncem roku 1992 smlouvu o společném podnikání s První brněnskou strojířnou, a.s. (PBS, a.s.) a postupně v ní získala rozhodující podíl. V roce 1993 se v rámci privatizačního procesu vydělila z PBS, a.s. nová společnost ABB První brněnská strojířna, s.r.o., která později přijala název ABB Energetické systémy, s.r.o. a od roku 1997 je stoprocentně vlastněna výše zmíněnou švýcarskou firmou. Opět v roce 1993 vstoupila ABB do elektrotechnické firmy EJF, a.s., odkoupila 100 % akcií a změnila název na ABB EJF, a.s.

Na devátém místě brněnského TOP 20 – 1997 je Nová Mosilana, a.s., pokračovatelka tradice Mosilany, významného výrobce tkanin ze 100 % vlny, která v roce 1994 vytvořila společný podnik s největším textilním koncernem v oboru, italským Gaetano Marzotto e Figli vlastnícím 90 % akcií. Posledním větším podnikem s rozhodující účastí zahraničního kapitálu je BMT Brněnská medicínská technika, a.s, vzniklá privatizací s.p. Chirana Brno a odkupem 70 % akcií německou firmou MMM Mnichov.

Noví vlastníci však místo oživení průmyslu a rozšíření nabídky pracovních míst naopak výrobu spíše zredukovali a v rámci zvyšování produktivity a efektivity práce propustili řadu zaměstnanců. Snad jen Nová Mosilana, a.s. chystá stavět nový závod a rozšiřovat provoz. Přitom pro stavbu na zelené louce má Brno, zvláště v jižní části města, velmi příhodné

podmínky, kterých již využilo několik nadnárodních obchodních společností k vybudování svých supermarketů. Významné průmyslové firmy se však v tomto směru, zřejmě i díky malé snaze či nechuti magistrátu, brněnskému prostoru vyhýbají.

6. Trh práce

Na brněnský trh práce, počty a strukturu nezaměstnaných má při srovnání sektorů národního hospodářství jednoznačně největší vliv sektor sekundární. Protože počet pracovníků ve stavebnictví nedoznal během transformačních let téměř žádných změn, jedná se výlučně o vliv průmyslové výroby. V první fázi propouštění šlo, jak již bylo výše zmíněno, o přebytečné zaměstnance z mnoha v Brně lokalizovaných podnikových ředitelství. Výrobní dělníci přišli na řadu v roce 1991 a ke konci roku registroval Úřad práce města Brna téměř 8 tis. nezaměstnaných a míru nezaměstnanosti blížící se čtyřem procentům.

Během dalších měsíců se intenzivní příliv nových uchazečů zpomalil. Počet nezaměstnaných se do konce roku 1996 pohyboval většinou pod hranicí 4 tis. osob, míra nezaměstnanosti nedosahovala dvou procent, na 1 volné místo připadali 1-2 uchazeči o zaměstnání. Přesto bylo za období transformace propuštěno z průmyslu téměř 40 tis. pracovníků. Ve dvaceti nejvýznamnějších brněnských průmyslových podnicích pracovalo ke konci roku 1997 o 34,2 tis. osob méně než tomu bylo při stejném výběru v roce 1989. Značný počet přebytečných pracovníků z průmyslu byl absorbován poddimenzovaným sektorem služeb a rozvíjejícím se soukromým podnikáním, část se requalifikovala či přešla zcela mimo ekonomickou aktivitu.

K 30. 6. 1998 bylo v Brně oficiálně registrováno 8761 uchazečů o práci, z toho 57,7% žen, 1179 osob se ZPS, 1636 absolventů. Volných pracovních míst mohl Úřad práce aktuálně nabídnout 1172, na 1 VPM připadalo 7,5 uchazeče o práci. V porovnání se stejným obdobím roku 1997 to znamená meziroční nárůst nezaměstnaných o 4041 osob (46 %), absolventů o 1016 (62 %) – zde je navíc v září očekáván nejvyšší nápor, a to přinejmenším tisíc osob – a pokles o 1672 nabízených volných míst (142,7 %).

6. Závěr

Pokles významu brněnského průmyslu je možno spatřit také v nepříliš vhodné skladbě stěžejních odvětví v porovnání se světovými trendy. Strojírenství a textilní průmysl mají problémy s odbytem i v řadě hospodářsky vyspělejších zemí, elektrotechnika je orientována převážně na ziskově méně atraktivní silnoproud. Nedostatečně je v Brně také zastoupen chemický průmysl, který je ve světě jedním z nejdynamičtějších odvětví. Přesto existuje v České republice řada strojírenských a textilních firem, které vykazují daleko lepší výsledky než brněnské podniky.

Co se týče zaměstnanosti, lze při současných ekonomických podmínkách předpokládat další propouštění pracovníků, především za účelem zvýšení produktivity a efektivity práce. Vzhledem k tomu, že sektor služeb je víceméně nasycen, malé a střední podnikání je ve stále složitější situaci a aktivní politika zaměstnanosti není tak účinná, jak by se mohlo z finančních nákladů očekávat, lze předpokládat, že propouštění pracovníci z průmyslu a absolventi všech typů škol budou tvořit hlavní proud nezaměstnaných směřujících na Úřad práce města Brna. Do konce roku 1998 očekávají na úřadu práce počet nezaměstnaných blížící se 13-ti tisícům,

míru nezaměstnanosti 6,4 % a do dalších let nárůst obou sledovaných hodnot. Pokud bude navíc podle současného trendu stagnovat či dále klesat nabídka volných míst, stane se situace na brněnském trhu práce z pohledu významu města Brna v republikovém měřítku poměrně složitou.

Literatura:

- Bilance pracovních sil v ČSFR k 31.12.1989. FSÚ, Praha, 1990.
Geoekologie brněnské aglomerace. *Studia Geographica* 83, Brno, s. 199 – 204.
Hospodářské Noviny, Praha, 1992 – 1998
Katalog vybraných průmyslových podniků brněnské aglomerace. Magistrát města Brna, Brno, 1997, 73s.
MAREK, D. – TOUŠEK, V. – VANČURA, M. (1997): Transformace průmyslové výroby.
In: Kolečka, J. et al., Životní prostředí – Brno 1996. Magistrát města Brna, Brno, s. 31 – 35.
MAREŠ, J. (1983): Charakteristika průmyslu v území aglomerace. In: Bína, J. – Folk, Č. et al., Geoekologie brněnské aglomerace. *Studia Geographica* 83, Brno, 1983
Měsíční výkazy správy služeb zaměstnanosti „Uchazeči o práci a volná pracovní místa“. MPSV ČR, Praha, 1990 – 1998.
Svět Hospodářství, Praha, 1992 – 1998
Zaměstnanost v civilním sektoru národního hospodářství podle krajů a okresů za rok 1997. ČSÚ, Praha, 1998.

CHANGES IN THE INDUSTRY OF BRNO TOWN AND THEIR INFLUENCE ON THE SITUATION OF THE LABOUR MARKET

Josef KUNC

Summary

The city of Brno became an industrial centre in the 19th century. At the time textile industry drew nearer rapidly spreading machine industries. In the first half of 20th century machine industries became the dominant branch. The number of workers in this branch constantly grew, before 1989 more than 50,000 people were employed in machine and metal industries. This number made 2/3 of all employees in the centrally controlled industry. After 1945 other branches were spreading rapidly as well. Electrotechnical industry (esp. high-tension electrical engineering) reached the highest increase in the postwar period. On the other hand the importance of textile industry was no longer great. In the late 1980s, almost 90,000 people were employed in Brno industry.

Transformation and privatisation at the beginning of the 1990s caused rapid growth of unemployment. Part of unemployed workers was absorbed by strongly underdeveloped tertiary sector, others started their own enterprise. In the newly formed labour market, the relationship between supply and demand of labour force was stabilized. By the half of 1997, there were no bigger problems with unemployment in Brno.

The Czech Republic and also the town of Brno come through a serious economic recession in the last 18 month. There are no more jobs in the service for the people fired out of industrial branches. The number of long-term unemployed is increasing. The graduates from all levels and types of education have a great problem of finding an appropriate job. The development of the Brno's labour market mainly depends on the numbers of unemployed graduates and on the situation in industry.

Till the end of 1998 the Brno's Labour Office expect 13,000 unemployed, unemployment rate 6.4 percent and increase of both followed parametres. If, according to the present state, the supply of vacancies would be static or decreasing, the situation on the Brno labour market, with regards to the importance of Brno in the country, will become quite serious.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

BRATISLAVA AKO CENTRUM CESTOVNÉHO RUCHU – HODNOTENIE NÁVŠTEVNOSTI

Ingrid KRÁLOVICOVÁ

Abstract

Bratislava belongs to the most visited tourist centre and regions of Slovakia. Its position was strengthened after 1989 and the role is even more important since establishment of Slovak Republic. More than one quarter of all foreign visitors of Slovakia was accommodated here during last years. Foreign tourism is prevailing over domestic in the city since 1990. Business travellers, congress participants, visitors of commercial fairs predominate among the Bratislava visitors. They are coming for a short term business trips, especially during summer season (since May to October).

Key words: urban tourism, domestic and foreign visitors, seasonal trends.

Úvod

Cestovný ruch je v súčasnosti dôležitým odvetvím hospodárstva. V mestách sa predovšetkým podieľa na nahrádzaní predtým prevládajúcich výrobných odvetví – poskytuje pracovné miesta (ide o odvetvie náročné na počet pracovných síl) a stáva sa dôležitým a efektívnym zdrojom príjmov miestnej ekonomiky (Beauregard, 1998). Vyčíslenie príjmov z turizmu je problematické, preto intenzita využívania stredísk a regiónov pre účely cestovného ruchu sa hodnotí najčastejšie počtom osôb, ktoré daný región navštívia. Cieľom predkladaného príspevku je poukázať na špecifiká a rastúci význam Bratislavy ako centra cestovného ruchu na Slovensku od r. 1967 (v r. 1968 sa Bratislava opäť stala hlavným mestom Slovenska) a podať podrobnejší pohľad na návštevnosť hlavného mesta samostatnej Slovenskej republiky – Bratislavy v r. 1993 – 1996.

Mgr. Ingrid KRÁLOVICOVÁ

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

O cestovnom ruchu na príklade individuálneho mesta nenachádzame veľa aktuálnej odbornej literatúry, aj Pierce (1995) konštatuje absenciu prác venovanú mestskému turizmu. V slovenskej literatúre je väčší priestor venovaný rekreačnému zázemiu miest, ako mestskému turizmu. Výnimkou je práca Mišúnovej (1996), ktorá sa zaoberá návštevnosťou kultúrnych pamiatok Bratislavy.

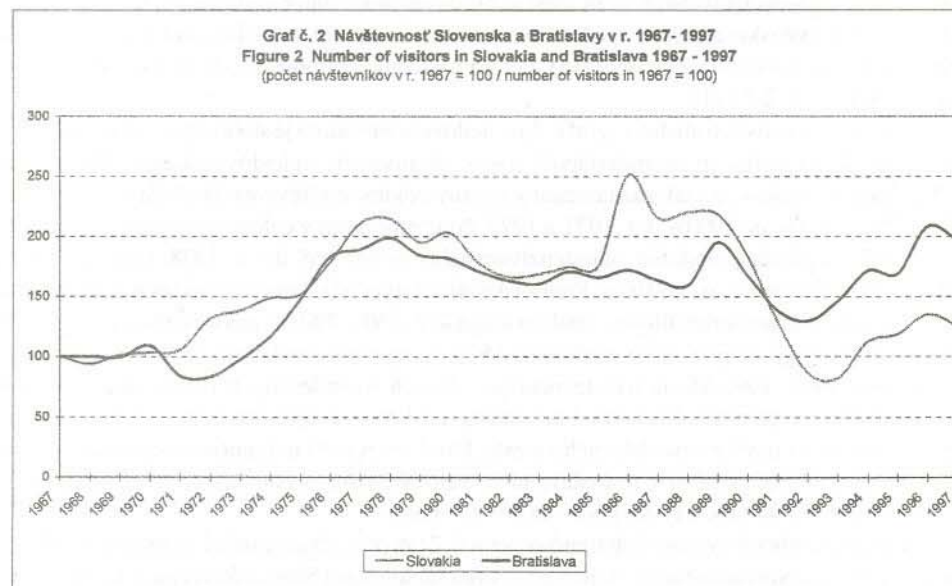
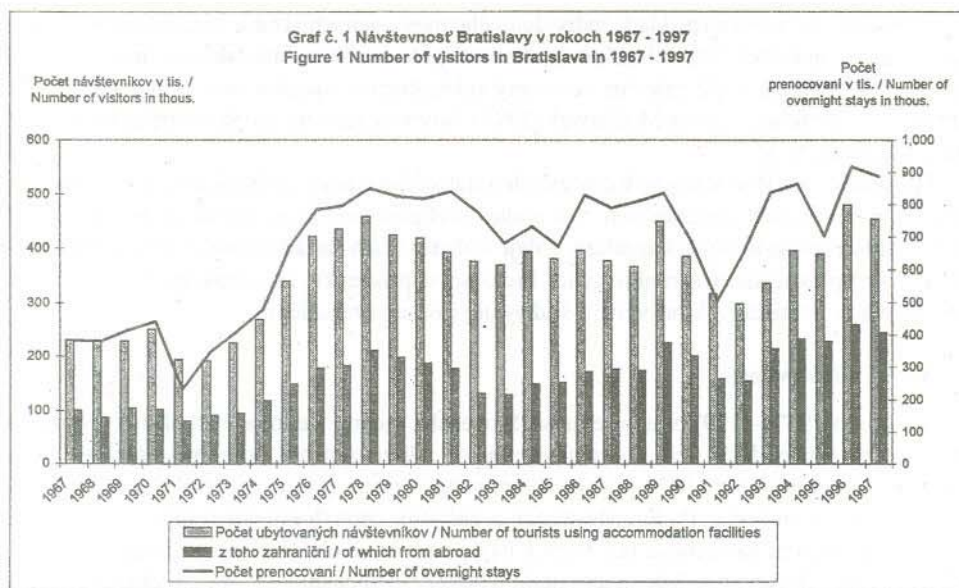
O návštevnosti Bratislavy sú k dispozícii len štatistické údaje o počte ubytovaných návštevníkov v ubytovacích zariadeniach a o počte návštevníkov, ktorí navštívili hlavné mesto prostredníctvom cestovných kancelárií. Údaje z ubytovacích zariadení považujem za vhodnejšie, sú komplexnejšie a spoľahlivejšie. Preto sa v príspevku zameriavam na hodnotenie návštevníkov Bratislavy, ktorí využili služby ubytovacích zariadení.

Vývoj návštevnosti

V rokoch 1967 – 1997 v návštevnosti Slovenska možno sledovať niekoľko vývojových etáp. Po prvom období, keď počet návštevníkov Slovenska bol pomerne stabilný (1,7 – 1,8 mil.), nasleduje od r. 1972 obdobie najprudšieho rastu, počet návštevníkov vzrástol do r. 1978 na 3,8 milióna. Prelom desaťročí a začiatok osemdesiatych rokov sa vyznačuje miernym poklesom návštevnosti (na 3 mil.), na čo nadväzuje obdobie stagnácie až do r. 1985. Maximálna návštevnosť v sledovanom období bola zaznamenaná v r. 1986, keď z roka na rok vzrástol počet návštevníkov Slovenska z 3 miliónov na necelých 4,5 milióna. Po tomto roku sa ich počet ustálil okolo 3,9 milióna až do r. 1989. Obdobie rokov 1989 – 1993 je v sledovanom období najnepriaznivejším, vyznačuje sa prudkým poklesom návštevnosti. V roku vzniku samostatnej Slovenskej republiky počet ubytovaných návštevníkov nedosiahol ani 1,5 milióna (minimum celého sledovaného obdobia). Potom nasleduje obdobie mierneho rastu (v r. 1996 2,4 mil., v r. 1997 2,2 mil.).

Vývoj návštevnosti Bratislavy (graf č. 1) v sledovanom období je stabilnejší, aj keď celkový trend, najmä do polovice osemdesiatych rokov, je podobný celoslovenskému. Začiatkom sedemdesiatych rokov je však zaznamenaný mierny pokles návštevnosti Bratislavy (zo stabilných 230 – 250 tis. na 190 tis. v r. 1971 a 1972, čo je minimum v celom sledovanom období). Od r. 1972 nasleduje obdobie najintenzívnejšieho rastu, keď do r. 1978 vzrástol počet návštevníkov Bratislavy na 460 tisíc. Prelom desaťročí sprevádzal mierny pokles a osemdesiate roky sa vyznačujú pomerne dlhým obdobím stagnácie (360 – 390 tis. návštevníkov). V r. 1989 vzrástol počet ubytovaných návštevníkov na 450 tisíc a po ňom nasleduje obdobie najprudšieho poklesu. Do r. 1992 klesla návštevnosť pod úroveň osemdesiatych rokov, nie však pod úroveň šesťdesiatych rokov (na rozdiel od celoslovenského vývojového trendu). Od r. 1993 je zaznamenaný rast návštevnosti hlavného mesta, ktorý vyvrcholil maximom celého sledovaného obdobia v r. 1996, keď sa v Bratislave ubytovalo 480 tisíc návštevníkov na 918 tisíc nocí (v r. 1997 to bolo 450 tis. návštevníkov na 887 tis. nocí).

Porovnaním oboch vývojových trendov (graf č. 2) sa potvrdzuje rastúci význam Bratislavy na slovenskom cestovnom ruchu, najmä po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Kým od začiatku sledovaného obdobia do r. 1991 sa podiel Bratislavy na počte ubytovaných návštevníkov Slovenska pohyboval od 10 do 14%, od r. 1992 Bratislavu navštíví pätina návštevníkov Slovenska, dokonca v prvom roku samostatnej republiky to bolo až 24%. Dĺžka pobytu

návštevníkov Bratislavy sa v sledovanom období výrazne nemení (návštevník sa v priemere ubytuje na 1,7 – 2,2 noci). V poslednom období sa síce mierne predlžuje pobyt návštevníkov v hlavnom meste, ale stále nedosahuje hodnoty slovenského priemeru, dokonca sa rozdiely medzi nimi stále zvyšujú (do r. 1979 sa na Slovensku návštevník ubytoval v priemere na 2,2 – 2,9 noci, od r. 1980 na 2,8 – 3,8 noci.).

V rebríčku najnavštevovanejších stredísk a regiónov Slovenska patrí Bratislave prvenstvo. Až za hlavným mestom je turisticky atraktívny región Vysokých Tatier, ktorý však má priemernú dĺžku pobytu návštevníkov vyššiu ako je celoslovenský priemer. Návštevnosť ostatných slovenských miest je s Bratislavou neporovnateľná, napr. v druhom najnavštevovanejšom meste, v Košiciach, sa ubytuje len 5 – 7% všetkých návštevníkov Slovenska.

Štruktúra návštevnosti

Od začiatku sledovaného obdobia do polovice osemdesiatych rokov na Slovensku výrazne prevládal domáci cestovný ruch. Zahraniční návštevníci tvorili len necelú pätinu všetkých ubytovaných návštevníkov Slovenska. Do r. 1990 sa ich podiel zvýšil na štvrtinu a od vzniku samostatného Slovenska vyše 40% všetkých návštevníkov tvoria cudzinci. Vývoj počtu zahraničných návštevníkov Slovenska po r. 1989 nie je taký nepriaznivý ako vývoj celkovej návštevnosti. Došlo síce k prudkému poklesu (z takmer 1 mil. v r. 1989 pod pol milióna v r. 1992), ale po r. 1993 už ročne navštívi Slovensko vyše 900 tisíc zahraničných návštevníkov, vrátane 200 tisíc Čechov, ktorí pred r. 1993 patrili k domácim návštevníkom (výnimkou je r. 1997 – 814 tis. cudzincov, čo bolo ovplyvnené aj júlovými záplavami v strednej Európe).

V celom sledovanom období štvrtina zahraničných návštevníkov Slovenska navštívila hlavné mesto – Bratislavu. Výnimkou bola len druhá polovica osemdesiatych rokov, keď podiel Bratislavy mierne poklesol (ale nie pod 20%).

Zo všetkých návštevníkov Bratislavy, ktorí využili služby ubytovacích zariadení, sa v rokoch 1967 – 1989 podiel cudzincov pohyboval v rozpätí 40 až 47%. V r. 1989 už polovicu všetkých návštevníkov tvorili cudzinci a od r. 1993 sa ich podiel pohybuje od 54 do 64%. Z uvedeného vyplýva, že vývoj počtu zahraničných návštevníkov Bratislavy je priaznivejší (graf č. 1), ako vývoj celkovej návštevnosti, hlavne od r. 1989. Po tomto roku klesol počet zahraničných návštevníkov Bratislavy pod 200 tisíc len v r. 1991 a 1992 a v súčasnosti sa pohybuje okolo 250 tisíc. Rast významu zahraničného cestovného ruchu je pre hlavné mesto ekonomicky výhodný, veď v r. 1996 až 80% celkovej tržby za ubytovanie vytvorili cudzinci (Kráľovicová, Otrubová 1998). Títo väčšinou uprednostňujú ubytovanie v komfortnejších a drahších hoteloch (ktoré sú pre Slovákov často cenovo nedostupné), pričom ceny za ubytovanie sú pre cudzincov vyššie ako pre domácich.

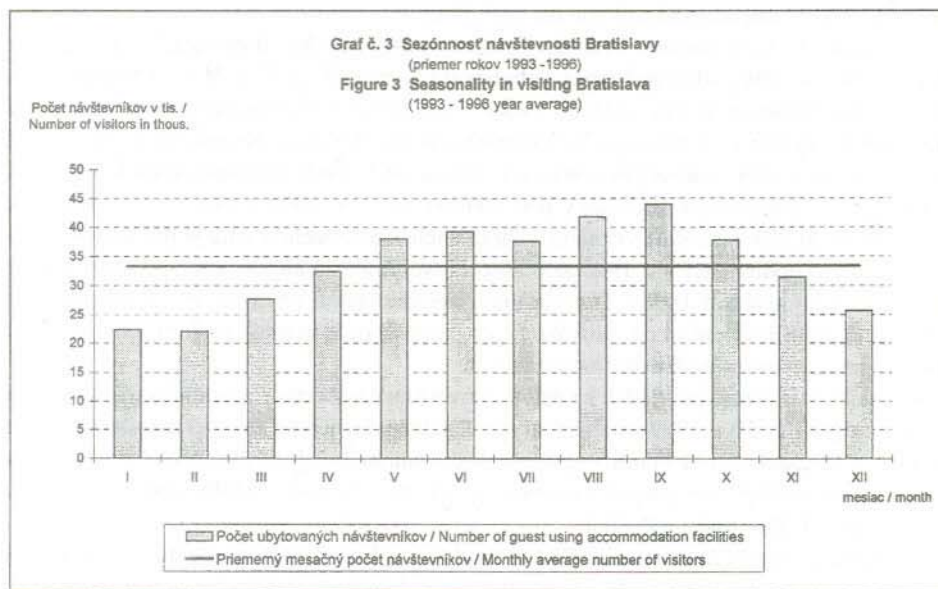
V období socializmu prevládali na celom Slovensku návštevníci zo socialistických štátov, hlavne európskych. Po r. 1989 sa očakával príchod solventnejších turistov zo západných štátov, avšak aj v súčasnosti (r. 1993-96) vyše polovica zahraničných návštevníkov prichádza na Slovensko z bývalých európskych socialistických štátov (bez býv. NDR), dokonca viac ako tretina zo susedného Česka a Poľska.

V Bratislave je v súčasnosti (r. 1993-96) štruktúra zahraničných návštevníkov priaznivejšia, len 41% všetkých zahraničných návštevníkov hlavného mesta Slovenskej republiky

prichádza z bývalého socialistického bloku Európy, medzi ktorými prevládajú návštevníci z Poľska a Česka (spolu tvoria 30% zo všetkých zahraničných). Okrem toho do prvej desiatky štátov, z ktorých prichádza do Bratislavy najviac návštevníkov, z bývalých socialistických štátov sa dostalo len Rusko, z ktorého počet návštevníkov z roka na rok narastá. Až na dvanástom mieste je Chorvátsko, tesne za ním je Ukrajina a Maďarsko. Zo všetkých cudzincov využívajú najviac ubytovaciu kapacitu Bratislavy Nemci. Prišlo ich síce do Bratislavy menej ako Poliakov, ročne v priemere 33 tisíc (Poliakov až 36 tisíc), ale ubytovali sa až na 64,5 tisíc nocí, čo je najviac zo všetkých cudzincov ubytovaných v Bratislave. Z európskych návštevníkov je treba spomenúť pomerne vysoké počty Talianov (ich počet z roka na rok klesá), Rakúšanov, Francúzov, Britov a Holanďanov. Z mimoeurópskych štátov sa v prvej desiatke umiestnili len USA, z ktorých ročne 10,6 tisíc návštevníkov strávilo v Bratislave 32 tisíc nocí. Od r. 1993 z roka na rok narastá počet návštevníkov z Japonska, v priemere 4,8 tisíc Japoncov sa tu ročne ubytuje na 6,8 tisíc nocí. Z ostatných štátov sveta do Bratislavy ročne prichádza menej ako 3,5 tisíc návštevníkov.

Sezónnosť návštevnosti

V období rokov 1993 – 1996 Bratislavu mesačne v priemere navštívilo 33 tisíc návštevníkov na 68,5 tisíc nocí. Počet návštevníkov v jednotlivých mesiacoch roka však nebol rovnaký. Vychádzajúc z mesačných počtov návštevníkov (graf č. 3) sú rozlíšiteľné dve sezóny návštevnosti Bratislavy – letná a zimná. V letnej sezóne od mája do októbra je mesačný počet návštevníkov a prenocovaní nadpriemerný. V zimných sezónach od januára do apríla a od novembra do decembra je návštevnosť podpriemerná.

Veľké rozdiely sú v sezónnosti návštevnosti domácich a zahraničných hostí. Priemerný počet Slovákov v mesiacoch je pomerne rovnomerný (mesačne sa ich v priemere ubytuje 13 870 s priemernou odchýlkou 1 482). Rozdiely medzi letnou a zimnou sezónou zahraničnej návštevnosti Bratislavy sú veľké (priemerný mesačný počet cudzincov je 19 430 s priemernou odchýlkou 5 895). Kým v letnej sezóne v priemere mesačne prišlo do Bratislavy 25 tis. cudzincov na 49 tis. nocí, v zimnej sezóne to bolo len 13,5 tis. hostí na 27,5 tis. nocí. Z toho vyplýva, že celkovú sezónnosť návštevnosti Bratislavy vytvárajú cudzinci. Dĺžka letnej sezóny však nie je u všetkých zahraničných návštevníkov vždy rovnaká, napr. v r. 1996 u niektorých návštevníkov sa zúžila len na mesiace júl a august (z Dánska, Španielska, Talianska), alebo bola v mesiacoch júl a august prerušená (z Bulharska, Chorvátska, Slovinska, Maďarska). Rozdiely sú aj v sezónnosti návštevnosti jednotlivých tried ubytovacích zariadení. V zariadeniach vyšších tried nie je letná sezóna súvislá, v mesiacoch júl, august býva návštevnosť podpriemerná, čo sa často odzrkadľuje aj v cenovej politike týchto zariadení. Mnohé poskytujú sezónne zľavy nielen v zime, ale aj v lete (napr. Forum, Holiday Inn, Gracia). V zariadeniach nižších tried je letná sezóna súvislá, dokonca v mesiacoch dovolení majú často maximálnu návštevnosť.

Okrem sezónnosti počas roka je zaujímavé sledovať rozdiely v návštevnosti Bratislavy počas týždňa. Oficiálne sa tieto údaje nesledujú, preto vychádzam z informácií o vyťaženosti ubytovacích zariadení, ktoré boli získané terénnym výskumom. Väčšina zariadení sa pokladá za „biznis hotel“, čiže medzi ubytovanými hosťami zariadenia prevládajú obchodní cestujúci. To sa odzrkadľuje aj na vyťaženosti počas týždňa. Väčšina zariadení uvádza priemernú vyťaženosť v pracovných dňoch, najmä od nedele do štvrtka, až na 70 – 100% a cez víkendy 20 – 50%. Na to často reaguje cenová politika zariadení poskytovaním víkendových zliav (napr. Echo do 20%, Holiday Inn, Bratislava, Tatra do 40%).

Záver

Bratislava dlhodobo patrí k významným slovenským strediskám cestovného ruchu a v súčasnosti má hlavné mesto najvýznamnejšie postavenie v cestovnom ruchu Slovenskej republiky. Patrí jej prvenstvo v rebríčku najnavštevovanejších stredísk a regiónov, je hlavným zdrojom príjmov cestovného ruchu na Slovensku. Do Bratislavy prichádza vyše štvrtina zahraničných návštevníkov Slovenska, a už od r. 1989, ale najmä od r. 1993 tu prevláda zahraničný cestovný ruch.

Najvýznamnejšiu skupinu návštevníkov Bratislavy tvoria obchodní cestujúci, návštevníci a účastníci veľtrhov, výstav, kongresov, konferencií a i. Zistiť ich presný podiel z celkovej návštevnosti hlavného mesta je pomerne problematické (hoci napr. v r. 1997 KS ŠÚ v Bratislave vykázal, že 70% návštevníkov bolo v Bratislave služobne). Tento charakter návštevnosti spôsobil, že Bratislava nebola tak citlivá na dôsledky transformačných procesov po r. 1989 ako ostatné strediská cestovného ruchu. Bolo by však vhodné potlačiť sezónnosť cestovného ruchu a lepšie využiť existujúce ubytovacie kapacity mesta. Väčší počet rovnomernejšie rozptýlených podujatí (veľtrhy, kongresy) by posilnil návštevnosť v zimnej sezóne, rovnako ako rozšírenie neslužobného cestovného ruchu by zvýšilo počet návštevníkov v letnej sezóne.

Literatúra:

- BEAUREGARD, R., A. (1998): Tourism and economic development policy in US urban areas. In: Ioannides, D., Debbage, K., G. (eds.). *The Economic Geography of the Tourist Industry*. London and New York (Routledge). pp. 220-234.
- KRÁLOVICOVÁ, I., OTRUBOVÁ, E. (1998): Transformation of accommodation and foodservice facilities in Bratislava after 1989. *Acta Univesitatis Carolinae – Geographica*, Praha, (in print).
- MIŠÚNOVÁ, E. (1996): Transformačný proces v cestovnom ruchu a jeho dopad na kultúrny rozvoj Bratislavy. *Geografia*, 4, pp. 124-128.
- OTRUBOVÁ, E. (1995): Cestovný ruch Slovenska po roku 1989. In: Kowalczyk, A. (ed.): *Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej*. Warszawa (Uniwersytet Warszawski), pp. 33 – 39.
- PEARCE, D. (1995): *Tourism today: a geographical analysis*. Burnt Mill, Harlow (Longman Scientific & Technical).
- Mestská (Krajská) správa Štatistického úradu SR v Bratislave (1972, 1976, 1981, 1986, 1990, 1993, 1997): *Štatistická ročenka hlavného mesta SR Bratislava*.
- Federální (Státní) statistický úřad (1968 – 1989): *Statistická ročenka ČSSR*. Praha.
- Štatistický úrad SR (1994, 1997): *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava.

**BRATISLAVA AS THE CENTRE OF TOURISM – THE EVALUATION
OF VISITORS' ARRIVALS**

Ingrid KRÁLOVICOVÁ

Summary

Bratislava belongs to the important centre of tourism in Slovakia for a long time, but at present the city achieved the most important position within the sector. It is the most visited tourist centre of the country and here is generated the biggest share of Slovak income from tourism. One quarter of all foreign visitors of Slovakia is coming to Bratislava. Since the beginning of nineties, but especially since 1993, foreign tourism prevails over domestic (Fig. 1). The structure of the foreign visitors was also changed. While until 1989 visitors from former socialist countries had prevailed, during 1993 to 1996 only 41% of foreign visitors came from these states (excluding former GDR). The majority of foreign visitors are coming to Bratislava in a summer season (since May to October), creating seasonality in the capital city tourism (Fig. 3).

The most important group of Bratislava's visitors consists of business travellers, fairs' and commercial exhibitions' visitors, congress and conference participants. This fact is documented by the duration of Bratislava visitors' stays, seasonality during a year, the differences in accommodation facilities capacity exploitation during a week. This feature of Bratislava visitors caused that Bratislava was not so sensitive on transformation processes after 1989

comparing to the rest of Slovak tourist centre. For future better exploitation of existed accommodation capacities in Bratislava it would be suitable to suppress seasonality of tourism in the city. Higher number of more dispersed events (like trade fairs, congresses) could improve winter tourist season results. Similar effect could have encouraging of non-business tourism in summer season.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

NIEKOĽKO PREDBEŽNÝCH ÚVAH O DOSTUPNOSTI OKRESNÝCH MIEST NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Anton BEZÁK, Daniel MICHNIAK

Abstract

In this paper an attempt is made to examine some spatial aspects of the local government reform implemented in Slovak Republic in 1996. Using six elementary indices, the accessibility of the 20 district centres in East Slovakia is evaluated in some detail. The results obtained indicate that as far as the accessibility is concerned the new districts are characterized by the overall spatial efficiency, with the principle of spatial equity taking the inferior place.

Key words: new administrative division of Slovakia, accessibility of district centres, spatial efficiency, spatial equity

ÚVOD

Nové územno-správne členenie Slovenskej republiky, ktoré vstúpilo do platnosti v roku 1996, evokuje celý rad závažných otázok súvisiacich s jeho priestorovou alebo teritoriálnou dimenziou. Jednou z nich je aj snaha zhodnotiť, v akej miere môže nové členenie plniť svoju základnú funkciu, ktorá spočíva v zabezpečení adekvátnej priestorovej, resp. teritoriálnej formy fungovania verejnej správy na území daného štátu. Cieľom našej štúdie je prispieť do diskusie na túto tému niekoľkými predbežnými poznatkami, ktoré sa týkajú dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku.

PRÍSTUPY K HODNOTENIU ÚZEMNO-SPRÁVNEHO ČLENENIA

V literatúre zaoberajúcej sa teritoriálnou organizáciou administratívnych systémov dominujú dva základné prístupy k hodnoteniu existujúcich i proponovaných schém územno-správneho členenia. Prvý z nich zdôrazňuje *mierku*, resp. veľkosť územno-správnych jednotiek, druhý ich priestorovú *formu a usporiadanie* (Honey 1977, Bennett 1989, Bezák 1997). V rámci „veľkostného“ prístupu sa pozornosť bádateľov sústreďuje na rozbor teritoriálnych požiadaviek jednotlivých administratívnych funkcií s cieľom stanoviť optimálnu veľkosť územno-správnej jednotky určitého rádu, vyjadrenú spravidla počtom jej obyvateľov, ktorá umožní efektívne vykonávať tieto funkcie. Podstatou alternatívneho „regionálneho“ prístupu je odpoveď na otázku,

Doc. RNDr. Anton BEZÁK, DrSc., Mgr. Daniel MICHNIAK
Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

ako je spoločnosť priestorovo organizovaná a aké funkcie sa dajú priradiť *de facto* sformovaným regionálnym jednotkám. Územno-správne členenie sa pokladá za kvalitné vtedy, keď v maximálnej miere odzrkadľuje existujúcu regionálnu štruktúru (Morrill 1981; Bennett 1989, 1997; Bours 1989).

Obidva základné prístupy k hodnoteniu kvality územno-správneho členenia sa spravidla kombinujú s viacerými dopĺňujúcimi kritériami. Azda najvýznamnejšie z nich sa týka hodnotenia úrovne *dostupnosti* centier územno-správnych jednotiek (Massam 1972). Dostupnosť ako jednu z najvýznamnejších charakteristík polohy geografických objektov môžeme definovať rozmanitým spôsobom. Z tohto dôvodu sa aj v rámci hodnotenia územno-správneho členenia dá uvažovať o viacerých možnostiach jej aplikácie (Bezák 1997). Najjednoduchší postup vychádza z predpokladu, že hranice územno-správnych jednotiek určitého rádu sa považujú za fixné a hypoteticky sa pripúšťa možnosť relokácie administratívnych centier. Pomocou vhodne definovaných indikátorov je potom možné zhodnotiť dostupnosť centra a navyše skúmať, ako sa zmení jej úroveň pri hypotetickej relokácii centra do optimálnej polohy.

Na záver tejto diskusie sa žiada zdôrazniť, že spoločným základom všetkých troch uvedených prístupov je vždy jeden z dvoch kardinálnych princípov priestorovej organizácie, ktoré sú známe ako *princíp priestorovej efektívnosti* a *princíp priestorovej spravodlivosti* (resp. *rovnosti*). Prvý princíp vyjadruje vzťah medzi polohou, priestorovým usporiadaním a ekonomickou efektívnosťou (Goodall 1987, p. 443). V našom kontexte sa dá formulovať ako požiadavka nájsť také priestorové usporiadanie (napr. územno-správne členenie), ktoré prinesie maximálny úžitok pre najviac obyvateľov daného územia. Pravda, takéto usporiadanie nemusí byť výhodné pre všetkých obyvateľov tohto územia. V súvislosti s tým je vhodné formulovať alternatívny princíp priestorovej organizácie, podstatou ktorého nie je nič iné ako aplikácia základných ideí sociálnej spravodlivosti na teritoriálne jednotky (Goodall 1987, p. 467). V našom kontexte vyjadruje požiadavku nájsť také priestorové usporiadanie, ktoré vedie k relatívnemu uspokojeniu potrieb obyvateľov každej územnej jednotky, a to bez ohľadu na jej polohu (Bezák 1995, 1997).

DÁTA A PROCEDÚRY

V našom príspevku sa pomocou niekoľkých jednoduchých indikátorov pokúsime zhodnotiť úroveň dostupnosti 20 okresných miest ležiacich na východnom Slovensku. Podľa nového územno-správneho členenia je východná časť našej republiky rozdelená medzi Košický a Prešovský kraj, ktoré dohromady pozostávajú z 24 okresov. Z hodnotenia vylúčime štyri okresy vymedzené na území mesta Košice a pozornosť zacielieme na zostávajúcich 20 okresov predstavujúcich štandardný typ územno-správnych jednotiek regionálnej dimenzie.

Dostupnosť patrí medzi najvýznamnejšie, ale súčasne aj najťažšie definovateľné pojmy humánnej geografie. Vo všeobecnosti ju môžeme chápať ako imanentnú charakteristiku nejakého miesta, ktorá vyjadruje ako ľahko sa toto miesto dá dosiahnuť z iných miest. Dostupnosť je teda, stručne povedané, relatívna príležitosť na interakciu (Goodall 1987, p. 11). Takéto voľné ponímanie dostupnosti je na jednej strane výhodné z hľadiska širokého spektra možností jej aplikácie. Na druhej strane sa však nevyhnutne odráža v existencii veľkého množstva rôznych indikátorov a mier, pomocou ktorých sa usilujeme vyjadriť význam slova „dostupnosť“ v najrozmanitejších súvislostiach.

Na zhodnotenie úrovne dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku sme vybrali šesť indikátorov (označených symbolmi A_1 až A_6), ktoré sa veľmi dobre uplatnili práve pri hodnotení dostupnosti administratívnych centier v analogicky koncipovaných štúdiách (cf. Goodchild a Massam 1969, Garner 1975, Tykkyläinen 1981, Rasheed 1986). Všetky miery sú zostrojené tak, že malé hodnoty indikátorov vyjadrujú vyššiu úroveň dostupnosti administratívneho centra a naopak. Podotýkame ešte, že prvé tri indikátory vychádzajú z princípu priestorovej efektívnosti a ďalšie tri z princípu priestorovej spravodlivosti (resp. rovnosti).

Prvým indikátorom (A_1) je priemerná vzdialenosť zo všetkých obcí daného okresu do okresného mesta, definovaná ako vážený aritmetický priemer, v ktorom ako váhy obcí vystupujú počty ich obyvateľov. Indikátor A_2 vyjadruje priemernú vzdialenosť do okresného mesta (t. j. hodnotu indikátora A_1) ako percentuálnu odchýlku od priemernej vzdialenosti zo všetkých obcí okresu do optimálneho miesta pre administratívne centrum v danom okrese. Za optimálne centrum pokladáme v tomto kontexte obec s minimálnou priemernou vzdialenosťou. Tretím indikátorom (A_3) je podiel obyvateľov daného okresu (v %) žijúcich v obciach, ktoré od vlastného okresného mesta oddeľuje väčšia vzdialenosť ako od nejakého iného okresného mesta.

Ako indikátor A_4 budeme uvažovať maximálnu vzdialenosť medzi okresným mestom a najodľahlejšou obcou okresu. Indikátor A_5 zostrojíme analogicky ako v prípade priemernej vzdialenosti. Hodnotu indikátora A_4 vyjadríme ako percentuálnu odchýlku od maximálnej vzdialenosti medzi najodľahlejšou obcou okresu a optimálnym miestom pre administratívne centrum okresu. Za optimálne centrum budeme teraz považovať obec s minimálnou hodnotou maximálnej vzdialenosti. Indikátor A_6 vyjadruje podiel obyvateľov daného okresu (v %) žijúcich v obciach, ktoré sú od okresného mesta vzdialené 30 a viac kilometrov. S prihliadnutím na empiricky odhadnutú priemernú cestovnú rýchlosť prostriedkov prímestskej autobusovej dopravy (asi 30 km/hod.), môžeme hodnoty posledného indikátora použiť na vymedzenie *zóny kritickej dostupnosti*, z ktorej sa do okresného mesta cestuje najmenej 1 hodinu.

Ako vidieť, kľúčovú úlohu vo všetkých použitých mierach dostupnosti zohráva vzdialenosť. Podobne ako dostupnosť, aj vzdialenosť sa v geografii dá chápať rozmanitým spôsobom. Z rôznych dôvodov (ako je napr. rýchlosť, jednoduchosť a v neposlednom rade aj jednoznačnosť merania) sme dali prednosť tzv. cestným vzdialenostiam. Pod vzdialenosťou dvoch obcí rozumieme teda dĺžku najkratšej dopravnej cesty spájajúcej stredy oboch obcí. Dĺžky jednotlivých úsekov cestných komunikácií sme prevzali z vojenského autoatlasu (Kontra 1995) a na výpočet najkratších ciest sme použili efektívny Murchlandov algoritmus (Baxter 1976, pp. 208-214). Napokon ešte uvedieme, že údaje o počte obyvateľov jednotlivých obcí sa vzťahujú k 31.12.1996 a pochádzajú z výsledkov priebežnej registrácie obyvateľstva.

DOSTUPNOSŤ OKRESNÝCH MIEST

Výsledky aplikácie všetkých šiestich indikátorov na súbor 20 východoslovenských okresov sú zhrnuté v tab. 1. Skôr ako pristúpime k interpretácii získaných hodnôt, musíme upozorniť, že hodnoty troch indikátorov za okres Košice okolie nie sú úplne porovnateľné s analogickými hodnotami za ostatné okresy. Keďže administratívne centrum okresu Košice okolie nepatrí do vlastného okresu, jeho ľudnatosť sa neuvažuje pri výpočte hodnôt indikátorov A_1 , A_3 a A_6 , ktoré sú potom vyššie ako by boli v prípade, ak by okresné mesto ležalo na území okresu.

Aby sme ukázali veľkosť tohto vychýlenia a súčasne uľahčili porovnanie s ostatnými okresmi, uvádzame v zátvorkách hodnoty všetkých troch indikátorov aj pre hypotetický okres, ktorý vznikne spojením mesta Košice s jeho vidieckym náprotivkom.

Tab. 1. Hodnoty indikátorov dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku

Okres	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
Bardejov	8,3	0,0	0,8	29,5	0,0	0,0
Gelnica	12,0	0,0	15,9	37,0	37,0	11,0
Humenné	5,5	0,0	4,6	32,5	0,0	0,3
Kežmarok	9,4	0,0	4,9	41,5	36,1	9,1
Košice okolie	20,2 (6,0)	0,0	7,6 (2,3)	44,5	21,9	13,4 (4,0)
Levoča	7,5	0,0	10,1	30,0	25,0	1,2
Medzilaborce	6,2	0,0	4,8	29,0	26,1	0,0
Michalovce	11,3	0,0	10,3	38,0	33,3	3,4
Poprad	5,6	0,0	1,5	41,0	28,1	1,5
Prešov	5,9	0,0	9,1	28,5	0,0	0,0
Rožňava	11,2	0,0	1,0	36,0	4,4	2,0
Sabinov	9,1	1,3	2,1	29,0	28,9	0,0
Snina	7,0	0,0	4,3	42,0	25,4	7,4
Sobrance	8,2	0,0	0,0	23,0	9,5	0,0
Spišská Nová Ves	8,2	0,0	17,2	30,5	5,2	2,0
Stará Ľubovňa	9,6	0,0	4,9	29,5	0,0	0,0
Stropkov	4,9	0,0	1,4	20,5	0,0	0,0
Svidník	12,6	0,0	34,6	38,5	26,2	25,7
Trebišov	24,7	5,8	24,3	64,0	43,8	35,2
Vranov nad Topľou	9,2	0,0	8,5	33,0	1,5	0,4

Hodnoty indikátora A₁, udávajúce priemernú vzdialenosť do okresného mesta, nie sú vo všeobecnosti vysoké. S výnimkou dvoch okresov nepresahujú hodnotu 13 km, čo znamená, že centrá nových okresov sú relatívne (t. j. v priemere za príslušný okres) dobre dostupné. Najmenšie hodnoty priemernej vzdialenosti, indikujúce vysoký stupeň dostupnosti administratívneho centra, zisťujeme v okresoch Humenné, Medzilaborce, Poprad, Prešov a Stropkov. Ak ponecháme stranou okres Košice okolie, mimoriadne nízkou úrovňou dostupnosti centra sa vyznačuje iba okres Trebišov, predovšetkým zásluhou nekompaktného tvaru, periférnej polohy centra a relatívne nízkeho stupňa koncentrácie obyvateľstva v okresnom meste.

Poznatok o priaznivej úrovni dostupnosti okresných miest potvrdzujú aj hodnoty indikátora A2. Jednoznačne z nich vyplýva, že iba v dvoch okresoch administratívne centrá nemajú optimálnu polohu z hľadiska minimalizácie priemernej vzdialenosti. V okrese Sabinov ide len o nepatrný rozdiel v úrovni dostupnosti medzi okresným mestom a susednou obcou Pečovská Nová Ves. Podstatne väčšiu diferenciu nájdeme v okrese Trebišov, kde administratívne centrum má takmer o 6 % horšiu dostupnosť ako optimálne položená obec Zemplínsky Branč. S prihliadnutím na získané výsledky možno teda konštatovať, že za predpokladu fixných hraníc okresov prejavujú okresné mestá na východnom Slovensku značne vysokú lokalizačnú efektivnosť.

Situácia sa však stane podstatne nepriaznivejšou, ak hypoteticky pripustíme možnosť zmeny okresných hraníc. Názornú predstavu o tom podávajú hodnoty indikátora A3, udávajúce podiel obyvateľov okresu žijúcich v obciach, ktoré nie sú priradené k najbližšiemu okresnému mestu. Extrémne vysoký podiel tohto „dislokovaného“ obyvateľstva majú okresy Svidník (35 %) a Trebišov (24 %), relatívne vysoké hodnoty (nad 10 %) pozorujeme aj v okresoch Gelnica, Levoča, Michalovce a Spišská Nová Ves. Z priestorového hľadiska sa najväčšie koncentrácie dislokovaných obcí vyskytujú predovšetkým v Medzibodroží (17 obcí s 25 tis. obyvateľmi) a v okolí Gíraltoviec (28 obcí s 16,6 tis. obyvateľmi), ďalšie ležia pozdĺž západných hraníc okresov Košice okolie, Gelnica a Prešov a v južnej časti okresu Snina.

Mimoriadne vysoká variabilita hodnôt indikátora A4 signalizuje veľké rozdiely medzi okresmi z hľadiska uplatnenia princípu priestorovej spravodlivosti. Ako vidieť, veľmi nízkou úrovňou dostupnosti z najodľahlejších častí okresu sa vyznačujú okresné mestá Gelnica, Kežmarok, Košice, Michalovce, Poprad, Rožňava, Snina a Svidník, extrémne nepriaznivú pozíciu zaujíma z tohto aspektu okresné mesto Trebišov, vzdialené 64 km od najodľahlejšej obce okresu Veľké Trakany. Približne rovnakú informáciu poskytujú aj hodnoty indikátora A5, ktoré prezrádzajú, že iba päť okresných miest (Bardejov, Humenné, Prešov, Stará Ľubovňa a Stropkov) leží v optimálnej polohe z hľadiska minimalizácie maximálnej vzdialenosti. Na druhej strane existuje 10 okresných miest, ktoré majú v porovnaní s optimálnym miestom najmenej o 20 % horšiu úroveň dostupnosti z periférnych častí okresu. Pozoruhodné je, že v okrese Trebišov táto odchýlka od optimality dosahuje hodnotu 44 %.

Nepriaznivý obraz úrovne dostupnosti niektorých centier vo vzťahu k odľahlým častiam okresu dokresľujú aj hodnoty posledného indikátora A6. Relatívne vysoký podiel obyvateľstva žijúceho v obciach, ktoré ležia za kritickou vzdialenosťou od centra, pozorujeme v okresoch Gelnica, Kežmarok, Košice okolie a Snina, maximálne hodnoty indikátora A6 sa opäť nachádzajú v okresoch Trebišov a Svidník. Ak sa pomocou indikátora A6 pokúsime identifikovať zóny kritickej dostupnosti, z ktorých sa do okresných miest cestuje viac ako 1 hodinu, potom najrozsiahlejšia zóna tohto druhu leží v Medzibodroží, kde z okresu Trebišov zasahuje aj do okresu Michalovce. Tvorí ju 36 obcí, v ktorých žije 39,4 tis. obyvateľov, teda rovnaký počet ako má celý okres Snina a viac ako žije každým z okresov Gelnica, Levoča, Medzilaborce, Sobrance, Stropkov alebo Svidník. V tejto súvislosti stojí ešte za zmienku, že v samotnom okrese Trebišov leží 21 obcí s 28,3 tis. obyvateľmi vo vzdialenosti 45 a viac km a štyri obce s 8,6 tis. obyvateľmi dokonca vo vzdialenosti 60 a viac km od okresného mesta. Ďalšie zóny zlej dostupnosti sa sformovali v západnej časti okresu Košice okolie (17 obcí), v zázemí Gíraltoviec (11 obcí) a v okolí Spišskej Starej Vsi (11 obcí).

ZHRNUTIE

Táto štúdia je skromným príspevkom k hodnoteniu kvality nového územno-správneho členenia Slovenskej republiky z teritoriálneho aspektu. Pomocou šiestich jednoduchých indikátorov sme sa v nej pokúsili zhodnotiť dostupnosť ako jeden z najvýznamnejších atribútov nových okresných miest na východnom Slovensku. Je zrejmé, že výsledky nášho hodnotenia treba pokladať za predbežné a parciálne. Opierajú sa iba o jeden z možných prístupov a okrem toho sa vzťahujú iba na jeden geografický makroregión. Bude preto potrebné ich rozšíriť na územie celého Slovenska a navyše zasadiť do širšieho evaluačného rámca.

Ak sa napriek tomu pokúsime zhrnúť získané poznatky, nevyhnutne dospievame k nasledujúcim záverom. V prvom rade môžeme prehlásiť, že za predpokladu fixných hraníc okresov je pre všetky okresné mestá na východnom Slovensku charakteristický vysoký stupeň pohovej efektívnosti. Jednoduchá analýza proximity k administratívnym centráм však naznačuje, že v mnohých prípadoch hranice okresov nekorešpondujú s princípom priestorovej efektívnosti. V maximálnej miere sa tento poznatok vzťahuje na okresy Svidník a Trebišov. Pokiaľ ide o uplatnenie princípu priestorovej spravodlivosti (resp. rovnosti), môžeme iba s poľutovaním konštatovať, že prinajlepšom v prípade piatich okresov (Gelnica, Kežmarok, Košice okolie, Michalovce a Snina) sa tento princíp vážne porušil a v prípade dvoch okresov (Trebišov a Svidník) sa takmer úplne ignoroval. Výsledky našej štúdie takto iba potvrdzujú domnienku vyslovenú v predchádzajúcich príspevkoch (cf. Bezák 1996a, 1996b), že pri poslednej reforme územno-správneho usporiadania na Slovensku sa myšlienke priestorovej spravodlivosti venovala nedostatočná pozornosť.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/4066/98, financovaného grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra:

- BAXTER, R. S. (1976): *Computer and statistical techniques for planners*. London (Methuen).
BENNETT, R. (1989): Stimuli to administrative reform. In Bennett, R., ed. *Territory and administration in Europe*. London (Pinter), pp. 33-53.
BENNETT, R. J. (1997): Administrative systems and economic spaces. *Regional Studies*, 31, 323-336.
BEZÁK, A. (1995): O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze. In Trizna, M., ed. *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín*. Bratislava (Kartprint), pp. 225-232.
BEZÁK, A. (1996a): Reflexie nad novým administratívnym členením Slovenskej republiky. *Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Geografické informácie*, 4, 7-9.
BEZÁK, A. (1996b): Priestorová efektívnosť a spravodlivosť. *Parlamentný kuriér*, (31), 92-94.
BEZÁK, A. (1997): Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie*, 3, 6-13.

- BOURS, A. (1989): Management by territory and the study of administrative geography. In Bennett, R., ed. *Territory and administration in Europe*. London (Pinter), pp. 72-90.
- GARNER, B. (1975): The effect of local government reform on access to public services: a case study from Denmark. In Peel, R., Chisholm, M., Haggett, P., eds. *Processes in physical and human geography*. London (Heinemann), pp. 319-338.
- GOODALL, B. (1987): *The Penguin dictionary of human geography*. Harmondsworth (Penguin).
- GOODCHILD, M. F., MASSAM, B. H. (1969): Some least-cost models of spatial administrative systems in Southern Ontario. *Geografiska Annaler*, 52 B, 86-94.
- HONEY, R. (1977): Form, process and the political organization of space. *Professional Geographer*, 29, 14-20.
- KONTRA, P., ed. (1995): *Podrobný autoatlas – Slovenská republika, 1:100 000*. Harmanec (VKÚ).
- MASSAM, B. H. (1972): *The spatial structure of administrative systems*. Washington, D.C. (Association of American Geographers).
- MORRILL, R. (1981): *Political districting and geographical theory*. Washington, D.C. (Association of American Geographers).
- RASHEED, K. B. S. (1986): The spatial efficiency of administrative units in Bangladesh. *Geografiska Annaler*, 68 B, 21-28.
- TYKKYLÄINEN, M. (1981): Accessibility in the provinces of Finland. *Fennia*, 159, 361-396.

SOME CONSIDERATIONS CONCERNING THE ACCESSIBILITY OF DISTRICT CENTRES IN EAST SLOVAKIA

Anton BEZÁK, Daniel MICHNIAK

Summary

This paper is a preliminary report of a current research concerning the spatial aspects of the local government reform implemented in Slovakia in 1996. Its aim is to present some partial findings regarding the accessibility of new administrative centres in eastern part of Slovakia. Using six simple indices, the accessibility of the 20 district centres in East Slovakia was evaluated on the basis of both efficiency and equity principles of spatial organization. The results obtained indicate that as far as the fixed district boundaries are concerned, the locations of district centres can be considered to have a very high level of spatial efficiency. But an elementary analysis of the distances to the nearest centre demonstrates that the district boundaries are optimal only in very exceptional circumstances. As regards the accessibility of the most remote parts of the districts, the results suggest that the district centres are better located with respect to the district population as a whole than they are with respect to the population of the remoter areas. An important conclusion is that the principle of spatial equity was neither not consistently applied, or in some cases even totally ignored by the local government reform.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

POĽNOHOSPODÁRSTVO V MARGINÁLNYCH OBLASTIACH**(na príklade Bielych Karpát)****Peter SPIŠIAK****Abstract**

A problem of agricultural production in marginal areas exists not only in highly developed countries but is typical also for countries in transitional period of economy development. Slovakia is one of these countries, with relatively high share of marginal areas of agriculture. They represent mainly sub-mountainous and mountainous regions. In the paper we concern with a possible orientation of a marginal area of agriculture. An eastern part of the Biele Karpaty Mountains serves as a model area with a special situation – a border position, a protected landscape area, low natural potential for agriculture.

Key words: *marginal area, protected landscape area, alternative agriculture, share co-operative.*

1. Úvod

Hlavná poľnohospodárska výroba Slovenska je zabezpečovaná v najproduktívnejších oblastiach, predovšetkým v nížinách a kotlinách. Časť poľnohospodárskej výroby je v menej vhodných prirodzených podmienkach, ktoré sa často označujú ako marginálne. Môžu to byť podhorské a horské oblasti, znevýhodnené oblasti, kde na dosiahnutie štandardných výnosov z poľnohospodárskej výroby treba dodatočných vkladov. Tieto vklady často prevyšujú možné ziskové miery. Poľnohospodárska výroba v týchto marginálnych oblastiach sa bude musieť zamerať na špeciálnu výrobu, ktorá bude musieť nadviazať na tradičné spôsoby s využitím prirodzeného potenciálu krajiny a bude mať skôr doplnkový výrobný charakter.

V príspevku sa budeme zaoberať možným poľnohospodárskym využitím východnej časti Bielych Karpát, ktoré patria z hľadiska poľnohospodárstva do marginálnej oblasti. V regióne sme študovali súčasné využitie zeme z hľadiska poľnohospodárstva a zároveň sme študovali schopnosť miestneho obyvateľstva nadviazať na tradičné malohospodárenie v tomto regióne s možným prechodom na alternatívne hospodárenie na pôde.

2. Metodické otázky

Marginálne oblasti sa v terminológii najčastejšie nazývajú ako „ekonomicko-sociálne slabo rozvinuté oblasti“, „zaostávajúce“, „problémové“, v zahraničnej literatúre ako „spacie“, „chudobné“, „marginálne“, „zostávajúce“ (Faltán, a kol., 1995). V našom príspevku budeme používať termín „marginálna oblasť“ ako najvšeobecnejší termín tohto charakteru. Ako humánnych geografov nás predovšetkým zaujíma výrobná a nevýrobná marginalita týchto oblastí. Marginalita v rámci poľnohospodárstva sa rozumie predovšetkým nedostatočný prírodný potenciál, ale aj zároveň nedostatočný sociálno-ekonomický potenciál, pre dosiahnutie priemerných prír.

Doc. RNDr. Peter SPIŠIAK, CSc.

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

výrobných efektov. Napr. v krajinách Európskej Únie (EÚ) je zaradených do týchto oblastí cca 52% poľnohospodárskej pôdy, a pre poľnohospodárov platí jednotná cenová politika rovnako ako pre poľnohospodárov v ostatných oblastiach (Hrubánková, a kol., 1996). Pre poľnohospodárske podniky v marginálnych oblastiach sa predpokladá:

- získavať dodatočné príjmy z nepoľnohospodárskej činnosti,
- vykazovanie vyššieho podielu rodinnej práce s menším podielom námedznej práce,
- rozsah obhospodarovanej pôdy by mal byť v priemernom podniku asi o 1/2 menší ako v iných oblastiach,
- podiel živočíšnej výroby by mal byť obvykle vyšší než v podnikoch v iných oblastiach,
- vykazovanie nižšieho kapitálového vybavenia meraného hodnotou strojov, budov a celkového aktívneho kapitálu v prepočte na 1 ha poľn.pôdy a na pracovníka, zaznamenávanie väčšej pracovnej náročnosti a nižšej produktivity práce (Hrubánková, a kol., 1996).

Príklady kritérií z vybraných krajín EÚ pre vyčlenenie marginálnych oblastí v rámci poľnohospodárstva:

- NEMECKO: – obce lokalizované v n.v. 800 m a vyššie alebo minim. nadmorská výška 600 m,
– svahovitosť 18°, a to na najmenej 50% obhospodarovaných plôch v obci,
- FRANCÚZSKO: – minim. n.m. výška vo Vogézach 600 m, v ostatných horských oblastiach 700 m, v Stredomorí 800 m,
– minim. svahovitosť pozemkov 20°,
– nadmor. výška min. 500 m pri svahovitosti min. 15°,
- TALIANSKO: – min. n.m. výška v severnom a strednom Taliansku 700 m a na juhu 800 m,
– minim. svahovitosť 20°,
– nadmorská výška 600 m a svahovitosť 15°, na juhu 700 m a svahovitosť 15°,
- GRÉCKO: – minim. n.m. výška 800 m pri 80% poľn. pôdy v obci,
– minim. svahovitosť 20° pri 80% poľn. pôdy v obci,
– minim. n.m. výška 600 m a svahovitosť 16°.

Pre poľnohospodárstvo Slovenska sa do marginálnych oblastí najčastejšie zaraďujú horské oblasti, znevýhodnené oblasti a malé oblasti.

Pre určenie **horských oblastí** v miernych geografických šírkach je treba stanoviť určité kritériá. Nemožno ich stanoviť uniformne, nakoľko každý štát má odlišné predpoklady pre poľnohospodárstvo. Pri horských oblastiach ide o mimoriadne nepriaznivé klimatické podmienky v dôsledku nadmorskej výšky, ktoré majú za následok kratšie vegetačné obdobie (nadmorská výška nad 600 m). Územie s veľkou svahovitosťou pozemkov v nižšej nadmorskej výške neumožňuje mechanizáciu alebo vyžadujúce nasadenie mimoriadne drahých špecializovaných strojov (svahovitosť nad 20°).

Kritériá pre **znevýhodnené oblasti** môžu byť: výnosnosť pod 80% štátneho priemeru, do vytvorenia štatistického ukazovateľa HDP na regionálnej úrovni bude výnosnosť vyjadrená

pridanou hodnotou/ha., ročný príjem pracovníka v poľnohospodárstve pod 80% štátneho priemeru vyjadrený ročnou mzdou, produkčný potenciál katastrálneho územia vyjadrený v energetických jednotkách – GJ pod 80% štátneho priemeru. Ako doplňujúce ukazovatele boli: miera nezamestnanosti nad 20%, hustota hospodárskych zvierat vyjadrených v VDJ/ha krmovín – menej ako 1 VDJ/ha, hustota obyvateľstva menšia než 50% štátneho priemeru, alebo úbytok obyvateľov väčší než 0,5% ročne.

Pri vyčleňovaní **malých oblastí** v rámci poľnohospodárstva sa stretávame s nasledovnými kritériami: málo kvalitnej pôdy alebo nedostatok vody, mimoriadny obsah solí v pôde, reštrikcia výroby na základe ochrany krajiny alebo životného prostredia, vysoké dopravné náklady pre poľnohospodárstvo v odľahlých oblastiach tzv. „ostrovoch“.

Ako modelové územie pre štúdium možného zamerania poľnohospodárstva v marginálnej oblasti sme zvolili východnú oblasť slovenských Bielych Karpát, ktoré spĺňali viaceré kritéria na vyčlenenie marginality. Predovšetkým je to malé územie s reštrikciou poľnohospodárstva v dôsledku ochrany prírody – CHKO Biele Karpaty, zároveň región spĺňal i podmienky horského regiónu (značná časť regiónu je v nadmorskej výške viac ako 600 m) a znevýhodnenej oblasti (úbytok obyvateľstva, nízky dôchodok na pôdu a pracovníka). Štúdiom možného smeru poľnohospodárstva v regióne bol rozdelený do dvoch oblastí. V prvom rade bol uskutočnený podrobný prieskum poľnohospodárstva v regióne (mapa využitia zeme v mierke 1:10 000, analýza poľnohospodárskych výrobných subjektov) a v druhom rade sa uskutočnil prieskum medzi miestnym obyvateľstvom so zameraním na vnímanie minulého súčasného a budúceho zamerania poľnohospodárstva v regióne.

3. Poľnohospodárske využitie regiónu Biele Karpaty

Celkove územie študovaného regiónu sa rozprestiera vo východnej časti pohoria Bielych Karpát a zaberá katastre obcí Červený Kameň, Mikušovce, Krivoklát a Vršatecké Podhradie o celkovej rozlohe 6 518 ha, z toho poľnohospodárskej pôdy je 30%. Celkove v regióne prevažuje lesná krajina (viď. mapa 1). Hlavnú časť poľn. pôdy 91% tvoria trvale trávnaté porasty (TTP), ktoré sú väčšinou lokalizované do CHKO Biele Karpaty. Z hľadiska potenciálu je poľnohospodárska pôda veľmi nízka, keď priemerná cena poľn. pôdy za 1 ha 8 600 Sk (najnižšia cena poľn. pôdy na Slovensku je 6 500 Sk/1 ha).

Poľnohospodárska krajina sa nachádza pozdĺž údolí, v ktorých sú lokalizované študované obce. Každá obec má odlišnú štruktúru využitia poľnohospodárskej pôdy. Čím sa ide bližšie do Považského podolia, tým nadobúda poľnohospodárska krajina oráčninový charakter. Najviac ornej pôdy má obec Mikušovce, TTP porasty prevažujú v ostatných katastroch obcí. Práve tieto TTP tvoria rozsiahle lúčno-pasienkárské spoločenstvá s vysokou bonitačnou hodnotou. V nich sú lokalizované i niektoré chránené prírodné spoločenstvá.

Práve tieto trávnaté spoločenstvá sa vytypovali ako vhodné pre realizáciu nových foriem hospodárenia na pôde – nekonvenčné poľnohospodárstvo, často nazývané alternatívne, založené na nepoužívaní intenzifikačných postupov (viď. mapa 1).

Ak sa má realizovať takáto alternatívna poľnohospodárska výroba na území, ktoré bolo počas 40 rokov zamerané na konvenčnú veľkovýrobu, bolo potrebné uskutočniť analýzu výroby existujúcich poľnohospodárskych subjektov. Ďalej bolo potrebné nájsť možné vnútorné

MARGINÁLNY MIKROREGIÓN BIELE KARPATY

zdroje na realizáciu malovýrobných foriem hospodárenia na pôdy s možným čiastočným prechodom na alternatívnu výrobu.

Pri analýze veľkovýrobných subjektov bola malá nádej na ich zmenu výrobného zamerania, preto bol uskutočnený podrobný prieskum miestneho obyvateľstva. Tento prieskum mal za cieľ určiť historické súčasné, ale aj budúce možné formy malohospodárenia na pôde s možným prechodom na nekonvenčné poľnohospodárstvo. Z prieskumu jednoznačne vyplynuli nie príliš veľké snahy uskutočňovať malovýrobu na pôde a už skoro vôbec nie realizovať ju alternatívnou formou. Nezaujem vyplynul z niekoľkých faktorov. Predovšetkým mladšia a stredná generácia nemá taký výrazný záujem uskutočňovať hlavnú pracovnú aktivitu v malopoľnohospodárstve. Chýba jej zručnosť, sú tu dosť výrazné legislatívne bariéry, neochota veľkopodnikov spolupracovať s nimi. Preto sa pri transformácii poľnohospodárstva miestne obyvateľstvo zameralo len na formu samozásobenia, značná časť pôdy je v prenájme u veľkopodnikov, ale časť pôdy (odľahlejšie plochy) sa poľnohospodársky nevyužíva. Pre realizáciu alternatívnej výroby je potrebná značná osвета nielen medzi miestnym obyvateľstvom, ale aj u existujúcich poľnohospodárskych subjektov (viď. mapa 2).

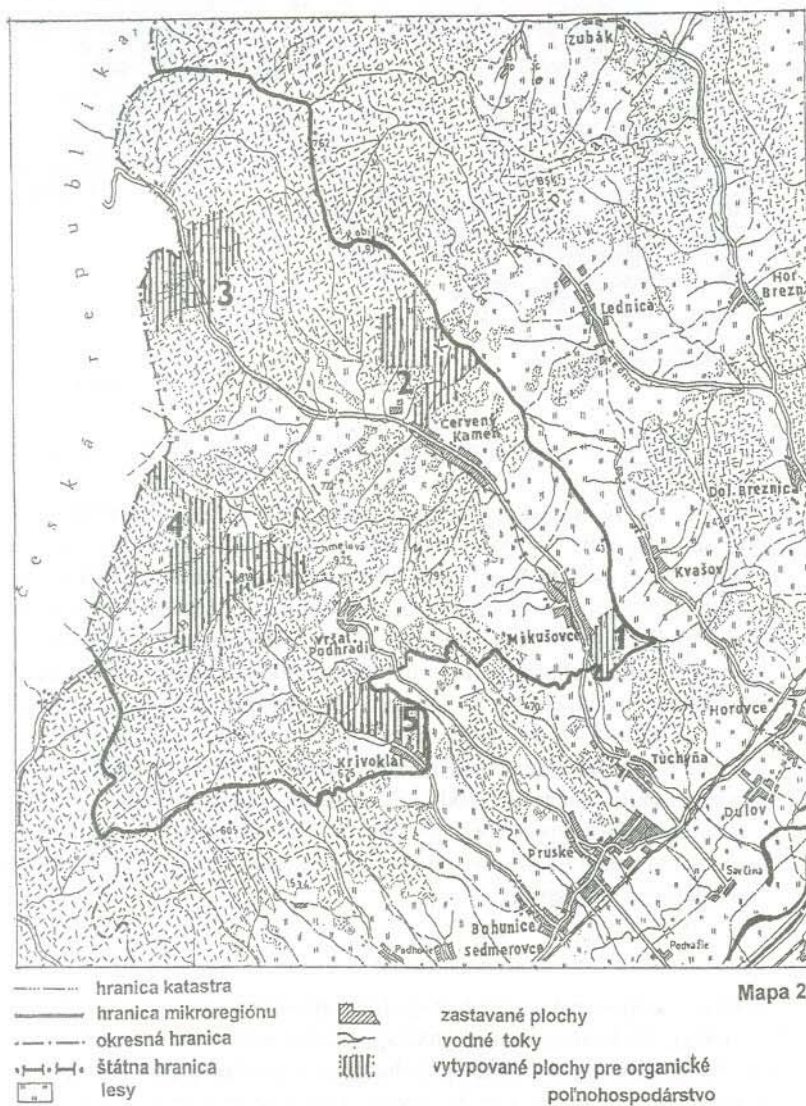
4. Záver

Marginálne oblasti na Slovensku z hľadiska poľnohospodárstva predstavujú vyše 2/3 rozlohy štátu. Len v málo prípadoch sú územia, ktoré spĺňajú len jedno kritérium poľnohospodárskej marginality. Ak sa tieto územia budú spoliehať len na dotačné efekty, môže sa po čase stať, že poľnohospodársky fenomén z týchto území postupne vymizne a bude nahradený neprirodzenými výrobnými alebo nevýrobnými štruktúrami. V marginálnych oblastiach musí byť poľnohospodárska aktivita kombinovaná s inými aktivitami (cestovný ruch, liečebná aktivita, ochrana prírody, ochrana prírodných zdrojov).

NAVRHOVANÉ PLOCHY PRE ORGANICKÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO V MIKROREGIÓNE BIELE KARPATY

autor: P. Spišiak

0 0,5 1 1,5 2 2,5 km

V modelovom regióne Biele Karpaty boli zistené možné územia vhodné na alternatívnu formu poľnohospodárstva. Taktiež bol u určitej skupiny obyvateľstva záujem pracovať alternatívnou formou, ale rozhodujúcu úlohu tu bude hrať koordinácia miestnych záujmov s nadregionálnymi záujmami (štátnymi, nadštátnymi).

Literatúra:

- BARTOŠOVÁ, M. L., a kol. (1993): Organické poľnohospodárstvo. VŠP, Nitra.
- FALŤAN, L., GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J., (1995): Sociálna marginalita území Slovenska. S.P.A.C.E.. Bratislava.
- HRUBÁNKOVÁ, M., MARKOVÁ, C., KOHOUTOVÁ, B. (1996): Aplikace platné regionální a strukturální politiky EU na podmínky českého zemědělství. VÚZE, č. 29, Praha.
- KOLLÁR, D., SPIŠIAK, P. (1995): Vzťah obyvateľstva ku vlastnej obci a ku vlastnému územiu. STUŽ Biele Karpaty, Trenčín.
- SPIŠIAK, P. (1996): Alternatívne poľnohospodárstvo v Bielych Karpatoch. STUŽ Biele Karpaty, Trenčín.
- The Agricultural situation in Community. 1995 report. Luxembourg, EUR OP 1996.
- VĚŽNÍK, A. (1995): Geographical aspects of the transformation of agriculture of the Czech republic. Script.Fac.nat.Univ.MU, Vo.25, Geography, Brun, pp.119-129.

AGRICULTURE IN MARGINAL AREAS (applied to the Biele Karpaty Mts.)

Peter SPIŠIAK

Summary

The main agriculture production of Slovakia is realized in the most productive regions, mostly in lowlands and hollows. A part of the agricultural production is situated in less suitable natural conditions, being called marginal. They can be represented by sub-mountainous and mountainous areas, where additional inputs are necessary to reach standard yields of plant production. These inputs may often surpass profits. The agricultural production in the marginal areas will have to focus on a special production, being oriented to traditional processes with utilization of natural potential of land and will have an additional character of production.

In this paper we concern with some methodological aspects of determination of the marginal areas in agriculture. An eastern part of the Biele Karpaty Mountains has been chosen as a model area. In this region we studied contemporary land use from agricultural point of view and at the same time we studied the capability of local residents to continue in traditional way of producing in this region with the possible transition to an alternative.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

CENA PÔDY V PROCESE TRANSFORMÁCIE POĽNOHOSPODÁRSTVA SLOVENSKA

Milan ŠVOŇAVEC

Abstract

The agricultural land market only forms itself in Slovak conditions. The official (administrative) land prices have their unavoidable role at present and they will have probably similar role also in a near future. It concerns, first of all land organisation and its changes, and assessment of financial instruments connected with economy of subjects working in agriculture (taxes, subventions, rents etc.). This paper offers brief description of development and present situation in evaluation of agricultural land fund production potential in Slovakia by price mechanism.

Key words: official land price, evaluation of agricultural land fund, bonity soil-ecological unit, land market

Úvod

Prebiehajúca transformácia rezortu poľnohospodárstva prináša s uplatňovaním trhových princípov vo vzťahu jednotlivých zložiek agropotravinárskeho komplexu i nové pohľady na produkčný potenciál poľnohospodárskej pôdy. Význam informácie tohoto druhu (pre samotné poľn. subjekty i štátnu správu či samosprávu) rastie nielen so zvyšujúcou sa špecializáciou poľn. podnikov či potrebou racionalizovať využívanie existujúcich pôdnych zdrojov. V súčasnosti je to problém aktuálny predovšetkým preto, že sú s ním úzko spojené otázky daňového zaťaženia poľn. pozemkov, predaja, prevodu či prenájmu poľn. pôdy a v neposlednom rade i problém dotačnej a subvenčnej politiky štátu voči poľn. podnikom. Z ekonomického hľadiska najtransparentnejším spôsobom vyjadrenia produkčného potenciálu pôdy je jej cena.

Ocenenie pôdy v minulosti (i dnes) bolo pre štát zaujímavé hlavne z pohľadu budovania vhodného daňového systému, preto bolo úzko spojené s odhadom výťažku konkrétneho pozemku. Vzhľadom na túto skutočnosť rástla spolu s rozvojom pôdoznanectva dôležitosť poznania genézy pôdy a jej kvality pre potreby poľnohospodárskej produkcie.

Príspevok sa venuje problematike z geografického hľadiska málo spracováanej, po roku 1989 však čoraz aktuálnejšej. Je venovaný stručnému zhodnoteniu prístupov k hodnoteniu produkčného potenciálu pôdy prostredníctvom jej ceny a zhodnoteniu regionálnych rozdielov v ocenení poľnohospodárskej pôdy.

Metodické otázky tvorby úradnej ceny poľnohospodárskej pôdy

Dnešné ocenenie pôdneho fondu vychádza z komplexného pôdoznameckého prieskumu poľn. pôd na území Československa v 60. rokoch a nadväznej bonitácie (vyhraničovania BPEJ-bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek) v 70. rokoch. Odlišnosti geologického vývoja, pôdotvorných substrátov a klímy v Českom masíve a v Karpatskej sústave si vynútili vypra-

Mgr. Milan ŠVOŇAVEC

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

covanie dvoch samostatných sústav BPEJ (zvlášť pre Českú a pre Slovenskú republiku). Výsledkom bonitácie bolo vyčlenenie tzv. bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek (BPEJ), t.j. plôch poľnohospodárskej pôdy, ktorých pôdny kryt má rovnaké pôdne vlastnosti a nachádza sa v rovnorodých klimatických a reliéfnych pomeroch. Minimálna veľkosť vyhraničených areálov bola 3 ha (v nekонтрастných prípadoch), resp. 0,5 ha (v kontrastných prípadoch, keď zistené vlastnosti boli výrazne odlišné). Pritom treba podotknúť, že vyčleňovanie BPEJ sa týkalo nasledovných kategórií poľn. pôdy – orná pôda, sady, vinice, chmeľnice, lúky a pasienky v extraviláne obcí. Keďže v intravilánoch sa predchádzajúci pôdoznalecký prieskum nevykonával, ale poľn. kultúry sú tam často zastúpené, pristúpilo sa v rámci intravilánov k odborným odhadom pri vyčleňovaní BPEJ v spomínaných kategóriách poľn. pôdy. Pre pozemky typu „záhrady“ sa BPEJ v intravilánoch na určenie ceny pôdy nepoužívajú. Každá BPEJ bola charakterizovaná 5-miestnym (od r. 1994 pre potreby Slovenska 7-miestnym) kódom, ktorý obsahoval informáciu o konkrétnej lokalite, pričom sa dodržiavala zásada, že všetky v kóde zachytené zložky fyzickogeografického prostredia sú pri bonitácii rovnocenné. Pri mapovaní sa zaznamenávali i vlastnosti areálov v kódoch priamo nezachytené (rozptätie nadmorskej výšky, členitosť reliéfu okolia, výskyt terénnych prekážok, vlahové pomery, hydromeliorácie, prístupnosť pozemku, užívateľ, výmera a p.). Prvé číslo na Slovensku vyčlenených BPEJ (5-miestny kód) špecifikuje klimatický región, druhé a tretie príslušnosť k hlavnej pôdnej jednotke, štvrté a piate vyjadruje kombináciu svahovitosti, expozície, hĺbky, skeletovitosti, zrnitosti a príslušného pôdotvorného substrátu. Dnes používaný 7-miestny kód BPEJ charakterizuje vyčlenené areály nasledovne:

<u>XX</u>	<u>XX</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>X</u>
klimatický región	hlavná pôdna jednotka	kombinácia svahovitosti a expozície	kombinácia skeletnatosti a hĺbky	zrnitosť

Následne sa takto vyčleneným oceňovacím jednotkám priradili normatívne údaje o parametrizovanej produkcii deviatich hlavných plodín (pšenica, jačmeň, raž, ovos, kukurica na zrnó, kukurica na siláž, cukrová repa, zemiaky, viacročné krmoviny) upravené indexami pre špecifické podmienky, údaje o normatívnych nákladoch a cenách, ktoré odrážali cenový vývoj posledných troch rokov. Tieto informácie boli zdrojom pre výpočet hrubých ročných rentových efektov na jednotku plochy a následne (po zohľadnení predpokladaného podielu daní a úrokovej miery) ceny ornej pôdy.

Hodnota (bonita) pôdy je vyjadrená platnou úradnou (smernou) cenou pôdy. Vzhľadom na meniace sa ceny vstupov a výstupov v sektore poľnohospodárstva sa údaje o produkcii, nákladoch a výnosoch a následne i cena pôdy aktualizujú. V súčasnosti sa súbor informácií o bonitačných a oceňovacích vlastnostiach poľn. pôdneho fondu Slovenska nachádza v správe Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva (VÚEPP) v Bratislave. Bonitačný informačný systém zahŕňa súbor máp BPEJ vo fyzickej podobe (mierka 1:5000) i v podobe digitálnej, využiteľnej GIS. Druhou zložkou je priebežne aktualizovaná a dopĺňaná bonitačná banka dát. Obsahuje nasledovné bloky informácií:

1. register organizácií, ktoré vlastnia alebo užívajú poľn. pôdu (priestorová lokalizácia, sektor a IČO)

2. register katastrálnych území (identifikačné kódy, výmery jednotlivých kategórií poľn. pôdy)
3. agroekologický blok (výsledky bonitácie, vyčlenené BPEJ a ich príslušnosť ku katastrálnemu územiu a poľn. subjektu, ich charakteristika podľa kódu + údaj o nadmorskej výške a výmere jednotlivých kategórií poľn. pôdy)
4. blok ekonomických informácií (súbor produkčných parametrov BPEJ, typových štruktúr, nákladových parametrov a ceny poľn. pôdy podľa užívateľov resp. vlastníkov a katastrálnych území)
5. blok informácií o špeciálnych kultúrach (sady, vinice, chmeľnice) a pôdach ovplyvnených antropogénnou činnosťou

V zmenených spoločensko ekonomických podmienkach, v období prebiehajúcej transformácie poľnohospodárstva, daňového systému, v súvislosti s reštitúciami a obnovou vlastníckych práv k pôde vyvstala otázka tvorby nových, resp. prispôbenia existujúcich právnych noriem novej situácii. Bonitačná banka dát bola zdrojom, na základe ktorého sa tvorili v tejto problematike v súčasnosti platné právne predpisy. Po r. 1989 došlo po prvýkrát k úpravám dovtedy platnej vyhlášky č. 205/1988 Zb. o cenách stavieb, pozemkov, trvalých porastov, úhradách za zriadenie práva osobného užívania a o náhradách za dočasné užívanie pozemkov vyhláškou MF SR č. 289/1990 Zb. Príloha č. 9 spomínanej vyhlášky obsahovala cenník ornej pôdy, v ktorom boli jednotlivým sadzbám cien pôdy za m^2 priradené príslušné kódy BPEJ. Ceny sa pohybovali v rozpätí 0,65 – 12,00 Sk/ m^2 t.j. minimálna cena za hektár bola určená na 6500 Sk. Spomínané vyhlášky boli následne zrušené vyhláškou MF SR č. 465/1991 Zb. V jej prílohe č. 8 bol uverejnený nový cenník ornej pôdy, v ktorom bola 1083-om bonitovaným pôdno-ekologickým jednotkám priradená príslušná sadzba v Sk/ m^2 . Tento (dodnes platný) cenník upresnený prílohou č.9 (cena porastov) je základom i pre ocenenie ovocných sádov, viníc a chmeľníc. Ceny trvalých trávnych porastov (lúk a pasienkov) sú 0,75- násobkom ceny ornej pôdy. Cenové rozpätie je 0,50 – 12,10 Sk/ m^2 (t.j. minimálna cena je 5000 Sk/ha). Zaujímavý je fakt rozšírenia intervalu, predovšetkým pokles cien submarginálnych pôd. Cena konkrétneho poľnohospodárskeho pozemku sa zistí váženým priemerom cien výmer jednotlivých BPEJ (príp. ich častí) v m^2 zasahujúcich do pozemku. Podobný postup sa využije i pri výpočte ceny poľn. pôdy v katastroch obcí, príp. v územiach, kde hospodári konkrétny užívateľ. Pravdepodobne pre potreby územných finančných orgánov a samosprávy bola v r. 1993 vydaná vyhláška MF SR č. 58/1993 Zb. o daniach. Poskytuje zainteresovanej verejnosti, štátnej správe i samospráve základnú orientačnú informáciu o ocenení poľn. pôdy na úrovni administratívnych jednotiek, či už pre potreby správy daní alebo prideľovania dotácií jednotlivým užívateľom pôdy. Jej súčasťou je príloha s uverejnenými priemernými cenami ornej pôdy v katastrálnych územiach jednotlivých obcí Slovenska. Tento cenník je použiteľný v prípadoch, keď príslušný pozemok nebol bonitovaný, príp. sa o tom správcovi dane nepredloží doklad. Keďže úradné (smerné) ceny pôdy (podľa BPEJ) sa nemenili zákonnou úpravou od r. 1991, k zmenám v ocenení pôdy dochádza len v prípade prehodnotenia bonitácie (kvality) pozemku z dôvodu vzniku nového subjektu, vydávania pôdy pôvodným vlastníkom alebo z požiadavky súčasného vlastníka na prehodnotenie aktuálnej bonitácie.

Pred rokom 1989 mali zmeny vlastníckych vzťahov k pôde podobu prevodov medzi štátnymi a družstevnými organizáciami alebo vyvlastnenia pôdy pre potreby štátu (bytová

a nebytová výstavba, vojenské účely a p.). Dnes sa dá povedať, že trh s pôdou je u nás v začiatkoch. Svoju negatívnu úlohu určite zohráva i nižšia atraktivita hospodárenia na pôde vyplývajúca z kapitálovej náročnosti a pomalej návratnosti vložených prostriedkov. Možno konštatovať, že dynamika procesu vývoja ceny pozemkov sa v zákonných normách oveľa viac ako pri poľnohospodárskych pozemkoch prejavila napr. pri pozemkoch stavebných. Obchodovanie s poľnohospodárskou pôdou za účelom jej využitia na poľn. výrobu je skôr výnimkou, príp. sa obchoduje s pozemkami menšími, okrajovými, nižšej kvality, predovšetkým za účelom sceľovania, príp. vyňatia z poľn. pôdneho fondu. Hladina trhových cien pôdy sa v našich podmienkach sledovať nedá, neexistujú príslušné štatistické zisťovania ani nástroje na objektívne ocenenie pôdy z pohľadu ponuky a dopytu. Pre účely ohodnotenia slúžia ceny smerné. Cena administratívna (úradná, smerná) je limitovaná a záväzná pri úradnom ocenení poľn. nehnuteľnosti – pôdy (napr. odvody daní, vyňatie z pôdneho fondu, poskytovanie dotácií a p.), prípadne slúži ako orientačný základ pri tvorbe ceny zmluvnej – trhovej.

Cena pôdy v našich podmienkach vychádza z diferenciálnej renty, t.j. z objektívneho posúdenia rozdielov vo výrobných nákladoch, výnosoch a ziskoch vplyvom rôznych klimatických a pôdnych podmienok pri hospodárení na pôdach odlišnej kvality. Objektivita závisí vo veľkej miere od reálneho zhodnotenia nákladov a výnosov, resp. od priebežnej aktualizácie týchto ukazovateľov. Dnešné smerné ceny poľnohospodárskej pôdy odvodené od vyššie spomenutých zdrojov nemožno považovať za optimálne. Za ich nedostatok sa dá považovať absencia zohľadnenia vplyvu polohovej renty (vzdialenosť pozemku od obce, dopravná dostupnosť či možnosť realizácie poľn. produkcie) na cenu pozemku. U nás sa otázkami vplyvu mikropohy pozemku vzhľadom na obec (vzdialenosť, dostupnosť) na cenu poľn. pozemku zaoberá štátna správa i výskum (Papšo 1993, Pestún 1997, Spišiak 1996). Je zrejmé, že pri súčasnom stave trhu s pozemkami a modeli jednotného zdaňovania pozemkov faktor polohy značne ovplyvňuje náklady a bude v blízkej budúcnosti pravdepodobne významným stimulom prehodnotenia cien pôdy. V príslušných zákonných normách sa však (na rozdiel od ČR) zatiaľ tento fakt nebral do úvahy. Aj keď preceňovanie jednotlivých pozemkov cez BPEJ je pomerne častým javom (Buday 1997), chýba aktualizácia príslušných cenníkov v zákone (posledná úprava cien BPEJ je vo vyhl. MF SR č. 465/1991 Zb. resp. od nich odvodené priemerné ceny ornej pôdy v katastroch obcí sú publikované vo vyhl. MF SR č. 58/1993 Zb.). Problém nového ocenenia resp. prípadnej novej metodiky ocenenia je citlivý aj z dôvodu, že prípadné zmeny sa premietnu i do daňového zaťaženia jednotlivých hospodáriacich subjektov a hlavne do výšky obdržaných dotácií, čo v súčasnosti, keď mnoho podnikov v tejto oblasti stále bojuje o existenciu, je pre nich otázka prvoradého významu. Vzhľadom na to, že v praxi sa už často pracuje s bonitáciou pozemkov pomocou 7-miestnej BPEJ, dodnes chýba zohľadnenie tejto skutočnosti v zákone resp. príslušnej vyhláske (cenník o.p. vo vyhl. MF SR č. 465/1991 Zb. je konštruovaný pre 5-miestne BPEJ). Prepojenie pozemku ohodnoteného 7-miestnou BPEJ na jeho úradnú cenu je zabezpečené cez prevodník, ktorý je interným materiálom pre potreby pracovníkov pozemkových úradov, v zákone však momentálne oporu nemá. Potreba doriešenia metodiky oceňovania poľnohospodárskych pozemkov bude rásť (v prípade nášho záujmu o integráciu) s nutnosťou zosúladenia odborných a legislatívnych otázok hodnotenia a klasifikácie poľnohospodársky využívaného územia s krajinami Európskej únie. Úradné ceny poľnohospodárskej pôdy však budú ešte nejaký čas (v prípade priebežnej aktualizácie pod-

kladov) mať vzhľadom na nerozvinutý trh obchodovania s pôdou nezastupiteľnú úlohu pri pozemkových úpravách, stanovení podmienok vyňatia z poľnohospodárskeho pôdneho fondu, či v otázkach efektivity hospodárenia (dane, prenájmy, dotácie).

Regionálne rozdiely v cene ornej pôdy na Slovensku

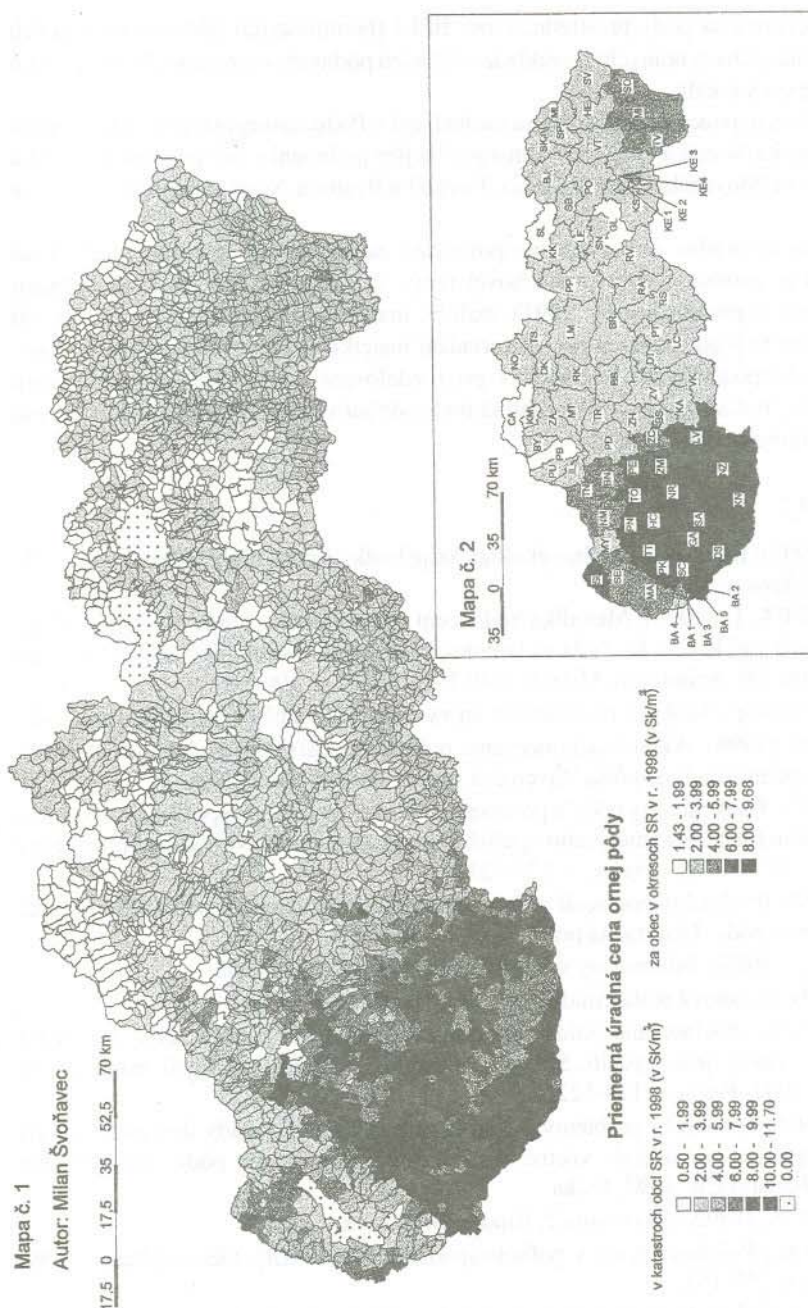
Podľa dosiaľ platných právnych noriem je priemerná úradná cena ornej pôdy v katastroch obcí SR 4,28 Sk/m², pričom rozpätie priemerných cien sa pohybuje od 0,50 Sk/m² (celá výmera ornej pôdy v katastri je zaradená do BPEJ s najnižším ohodnotením – 19 obcí) do 11,61 Sk/m² (obec Báč v okrese Dunajská Streda – je zrejme, že ani jedna obec nemá celý kataster zaradený v najviac ocenených BPEJ).

Obce s najbonitnejšou a najdrahšou ornou pôdou s priemernou cenou minimálne 10 Sk/m² sa nachádzajú na Žitnom ostrove (okres Dunajská Streda, východná časť okresu Senec, západná časť okresu Komárno) a na nive dolného toku Váhu (okresy Galanta, západná časť okresu Nové Zámky). Možno konštatovať, že najviac ocenená pôda s priemernou cenou nad 8 Sk/m² sa nachádza len na Podunajskej nížine, mimo tohto teritória je jej rozšírenie veľmi ojedinelé a ostrovčekovité. Až na výnimky spôsobené lokálnymi vplyvmi sú pôdy Podunajskej nížiny ocenené minimálne 6 Sk/m², väčší výskyt tejto cenovej kategórie je aj v obciach Chvojnickej pahorkatiny (okresy Skalica, čiastočne Senica). Pôdy v katastroch obcí vo Východoslovenskej nížine, Košickej kotline, Juhoslovenskej kotline a Záhorskej nížine sú prevažne v cenovom intervale 4–6 Sk/m². O pôdach submarginálnych (priemerná cena do 2 Sk/m²) môžeme hovoriť na severnom Slovensku (Kysuce, západná časť Oravy, Zamagurie, príp. vysoko položené oblasti slovenských pohorí) (mapa č. 1).

Váženým priemerom priemerných cien pôdy v katastroch obcí získame pohľad na priemernú cenovú hladinu ornej pôdy za obec v jednotlivých okresoch Slovenska. V podmienkach územnosprávneho členenia platného do r. 1996 (príslušné ocenenie platí od r. 1991 resp. 1993) mali najvyššie priemerné ceny pôdy za obec 4 okresy južného Slovenska – Dunajská Streda (9,68 Sk/m²), Galanta, Nové Zámky a Komárno (všetky nad 8 Sk/m²). Nasledujú všetky ostatné okresy bývalého Západoslovenského kraja (6–8 Sk/m²) s výnimkou Senice, Trenčína a Bratislavy, ktoré sa spolu s okresmi Trebišov a Michalovce pohybovali v rozpätí 4–6 Sk/m². V priemere najnižšie ohodnotené boli pôdy okresov Čadca (1,57 Sk/m²) a Stará Ľubovňa (1,92 Sk/m²). V rámci nového územnosprávneho členenia pribudli k vyššie menovaným okresom v najvyššej cenovej kategórii (nad 8 Sk/m²) okresy vzniknuté po rozdelení okresu Galanta (Galanta, Senec, Šaľa) a okresy Nitra, Bratislava 2 a Bratislava 5. V ďalšom intervale (6 – 8 Sk/m²) sú okresy tvoriace súvislý pás obkolesujúci územie s najvyššie ocenenými pôdami od Pezinka až po Levice, doplnené okresom Skalica. V najnižšej kategórii sa popri okresoch Čadca (a Kysucké Nové Mesto) a Stará Ľubovňa ocitli okresy Považská Bystrica a Gelnica, a tiež okres Bratislava 1, kde sa však poľn. pôda takmer nenachádza. Priemerná cena za obec v okrese Čadca klesla na úroveň 1,43 Sk/m² (mapa č. 2- jedna strana spolu s mapou č. 1).

Záver

Trh s poľnohospodárskou pôdou sa v našich podmienkach len formuje. Z tohto dôvodu majú v súčasnosti veľmi dôležitú úlohu úradné (oficiálne, smerné, administratívne) ceny.

Priemerné úradné ceny ornej pôdy na Slovensku
Average official prices of arable land in Slovakia

Vychádzajú z oceňovania pôdy prostredníctvom BPEJ (bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek), vyčlenených (vybraných) na základe odlišných pôdných, klimatických a reliéfnych pomerov konkrétnych lokalít.

Najbonitnejšie a najviac ocenené pôdy sa nachádzajú v Podunajskej nížine, predovšetkým v okresoch Dunajská Streda a Galanta, najmarginálnejšie podmienky pre poľnohospodársku výrobu sú na severe Slovenska (okresy Čadca, Považská Bystrica, Stará Ľubovňa) a v okrese Gelnica.

Napriek tomu, že úradné ceny nemožno považovať za dostatočne objektívne (napríklad z dôvodu absencie zahrnutia vplyvu polohovej renty, či faktu, že nedošlo k aktualizácii príslušných právnych predpisov od r. 1991), mali by mať v súčasnosti a blízkej budúcnosti nezastupiteľné miesto predovšetkým pri vysporiadaní majetkovo-právnych vzťahov k pôde, zdaňovaní poľnohospodárskych pozemkov a pri rozdeľovaní dotácií poľnohospodárskym podnikom. Mali by byť základom, od ktorého sa bude odvíjať v budúcnosti výška tvoriacej sa trhovej ceny poľnohospodárskej pôdy.

Literatúra:

- BEDRNA, Z. (1993): Bonitované pôdno-ekologické jednotky a cena pôdy. Záhradníctvo, 18, č. 2, Bratislava, s. 58-60.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (1995): Metodika hodnocení změn půdního fondu České republiky v posledních 150 letech. In: Půda v ekonomických souvislostech. Sborník ze semináře VÚZE, Mze ČR, Špindlerův Mlýn 2.-6.10.1995, Praha, s. 106-109.
- Bonitácia čs. poľnohospodárskych pôd a smery jej využitia. Užívateľská príručka. Diel 1.-4.
- BUDAY, Š. a kol. (1996): Aktualizácia ocenenia poľnohospodárskeho pôdneho fondu subjektov hospodáriacich na pôde. Záverečná správa VÚEPP, Bratislava.
- BUDAY, Š. (1997): Funkcia ceny pôdy v procese transformácie poľnohospodárskych subjektov. In: Půdní fond ČR a směry jeho využití. Sborník ze semináře VÚZE, ve Špindlerově Mlýně 13.-17.10.1997., Praha., s. 123-127.
- BUDAY Š. (1997): Produkčný potenciál poľnohospodárskeho pôdneho fondu a jeho komparácia s cenou pôdy. Dizertačná práca, SpoU Nitra, 1998.
- LINKES, V. a kol. (1988): Informačný systém o pôde. Príroda, Bratislava.
- PAPŠO, P. (1993): Polohová renta. Štúdiá VÚEPP. Bratislava.
- PESTŮN, V. (1997): Zohľadnenie polohy pozemkov v úradných cenách pôdy. In: Půdní fond ČR a směry jeho využití. Sborník ze semináře VÚZE, ve Špindlerově Mlýně 13.-17.10.1997, Praha, s. 118-122.
- REJFEK, F. (1993): Teoretické problémy pozemkové renty a její dopady do vztahu medzi vlastníky pôdy a podnikateli, včetně aspektů nového oceňování půdy. Výsk. správa Min. zemědělství ČR, 1993, Praha.
- SAMUELSON, P. A. (1992): Ekonomie 2, Bradlo, Bratislava.
- SPIŠIAK, P. (1996): Polohová renta v poľnohospodárstve. AFRNUC, Geographica Nr. 39, Bratislava, s. 157-167.
- Vyhláška MF SR č. 465/1991 Zb. o cenách stavieb, pozemkov a trvalých porastov
- Vyhláška MF SR č. 58/1993 Zb. o dani z nehnuteľnosti

LAND PRICE IN TRANSFORMATION PROCESS OF AGRICULTURE IN SLOVAKIA

Milan ŠVOŇAVEC

Summary

The on-going transformation of agriculture, renewal of original ownership rights and beginnings of agricultural land market formation influence expansion of new opinions on evaluation of production potential of the land fund. The land price is one way of its expression.

Resulting from the fact, that land market is not developed enough, the official (administrative) land prices play very important role. They are based on pricing of land connected with bonity soil ecological units, which are defined with respect to the differences in soil, climate and relief conditions of particular localities. These prices do not incorporate issue of location rent (location, accessibility of particular piece of land, consumption possibilities etc.) although location factor has significant influence on effectiveness of agricultural production.

Land with the highest price is located in Podunajská nížina, especially in districts Dunajská Streda and Galanta, while the most marginal conditions for agricultural production are on the north of Slovakia (districts Čadca, Považská Bystrica, Stará Ľubovňa) and in district Gelnica.

Although these official prices are not sufficiently objective, they are helpful especially in the processes dealing with property rights transfers, land reorganisations, in taxation of agricultural land, and also in distribution of subventions to entrepreneurs in agriculture. They should be the basis of agricultural land market price introduction in the future.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

NEOLITICKÉ A SÚČASNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO SEVERNEJ ČASTI MEZOPOTÁMIE

Jozef TEREK

Abstract

To compare systems of agriculture 5 thousand years ago, i.e. in developed neolith and our presence, there are similar features in plant and animal production which are dominant. The contemporary way of transplantation of new system and technologies carry high production is realized through laws and government commands, which can be enlisted to category of forced means. The author can see the causes of this state in mentality of classic peasant, or the notion of general goodness and influence coming from state policy. The contemporary state can be characterized as continuation in old productive conceptions preferred by central management.

Key words: Neolithic agriculture, Mesopotamia

Doc. RNDr. Jozef TEREK, CSc.

Katedra biológie a ekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
ul. 17. novembra č. 1, 081 16 Prešov

ÚVOD

Pre poznanie všeobecných kultúrnych dejín je materiálna kultúra, resp. hospodárske pomery najdôležitejším problémom (Hrozný 1913).

Postupný prechod z kočovného zberateľsko-loveckého spôsobu života k poľnohospodárskej výrobe bol archeológmi zaznamenaný u národov Blízkeho východu v kultúre natufienskej v období pred 14 500-12 000 r.

Počiatky poľnohospodárstva boli nájdené vo viacerých oblastiach sveta približne v rovnakom období. (Pred 10 000 rokmi na Blízkom Východe, pred 8.000 r. v Číne, 9 000 r. v Strednej Amerike).

Premena spoločnosti zberačov-lovcov v spoločnosť prvých poľnohospodárov zmenila spôsob života ľudí a je známa pod menom neolitická revolúcia. Klimatické zmeny v postglaciále mali za následok zvýšenie teplôt, rozvoj rastlín, zvyšovanie počtu obyvateľstva. Toto obdobie sa často právom nazýva obdobím poľnohospodárskej (neolitickej) revolúcie a archeológia venovala tomuto obdobiu veľkú pozornosť. Do tohoto obdobia zapája okrem domestikácie zvierat, pestovania plodín aj výroba tkanív, keramiky, tehliarstva, výroba ozdôb, kultových predmetov, spracovanie kovov atď. Remeslo a umenie napredovali spolu. Neuskutočnilo sa to odrazu, často proces vzniku a rozvoja sa opakoval a zberateľsko-lovecký spôsob zotrval. Podiel hlavného a doplnkového spôsobu obživy bol dosť premenlivý. Obdobie neolitu sa vyznačuje nielen v uvedenom zlome, ale aj k zmene relatívnej rýchlosti a významu pre ďalší rozvoj.

Obraz o zmenách v krajinách Úrodnej polmesiaca (rozprestiera sa od Perzského zálivu pozdĺž severného okraja Sýrskej púšte k hraniciam Egyptu) do ktorej spadá aj vývoj poľnohospodárstva možno datovať 14 tisíc r. pred Kr. V tomto období ľadovce zadržovali také množstvo vody, že morská hladina bola asi o 100 m nižšie ako teraz. Teplota bola o 6-7°C nižšia, severné časti boli pokryté ľadovcom asi do r. 10 000 pred Kris. Existencia stromov bola dokázaná okolo r. 8 tisíc. V 4. tisícročí bola teplota vyššia asi o 3°C v porovnaní s dneškom. Po tomto období nasledovalo niekoľko vln suchá s vlhkými obdobiami (Brentjes 1981 in Klíma 1988). Roztápaním ľadovcov pribudlo vody a more začalo postupovať na sever do dnešného Perzského zálivu. Trojitý návrat studenejšieho obdobia bol v obdobiach 12 000, 10 000, 6 000 pred.K., tento postup dočasne zastavil. Po roku 5 000 pred.K. sa dosiahlo dnešného stavu, v r. 3500 v dôsledku dočasného oteplenia hladina sa zvýšila asi o 3 m oproti dnešnému stavu.

Povodie oboch hlavných riek Eufratu a Tigrisu väčšinou obsahuje trefohorné a štvrťohorné usadeniny a naplaveniny. Tigris má viacero prítokov v Zágrose a je mohutnejší (dĺžka 1950 km) a dravší ako Eufrát (2760 km). Obe rieky prinášali z hôr, po väčších lejakoch množstvo kamenia a hliny a zanášali korytá. Už v dobe historickej zmenou koryt riek zaniklo niekoľko miest. V pramennej oblasti dosahujú zrážky až 1 000 mm ročne, v južných častiach iba 100-200 mm, pre poľnohospodárstvo málo a tu je príčina najstarších zavlažovacích sústav. Starobabylónsky text hovorí: „Tam, kde niet zavlažovania nie je požehnané zrnú“. Udržiavanie zavlažovacích sústav bolo nesmierne náročné na organizáciu a prácu a vyžadovala si sústavnú starostlivosť (Salonen 1960).

V obej dobe už predstavujú rozvinuté poľnohospodárske osady-občiny. V tejto oblasti nikdy nebol dlhodobý pokoj a vojny narušovali činnosť dlhodobo budovaných zaria-

dení. Pozostatky pradávnych systémov sa zachovali iba v torzách a dávajú svedectvo, že dnešná pustatina bola úrodnou oblasťou.

PRVÉ DEDINY A MESTÁ

Prvé stopy ľudskej činnosti sú asi 100 tisíc rokov staré a našli sa v osade Barda Balka v horách irackého Kurdistanu. Ďalšie staré náleziská sa nachádzajú 150 km juhozápadne. V Šanidari žili ľudia (*Homo sapiens neandertalensis*) okolo 60-40 000 rokov, dedina s celoročným osídlením a s kruhovitými stavbami bola nájdená v Zaví Čemí Šanidar a pochádza z r. 10 000. Nálezy dokazujú, že sa už chovali ovce, v blízkosti rástol divoký jačmeň a pšenica. Podobné okrúhle stavby boli nachádzané v blízkosti Galilejského jazera napr. Ajn Gev, Bajda v Jordánsku, Palestíne Jericho a inde (Beneš 1994).

Doteraz známe najstaršie osady ležia na okraji alebo v oblasti Úrodného polmesiaca, kde zrážky dosahujú 500-700 mm: Osada Jarmo v Kurdistaně, Catal Hüyük (žilo asi 5-6 (10 ?) tis. ľudí), Hacılar v južnej Anatólii, Ugarit v Sýrii a iné. V týchto podmienkach množstvo zrážok postačovalo pre jednoduché poľnohospodárstvo. Výnosy neboli vysoké, ale obrábanie nevyžadovalo veľké množstvo sústredenej práce. Okrem jačmeňa pestovala sa pšenica, miestami aj bavlna, vinič, figy, granátovník, jablone, hrušky, mandle, pistácie, čerešne a slivky (Součková 1979).

Osídlenia spolu s chovom dobytku určujú smer ďalšieho vývoja človeka. Neskoršie sa sídla objavujú v údolí riek. Sťahovanie osád nesúvisí iba s premnožením obyvateľstva, ale hlavne so zmenami hydrologického režimu.

POČIATKY POĽNOHOSPODÁRSTVA NA BLÍZKOM VÝCHODE

Pôvod je v oblasti Úrodného polmesiaca. Koniec doby ľadovej sprevádzala vlhká klíma a spôsobila šírenie otvorenej krajiny a tráv s dlhými klasmi, predchodcami pšenice a jačmeňa. Sú známe stavby z natufienu, v ktorých sa našli zrná dvojzrnnej pšenice ako aj rôzne kamenné drtidlá na rozomietanie obilia. Podobne boli nájdené zrná jednozrnnej pšenice v severnej Sýrii v usadlostiach na brehoch Eufratu (Tell Murejbatu, Tell Abu Hurajra). V divokej forme pšenica jednozrná rastie v pohoriach Taurus a Zágros. S rozvojom obilovín postupovalo tiež pestovanie strukovín (hrach a šošovica). Počiatky pestovania obilovín sprevádzal lov, ale aj chov gaziel. Okolo 7 tisíc r. pred K. došlo k výmene gaziel za kozy, ktoré okrem mäsa produkovali aj mlieko. Chov oviec v Mezopotámii začína oveľa skôr, už v 9. tis. pred Kr. Pre oblasť Stredného Východu sú typické trvalé osady, zaberajúce niekoľko árov, budované z nepálených tehál. Pretože sa často rozpadávali budovali sa nové domy na rovnakom mieste, takže vznikli typické pahorky nazývané telly, tepe, hüyük, ktoré dodnes pripomínajú praveký Predný východ.

Najstaršie známe sídlisko severnej Mezopotámie ležiace v blízkosti osád Muallafat a Džarmo pochádza z 7.-6. tisícročia. Obyvatelia striedali kočovný a polokočovný spôsob života za usadlý a zdrojom obživy prestával byť zber potravy. V 4. tisícročí sa ťažisko presunulo k juhu, dokumentujú to nálezy El Obeid, Džemdet Nasr. Tvorí posledný stupeň pred vznikom mestskej civilizácie. Do tohoto obdobia spadá aj vznik piktografického písma čím vznikli predpoklady pre vznik Sumerkej civilizovanej spoločnosti. Zásluhou Sumerov vznikla v re-

latívne krátkej dobe hustá sieť miest. Ich rozvoj bol podmienený racionálnym využitím pôdy. Výstavba a udržiavanie závlahových systémov patrilo k základným povinnostiam predstaviteľov miest.

Do tohoto obdobia spadá objav hrnčiarskeho kruhu, tehly, hlinených kosákov a na začiatku 3. tisícročia kolesa.

V 3. tisícročí pred Kr. začalo sa presúvať ťažisko kultúry z juhu zeme na sever, kde pôda nebola natoľko presolená. Zavlažovanie pomocou kanálov viedlo časom k znehodnocovaniu polí. Hrádzami bola zem rozdelená na menšie celky, ktoré umožňovali pôdu zavodniť, ale nie odvodniť. Vztlčanie prispelo k presoleniu pôdy zdola. Americký orientalista Jacobsen porovnával hospodárske pomery od r. 2600 pred Kr. do 1400 po Kr. Zistil dve obdobia silného presofovania. Tento stav sa prejavil aj v štruktúre pestovaných plodín: v Lagaši po r. 2400 bola pšenica zastúpená 16 %, o 3 storočia neskoršie iba 2 %, a v r. 2000-1700 sa pšenica neuvádzala vôbec, podobne výnosy jačmeňa klesali: v r. 2400 bol výnos 2500 litrov z ha, r. 2100 – 1460 l a v r. 1700 iba 897 l (Beek 1961 in Klíma 1988). Podobne to bolo v severnej Babylónii medzi 1200-600 pred Kr. V severnejších oblastiach presofovanie pôdy nebolo tak výrazné, pretože hladina vody bola nižšia.

V 14. stor. po Kr. bola táto oblasť spustošená Mongolmi, zavodňovacie kanále úplne zničené a krajina úplne spustla.

Voda mezopotámskych riek má vysokú mineralizáciu. Nedostatky drenážnych systémov a silný výpar vody doteraz spôsobujú, že soli vyžrážané v kryštáľkoch pokrývajú značnú časť tejto oblasti. Samotné zrážky nestačia spláchnuť vodu s povrchu polí (Brentjes 1981 in Bič 1990).

Proces zvyšovania produktivity poľnohospodárstva mal zrejme vplyv na zvyšovanie obchodu a umožnil zvyšovať počet obyvateľov, ktorí sa zaoberali remeslami. Prosperitu doprevádzali výboje, o čom nasvedčujú obrané zariadenia pri Jerichu, ale aj iných významných lokalitách. Počet obyvateľov miest vzrastal až na niekoľko desaťtisíc a plocha sa zvyšovala až na 100 ha Uruk.

Existoval zásadný rozdiel medzi poľnohospodárstvom Nílu a Mezopotámie. Níl sa každoročne a pravidelne rozvodňoval a udržiaval pôdu v dobrej úrodnosti. Mezopotámske rieky sa nepravidelne vylievali, boli oligotrofnejšie a vyžadovali vybudovanie a udržiavanie zložitých zavodňovacích systémov.

Zavlažovací systém fungoval tiež ako rezervoár vody v čase sucha a počas jarných povodní bol nimi napájaný. Sú písomné doklady. „...v deviatom roku vlády Chammurapiho, keď bol vykopaný kanál bol rok hojnosti“ (Ungnad 1972 in Klíma 1988). Udržiavanie hrádzí a zariadení bolo nesmierne náročné na prácu i organizáciu „Ak bude dostatok vody na zásobovanie Larsy a Uru, neuvádzaj do chodu zariadenie na výpusť kanálu, ak nebude dosť vody..., uvoľni výpusťné zariadenie z kanálu...“ (Ungnad 1934 in Klíma 1988). V Asýrii, kde bolo relatívne dosť zrážok sa budovali akvadukty. Do Ninive bol vybudovaný 80 kilometrový kanál, prip. aj tunel, ktorý sa klenul aj niekoľko sto metrov nad kotlinou. V nápise Sanherib hlása „Dielo som vykonal tak ako nikto z mojich predchodcov“ (Bottéro 1964 in Klíma 1988).

Existujú početné záznamy o remeslách a zvyklostiach aj z predsumerského obdobia napr. V Epose o Gilgamešovi „Vezmi si Enkidu, chlieb, patrí k živobytiu. A napi sa piva, to je tu obyčaj!, Enkidu jedol chlieb, kým hlad nenasýtil, napil sa aj piva, sedem džbánkov vypil.

Rozjaril sa mu duch a potešila myseľ, srdce mu zaplesalo, tvár sa mu rozžiarila“ (Matouš, Zamarovský 1972).

Sumermi bol vypracovaný tzv. „Roľnícky almanach, kalendár“, ktorý v časovom slede obsahuje súbor praktických rád, ktoré začínajú využívaním jarných záplav (Kramer, Salonen, Aarom 1961). Napr. keď voda siakla, polia nesmel podupať dobytok ani túlavá zver, pôda sa musela skypríť dva razy motykou a raz rýľom. Na 6 metrový pás sa vyoralo 8 brázd, navyše sa oralo priečne, z pozemku sa odstraňovali hrudy, aby neprekážali klíčiacemu obilniu. Prvé zavlažovanie bolo, keď siatiny vyrástli na úroveň brázdy, druhé keď zhutli natoľko, že prikrývali pole, tretie keď sa zjavil klas, štvrté keď obilie červenalo.

Veľkosť objavu, že zrno vložené do zeme „zomrie a znovu sa zrodí“, si Sumeri uvedomovali, pripísali ho bohu vód a múdrosti Enkimu a bohu vzduchu Enlikovi. „Pluh a jarmo zaslal veľký Enki“, dozvedáme sa z Kramerom (1966) vylúštených tabuliek.

Babylonská pôda poskytovala veľkú úrodu, ktorá udivovala Herodota, Strabona a Teofrasta ešte v 4. stor. pred Kr. (Klíma 1988). Skutočné výnosy predstavovali dvanásťnásobok, najviac šesťnásťnásobok zasiateho zrna. Odhady Hrozného (1913) sa pohybujú okolo tridsaťnásobku, vo výnimočných prípadoch sa za reálny pokladá šesťdesiatnásobok osiva (Meisner 1925 in Klíma 1988).

Ako výsledok nevyhnutnej potreby, na udržiavanie dokonalého zavlažovacieho systému bol vznik občiny – najstaršej spoločenskej formácie. Bez tohoto kolektívneho zoskupenia úspešnosť jestvovania poľnohospodárstva by bola veľmi malá alebo nemožná. Podľa Salonena (1960) bolo okolo 80 druhov činností poľnohospodárskych pracovníkov. Táto skutočnosť a narastajúca sociálna diferenciácia viedli k vzniku základného organizačného mechanizmu potrebného pre chod a rozvoj spoločnosti.

FAKTORY SPÔSOBUJÚCE NEÚRODNOSŤ

Nepriepustná pôda pre vodu a veľké zrážky za krátke obdobie spôsobili časté povodne, ktoré sú teraz sústavami priehrad obmedzované, ale doteraz existujú. Veterné búrky donášali obrovské množstvo piesku, ktorý pochoval množstvo miest, zvlášť veľké škody robil na zavlažovacích kanáloch. Dokumentuje to sumerská báj „... zúrivé vetry všetkým, čo znesú so sebou prachom z vrchov, tlkli do tváre...prach vírili vôkol až nič nerozoznával...“. Dochádzalo až k vzniku eolitickej formácie, ktorú chybné pokladali za nános potopou. A tu je tiež návod na ochranu proti nim... „V záhrade na piatich až desiatich krokoch od seba vzdialených miestach vysadil som na každom z tých miest strom ako ochranný príkrov, ochranný príkrov tohto stromu menom sarbatu s mohutným tieňom.“ (Kramer a kol. 1961).

DOMESTIFIKÁCIA RASTLÍN A ŽIVOČÍCHOV

Primárne centrá sa nachádzajú v tropickom a subtropickom pásme po oboch stranách rovníka. Domestifikácia rastlín je známa z niekoľkých vzájomne oddelených oblastí. Podľa nálezov, najstarším evidovaným miestom zberu obilovín bol Úrodný polmesiac. Nálezy dosvedčujú, že obiloviny predstavovali dôležitú časť výživy ľudí. Živil sa jačmeňom dvojradým (*Hordeum distichum*) na severe, jačmeňom šesťradým na juhu (*Hordeum hexatichum*) a dvoma druhmi pšenice t.j. pšenica dvojzrnná (*Triticum dicocum*), pšenica jednozrnná, obyčajná (*Triticum monococcum*), ktoré rástli vo voľnej prírode.

Selektívnym výsevom boli postupne dosiahnuté výnosnejšie odrody obilovín a okolo 8 000-7000 r. pred Kr. obiloviny sa pestovali už v celej oblasti Predného východu. Časť archeológov nazýva toto obdobie „šľachtiteľským neolitom“. Nepestoval sa raž a ovos, proso bolo pomerne bežné. Namiesto olivovníka sa pestoval sezam. Ďalej sa pestoval hrach, fazuľa, horčica, ryža, žerucha, ľan, konope. Z drevín sa pestovala najmä d'atla palmová, najmä pozdĺž vodných tokov. Podľa antických autorov mohla byť využívaná tristošesdesiatimi spôsobmi. Figovník, vinič, jablone, slivky, hrušky, granátovník, arbutus, čerešne, mandľovníky, moruše, slivky, pistácie. Zo zeleniny sa pestoval najmä cesnak a cibuľa, žerucha, kôpor, fenikel, repa, cvikla, reďkovky, uhorky. Z korenia šafran, koriander, tymian. V Babylónii poznali rascu, mak, čakanku, mäta. Tento zeleninový inventár poznáme z tabuliek (Meisner 1925 in Klíma 1988).

Pastierstvo má svoje tradície a pastier sa považoval za zamestnanie náročné a nebezpečné. Spoľahlivý pastier sa pokladal za vzor dokonalého človeka a spojenie dobrý pastier patrilo medzi kráľovské epitétá. Ovce a kozy boli zdrojom mäsa, hovädzie bolo skôr ako chrámová obeta, z hydiny sa chovali kačice a husi. Ošipané už v sumerských spisoch sa považujú za nečisté „Sviňa nie je čistá, kade prejde zanecháva svinstvo, znečistí cesty a zamorí obydlia“, používalo sa však vo veľkom množstve. Z drobných domácich zvierat poznali psa, mačku, mangusta. Včely boli známe až za chetitov. Z domácich zvierat bol známy osol, kôň bol iba „osol z hôr“, ťažnými zvieratami boli kríženci, ťava iba „osol od mora“.

Najstaršie spôsoby pestovania rastlín môžeme rozdeliť do dvoch kategórií. Africký a americký spôsob obrábania pomocou rýčich palíc a motýk, ktorý sa v niektorých oblastiach udržal až dodnes. V Euroázii sa udomácnilo obrábanie pomocou pluha, pri ktorom bol využívaný najmä hovädzí dobytok v záprahu. Najstaršie domestikizačné centrá živočíchov podľa nálezov boli v západnej a strednej Ázii (kozy, ovce) na väčšine Euroázijskej časti (hovädzí dobytok, prasatá). História zdomácnenia kravy je komplikovaná existenciou veľkého počtu jednotlivých druhov. Prevláda názor, že hovädzí dobytok bol vyšľachtený z divokého druhu tura alebo zubra (*Bos primigenius*). Nakoľko zubor sa vyskytoval na veľkom území Euroázie, severnej Afriky vytváral množstvo rás, ktoré tvorili vychodzí materiál pre postupné zušľachťovanie. Veľkú úlohu pri domestikácii hrali náboženské dôvody, nakoľko bol symbolom mesačného božstva. Iné druhy napr. jak, banteng, tur, gaur a byvol sa chovali v rôznych častiach južnej a juhovýchodnej Ázie. Pre najstaršie poľnohospodárstvo Nového sveta sú charakteristické morčatá, lama, alpaka, moriak.

V Austrálii došlo k domestikácii iba divokého dinga.

Obdobie neolitu-rozvoja poľnohospodárstva trvalo cca 12 000 rokov (15-3 tis. r. p.K.). V tomto krátkom časovom úseku boli vypestované hlavné kultúrne rastliny a skrotené všetky domáce živočíchy.

SÚČASNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO

Štruktúra poľnohospodárstva v niektorých smeroch je veľmi podobná pravekej. Stereotypnosť poľnohospodárskeho výrobného procesu s ustálenou nízkou úrovňou výrobných nástrojov bol jedným z významných zdrojov konzervativizmu typického pre poľnohospodárstvo starovekej spoločnosti (Burian 1973), ktorý zotrval až do dnešných čias. Nie bez vplyvu zostalo náboženstvo – islam, ktorý priamo či nepriamo podporuje tradovaný spôsob života. Výrazný

podiel na úpadku majú časté vojny a s nimi aj deštrukcie krajiny, ktoré takmer nepretržite trvajú.

Napriek skutočnosti, že sa uplatňujú prvky moderných systémov poľnohospodárskej výroby prevažná časť živočíšnej, menej rastlinnej si zachováva tradičné vlastnosti vyplývajúce tiež zo spôsobu života. Výroba mäsa sa uskutočňuje pastierstvom prevažne na púštiach s rôznou produkčnou schopnosťou. Jednotlivé výrobné jednotky (stáda oviec a kôz) majú svoje vymedzené priestory a tradičné nomádske putovania existujú iba na obmedzených častiach Predného východu. Relatívne hustá cestná sieť, organizovaný rozvod vody, budovanie centrálnych studní, úprava pasienkov a výsev vhodných tráv, intenzívne pestovanie obilovín na zavlažovaných pozemkoch, mechanizácia a budovanie centrálnych sídlíšť rýchlo mení štruktúru poľnohospodárskej výroby. V krajinách Úrodného polmesiaca v púštnych podmienkach sa budujú početné zariadenia na akumuláciu vôd ako aj čerpanie podzemných vôd a ich rozvod napomáha rozvoj intenzitného poľnohospodárstva, ktoré sa praktizuje v alúviách riek. K zavlažovaniu dochádza niekoľkokrát ročne rešpektujúc nároky rastlín. Dosahované úrody presahujú európske priemery. Tento stav je podporovaný štátom hlavne prostredníctvom nájomných zmlúv na pôdu. V súčasnosti popri tradičnom spôsobe dochádza k rýchlym zmenám rozvoja poľnohospodárskej výroby ako aj spôsobu života. Súčasné snahy o opätovné zavedenie vysokoprodukčného spôsobu výroby hlavných potravín v podstate naväzuje na neolitický spôsob výroby potravín. Biologický zákon ireverzibility však platí aj pri vývoji poľnohospodárstva „Štruktúry a orgány, ktoré sa v procese vývoja stratili, nemôžu sa v tej istej forme opäť objaviť“.

ZÁVER

Pri porovnaní systémov hospodárenia pred 5 tisíc rokmi, t.j. v rozvinutom neolite a dneškom dominujú podobné črty rastlinnej i živočíšnej výroby. Terajší spôsob presadzovania nových systémov a technológií, ktoré prinášajú zvýšenú produkciu, sa uskutočňuje prostredníctvom zákonov a vládnych nariadení, ktoré možno zaraďovať do kategórií donucovacích prostriedkov. Príčiny tohoto stavu autor vidí v mentalite klasického roľníka, resp. predstavy všeobecného dobra a jeho ovplyvňovaní štátnou politikou. Súčasný stav možno charakterizovať ako naväzovanie na staré výrobné koncepcie presadzované centrálnym riadením.

Literatúra:

- BIČ M., (1990): Při řekách Babylónských, Vyšehrad, Praha.
 BENEŠ J., (1994): Člověk, Mladá fronta, Praha.
 BURIAN J., (1973): Cesty starověkých civilizací, Práce, Praha.
 HROZNÝ B., (1913): Das Getreide im alten Babylonien, Wien.
 HROZNÝ B., (1951): Najstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty, Praha.
 KAZUYA M., (1974): Agricultural Production in Ancient Sumer, chiefly from Lagash, Materials.
 KLÍMA J., (1988): Ľudia Mezopotámie, Obzor, Bratislava.
 KRAMER S.N., (1966): Historie začíná v Sumeru, 2. vyd., Praha.

- KRAMER S.N., SALONEN A., AAROM A., (1961): Agricultura mesopotamika, Georgica Sumerica.
MATOUŠ L., ZAMAROVSKÝ V., (1972): Epos o Gilgamešovi, Praha
SALONEN A., (1960): Agricultura mesopotamica nach sumer.-akkad, Quellen, 32.
SOUČKOVÁ J., (1979): Starověký Přední východ, Mladá fronta, Praha.

NEOLITIC AND CONTEMPORARY AGRICULTURE OF THE NORTHERN PART OF MESOPOTAMIA

Jozef TEREK

Summary

Based on excerpt literary data as well as on knowledge of contemporary trends, agricultural system are compared. The trends of intensive development that already started five thousand B.C. were documented, also with connection with the changing ecological conditions. The development was several time interrupted by antropogenic influence which was manifested in a way of inhibition in intensity of food production, in structure and density of population. Climaxes of development and relatively long period of stagnation, or return to pre-neolithic period, where gathering supplement by herdsmanhip and hunting dominated, were noted.

The structure agriculture has many attributes that resemble to early agriculture. Despite the fact, that the elements of modern systems are asserted, most of animal production and partially plant one keep traditional attributes resulting from the way of life. Amongst the most significant changes that have an influence on the system of production and productivity is building of concentrated estates, transport and water distributing net directed by the state.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

VÝVOJ POSTAVENIA ŽELEZNIČNEJ DOPRAVY NA DOPRAVNOM TRHU V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Marcel HORŇÁK

Abstract

Development of transportation and a position of railways in the system of transport in Slovakia are surveyed in the paper. Several factors have influenced the transport volumes and performances of both goods and passenger transport. The most important of those factors are the changes in economy, living standard, unemployment, destruction of former east European trade system, dividing the former federative Czechoslovakia. In this point of view the development of Slovak transportation is compared with other European countries.

Key words: railway transport, road transport, transport volume, transport performance

Mgr. Marcel HORŇÁK

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava, E-mail: Hornakfns.uniba.sk

Dopyt po dopravných službách v celosvetovom merítku rastie a prognózy dopravného trhu pre územie Európy predpokladajú niekoľkonásobné nárasty dopytu po doprave. Dynamika jej rozvoja však vždy závisí od rozvoja národného hospodárstva ako celku. Nákladná, ale i osobná doprava rastie zhruba paralelne s rastom hrubého domáceho produktu. Od roku 1970 do roku 1995 jeho reálny ročný nárast v krajinách EU predstavoval 2,6 %, ročný nárast objemov nákladnej dopravy 2,3 % a osobnej dopravy 3,1 % [P. GRÉGR, 1996].

Železničná doprava sa stala vedúcim odvetvím dopravy v 2. polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia, pričom prebrala na seba rozhodujúci podiel prepráv v nákladnej i osobnej doprave. Výhody, ktoré poskytovala železničná doprava pri prepravách na veľké i krátke vzdialenosti z nej za necelých 100 rokov urobili prakticky monopolného prepravcu tovarov i osôb. Až do obdobia II. svetovej vojny odolávala konkurenčnému tlaku automobilovej a leteckej dopravy a udržiavala si pozíciu vedúceho druhu dopravy.

Pokiaľ ide o záujem geografov o železničnú dopravu, treba konštatovať, že je determinovaný pomerne malým počtom geografov zaoberajúcich sa problematikou dopravy vôbec. Úlohu geografie dopravy v štúdiu závislosti medzi dopravným systémom všeobecne a geografickým prostredím sleduje P. KOREC (1988). K prácam, ktoré sa zapodievali sledovaním železničnej dopravy v historickom merítku treba priradiť predovšetkým prácu J. PURGINU (1957), ktorý sa zaoberal historickým vývojom železníc Slovenska s dôrazom na oblasť Bratislavy. F. PODHORSKÝ (1976) je autorom veľmi podrobnej geografickej analýzy železničnej dopravy niekdajšieho Západoslovenského kraja. Išlo predovšetkým o charakteristiku železničnej siete, osobitosti jej vývoja, hustoty, intenzity dopravy a ďalšie charakteristiky. V súčasnom prechodnom období, keď sú na dopravu kladené vysoké požiadavky hlavne s ohľadom na súčasné tendencie vývoja dopravy vo svete a v súvislosti s potrebou zjednotenia európskych dopravných sietí vystupuje do popredia snaha hodnotiť súvislosť medzi rozvojom regiónu, jeho polohou a dopravným systémom. Transformáciu dopravného systému, vývoj najmä cestnej a železničnej dopravy v hraničnom regióne Viedeň – Bratislava – Győr sledoval vo svojej práci P. KOREC (1998), pričom vyzdvihol vplyv polohy regiónu na vývoj dopravy.

V nasledujúcom príspevku ponúkame obraz o postavení železníc na dopravnom trhu v Slovenskej republike a na porovnanie i vo vybraných štátoch Európy. Naznačujeme tiež príčiny, ktoré sa podieľali na vývoji i súčasnom postavení slovenskej železničnej dopravy, ale aj problémy, ktoré zo súčasnej pozície železničnej dopravy u nás vyplývajú. Údaje boli získané zo ŠÚ SR a zo štatistických materiálov OSN. Výber štátov bol čiastočne podmienený dostupnosťou porovnateľných štatistických údajov o doprave. Do porovnania sme zaradili niektoré vyspelé štáty západnej Európy, ale tiež zástupcov východnej Európy, pričom sme považovali za zaujímavé porovnať slovenskú železničnú dopravu najmä so systémami štátov podobnej rozlohy alebo s podobným počtom obyvateľov, ako má Slovenská republika. Všetky údaje o cestnej osobnej doprave sa týkajú len verejnej dopravy, bez individuálnej automobilovej dopravy.

Vývoj situácie v doprave Slovenska

Postavenie železničnej dopravy v dopravnom systéme Slovenska budeme ilustrovať pomocou vybraných základných ukazovateľov dopravy: objem prepravy (počet cestujúcich, resp.

množstvo prepraveného tovaru v tonách) a prepravný výkon (osobokilometre, resp. tonokilometre).

Pri hodnotení vývoja vybraných ukazovateľov železničnej dopravy Slovenska treba mať na zreteli viacero skutočností:

- vývoj prepráv prebiehal do roku 1989 v Československu v určitých umelých podmienkach uzavretého trhu RVHP,
- do roku 1993 bolo Slovensku súčasťou spoločného štátu s Českom a teda aj slovenská železničná doprava bola súčasťou spoločného federálneho podniku ČSD,
- nástup transformácie štruktúry a objemov výroby na Slovensku po roku 1989 zmenil vnútroštátne prepravné nároky,
- zmena životnej úrovne obyvateľstva priniesla diferenciáciu dopytu po osobnej preprave.

V Slovenskej republike majú vo vnútroštátnej preprave tradične významnú pozíciu železničná a cestná doprava. Ostatné druhy dopravy sa doteraz príliš nepresadili. Vnútroštátna letecká doprava je v súčasnom období minimálna, vnútroštátna nákladná vodná doprava má vzhľadom na geografickú pozíciu i dĺžku našej jedinej vodnej cesty nízky podiel (8,4% ceslovenských výkonov, a dokonca len 1,5% objemov prepravených v roku 1996) a osobná vodná doprava má u nás v podstate len rekreačný charakter. Situácia v slovenskej doprave zatiaľ nedosahuje stav, ktorý možno sledovať vo vyspelých európskych krajinách, čiže preťaženie cestnej infraštruktúry a preplnenie vzdušného priestoru. S očakávaným rastom výkonnosti slovenského hospodárstva budú rásť i požiadavky na objemy a výkony osobnej i nákladnej dopravy, na ktoré však slovenská dopravná sieť nie je dimenzovaná. Navyše treba počítať s nárastom objemu tranzitu cez územie Slovenska, čo nároky na dopravnú infraštruktúru ešte zvýši. V Európe je za východisko zo zložitej situácie dopravy jednoznačne považovaná železnica [K. SELLNER, 1995], predovšetkým jej zapojenie do tzv. multimodálnych koridorov a vytvorenie integrovaných dopravných systémov. Ďalšie nároky budú súvisieť s požiadavkou zvyšovania cestovného komfortu, úrovne doplnkových služieb i zvyšovania cestovnej rýchlosti. Dôležité hľadisko, ktoré vo vyspelých krajinách má čoraz väčší význam je ekologickosť železničnej dopravy a vo všeobecnosti trend zameraný na zvýšenie atraktívnosti verejnej dopravy vôbec.

Osobná doprava

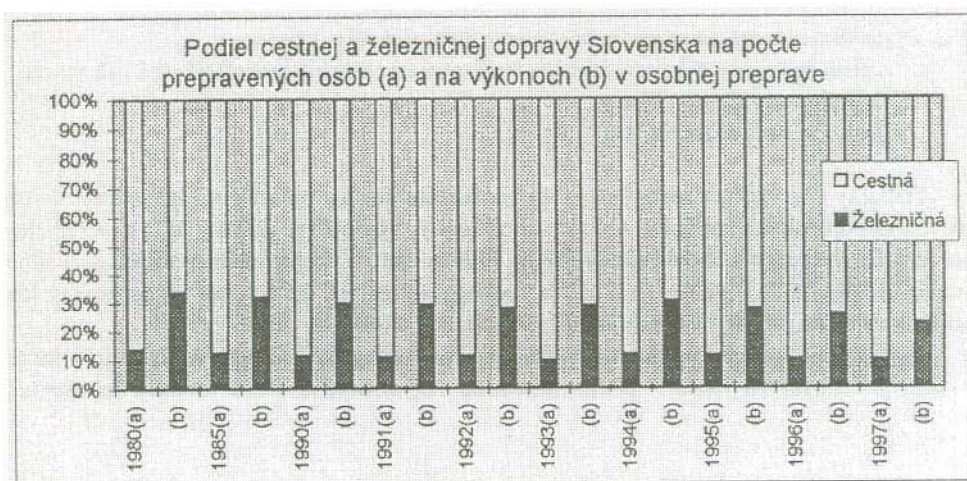
Počet osôb prepravených železničnou dopravou v druhej polovici 20. storočia klesal, pričom tento trend pokračoval aj po roku 1990. Naopak v cestnej doprave bolo možné v tomto období sledovať dosť výrazný nárast počtu prepravených osôb (ide o verejnú autobusovú dopravu, bez IAD). Po roku 1991 začal počet prepravených verejnou autobusovou dopravou klesať, čo súvisí s explóziou individuálnej automobilovej dopravy na Slovensku, ale tiež s narastajúcou nezamestnanosťou, ktorá spôsobila zmeny vo vzťahoch medzi miestom pracovných príležitostí a zdrojom pracovných síl, čo sa prakticky prejavilo znižovaním dochádzky za prácou.

Výkony osobnej železničnej dopravy sa v 80. rokoch takmer nezmenili, to znamená, že pri vyššie uvedenom poklese počtu prepravených sa musela zvýšiť priemerná prepravná vzdialenosť, čiže osobná železničná doprava sa začala vo väčšej miere uplatňovať v prepravách na

veľké vzdialenosti. Od roku 1989 až do konca sledovaného obdobia výkony osobnej železničnej dopravy pomerne prudko klesali.

Z grafu č. 1 vyplýva pre vývoj osobnej verejnej dopravy viacero záverov. Podiel železničnej dopravy na verejnej preprave osôb bol v celom sledovanom období nižší ako podiel cestnej dopravy, s tým, že možno pozorovať tendenciu mierneho poklesu významu železničnej dopravy, a to tak v objemoch ako i vo výkonoch. Z porovnania oboch ukazovateľov vyplýva, že osobná železničná doprava dosahuje vo výkonoch vyšší podiel ako v objemoch, čo je spôsobené vyššou priemernou prepravnou vzdialenosťou ako v cestnej doprave. Pre porovnanie: v roku 1996 bola priemerná prepravná vzdialenosť osobnej železničnej dopravy 50,5 km, vo verejnej cestnej doprave len 15,9 km (Ročenka dopravy 1996, 1997).

Graf 1

Tab. 1. Vývoj objemov a výkonov osobnej železničnej dopravy vo vybraných štátoch Európy

Štát	1980		1990		1992		1993		1994		1995	
	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm
Dánsko	130	3803	145,4	4729	142,7	4648	140	4596	141,3	4834	140,4	4784
Belgicko	163,7	6963	142,4	6539	145	6798	145,3	6694	142,6	6638	144	6757
Rakúsko	170	7586	168,4	9017	174,9	9799	181,1	9599	190,4	9384	194	9755
Maďarsko	388	12371	210,6	11403	173,5	9184	160,3	8432	160,5	8508	155,7	8441
Švajčiarsko	231,7	10505	264	12678	288,2	13209	290,1	13384	263,6	13836	253,2	11710

Štát	1980		1990		1992		1993		1994		1995	
	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm	počet osôb v mil.	výkony v mil. oskm
Holandsko	197	8910	255,7	11060	332,5	14980	333,8	14788	312	14439	305	13977
Česko	352	21076	289,6	12954	289,6	11753	242,2	8548	228,7	8481	227,1	8023
Taliansko	381	39587	429,4	45513	440	48361	438	47101	455	48903	462,5	49696
Poľsko	1093	46324	789,9	50373	492,6	32571	447,9	30865	494,6	27610	465,9	26635
Francúzsko	694	54496	842,5	63740	844,1	62980	814,1	58430	806,4	58930	741	55560
Slovensko	137,6	6334	119,3	6381	106,7	5453	86,7	4569	99,1	4548	89,5	4202

Prameň: Statistical Yearbook of the United Nations, 39th, 40th, 41st, 42nd Issue

Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe and North America 1995, 1997, Economic

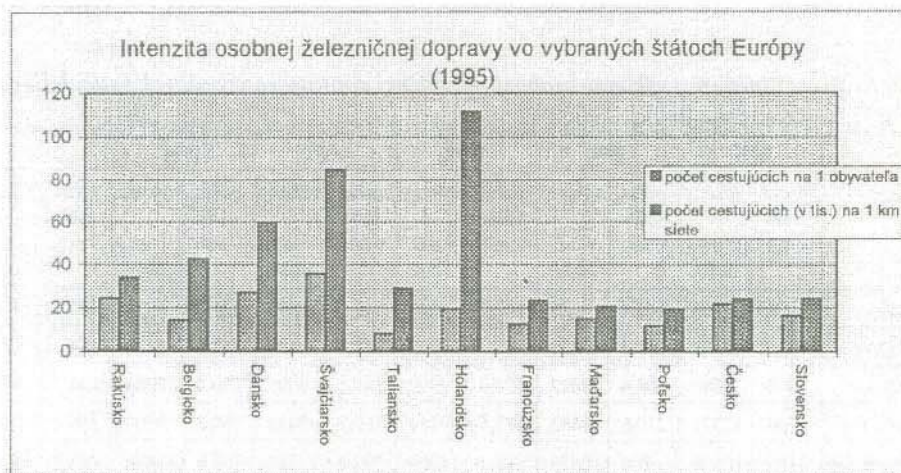
Commission for Europe, Geneva

Štatistický úrad SR, Bratislava

Z tabuľky č. 1 vyplýva rozdielny vývoj počtu cestujúcich a výkonov v západoeurópskych a východoeurópskych krajinách. Čo sa týka výkonov, z tabuľky je zjavné, že kým v západoeurópskych krajinách v období rokov 1980 – 1995 hodnoty výkonov mierne stúpali, prípadne oscilovali zhruba na rovnakej úrovni, vo východoeurópskych štátoch bol zaznamenaný ich pokles (v Poľsku od roku 1990 do roku 1995 takmer o 50%).

Z porovnania špecifických intenzitných ukazovateľov v grafe č. 2 vyplývajú rozdiely, ktoré možno považovať za jednu z príčin súčasného nepriaznivého stavu osobnej železničnej

Graf 2

dopravy v Slovenskej republike. V niektorých krajinách s podobnou rozlohou (Dánsko, Belgicko, Holandsko) bolo v roku 1995 na 1 km železničnej siete prepravených omnoho viac cestujúcich. Tento poznatok hovorí o pomerne nízkej efektívnosti v preprave osôb u nás, čo je dôsledkom relatívne vysokého podielu málo frekventovaných tratí. Menej nepriaznivo vyznieva slovenská osobná železničná doprava z hľadiska objemu cestujúcich v prepočte na ľudnosť krajiny. Tu sa Slovensko viac približuje vyspelým európskym krajinám s obdobnou ľudnosťou.

Tab. 2. Podiel jednotlivých druhov osobnej dopravy na výkonoch v preprave osôb o vybraných štátoch Európy (v %).

Štát	Rok	ŽOsD	COsD	ostatné
Rakúsko	1980	11,8	89,2	0
	1990	10	90	0
Belgicko	1980	9	91	0
	1990	6	94	0
Dánsko	1988	7,4	91	1,6
	1992	6,7	92	1,3
Francúzsko	1980	54,5	11,3	34,2
	1991	50,3	10,6	39,1
Švajčiarsko	1980	68,7	22,6	8,7
	1990	66	23,8	10,2
Taliansko	1980	13,9	83,5	2,6
	1993	11,7	85,4	2,9
Holandsko	1980	6,6	81,5	11,9
	1992	8,4	73,7	17,9
Maďarsko	1980	47,9	48	4,1
	1992	33,4	59	7,6
Poľsko	1985	48,5	48,6	2,9
	1992	43,2	51,8	5
Česko	1980	44,1	51,5	4,4
	1992	39,8	54,2	6
Slovensko	1980	33,3	66,7	0
	1992	27,6	72,4	0

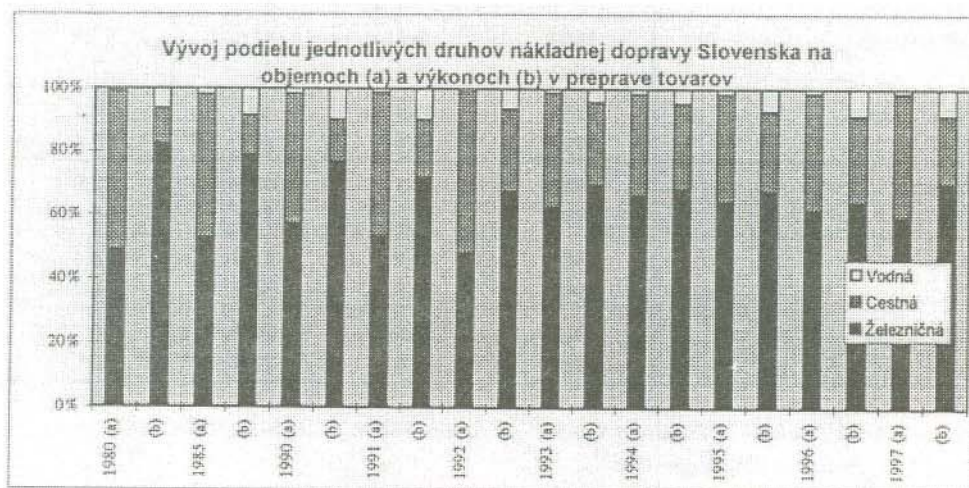
Prameň: Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe and North America, 1995, Economic Commission for Europe, Geneva
 ŠÚ SR, Bratislava

Z tabuľky č. 2 je zrejmé, že niektoré veľkosťou či ľudnatosťou Slovensku podobné vyspelé európske krajiny (Rakúsko, Belgicko, Dánsko) majú pomerne nízky podiel železníc na výkonoch v osobnej doprave, a naopak veľmi vysoký podiel cestnej dopravy. Vysoký podiel železníc na výkonoch v preprave osôb majú Francúzsko a Švajčiarsko, čo svedčí o vysokej atraktivite tamojšej železničnej dopravy pre cestujúcich. Pomerne pozitívne vzhľadom na ostatné uvedené štáty vyznieva tento ukazovateľ aj pre slovenské železnice. Pre všetky vybrané štáty je spoločná tendencia poklesu podielu železníc v prospech cestnej dopravy, prípadne iných druhov dopravy (najmä letecká).

Nákladná doprava

Nákladná železničná doprava (graf č. 3) mala oproti ostatným pomerne výrazný podiel v celom sledovanom období. Ak berieme do úvahy iba výkony v preprave tovarov, mala železničná doprava dokonca výrazne dominantný podiel, čo súvisí s jej významom v preprave na veľké vzdialenosti. Pri porovnaní oboch spomínaných ukazovateľov je zjavný rozdiel vo vývoji podielu železničnej dopravy. Kým v objemoch možno sledovať tendenciu postupného nárastu ich podielu, vo výkonoch sledujeme naopak postupný pokles podielu železníc v prospech dopravy cestnej. Tento fakt je potrebné dať do súvisu s rozvojom diaľkovej kamiónovej prepravy vo vnútroštátnom merítku. Pre porovnanie: v roku 1990 sa priemerná prepravná vzdialenosť v železničnej nákladnej doprave pohybovala okolo 198 km a do roku 1996 vzrástla na 206,7 km; v cestnej nákladnej doprave bol tento nárast prudší, z 50 km v roku 1990 na 148,8 v roku 1996 (Ročenka dopravy 1996, 1997). Predpokladaný nárast vodnej dopravy v súvislosti s využitím riečnej cesty Mohan – Rýn – Dunaj sa zatiaľ neprejavil.

Graf 3

Vo väčšine vyspelých západoeurópskych štátov sa výkony nákladnej železničnej dopravy pohybovali v období 1980 – 1995 na zhruba rovnakej úrovni ako v roku 1980, čo svedčí o stabilizácii železničnej dopravy v preprave nákladov týchto krajín (tabuľka č. 3). Kolísanie a pokles výkonov nákladnej železničnej dopravy vo východoeurópskych štátoch súvisí s rozpadom trhu bývalej RVHP a reštrukturalizáciou výroby, čo spôsobilo pokles nárokov na prepravu nákladov v tejto časti Európy.

Tab. 3. Výkony nákladnej železničnej dopravy vo vybraných štátoch Európy v mil. tkm

Štát	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Dánsko	1705	1768	1787	1858	1870	1759	2008	1985
Holandsko	3468	3274	3070	3038	2764	2681	2830	3097
Belgicko	7999	8254	8354	8153	8074	7568	8084	7287
Švajčiarsko	7754	7379	8794	8659	8212	7821	8586	8160
Rakúsko	11153	12066	12796	12981	12321	11922	13164	13720
Taliansko	18384	18024	21217	21680	21830	20226	22560	24530
Maďarsko	23864	21814	16781	11938	10015	7708	7707	8420
Francúzsko	68815	55780	51530	51480	50400	45900	49740	48950
Poľsko	134737	120642	83530	65146	73333	78457	81736	85303
Slovensko	25414	25463	23176	17254	16697	14201	12236	13674

*Prameň: Statistical Yearbook of the United Nations, 38th, 39th, 40th, 41st, 42nd Issues
ŠÚ SR, Bratislava*

Tabuľka č. 4 ponúka porovnanie podielu jednotlivých druhov nákladnej dopravy na výkonoch v preprave tovarov vo vybraných európskych štátoch. Pozoruhodný je rozdiel medzi krajinami západnej a východnej Európy. Vo všetkých vybraných západoeurópskych krajinách bol v v 90-tych rokoch podiel železničnej dopravy na výkonoch v preprave tovarov nižší ako podiel cestnej dopravy (okrem Rakúska), pričom najnižší bol v Holandsku (len 3% v roku 1992, kým v cestnej doprave 78%) a v Dánsku (8,3% oproti 75% v cestnej doprave). Na druhej strane v krajinách východnej Európy vyznieva porovnanie s cestnou dopravou pre nákladnú železničnú dopravu pomerne priaznivo, pretože všetky vybrané krajiny (medzi nimi i Česko a Slovensko, v tom čase ešte súčasť spoločnej federácie) vykazovali vysoký podiel železníc na výkonoch v preprave tovarov. Z uvádzaných krajín práve železnice ČR a SR zaznamenali na výkonoch v nákladnej preprave najvyšší podiel (84, resp. 67% v roku 1992). Spoločnou črtou všetkých uvedených krajín je tendencia poklesu podielu železničnej dopravy a naopak nárast významu cestnej, prípadne iných druhov nákladnej dopravy (popri cestnej najmä potrubná).

Tab. 4. Podiel jednotlivých druhov nákladnej dopravy na výkonoch vo vybraných štátoch Európy (v %)

Štát	Rok	ŽND	CND	Ostatné
Rakúsko	1980	39,9	28,8	31,3
	1992	32	27,6	40,4
Belgicko	1980	24,9	56,9	18,2
	1992	15,9	73,4	10,7
Švajčiarsko	1980	47,8	45	7,2
	1990	38,8	55,9	5,3
Dánsko	1988	8,6	79,8	11,6
	1992	8,3	74,5	17,2
Francúzsko	1980	32,4	45,8	21,8
	1991	26	59,2	14,8
Taliansko	1980	16,8	72,9	10,3
	1992	15,7	76,1	8,2
Holandsko	1980	4,1	66,3	29,6
	1992	3,1	78,4	18,5
Poľsko	1985	68,7	20,8	10,5
	1992	51,3	37,4	11,3
Maďarsko	1980	60,8	26,3	12,9
	1992	40,3	13,6	46,1
Česko	1980	84,1	13,1	2,8
	1992	83,5	12,9	3,6
Slovensko	1980	82,2	11,3	6,5
	1992	67,3	26,1	6,6

Prameň: Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe and North America, 1995, Economic, Commission for Europe, Geneva
ŠÚ SR, Bratislava

Záver

Zmeny v štruktúre dopravy na Slovensku, ktoré sa udiali v sledovanom období a faktory, ktoré tieto zmeny vyvolali možno zhrnúť do niekoľkých bodov.

V osobnej doprave sa výrazne prejavila zmena ekonomického prostredia. Odrazila sa tu pestrosť pracovných príležitostí vzniknutých predovšetkým v terciálnom sektore. Vzniklo množstvo malých a stredných firiem s rôzne organizovanou pracovnou dobou, čo prispelo k rozbitiu niekdajších pomerne stabilných a jasne definovaných prepravných prúdov pri

dochádzke do zamestnania. Pre zamestnancov mnohých firiem sa stalo samozrejmosťou používanie osobného automobilu. Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil diferenciáciu a spôsobil oslabenie prepravných prúdov je nezamestnanosť. Spoločnosť sa po roku 1989 viac diferencuje a klesá počet obyvateľov odkázaných iba na verejnú dopravu. Pokles počtu cestujúcich železničnou dopravou v období 1989 – 1997 dosiahol 42,4%, v cestnej doprave tento pokles za rovnaké obdobie predstavoval 27,5%.

V nákladnej doprave prišlo k podobnému javu rozbitím pôvodných ekonomických vzťahov, čo sa prejavilo najmä poklesom priemyselnej produkcie a prudkým spomalením stavebnej činnosti. Veľký vplyv malo i rozbitie trhu niekdajšej RVHP. Pokles objemu tovarov prepravených železnicou v 1989 – 1997 predstavuje 53,5%, v cestnej doprave až 62,8%. Tu je zaujímavé všimnúť si aj vývoj výkonov, pokles ktorých v nákladnej železničnej doprave za obdobie 1989 – 1997 dosiahol 50,7%, v cestnej doprave len o 17,9%. Napriek tomu si železnice vo výkonoch v nákladnej preprave udržali dominantnú pozíciu.

K faktorom, ktoré sa v sledovanom období veľmi výrazne podieľali na zmenách v štruktúre prepravných potrieb a následne spôsobili transformáciu prepravných prúdov a výkonov v slovenskej nákladnej i osobnej doprave treba jednoznačne priradiť rozdelenie niekdajšej spoločnej federácie Česka a Slovenska.

Literatúra:

- GRÉGR, P. (1996): Dopravněgeografická analýza a trendy ve vývoji dopravy s důrazem na železniční problematiku Jižní Moravy. Dizertačná práca, Přírodovědecká fakulta Masarykovy university, Brno, p. 165.
- KOREC, P. (1988): Možnosti a úlohy geografie dopravy. M. Holeček ed.: Současní stav a perspektivy dopravní geografie, Brno, pp. 80-91.
- KOREC, P. (1998): Transformation of the Border Transport System in the Vienna-Bratislava-Győr Region. In: European Planning Studies, Vol. 6, No. 5.
- KOREC, P., HORNÁK, M. (1997): Súčasná tendencie vo vývoji železničnej dopravy. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica Nr. 40, UK Bratislava, pp. 3 – 16.
- PELTRÁM, A. (1996): Strategie znovuoživení železnic Evropské unie. Doprava 38, 4, MDaS ČR, Praha, pp. 32 – 39.
- PODHORSKÝ, F. (1976): Niektoré geografické črty železničnej dopravy v Západoslovenskom kraji. GČ SAV, 28, č. 1, pp. 37 – 57.
- PURGINA, J. (1957): Vývoj železníc na Slovensku od roku 1837 so zreteľom na Bratislavu. VSAV, Bratislava.
- SELLNER, K. (1995): Medzinárodný železničný kongres Eurailspeed 95. Doprava 37, 4, MDaS ČR, Praha, pp. 41 – 45.
- Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe and North America, Vol. XLV. Economic Commission for Europe, Geneva, 1995
- Annual Bulletin of Transport Statistics for Europe and North America, Vol. XLVII. Economic Commission for Europe, Geneva, 1997

Ročénka dopravy 1996, ŠÚ SR, Bratislava, 1997

Ročénka dopravy 1997, ŠÚ SR, Bratislava, 1998

Statistical Yearbook of the United Nations, UNO, 38th, 39th, 40th, 41st, 42nd issues, 1992 – 1996.

A POSITION OF RAILWAYS IN TRANSPORTATION MARKET OF SLOVAKIA

Marcel HORŇÁK

Summary

Transport market prognosis for Europe suppose increasing the transport demands. The development of transportation depends on the development of economy. Railways were keeping the role of a monopolic transporter of goods and passengers. With the development of cars and later also air transportation railways started to lose their position. The effect of this tendency has been observed also in Slovakia. In east Europe, this process has been influenced also by political, social and economic changes at the end of 1980s and beginning of 1990s. The unite trade of COMECON was destructed, volume and structure of production and a living standard in the east Europe have been changed. In Slovakia, also dividing the former Czechoslovakia and unite federative transport companies effected the situation in transportation.

In passenger transport, a disintegration of relatively stable transport flows appeared after 1989. In 1997, the share of railways in passenger transportation was 22.5 per cent in performances and only 9.4 per cent in volumes. The decrease of volumes and performances in passenger transport concerns mainly the railway transportation.

A similar process was observed in goods transport. In spite of the decrease in volumes and performances of freight railway transportation, the railways are still dominant in goods transport in Slovakia. In 1997, the share of railways in goods transportation was 70.0 per cent in performances and 59.4 per cent in volumes.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

METODICKÉ ASPEKTY APLIKOVANÉHO GEOGRAFICKÉHO VÝSKUMU PRE PODPORU ROZHODOVANIA SUBJEKTOV PODIEĽAJÚCICH SA NA TURIZME

Branislav NIŽNANSKÝ

Abstract

In article we analyze two main approaches towards the recognition and region evaluation with a help of geographical methods for the needs of tourism. We further suggest methodical approach of this evaluation. We deal with evaluation of region from the point of view of localization of tourism interest and realization of this interest. Moreover we deal with region from the point of view of demand for tourism.

Key words: *geography of tourism, methodical approach, region evaluation*

ÚVOD

Subjekty podieľajúce sa na turizme možno skúmať a klasifikovať z viacerých hľadísk. Geografii sú blízke ekonomické a environmentálne hľadisko. Z ekonomického hľadiska možno tieto subjekty triediť na dve základné skupiny:

- subjekty, ktoré stoja na strane ponuky turizmu (CR)
- subjekty, ktoré stoja na strane dopytu po CR

Environmentálne hľadisko možno hľadať vo výskumných postupoch, ktorých výsledkom je klasifikácia oboch vyššie menovaných skupín subjektov do tried podľa miery konfliktu ich aktivít so zložkami životného (a najmä prírodného) prostredia. V zásade ide o nasledovné triedy aktivít:

- aktivity skvalitňujúce životné prostredie
- aktivity indiferentné ku kvalite životného prostredia
- aktivity znižujúce kvalitu životného prostredia

POZN.: Pri uvedených aktivitách zohráva mimoriadnu úlohu kvantita. Napríklad je pôvabné prejsť sa po Karlovom moste v Prahe a stretnúť tam cudzincov z celého sveta, ale len pokiaľ ich tam nie je toľko, že sa prechádzka stáva bojom s davom.

Spomenuté dve skupiny subjektov podieľajúcich sa na turizme sa v reálnej krajine rozhodujú o tom, ktorú aktivitu je pre nich z rôznych dôvodov zaujímavé realizovať. Pokiaľ subjekty ponúkajúce CR sú väčšinou determinované ekonomicky a táto determinácia rozhoduje o ich prístupe ku krajine, tak subjekty stojace na strane dopytu majú za cieľ uspokojiť rozsiahlejšiu skupinu svojich potrieb. Rozhodovanie oboch skupín môže uľahčiť dostatok informácií, ktoré je možné získať aj vďaka aplikovanej disciplíne geografie – geografii cestovného ruchu (GCR).

Naším cieľom je charakterizovať hlavné body metodického postupu pri hodnotení regiónu z hľadiska ponuky CR a z hľadiska vzniku dopytu po CR. Takéto hodnotenia sú dôležitým

RNDr. Branislav NIŽNANSKÝ

Katedra geografie a geoekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
ul. 17. novembra č. 1, 081 16 Prešov

informačným podkladom pre podporu rozhodovania subjektov podieľajúcich sa na turizme. Naše skúsenosti ukazujú, že práve v nekvalite resp. neexistencii analýz a hodnotení uvedeného typu tkvie príčina toho, že o raste kvality a kvantity turizmu možno zatiaľ na Slovensku iba snívať.

K NIEKTORÝM ZNÁMYM METODIKÁM GEOGRAFIE CESTOVNÉHO RUCHU

V zozname literatúry je uvedených niekoľko z tých prác (Dubcová, Kramáreková, 1992, Mišúňová, 1988 a 1994, Otrubová 1990, 1993, Otrubová, Martauzová, 1998 ai.), ktoré využívajú s menšími odchýlkami základné tézy publikované v Geografii cestovného ruchu P. Mariota (1983). Mariot navrhuje hodnotenie územia z hľadiska lokalizačných, selektívnych a realizačných predpokladov CR. Charakteristiky regiónu sú klasifikované najmä deskriptívne využívajúc kvalitatívne charakteristiky. Kvantitatívne postupy sú dokumentované prostredníctvom opisu podstaty niektorých výskumov, ktoré využili kvantitatívne metodiky. Pričom syntéza viacerých najmä kvantitatívnych znakov potrebných pre danú charakteristiku územia je realizovaná buď kombinátoricky, alebo konštrukciou polynómov nad projekciami ordinálnych hodnôt znakov najmä do množiny prirodzených čísel (bodová resp. balová metóda). V takomto polynóme môžu byť jednotlivé veličiny v rôznej váhe v zmysle pozitívnom (+), negatívnom (-), alebo nepriamo úmerné (raciálny výraz). Problémom, s ktorým sa stretávame a snažíme sa dlhodobo navrhnúť jeho riešenie je určenie bázevej priestorovej jednotky, ktorá má dostatočnú škálu kvantitatívne porovnateľných znakov nadobúdajúcich z hľadiska potrieb hodnotenia regiónu rôzne hodnoty.

Základná jednotka, o ktorej sú získavané dáta je vymedzovaná veľmi rôznorodo. Administratívne tak, že mnohé charakteristiky sú súhrnné o celom regióne a časť z dát sa vzťahuje na sídla, chápané ako bodová lokalita (resp. je mapovaná v katastroch sídel t.j. vzťahuje sa k areálovej jednotke). Ide tu najmä o humánne aktivity (Otrubová 1990, Dubcová, Kramáreková 1992). Pri hodnotení prírodných predpokladov sa používa analogický postup, ktorý však využíva areály geomorfologických celkov (Bizubová, 1995), alebo sa pri komplexnom hodnotení lokalizačných predpokladov rozdeľuje územie na zhodné geometrické obrazce (napr. Čaha, Sláviková z Mariot, 1983, s. 48-49). My sme riešili experimentálne jednu takúto regionalizáciu dvoj i viacstupňovo, tak že sme napríklad v prvom stupni použili administratívne hranice okresov a v druhom hranice geomorfologických celkov, čo umožnilo komplexné hodnotenie skoro všetkých predpokladov CR (Nižňanský, 1995).

APLIKOVANIE VIACSTUPŇOVEJ REGIONALIZÁCIE A VÝSKUMU NODALITY

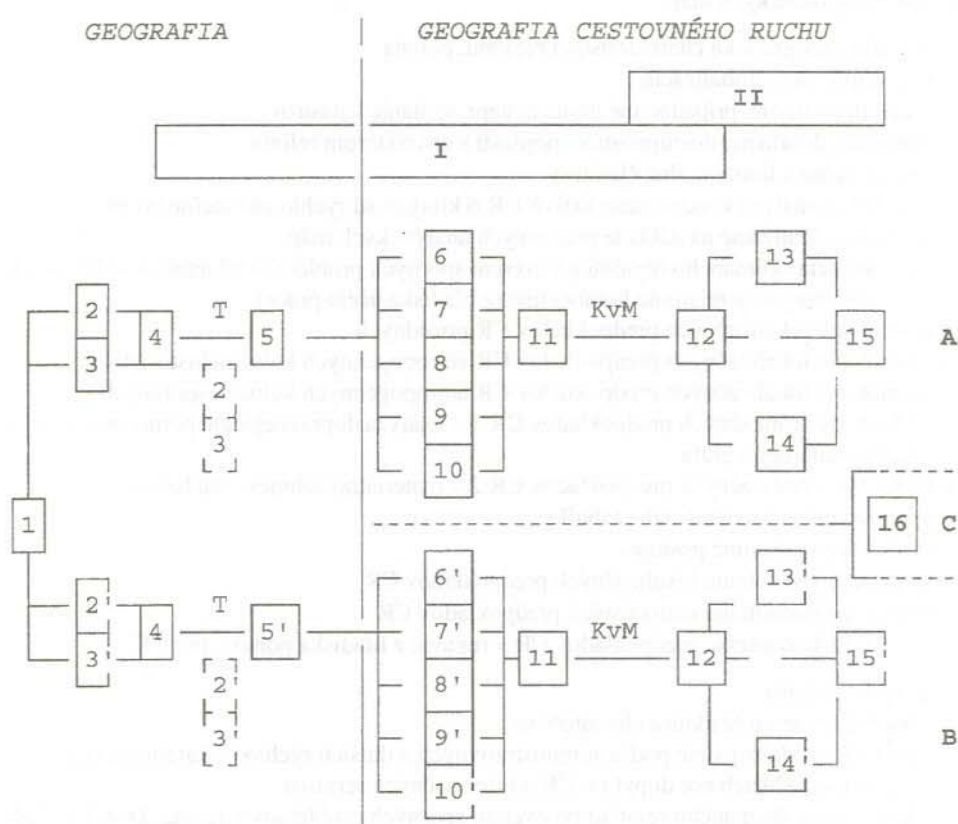
Skúsenosti z viacerých na seba nadväzujúcich prác ukázali, že bázevým problémom je rozdelenie postupov Geografie cestovného ruchu na dva prístupy (výskumné smery).

1. Hodnotenie regiónu z hľadiska ponuky pre CR
2. Hodnotenie regiónu z hľadiska vzniku dopytu po CR

V oboch prípadoch sa ukázalo prospešné vychádzať zo základnej geografickej charakteristiky s cieľom primárne uplatniť metódy viacstupňovej regionalizácie a výskumu nodality a až

následne aplikovať postupy geografie cestovného ruchu. V prvom prípade to bolo najmä hodnotenie lokalizačných a realizačných predpokladov CR. V druhom prípade to bolo hodnotenie najmä selektívnych predpokladov CR. Výsledkom takto konštruovaných hodnotení je informačná báza pre rozhodovanie subjektov ponúkajúcich služby CR a pre tvorbu kvalitných propagačných a reklamných materiálov, ktoré majú následne ovplyvňovať rozhodovanie subjektov na strane dopytu po CR.

Základné myšlienky bazového metodického postupu, ku ktorému sme sa dopracovali obsahuje obr. 1 a vysvetlivky k nemu.

Obr. 1. Sieťový graf algoritmu navrhovaného metodického postupu pre bazové hodnotenie regiónu z hľadiska cestovného ruchu

Fig. 1. Net graph of the algorithm of suggested methodical approach for the base evaluation of region from the point of view of tourism

Vysvetlivky (V čase sa jednotlivé body algoritmu realizujú zľava doprava, nad sebou umiestnené body sú realizovateľné paralelne.):

T – overovanie návrhu v teréne

KvM – aplikácia kvantitatívnych analýz

A – hodnotenie územia z hľadiska ponuky pre CR

B – hodnotenie územia z hľadiska dopytu po CR

I – tvorba analytických máp

II – tvorba syntetických máp

1 – základná geografická charakteristika regiónu, poloha

2 – viacstupňová regionalizácia

– administratívne, prípadne iné hranice, napr. spájanie katastrov

– analýza dopravnej dostupnosti v spojitosti s charakterom reliéfu
(vertikálna a horizontálna členitosť)

3 – predbežná analýza koncentrácie aktivít CR o ktorých sú rýchlo získateľné údaje

4 – návrh regionalizácie na základe pracovných analytických máp

5 – diferenciacia skúmaného regiónu po overení sporných problémov v teréne, ktorej výsledkom sú subregióny relatívne homogénne (z hľadiska účelu práce)

6 – hodnotenie lokalizačných predpokladov CR prírodných

7 – hodnotenie lokalizačných predpokladov CR antropogénnych kultúrohistorických

8 – hodnotenie lokalizačných predpokladov CR antropogénnych kultúrosporných

9 – hodnotenie realizačných predpokladov CR 1 – analýza dopravnej siete pomocou ohodnoteného planárneho grafu

10 – hodnotenie realizačných predpokladov CR 2 – materiálnotechnická základňa

11 – usporiadanie a triedenie dát – tabuľky

12 – analytické výskumné postupy

13 – syntetické hodnotenie lokalizačných predpokladov CR

14 – syntetické hodnotenie realizačných predpokladov CR

15 – syntetické hodnotenie predpokladov CR v regióne z hľadiska ponuky pre CR

2' – analýza nodality

– hustota, počet a štruktúra obyvateľstva

– hierarchia sídelnej siete podľa administratívnych a ďalších rýchlo získateľných dát

3' – koncentrácia služieb pre dopyt po CR a informačných servisov

5' – diferenciacia skúmaného regiónu po overení sporných problémov v teréne, ktorej výsledkom sú nodálne jadrá s charakteristikou ich zázemia

6' – kvalitatívne a kvantitatívne charakteristiky potencionálneho trhu

7' – faktory umocňujúce dopyt po CR

8' – faktory znižujúce dopyt po CR

9' – služby pre dopyt po CR

10' – pomer realizácie dopytu v rámci a mimo skúmaného regiónu

13' – syntetické hodnotenie selektívnych predpokladov CR

- 14' – syntetické hodnotenie potenciálu služieb pre dopyt po CR
- 15' – syntetické hodnotenie predpokladov CR z hľadiska dopytu po CR
- 16 – aplikácie mimo geografie, rozhodovanie subjektov, účelové výskumy a modifikácie uvedenej metodiky

C – spoločenská objednávka

Účel použitia výsledkov výskumu tu v aplikovanej fáze zohráva čoraz väčšiu úlohu. Ak v nami navrhovanej metodike prichádzame k pomerne unifikovanej báze informácií, tak v závislosti od účelu je možné modifikovať, doplniť, alebo od základu výskumnú metodiku pozmeniť.

ZÁVER

Schémy metodík, ktoré tu predkladáme vznikli ako zovšeobecnenie skúseností z viacerých výskumov, spracovaní dát ako i diplomových prác diplomantov v oblasti Geografie cestovného ruchu, ktoré sme realizovali s cieľom využiť pre niektoré geoinformatické analýzy bohaté dátové štruktúry, ktoré hodnotenia realizované vo výskumoch CR geografiu poskytujú.

Tu navrhnutá metodika je možnou alternatívou nášho ďalšieho výskumného zamerania.

Literatúra:

- BIZUBOVÁ, M. (1995): Náučné chodníky a turizmus. Zborník zo VI. medzinárodnej konferencie o cestovnom ruchu: Cestovný ruch na prelome tisícročí, Nová Ľubovňa, s. 154-157
- DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H. (1992): Predpoklady rozvoja cestovného ruchu a rekreácie v okrese Prievidza. Geografické štúdie, 1, Nitra, s. 69-97.
- Kolektív (1980): Atlas SSR. Bratislava, Slov. akadémia vied a Slov. kartografia
- MARIOT, P. (1983): Geografia cestovného ruchu. VEDA, Bratislava, 248s.
- MIŠÚNOVÁ, E. (1988): Hodnotenie prírodných predpokladov dynamického CR v SSR, Geografický časopis, 4, Veda Bratislava, s. 364-373
- MIŠÚNOVÁ, E. (1994): Priestorový model zájazdového CR. Geografický časopis, 3, SAP Bratislava, s. 333-347
- NIŽNANSKÝ, B. (1990): Cestovný ruch okresu Vranov n/T. ŠPZV II-7-1/04, Prešov, Katedra geografie PdF UPJŠ, ss. 291-296,
- NIŽNANSKÝ, B. (1995): Korelácia lokalizačných a realizačných predpokladov cestovného ruchu v modelovom území regiónu Spiš. Zborník zo VI. medzinárodnej konferencie o cestovnom ruchu: Cestovný ruch na prelome tisícročí, Nová Ľubovňa, s. 162-167
- OTRUBOVÁ, E. (1990): Analýza vybraných predpokladov cestovného ruchu Horehronia, AFRNUC No.28, SPN, Bratislava, s. 171-186
- OTRUBOVÁ, E. (1993): Cestovný ruch. In.: Mládek, J. a kol.: Región Poprad – geografické štruktúry socioekonomických aktivít. UK Bratislava 1993, s. 13-36

OTRUBOVÁ, E., MARTAUZOVÁ, S. (1998): Zemplínska šírava – významný rekreačný priestor cestovného ruchu a rekreácie na Slovensku, AFRNUC No. 40, Bratislava, s. 29-38

METHODICAL ASPECTS OF APPLIED GEOGRAPHICAL SURVEY FOR SUPPORT OF DECISION MAKING OF SUBJECTS THAT DEAL ON TOURISM

Branislav NIŽNANSKÝ

Summary

Observing of tourism enables us to use interscientific approach. Geography is an important science that deals with this observation. Informational basis of a big quality are the result of geographical analysis of assumption of tourism in a landscape. These informational basis are used for support of decision making of subjects that deal on tourism.

In the first part we concern with analysis of works which are related to region evaluation from the point of view of tourism. Furthermore we select important problems (thanks to experiences from verifying of our own research) which we must consider while doing this kind of evaluation. Based on this analysis we suggest such a methodical approach which we are able to illustrate in a form of a net graph, where nodes symbolize activities of methodical approach. Activities that are illustrated by numbers placed one above another are realized in the same time. On the other hand, activities that are illustrated by numbers placed one behind another (from left to right) are realized in a subsequent time order.

The left side of the graph defines geographical instruments (regionalisation, analysis of nodality). The right side of the graph is divided into evaluation of region from the point of view of offer for tourism (marked „A“ in the upper part) and evaluation of region from the point of view of creation of demand for tourism (marked „B“ in the lower part). Part C, containing 16-th point of the process expresses applied exploiting of analytic (marked I) and syntetic (marked II) informations that were gained by this way.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

Sekcia C

Regióny a problémy ich rozvoja

OSOBNÁ DOPRAVA, AKO FENOMÉN ROZVOJA REGIÓNU, JEJ PROBLÉMY A MOŽNOSTI JEJ RIEŠENIA

Milan BRANICKÝ

Abstract

The contribution analyses the regional passenger transport in Slovakia, compares its functioning before 1990 and after this year. It refers to its present problems consisting especially in lack of finance and absence of transfer of powers from the State to the regions. There are laid down the gradual steps and possibilities of the solution of regional passenger transport in legislative, organizational and economic spheres.

Key words: region, transport, integrated transport, traffic and tariff union

1. Úvod

Doprava – osobná i nákladná zohráva významnú úlohu vo formovaní a rozvoji regiónov už od historických čias. Je významným fenoménom podmieňujúcim ich hospodársky rozvoj alebo stagnáciu. Preto je potrebné posudzovať ju komplexne s prihliadnutím na potreby spoločnosti, príslušného regiónu, ale aj jej vplyvov na životné prostredie. Jej rozvoj a ďalšie smerovanie by malo byť samozrejmosťou požiadavkou všetkých inštitúcií na úrovni štát – región – mesto – obec – občan.

Úlohou osobnej dopravy v regiónoch je zabezpečenie obligatórnych, poprípadne fakultatívnych preprav obyvateľstva medzi spádovými sídlami rôznej hierarchickej úrovne a ich zázemiami.

2. Expozícia problému

Pri zmene politického systému v r. 1989 Slovensko malo oproti krajinám západnej Európy snáď len jednu výhodu a to tú, že tu nebol taký vysoký stupeň individuálneho motorizmu. V osobnej doprave prevládala vcelku správna tendencia, že preprava je sociálna služba, náklady na jej prevádzku nesmú citeľne zaťažovať obyvateľstvo a musí ich znášať štát. Na druhej strane prevádzkovatelia neboli zainteresovaní na jej skvalitňovaní, stačilo zvyšovať kvantitu, aby sa úmerne zvyšovali aj štátne dotácie. Regionálne a miestne inštitúcie sa v zásade starali len o zdôvodňovanie finančných nárokov voči štátu. Vzhľadom k vysokým nákladom na kúpu

RNDr. Milan BRANICKÝ, CSc.

Katedra geodézie, Stavebná fakulta Žilinskej univerzity, Komenského 52, 010 26 Žilina

a prevádzkovanie osobného automobilu v porovnaní s priemernou mzdou, ako aj minimálnym tarifám verejnej hromadnej dopravy, občania ju preferovali aj napriek pomerne jej nízkej kvalite. Deľbu prepravnej práce medzi hromadnou dopravou a individuálnou automobilovou dopravou nám závideli prakticky všetky krajiny západnej Európy, kde bol vývoj úplne opačný (T. Hollarek 1995).

V nových podmienkach štát pociťoval značnú finančnú záťaž, ktorú preň predstavovala zdedená politika v osobnej doprave. I keď okamžitý prechod na trhovú ekonomiku nebol zo sociálneho hľadiska možný, ukázalo sa, že vysoké dotácie sú pre štát neprijateľné. Aj napriek tomu, že došlo k zrušeniu pomerne značných robotníckych zliav, nájsť východisko z tejto situácie nie je ľahké a ani okamžité.

Zo strany štátu sa pomerne dlho prezentoval názor, že situáciu vyrieši transformácia a následná privatizácia štátnych podnikov Slovenskej autobusovej dopravy (SAD). Keďže osobná doprava je všade stratová a vyžaduje si dotácie, je treba považovať tento názor za nesprávny. Neposkytnutie dotácií súkromným spoločnostiam vedie tieto k rušeniu všetkých neefektívnych spojov, čo v konečnom dôsledku sa negatívne prejaví v dopravnej obsluhu územia hromadnou dopravou a povedie k preferencii individuálnej dopravy. Zvlášť kritické sa stávajú najmä linky do koncových obcí. Navyše dopravné prostriedky sú zastarané v dôsledku čoho sa nedosahuje potrebná úroveň kvality a bezpečnosti prepravy cestujúcich.

Slovensko navyše postupne strácalo aj výhodnú deľbu prepravnej práce. Zatiaľ čo v r. 1990 činil podiel verejnej hromadnej dopravy 62 % a individuálnej dopravy 38 %, v r. 1996 to už bolo 48 %, resp. 52 % v prospech individuálnej dopravy (P. Faith, M. Branický, J. Faith, B. Hejhalová 1997).

3. Negatívny vplyv dopravy na životné prostredie.

Významnou úlohou štátu je tiež úloha garanta prijateľných parametrov životného prostredia, kde doprava zohráva čoraz viac negatívnejšiu úlohu (hluk, vibrácie, exhaláty, nehodovosť, kongescie, problémy parkovania a i.).

V súčasnosti doprava je zodpovedná za vyše 25 % spotreby svetovej energie a okolo 23 % emisií CO₂ z fosilných palív. Predstavuje najrýchlejšie rastúci sektor spotreby energie a je pravdepodobné, že toto percento sa v nasledujúcich 25 rokoch zdvojnásobí.

Nie zanedbateľný je aj záber územia dopravnou infraštruktúrou. Podľa (M. Kousal 1975) na prepravu 10 tis. cestujúcich za hodinu vyžadujú jednotlivé druhy dopravy:

	šírka dopravnej cesty	merná spotreba paliva na 1000 oskm
železnica	10 m	0,14 GJ ¹
autobus	17 m	0,35 GJ
osobný automobil	70 m	1,26 – 2,55 GJ

¹ elektrická trakcia

4. Možnosti riešenia regionálnej dopravy

Otázkou teda ostáva, ako doceliť proporcionálny a spoločensky prijateľný rozvoj osobnej dopravy v území, keď autobusová doprava mestská i prímestská trpí akútnym nedostatkom financií. Podobný problém má aj doprava železničná, ktorá sa musí vysporiadať aj s otázkou tzv. málo výkonných tratí.

Na ďalšom rozvoji dopravy v regiónoch popri štáte bude potrebné zainteresovať aj regióny, mestá a obce a to o to viac, že na služby osobnej dopravy má nárok každý občan, pretože sú predpokladom realizácie jeho občianskych a sociálnych práv. Východisko z tejto situácie je v preferencii hromadnej osobnej dopravy s dostupnosťou pre všetky vrstvy občanov.

Zo zahraničných skúseností vyplýva, že kooperáciou vyššie uvedených subjektov spolu s jednotlivými dopravcami sa vytvárajú regionálne integrované dopravné systémy (IDS), ktorých vyššiu formu predstavujú dopravné zväzy (DZ). Ich význam spočíva v tom, že majú schopnosť atraktívnej hromadnej dopravy tým, že môžu ponúknuť zákazníkovi jednu tarifu, jeden cestovný lístok, jeden cestovný poriadok a jednu sieť liniek, čiže jednoliatu verejnú dopravu, čo je významným stimulom umožňujúcim vzdorovať značnému nárastu individuálnej dopravy.

Vznik IDS iniciujú mestá a obce spolu s príslušnými územnými celkami. Veľkosť územia pôsobnosti IDS, resp. DZ bude závisieť od viacerých faktorov, ako napr.

- intenzity prepravných prúdov
- administratívno – správneho členenia
- veľkosti a atraktivity spádového sídla
- a v neposlednom rade aj od záujmu jednotlivých obcí zapojiť sa do IDS.

Spočiatku sa zrejme bude jednať len u určité linky a smery, ktoré budú zapojené do IDS a až postupným pripájaním ďalších dôjde k celoplošnej obsluhu územia. Je len prirodzené, že veľkosť obsluhovaného územia IDS sa v časovom priestore môže meniť.

Zabezpečiť vznik a fungovanie dopravného zväzu v území si nevyhnutne vyžaduje vyriešiť tri zásadné oblasti a to:

- legislatívnu
- organizačnú
- ekonomickú

V rámci legislatívnej oblasti bude predovšetkým potrebné:

- zriadiť regionálnu samosprávu s príslušným presunom kompetencií od štátu, pričom presun kompetencií musí byť uskutočnený spolu s presunom financií (zmenou daňových zákonov, ako aj rozpočtových pravidiel a i.)
- pripraviť návrh zákonov, resp. novelizovať súčasné zákony:
 - Zákon o regionálnej osobnej doprave s vykonávacou vyhláškou
 - Zákon o MHD s vykonávacou vyhláškou
 - Zákon o ŽSR
 - Novelizácia zákona o dráhach
 - Novelizácia zákona o cestnej doprave

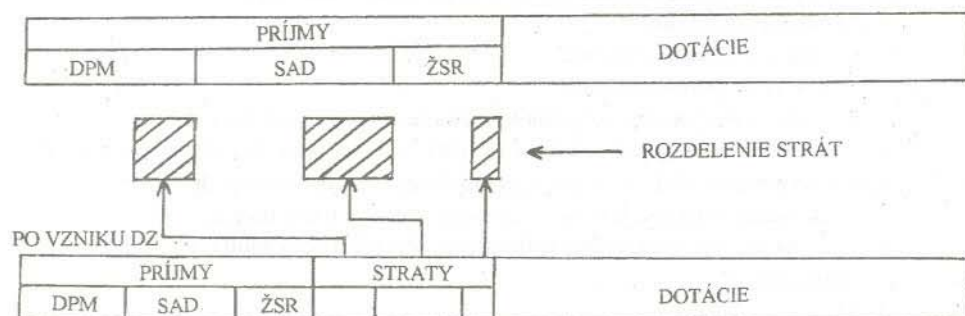
V organizačnej oblasti v počiatočnom štádiu bude kladený dôraz najmä na vytvorenie IDS a neskôr dopravného zväzu, ako najvyššej formy kooperácie vo verejnej doprave príslušného

regiónu. Podieľať by sa na tom mali obce, mestá, štát a po vytvorení regionálnej samosprávy aj príslušné regióny. Dopravný zväz nevykonáva samotnú dopravnú činnosť, ale je len objednávateľom dopravných výkonov. Jeho ďalšia činnosť je zameraná na plánovanie, koordináciu a optimalizáciu prepravnej činnosti vrátane sietí a liniek, cestovných poriadkov, tvorbu taríf, informačný systém pre cestujúcich a osvetu.

V ekonomickej oblasti sa jedná o vyriešenie troch problémov (M. Branický a kol. 1991):

- Určenie jednotnej tarify a od nej odvinúť systém taríf. Pritom je potrebné vychádzať z ekonomickej ceny založenej na prepočte spoločenských nákladov. Výška cestovného by sa mala pohybovať od 50 do 80 % ekonomickej ceny a zvyšok by mali tvoriť dotácie štátu, miest a obcí príslušného regiónu, ktoré prejavili záujem o IDS.
- Prerozdelenie príjmov
Toto je možné vykonať na základe predchádzajúceho dopravného prieskumu a jeho konfrontácie s príjmami dopravcov pred ich vstupom do zväzu, ako aj podľa výkonov príslušného dopravcu.
- Straty z pretarifovania. V nich ide o úhradu strát dopravcom, ktoré im vznikli zavedením jednotnej tarify. Podieľať by sa na nej mali 50 % štát a 50 % obce a mestá obsluhované DZ.

PRED VZNIKOM DZ

5. Záver

Pokles cestujúcich prepravených verejnou hromadnou dopravou a pomerne prudký rozvoj individuálneho motorizmu si vyžaduje novú koncepciu verejnej dopravy pri zvážení celého územia bez obmedzenia hranicami kraja, okresu či obce.

Zlá finančná situácia dopravných podnikov, SAD i ŽSR dovoľuje kooperáciu len pri zodpovedajúcej finančnej pomoci územných kooperácií. Kvalitné riešenie hromadnej osobnej dopravy v regiónoch môže vzniknúť len z trvalého konštruktívneho dialógu všetkých zainteresovaných inštitúcií a jednotlivých dopravcov pričom musia vychádzať zo záujmov cestujúcej verejnosti.

Dobre fungujúca mestská a regionálna hromadná doprava je základom úspešného rozvoja nielen daného územia, ale i celého štátu.

Literatúra:

- BRANICKÝ, M. a kol. (1991): Ekonomický model financovania prepravno – tarifných zväzov a jeho overenie v Žilinskej aglomerácii. VÚD, Žilina
- FAITH, P., BRANICKÝ, M., FAITH, J., HEJHALOVÁ, B. (1997): Vývoj individuálneho motorizmu v Slovenskej republike do roku 2020. VÚD, Žilina
- HOLLAREK, T. (1995): Zásady rozvoja osobnej hromadnej dopravy v regiónoch. Horizonty dopravy č.1. Žilina
- KOUSAL, M. (1975): Osobná preprava. Alfa, Bratislava

**PASSENGER TRANSPORT AS A PHENOMENON OF DEVELOPMENT
OF REGIONS, ITS PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF ITS SOLUTION**

Milan BRANICKÝ

Summary

Relatively low grade of individual motoring has been probably the only advantage of Slovakia in comparison with West European countries in 1989.

A consequent change of political system has changed partially the conditions of functioning of regional transport too. At present the State begins to feel a high load caused by the grants to public mass transport. Some way-out from the existing situation is in the transformation of Slovak Bus Transport (SAD) enterprises to private companies. With regard to the fact that public mass transport is loss everywhere and it calls for the grants, transformation of the state enterprises to private ones will not solve the problem.

In addition to it the State is a guarantee of relevant parameters of the environment. It is just the transport and its impacts (noise, emission, accidents, congestion, occupancy of land etc.) that contribute to depreciation of the environment.

If we do not want to allow a high increase of individual motoring it is necessary to adopt the system measures. It refers especially to the formation of integrated transport systems and gradual formation of transport unions. In addition to State also the villages and regions shall have to participate in their origination and functioning. That will call for the solution of 3 basic spheres, particularly:

- legislative – formation of regional self-administration, some new acts or their amendment,
- organizational – formation of IDS and DZ (villages, regions, State), activity within the union,
- economic – fixation of uniform tariff, reallocation of incomes and reimbursement of losses caused by change of tariffs.

Recenzent: Doc. RNDr. Vilam LAUKO, CSc.

PROBLÉMY REGIONÁLNÍHO ROZVOJE PŘÍHRANIČNÍCH OKRESŮ (na příkladu regionu Tachovsko)

Jaroslav DOKOUPIL

Abstract

Problems of regional development correspond with the specific potential of a region (natural and human) and also with the public opinion about a region, i.e. a region image. The region image is determined by the region location. What are the differences between the inner and outer image of the borderland region Tachov?

Key words: image – potential – development – region – borderland

1. Úvod

Rozvoj každého regionu je ovlivňován dvěma skupinami faktorů. Na jedné straně je to objektivně existující potenciál regionu, jak potenciál přírodních zdrojů, tak i potenciál lidský včetně produktu lidské činnosti. Na druhé straně je to i subjektivní vnímání regionu, tedy veřejné mínění o regionu – image regionu. Je zřejmé, že obě skupiny faktorů spolu úzce souvisí, neboť image regionu je přímo úměrná kvalitě jeho potenciálu, z čehož plyne, že image regionu může významnou měrou ovlivňovat jeho regionální rozvoj.

Obě skupiny faktorů jsou determinovány polohou regionu. Z pohledu potenciálu regionu jde především o determinaci lidského potenciálu a jeho produktu. Protože image regionu je rovněž produktem lidské společnosti, lze se domnívat, že poloha také ovlivňuje image regionu.

Regionální rozvoj příhraničního regionu je výrazně limitován jeho excentrickou polohou, propustností jeho hranice, bariérovou resp. kontaktní funkcí hranice. Funkce hranice se v historickém vývoji mění, čímž se úroveň excentrické polohy přesouvá do polohy brány či mostu mezi regiony. Podobným vývojem prochází rovněž příhraniční region Tachovsko.

Jak ovlivňují funkční změny hranice image příhraničního regionu Tachovsko?

2. K pojmu image regionu

Pojem „image“ byl původně používán při výzkumu spotřeby a odbytu zboží a teprve v nedávné době byl zaveden do regionálních věd. Image znamená představu, „obraz v hlavě“. Představa ve smyslu subjektivního vnímání reálného objektu přitom významně ovlivňuje chování a jednání lidí, majících vliv na rozvoj regionu.

2.1 Vnitřní a vnější image

Jako v oboru výzkumu spotřeby je obvyklé členění image produktu podle spotřebitele a nespotřebitele analogicky také při image prostoru můžeme diferencovat na obyvatele a neobyvatele a tedy na vnitřní a vnější image.

Vnitřní image, tedy obraz, který se tvoří u lidí majících v regionu svůj životní prostor, bází na převážně na osobních kontaktech a zkušenostech lidí z místa, nezůstává ovšem rovněž

PaedDr. Jaroslav DOKOUPIL

Katedra geografie, Pedagogická fakulta Západočeské univerzity, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň

díky masmédiím neovlivněna. V regionu existují zvlášť zřejmé (pregnantní) symboly, které jsou známy všem lidem žijícím v regionu a rovněž typy menších společných znaků zdůrazňující regionální identitu.

Vnější image, tedy obraz, který se tvoří u lidí majících svůj životní prostor mimo region, je rozhodujícím způsobem ovlivněna masmédií popř. zkušenostmi získanými při návštěvě regionu. Pregnantní symboly regionu jsou často masmédií zdůrazňovány a rozhodující měrou ovlivňují názor tvořící obraz – image regionu. Obě formy image mají k sobě vzájemný vztah.

3. Průzkum image regionu Tachovsko

Průzkum image regionu Tachovsko byl proveden za pomoci studentů KGE PeF ZČU formou dotazníkového šetření na jaře roku 1997. Celkově se průzkumu zúčastnilo 783 respondentů.

3.1 Výsledek průzkumu vnitřní image

Průzkum, který měl zjistit vnitřní image převážně v západní části regionu Tachovsko, byl proveden ve 14 obcích a zúčastnilo se jej 475 osob.

Důvody pro spokojenost se životem na Tachovsku u většiny dotázaných nepřevažují z pohledu polohy při hranicích, kromě sídel ležících na přístupových komunikacích. Lidé pozitivně vnímají venkovský typ osídlení s malou hustotou obyvatel, s kvalitním životním prostředím a zemědělským rázem krajiny, vnímají atraktivní krajinu s malým zprůměrněním. Pozitivní hodnocení vývoje v regionu v poslední době je příznivější ve městech a v obcích na přístupových cestách k menším hraničním přechodům.

Největšími problémy Tachovska, jak jsou vnímány jeho obyvateli, jsou otázky spojené s nedostatkem pracovních příležitostí i v souvislosti s úpadkem zemědělské výroby a v určitém kontrastu s oceňováním menšího zprůměrnění regionu, s horším pracovním prostředím i s nižšími platy. Přitom kontakt se sousedním Bavorskem znamená v regionu zvyšování životních nákladů (vyšší ceny).

Velkým problémem jsou otázky kvality technické i dopravní infrastruktury spojené s dalšími službami, problematická je dopravní obslužnost, což spolu se špatným zásobováním dále snižuje životní úroveň obyvatel Tachovska. Menší technická vybavenost se promítá i do oblastí kultury, školství, zdravotnictví a sportu.

Posledním okruhem problémů je vztah obyvatel regionu k sousedům v Bavorsku, kde vyřešení vztahů mezi Čechy a Němci považují za velmi důležité. Vnímán negativně je ovšem i vztah k dalším etnikům – Romové, Vietnamci i další cizinci hlavně z východu, které přitahuje blízkost sousedního bohatého regionu a s tím spojená možnost získání výděлку.

Další směr vývoje na Tachovsku vidí jeho obyvatelé především v rozvoji služeb a cestovního ruchu v souvislosti s oslabováním bariérové funkce hranic, v rozvoji nových forem zemědělské výroby a část obyvatel i ve zprůměrnění regionu s nabídkou nových pracovních příležitostí.

Otevření hranic ve smyslu pozitivním je vnímáno obyvateli Tachovska především prostřednictvím změny pracovní situace a z toho plynoucí zlepšení finanční situace, dále nové kvality života v pohraničí, možnosti kontaktu s příbuznými či přáteli na druhé straně hranice. Otevření hranic ve smyslu negativním přineslo obyvatelům zhoršení kvality životního pros-

tředí hlavně enormním zvýšením provozu na silnicích, dále zvýšení kriminality a celkové narušení klidu v pohraničí.

Převážná většina obyvatel Tachovska kladně vnímá přeshraniční spolupráci především podél hlavních komunikačních tahů k hraničním přechodům. Tuto spolupráci může zlepšit vyřešení sporných otázek mezi oběma národy, dobré sousedské vztahy a četné osobní kontakty, dále určité srovnání životní úrovně a stírání ekonomických rozdílů.

3.2 Výsledky průzkumu vnější image

Průzkumu vnější image regionu se zúčastnilo 308 respondentů, z nichž větší část byla z plzeňské oblasti a dalších měst západních Čech, významná část byla rovněž z Prahy.

Asociativně vyvolal pojem Tachovsko u respondentů především obraz pohraničí, zaostalé oblasti s řídkým osídlením v důsledku periferní polohy, oblasti, která je zemědělsky orientovaná, často byl zmiňován dálniční hraniční přechod Rozvadov do sousedního Německa. Poměrně častá byla asociace Tachovska ve smyslu lesnaté krajiny se zachovalou přírodou a čistým životním prostředím, tedy krajina s rekreačním potenciálem, který zvyšuje často zmiňovaná historie a kulturní památky. Vnímán je rovněž větší podíl romské populace.

Jako silné stránky hodnotí respondenti na Tachovsku polohu při hranici, kvalitu životního prostředí, zemědělský ráz oblasti a atraktivitu krajiny, dobrou kvalitu bydlení a života. Jako slabé stránky jsou hodnoceny špatné dopravní spojení v okrese, hospodářské potíže v zemědělství i v průmyslu, venkovský charakter, nedostatek kultury a zaostalost.

Převážná většina respondentů by se i v případě získání pracovního místa na Tachovsko nepřestěhovala hlavně z důvodů nedostatku kulturního zázemí, neatraktivnosti oblasti, nedostatku kvalifikovaných pracovních příležitostí. Ostatní dotazovaní by preferovali hlavně města, z nichž nejvíce Tachov a Stříbro.

Další rozvoj na Tachovsku vidí respondenti převážně ve směru rozvoje cestovního ruchu, dále rozvoj nových forem zemědělské výroby, méně už zprůmyslnění či jiný vývoj. Otevření hranic má podle většiny dotázaných kladný vliv na vývoj na Tachovsku, především ve smyslu zvýšení cestovního ruchu a zpestření nabídky pracovních příležitostí (včetně práce v sousedním regionu), přílivu kapitálu do oblasti, rozvoji obchodu a možnosti spolupráce se sousedy. Menší část vidí otevření hranic negativně, především ve smyslu zvýšení kriminality a nepořádku, devastace přírody, posílení nacionalismu a hlavně zvýšení maloobchodních cen.

Přeshraniční spolupráce může podle většiny dotázaných pomoci v dalším rozvoji Tachovska hlavně ve smyslu finančním a ekonomickém, kulturním, obchodním a turistickém, může pomoci při řešení otázek výměny pracovníků a hlavně při koordinaci ochrany životního prostředí.

4. Závěr

Image regionu Tachovsko se v důsledku funkčních změn jeho západní hranice rovněž mění. Ovšem jednotlivé znaky změn jsou rozdílné pro vnitřní a vnější image.

V projevech vnitřní image se nejčastěji odráží pozitivní vnímání málo narušené krajiny s venkovským typem osídlení, krajiny se zemědělským rázem a malým zprůmyslněním. Negativně je obyvateli Tachovska vnímán nedostatek pracovních příležitostí, horší pracovní prostředí i ocenění práce. Velkým problémem je rovněž další rozvoj infrastruktury (technické i dopravní) a zhoršování dopravní obslužnosti. Pozitivním jevem ve vnímání obyvatel Tachov-

ska je v důsledku difúzního efektu prolínání životního stylu sousedních regionů především podél hlavních přístupových komunikací. Souběžně ovšem dochází ke zhoršování životního prostředí v důsledku enormního nárůstu provozu na komunikacích.

Další možný rozvoj regionu z pohledu vnitřní image je směrem rozvoje služeb a cestovního ruchu, rozvoje nových forem zemědělské výroby, méně už ve zprůmyslnění regionu. Impulsem pro další regionální rozvoj je možnost přeshraniční spolupráce s nutností vyřešení sporných otázek mezi oběma národy.

Ve vnější image regionu Tachovsko je důležitým znakem zaostalost oblasti v důsledku periferní polohy a dřívějšího převážně zemědělského zaměření. Po otevření hranic a dobudování dálničního spojení je ovšem region vnímán jako dopravní koridor pro spojení se západem, což může posilovat efekt mostu s malým pozitivní dopadem na regionální rozvoj.

Další rozvoj na Tachovsku je díky přírodním i kulturně historickým atraktivitám viděn v rozvoji služeb a cestovního ruchu, k čemuž může napomoci i přeshraniční spolupráce.

Literatura:

- DOKOUPIL, J. (1998): Funkce hranic v přeshraničním rozvoji a spolupráci regionů České republiky a Německa. In: Geografie X. MU, Brno, s. 26 – 32
- MAIER, J. (1990): Staatsgrenzen und ihre Einfluss auf Raumstrukturen und Verhaltenmuster. Arbeitsmaterial für Raumordnung und Raumplanung, UNI, Bayreuth 249 S.

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT BORDERLAND REGIONS

(example – region Tachov)

Jaroslav DOKOUPIL

Summary

Regional development of every region is influenced by two groups of factors. Firstly, they are factors considering the potential of a region, both natural and human. Secondly, factors dealing with the public opinion about a region, i.e. a region image. Both groups of factors have together a great impact on regional development of an area and are determined by its location.

The region image can be understood as a reflection of a region in terms of the public opinion. We can talk about two forms of image – inner image, e.g. a reflection of a region in the eyes of its inhabitants, and outer image, e.g. a reflection of a region in the eyes of people living outside the region.

The inner and outer image of the borderland region Tachov were studied with help of a terrain research. It can be concluded that in the region Tachov both forms of image can be identified by various features. The image of the region Tachov has been changing both in short-term and long-term development with respect to significant historic turning-points. One of these turning-points for the region Tachov was undeniably opening the frontiers with neighbouring Bavaria, which in terms of the short-term development has caused remarkable changes in its image.

Recenzent: Doc. RNDr. Vilian Lauko, CSc.

VYSOKORÝCHLOSTNÝ SYSTÉM TRANSRAPID A JEHO DÔSLEDKY NA REGIONÁLNU ŠTRUKTÚRU SLOVENSKA

Vladimír DRGOŇA

Abstract

This paper provides an overview of the process of localisation of the high speed system TRANSRAPID in Slovakia. It considers geopolitical and economical factors in the traffic restructuring process. It studies consequences on ecological systems. The final section discusses changes in slovak regional structure.

Key words: high speed system, regional structure, Slovakia

ÚVOD

Výsledkom novej geostrategickej situácie, ktorá vznikla začiatkom 90-tych rokov v Európe je budovanie nových ciest a koridorov. Tieto smerujú v prevažnej miere do strednej a východnej Európy. Tento stav si vyžaduje rekonštrukciu súčasnej dopravnej siete, ale aj vytvorenie nových rýchlostných komunikácií, ktoré by zodpovedali predpokladanej vysokej dynamike ekonomického rozvoja. Pan-európska konferencia v Heraklíone na Kréte v roku 1994 položila základy pre smerovanie pan-európskych dopravných koridorov. Definovala 9 multimodálnych dopravných koridorov, ktoré mali tvoriť kostru budúcej dopravnej infraštruktúry v krajinách strednej a východnej Európy. Z toho Slovenskom prechádzajú 3 multimodálne koridory. Štvrtý koridor (č. VII) – tvorí rieka Dunaj, určená na vnútrozemskú lodnú dopravu. Ďalšia konferencia v Helsinkách potvrdila tento systém s drobnými úpravami. Okrem iného potvrdila definovanie smeru Gdaňsk – Katovice cez Žilinu – koridor č. VI (Dianová, Z. 1997).

Slovensko sa nachádza vo východnej dopravnej polohe, pričom spája Pobaltie so Stredomorím a západnú Európu s Ukrajinou a Ruskom. Zaberá rozlohu 49 030 km². Celkový počet obyvateľov je 5,4 mil. Slovensko má výhodnú geografickú polohu. Zaberá podstatnú časť Karpatkého regiónu, ktorý v južných územiach prechádza do Podunajského regiónu.

Už od historických čias prechádzajú územím Slovenska rôzne dopravné koridory. Existencia Dunaja, ako veľtoku európskeho formátu, zabezpečovala výhodnú lodnú dopravu s okolitými podunajskými štátmi. Podrobnejšie problematiku geografického rozvoja dopravy Slovenska riešil Podhorský, F. (1996).

Katedra geografie FPV Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa zapojila do výskumného projektu, ktorého cieľom bola lokalizácia siete vysokorýchlostnej trate TRANSRAPID v krajinách strednej a východnej Európy. Vedúcim projektu bol dr. W. Tietze (1998). Výsledky boli publikované v práci Drogňa V., Nagy G., Urucu V. (1998).

SYSTÉM TRANSRAPID

Systém TRANSRAPID predstavuje rýchlostnú železničnú trať založenú na inovácii technologických prostriedkov. Namiesto použitia klasického kolesa a železničnej trate železničný zvršok nahradzuje nekontaktné prostredie. Využíva pritom pôsobenie elektromagnetickej sily.

Doc. RNDr. Vladimír DRGOŇA, CSc.

Katedra geografie, Fakulta prírodných vied UKF, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

Nekontaktná technológia je veľmi výhodná najmä z ekologického hľadiska. Hladina hluku dosahuje veľmi nízke hodnoty. Veľmi nízke sú aj hodnoty spotreby energie. Ušetrí sa približne o 30 % energie viac, v porovnaní so súčasnými výkonnými železnicami (ICE). Ďalšou výhodou tohoto systému je aj nízky záber pôdy. Trasa systému lepšie môže „kopírovať“ terén. V prevažnej miere môže sledovať súčasnú koncentráciu železníc a autostrád. Nemôže využívať súčasné trate, ale využíva trate s núteným vedením. V krátkom čase môže dosiahnuť rýchlosť 500 km/hod. Tento systém môže dosiahnuť rýchlosť 300 km/hod v krátkom časovom úseku 95 sekúnd. Z tohto dôvodu nie je vhodný len pre dlhé vzdialenosti, ale aj pre krátke a stredné. Kolízie tohoto systému sú vylúčené.

Svetovú premiéru bude mať tento systém na trati, ktorá sa v súčasnosti buduje medzi Hannoverom a Berlínom. Krátku zastávku bude mať vo Schwerine. Vzdialenosť 300 km tu prejde menej ako za hodinu. Do prevádzky bude uvedená v roku 2005. Výhodou tohoto systému je aj to, že dopravný prostriedok sa bez problémov môže dostať do centier veľkých miest.

Kapacita je od 164 miest (krátka sekcia), až po 820 (dlhá sekcia). Časť jazdy je porovnateľný so súčasnými hodnotami lietadiel. Z toho dôvodu je tento systém silnou konkurenciou leteckej dopravy (až do vzdialenosti 2 000 km). Na rozdiel od áut, alebo lietadiel pasažieri TRANS-RAPIDU nemusia byť pripútaní. Intenzita magnetického poľa je extrémne nízka. Oveľa nižšia ako sú namerané hodnoty napr. vyžarujúce z televízora, alebo sušiča vlasov.

Preťaženosť súčasných železníc a diaľnic len zvyšuje potrebu realizácie systémov tohto typu.

GEOPOLITICKÉ PODMIENKY

Rozpad ZSSR a socialitického spoločenstva priniesol novú geopolitickú situáciu aj pre Slovensko. Nové ekonomické podmienky sa začínajú realizovať v Európe bez hraníc. Nové priestorové možnosti sa objavujú predovšetkým v strednej a východnej Európe. V smere západ-východ sa očakáva explozívny vývoj mobility.

Podľa Michaeli E. a Ištoka R. (1996) pre Slovensko je typická jeho poloha na rozhraní dvoch geopolitických línii. Hlavná os prechádza v smere od Paríža cez Porúrie a Berlín – Varšavu a Moskvu. Vedľajšia os zase vychádza v smere od Paríža a prechádza v smere Mníchov – Viedeň – Budapešť – Belehrad – Sofia – Istanbul. Slovensko bude plniť funkciu tranzitného štátu.

Ďalší geopolitický vývoj bude ovplyvňovať vývoj geopolitických záujmov dvoch európskych mocností – Nemecka a Ruska, pretože Slovensko leží na hranici kontaktu záujmu oboch mocností.

Životným záujmom pre Slovensko bude aj vývoj k susednému štátu – Rakúsku, ktoré je zatiaľ jediným susedským štátom, ktorý je členom Európskej únie. Novým ekonomickým centrom sa stáva Viedeň, ktorá profituje z obchodu medzi západnou a východnou Európou. Slovensko tvorí jednu vetvu komunikačného spojenia Viedne s Poľskom a Ukrajinou.

NÁVRH ALTERNATÍV SIETE TRANSRAPIDU

Pri riešení návrhu dopravnej siete vysokorýchlostného systému TRANSRAPID vychádzame z návrhu európskej siete v zmysle Tietzeho W. (1996). Prvá alternatíva neuvažovala

s napojením Slovenska na tento systém. Najbližšia trať prechádzala okolitými štátmi s centrami vo Viedni, Budapešti, Krakove, Brne a Kyjeve (obr. 1). Politické a ekonomické dôsledky pre rozvoj Slovenska si vieme predstaviť.

Po prehodnotení tejto alternatívy (Drgoňa, V a kol. 1998, Tietze W. 1998) sa presadzuje alternatíva s vybudovaním trate, ktorá by prechádzala stredom Slovenska a spájala tak dve metropolitné centrá Bratislavu a Košice s okolitými štátmi (obr. 2).

Bratislava by bola napojená na Viedeň, ako metropolu európskeho formátu. Viedeň v súčasnosti disponuje letiskom medzinárodného významu (10 mil. pasažierov ročne). Do roku 2015 sa plánuje nárast až na 25 mil. Bratislava s okolím predstavuje metropolitný región, ktorý ekonomicky vysoko prekračuje ostatné slovenské kraje. Kraj má 618 290 obyvateľov. Vytvára jednu tretinu HDP. Zároveň má najvyšší podiel investícií. Bratislava je aj centrom inovácií – sústreďenie vedeckých kapacít. Stanica TRANSRAPIDU lepšie podmienky nachádza v tesnej blízkosti letiska gen. M.R. Štefánika, v porovnaní s ťažko prístupnou lokalitou hlavnej železničnej stanice.

Ďalej trať TRANSRAPIDU prechádza mestom Nitra. Predstavuje historické a kultúrne centrum Slovenska. Mesto je centrom slovenského poľnohospodárstva. Dynamizácia mesta s okolím nastáva v kontexte rozvoja výstavníctva (AGROKOMPLEX). Predpoklady rozvoja sú orientované na agrochémiu, biotechnológie a ekológiu. Nitriansky kraj má nepriaznivú vekovú štruktúru a najnižšie hodnoty vzdelanostného koeficientu. Stanica TRANSRAPIDU má výhodnú polohu severne od mesta v nadväznosti na železničnú trať a diaľnicu.

Trať TRANSRAPIDU prechádza ďalej Banskou Bystricou. Spolu so susedným mestom Zvolen predstavuje významný pól rastu v centrálnej polohe Slovenska. Komparatívne výhody: centrum kultúry a vzdelávania, zdroje pre rozvoj bankovníctva, zahraničného obchodu, telekomunikácií, cestovného ruchu (staré historické mestá a horské strediská). Stanica TRANSRAPIDU má najvhodnejšiu lokalizáciu v nadväznosti na letisko v Sliači.

Ďalšou stanicou siete TRANSRAPID je Poprad. Predstavuje menšie centrum rozvoja v tatranskom regióne. V tejto odvetvovej štruktúre významné postavenie má rozvoj cestovného ruchu. Predstavuje nástupné miesto do rekreačných stredísk Vysokých a Nízkych Tatier a Slovenského raja. Disponuje letiskom, ktoré si však vyžaduje nákladnú rekonštrukciu.

Na trase TRANSRAPIDU leží aj mesto Prešov. Má kľúčové postavenie v severovýchodnej časti Slovenska. Predstavuje významné hospodárske centrum s vybudovanou infraštruktúrou. Región však vykazuje veľké hodnoty nezamestnanosti. Prešovský kraj má marginálnu polohu voči hlavnému mestu.

Protipólom Bratislavy je druhé najväčšie mesto Slovenska – Košice. Nachádza sa na križovatke rozvojových osí Varšava – Krakov – Košice – Debrecén – Bukurešť a Viedeň – Bratislava – Košice – Kyjev. Vytvára „bránu“ na Ukrajinu a Rusko. Významné centrum rozvoja s lokalizáciou najväčšieho priemyselného podniku na Slovensku VSŽ (27 500 zamestnancov v roku 1997). Stanica TRANSRAPIDU nadväzuje na existujúcu lokalitu letiska.

Vedenie trasy TRANSRAPIDU v smere Bratislava – Žilina – Poprad, napriek tomu, že tvorí súčasť multimodálneho koridoru, nedoporučujeme pre lokalizáciu vysokorýchlostného systému tohto typu. Trať by prechádzala úzkym priestorom Považského podolia. Tento priestor je mimoriadne preťažený, pretože ním prechádzajú cestné a diaľničné komunikácie, súbežne so železničnou traťou. Zvyšné plochy sa zase využívajú na vodné nádrže a urbanizované

územia. V oblasti Turčianskej, Liptovskej a Popradskej kotliny by trať kontaktovala územie najcennejších národných parkov SR (Malá Fatra, Nízkotatranský, Tatranský a Slovenský raj).

EKOLOGICKÉ DÔSLEDKY

Každé technické dielo v krajine nesmie pôsobiť antagonisticky. Napriek tomu, že železnica pomáha realizovať mobilitu obyvateľov, resp. tovaru pôsobí v krajinnej štruktúre ako nevhodný líniový prvok. Má charakter bariéry. Predeľuje krajinu na menšie priestory, čím porušuje celistvosť geoeologických systémov. V každom prípade je nevyhnutné hľadať takú lokalizáciu, aby sa minimalizoval negatívny vplyv na krajinu.

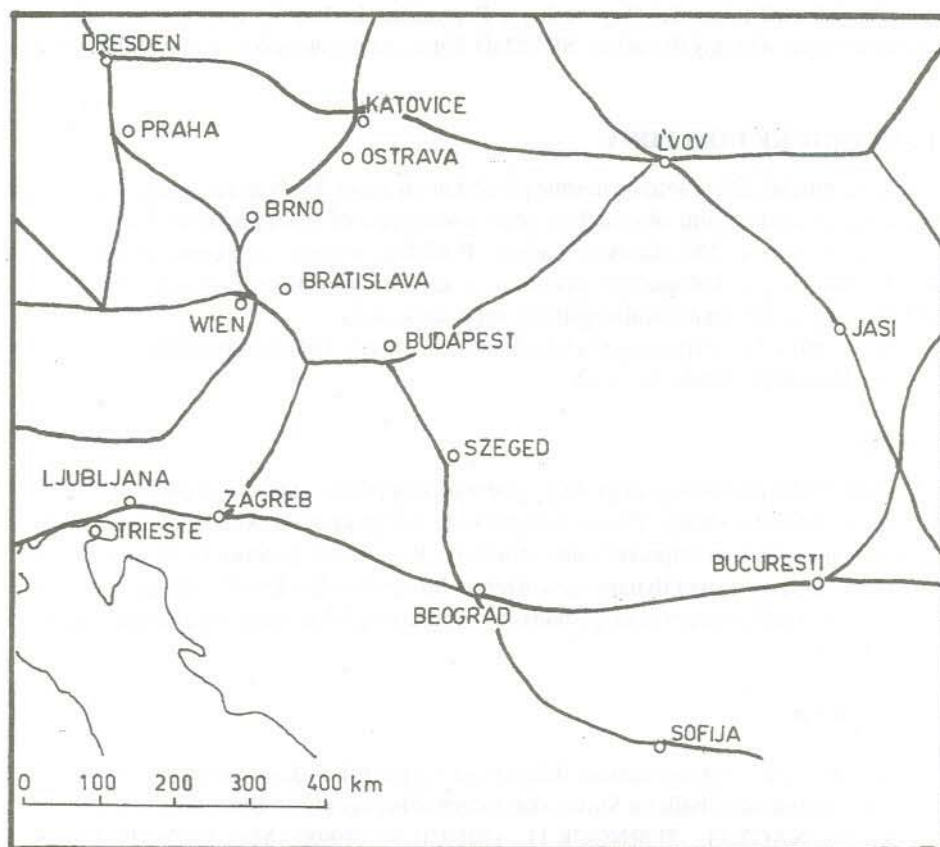
Výstavba tratí tohoto typu si vyžiada hodnotenie v zmysle Zákona o posudzovaní vplyvov činností na životné prostredie tzv. EIA.

ZÁVER

TRANSRAPID predstavuje dopravný systém určený pre 21. storočie. Založený je na princípe elektromagnetickej dráhy. Proces integrácie do európskych štruktúr bude úzko súvisieť s dynamickým rozvojom dopravnej infraštruktúry. Regionálna politika bude musieť zvýšiť úlohu priestorovej a časovej dynamizácie územia Slovenska. Z tohto dôvodu je nevyhnutné už v súčasnosti rýchlo reagovať na požiadavky v procese globalizácie a regionalizácie sveta a Európy zvlášť.

Literatúra:

- DIANOVÁ, Z. (1997): Vývoj multimodálnych dopravných koridorov a informačnej spoločnosti. Informačný bulletin Slovenskej informačnej agentúry. Bratislava, pp. 1-7.
- DRGOŇA, V., NAGY, G., TURNOCK, D., URUCU, V. (1998): Maglev in East-Central Europe. Tietze W. (ed.) Transrapid-Verkehr in Europa. GEOCOLLEG 11, Gebr. Borntraeger Berlín, Stuttgart, 1998, pp. 75-80.
- MICHAELI, E., IŠTOK, R. (1996): Formovanie územia Slovenska a geopolitické faktory jeho polohy. Dubcová A. (ed.) Postavenie regionálnej geografie Slovenskej republiky a Českej republiky v kontexte nových podmienok rozvoja. Geografické informácie 4, katedra geografie FPV UKF Nitra, pp. 51-55.
- PODHORSKÝ, F. (1996): The position of transport in the transformation of the regional system of Slovakia. Mládek, J. (ed.) Transformation processes of regional systems in Slovak republic and Czech republic. Acta facultatis rerum naturalium UC, Geographica Nr. 37, pp. 242-248.
- TIETZE, W. (1996): Berlins Position im europäischen Verkehr des 21. Jahrhunderts. EURO-PA REGIONAL, 4, pp. 1-13.
- TIETZE, W. (ed.) (1998): Transrapid-Verkehr in Europa. GEOCOLLEG 11, Gebr. Borntraeger, Berlin, Stuttgart, pp. 107.
- THYSSEN GMBH (1997). Superspeed Maglev System Transrapid-Technology and System.
- THYSSEN GMBH (1997). From Alternative Concept to System Leadership.

Obr. 1. Návrh trasy TRANSRAPIDU v strednej Európe – alternatíva 1 (Tietze W. 1996)

Fig. 1. Proposal for TRANSRAPID net in Central Europe – alternative 1 (Tietze W. 1996)

HIGH SPEED SYSTEM TRANSRAPID AND ITS COSEQUENCES ON THE SLOVAC REGIONAL STRUCTURE

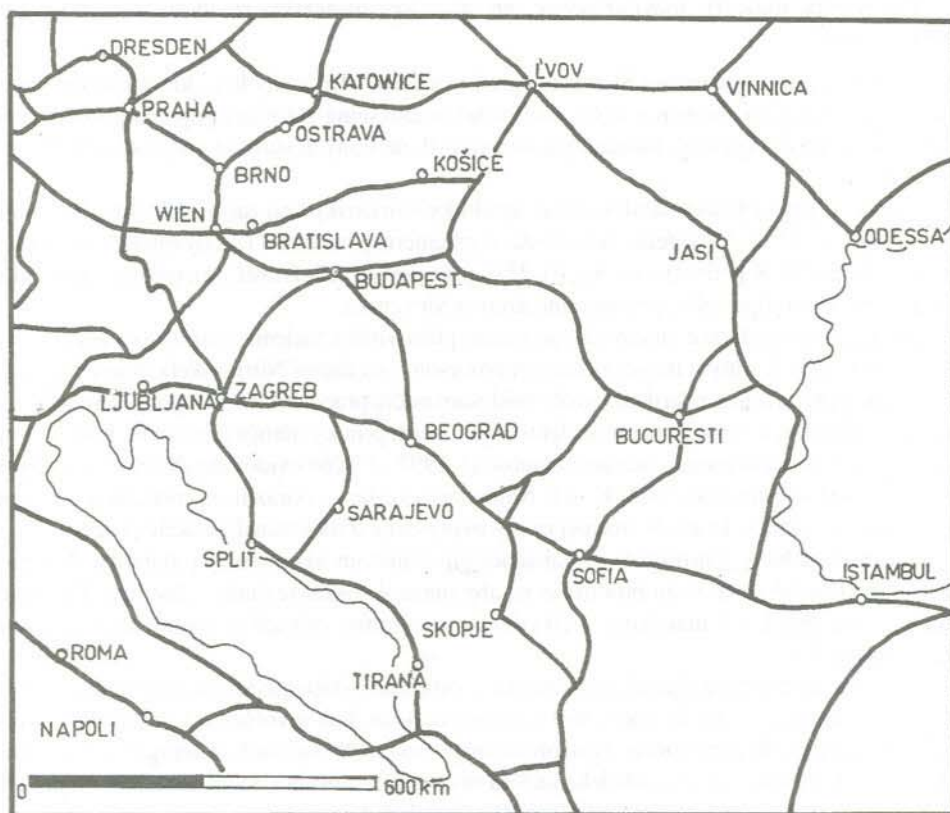
Vladimír DRGOŇA

Summary

As result of the new geostrategic situation, which rose in the early 1990 in Europe, is building of the new routes and corridors. Foundations of the tend to Pan-european corridors led Crete conference in 1994. The new form of magnetic travel technology opens up previously

unknown perspectives for structuring of the living space in Europe. The following paper provide an overview of process of localisation of high speed system TRANSRAPID in Slovakia. The first part characterize quality of this system. This paper analyses geopolitical condition of the new traffic network In centre of gravity is proposal of the new corridors for TRANSRAPID system. Preferred is alternative for Vienna – Bratislava – Nitra – Banská Bystrica – Poprad – Prešov – Košice – Ukrajina connection.

Recenzent:

Obr. 2. Návrh trasy TRANSRAPIDU v strednej Európe – alternatíva 2 (Drgoňa V. a kol. 1998, Tietze W. 1998)

Fig. 2. Proposal for TRANSRAPID net in Central Europe – alternative 2 (Drgoňa V. a kol. 1998, Tietze W. 1998)

TRANSFORMAČNÉ ZMENY V PRIVATIZÁCII PRIEMYSLU NITRIANSKEHO KRAJA

Alena DUBCOVÁ

Abstract

Change of ownership is the base of a transformation process. It could contribute help to industry revival as to a main branch of economy. Privatization process was realised in two basic phases, which changed a homogeneous structure of ownership to a heterogeneous one.

Key words: industry, transformation, privatization, ownership relations, private sector, public sector

K priemyselným územiám Slovenska patrí i súčasný Nitriansky kraj, ktorý prešiel viacerými organizačnými zmenami, avšak vždy jeho priemyselná aktivita sa opierala o rozvinutú poľnohospodársku výrobu, dostatok pracovných síl, nerudných surovín a výhodnú dopravnú polohu.

Z celkovej plochy územia Slovenskej republiky Nitriansky kraj zaberá 12,94 %. Na tomto území žije 13,32 % obyvateľov Slovenska o priemernej hustote 113 obyvateľov na 1 km². Koncentruje 8,82 % hodnoty výroby, 10,22 % pracovných príležitostí, čím môžeme tento kraj zaradiť medzi stredne veľké priemyselné územia Slovenska.

Politicko-hospodárske zmeny ako aj zmena plánovitého riadenia hospodárstva na trhové po r. 1989 viedli k silným transformačným procesom i na území Nitrianskeho kraja. Prejavili sa jednak v privatizácii, reštrikcii výrob, poklesom počtu pracovníkov, vstupom zahraničného kapitálu, útlmovými programami neefektívnych a energeticky náročných výrob, konverziou, vznikom nového fenoménu – nezamestnanosti (r. 1997 – 52 268 evidovaných nezamestnaných pri miere nezamestnanosti 14,3 %) atď. Najdynamickejšie sa odrazili v privatizácii – zmene vlastníckej štruktúry, ktorá do značnej miery ovplyvňuje ďalšie transformačné procesy.

Zmena vzťahu k vlastníctvu je najlacnejším stimulom ekonomickej stability. Nutným predpokladom oživenie rastu produkcie je, aby majetok získal reálneho vlastníka. Transformujúci sa majetok bol majetkom všetkých, čo sa v tomto prípade stotožňovalo s pojmom majetok nikoho.

Pomerne homogénna vlastnícka štruktúra sa vytvorila v štátnej a družstevnej sfére v období po druhej svetovej vojne do roku 1989 ľudovodemokratickou revolúciou v roku 1948 a znárodnením priemyslu sa privatizačnými procesmi po roku 1989 vytvorila heterogénna štruktúra. Opäť i v tejto činnosti po štyroch dekádach sa objavujú živnostníci, ktorí na celkovom podiele živnostníkov v hospodárstve sa podieľajú 20,1 % (tab. č. 1).

V súčasnom období vo vlastníckej štruktúre priemyselných organizácií Nitrianskeho kraja rozoznávame dve základné skupiny vlastníkov zastúpené:

- verejným sektorom, kde vlastníkom je štát,
- súkromným sektorom, ktorý je tvorený vlastníkmi – akciovými spoločnosťami, spoločnosťami s ručením obmedzeným, obchodnými spoločnosťami a živnostníkmi.

RNDr. Alena DUBCOVÁ, CSc.

Katedra geografie, Fakulta prírodných vied, UKF, Nitra, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

Tab. 1. Podiel živnostníkov v priemysle na hospodárstve v okresoch Nitrianskeho kraja

Priemysel	kraj	podiel živnostníkov v priemysle na hospodárstve živnostníkov v jednotlivých okresoch v %						
	Nitriansky	Komárno	Levice	Nitra	Nové Zámky	Šaľa	Topoľčany	Zl. Moravce
%	20,1	20,4	22,2	17,6	19,8	18,8	23,2	22,9

Kým do r. 1989 vlastníkom priemyselných podnikov bol štát, resp. niekoľko výrobných družstiev, dominantné postavenie vo vlastníckej štruktúre priemyslu postupne nadobudol súkromný sektor, v ktorom v roku 1997 bolo začlenených 1 173 organizácií t.j. 96,6 %. O minimálnom zastúpení štátneho sektoru v tejto štruktúre odvetvia hospodárstva hovorí 3,4 % podiel, čo predstavuje len 40 priemyselných organizácií. Podiel zastúpenia súkromného vlastníctva v priemyselných odvetviach sa pohybuje v rozpätí od 91,3 – 100 % (tab. č. 2). Stopercentná účasť súkromného sektoru je v piatich odvetviach – vo výrobe kožených výrobkov, vo výrobe výrobkov celulózy a papiera, vo výrobe výrobkov z gumy a plastov, vo výrobe kovových výrobkov a vo výrobe elektriny, plynu a vody, ktoré sa na zamestnanosti priemyslu kraja podieľajú 28,15 %.

Tab. 2. Vlastnícka štruktúra odvetví priemyslu v roku 1997

Odvetvie priemyselnej činnosti	Počet spolu	verejný sektor /abs./	verejný sektor /%/	súkromný sektor /abs. /	súkromný sektor /%/
Priemysel spolu	1 173	40	3,4	1 133	96,6
ťažba nerastných surovín	6	3	50,0	3	50,0
výroba potravín	263	14	5,3	249	94,7
textilná a odevná výroba	80	5	6,3	75	93,7
výroba kožených výrobkov	19	0	0,0	19	100,0
drevárska výroba a výroba výrobkov z dreva	100	1	1,0	99	99,0
výroba celulózy, papier. výrobkov, vydavateľstvo a tlač	64	0	0,0	64	100,0
výroba chemických výrobkov	17	1	5,9	16	94,1
výroba z gumy, plastov	83	0	0,0	83	100,0
výroba nekov., mineral., výrobkov	46	4	8,7	42	91,3
výroba kovov a kovových výrobkov	166	0	0,0	166	100,0
výroba strojov a zariadení	138	10	7,2	128	92,8

Odvetvie priemyselnej činnosti	Počet spolu	verejný sektor /abs./	verejný sektor /%/	súkromný sektor /abs. /	súkromný sektor /%/
výroba elektrických strojov a optických prístrojov	94	3	3,2	91	96,8
výroba dopravných prostriedkov	16	1	6,3	15	93,7
výroba elekt., plynu, vody	6	0	0,0	6	100,0
výroba inde neklasifikovaná	87	1	1,1	86	98,9

Prameň: Bulletin 4/97, KSŠÚ SR v Nitre

Zmena vlastníckych vzťahov u mnohých podnikov ešte nezaručuje zlepšenie ich výkonnosti, preto je dôležitá reštrukturalizácia výrobných programov. Mnohé z nich na reštrukturalizačný proces potrebujú na jednej strane kapitál a na druhej strane schopný manažment. Popri domácich podnikateľoch, ktorí majú prevažne obmedzené možnosti investovania kapitálu (nedostatok kapitálu), do popredia sa dostáva zahraničný kapitál, ktorý prináša so sebou nielen nové technológie výroby, nové výrobné programy ale častokrát otvára i nové odbytové možnosti. Zahraničný kapitál môže však so sebou niesť i mnohé ambivalentné črty- zamestnanosť obyvateľstva kontra závislosť, možné zhoršenie životného prostredia, obsadenie medzinárodných a domácich trhov a pod.

Územie Nitrianskeho kraja poskytuje vhodné podmienky pre príliv zahraničných investícií. Pre zahraničných podnikateľov sú zaujímavé najmä odvetvia spracovateľského priemyslu, ktoré majú dobré perspektívy odbytu na domácich resp. na zahraničných trhoch. Ide najmä o odvetvia spotrebného priemyslu.

V prílive zahraničného kapitálu môžeme pozorovať dve formy označované ako zahraničný kapitál resp. zahraničná kapitálová majetková účasť a medzinárodný kapitál resp. medzinárodná kapitálová účasť.

Tab. 3. Zahraniční a medzinárodní vlastníci v odvetviach priemyslu v roku 1997

Odvetvie priemyselnej činnosti	organizácia so zahranič. účasťou (abs.)	organizácia so zahranič. účasťou (%)	organizácia s medzinár. účasťou (abs.)
priemysel spolu	49	4,2	145
ťažba nerastných surovín	0	0,0	1
výroba potravín	4	1,5	24
textilná a odevná výroba	7	8,8	10
výroba kožených výrobkov	4	21,1	2
drevárska výroba a výroba výrobkov z dreva	4	4,0	14
výroba celulózy, papier. výrobkov	2	3,1	6

Odvetvie priemyselnej činnosti	organizácia so zahranič. účasťou (abs.)	organizácia so zahranič. účasťou (%)	organizácia s medzinár. účasťou (abs.)
výroba chemických výrobkov	1	5,9	0
výroba z gumy, plastov	2	2,4	16
výroba nekov. miner. výrobkov	2	4,3	6
výroba kovov a kovových výrobkov	4	2,4	21
výroba strojov a zariadení	7	5,1	14
výroba elektrických strojov a optických prístrojov	4	4,3	9
výroba dopravných prostriedkov	3	18,8	3

Prameň: Bulletin 4/97, KSŠÚ SR v Nitre

Na študovanom území ako vidieť z tab. č. 3 prevláda medzinárodný kapitál, ktorý je umiestnený v 145 priemyselných organizáciách. Ide vlastne o zmiešané vlastníctvo, kde určitý podiel popri domácej firme /podniku/ vlastní zahraničná firma napr. Heineker v a.s. Zlatý Bažant v Hurbanove (66,0 %), v s.r.o. Corgoň v Nitre (49 %), holandská firma INALFA B.V. Venrey 50% účasť v a.s. Pal – Inalfa, Vráble, Wienerberger Slovenské tehelne, s.r.o Zlaté Moravce, atď.

V prípade medzinárodného kapitálu ide o 100 % majetkovú účasť. K priemyselným podnikom tohto typu patria napr. Glasner, s.r.o Žirany, Assi Domän Packaging, a.s. Štúrovo, Volkswagen Elektrické systémy, s.r.o Nitra atď..

Firmy so zahraničnou a medzinárodnou majetkovou účasťou sa na území kraja javia nielen ako určitý stabilizačný prvok, ale sú jedným z prvkov regionálneho rozvoja územia kraja.

Literatúra:

- DUBCOVÁ, A. (1995): Vybrané formy transformácie priemyslu na území Ponitria. In: Postavenie regionálnej Slovenskej republiky a Českej republiky v kontexte nových podmienok rozvoja. PdF MU Brno.
- DRGOŇA, V., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H. (1995): Transformačné zmeny v Slovenskej republike a ich odraz v regionálnej štruktúre Ponitria. Wiener Geographische Oststudien. OSI Wien (v tlači).
- DUBCOVÁ, A. (1994): Priemyselné centrá ako základné jednotky priemyselnej regionalizácie na území Ponitria. Geografické štúdie, 3, VŠPg Nitra.
- DUBCOVÁ, A. (1993): Socioekonomické regionálne systémy Slovenska. VP č. 02-57-03/03 – Formovanie priemyselných štruktúr, teória a ich metodika na príklade okresu Topoľčany. VŠPg Nitra.
- KANDRÁČOVÁ, V., DUBCOVÁ, A. (1993): Transformácia dochádzky za prácou na Slovensku. Geografické informácie, č. 3 Nitra.
- DUBCOVÁ, A. (1991): Vybrané aspekty priemyselnej výroby v okrese Topoľčany. In: Archeológia – História – Geografia. VŠPg Nitra.

- BRABEC, F., DUBCOVÁ, A. (1989): Zmena štruktúry výroby, ako diagnostický faktor rozmiestnenia cukrovarov v Západoslovenskom kraji. In: Diagnosticko-prognostické postupy a racionálne využitie územia. Nitra.
- DUBCOVÁ, A. (1987): Priemyselné uzly Dolnonitrianskeho regiónu a životné prostredie. In: Geografia a životné prostredie. Bratislava.
- DUBCOVÁ, A. (1984): Vzťahy teritoriálno-priemyselných útvarov v Dolnonitrianskom regióne. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 23, Bratislava.
- MLÁDEK, J., DUBCOVÁ, A. (1983): Teritoriálne priemyselné útvary v Dolnonitrianskom regióne. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 22, Bratislava.
- DUBCOVÁ, A. (1978): Územné priemyselné jednotky Dolnonitrianskeho regiónu (Rigorózna práca). Bratislava.

TRANSFORMATION CHANGES IN PRIVATIZATION OF INDUSTRY IN THE NITRA COUNTY

Alena DUBCOVÁ

Summary

The area of Nitra county is 12,94 % from the whole area of Slovakia. More than 13,30 % from Slovak population live in these region.

The Nitra county is industrial region, where dominant are agricultural production and non-metal materials. The process of privatization, restructuralisation, reduction of workers, and influence of foreign capital are very important for transformation processes, which are necessary for industrial development of the county Nitra. In this time industrial structure of Nitra county is very diversified, with public and private sectors and foreign capital (in 1997 96,6 % of industrial organisations where in private sector).

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

PREDPOKLADY ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU V TOPOĽČIANKACH

Magdaléna HASPROVÁ

Abstract

The village Topoľčianky has definite preconditions of tourism development. In the paper localisation, realisation and selective preconditions separately are evaluated. Localisation preconditions have the biggest influence for development of tourism in Topoľčianky (castle Topoľčianky, horses, hunting area and the breeding of European bison are dominant). Information's about accommodation and restaurant facilities (realisation preconditions) and

Mgr. Magdaléna HASPROVÁ

Katedra geografie, Fakulta prírodných vied UKF Nitra, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

information's about visitors (selective preconditions) are very interesting and necessary for the complex evaluation of tourism development in Topoľčianky.

Key words: localisation, realisation and selective preconditions, the tourism development, evaluation of preconditions

1. Úvod

Slovensko, aj napriek malej rozlohe, môže svojim návštevníkom ponúknuť množstvo prírodných krás, vzácne kultúrohistorické pamiatky, rázovitú ľudovú architektúru i veľmi zaujímavý folklór. K miestam, ktoré svojich návštevníkov vždy niečím oslovia, patrí aj obec Topoľčianky, ktorá sa nachádza na území západného Slovenska, 35 km severovýchodne od Nitry. Podľa aktualizácie Rajonizácie cestovného ruchu SSR (z r. 1981) sa obec začleňuje do Trábečskej podoblasti Hornonitrianskej oblasti, ktorá má podľa rajonizácie celoštátny význam (II. kategória).

2. Prehľad literatúry a metodika práce

V posledných desaťročiach sa k spoločenským aktivitám, ktoré ovplyvňujú štruktúru, využívanie a vzhľad krajiny, zaradil aj cestovný ruch. Práce publikované na tému geografia cestovného ruchu rozdeľujeme do dvoch skupín:

1. teoretické práce – práce P. Mariota (1983), E. Kopšu (1970), E. Otrubovej (1991), R. Wokouna a J. Vystoupila (1983)
2. práce venované geografickému výskumu cestovného ruchu na konkrétnom území – práce E. Šípku (1975), S. Šprincovej (1969), A. Dubcovej a H. Kramárekovej (1992, 1994).

Pri spracovaní danej témy sme najskôr použili metódu zhromažďovania aktuálnych informácií a dostupnej literatúry. V druhej fáze sme zhromaždené údaje analyzovali a z dôvodu nedostatku kvalitných už zhromaždených informácií sme vlastným mapovaním skúmaného územia získali nové informácie. V tretej fáze sme použili metódu syntézy, v ktorej sme spracované údaje usporiadali nielen do systematického celku, ale sme ich aj komplexne zhodnotili.

3. Predpoklady cestovného ruchu

Podľa funkčno-chorologického členenia P. Mariota (1983) sme predpoklady Topoľčianok pre rozvoj cestovného ruchu rozdelili do troch skupín: lokalizačné, selektívne, realizačné. Tieto tri skupiny sme samostatne analyzovali a v závere, v rámci komplexného hodnotenia predpokladov obce, sme sa zaoberali atraktivnosťou a potenciálom miestnej krajiny z hľadiska cestovného ruchu, ako aj prevládajúcimi formami a druhmi cestovného ruchu na danom území.

3.1 Lokalizačné predpoklady

Pri hodnotení lokalizačných predpokladov je vhodné zvlášť analyzovať prírodné predpoklady a kultúrno-správne predpoklady.

Vplyv reliéfu, klímy, vodstva, flóry a fauny treba brať do úvahy pri skúmaní *prírodných predpokladov*. Ich analýzou sme zistili, že najväčší vplyv na rozšírenie a kvalitu rôznych foriem cestovného ruchu v obci má poloha a reliéf Topoľčianok. Obec sa rozprestiera na kontaktnej

línii Karpát a Panónskej panvy. Z východu, zo severu a zo západu lemujú okolie Topoľčianok, ktoré je súčasťou Žitavskej sprašovej pahorkatiny, lesy pohoria Trfbeč a Pohronský Inovec. Nadmorská výška týchto pohorí (Trfbeč 829 m n. m., Pohronský Inovec 901 m n. m.) umožňuje v oblasti rozvoj turistiky, cykloturistiky, poľovníctva. Keďže snehová pokrývka sa v tejto oblasti udrží 40 až 50 dní, môžu svahy počas zimy využívať najmä bežci na lyžiach. V okruhu 20 km sú štyri strediská zimných športov, v ktorých sú vybudované lyžiarske vleky, stravovacie i ubytovacie zariadenia. Tieto strediská majú však skôr regionálny význam. Za najväčší nedostatok v rámci prírodných predpokladov pokladáme to, že počas horúcich letných dní sú návštevníci Topoľčianok nútení navštíviť kúpalisko v Zlatých Moravciach (5 km), ktoré je jediným v okrese. A ešte horšie sú na tom milovníci vodných nádrží a jazier, pretože vodné nádrže Veľké Uherce, Slepčany a Kozárovce sú vzdialené 15 – 24 km od Topoľčianok. Aj tento nedostatok prispieva k tomu, že po zhodnotení prírodných predpokladov má obec z hľadiska atraktívnosti len regionálny význam. Jedine zubria obora a anglický park majú celoštátny význam a sú každoročne navštevované tisíckami domácich i zahraničných hostí. Zubria obora bola zriadená 21. 8. 1964 za účelom ochrany najväčšieho európskeho suchozemského cicavca Zubra hrivnatého (*Bison bonasus*). Park v Topoľčiankach, v ktorom rastie veľké množstvo cudzokrajných drevín, bol vyhlásený za chránený areál. Návštevníci Topoľčianok si môžu svoj pobyt obohatiť návštevou aj jednej z najkrajších botanických záhrad na Slovensku – Arboréta Mlyňany, ktoré je vzdialené 14 km od Topoľčianok.

Najlepšie možnosti obce pre rozvoj cestovného ruchu majú Topoľčianky vďaka druhej podskupine lokalizačných predpokladov. V rámci *kultúrno-správnych predpokladov* sa zvlášť hodnotia kultúrne pamiatky a podujatia, ktorými sú Topoľčianky už známe. Dominantou Topoľčianok je národná kultúrna pamiatka topoľčiansky kaštieľ, ktorý je v súčasnosti navrhnutý do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. V klasicistickom krídle kaštieľa je múzeum dobového nábytku zo 16. až 17. storočia a jedna z najvzácnejších zámockých knižníc na Slovensku, v ktorej je približne 14 000 zväzkov kníh. Tri renesančné krídla zámku slúžia ako ubytovacie a stravovacie priestory pre hostí. Klasicisticko-renesančný kaštieľ je zaujímavý aj tým, že od roku 1918 do roku 1950 bol letným sídlom československých prezidentov a svoju popularitu získal i v období, keď hotelová časť zámku slúžila ako zotavovňa ROH. Veľa kultúrno-historických pamiatok sa nachádza aj v okolí Topoľčianok, napr. zrúcanina hradu Hrušov z 13. storočia, zrúcanina hradu Gýmeš a najstaršia celistvá zachovalá národná pamiatka na Slovensku – Kostol sv. Juraja v Kostoľanoch pod Trfbečom. Z organizovaných podujatí je potrebné spomenúť medzinárodné aukcie koní a dostihové preteky. Počas letných prázdnin hotel Zámok organizuje každú nedeľu na nádvorí kaštieľa vystúpenia mnohých hudobných telies. Toto podujatie s názvom Zámocké kultúrne leto má dlhoročnú tradíciu. Okrem týchto podujatí sú Topoľčianky známe organizovaním Medzinárodného bábkarského festivalu MINIFEST TOP a mnohých športových podujatí.

3.2 Selektívne predpoklady

Novým trendom sa nevyhol ani cestovný ruch. V 90-tych rokoch nášho storočia sme zaznamenali pokles návštevníkov v najznámejších strediskách cestovného ruchu. Nový trend je prežiť dovolenku v tichom a čistom prostredí (Z. Dúžeková, 1996). A práve v tomto vidíme výhodné možnosti budúceho rozvoja cestovného ruchu nielen v Topoľčiankach, ale aj v iných

regiónoch celého Slovenska. Analýzou selektívnych predpokladov cestovného ruchu Topoľčianok sme zistili, že nástup tohto trendu v obci je ešte len v začiatkoch. Keďže Topoľčianky hodnotíme ako cieľové miesto účastníkov cestovného ruchu, v rámci hodnotenia selektívnych predpokladov sme zisťovali rozdiely medzi návštevníkmi obce. Analýza nám potvrdila existenciu rozdielov medzi krátkodobým a dlhodobým cestovným ruchom. V rámci krátkodobého cestovného ruchu prevládajú mladí ľudia, ktorí navštevujú Topoľčianky počas školských výletov, alebo rámci pobytu v detských letných táboroch. Medzi návštevníkmi zo Slovenska, ktorých pobyt trvá viac ako 7 dní, prevládajú dôchodcovia. Rozdiely sme zistili aj v štruktúre hostí, ktorá závisí aj od charakteru ubytovacieho zariadenia.

Ľudia v poproduktívnom veku tvoria až 70% návštevníkov ubytovaných v *hoteli Zámok Topoľčianky*. Tento vysoký percentuálny podiel dôchodcov je zapríčinený tým, že hotel bol v minulosti zotavovňou ROH. Najviac dôchodcov prichádza do kaštieľa v mesiacoch apríl, máj, september, október, teda v období, keď im hotel Zámok poskytuje zľavu na ubytovaní (tab. č. 1).

Tab. 1. Ubytovaní hostia v *hoteli Zámok* (1997)

Mesiac	Počet ubytovaných	Počet ubytovaných zo SR	Počet prenocovaní
I	60	50	153
II	241	216	429
III	251	197	503
IV	457	370	1110
V	447	372	1578
VI	402	258	817
VII	360	232	1904
VIII	455	216	1638
IX	496	331	1110
X	449	348	1390
XI	210	159	355
XII	280	146	448
SPOLU	4108	2895	11435

Z domácich hostí tvoria ľudia v produktívnom veku 20% a 10% deti. V štruktúre podľa pohlavia sú tiež rozdiely. Medzi domácimi návštevníkmi tvoria až 70% ženy a naopak muži majú prevahu u zahraničných hostí. Odlišnosti existujú aj v účele pobytu. U zahraničných hostí prevláda zamestnanecký cestovný ruch a u domácich návštevníkov turistický a rekreačný cestovný ruch. Až 1/4 zahraničných hostí tvoria občania Českej republiky. Veľké množstvo hostí prichádza zo SRN a Rakúska, z ktorých mnohí sú dlhoročnými klientmi tohto zariadenia. Štruktúru ubytovaných hostí v *hoteli Zámok* podľa národností (1997) dokumentuje tabuľka č. 2.

Tab. 2. Ubytovaní hostia v hoteli Zámok podľa národností (1997)

Krajina	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Spolu
Austrália										2		2	4
Česká republika		15	16	31	35	26	9	36	46	15	28	72	329
Dánsko				2						2			4
Fínsko								1	3				4
Francúzsko					1	1	4	2	3		2		13
Holandsko							1	2	1				4
Chorvátsko					2	1	3	2					8
Izrael										2			2
Kanada						1	1	1	1				4
Maďarsko			5	5	7			20	42	47	7	1	134
Nemecko	7	3	16	26	7	69	34	30	9	6	6	4	217
Nórsko			2	1	1								4
Pobaltské rep.		2		2		5		11					20
Poľsko			1		2	3	3		5	1		53	68
Rakúsko	3	5	4	9	14	1	55	79	4	19			193
Rumunsko						1							1
Rusko			3			4					4		11
Slovinsko					2				2			1	5
Španielsko										2			2
Švajčiarsko						2	5	3	1				11
Švédsko									2			1	3
Taliansko			4	3		2	3	4	4				20
Ukrajina			2	8		27	9	14	4				64
USA				1	3		1	1	5		4		15
Veľká Británia			1		1			33	33	5			73
Spolu	10	25	54	87	75	144	128	239	165	101	51	134	1213
Slovensko	50	216	197	370	372	258	232	216	331	348	159	146	2895
SPOLU	60	241	251	457	447	402	360	455	496	449	210	280	4108

Od januára 1997 sa zvýšil počet návštevníkov Topoľčianok vďaka obnove *hotela Národný dom Topoľčianky*, v ktorom bolo v roku 1997 ubytovaných 2 238 návštevníkov. Väčšinu z nich tvorili domáci hostia, zo zahraničia prevládali obyvatelia Českej republiky, Rakúska a SRN. O tom, že hotel si získava dobré meno, svedčí aj údaj o počte ubytovaných hostí za I. polrok 1998 – 1 662 ubytovaných.

Úplne odlišnú štruktúru hostí sme zistili medzi hosťami ubytovanými v športovom areáli TJ Tatran. Tu prevládajú ľudia v predproduktívnom a v produktívnom veku, ktorí toto zariadenie využívajú na športové sústredenia alebo ako školu v prírode.

3.3 Realizačné predpoklady

K najvýznamnejším realizačným predpokladom cestovného ruchu patria *komunikačné predpoklady a materiálno-technická základňa*, teda všetko to, čo nám umožňuje zrealizovať dobrú a príjemnú dovolenku. Tieto predpoklady majú rovnako dôležitú a nenahraditeľnú úlohu pre rozvoj cestovného ruchu ako lokalizačné a selektívne predpoklady. V realizačných predpokladoch majú Topoľčianky najväčšie rezervy. Ubytovacia kapacita je 216 lôžok a stravovacia kapacita je 230 stoličiek (tab. č. 3).

Tab. 3. Ubytovacie a stravovacie zariadenia v Topoľčiankach a ich kapacita

Zariadenie	Počet postelí	Počet stoličiek
hotel Zámok	90	90
hotel Národný dom	60	60
ubytovňa TJ Tatran	66	80
Topoľčianky	216	230

Najznámejším ubytovacím zariadením je *hotel Zámok Topoľčianky*, ktorý sa svojím vybavením, úrovňou a rozsahom poskytovaných služieb zaraďuje k hotelom II. kategórie. Zaujímavosťou je možnosť ubytovania sa v prezidentskom apartmáne T. G. Masaryka. Hotel poskytuje aj spoločensko-zábavné, informačné a sprostredkovateľské služby. Po dlhšej rekonštrukcii bol 1. januára 1997 otvorený *hotel Národný dom Topoľčianky*, ktorý tiež patrí k hotelom II. kategórie. Hotel je postavený v strede obce, pri ceste II. triedy. A práve táto výhodná poloha ho predurčuje pre rozvoj tranzitného cestovného ruchu. Tretím ubytovacím zariadením je *ubytovňa miestnej TJ Tatran Topoľčianky*. Toto zariadenie je rozdelené na dve časti: na hotelovú a turistickú. Hlavne turistická ubytovňa je využívaná celý rok, pretože patrí k jedným z najlacnejších v okolí. Okrem ubytovania a stravovania poskytuje TJ Tatran Topoľčianky športové, rekreačné a regeneračné služby nielen ubytovaným hosťom, ale aj ľuďom zo širokého okolia. 1. septembra 1998 získala táto ubytovňa konkurenta v podobe novootvoreného *Športhotelu ViOn*. V tomto zariadení je ubytovacia kapacita 46 lôžok a stravovacia kapacita 120 stoličiek. V areáli športhotela sa nachádzajú tri ihriská, sauna, plavecký bazén, fitnesscentrum. Výhodná je aj poloha hotela (2 km od Topoľčianok) na ceste II. triedy medzi

Zlatými Moravcami a Topoľčiankami. Ako dôsledok tohoto faktu vidíme zvýšenie množstva návštevníkov obce. Najhoršie predpoklady má obec v poskytovaní špeciálnych služieb. Existuje síce informačné centrum, ktoré poskytuje kvalitné informácie o Topoľčiankach, ale informácie o blízkom okolí sú nedostatočné. V porovnaní s realizačnými predpokladmi iných sídel v rámci okresu Zlaté Moravce má obec najväčšiu kapacitu ubytovacích zariadení, čo je jeden z faktorov, ktoré vplývajú na celkový počet návštevníkov.

4. Záver

Komplexným zhodnotením predpokladov obce pre rozvoj cestovného ruchu sme zistili nielen pozitíva, ale aj negatíva. Z toho pozitívneho treba vyzdvihnúť to, že Topoľčianky majú najlepšie možnosti pre rozvoj turistického a rekreačného cestovného ruchu, pretože tieto formy cestovného ruchu sa môžu uskutočňovať počas celého roka. Nedostatky odporúčame odstrániť nasledovnými návrhmi:

- pre zlepšenie realizačných a aj celkových predpokladov odporúčame zvýšiť úroveň a kapacitu už existujúcich stravovacích a ubytovacích zariadení
- vybudovať chýbajúce ubytovacie zariadenie I. kategórie, ktoré by prilákalo bohatú klientelu zo zahraničia
- skvalitniť služby všetkého druhu a zabezpečiť dostatok finančných prostriedkov na reklamu
- neustály rozvoj poľovníctva, pretože je prínosom nielen devízových prostriedkov, ale predovšetkým púta špecifickú klientelu

Predpokladáme, že snahy o optimálny rozvoj cestovného ruchu v Topoľčiankach budú mať priaznivý vplyv nielen na samotnú obec, ale aj na celé okolie.

Literatúra:

- ČEPČEK, Š. (1983): Topoľčianky. TATRAN n. p., Bratislava 1983, 167 s.
- DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H. (1992): Predpoklady rozvoja cestovného ruchu a rekreácie v okrese Prievidza. Geografické štúdie, 1, VŠPg Nitra, Nitra 1992, s. 69-97
- DÚŽEKOVÁ, Z. (1996): Cestovný ruch rozvíja vidiek. Bulletin pre cestovný ruch, PANO-RAMA, Bratislava 1/1996, s. 3
- KOPŠO, E. (1970): Základy geografie cestovného ruchu ČSSR, Učebnica pre poslucháčov postgraduálneho štúdia. Bratislava, Vysoká škola ekon. 1970, s. 87
- MARIOT, P. (1983): Geografia cestovného ruchu. VEDA, Bratislava 1983, 252 s.
- ŠÍPKA, E. (1975): Hodnotenie stredného Považia ako regiónu cestovného ruchu. Geografický časopis, č. 4, 1975, s. 344-362
- ŠPRINCOVÁ, S. (1969): Geografie cestovného ruchu v Jeseníkach. Vlastivědný ústav, Šumperk, 1969, s. 156
- WOKOUN, R., VYSTOUPIL, J. (1983): Vybrané kapitoly z geografie rekreace. PvF UJEP, Brno, 68 s.

PRECONDITIONS OF TOURISM DEVELOPMENT IN TOPOĽČIANKY

Magdaléna HASPROVÁ

Summary

Topoľčianky (3000 inhabitants) is one of the most interesting places in the Slovak Republic. This village is a dominant spot among the villages of upper Požitavie. It is situated 198 metres above sea level into the Trábeč and Pohronský Inovec hills.

Topoľčianky has many things to offer. In the lovely English park is located castle, which was proposed for inclusion in the World Cultural Heritage list of UNESCO and in the years 1924 to 1950 the manor was a summer residence of Czechoslovak presidents. In the castle are situated museum and the hotel „Zámok“. The village is also well known for Arabian and Lippizaner horses, horse auctions, the largest hunting area in Europe and the breeding of European bison and moufflon. There are a lot of places to visit near Topoľčianky: the ruins of Gýmeš, Hrušov and Skýcov castle, Botanical garden Mlyňany.

Topoľčianky can offer to the visitor's not only historical monuments and natural beauty but also many sporting and cultural events and last but not least accommodation and restaurant facilities of a required standard.

This village will become the centre of tourism by improving the quality and quantity of accommodation and restaurant facilities and special services.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

VYBRANÉ PROBLÉMY CESTOVNÉHO RUCHU OKRESU NITRA

Alfred KROGMANN

Abstract

Nitra district has only regional importance within the framework of Slovakia from the viewpoint of tourism. But it is the city of Nitra which has an exceptional position because of its eventful history. Localisation possibilities, especially those of cultural and historical nature are related with this exceptional position.

Thanks to the political and economic changes Nitra has become one of the most important exhibition centres in Slovakia. It is one of the suitable alternatives for compensation of the fact that the district has only minimal importance from the viewpoint of natural localisation factors.

The structure of visitors to Nitra is closely connected with the traffic position of the city and district which has mainly transit nature.

Key words: *economic environment, social environment, political environment, ecological environment, technological environment, tourism, exhibitional tourism*

1. Úvod

Popri svojej prvotnej funkcii – zabezpečiť obnovu fyzických a psychických síl človeka, spĺňa cestovný ruch aj ďalšie významné úlohy. Tou najvýznamnejšou je schopnosť odstránenia,

Mgr. Alfred KROGMANN

Katedra geografie, Fakulta prírodných vied UKF, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, E-mail: krogmann@unitra.sk

resp. kompenzácie hospodárskej disparity medzi urbánymi a rurálnymi regiónmi. Taktiež sa môže stať významným faktorom pri saturácii časti voľnej pracovnej sily a uplatniť sa ako komplementárne odvetvie pri reštrukturalizácii v jednotlivých regiónoch a to pri relatívne nižších vstupných investíciách. Podstatnou pre jeho funkčnosť a existenciu je však schopnosť krajiny vyvolať dopyt potencionálneho rekreaanta. Pochopiteľne, táto schopnosť je veľmi rôzna.

2. Prehľad literatúry

Literatúry, zaoberajúcou sa danou problematikou v rámci nového okresu je vzhľadom na nové administratívne členenie málo. Ide predovšetkým o práce venované analýze cestovného ruchu v meste Nitra (Dubcová, – Kramáreková, 1993), lokálnemu a regionálnemu rozvoju mesta a jeho zázemia (Drgoňa, 1996), diplomové práce študentov Katedry geografie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre orientované na geografické aspekty cestovného ruchu a diplomové práce študentov Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre zamerané na management v agroturizme, resp. vidieckej turistike. Problematike rozvoja cestovného ruchu sa venujú aj analytické štúdie Okresného úradu v Nitre. Činnosť začalo aj Nitrianske združenie cestovného ruchu a služieb. Inšpiratívne však môže pôsobiť i zahraničná literatúra (napr. Frösch, 1993) z ktorej bol prevzatý model cestovného ruchu.

3. Vymedzenie problému a metód práce

Význam okresu Nitra z hľadiska cestovného ruchu je v rámci ostatných okresov Slovenska malý. Svedčí o tom aj postavenie okresu z hľadiska návštevnosti okresov zahraničnými návštevníkmi, kde je zaradený medzi priemerné (Iliť, 1993). Podobne aj mesto Nitra sa podieľa len 1,35% na celkovom počte prenocovaných na Slovensku.

Východiskom pre analýzu podmienok cestovného ruchu, ich problémov a budúceho rozvoja bude v našom prípade schéma č. 1 (Frösch, 1993). Autor vychádza zo skutočnosti, že cestovný ruch, ako komplexný systém nie je možné študovať izolovane.

Je založený na interakcii medzi subjektom (potenciálnym účastníkom cestovného ruchu) a objektom cestovného ruchu s inštitucionálnymi

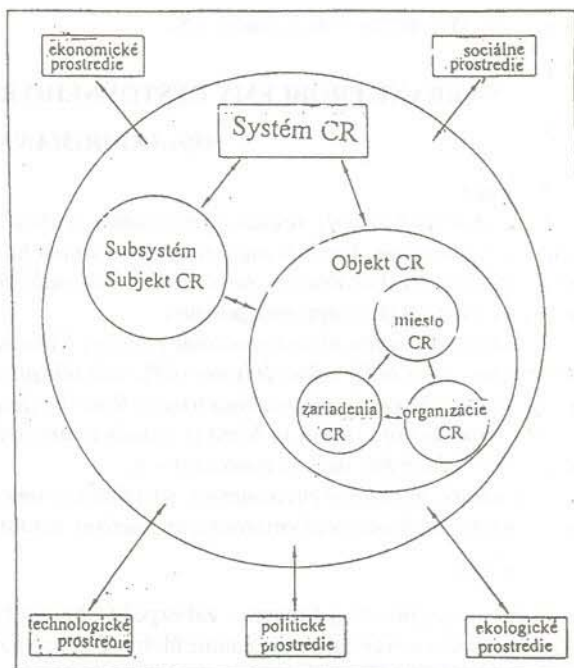

Schéma 1. Model cestovného ruchu /Frösch, 1993/

mi subsystémami, medzi ktorými existujú interakcie tiež v rovine subjekt, resp. objekt a systém ako celok. Relevantnými činiteľmi, ktorými sa vzájomne objekt a subjekt ovplyvňujú, je ponuka a dopyt. Vzájomné ovplyvňovanie existuje aj na rovine subsystém, objekt- systém ako celok. Na systém ako celok pôsobia okrem toho aj externé zložky z ekonomického, sociálneho, technologického, politického a ekologického prostredia, ktoré majú pre existenciu cestovného ruchu rozhodujúci význam.

Naším cieľom je analýza súčasného stavu cestovného ruchu okresu Nitra v zmysle Fröschovho modelu s načrtnutím možností jeho ďalšieho vývoja. Vzhľadom na to využívame štandardné metódy komparatívnej analýzy dostupných aktuálnych údajov a na vyjadrenie súčasných možností cestovného ruchu kartografické metódy.

V závere poukazujeme na možnosti rozvoja okresu z aspektu cestovného ruchu v procese transformujúcej sa ekonomiky.

4. Vymedzenie územia

Sledované územie sa nachádza v juhozápadnej časti Slovenska. Svoje nové hranice získalo na základe nového územno-správneho členenia, ktoré bolo schválené NR SR 3. júla 1996. Na základe zákona došlo k rozčleneniu pôvodného okresu na okresy Nitra a novoetablovaný okres Zlaté Moravce. V juhozápadnej časti pôvodného okresu boli katastre obcí Močenok, Hájske a Horná Kráľová pričlenené k novovytvorenému okresu Šaľa.

Touto územnou úpravou okres v nových územných hraniciach stráca svoje najatraktívnejšie lokality, ako sú napr. Topoľčianky, či oblasť rozptýleného kopaničiarskeho osídlenia na severovýchode bývalého okresu (Jedľové Kostofany, Kostofany pod Trábečom).

5. Predpoklady okresu pre cestovný ruch

5.1 Miesto cestovného ruchu

Podľa poslednej rajonizácie patrí okres do Hornonitrianskej oblasti (III. kat.).

Okres Nitra leží na rozhraní dvoch typov prírodných komplexov regionálnej dimenzie. Ide jednak o nížinnú krajinu Panónskej panvy reprezentovanú Podunajskou pahorkatinou ako časťou Podunajskej nížiny. Fatransko-tatranskú oblasť Vnútrotných Západných Karpát zastupuje pohorie Trábeč v severovýchodnej časti sledovaného územia.

Charakteristický a pre okres typický obraz krajiny vytvárajú pahorkatiny. Morfologicky predstavujú zvlnenú krajinu, málo členitú s malými rozdielmi v relatívnej výške. Sklonitosť tejto odlesnenej a intenzívne poľnohospodársky využívané krajiny je 2-6°. Pozdĺž riek Nitra a Žitava dosahuje sklonitosť 0-2°.

Zmienené typy sú vhodné na chatárenie, turistiku, záhradkárenie a cykloturistiku. V prípade priaznivej kombinácie s klimatickými a hydrogeografickými podmienkami sa atraktivnosť krajiny pre cestovný ruch výrazne zvyšuje vďaka možnosti realizácie vodných športov.

Výšková členitosť okresu narastá severovýchodným, resp. severným smerom, kde sa nachádza orografická jednotka horského charakteru – pohorie Trábeč. Sklonitosť tejto časti okresu je v intervale 6-14°, čo sú vhodné podmienky pre turistiku a tiež pre zimné športy. Turistika sa realizuje po dobre vyznačených chodníkoch. Najfrekventovanejšie sú trasy na Zobor, jeho predvrchol Pyramídu a vrch Žibricu, kam vedie trasa turistického náučného

chodníka. Uvedený typ krajiny je atraktívny predovšetkým z hľadiska prímestskej rekreácie obyvateľov mesta Nitra.

Územie okresu Nitra patrí v rámci Slovenska medzi najteplejšie (dĺžka slnečného svitu 2000 hodín, priemerná ročná teplota 10°C, v januári -3 až -1°C, júl 18 až 20°C). Klimaticky patrí okres do teplej (Nitrianska a Žitavská pahorkatina) a mierne teplej (Trábeč) oblasti.

Nitrianska a Žitavská pahorkatina má teplú, mierne suchú až suchú klímu s miernou zimou. Priemerné januárové teploty sú -1 až -3°C, júlové teploty 18 až 20°C, priemerné ročné zrážky sú 500-650 mm. To všetko spĺňa kritériá pre rozvoj letnej rekreácie, možnosti zimnej rekreácie sú ovplyvnené dĺžkou trvania snehovej pokrývky (30-40 dní) a vzhľadom na reliéf sú takmer irelevantné.

Pohorie Trábeč patrí klimaticky k mierne teplej a mierne vlhkej klíme. Priemerné januárové teploty dosahujú -2 až -4°C, júlové 16-18°C, priemerný úhrn zrážok je 600-700 mm. Okrem letnej turistiky je potenciál krajiny v chatárni, možnosti sú aj na realizáciu zimných športov, ktoré sú limitované dĺžkou snehovej pokrývky /50-80 dní/.

Najvýznamnejším vodným tokom je rieka Nitra, tečúca cez okres severo-južným smerom. Jej rekreačný potenciál je pre nadmerné hodnoty znečistenia (IV-V. stupeň znečistenia) možné využiť len v minimálnej miere a to prostredníctvom vodnej turistiky a obmedzene aj na rybolov. Z vodných plôch sú využívané vodné nádrže v Hruboňove, Alekšinciach, Lukáčovciach, Jelenci, Novej Vsi nad Žitavou a Malante. Veľmi navštevované sú štrkoviská v Ivánke, Branči a Malom Cetíne.

Na územie okresu zasahuje CHKO Ponitrie s chránenými lesnými a lúčnymi spoločenstvami. Z ďalších kategórií chránených území sa v okrese nachádzajú štátne prírodné rezervácie a prírodné rezervácie (4), chránené areály so vzácnymi drevinami, prírodné pamiatky.

Z analýzy prírodných predpokladov vyplýva, že potenciál pre cestovný ruch a najmä kultúrno-správne predpoklady budú sústredené v mestách okresu.

Dominantné postavenie z hľadiska cestovného ruchu v okrese má mesto Nitra. Vychádza z vyššie uvedenej geografickej polohy a bohatej histórie. Podobne ako vo väčšine miest ide o turizmus založený na kultúrno-historických predpokladoch. Tými najvýznamnejšími sú Hradný komplex a Diecézna knižnica, majúce štatút národnej kultúrnej pamiatky a okrem toho Horné mesto, ktoré ako ucelený historický komplex bolo v roku 1981 vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu.

Objekty v komplexe Horného mesta až na malé výnimky získala do vlastníctva po reštitúciách cirkví a budovy slúžia pôvodnému účelu. Z tohto dôvodu tak v turisticky najatraktívnejšej lokalite ponuka služieb takmer úplne absentuje. Preto sa v súčasnosti uvažuje aj o sprístupnení časti hradu pre verejnosť. Určite by bolo zaujímavé oživiť i remeselnícke štvrte v Podhradí.

Poloha Nitry z geopolitického hľadiska bola veľmi exponovaná (často bola hraničným mestom). Preto pre históriu mesta boli typické etapy búrlivého rastu na jednej strane, ale aj obrovské škody, spôsobené vojenskými konfliktmi na strane druhej. To všetko spôsobilo, že historicky cenné budovy boli asanované a nahradzované novšou architektúrou. Dnes preto možno paradoxne konštatovať, že aj keď sa o meste hovorí ako o matke slovenských miest, v Nitre prevláda zástavba z 2. polovice 20. storočia.

V súčasnosti sa v popredí záujmu návštevníkov nachádza veľtržný s väzbou na kongresový a tranzitný cestovný ruch.

Mesto sa stalo strediskom každoročne poriadanej poľnohospodárskej výstavy Agrokomplex od roku 1974. Rok 1989 znamenal aj nutnosť racionálnejšieho využívania výstavných plôch. Transformácia na tržnú ekonomiku a možnosti konkurencie spôsobili, že výstavná organizácia Agrokomplex sa vyprofilovala na organizátora rôznych veľtrhov, výstav, ale aj vedeckých konferencií. Každoročne navštívi výstavný areál vyše 1,5 milióna záujemcov. Táto forma cestovného ruchu je však pre ďalší rozvoj cestovného ruchu mesta ekonomicky málo výhodná, pretože ide väčšinou najmä o jednodňový pobyt výletníkov v meste, ktorý prenocovanie nepredpokladá.

Kultúru a dejiny územia predstavujú hosťom štyri múzeá a galéria a dve divadlá a kiná. Vráble ako druhé mesto v sledovanom území má význam len z hľadiska tranzitného cestovného ruchu, o čom svedčí aj nižšia vybavenosť sídla. V súčasnosti sa dostáva do tieňa Levíc aj v súvislosti s JE v Mochovciach.

5.2 Zariadenia cestovného ruchu

Ubytovacie zariadenia majú pre rozvoj turizmu mimoriadny význam, lebo umožňujú pobyt návštevníka v danom mieste dlhšie ako jeden deň. Z tohto hľadiska je na území okresu medzi mestom Nitra a ostatnými sídlami veľká disparita. V samotnom okresnom meste je lokalizovaných 13 objektov poskytujúcich ubytovanie s celkovou kapacitou 2036 postelí. Okrem Nitry sú možnosti ubytovania v oblasti Jelenca s kapacitou 398 miest, Mojmirovce ponúkajú 70, Vráble 30, Poľný Kesov 80, Veľké Zálužie 40, Veľký Lapáš 24 miest.

Vzhľadom na prevládajúci tranzitný a kongresový cestovný ruch sa v Nitre najmä počas konania Agrokomplexu prejavuje nedostatok ubytovacích zariadení. Preto by bolo vhodné vybudovať v meste ďalšie ubytovacie zariadenia.

Paradoxný je však údaj o využití lôžkovej kapacity. V štatistickej ročenke boli len údaje o ubytovacích zariadeniach v Nitre, kde ich využiteľnosť bola na úrovni 29,1% a priemerná dĺžka pobytu dosiahla 1,85 dňa. To poukazuje na to, že mesto je orientované na tranzitný cestovný ruch, ktorý dopĺňa veľtržný a konferenčný cestovný ruch.

Podobne je to aj s rozmiestnením stravovacích a pohostinských zariadení. Ich počet je 210 v celom okrese. Z toho je 120 v Nitre a 5 vo Vrábľoch. Vo vidieckych sídlach je ich počet výrazne nižší, dokonca obce Hostová, Lúčnica nad Žitavou a Malé Zálužie takéto služby ani neposkytujú.

5.3 Organizácie cestovného ruchu

Tieto slúžia pri sprostredkovaní ponuky zariadení cestovného ruchu subjektu. Celkovo uvedenú úlohu v okrese Nitra spĺňa 26 cestovných kancelárií. Sú výrazne orientované na pasívny cestovný ruch – predaj zahraničných zájazdov.

5.4 Subjekt cestovného ruchu

Pre cestovný ruch je podstatné predovšetkým obyvateľstvo produktívneho veku, a to z hľadiska možnej zamestnanosti v odvetviach súvisiacich s cestovným ruchom. Okrem toho práve v tejto vekovej skupine sa realizuje hlavná úloha cestovného ruchu – obnova fyzických

a psychických síl človeka. Tabuľka č. 1 potvrdzuje pravidlo o demografickom vývoji obyvateľov väčšiny štátov Európy. Ide o postupný pokles zastúpenia obyvateľov produktívneho veku a presun v prospech obyvateľov poproduktívneho veku. Tento trend bude mimoriadne výrazný aj na úrovni vidieckych sídiel. Realizácia uvedeného stavu by v prípade rozvoja cestovného ruchu v okrese Nitra znamenala úbytok potenciálnych rekreantov.

Tab. 1. Vývoj vekovej štruktúry okresu Nitra v rokoch 1997-2015

	1997	2000	2005	2010	2015
predproduktívny	34 767	29 940	26 496	25 088	24 286
produktívny	98 100	103 207	105 518	103 371	99 441
poproduktívny	29 752	30 566	32 787	36 734	40 604

Podľa údajov z roku 1997 je vo všetkých sídlach, ktorých je v okrese 57 je vyše 50% obyvateľov produktívneho veku. V prípade vidieckych sídiel túto skutočnosť negatívne ovplyvňuje dlhodobý trend odchodu do miest, ako aj odchádzka do práce.

5.5 Politické prostredie

Pre rozvoj cestovného ruchu rozhodujúce politické prostredie. Pochopiteľne pre turistov bude prítiažlivejšia stabilná, aj keď menej atraktívna krajina, ako atraktívna krajina, politicky nestabilná. Dôležitý je aj image navštevovanej krajiny, ktorý v prípade Slovenska nie je uspokojujúci. Navyše ani právna stabilita, dôležitá pre príliv zahraničných investícií, nie je považovaná zahraničnými investormi za ideálnu (Baláž, 1992).

5.6 Ekologické prostredie

Podľa celoslovenského hodnotenia úrovne životného prostredia spadá prevažná časť okresu do II.-III. triedy (prostredie vyhovujúce, prostredie mierne narušené). V centrálnej časti okresu je prostredie mierne narušené, v SZ a V časti vyhovujúce. Na hygienicky vhodnom území sa nachádza Z a SV časť okresu, ktorá spadá do I. stupňa (prostredie vysokej úrovne).

Podľa kvality ovzdušia okres Nitra zaraďujeme medzi okresy so stredným regionálnym znečistením. Najväčšie zdroje emisií sú koncentrované v Nitre a vo Vrábľoch.

Kvalita povrchovej a podpovrchovej vody je nevyhovujúca. Rieka Nitra, významná prírodná os územia, je znečistená na IV. a V. triedu (silné až veľmi silné znečistenie) a to najmä zo zdrojov mimo sledovaného územia.

5.7 Ekonomické a sociálne prostredie

Uvedené prostredia charakterizujeme prostredníctvom výšky čistého mesačného príjmu na osobu. Ide síce o ukazovateľ, ktorý patrí do skupiny sociálneho prostredia, ale ekonomické prostredie ho priamo determinuje. Podľa prieskumu, ktorý bol realizovaný v roku 1996 až 53,2% rodín žije podľa čistého príjmu v intervale 1736 Sk – 3472 Sk, čo zodpovedá životnému minimu, resp. priemeru. Z toho vyplýva, že kúpyschopnosť obyvateľstva je nízka a investovanie do prípadnej rekreácie je u nadpolovičnej väčšiny obyvateľstva nereálne.

5.8 Technologické prostredie

Z hľadiska dopravnej polohy je postavenie okresu veľmi výhodné hlavne vo vzťahu k medzinárodným ťahom. Prechádza ním dôležitý cestný ťah I/65 a I/51, spájajúci Bratislavu s Vysokými Tatrami, resp. Košicami prostredníctvom medzinárodných ciest E 77 a E 571. V severo-južnom smere prechádza okresom cesta prvej triedy I/64, spájajúca Žilinu s Maďarskou republikou. Je potrebné zvlášť zdôrazniť dopravnú polohu samotného mesta Nitry, ako centra kraja a okresu ako významnej dopravnej križovatky, ktorou prechádzajú všetky menované cestné komunikácie.

Na území okresu sa nachádza 90,6 km štátnych ciest a 26,2 km štvorprúdových komunikácií. Je tu 603 km miestnych ciest, z čoho je 583,5 km bezprašných.

Pre rozvoj cestovného ruchu okresu je negatívnym faktom to, že okres nie je súčasťou hlavného ťahu SR a medzinárodnej železničnej trate.

Ostatné odvetvia dopravy sú v súčasnej dobe pre rozvoj cestovného ruchu irelevantné. Možná je však úprava letiska vo Veľkých Janíkovciach pre pristávanie malých dopravných lietadiel.

Jedným z druhov špeciálnej dopravy v Nitre je lanovka, ktorá vedie na Pyramídu. Jej kapacita je 430 osôb/hod. Od roku 1993 je činnosť lanovky z rôznych dôvodov pozastavená. Jej prevádzka by priniesla výraznejšiu návštevnosť turistov s trvalým pobytom mimo Nitry.

6. Záver

Vzhľadom na vyššie uvádzané skutočnosti rozvoj cestovného ruchu má nasledujúce vyhliadky:

Perspektívne okres z hľadiska cestovného ruchu môže vychádzať zo svojej priaznivej geografickej polohy v celoeurópskom kontexte. Nachádza sa v blízkosti trojuholníka hlavných miest troch štátov – Bratislavy, Viedne a Budapešti. Práve to bola jedna z relevantných príčin umiestnenia zahraničných investícií, pričom okres Nitra patrí k ich najväčším akceptorom (Volkswagen-elektrosystémy, Heineken).

Významná v tomto zmysle môže byť aj realizácia plánovaných dopravných koridorov v smere severojužným a východozápadným, resp. ich možnosť dopravného prepojenia. Ide najmä o koridor Drážďany-Praha-Viedeň-Bratislava-Budapešť-Istanbul, Bratislava-Terst, resp. Gdaňsk-Žilina. Tým by sa využíval z hľadiska diaľkovej dopravy nedocenený výbežok Podunajskej nížiny, pozdĺž rieky Nitra s pokračovaním cez Hornonitriansku kotlinu (Thurzo, 1992). Uvedené dopravné koridory majú byť uvedené v prevádzke v roku 2010.

Nitra, ako aj celý okres, môže profitovať z budovania imidžu výstavného mesta. Okrem tradičnej výstavy Agrokomplex je veľmi populárna výstava automobilov Autosalón. Tento projekt bol zaradený do prestížneho kalendára 17 autosalónov Medzinárodnej organizácie výrobcov automobilov OICA. Tak sa dostal do spoločnosti autosalónov v Ženeve, resp. Frankfurt nad Mohanom.

Možnosti vidieckych sídiel sú vo využívaní potenciálu pre rôzne formy „jemného“ cestovného ruchu, čo predstavuje o i. aj „dovolenka na vidieku“. Súčasný trend zvyšovania dopytu po prírode, kratších a cenovo výhodných pobytoch je šancou pre vidiek aj pri nižšej turistickej infraštruktúre.

Prírodné predpoklady pre rozvoj cestovného ruchu môže človek ovplyvniť len negatívnym spôsobom. Zlepšenie možností turizmu v sledovanej oblasti je preto možné realizovať iba vybudovaním infraštruktúry na vysokej úrovni, ako po kvalitatívnej tak i po kvantitatívnej úrovni.

Uvedené impulzy pre možný rozvoj cestovného ruchu (geopolitická poloha, výstavníctvo) možno aplikovať iba za predpokladu, že Slovensko sa stane čo najrýchlejšie jedným z akceptovateľných uchádzačov o členstvo v Európskej únii.

Literatúra:

- BALÁŽ, V. (1992): Smerovanie politiky cestovného ruchu v Slovenskej republike. Prognostický ústav SAV Bratislava, s.32
- DRGOŇA, V. DUBCOVÁ, A. KRAMÁREKOVÁ, H. (1996): Geografické predpoklady rozvoja regiónu Západného Slovenska. Geografické informácie 4, Nitra, s. 28-33
- FRSCH, R. 1993: Sttigung im Tourismus – Probleme und Lsungsmglichkeiten. In: Elsasser, H. ed.: Wirtschaftsgeographie und Raumplanung, Vol. 15, Zrich, 243 s.
- ILIT, I. (1993): Analýza návštevnosti Slovenska zahraničnými turistami v roku 1992. In: Vidiecky turizmus a agroturizmus na Slovensku, RÉKA Bratislava, s. 42-44
- KRAMÁREKOVÁ, H.- DUBCOVÁ, A. 1994: Regionálna analýza mesta Nitra z hľadiska cestovného ruchu. In: Sborník PF MU Brno, s. 38-45
- MARIOT, P. 1983: Geografia cestovného ruchu. I. vydanie, Veda Bratislava, 240s.
- NOVÁK, P. 1998: Čierne more/ Novorossijsk, južná brána Ruska. In: Mezinrodní politika, r. XXII, č. 5, s. 8-11
- THURZO, I. 1992: K otázkam rozvoja Slovenska z hľadiska geopolitického a územno-technického s dôrazom na prírodné podmienky. In: Drgoňa, V. ed.: Regionálne systémy životného prostredia, Nitrianska univerzita, s. 69-72

SPECIFIC PROBLEMS OF TOURISM IN THE NITRA DISTRICT

Alfred KROGMANN

Summary

The model of tourism according to Frsche has been a starting point for analysis of tourism. It consists of a subject, object and system of tourism as a whole and there are mutual interactions among them. Economic, social, technological, political, and ecological environments affect the whole system from the external environment. In case of absence or low quality of one of the environments the development of tourism is problematical or impossible.

Favourable ecological and technological environment is the basis for development of tourism in the Nitra district. Thanks to its eventful history the Nitra city has ability to compensate a lack of natural attractions in the district. Additional emphasis on the city history

together with combination of exhibitional tourism (Agrokomplex exhibition) is important for further acceleration of tourism.

Other seats in the case of financial resources have capability to follow the tendency in tourism – orientation to forms of fine tourism such as holidays in the country, green or blue tourism.

Quality of the other kinds of environments depends especially on economic and political situation in Slovakia.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

TRANSFORMAČNÉ ZMENY V REGIÓNE ROZTRATENÉHO OSÍDLENIA NA PRÍKLADE MYJAVY

Viliam LAUKO

Abstract

Article is concentrating on analysis transforming changes, they were going in tradition region of dispersed settlements – Myjava ("clearings" – kind of dispersed settlements in this region), from its begining to present time. In analysis we mostly looking for impact of social and economic changes to population (increase or decrease number, migrations), settlements, settlement network and definitely transformation whole spatial system of settlement.

Key words: evolution, transformation, population, settlements, spatial system of settlement

1. Úvod

Procesy transformácie ekonomiky a spoločnosti sa zákonite prejavujú v kvalite života obyvateľov. Tá sa odzrkadľuje v jeho pohybe, štruktúre a v konečnom dôsledku sa transformačné zmeny prejavajú aj v sídlach a dokonca aj v sídlenej sieti. Sídla ako relatívne uzavreté útvary, vyvíjajúce sa v priestore predstavujú kroniku ľudských dejín v kultúrnej krajine.

Zámerom príspevku je analýza transformačných zmien, ktoré prebehli v tradičnom regióne kopaničiarskeho osídlenia – Myjave od jeho vzniku po súčasnosť. Pri analýze si všimame predovšetkým prejav hospodárskych a spoločenských zmien na obyvateľstve, sídlach a transformácii sídlenej siete.

Modelové územie je vyhraničené hranicami katastra pôvodnej Myjavy (tzv. „veľkej Myjavy“), ktoré mala ešte v prvej polovici nášho storočia. Potom sa z jej katastra, ako uvádzame nižšie, vyčlenili niektoré obce. V roku 1980 bola k mestu Myjava pričlenená obec Turá Lúka. Nakoľko sa v súčasnosti jej štatistické údaje nevedú samostatne, ale v rámci Myjavy, museli sme k Myjave pričleniť aj pôvodne samostatnú Turú Lúku.

1. Vznik Myjavy

Dedinu Myjava založilo čachtické panstvo v roku 1586. Pôvodná dedina vznikla na území dnešnej Starej Myjavy, kde boli v tých časoch ešte lesy. Na Starej Myjave bol postavený

Doc. RNDr. Viliam LAUKO, Csc.

*Katedra regionálnej geografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina I, 842 15 Bratislava*

aj najstarší kostol. Samotný názov Stará Myjava svedčí o tom, že tu bola staršia dedina Myjava (Varsík, B., 1985).

Podľa súpisu Nitrianskej stolice z r. 1598 mala Myjava 99 domov. Myjava sa po založení rýchle zaľudňovala. Zásľuhu na tom malo obyvateľstvo ktoré sa sťahovalo z blízkeho okolia, obyvateľstvo, ktoré utekalo pred Turkami z južného Slovenska a obyvateľstvo valašského pôvodu.

Pôvodne teda vznikla Myjava ako kompaktné sídlo na hornom toku rovnomennej rieky. Pôda v bezprostrednom odľesenom okolí dediny nestačila vyživiť jej obyvateľov, nakoľko značnú časť skultivovanej pôdy zabrali zemepáni pre svoje majere. To podmienilo odľesňovanie a kultivovanie pôdy aj vo vzdialenejších územiach.

2. Kopaničiarska kolonizácia a transformácia priestorového systému osídlenia

Kopaničiari najskôr dochádzali na novokolonizované územia z dediny denne. Neskôr, vzhľadom na značné vzdialenosti, si tam začali budovať dočasné prýbytky na prenocovanie a ustajnenie zvierat. Z nich sa vyvinuli trvalé obydlia a hospodárske dvory. Tak vznikli kopanice, roztratené sídla, odlúčené od materských obcí.

V 17. storočí kopaničiarska kolonizácia prerušovane pokračovala napriek rôznym nepriaznivým okolnostiam (vpád Turkov v roku 1663, Rákocziho povstanie a s ním spojené vyrabovanie a vypálenie). V 18. storočí prichádzali na územie Myjavy aj prenasledovaní protestanti zo susedného moravského Slovákca.

Priestorová štruktúra osídlenia sa v dôsledku kopaničiarskej kolonizácie výrazne zmenila. Okrem pôvodného kompaktného sídla vznikla sieť mnohých malých osamotených usadlostí. Roztratené osídlenie sa rozširovalo aj po toku rieky Myjavy, kde vznikli tzv. dolné kopanice.

Kopanice na juhu, v oblasti dnešných obcí Polianka a Jablonka boli veľmi vzdialené od svojej materskej obce. Pôvodné kopaničiarske centrum sa nachádzalo v nevýhodnej okrajovej polohe na severe regiónu. Preto v roku 1697 začali Myjavčania stavať nový kostol už v novej – dnešnej Myjave. Tá mala vzhľadom k novovzniknutým kopaničiam výhodnú centrálnu polohu na križovatke ciest, vedúcich zo Sobotišťa, Brezovej, Krajného a Moravy. To umožňovalo lepší rozvoj remesiel a celej obce. Tak sa do dnešného mesta Myjava prenieslo nielen cirkevné, ale postupne aj administratívne, remeselné a obchodné centrum. Myjava sa stala hospodárskym centrom, trhovým miestom a mestečkom. Starý kostol s farou na Starej Myjave bol v roku 1711 zbúraný, aby sa zachovala jednota Myjavy tak po stránke administratívnej ako aj cirkevnej a nevyvinuli sa popri sebe dve dediny, ako sa to často stávalo pri iných dedinách líšiacich sa iba prívlastkami: Horná a Dolná, resp. Veľká a Malá, Stará a Nová. Stará Myjava sa stala len kopanicou (B. Varsík, 1985). Nová situácia si teda vyžiadala transformáciu priestorového usporiadania sídiel.

S rozvojom kopaníc i samotného mestečka bol spätý prudký nárast obyvateľstva. S takým nárastom sa možno na Slovensku len zriedkavo stretnúť. Podľa prvého sčítania obyvateľov v Uhorsku v r. 1784 – 1787 mala Myjava 8 333 obyvateľov, z čoho bolo v mestečku 3420 ľudí a zbytok na kopaničiach.

V 19. storočí nastáva spomalenie rastu sídiel i obyvateľstva. Priestorové možnosti boli do značnej miery vyčerpané. Poľnohospodárstvo bolo jednoznačne hlavnou obživou obyvateľ-

stva, avšak pôda už nestačila vyživiť všetko obyvateľstvo. Na jedného obyvateľa pripadalo len štvrt hektára pôdy (Fordinálová, E. 1985). Pomerne rozvinuté remeslá neprerástli do priemyselnej výroby, ktorá sa stávala vedúcou aktivitou vo vyspelých krajinách Európy. Preto koncom 19. storočia (presnejšie podľa zápisov od roku 1890) a v nasledujúcom 20. storočí zasiahla Myjavu vlna vysťahovalectva.

Vysťahovalectvo, epidémie a I. svetová vojna spôsobili spomalenie rozvoja územia, čo sa prejavilo v spomalení rastu a dokonca aj v znižovaní počtu obyvateľov. To trvá až do dvadsiatich rokov nášho letopočtu. Môžeme to sledovať od roku 1869, odkedy sa vedú pravidelné štatistiky.

Tab. 1. *Vývoj počtu obyvateľov Myjavy v rokoch 1869-1950*
Evolution number of inhabitants in Myjava from 1869 to 1950

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950
Myjava	9642	10023	10002	10639	10063	9250	9323	10181

3. Vznik Československa a zmeny administratívneho usporiadania

V období po vzniku Československa, od roku 1920 až po rok 1990 počet obyvateľov Myjavy neustále narastal. Zásľuhu na tom mala najskôr výstavba železnice, ktorá sa začala v roku 1923. Vzhľadom na členitý terén a potrebu stavania tunelov si železnica vyžiadala veľa pracovných síl.

Ďalším zdrojom rozvoja bolo v roku 1937 z obavy pred fašistickým Nemeckom premiestnenie továrne Tauš z Petržalky do Myjavy. Tá sa po vojne pod názvom Slovenská armatúrka Myjava stala najväčšou továrňou regiónu a poskytovala najviac (viššie 5000) pracovných miest pre obyvateľov mesta i jeho zázemia. Po II. svetovej vojne sa v meste rozvinuli i iné výrobné aktivity. V meste sa koncentrovali služby, zdravotníctvo, školstvo a doprava.

Po vzniku Československa bol v roku 1923 v rámci nového správneho členenia utvorený nový okres Myjava. Mesto v tom čase predstavovalo prirodzené hospodárske, cirkevné a administratívne stredisko, ležiace uprostred Myjavskej pahorkatiny.

Do nového okresu patrili okrem Myjavy: Turá Lúka, Kostolné (vtedy spolu s Hrašným), Vaďovce, Višňové, Krajné, Hrachovište, Brezová pod Bradlom (z ktorej sa v roku 1926 znova osamostatnili Košariská), ďalej Krajné a Podkylava. V roku 1949 boli k okresu pričlenené ešte obce Vrbovce a Chvojníca, odčlenená do okresu Nové Mesto nad Váhom bola obec Višňové. Myjava bola okresným mestom až do roku 1960.

4. Vzrast a osamostatnenie kopaníc v 50-tych rokoch

Postupným rozrastaním sa rodiny pôvodný dom a hospodársky dvor na kopaniciach nestačil. Preto z jedného pôvodného majetku a domu delením vzniklo niekoľko majetkov a domov, pri dome starom. Tak vznikla skupinová forma roztratených osád (J. Hromádka, 1943), typická pre Myjavskú pahorkatinu, nesúca obvykle rodové meno majiteľov.

Hneď po II. svetovej vojne štát podporoval malých a stredných roľníkov. To podporilo rozvoj myjavských kopaníc, kde bolo poľnohospodárstvo tradične hlavným zdrojom obživy. Viedlo to k rýchlejšiemu rastu počtu obyvateľov vidieka ako mesta. V 50-tych rokoch počet obyvateľov vidieka vzrastal, kým počet obyvateľov mesta klesal. Aj veľkosť roztratených osád v tomto období vzrastala. Veľa obyvateľov malo v tomto období dvojité zamestnanie. Popri súkromnom roľníctve pracovali aj v priemysle. Do práce dochádzali najmä autobusovou dopravou. Preto sa výstavba domov začala zahusťovať najmä pozdĺž ciest. V týchto miestach sa začali vyvíjať podružné centrá. V nich boli obvykle lokalizované obchody, malotriedna škola, hostinec, prípadne ďalšie služby. Tieto zariadenia často indukovali ešte väčšiu koncentráciu osídlenia a nadobudli charakter menších dedín. Proces vyvrcholil v roku 1955, kedy sa osamostatnili a z pôvodného myjavského chotára vyčlenili obce: Brestovec, Jablonka, Polianka, Poriadie, Rudník a Stará Myjava. Priestorová štruktúra regiónu sa znovu transformovala. Pôvodne jednotný monocentrický región sa rozpadol na polycentrický región s jedným výrazným hlavným jadrom a šiestimi podružnými.

V roku 1960 pri zmene správneho členenia územia Myjava prestala byť okresným mestom. Okrem toho vo vnútri regiónu došlo k značným zmenám. Mechanizácia a kolektivizácia, ktorá prebehla na Myjavskej pahorkatine v polovici 50-tych rokov a skončila v roku 1960, uvoľnila z poľnohospodárstva veľa pracovných síl. Kopanice stratili svoju pôvodnú poľnohospodársku funkciu a nahradili ju prevažne obytnou funkciou. To znovu podmienilo transformáciu. Kopanice a aj ich podružné ústredia začínajú upadať, čo sa prejavuje v poklese počtu obyvateľov. Obyvatelia sa sťahujú do ústredného mesta resp. iných miest Slovenska. Počet obyvateľov mesta na rozdiel od svojho zázemia od roku 1960 do roku 1991 vzrastá. V roku 1980 bola navyše k Myjave pričlenená susedná obec Turá Lúka, ktorá mala v tom čase 2271 obyvateľov.

Tab. 2. Vývoj počtu obyvateľov v rokoch 1950-1997
Evolution number of inhabitants from 1950 to 1997

	1950	1961	1970	1980	1991	1997	Úbytok – Prírastok	% 50-97
Myjava	7709	7555	9227	11668	13135	13444	5735	74%
Brestovec	1162	1673	1613	1336	1086	1013	-149	-13%
Jablonka	586	1032	963	797	639	581	-5	-1%
Polianka	541	699	645	510	442	389	-152	-28%
Poriadie	876	906	885	806	737	716	-160	-18%
Rudník	966	1166	1105	1012	853	844	-122	-13%
Stará Myjava	542	1083	1002	916	781	781	239	44%
Vidiek spolu	4673	6559	6213	5377	4538	4324	-349	-7%
Spolu	12382	14114	14438	17045	17673	17768	5386	43%

5. Transformácia po roku 1990

Hlavné spoločenské a hospodárske zmeny, priniesli pre kopaničiarsky región niekoľko problémov. Hoci reprivatizácia a konkrétne návrat k súkromnému vlastníctvu a súkromnému hospodáreniu je možný, 40 rokov trvajúce družstevníctvo znamenalo prerušenie tradícií a vedomostí vo farmárskom hospodárení. Miestni obyvatelia si okrem toho zvykli na iný štýl života a nemajú dostatočný kapitál na hospodárske budovy, stroje a ďalšie zariadenia. S tým súvisia aj nedostatočné dotácie, ktoré štát poskytuje poľnohospodárstvu. Návrat k pôvodnej tradičnej poľnohospodárskej funkcii kopaníc už možný nie je.

Hlavnú ekonomickú bázu regiónu predstavuje priemysel. Jeho nosným závozom je Slovenská armatúrka Myjava, ktorá však ako podobné závody prežíva v súčasnosti recesiu. Jeho ekonomické problémy sa výrazne premietajú do hospodárskeho a sociálneho života celého regiónu.

Zmrazenie bytovej výstavby v meste Myjava znamená zastavenie imigračných prúdov do mesta, ktoré sem v posledných desaťročiach smerovali z blízkeho, ale i ďalšieho okolia. Nepriaznivá bytová a finančná situácia mladých ľudí, tak ako aj v iných oblastiach Slovenska, znamená menší počet uzatvorených manželstiev, menšiu natalitu a tým aj menší prirodzený prírastok.

Tempo rastu počtu obyvateľov sa v celom regióne od roku 1991 spomalilo a od roku 1995 počet obyvateľov klesá. Základné zmeny ktoré ovplyvňujú celý región nastali predovšetkým v meste Myjava, nakoľko myjavský vidiek a najmä kopanice boli už od roku 1961 depopulačné. Kým za desaťročné obdobia sčítaní sa od roku 1961 počet obyvateľov mesta zvyšoval v rozmedzí 1500-2500 obyvateľov, za 7 rokov od posledného sčítania sa zvýšil len o 309 obyvateľov.

Na druhej strane je zaujímavá skutočnosť, že na myjavskom vidieku sa depopulačné tempo spomalilo. Za posledných 7 rokov stratil myjavský vidiek len 214 obyvateľov, čo je 4,5% počiatočného stavu, kým za obdobie 1961-1991 stratil 2021 obyvateľov, čo je 30%. V prepočte na 7 rokov by to znamenalo 7%.

Tab. 3. Vývoj počtu obyvateľov v rokoch 1991-1997
Evolution number of inhabitants from 1991 to 1997

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Úbytok –	% 91-97
								Prírastok	
Myjava	13135	13212	13255	13249	13476	13455	13444	309	2,4
Brestovec	1086	1062	1045	1037	1012	1029	1013	-73	-6,7
Jablonka	639	631	633	602	596	591	581	-58	-9,1
Polianka	442	432	418	381	397	391	389	-53	-12
Poriadie	737	724	730	748	723	718	716	-21	-2,8
Rudník	853	847	849	871	862	843	844	-9	-1,1

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Úbytok – Prírastok	% 91-97
Stará Myjava	781	759	756	750	749	758	781	0	0
Vidiiek spolu	4538	4455	4431	4389	4339	4330	4324	-214	-4,7
Spolu	17673	17667	17687	17638	17815	17785	17768	95	0,5

Od roku 1992 predstavuje celý región prirodzený úbytok, to znamená, že viac ľudí zomiera, ako sa rodí. V meste bol v rokoch 1991 – 1994 prirodzený prírastok ešte tesne nad nulou, odvtedy však je záporný. Na vidieku je v sledovanom období zaznamenávaný neustále prirodzený úbytok, ktorý v roku 1997 dosiahol najvyššiu hodnotu 7,9%.

Z hľadiska migračného pohybu vidieckeho sídla vykazujú v sledovanom období od roku 1991 neustály úbytok. Mesto Myjava vykazuje s výnimkou roku 1997 malé (8-67 osôb) migračné prírastky.

6. Záver

Spoločenské a hospodárske premeny sa prejavujú v histórii každého územia. Ich prejav na obyvateľstve, sídlach a administratívnom členení sa výrazne odzrkadlil aj v kopaničiarskom regióne Myjavy.

Imigrácia obyvateľstva, utekajúceho pred Turkami a valašská kolonizácia podmienili ohromný rast kopaničiarskych sídiel v 16.-18. storočí. Prejavilo sa to výrazným vzrastom počtu obyvateľov, zmenou priestorovej štruktúry osídlenia (zo sústredného na rozptýlené) a prenesením správneho, cirkevného, remeselného a obchodného strediska do centrálnej polohy územia.

V 19. a začiatkom 20. storočia preľudnenie územia a absencia rozvoja priemyslu spôsobili veľkú emigráciu, ktorá sa prejavila znížením počtu obyvateľov a stagnáciou v rozvoji priestorovej štruktúry.

Vznik Československej republiky, zriadenie Myjávského okresu, výstavba železnice a založenie priemyselného závodu pred II. svetovou vojnou znamenali populačné oživenie. Podpora roľníkov tesne po vojne viedla k vzrastu populácie na vidieku, k odčleneniu a osamostatneniu sa obcí (Brestovec, Jablonka, Polianka, Poriadie, Rudník, Stará Myjava) z pôvodného Myjávského katastra. Došlo tak k zmene priestorového sídelného systému.

Následná kolektívizácia a mechanizácia uvoľnila z poľnohospodárstva veľa pracovných síl. Pôvodná funkcia kopaníc bola zrušená. Viedlo to k vystahovávaniu obyvateľov vidieka a k celkovému poklesu ich počtu. V priestorovej štruktúre územia nadobúdalo význam vzrastajúce mesto Myjava, do ktorého obyvateľstvo chodilo za prácou a službami.

Spoločenské a hospodárske zmeny v 90-tych rokoch zasiahli región Myjavy negatívne. 40 ročné prerušenie tradícií v súkromnom hospodárení, nedostatok kapitálu a mechanizácie neumožňujú návrat k súkromnému spôsobu poľnohospodárstva. Recesia priemyslu, ako hlav-

ného zdroja pracovných síl v regióne znamená zníženie životnej úrovne obyvateľov. Tá spolu s dôsledkami pozastavenej bytovej výstavby znamená zníženie pôrodnosti, prirodzeného prírastku a zvýšenie emigrácie z územia. Región Myjavy sa v tejto situácii stáva depopulačným a to už nielen čo sa týka kopaníc a dedín, ale aj mesta Myjavy, ktorej k oživeniu nepomohlo ani znovuvymenovanie za okresné mesto.

Literatúra:

- DUGÁČEK, M., GÁLIK, J. a kol. (1985): Myjava, Obzor, Bratislava, pp. 491
- DUGÁČEK, M. (1985): Hospodárstvo po roku 1848. In: Dugáček, M., Gálik, J. a kol.: Myjava, Obzor, Bratislava, 194-208.
- HORVÁTH, P. (1979): Vývoj kopaníc a kopaničiarskeho osídlenia v oblasti Myjavskej pahorkatiny do konca 18. storočia, Historické štúdie XXIII, Bratislava, 87-170.
- HROMÁDKA, J. (1943): Všeobecný zemepis Slovenska. Bratislava, pp. 256.
- FORDINÁLOVÁ, E. (1985): Vysťahovalectvo z Myjavy do zámoria. In: Dugáček, M., Gálik, J. a kol.: Myjava, Obzor, Bratislava, 176-191.
- LAUKO, V. (1985): Vývoj a transformácia kopaničiarskeho osídlenia Myjavskej pahorkatiny. Acta FRNUC, Geographica Nr. 25, Bratislava, 35-52.
- LAUKO, V. (1989): Socioekonomický vývoj a charakteristika kopaničiarskeho regiónu Myjavskej pahorkatiny. Acta FRNUC, Geographica Nr. 28, Bratislava, 207-223.
- VARSÍK, B. (1972): Osídlenie Myjavy a Myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia. Zborník UK – Historica, roč. XIII, Bratislava.
- VARSÍK, B. (1985): Myjava do roku 1985. In: Dugáček, M., Gálik, J. a kol.: Myjava, Obzor, Bratislava, 30-118.

TRANSFORMATING CHANGES IN REGION OF DISPERSED SETTLEMENTS IN CASE OF MYJAVA

Viliam LAUKO

Summary

Socioeconomic changes are reflected in history of every area. Very good example is also „clearings“ region Myjava, where it shows population, settlements and administrative divide.

Immigration inhabitants running out for Turkes and shepherd colonization caused huge growth of dispersed settlements in 16-18 century. Conclusion was strong increasing number of inhabitants, changing spatial structure of settlement (from concentrated to dispersed). Direct, church, trade and market functions was removed to the town Myjava, which was based in centrum of territory.

Overpopulation and missing development of industry in 19 and begining of 20 century deserved big emigration. It showed decrease number of inhabitants and stagnation evolution of spatial structure.

Rise Czechoslovak republik, establish district Myjava, building railway and begining industry factory before second world war meaned population reaction. Peasants support nearly after the war helped to grow population on countryside and separate a villages (Brestovec, Jablonka, Polianka, Poriadie, Rudník, Stará Myjava) from origin town border of Myjava. That's why spatial system of settlements was changed.

From following collectivization and mechanization a lot of labours leaved agriculture. Origin function „clearings“ was stopped, it led to imigration inhabitants from countryside and generally decreaing their number. Rising town Myjava became an important place in spatial structure of territory, where people came for work and services.

Social and economic changes in 90-ties had a negative impact for region Myjava. Stop the traditions for 40 years in private economy and farming, missing capital and mechanization put a barrier for private way of agriculture. Recession of industry as main source labours in region mean falling life standart. Together with consequences of stopped building block of flats cause decrease natality, population growth and increase emigration from the area. In this situation Myjava's region is becoming depopulated. It concerns not only „clearings“ and villages, but also town Myjava, where for refresh didn't help to establish Myjava as district town again.

Recenzent: Doc. RNDr. Zdenko Hochmuth, CSc.

PROBLÉMY ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU V REGIÓNE PODUNAJSKO

Jozef MINKA

Abstract

This contribution analyses problems of Podunajsko Region from the view of travelling development by SWOT analyse aplicating with a respect to specification of Weaknesses, Threats in entrepreneurship and identification of Opportunities for the travelling development in this region.

Key words: *Weaknesses, Threats, Opportunities*

Úvod a expozícia problému

Cestovný ruch sa stal po roku 1989 jedným z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich odvetví slovenskej ekonomiky. Odstránenie „železnej opony“, otvorenie hraníc smerom k vyspelým krajinám západnej Európy i ostatného sveta a rozvoj súkromného podnikania výraznou mierou podmienili rýchly nárast počtu zahraničných turistov. Ak napríklad v roku 1993 navštívilo SR 1,29 milióna zahraničných návštevníkov, v roku 1997 to už bolo 3,12 milióna návštevníkov. Zvýšený záujem o Slovensko sa v tomto období výrazne odrazil i v náraste devízových príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu, čo je pre transformujúcu sa ekonomiku postkomunistického štátu nesporne mimoriadnym prínosom.

Mgr. Jozef MINKA

*Katedra fyzickej geografie a geoekológie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava*

Slovensko po roku 1989 v podstatnej miere ťažilo z extenzívneho rozvoja cestovného ruchu. Využíval sa potenciál efektu otvorených hraníc a záujmu zahraničných návštevníkov o novovzniknutú krajinu v srdci Európy. Za 9 rokov sa však v dostatočnej miere nepodarilo vybudovať atraktívny turistický imidž krajiny. Jednou z výnimočných a pozoruhodných oblastí SR, ktorá má predpoklady na zvýraznenie pomerne slabého imidžu našej krajiny z aspektu cieľového miesta cestovného ruchu je región Podunajsko. Polohou, geologickou stavbou, formami georeliéfu, unikátnou flórou a faunou, množstvom geotermálnych prameňov, existenciou pomerne veľkého počtu kultúrno-historických pozoruhodností a dostatočnou kapacitou solídnych ubytovacích a stravovacích zariadení predstavuje perspektívnu oblasť pre rozvoj cestovného ruchu.

Cieľom príspevku je analýza problémov regiónu Podunajsko z aspektu rozvoja cestovného ruchu aplikáciou metódy SWOT analýzy so zreteľom **na konkretizáciu slabých stránok (Weaknesses), možných hrozieb či rizík v podnikaní (Threats)**, ktoré primárne indikujú problémy rozvoja regiónu zo spomenutého aspektu a zároveň načrtnutie **hlavných príležitostí (Opportunities)** pre rozvoj cestovného ruchu v regióne.

Región Podunajsko

V súčasnosti prakticky neexistuje žiadne univerzálne vymedzenie regiónu Podunajsko a akékoľvek definovanie územia predmetného regiónu je spravidla v kompetencii autora s prihliadnutím k charakteru sledovaného problému.

Prevažná časť mnou definovaného regiónu Podunajsko je súčasťou subprovincie Malá dunajská kotlina, krajinnej oblasti Podunajská nížina a v rámci nej dvoch krajinných celkov Podunajská rovina a Podunajská pahorkatina. Menšiu východnú časť zaberá Burda ako súčasť Matransko-slanskej oblasti. V zmysle územno-správneho členenia SR patrí predmetný región do okresov Bratislava II, Senec, Dunajská Streda, Komárno a Nové Zámky.

S a SZ hranicu regiónu predstavuje Malý Dunaj až po ústie do Váhu pri Kolárove. Hranica ďalej prebieha po línii Nesvady-Bajč-Pribeta-Rúbaň-Jablonec (272 m.n.m.)-Bruty-Bíňa-ústie ramena kanála Perec do rieky Hron. Odtiaľ pokračuje k obci Sikenička, na vrch Bôbovec (230 m.n.m.) a sev. okrajom Malých Kosíh k rieke Ipeľ. Vých. hranicu predstavuje Ipeľ od Malých Kosíh po ústie do Dunaja. J, JZ a Z hranicu tvorí koryto Dunaja až po miesto, kde sa od neho oddeľuje Malý Dunaj. Najvyšší bod regiónu predstavuje nepomenovaný vrch s výškou 395 m.n.m. nachádzajúci sa v Burde. Najnižšie miesto s nadmorskou výškou 106 m.n.m. je situované v bezprostrednej blízkosti ústia rieky Hron do Dunaja.

Slabé stránky (Weaknesses) regiónu z aspektu rozvoja cestovného ruchu

- nedostatočná (ba priam nulová) propagácia prakticky všetkých prírodných a kultúrno-historických pozoruhodností (nedostatok informačných materiálov s kvalitným komentárom, absencia siete informačných stredísk a kancelárií poskytujúcich informácie nielen o ubytovaní a stravovaní) a len o trochu lepšia ponuka návštev kultúrno-spoločenských a športových podujatí
- neznalosť resp. žiaľostne slabá informovanosť miestneho obyvateľstva o atraktivitách a pozoruhodnostiach miestnej krajiny (v niektorých prípadoch možno doslova hovoriť o istom stupni analfabetizmu vo vzťahu k okolitej krajine), chýba tiež značenie prístupových ciest k lokalitám a v niektorých prípadoch aj jazyková bariéra

- zanedbanosť prevažnej väčšiny stavebných a technických pamiatok i pamiatok ľudovej architektúry súvisiaca v prevažnej miere so zmenou účelu ich funkcie (napr. renesančný kaštieľ zo 17. storočia v Gabčíkove – domov dôchodcov), príp. nedostatkom finančných prostriedkov na ich obnovu (v štátnom rozpočte či rozpočtoch samospráv), tiež ich bezprostredného okolia, mnohokrát v podobe nesmierne vzácných historických parkov a záhrad (neaplikovanie ani základných spôsobov údržby viedlo k zmenám vo väčšine nesmierne vzácného druhového zloženia – predovšetkým zástupcov flóry)
- malá (slabá) aktivita existujúcich cestovných kancelárií v oblasti aktívneho cestovného ruchu v regióne. Súvisí s tým nedostatočná, prakticky žiadna ponuka atraktivít pre mimo-sezónny cestovný ruch v predmetnom regióne, čo však v konečnom dôsledku neprinesie očakávaný efekt vedúci k zmene foriem krátkodobého cestovného ruchu v prospech dlhodobého (a to počas celého roka)
- slabé využitie regiónu ako cieľového miesta v cestovnom ruchu vzhľadom k existujúcemu potenciálu (chýbajúci generel rozvoja cestovného ruchu v regióne)
- nedostatočné využitie potenciálnych možností špecifík jednotlivých častí regiónu (napr. mestský a poznávací turizmus v Komárne atď.)
- prakticky žiadne zastúpenie obcí resp. mikroregiónov z regiónu Podunajsko v programoch a projektoch realizovaných orgánmi štátnej správy (MŽP SR, MPH SR – Program obnovy dediny) či nadáciami (nadácia Návraty ku krajine) v dôsledku určitého klientelizmu a protekcionárstva a tiež v mizivej osvetovej činnosti spomínaných subjektov
- absencia požičovní pre potreby cykloturistiky, vodných športov, vidieckej turistiky atď.
- neexistencia zariadení postavených v štýle tradičných stavieb reprezentujúcich zvyky a osobitosti regiónu s použitím drevených prvkov, škridľových striech, tzv. „kolovej architektúry“ tiež s typickou gastronómiou.

V širšom kontexte možno za slabé stránky regiónu z aspektu rozvoja cestovného ruchu pokladať:

- nedostatočné legislatívne zázemie pre oblasť cestovného ruchu (absencia zákona o cestovnom ruchu, resp. turizme)
- vysoká daňová zaťaženosť subjektov poskytujúcich služby v cestovnom ruchu (25%)
- absencia komplexnej reformy verejnej správy, pripravovanej už od roku 1990, ktorá rieši tzv. duálny model t.j. dve rovnoprávne, nezávislé, ale spolupracujúce zložky verejnej správy (samosprávu a štátnu správu), neumožňuje znížiť výdaje na verejnú administratívu, nestabilizuje pravidlá financovania, neznižuje mieru prerozdeľovania verejných financií, neumožňuje, aby občan dostal za svoje dane omnoho kvalitnejšie verejné služby aj z pohľadu rôznych foriem cestovného ruchu, pod gestorstvom samospráv (analytici spoločnosti MESA resp. sociológovia hovoria o istej forme tyranie vzhľadom k tomu, že „politické strany v NR SR rozhodujú v súčasnosti o 91 % daní a pomocou nich vnucujú občanom ich nie vždy adekvátnu predstavu ako má vyzeráť krajina“)
- neexistencia v Programovom vyhlásení 1994 vládou avizovanej „agentúry pre podporu propagácie a marketingu Slovenska s cieľom ponuky Slovenska ako atraktívnej oblasti cestovného ruchu“. Existuje síce Slovenská informačná agentúra, no tá je známa žiaľostne slabými aktivitami ohľadom propagácie Slovenska či už ako celku alebo jeho jednotlivých regiónov.

Zaujímavou skutočnosťou je tiež fakt, že Slovenská agentúra pre cestovný ruch (SACR) zabezpečujúca štátnu propagáciu SR dostala v roku 1998 45 miliónov Sk, čo je 13 miliónov Sk menej ako v roku 1997, hoci očakávala balík o niekoľko miliónov väčší. Uvedené množstvo finančných prostriedkov nestačí ani na obsadenie kľúčových veľtrhov cestovného ruchu a tým sa informácie o Slovensku a jeho regiónoch nemajú šancu dostať k najdôležitejšej cieľovej skupine-medzinárodným touroperátorom a potenciálnej cestovateľskej verejnosti. Pre porovnanie Česká centrála cestovného ruchu dostala na minulý rok 84 miliónov Kč, no vzhľadom k tomu že má aj iné príjmy (napr. prenájom budov) konečná suma sa odhaduje na dvojnásobnú. Rakúšania vynakladajú ročne na štátnu propagáciu cca 400 miliónov ATS, Francúzi dali vlni do reklamy 370 miliónov FRF a Nemci 51 miliónov DEM. Podľa informácií z iných európskych štátov, kde si uvedomujú prínos turistiky, výdaje na propagáciu štátu ako celku neklesajú, a ak sa niekde podiel štátom vynakladaných prostriedkov znižuje, zároveň fungujú účinné páky ako zvyšovať finančnú ale aj celkovú zainteresovanosť privátnej sféry v spominatej oblasti (RUNDESOVÁ, 1998).

Možné hrozby či riziká v podnikaní (Threats) z aspektu rozvoja cestovného ruchu v regióne

- neriešenie a ďalšie odsúvanie dopravných problémov vo väzbe na budovanie obchvatov miest a dedín ležiacich na hlavných dopravných ťahoch a zanedbanie odstraňovania kolíznych miest na týchto komunikáciách, čo zhoršuje dostupnosť na mnohé miesta v regióne a v niektorých prípadoch dokonca odrádza potenciálnych návštevníkov od návštevy niektorých zaujímavostí
- obmedzený rozvoj kvalitnej siete ubytovacích a stravovacích zariadení a ďalších služieb potrebných pre účastníkov cestovného ruchu v súvislosti s už spomínanou vysokou daňovou zaťaženosťou subjektov a nedostatočným legislatívnym zázemím
- lepší rozvoj podmienok pre zdokonaľovanie cestovného ruchu v iných regiónoch Slovenska či okolitých štátov s porovnateľným potenciálom
- zanedbanie serióznej, cieľavedomej a predovšetkým stálej propagácie výhod, predností a podmienok realizácie rôznych foriem cestovného ruchu práve v regióne Podunajsko
- rozpor medzi skutočnou kvalitou poskytovaných služieb a predstavou účastníkov cestovného ruchu, ktorá môže vzniknúť reklamnou a propagačnou činnosťou neseriózneho charakteru
- kolízia záujmov medzi ochranou prírody a podnikateľskými subjektami v oblasti cestovného ruchu v názoroch na optimálne využitie chránených území (CHKO Dunajské luhy príp. ostatné maloplošné chránené územia)
- neujasnené vlastnícke vzťahy vo využívaní objektov pre potreby cestovného ruchu

Hlavné príležitosti (Opportunities) pre rozvoj cestovného ruchu v regióne

- kvalitná príprava a realizácia konkrétnych programov pre domácich a zahraničných turistov a ich premyslená propagácia, pričom existujúca forma propagácie musí byť nahradená sústredenou razantnou formou moderného reklamného prístupu (vybudovanie komplexného marketingového informačného systému)
- efektívnejšia spolupráca existujúcich cestovných kancelárií s bratislavskými zariadeniami cestovného ruchu a sprostredkovateľskými subjektami v oblasti ponuky regiónu a jeho

- propagácie (v prevažnej väčšine cestovných kancelárií nachádzajúcich sa v regióne absente čo i nepatrná ponuka pobytovo-poznávacích zájazdov v rámci Podunajska)
- zvýšenie atraktívnosti expozícií na výstavách a veľtrhoch pre lepšiu propagáciu miest a obcí regiónu i regiónu ako celku (žiadala by sa aktívna participácia existujúcich regionálnych združení v tejto oblasti – Regionálne združenie miest a obcí Žitného ostrova a Regionálne združenie Podunajsko)
 - preferovanie individuálnej turistiky, no v niektorých oblastiach regiónu rozvoj cieľovo zameranej (špecializovanej) turistiky – Burda, CHKO Dunajské luhy (z dôvodu lepšieho poznania a tiež ochrany niektorých nesmierne vzácnych biotopov)
 - zapojenie súkromných podnikateľských subjektov do koncepcie propagácie a rozvoja cestovného ruchu v území
 - využitie odborného zázemia vysokých škôl, ústavov v Bratislave (Univerzita Komenského, STU, EU) a kultúrnych zariadení pre rozvoj kongresovej turistiky (usporadovávanie odborných stretnutí, seminárov, kongresov a konferencií)
 - príprava a realizácia vytýčenia domácich cyklistických trás v nadväznosti na medzinárodnú dunajskú cyklistickú cestu a rozvoj víkendovej pešej turistiky predovšetkým v oblasti Burdy
 - využitie mimoriadnej šance pre rozvoj vodných športov a pobytovej rekreácie pri vode v súvislosti s VD Gabčíkovo (okolie Čuňova, Gabčíkova a Šamorína – 8 rekreačno-sportových areálov, ktoré by mali byť v blízkej budúcnosti vybudované Vodohospodárskou výstavbou š.p.)
 - využitie mestského zázemia a vysokej úrovne kultúrno-spoločenského života pre mestský turizmus v Komárne v súvislosti s možnosťou návštevy veľkého množstva historických pamiatok a spoločenských podujatí (festivaly, veľtrhy, výstavy, sympóziá, atď)
 - zväziť možnosti poskytované legislatívou v oblasti organizovania archeologických vykopávk pre amatérskych archeológov príp. pre špecializované pracoviská zo zahraničia a zahraničné univerzity v okolí Iže, Svätého Petra, Mužle, Kravian nad Dunajom a Bíne
 - využitie rezerv v poskytovaní kúpeľnej starostlivosti a to v symbióze medicíny a turizmu, čo by mohlo prispieť k novej forme uspokojovania potrieb kúpeľných hostí (ide jednak o dokonalé technické vybavenie, vysokú kvalitu práce odborných lekárskejších pracovníkov, ale predovšetkým rozšírenie ponuky voľnočasových aktivít a služieb spojených s voľným časom. Môže ísť o aktivity športové – člnkovanie, bicyklovanie alebo aktivity kultúrno-poznávacieho charakteru – poznávacie výlety zamerané na návštevu kultúrnych pamiatok, atď.)
 - v súlade s „Celoslovenskou koncepciou prepojenia agroturistických aktivít s cieľom účelového využitia osvetovokultúrnych aktivít a odborných skúseností remeselných výrobcov spojený s predajom umelecko-remeselných výrobkov“, „Programom obnovy dediny“, ktorého aktualizáciu vláda SR prijala v roku 1997 a ktorého realizácia sa uskutočňuje pod gesciou MŽP SR v spolupráci s MPH SR (spomenuté ministerstvá v roku 1998 z prisľúbených 30 mil Sk nedostali ani korunu), využitím dotačného titulu „Doplňkové činnosti v poľnohospodárstve vrátane rozvoja turistiky a osídlenia krajiny“ v spolupráci s Agentúrou pre rozvoj vidieka a Slovenským zväzom vidieckeho turizmu a agroturizmu využiť vysoký potenciál predmetného regiónu pre rozvoj vidieckej turistiky a agroturistiky

Záver

Strategické zámery perspektívneho rozvoja regiónu Podunajsko aj s akcentom na primárnu ponuku významných prírodných a kultúrno-historických atraktivít, by sa mali zamerať na zmenu štruktúry návštevnosti v prospech pobytového, teda dlhodobého cestovného ruchu. Žiaducu zmenu v tomto smere, najmä však jej reálnosť možno zdôvodniť aj veľkým záujmom zahraničných návštevníkov Slovenska o také druhy turizmu, ktoré môže práve tento región v súčasnosti a ešte s väčšou perspektívou v budúcnosti ponúknuť. Ide najmä o pobyty pri vode, vidiecku turistiku, využívanie termálnych prameňov a liečivých kúpeľov, ale aj ďalšie druhy turizmu v súvislosti s efektívnym prepojením na Bratislavu, Komárno a iné mestá regiónu.

Záverom možno konštatovať, že potenciálne možnosti rozvoja cestovného ruchu v regióne Podunajsko sú vzhľadom k množstvu prírodných a kultúrno-historických pozoruhodností naozaj veľké. Ak teda mnohé z vymenovávaných problémov v rozvoji cestovného ruchu v regióne Podunajsko súvisia s transformačným procesom našej ekonomiky ktorý je iba v začiatkoch, vrátane štrukturálnych zmien v cestovnom ruchu, je nesmierne dôležité aby postupoval správnym smerom a čo najrýchlejšie v záujme dobrej propagácie existujúcich prírodných a kultúrno-historických atraktivít (nielen tohto regiónu) doma ale aj v zahraničí.

Literatúra:

- HAVRLANT, M. (1997): Analýza potenciálu území z hľadiska rozvoje cestovného ruchu. Zborník urbánne a krajinné štúdie Nr.2. FPU, ITHM, Architektonický ateliér Archus, Prešov.
- KOL. AUTOROV (1994), Podunajsko. Regionálny sprievodca, ETIK Bratislava.
- MINKA, J. (1997): Hodnotenie predpokladov regiónu Podunajsko pre tvorbu náučných chodníkov. Diplomová práca. Archív Katedry ekososológie a fyziotaktiky PRIF UK, Bratislava.
- MÜLLER, L. – MÜLLEROVÁ, M. (1997): Možnosti rozvoje cestovného ruchu ve městě Ostravě a okolí. Zborník urbánne a krajinné štúdie Nr. 2. FPU, ITHM, Architektonický ateliér Archus, Prešov.
- RUNDESOVÁ, T. (1998): Cestovný ruch naďalej populšskou. Denník Sme, 5.5. 1998.

PROBLEMS OF THE PODUNAJSKO REGION DEVELOPMENT FROM THE ASPECT OF TRAVELLING

Jozef MINKA

Summary

After 1989 Slovakia profited from the extensive development of travelling to the great extent. Mainly the potential of the „open“ borders effect and the interest of foreing visitors in newly originated country in Europe. But in the last years Slovakia didn't succeed developing tourist attractive image of the country. One of the exceptional and remartable areas of the Slovak Republic is Podunajsko Region, which has an excelent opportunities for strengthening

of the relatively weak image of our country from the aspect of the destination. This region with a respect to the situation, geological and georelief condition, unique fauna and flora, number of thermal springs, existence of the large amount of the cultural and historical sites and the sufficient capacity of suitable accomodation and board facilities represents perspective area for the travelling and tourism development.

This contribution analyses problems of Podunajsko Region from the view of travelling development by SWOT analyse aplicating with a respect to specification of **Weaknesses**, **Threats** in entrepreneurship and identification of **Opportunities** for the travelling development in this region.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

ZVOLEN – PROBLÉMY ROZVOJA A TRANSFORMAČNÝ PROCES

Eudovít SLUKA

Abstract

The aim of the presentation is a brief characterisation of the partial transformation processes that led to the change of the functional exploitation of the central urban zone of the city of Zvolen. The main mechanisms that have influenced the change in the inner structure of the city after 1989 were small privatisation, restitution, and the privatisation of other real estates belonging to the city. It has manifested itself in the extensive process of commercialization and the change of the physical environment of the city centre

Key words: *privatisation – restitution – commercialization – Central business district*

Obdobie prechodu od centrálne plánovaného systému na trhový ekonomický systém sa skladá z nepreberného množstva transformačných procesov. Na Slovensku sa transformačné procesy (do roku 1993 ešte ako súčasť ČSFR) od samého začiatku orientovali na sociálno ekonomickú sféru našej spoločnosti. Základnými elementami socio-ekonomických štruktúr sú mestá. Práve mestá sú priestorovými celkami, v ktorých sa urbanizačné procesy a v širšom zmysle i socio-ekonomické javy a procesy odohrávajú koncentrovane a mimoriadne intenzívne na relatívne malej ploche [3], teda dochádza tu i k veľmi výrazným prejavom transformačných procesov.

Priebeh a charakteristiku čiastkových transformačných procesov som sa pokúsil načrtnúť na konkrétnom príklade – meste Zvolen. Zvolen – druhé najväčšie mesto bansko-bystrického kraja svojimi demografickými, sociálno-ekonomickými, spoločenskými a kultúrnymi ukazovateľmi predstavuje významný prvok vo funkčno-priestorovej štruktúre miest Slovenska.

V tomto príspevku som sa zamerlal na charakteristiku zmien v najvnútornejšej časti mesta – Centrálnej mestskej zóne (CMZ), alebo Central bussines district (CBD). Centrálna mestská zóna mesta Zvolen je ohraničená na severe ulicami V.P. Tótha a L. Kubányho, na západe ulicou

Mgr. Eudovít SLUKA

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

M. R. Štefánika, na juhu ulicou T.G. Masaryka a na východe ju ohraničuje ulica Bystrický rad. CMZ je tou časťou mesta, ktorá za posledné roky prešla najväčšími zmenami, hlavne procesom revitalizácie fyzického prostredia, ktorá je tesne zviazaná so zmenami funkčného využitia. K zmene mohlo dôjsť najmä vďaka deregulácii vplyvu štátu, ktorej hlavnými mechanizmami sa stali liberalizácia cien a privatizácia (v minulom režime predovšetkým prostredníctvom štátneho vlastníctva a regulácie cien uplatňoval štát svoj vplyv). Medzi najvýznamnejšie procesy privatizácie prejavujúce sa vo vnútornom prostredí mesta patria malá privatizácia, reštitúcie a privatizácia ostatných nehnuteľností vo vlastníctve mesta [4].

Prostredníctvom malej privatizácie došlo k presunu vlastníckych práv a práv prenájmu vzťahujúcich sa k drobným prevádzkam (reštaurácie a hotely, služby, maloobchod, dielne a malé výrobné prevádzky) zo štátu na súkromné subjekty. V rámci malej privatizácie bolo celkovo v roku 1992 v celom meste vydražených 141 prevádzkových jednotiek v celkovej hodnote 165 772 870 Kčs, z čoho bolo približne 40 % lokalizovaných v CMZ. Ak vezmeme do úvahy mesto ako celok, tak z hľadiska štruktúry a počtu najviac vydražených prevádzkových jednotiek (31) patrilo službovým zariadeniam (dominovali služby ako kaderníctvo, holičstvo, čistiarne, opravovne), nasledovali obchodné zariadenia a predajne (28), stravovacie a doplnkové zariadenia (27 – reštaurácie, jedálne, bufety, výčapy piva, lahôdky), predajne potravín (25) a zvyšok tvorili najmä predajne mäsa a údenín, ovocia a zeleniny, hydiny a zveriny atď.. Malá privatizácia predstavovala veľmi rýchly prevod vlastníckych a nájomných práv na súkromné subjekty, ktorý umožnil okamžitý rozbeh drobného súkromného podnikania. Základným aspektom, ktorý zaistil úspech malej privatizácie, bolo poskytnutie potrebného materiálneho zázemia (najmä priestor) pre rozvoj drobného podnikania. Zlé hospodárske výsledky v období rokov 1991 – 1994 podmienili likvidáciu rozličných prevádzok a podnikov v meste. Mesto riešilo túto neradosnú situáciu rekonštrukciou objektov, predajom resp. opätovným predajom a prenájomom nehnuteľností. V rokoch 1991 – 1994 bol predaný majetok mesta v hodnote 71,83 mil. Sk, výnosy z majetku a činnosti mesta za rovnaké obdobie dosiahli 27,857 mil. Sk [2].

Celkovo možno konštatovať, že malá privatizácia predstavovala jeden z najvýznamnejších podnetov k transformácii oblasti maloobchodu a služieb.

Ďalším procesom, ktorý ovplyvnil premenu CMZ bola reštitúcia. V rámci reštitúcií dochádzalo k navracaniu pozemkov, obytných domov, budov využívaných ku komerčným účelom a továrenských objektov, čím sa uskutočňoval pomerne masívny presun domov, nehnuteľností a pozemkov do súkromného vlastníctva. Noví vlastníci mohli od okamihu navrátenia s majetkom voľne disponovať a previesť jeho vlastníctvo na inú (fyzickú a právnickú) osobu. Došlo k rapídnejmu zvýšeniu ponuky objektov na vznikajúcom trhu s nehnuteľnosťami a reštituované objekty rýchlo menili svojich vlastníkov. Reštitúcie sú považované za najvýznamnejší podnet rozvoja trhu s nehnuteľnosťami [4].

Tieto čiastkové podnety (malá privatizácia, reštitúcie) smerovali k vyššie spomenutým zmenám funkčného využitia CMZ. Jednou z takých zmien je komercionalizácia. V procese komercionalizácie došlo k nahradeniu nekomerčných funkcií (najmä bývania) funkciami komerčnými (kancelárie, obchod). K tomuto procesu došlo buď priamym nahradením nekomerčného využitia objektu aktivitami komerčnými, alebo výstavbou nových komerčných

objektov na nevyužitých plochách (ide o proces intenzifikácie, ktorá sa nemá chápať iba ako zahusťovanie zástavby, ale zároveň poskytuje možnosť efektívnejšie využiť nefunkčné, menej hodnotné, provizórne a neadekvátne využívané priestory) [3]. V oboch prípadoch došlo k zvýšeniu absolútneho a relatívneho podielu komerčných plôch. Priestory slúžiace výhradne bývaniu sa nachádzajú len v okrajových častiach CMZ. Jadrom CMZ je námestie SNP, ktoré je procesom komercionalizácie ovplyvnené najviac. Najrýchlejším rozvojom prešla maloobchodná sféra, najmä čo sa týka reštrukturalizácie ponúkaného sortimentu tovaru. Znížil sa počet potravinárskych predajní a predajní lacnejšieho tovaru, ktoré sú vytlačané do okrajových polôh. Rovnako sa znížil počet stravovacích zariadení (najmä cenovo prístupných), keď mnohé z nich boli zlikvidované bez akejkoľvek náhrady. Tieto boli nahradené luxusnými reštauráciami a zariadeniami rýchleho občerstvenia, často i nadnárodných spoločností (napr. Copaline).

Najdôležitejším procesom, ktorý ovplyvnil vývoj a charakter centra mesta bola výstavba nových a rekonštrukcia pôvodných budov pre obchodné administratívne centrá a najmä pre finančné inštitúcie, ktoré vkladali prostriedky do rekonštrukcií budov na pobočky bánk, poisťovní a investičných fondov. Rekonštrukcia domov na administratívne centrá spôsobila pokles trvale bývajúcего obyvateľstva v centre mesta. Fyzická a funkčná zmena pôvodných nájomných domov bola umožnená už vyššie spomínanými reštitúciami. Veľa reštituentov objekty predalo inštitucionálnym investorom. Novým vlastníkom a investorom rekonštrukcií sa v mnohých prípadoch podarilo vysťahovať nájomníkov do náhradného bývania a previesť domy z bytového na nebytové využitie. Následná rekonštrukcia umožnila zvýšiť príjmy z prenájmu objektu [4].

V súčasnosti proces komercionalizácie a s ním spojené aktivity vyrazajú z polyfunkčnej CMZ dvoma smermi. Na sever ulicou Duklianskych hrdinov a na východ ulicou J. Švermu, čím dochádza k ďalšiemu zmiešaniu obytných funkcií s funkciami občianskej vybavenosti a následne k vytváraniu polyfunkčných areálov, ktoré sa v meste stávajú čoraz rozšírenejšími.

CMZ a najmä jej jadro – námestie SNP prekonáva v poslednom období výraznú zmenu – mení sa na „city“, čo dokumentuje aj skutočnosť, že po 18 – tej hodine sa život z tejto časti mesta vytráca, a to vzhľadom na spomínané aktivity (obchody, banky, poisťovne), ktoré sú sústredené v centrálnej zóne. Snahou mesta, nie vždy reálnou vzhľadom na záujmy majiteľov, nájomcov a prenajímateľov priestorov a budov, je oživiť námestie a pritiahnúť tu aktivity a investorov, ktorí by napomohli premene ulíc, aby sa viac stali sociálnym priestorom, nielen cestou. Takisto, čo sa týka obchodu a služieb, dochádza v centre mesta k prejavom živelnosti. Mesto resp. mestský úrad však nemá možnosť ovplyvňovať štruktúru službovej resp. obchodnej siete na území mesta. V súčasnosti je zriaďovateľ novej prevádzky alebo osoba výrazne meniaci sortiment povinná zmenu nahlásiť mestskému úradu, ktorý má možnosť sa ku zmene vyjadriť, ale ovplyvniť ju môže len vo výnimočných prípadoch (pozn. v prvej fáze transformácie boli priame rozhodovacie právomoci orgánov verejnej správy zrušené; v minulosti mali bývalé národné výbory možnosť rozhodovať o lokalizácii obchodov, reštaurácií, službových prevádzok atď. v určitom objekte vo vybranej lokalite; v niektorých krajinách – Holandsko, Kanada majú miestne úrady právomoci, ktorými priamo ovplyvňujú rozmiestnenie služieb, reštaurácií a obchodov v centre mesta) [4].

Tomu, aby sa ulice skutočne mohli stať viac sociálnym priestorom, by napomohlo úplné vyriešenie dopravného systému v CMZ. V minulosti sa hlavnými problémami javili: vysoká dopravná preťaženosť centra, zlá kvalita ovzdušia, nedostatok parkovacích miest a neriešený problém pobytu cyklistov. V transformujúcich sa podmienkach sa mesto snažilo za pochodu vyriešiť tieto nedostatky, čo sa dodnes zčasti podarilo. Dobudovaním vonkajšieho dopravného okruhu Zvolen-Pustý Hrad-Neresnica došlo k odľahčeniu východo – západného prietahu popod zámok (ul. T.G. Masaryka), čím bola automobilová doprava podstatne odklonená od CMZ. Zároveň došlo k zlepšeniu kvality ovzdušia v centre mesta. K ešte k výraznejšiemu zlepšeniu kvality ovzdušia dôjde po ukončení elektrifikácie železničnej trate Zvolen – Banská Bystrica a po jej prebudovaní na vyššie jazdné rýchlosti (rýchlodráha), keďže táto trať prechádzajúca východnou časťou CMZ (ul. Bystrický rad) najmä hlukom a exhalátmi negatívne vplývala na životné prostredie. Takmer úplne sa podarilo vyriešiť problém parkovísk. V súčasnosti mesto Zvolen disponuje parkoviskami o ploche 40 000 m² (3 150 parkovacích miest). Na námestí SNP bolo zrušené veľkokapacitné parkovisko a bolo vybudovaných niekoľko menších záchytných parkovísk v okrajových častiach CMZ a jedno veľké parkovisko pri kine MIER na severnom okraji zóny. Naďalej však v centre ostalo niekoľko menších parkovísk a akútnym ostáva aj problém voľného parkovania. Najväčším dopravným problémom naďalej ostáva mestská hromadná doprava. Centrum mesta je miestom najväčšej kumulácieestskej hromadnej dopravy a zatiaľ jediným pozitívom je skutočnosť, že sa ako palivo v dopravných prostriedkoch MHD začal používať zemný plyn. Napomôcť vyriešeniu tohto problému by mala realizácia premeny námestia SNP na pešiu zónu (dnes v meste existujú dve pešie zóny na uliciach Trhová a Sládkovičova). Vytvorením pešej zóny na nám. SNP by sa z východnej časti námestia úplne vylúčili linky MHD a v západnej časti námestia by sa hromadná doprava realizovala formou city busu. Vyriešil by sa i problém voľného parkovania, ktoré by malo byť zachytávané ďalšími záchytnými parkoviskami. Na nám. SNP resp. pešej zóne je predpoklad len pre dopravu viazanú na zásobovanie a na iné aktivity priamo na pešej zóne – banky, obchody, hotely, divadlo a pod.. Vyriešením týchto problémov sa vytvoria predpoklady a možnosti pre polyfunkčné a plnohodnotné využitie centra mesta, zabezpečí sa koexistencia historických daností, kultúrno spoločenských, gastronomických, dopravných či oddychových zariadení bez rušivého vplyvu dopravy – centrum sa stane živým organizmom [1].

Cez rad pozitívnych zmien a prínosov proces transformácie mesta na nové spoločenské podmienky naďalej prebieha a nie je ukončený.

Literatúra:

1. ESTING s.r.o., 1997: Návrh urbanisticko – architektonickej štúdie Námestia SNP vo Zvolene.
2. MsÚ Zvolen, 1996: Správa o činnosti mesta Zvolen za rok 1995.
3. RADVÁNI, P., 1989: Mesto a jeho racionálna priestorová organizácia. Geografický časopis 41, 3. SAV Bratislava, s. 293.

4. SÝKORA, L., 1996: Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy, in: Geografická urbanizace společnosti a transformační procesy v ČR. PR UK Praha s. 361 – 388.
5. Všeobecné záväzné nariadenia mesta Zvolen, 1994. Slovakiaprint spol. s r.o. Zvolen.
6. Všeobecné záväzné nariadenie o odpredaji bytov a nebytových priestorov, 1996, MsÚ Zvolen
7. Zvolen – správa o činnosti mesta za rok 1996, MsÚ Zvolen, 1997

ZVOLEN – PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION PROCESS

Eudovít SLUKA

Summary

Towns are space units in which the transformation processes are taking place concentratively and especially intensively in a relatively small area. Such a space unit is represented also by the city of Zvolen as an important element of the functional-space structure of towns in Slovakia.

After 1989 especially the innermost part of the city – Central business district has been through the process of revitalisation of the physical environment bound with the changes of the functional structure. The main role in the changes of the central urban zone was played by the partial processes of privatisation – small privatisation, restitution and privatisation of real estates belonging to the city. These processes led to commercialization when non-commercial functions (esp. living) were substituted by the commercial ones (shops, offices). The absolute and the relative quotient of commercial areas increased and it led to the decreasing number of people permanently living in the city centre. The most important changes occurred in the retail business, esp. as far as the restructuring of the range of offered goods is concerned. The number of grocery and cheaper goods shops decreased and were shifted to the peripheral areas. Also the number of cheap restaurants decreased and these were replaced by luxury and fast food restaurants.

The heart of the Central business district – Slovak National Uprising Square – is being through the biggest change – it is changing to the „city“, after 6 p.m. the life is disappearing from the centre because of commercial activities (shops, banks, insurance companies). The city tries to enliven the square and attract activities that would help streets to become a more social areas, not only routes. This effort with respect to the interests of owners, leaseholders and lessors of areas and buildings sometimes does not seem to be real. The complete solution of the transport system in the central urban zone (this process is apparent at the moment) and the change of square to the pedestrian zone would also help to enliven the square and thus create the premises and possibilities for the poly-functional exploitation of the city centre.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

STIMULY ROZVOJE CESTOVNÍHO RUCHU V POHRANIČNÍCH OBLASTECH (na příkladě okresu Náchod)

Irena SMOLOVÁ

Abstract

The importance of the tourism as an economic branch becomes in last years more and more significant, not only in the world, but also in the Czech Republic. It is clear from the share of the tourism in the State's foreign-currency income and in the creation of the gross domestic product (3.75 thousand mill. USD in 1997, 7 % share in the gross domestic product). Globally, we have to realise that Prague, that covers approximately two thirds of the income from the foreign tourism in the Czech Republic, has the main share in this growth. On the contrary, the border regions, as West Bohemian spa area and attractive mountain centres of the Krkonoše and Šumava mountains, whose potential has very high parameters from the point of view of tourist and holiday geographically-localisation factors, represent considerably smaller shares.

Key words: *tourism, border region, geographical attraction, holiday infrastructure*

1. Úvod

Marginalita území neznamená nutně druhořadou úlohu v regionálním rozvoji. Cestovní ruch, jak se ukazuje, může být vhodným nástrojem regionální politiky, který si zaslouží větší pozornost zainteresovaných státních a soukromých institucí. Startovací podmínky regionů jsou však místy velmi odlišné, a tak jakékoliv rozvojové projekty v území vyžadují nejprve důkladnou analýzu jejich stavu. Kromě přírodního potenciálu, jehož úloha je v cestovním ruchu takřka nezastupitelná, rozhoduje o perspektivě regionu také existence nadprůměrných socioekonomických ukazatelů, které směřují zejména do oblasti rekreační infrastruktury (naplnění kapacit v odpovídající kvantitativní a kvalitativní struktuře). Ukazuje se, že primárním vstupům pro rozvoj turismu kombinačně lépe odpovídají marginální regiony než vnitrozemí, což v obecné rovině lze doložit na příkladu pohraniční oblasti Náchodska. Zde totiž přírodní, socioekonomické a kulturně-historické předpoklady vytvářejí vhodný mix, který je žádoucí stimulovat, aby efekt návratnosti investic do odvětví dosahoval kratších časových relací.

2. Charakteristika okresu

Okres Náchod leží v severovýchodní části Čech, kde na severu a východě hraničí s Polskou republikou, na západě s okresem Trutnov, na jihu s okresy Hradec Králové a Rychnov nad Kněžnou. Rozlohou 852 km² se řadí mezi menší okresy České republiky, počtem obyvatel (více než 112 tis.) mezi středně velké okresy a hustotou 132 obyvatel na 1 km² jeho pozice odpovídá průměru České republiky. Sídlní struktura okresu Náchod je pozůstatkem disperzního zemědělského osídlení minulých století. Postupný úbytek obyvatel z venkovských sídel

Mgr. Irena SMOLOVÁ

Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého, třída Svobody 26, 771 46 Olomouc

a příliv obyvatelstva do sídel větších byl v minulosti a je také i v současnosti ovlivněn ekonomickým a sociálním vývojem. Severní část okresu je méně osídlena než jeho jižní část. V důsledku odsunu německého obyvatelstva po roce 1945 dochází ke značnému úbytku populace na Broumovsku a Teplicku, které se do dnešních dnů nepodařilo plnohodnotně nahradit. Tomu také odpovídá diverzifikace hospodářské základny okresu, kdy průmyslová orientace „jihu“ nedosahuje v mikroregionálním měřítku významnosti „severu“ v oblasti cestovního ruchu a rekreace na Náchodsku.

3. Přírodní a kulturně-historické atraktivita území

Analýza přírodních předpokladů pro rozvoj cestovního ruchu v okrese Náchod ve srovnání s jinými oblastmi poukazuje na vyšší stupeň diverzity přírodních atraktivit, který je podmíněn pestrá geologickou stavbou a geomorfologickým vývojem území. Zejména severní část okresu představuje jednu z mála oblastí Českého masívu, kde morfologické prvky věrně kopírují geologickou strukturu. Synklinální stavba permokarbonu a svrchní křídly předurčuje severní části okresu morfologicky stupňovitou stavbu. Stupně jsou výsledkem selektivní denudace, která vypareparovala odolné soubory hornin. Jednotlivé stupně (kuesty) se nejvýrazněji projevují v morfologii krajiny v oblasti polické křídové pánve, která v tomto směru představuje klasickou oblast kuest. Strukturu stupňů narušuje říční systém Metuje vytvářející v severní části okresu hluboce zařízlá údolí. Značná pestrost geomorfologických tvarů na relativně malém území (Adršpašsko-teplické pískovcové skalní město, Ostaš, Broumovské stěny) je vyhledávaným cílem tisíců návštěvníků, přičemž dominují pískovcová města, a to především Skalní město Adršpach, které ročně navštíví kolem 250 tisíc turistů.

Severní část regionu z velké části vyplňuje území CHKO Broumovsko, které díky statutu chráněného území a tím i omezení územních investičních aktivit dostává význam alternace v podobě méně masivních forem cestovního ruchu a rekreace (cykloturistika, agroturistika). Relativně méně příznivější rekreační podmínky jižní části okresu kompenzuje sportovně-rekreační areál vodní nádrže Rozkoš (1 000 ha), která vedle funkce regulační plní také funkci střediska nadregionálního významu.

O polyfunkčnosti dané možnostmi kombinace letních a zimních forem cestovního ruchu lze hovořit pouze v okrajových částech okresu, kam zasahují horské celky ze sousedních regionů. Na severovýchodě tvoří státní hranici Javoří hory s relativní výškovou členitostí 400 – 500 m a dobrými sněhovými poměry, kde jediným střediskem zimní rekreace je lokalita Janovičky. Obdobné orografické poměry jsou i v jihovýchodní části okresu (Orlické hory) a v západní části Červenokosteletka v Jestřebích horách.

Vysoká koncentrace kulturních a historických památek na území okresu Náchod způsobuje, že jde o region s významným stupněm rekreační atraktivity. Zdejší spektrum kulturně-historických pamětihodností je schopno každoročně vázat na sebe početnou návštěvníckou klientelu, především z řad tuzemských návštěvníků, která následně příznivě rozvíjí služby pro cestovní ruch v regionu. Typická pro okres je poměrně hustá síť veřejnosti přístupných památkových objektů, které ročně navštěvují desetitisíce turistů. Mezi nimi dominují dvě typologicky odlišné skupiny památek. První tvoří návštěvnícky atraktivní objekty zámecké architektury v prostoru jihovýchod (Náchod, Nové Město nad Metují, Ratibořice), druhou pak

vzácné barokní stavby církevní a lidové architektury na Broumovsku. Široké spektrum turisticky zajímavých objektů doplňují památky vojenské architektury jako pevnost Josefov u Jaroměře či Dobrošov u Náchoda.

4. Rekreační infrastruktura

Při posledním statistickém šetření rekreačních objektů tzv. „druhé bydlení“ v roce 1991 bylo na území okresu Náchod zjištěno celkem 4 480 rekreačních objektů. Ve srovnání s rokem 1971 jde o počet více jak dvojnásobný, přičemž nejvýrazněji se na tomto nárůstu podílely neobydlené rodinné domky, jejichž podíl představuje cca 60% všech rekreačních objektů. Příčinou tohoto stavu spatřujeme v dřívější neochotě národních výborů k vyčleňování trvale neobydlených starších domků z bytového fondu, ačkoliv o trvalé bydlení v nich nebyl zájem.

Tab. 1. Struktura rekreačních objektů v okrese Náchod (stav k 3.3.1991)

Region	Rekreační chaty a domky	Rekreační chalupy	Nevyčleněné rekreační chalupy	Celkem
Broumovsko	120	220	414	754
Jaroměřsko	29	1	294	324
Policko	111	49	418	578
Hronovsko	20	32	281	333
Č. Kosteletsko	363	24	261	648
Č. Skalicko	177	55	415	647
Náchodsko	475	22	381	878
Novoměstsko	99	38	181	318
Okres Náchod	1394	441	2645	4480

Pramen: SLBD, ČSÚ, 1991

Srovnáme-li hustotu rekreačních objektů v podílu na 100 obytných staveb s průměrem dosaženým ve Východočeském kraji, vyznívá okres Náchod podprůměrně, zatímco výrazněji převyšuje průměr České republiky (16,4% proti 12,6%). Více jak 2/3 všech rekreačních objektů tvoří vyčleněné i nevyčleněné rekreační chalupy. Příčinou tohoto stavu je především skutečnost, že po skončení druhé světové války po odsunu německého obyvatelstva nebyly v pohraniční části okresu (zejména Broumovsko) všechny rodinné domky nebo zemědělské usedlosti obsazeny, a tak řada těchto objektů změnila svůj charakter na rekreační. Naproti tomu převaha rekreačních chat a domků je typická pro rekreační zázemí měst Náchoda, Červeného Kostelce a České Skalice (viz tab. č.1). Nejméně příznivá, měřeno kritériem výskytu rekreačních objektů, je situace na Jaroměřsku, kde zemědělský charakter krajiny dovoluje jen minimálně rozvíjet aktivity v cestovním ruchu a rekreaci. Největší kumulaci rekreačních objektů sledujeme ve střední části okresu v prostoru rekreačních zázemí měst Červený

Kostelec – Česká Skalice – Náchod, která představuje zhruba polovinu všech rekreačních objektů na území okresu Náchod. Naproti tomu polovina rekreačních chalup vyčleněných z bytového fondu v okrese je lokalizována v rekreační oblasti Broumovska.

Terénním šetřením na jaře roku 1997 bylo zjištěno celkem 117 ubytovacích zařízení, fungujících na komerčním principu, což reprezentuje více než 5% stavu těchto ubytovacích zařízení východočeského regionu. Ve vnitřní struktuře lze vyčlenit 35 hotelů, 35 penzionů, 19 jednotek ubytování v soukromí a dalších 28 zařízení skupiny kempingy, chatové osady, tábory a turistické ubytovny, které jsou vyhledávaným cílem cenově levněji orientované klientely. Celková kapacita přesahuje 5 tis. lůžek.

Tab. 2. *Struktura lůžkové kapacity komerčních ubytovacích zařízení (květen 1997)*

Region	Hotely	Penziony	Soukromí	Ostatní	Celkem
Broumovsko	322	416	37	1183	1958
Jaroměřsko	97	–	–	–	97
Policko	113	43	–	348	504
Hronovsko	48	78	–	60	186
Č. Kostecko	21	–	20	74	115
Č. Skalicko	173	10	16	614	813
Náchodsko	385	337	51	175	948
Novoměstsko	416	25	–	65	506
Okres Náchod	1575	909	124	2519	5127

Poznámka: v tabulce jsou uváděna pouze stálá a příležitostná lůžka

Pramen: vlastní výpočty

Ve struktuře lůžkové kapacity převažuje nabídka lůžek v cenově levnějších hromadných ubytovacích zařízeních typu autokempinky, chatové osady či turistické ubytovny (uváděna v kategorii „ostatní“ lůžka), které představují polovinu veškeré nabízené kapacity v okrese (49,1%). Naproti tomu nabídka lůžek v cenově dražších zařízeních, jako jsou hotely, představuje asi třetinový podíl a společně s lůžky v penzionech tento podíl vzroste na přibližně poloviční účast (48,4%). Jen nepatrný význam z hlediska nabízené lůžkové kapacity v okrese mají ubytování v soukromí (tzv. „Privat“ či „Zimmer frei“), jejichž účast na trhu cestovního ruchu a rekreace má doplňkový charakter.

Přibližně v každé druhé ubytovací jednotce jsou turistům k dispozici restaurační zařízení, přičemž jejich zastoupení klesá s kategorií ubytovacího zařízení. Zatímco skoro v každém hotelu v okrese mají návštěvníci možnost využít stravovacích služeb, v penzionech se jejich nabídka redukuje na polovinu. Výrazněji dále klesá zastoupení barů a kaváren v ubytovacích zařízeních a představuje asi 70% stavu restaurací ve sledovaných skupinách zařízení. Pouze necelá polovina hoteliérů uvedla možnost konání kongresů, kursů či seminářů v jejich ubytovacím zařízení, v případě penzionu tyto služby poskytuje necelá třetina majitelů. Neutě-

šený stav nabízených služeb v areálech ubytovacích zařízení na území okresu Náchod dokládá rovněž i omezená nabídka služeb jako fitness centra, sauny, bazény, koupaliště, tenisové kurty, nebo možnost využít zprostředkovatelských služeb zařízení (půjčovny apod.).

Na území okresu Náchod bylo při květnovém průzkumu v roce 1997 dále zjištěno celkem 321 komerčních stravovacích zařízení s více než 11 tisíci stálých míst u stolů, což představuje průměr 36 míst na 1 stravovací zařízení. Příležitostně (v sezóně) je tento stav možné navýšit o dalších zhruba 3 500 míst, což v letním rekreačním období znamená jednorázově zvednout nabídku na více než 15 tis. míst u stolů.

5. Dopravní infrastruktura

Lokalizace hlavních dopravních tras s dobrým napojením silnic a železničních tratí nižšího řádu v jižní polovině okresu podmiňuje výraznou nerovnoměrnost v intenzitě dopravy a hustotě dopravních cest v rámci okresu. Ve svém důsledku způsobuje izolovanost severní části okresu. Osou husté silniční sítě v jižní části okresu je mezinárodní trasa E67 z Prahy do Hradce Králové, dále do Náchoda a Polska. V příčném směru k ní vede silnice I/14 z Trutnova, Červeného Kostelce do Náchoda, Nového Města nad Metují a Dobrušky. V prostoru Broumovska je dostatek vedlejších silnic s malou frekvencí nákladní dopravy a s dobrým povrchem, které jsou vhodné pro cykloturistiku.

Silniční síť předurčuje existenci sítě dopravních služeb, jako jsou autoservisy, autoopravny, čerpací stanice pohonných hmot, cykloopravny apod. S ohledem na již zmíněný dopravní systém okresu vykazují dopravní služby ve svém prostorovém rozmístění značnou heterogenitu. Koncentrují se jednak do měst, kde pro zajištění potřeb účastníků cestovního ruchu slouží více než polovina z celkové nabídky dopravních služeb okresu a dále v trase dvou již zmíněných dopravních koridorů. V zóně šíře do 2 km od mezinárodní silniční trasy E67 jsou soustředěny přibližně 2/5 dopravních motoslužeb. Naproti tomu celou severní část okresu Náchod (mikroregion Broumovsko a Policko) charakterizuje nedostatečná nabídka dopravních služeb. Přitom jde o území s výskytem tří hraničních přechodů do Polska (s omezením tonáže). I přes velmi vhodné podmínky pro cykloturistiku v této části okresu a jiné formy cestovního ruchu, není tato skutečnost nabídkou dopravních služeb patřičně zohledňována.

Území okresu Náchod se vyznačuje poměrně hustou železniční sítí, kterou tvoří celostátně významná trať 030 (Pardubice, Hradec Králové přes Jaroměř, Starou Paku do Liberce) a mezinárodně významná trať 026 z Chocně přes Náchod, Teplice nad Metují, Meziměstí do Mioszowa, dále směřující do Wrocławu. Oblastně jsou pak důležité trasy 033 Václavice – Starkoč a 032 vedoucí z Jaroměře přes Starkoč do Trutnova. Rekreačně významnou je zejména lokální trať 047 z Teplic nad Metují přes Adršpach do Trutnova, která z více než 3/4 lemuje Adršpašsko-teplické skalní město.

Na území Náchodska funguje celkem 5 letišť, jež mají charakter sportovně-rekreačních (vyhlídkové lety). Jsou to aerokluby v Novém Městě nad Metují, Velkém Poříčí u Hronova, Broumově, Jaroměři a Vysokově u Náchoda.

S ohledem na méně příznivé orografické poměry okresu, dané relativní výškovou členitostí reliéfu, slouží lyžařské vleky pouze jako doplňková zařízení. Nejnavštěvovanější lokalitou zimních sportů jsou Janovičky v Javořích horách na Broumovsku. Mezi významnější oblasti

zimní rekreace lze dále počítat ještě jihovýchod okresu, kam zasahují nejsevernější výběžky Orlických hor a členitější západní část Červeno-Kostelecka v Jestřebích horách.

6. Závěr

Rozvojový potenciál cestovního ruchu a rekreace na území Náchodska lze ve srovnání s jinými pohraničními regiony České republiky hodnotit v celku pozitivně, a to jak po stránce přírodních tak také socioekonomických a kulturně-historických předpokladů.

Kromě již zmíněných přírodních atraktivit se území okresu vyznačuje vhodně diverzifikovanou hospodářskou základnou, která vytváří solidní zázemí pro větší dynamiku rozvoje tohoto terciérního odvětví (podprůměrná míra registrované nezaměstnanosti, vyšší úroveň míry podnikatelské aktivity apod.). Naproti tomu rekreační infrastruktura nedosahuje žádaných kvantitativních a kvalitativních parametrů. Jde zejména o ubytovací a stravovací zařízení, která sice zajišťují ekonomicky nejefektivnější pobytovou návštěvnost, avšak absentují v širší nabídce rozmanitých turistických služeb. V tomto ohledu lze konstatovat, že stávající technická sportovní a kulturně-rekreační vybavenost ve většině turistických středisek okresu je slabou stránkou jejich dalšího rozvoje. Tuto úroveň vybavenosti již dále však nelze srovnávat s jinými středisky a centry v České republice, ale s kvalitativně podstatně jiným standardem v turisticky vyspělých zemích Evropy (např. Rakousko, SRN). Ten je totiž nezbytnou podmínkou pro konkurenceschopnou rekreační nabídku a reklamu regionu Náchodska.

INCENTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM IN BORDER AREAS (example of the district of Náchod)

Irena SMOLOVÁ

Summary

Developmental potential of the tourism and recreation in the district of Náchod may be evaluated as positive, compared to other border regions of the Czech Republic, both from the point of view of natural and socio-economic and cultural-historical conditions.

Besides the above-mentioned natural sights, the area of the district has a conveniently diversified economic basis, creating a good background for a higher dynamism of the development of this tertiary branch (below-average registered unemployment, higher level of the entrepreneurial activity etc.). On the other hand, the holiday infrastructure does not meet required quantitative and qualitative parameters. Above all, we speak about accommodation and catering facilities, which provide the economically most efficient stay attendance rate, but lack various tourist services. In this respect, we may state that the present technological sport and cultural-recreational equipment in most tourist centres of the district is a weak point of their further development. This level of equipment may not be further compared with other centres in the Czech Republic and with a substantially different standard in the developed countries of Europe (e. g. Austria, Germany). This standard is, however, a necessary condition of a competitive holiday offer and publicity of the district of Náchod.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc

REGIÓNŮ PODPORY Z HLADISKA EXPERTNÉHO HODNOTENIA: PRÍKLAD SLOVENSKA

Vladimír SZÉKELY

Abstract

In Slovakia there exist several problem regions that seek inclusion among assisted regions. Central support to all problem regions is not possible and that is why the recognition of the status of assisted region at the mezzo level is so interesting. Support lies in differentiated provision of limited direct (financial) and more extensive indirect (tools of fiscal policy) privileges granted by government for the chosen regions. The presented hypothetic selection of slovak districts as assisted regions is based in spontaneous assessment of their socio-economic level by group of experts.

Key words: assisted regions, multicriteria assessment of socio-economic level of regions, method of expert interviews, synthetic index of socio-economic level of regions, Slovakia

Úvod

Analýzy väčšiny dôležitých, priestorovo diferencovaných makroekonomických ukazovateľov, ktoré realizovali regionalisti z rôznych vedeckých odborov, jednoznačne dokazujú, že na Slovensku sa prechodom na trhové hospodárstvo prehĺbili existujúce regionálne diferencie z bývalého obdobia centrálného plánovania ekonomiky. Nie všetky regióny sa dokázali rovnako úspešne adaptovať na nové ekonomické podmienky, ktorých dopad na prehlbujúcu sa priestorovú diferencovanosť sa najtransparentnejšie prejavil na regionálnych trhoch práce najmä prostredníctvom počtu nezamestnaných a miery nezamestnaných. Aj na Slovensku sa zaužívalo, že miera nezamestnanosti je jedným z rozhodujúcich ukazovateľov socio-ekonomickej úrovne regiónu a jej nadpriemerná hodnota je rozhodujúcim kritériom pre zaradenie (administratívne) vymedzenej priestorovej jednotky do kategórie potenciálnych regiónov podpory. Miera nezamestnanosti však nie je v žiadnom prípade ukazovateľ komplexný a jeho výpovedná schopnosť je značne obmedzená. Preto sa pri kvalifikovanom vymedzovaní regiónov podpory, ktoré by malo predchádzať uplatneniu sa konkrétnych prejavov regionálnej politiky, zohľadňuje viac faktorov geografickej, ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej povahy, a hľadajú sa metodické mechanizmy ako multikriteriálny fenomén socio-ekonomickej úrovne priestorovej jednotky vyjadriť čo najjednoduchšie a v aplikovateľnej rovine.

Na Slovensku existuje viac problémových regiónov, ktoré sa uchádzajú o zaradenie medzi regióny podpory (napr. regióny s podpriemernými hodnotami významných makroekonomických ukazovateľov – medzi nimi prevládajú periférne, predovšetkým pohraničné regióny (okresy južného Slovenska), regióny so zastaralou priemyselnou štruktúrou a s negatívnym dopadom reštrukturalizačných procesov najmä na regionálne trhy práce (napr. bývalé okresy: Galanta, Spišská Nová Ves). Nie je možné všetky problémové regióny centrálnie podporovať a preto na mezo úrovni je o priznanie statusu región podpory veľký záujem. Podpora by

RNDr. Vladimír SZÉKELY, CSc.

Geografický ústav SAV Štefánikova 49, 814 73 Bratislava. E-mail: szekely@savba.sk

spočívala vo vládou diferencovanom poskytovaní obmedzených priamych (finančné dotácie) a rozsiahlejších nepriamych (nástrojmi fiškálnej politiky) výhod pre vymedzené regióny.

Objektivita versus subjektivita rozhodovacieho procesu vo vzťahu k delimitácii regiónov podpory

Prinajmenej v slovenskej vedeckej a odbornej komunite neexistuje jednoznačný názor na výber a počet ukazovateľov, ktorými by sa mal charakterizovať región, ani na vhodnosť použitia určitej, všeobecne platnej metodiky pre výber regiónov podpory. Uvedená skutočnosť je predmetom mnohých špekulácií o spôsobe a korektnosti výberu regiónov podpory. Pripúšťa sa, že rozhodujúcu úlohu zohráva tlak subjektov, ktoré sú do procesu výberu politicky alebo mocensky zaangažované. Ivaničková (1996) otvorene priznáva, že „za účelom akéhokoľvek vytvárania metodiky hodnotenia úrovne sociálno-ekonomického rozvoja územných celkov sa skrýva určitá filozofia rozdeľovania prostriedkov štátneho rozpočtu smerom k územným celkom“ (s. 215). Týmto svojim výrokom nepriamo poukazuje na ideologickú determináciu regionálnej podpory. Preto neprekvapí tvrdenie Krivého (1996), ktorý pridelovanie regionálnej podpory na Slovensku po roku 1989 hodnotí nasledovne: „Zmenená situácia po r. 1989 okrem iného znamená, že niektoré regióny stratili výhody starého klientelistického režimu, ochrannú ruku svojho „patróna“ i ďalšie výhody zo starých pravidiel hry. Nové nerovnosti, ktoré dnes vznikajú či aspoň „vystupujú z tieňa“, sú v tomto zmysle väčšími „prirodzené“. Zároveň platí, že od jesene 1994 sa na Slovensku podľa mnohých príznakov formuje nový klientelistický režim. Pri podpore miest či okresov štátna exekutíva vo viacerých prípadoch postupovala podľa politických sympatií“ (s.260).

Aby sa pri preferenčnom rozhodovaní o konkrétnych regiónov podpory redukoval lobizmus v spojení so subjektívnymi postojmi predstaviteľov vlády a politických strán, hľadajú sa metódy, ktoré by na základe hodnôt vybraných ukazovateľov objektívne určili buď najproblémovejšie územné jednotky *alebo jednotky, pri ktorých je pravdepodobnosť návratnosti vložených investícií najreálnejšia*. To je podstatná novinka v nazeraní na proces delimitácie regiónov podpory. Z vyššie uvedeného vyplýva, že pri diferencovanej vládnej regionálnej podpore nie je stopercentný predpoklad, že najväčšiu pozornosť bude vláda Slovenskej republiky venovať najproblematickejšiemu regiónu s najvyššou mierou nezamestnanosti.

Cieľ výskumu a použitá metodika

Akceptovanie idey pravdepodobnosti reálnej návratnosti vložených investícií do regiónov s najvyššou mierou nezamestnanosti bolo rozhodujúcim podnetom pre výskum, ktorého cieľom bolo stanovenie socio-ekonomickej úrovne 16 vybraných regiónov (okresov) na Slovensku a určenie poradia ich vhodnosti z hľadiska ekonomickej efektívnosti potenciálne umiestnených reštrukturalizačných programov ako spôsobov znižovania nezamestnanosti. Výskum sa uskutočnil v roku 1995, v čase, kedy Slovensko bolo rozdelené na 38 okresov (regiónov). Vybrané regióny, ktorých socio-ekonomická úroveň mala byť podrobená multikriteriálnemu hodnoteniu nezávislou skupinou expertov, spĺňali 2 základné kritéria:

- a. vykazovali najvyššiu mieru nezamestnanosti,
- b. v ich ekonomickej štruktúre dominovali z hľadiska zamestnanosti 1-3 priemyselné podniky, ktoré boli zároveň v čase výskumu (r. 1995) vystavené výraznému znižovaniu počtu

pracovníkov alebo sa v najbližšej budúcnosti s takýmto procesom kalkulovalo ako s veľmi pravdepodobným.

Z uvedeného vyplýva, že prvotné kolo výberu regiónov podpory bolo výhradne založené na vytipovaní regiónov s najkritickejšou situáciou na trhu práce. Pri výbere kritérií sa vychádzalo z teoretických konštrukcií a empirických poznatkov dokazujúcich pôvod príčin vedúcich k nadpriemernej nezamestnanosti. Podľa teórie aj praxe sú príčiny nadpriemernej regionálnej nezamestnanosti v mnohých prípadoch vyvolané negatívne pôsobiacou mono-odvetvovou regionálnou štruktúrou priemyslu (alebo dokonca regionálneho hospodárstva), ktorej nepriaznivý dopad sa umocňuje existenciou len jedného (prípadne 2-3) veľkého priemyselného podniku, hlavnej záruky regionálnej zamestnanosti.

Pretože sa hľadali problémové regióny, ktoré by mohli mať záujem o finančnú pomoc zo zahraničia, boli automaticky z ďalšieho uvažovania vylúčené regióny, v ktorých si charakter priemyselnej štruktúry vyžadoval neustálu pozornosť vlády SR. Na území a priori neanalyzovaných regiónov sa nachádzali priemyselné prevádzky, ktorých likvidácia by znamenala neúnosné vyhrotenie sociálnej situácie a preto sa odôvodnene kalkulovalo s konkrétnymi a zároveň aj rozsiahlymi prejavmi štátnej intervencie. Pre tieto príčiny boli z ďalšieho výskumného procesu vylúčené okresy Martin a Považská Bystrica s rozsiahlou zbrojárskou výrobou, Prievidza s ťažobným priemyslom, Žiar nad Hronom s hutníctvom neželezných kovov, a Topoľčany, v ktorom mestu Partizánske výrazne dominoval obuvnícky priemysel.

V abecednom poradí uvádzame zoznam vybraných regiónov s kritickou situáciou na trhu práce, ktoré boli podrobené vybranou reprezentatívnou skupinou expertov hĺbkovej analýze socio-ekonomického rozvoja a stanoveniu poradia ich vhodnosti pre aplikáciu reštrukturalizačných projektov z hľadiska pravdepodobnosti reálnej návratnosti vložených investícií:

1. Bardejov, 2. Čadca, 3. Dolný Kubín, 4. Galanta, 5. Komárno, 6. Lučenec, 7. Michalovce, 8. Nové Zámky, 9. Rimavská Sobota, 10. Rožňava, 11. Spišská Nová Ves, 12. Stará Ľubovňa, 13. Svidník, 14. Trebišov, 15. Veľký Krtíš, 16. Vranov nad Topľou.

Pre hypotetický výber regiónov podpory na báze stanovenia socio-ekonomickej úrovne regiónov sa použila metóda štandardizovaných rozhovorov, ktorá bola aplikovaná na vybraný tím 18 expertov. Tento bežný metodický nástroj analýzy prvkov a procesov, na ktoré neexistuje jednoznačný názor (pozri napr. Lehotský, Oťaheľ, Ira, 1989), sa použil s cieľom eliminovania subjektívnych faktorov pri hodnotení jednotlivých regiónov Slovenska, ako aj s cieľom vylúčenia autoritatívneho názoru niektorého zo skupiny expertov. Výsledky rozhovorov sa použili pre výpočet syntetického ukazovateľa socio-ekonomickej úrovne skúmaných regiónov. Akým spôsobom bol naformulovaný štandardizovaný rozhovor a čo sa malo zistiť jeho jednotlivými otázkami opisujem podrobnejšie vo svojom predchádzajúcom článku (Székely, 1997). V tejto časti príspevku sa obmedzím len na finálnu fázu výpočtu syntetického ukazovateľa socio-ekonomickej úrovne skúmaných regiónov.

Výpočet syntetického ukazovateľa socio-ekonomickej úrovne regiónov z hľadiska ich zaradenia medzi regióny podpory

Metodickým princípom hodnotenia socio-ekonomickej úrovne a predpokladov ekonomického oživenia jednotlivých regiónov Slovenska bola komparatívna metóda. Základom

(normou) pre porovnávanie boli pri väčšine ukazovateľov ich celoslovenské priemerné hodnoty a/alebo preferovaná optimálna hodnota jednotlivých ukazovateľov z hľadiska zastavenia ekonomickej recesie a následného ekonomického oživenia, ktorú stanovila väčšina expertov. Pre vyjadrenie rozsahu regionálnej odchýlky sledovaného ukazovateľa od normatívnych, celoslovenských priemerných hodnôt a od subjektívnej optimálnej hodnoty sa použila päťstupňová škála (vyjadrenia expertov sa použili ako pomocné kritérium pre stanovenie stupňov škály). Hodnote 5 zodpovedali najlepšie predpoklady pre ekonomické oživenie, hodnota 3 bola priemerná a hodnote 1 zodpovedali najhoršie predpoklady pre ekonomické oživenie. Jednotlivé oškálované hodnoty ukazovateľov boli vážené (vynásobené) váhou významnosti, ktorú im pripísala skupina 18 expertov. Výsledný syntetický ukazovateľ socio-ekonomickej úrovne regiónov z hľadiska ich zaradenia medzi regióny podpory sa získal ako súčet súčinov oškálovaných ukazovateľov vynásobených váhou významnosti:

$$X_r = \sum V_i \cdot S_{ir}$$

kde:

X_r = syntetický ukazovateľ socio-ekonomickej úrovne r-tého regiónu

V_i = priemerná váha významnosti i-teho ukazovateľa, ktorá je konštantná pre každý región

S_{ir} = priradená škálova hodnota i-temu ukazovateľovi v r-tom regióne

Región s dosiahnutou najvyššou hodnotou predstavuje jednotku, ktorá má najlepšie predpoklady pre ekonomické oživenie a návratnosť vložených finančných prostriedkov do reštrukturalizačných projektov. Podľa názoru expertov by mal byť prednostne zaradený medzi regióny podpory. Región s najnižšou hodnotou predstavuje jednotku, ktorá má najhoršie predpoklady pre ekonomické oživenie a teda, podľa názoru expertov, aj najmenšiu šancu zaradenia sa medzi regióny podpory.

Vypočítané syntetické ukazovatele socio-ekonomickej úrovne analyzovaných regiónov zoradených podľa vhodnosti zaradenia medzi regióny podpory:

STARÁ ĽUBOVŇA: $2,888 \times 3 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 1 + 2,222 \times 1 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 3 + 1,500 \times 4 + 3,000 \times 4 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 5 + 4,166 \times 3 + 4,444 \times 5 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 5 = 144,367$

ČADCA: $2,888 \times 5 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 5 + 4,333 \times 1 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 2 + 1,500 \times 4 + 3,000 \times 3 + 3,833 \times 2 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 3 + 4,444 \times 4 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 5 = 139,255$

KOMÁRNO: $2,888 \times 5 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 2 + 2,222 \times 2 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 3 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 3 + 3,777 \times 2 + 4,166 \times 4 + 4,444 \times 3 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 5 = 137,589$

DOLNÝ KUBÍN: $2,888 \times 4 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 4 + 4,333 \times 2 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 3 + 1,500 \times 4 + 3,000 \times 1 + 3,833 \times 2 + 1,555 \times 3 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 5 + 4,444 \times 2 + 3,111 \times 3 + 3,166 \times 3 = 137,477$

NOVÉ ZÁMKY: $2,888 \times 5 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 2 + 4,333 \times 4 + 2,222 \times 2 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 2 + 1,500 \times 3 + 3,000 \times 4 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 4 + 3,777 \times 1 + 4,166 \times 3 + 4,444 \times 3 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 1 = 134,092$

GALANTA: $2,888 \times 4 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 2 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 3 + 2,166 \times 2 + 1,500 \times 3 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 1 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 4 + 4,444 \times 4 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 3 = 132,757$

MICHALOVCE: $2,888 \times 4 + 4,222 \times 2 + 1,277 \times 1 + 4,333 \times 5 + 2,222 \times 2 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 2 + 3,000 \times 1 + 3,833 \times 2 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 4 + 4,166 \times 3 + 4,444 \times 2 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 5 = 125,314$

SVIDNÍK: $2,888 \times 2 + 4,222 \times 1 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 4 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 1 + 3,000 \times 3 + 3,833 \times 4 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 2 + 4,166 \times 5 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 5 = 124,815$

VEĽKÝ KRTÍŠ : $2,888 \times 1 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 1 + 4,333 \times 1 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 2 + 1,500 \times 1 + 3,000 \times 1 + 3,833 \times 4 + 1,555 \times 5 + 3,777 \times 5 + 4,166 \times 4 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 5 + 3,166 \times 1 = 123,593$

ROŽŇAVA: $2,888 \times 2 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 3 + 2,222 \times 2 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 1 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 5 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 2 + 4,444 \times 2 + 3,111 \times 5 + 3,166 \times 1 = 121,038$

TREBIŠOV: $2,888 \times 4 + 4,222 \times 3 + 1,277 \times 2 + 4,333 \times 3 + 2,222 \times 1 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 1 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 3 + 3,777 \times 2 + 4,166 \times 4 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 5 = 117,981$

SPIŠSKÁ NOVÁ VES: $2,888 \times 4 + 4,222 \times 4 + 1,277 \times 4 + 4,333 \times 3 + 2,222 \times 1 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 2 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 4 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 2 + 4,166 \times 2 + 4,444 \times 2 + 3,111 \times 2 + 3,166 \times 1 = 116,094$

BARDEJOV: $2,888 \times 3 + 4,222 \times 4 + 1,277 \times 3 + 4,333 \times 3 + 2,222 \times 2 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 2 + 1,500 \times 3 + 3,000 \times 4 + 3,833 \times 2 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 1 + 4,166 \times 1 + 4,444 \times 2 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 4 = 112,04$

LUČENEC: $2,888 \times 3 + 4,222 \times 2 + 1,277 \times 1 + 4,333 \times 4 + 2,222 \times 3 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 2 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 3 + 1,555 \times 2 + 3,777 \times 2 + 4,166 \times 2 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 1 = 99,875$

VRANOV NAD TOPEĽOU: $2,888 \times 3 + 4,222 \times 1 + 1,277 \times 2 + 4,333 \times 1 + 2,222 \times 1 + 2,555 \times 1 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 2 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 1 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 5 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 4 = 93,484$

RIMAVSKÁ SOBOTA: $2,888 \times 3 + 4,222 \times 2 + 1,277 \times 1 + 4,333 \times 2 + 2,222 \times 1 + 2,555 \times 2 + 2,166 \times 1 + 1,500 \times 1 + 3,000 \times 2 + 3,833 \times 4 + 1,555 \times 1 + 3,777 \times 3 + 4,166 \times 2 + 4,444 \times 1 + 3,111 \times 1 + 3,166 \times 1 = 91,32$

Významové váhy rozhodujúcich ukazovateľov ako ich stanovila skupina 18 expertov:

2.888 = relatívna geografická poloha regiónu

1.277 = veková štruktúra obyvateľstva

4.222 = charakter regiónu (prírodné predpoklady rozvoja – surovinová báza, geomorfologické podmienky a pod)

4.333 = vzdelanostná štruktúra obyvateľstva

2.222 = ekonomická aktivita obyvateľstva (počet a percento ekonomicky aktívnych)

- 2.555 = priemerná mesačná mzda zamestnancov
- 2.166 = miera nezamestnanosti
- 1.500 = trend vývoja nezamestnanosti
- 3.000 = odvetvový charakter výroby v rozhodujúcich hospodárskych podnikoch
- 3.833 = finančná situácia v rozhodujúcich hospodárskych podnikoch
- 1.555 = prítomnosť zahraničného kapitálu v rozhodujúcich hospodárskych podnikoch
- 3.777 = počet a dynamika formovania sa malých a stredných podnikov
- 4.166 = vývoj privátneho sektoru
- 4.444 = miera podnikateľskej aktivity
- 3.111 = podiel zahraničného kapitálu
- 3.166 = strategické zámery rozhodujúcich hospodárskych subjektov z hľadiska zmien v zamestnanosti

Záver

Prezentovaný, účelovo zameraný metodický postup na výber regiónov podpory, ktoré museli spĺňať vopred vymedzené kritéria (nadpriemerná miera nezamestnanosti a existencia 1-3 rozhodujúcich podnikov z hľadiska zamestnanosti na regionálnom trhu práce), predstavuje len jeden z alternatívnych prístupov k delimitácii regiónov podpory. Jeho prvoradým cieľom bola objektivizácia procesu výberu priestorovej jednotky, ktorá má najlepšie predpoklady pre návrat vložených finančných prostriedkov do reštrukturalizačných projektov.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu č. 2/4067/98, za podpory Slovenskej grantovej agentúry VEGA. Dovoľujem si poďakovať spoločnosti BIC Group, s.r.o., Bratislava za spoluprácu a láskavé povolenie publikovania spoločne dosiahnutých výsledkov.

Literatúra:

- IVANIČKOVÁ, A. (1996): Niekoľko pohľadov na hodnotenie úrovne regionálneho rozvoja Slovenska. Ekonomický časopis, roč. 44, č. 3, ss. 212-228.
- KRIVÝ, V. (1996): Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin. In: Bútorá, M., Hunčík, P.(eds.). Slovensko 1995 – Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava (Nadácia Sándora Máraiho), ss. 257-273.
- LEHOTSKÝ, M., OŤAHEL, J., IRA, V.(1989): Hodnotenie vplyvu diaľnice na krajinu: environmentálny prístup (projekt v Podtatranskej kotline). Geografický časopis, roč. 41, č. 1, ss. 71-92.
- SZÉKELY, V.(1997): The theoretical outline of methodological procedure of selection of assisted regions. Földrajzi Értesítő XLVI., 3-4 fzet, pp. 197-203.

ASSISTED REGIONS FROM THE EXPERT'S ASSESSMENT POINT OF VIEW: SLOVAKIA CASE STUDY

Vladimír SZÉKELY

Summary

In Slovakia there exist several problem regions that seek inclusion among assisted regions. Central support to all problem regions is not possible and that is why the recognition of the status of assisted region at the mezzo level is so interesting. Support lies in differentiated provision of limited direct (financial) and more extensive indirect (tools of fiscal policy) privileges granted by government for the chosen regions. The presented hypothetic selection of slovak districts as assisted regions is based in spontaneous assessment of their socio-economic level by group of experts. Region with the highest value of synthetic index of socio-economic level represents a unit with best prerequisites for economic revival (Stará Ľubovňa). According to the opinion of experts it should be classified with preference among the assisted regions. Region with the lowest value represents the unit with worst prerequisites for economic revival and should also be classified among the assisted regions (Rimavská Sobota).

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

PROBLÉMY ROZVOJA MALÝCH OKRESOV

Juraj TEJ, Helena ŠIMKOVÁ

Abstract

A recent reform of the territorial-administrative division has created three new districts on the territory of the region of Prešov which are characterized by their close position to the border, their rural nature, by a small area and a low density of population. The document The proposition of the rural development conception in SR deals with the perspective of the solution of the problems in the small districts.

Key words: rural areas, region, rural development policy, infrastructure

Po politických a ekonomických zmenách v našej spoločnosti sa uskutočnila ešte reforma verejnej správy a regiónov. K tradičným problémom slovenských subregiónov pribudli ďalšie – nezamestnanosť a slabá perspektíva v tvorbe nových pracovných miest, pokles reálnych príjmov, nedoriešené vlastnícke vzťahy, nedostatočná technická infraštruktúra a rozpadajúca sa sociálna infraštruktúra, tradičný a málo inovatívny pohľad na primárny sektor, apatia ľudí

Ing. Juraj TEJ, CSc.

*Katedra spoločenskej výchovy, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
ul. 17. novembra č. 1, 081 16 Prešov*

Ing. Helena ŠIMKOVÁ

KMaVI FE, Technická univerzita Košice

a nevyhovujúca podnikateľská kultúra, ako aj celkové nedostatočné využitie potenciálu, ktorý poskytujú podmienky pre ďalší rozvoj.

V súvislosti s transformáciou ekonomiky a jej smerovaním k trhovej ekonomike je na mieste otázka, či tento proces nájde svoju odozvu aj v transformácii priestorovej organizácie krajiny a ak, akým smerom. V tom má svoje opodstatnenie sústredenie pohľadu aj na tzv. vidiecku krajinu. Pritom je potrebné poznamenať, že vidiecku krajinu nemožno chápať izolovane od krajiny ako celku a nemožno ju redukovať iba na poľnohospodársku krajinu, aj keď vidiecke osídlenie je bytostne späté aj v chápaní obyvateľstva s poľnohospodárskou výrobou, ktorá je jeho ekonomickým aj duchovným prameňom. Takto chápaný vidiek je vo všetkých krajinách Európy spravidla územím, ktoré potrebuje pomoc, preto vytvorenie všetranných podmienok pre jeho zachovanie a rozvoj možno osobitne pozorovať vo vyspelých štátoch západnej Európy, ako aj v snažení EÚ o vytváranie a využívanie podporných fondov.

Krajiny EÚ definovali znaky vidieka. Ich aplikáciou na pomery Slovenska, hlavne čo sa týka charakteru a typu osídlenia, ekonomickej štruktúry, infraštruktúry a hustoty obyvateľstva, za vidiecke regióny sú považované tie, kde viac ako 50 % obyvateľstva žije vo vidieckych sídlach, ako prechodné regióny tie, so zastúpením 15 – 50 % vidieckeho obyvateľstva a regióny so zastúpením menším ako 15 % vidieckeho obyvateľstva sú považované za urbanizované.

Ak by sme aplikovali tieto kritériá na súčasné administratívno-správne usporiadanie Slovenska, bol by stav nasledovný. Počet vidieckych okresov 30 (žije tu 43 % obyvateľstva), počet prechodných okresov 39 (44 %) a urbanizovaných okresov je 10 (13 % obyvateľstva). Podľa týchto výsledkov vidíme, že 69 okresov spĺňa rámec vidieckych a prechodne vidieckych regiónov a zostávajúci 10 okresov sú mestské okresy Bratislavy a Košíc, ku ktorým sa pripája ešte okres Galanta s 86 % zastúpením mestského obyvateľstva. Zovšeobecnením sa možno stotožniť so stanoviskom OECD v tom smere, že Slovensko je urbanizované iba v mestách Košice a Bratislava a ostatné územie je považované za vidiecky priestor (87 % obyvateľstva).

Nedávna reforma územno-správneho členenia vytvorila Prešovský kraj, ktorý je členený na 13 okresov. Na severovýchodnej hranici kraja vznikli tri nové okresy – Stropkov, Medzilaborce a Snina. Tieto regióny sú typické svojim vidieckym charakterom a obsahujú zároveň aj všetky atribúty marginality.

Rozpad odbytkov priemyselnej výroby po roku 1990, pokles dotácií v poľnohospodárskej a lesníckej výrobe, proces transformácie a reprivatizácie spôsobil, že obyvatelia okrajových oblastí sú viac vystavení negatívnym dopadom transformácie hospodárstva.

Okrem ťažkostí v ekonomickej oblasti zasiahli tieto vidiecke marginálne regióny aj mnohé sociálne problémy. Aktivity, ktoré v minulosti zabezpečoval štát prevzali obce s nedostatočným množstvom finančných prostriedkov na ich realizáciu. Je potrebné poukázať na to, že hlavne podniky a organizácie pred rokom 1989 uskutočňovali pre svojich pracovníkov pomerne rozsiahly sociálny program, ktorého sa museli z finančných dôvodov zriecť (predškolské zariadenia, pôžičky, dodatočné príjmy, kultúrne pôžitky...).

Rozvoj regiónov nebol zatiaľ v slovenskej ekonomike komplexne a programovo riešený. Stratégia vládnej politiky je určená len v základných smeroch krátkodobých a dlhodobých priorít bez rozpracovania ďalších opatrení na následné časové obdobie. Nedostatočná je aj

koordinácia podpory rezortov konkrétnym programom rozvoja regiónu na horizontálnej i vertikálnej úrovni. Regionálne opatrenia sa často prelínajú. Na Slovensku zatiaľ neexistuje systém, ktorý by zodpovedal rozvinutému systému štrukturálnej a regionálnej politiky vyspelých európskych štátov a EÚ. Radikálna zmena zrejme nebude možná v priebehu krátkeho obdobia. Jej dosiahnutie si bude vyžadovať vytýčenie integrovaného súboru cieľov a komplexu hospodárskych a sociálnych opatrení, ku ktorým patrí vytváranie väčšieho počtu pracovných miest, zníženie dramatických rozdielov v priemerných príjmoch a zabezpečenie prístupu k nevyhnutným základným službám pre obyvateľstvo po rozdelení na nové územno-správne celky.

Veľké podniky majú v marginálnych regiónoch svoje zastúpenie skôr ojedinele. Odbytové ťažkosti, sekundárna platobná neschopnosť a ďalšie ekonomické problémy spojené s privatizáciou znamenajú likvidáciu mnohých menej produktívnych prevádzok, prepúšťanie nadbytočných pracovných síl alebo ich drastické obmedzovanie. Súkromný poľnohospodársky sektor je v predmetných okresoch rozšírený hlavne v oblasti stravovania a ostatných nevýrobných službách, zatiaľ oveľa menej vo výrobe, remeslách, alebo výrobných službách.

Hustota obyvateľstva na skúmanom území je 44 obyvateľov na km², čo predstavuje 53 % priemernej hustoty kraja. Väčšina obyvateľstva žije vo vidieckych sídlach, v troch mestách oblasti žijú priemerne len 3 % populácie. Veľká prevaha poľnohospodárskych podnikov, ale aj súkromne hospodáriacich roľníkov hospodári aj pod vplyvom nepriaznivých klimatických podmienok so stratou. Podniky väčšieho významu sídlia v okresných mestách, ktoré sú jedinými mestami na tomto území. Ich značná časť bola odštátnená už v počiatkoch vlastníckych premien v národnom hospodárstve. Vzniklo, ale ešte častejšie zaniklo mnoho ďalších výrobných a spracovateľských podnikov. Nezamestnanosť bola v roku 1997 v priemere 18.2 % a neustále stúpa.

Veľká časť obyvateľstva dochádza za prácou do vzdialenejších miest okolitých okresov, muži dochádzajú za prácou do Čiech, migrácia je vysoká. Denná dochádzka do zamestnania je typická pre 47 % zamestnaných. Prírodný prírastok obyvateľstva na tisíc obyvateľov je 0.5 – 4.5, čo je pod úrovňou kraja. Koeficient vzdelanosti sa pohybuje na úrovni 63, čo je tiež mierne pod úrovňou kraja. Štruktúra nezamestnaných je typická pre vidiecky región. Najviac je nezamestnaných robotníkov v poľnohospodárstve, pomocných a nekvalifikovaných pracovníkov, žien s malými deťmi a mládež po ukončení školskej dochádzky. Paradoxne pre nich sa nachádza na území okresov najmenej voľných pracovných miest.

Napriek tomu, že poľnohospodárstvo má v týchto regiónoch dôležitejšie postavenie než v ostatných, nie je rozhodujúcim. Avšak nižšia produktivita poľnohospodárstva oproti ostatným odvetviám národného hospodárstva má za následok, že regióny Medzilaboriec, Sniny a Stropkova dosahujú iba polovicu HNP na obyvateľa v porovnaní s priemerom Slovenska. To je samozrejme doprevádzané aj nižšou úrovňou miezd a životnej úrovne.

Napriek nízkej váhe poľnohospodárstva na tvorbe HNP, špecifické problémy konkrétnych regiónov možno predsa len hľadať v poľnohospodárstve. Príčinou vzniku týchto problémov je predovšetkým:

- zníženie alebo prerušenie finančných a materiálových tokov v poľnohospodárstve, ale aj v ostatných odvetviach, čo spôsobilo zníženie príjmov obyvateľstva vo vidieckych regiónoch,
- veľká diferenciácia medzi produktívnymi a marginálnymi regiónmi, ktorú štát vyrovnáva len s veľkými ťažkosťami, čo spôsobuje znižovanie reálnych miezd, zvyšovanie jednotkových nákladov a zvyšuje dôchodkovú disparitu, čím destabilizuje vidiecke regióny,
- značný nárast tieňovej ekonomiky,
- prerušené vzťahy medzi produkčnou základňou a komunálnou ekonomikou spôsobené aj návaznosťou komunálnych rozpočtov na štátny rozpočet.

Na základe poznania zložitosti a vysokej diverzifikovanosti uvedenej problematiky regionálneho rozvoja vo vidieckych marginálnych oblastiach môžeme ďalšie problémy zhrnúť do nasledujúcich bodov:

- narušená prirodzená kultúrno-historická vývojová kontinuita (kolektívizácia, riadená urbanizácia),
- strata regionálnej identity,
- narušený hodnotový systém a vzťah ku obci a krajine,
- nižšia priemerná úroveň vzdelanosti spôsobená vzdialenosťou vyšších foriem vzdelávania a neexistenciou perspektívy získania pracovného miesta,
- vyšší priemerný vek a regresný demografický vývoj,
- nedostatočne rozvinutá ekonomická základňa a odkázanosť na dochádzku za prácou,
- nízka miera informácií o možnostiach podnikania,
- konzervatívne myslenie a nedostatok odborníkov,
- neprístupnosť a izolovanosť oblastí kvôli prírodným prekážkam, ale aj kvôli nedostatočnej starostlivosti o regióny,
- nedostatočná a rozpadajúca sa sociálna aj technická infraštruktúra, ktorá po delimitácii do nových územných celkov nepostačuje, nevyhovuje a nezodpovedá novovzniknutým potrebám.

Vysoká rozmanitosť problematiky vidieckych oblastí, jeho plošná rozptýlenosť a ťažká komunikačná dostupnosť neumožňujú vyriešiť problematiku rozvoja vidieka veľkými projektami. Nedostatok finančných a kapitálových zdrojov nedávajú šance ani pre riešenie rozvoja cestou investícií. Ako jedna reálna cesta sa ukazuje cesta mobilizácie vnútorných zdrojov, ľudského potenciálu a konkrétneho miestneho potenciálu obcí. Zväčša málokterá obec je schopná zo svojich vnútorných zdrojov, rezerv a potenciálov zostaviť ucelený produkt rozvoja, ktorý by uspel na trhu.

Z tejto tézy dospejeme k záveru, že sociálno-ekonomický rozvoj takýchto oblastí je možné uskutočňovať len vo vyšších jednotkách ako je obec. Obec je oproti okresu malá jednotka aj z hľadiska finančných zdrojov, aj z hľadiska dostatku odborníkov. Tiež je malou jednotkou i z hľadiska efektívnosti vzdelávacích a školiacich programov. Na podporu našich tvrdení, že tieto novovzniknuté malé prihraničné okresy majú problematický vývoj a veľmi nepriaznivé perspektívy a na hodnotenie ekonomického rastu v predmetných okresoch sme aplikovali nepriamu bodovú metódu merania ekonomického rastu a lokalizačnú analýzu. Využili sme rozhodujúce ukazovatele týkajúce sa produkcie, demografie, vzdelanosti, technickej i sociálnej

infraštruktúry. Výsledkom je poradie okresov Medzilaborce, Stropkov a Snina v rámci 13 okresov novovzniknutého Prešovského kraja. Ich umiestnenie – región Snina na 10. mieste, región Stropkov na predposlednom 12. mieste a na ostatnom 13. mieste sa umiestnil okres Medzilaborce. Index lokalizácie, ako záver lokalizačnej analýzy poukazuje na to, že vo všetkých odvetviach národného hospodárstva v troch skúmaných okresoch je zastúpenie jednotlivých rezortov podproporcionálne. Výsledky nepriamej i priamej metódy korešpondujú už so skôr spomínanou klasifikáciou regiónov.

Odborná verejnosť zastáva názor, že sociálno-ekonomický rozvoj marginálnych vidieckych regiónov je možné najúčinnnejšie riešiť v rámci prirodzene vzniknutých územných jednotiek v procese transformácie. Najväčším problémom je fakt, že tieto optimálne, prirodzené územné jednotky nekorešpondujú ani svojou polohou, ani svojou veľkosťou s novovzniknutými administratívnymi jednotkami. Tomuto nepriaznivému stavu možno dokázať napomôcť prvá ucelená koncepcia rozvoja vidieka v SR, ktorá vznikla na základe „Zelenej správy“ z roku 1997. Na tomto podklade Ministerstvo pôdohospodárstva prijalo úlohu vypracovať a predložiť do 30. júna 1998 na rokovanie vlády „Koncepciu rozvoja vidieka v Slovenskej republike“.

Rozvoj ekonomických aktivít v priestore, realizácia výrobných, obslužných, infraštruktúrnych zariadení, ktoré si vyžaduje doba, ako aj rozvoj sídelnej siete spôsobujú, že v priestore dochádza zákonite k prehusťovaniu činností a stúpa potreba ich racionálneho usporiadania a organizácie. Keďže významnú štruktúru každého územného celku tvorí priestorová štruktúra, je potrebné aj túto zložku cieľavedome usmerňovať. Toto poslanie by mala plniť regionálna politika, ktorú možno charakterizovať ako integrálnu súčasť makroekonomickej politiky štátu, ktorá je realizovaná v úzkej súčinnosti s odvetvovými politikami jednotlivých rezortov, pričom ich sama dopĺňa o regionálny dopad.

Jej najvšeobecnejšie ciele, ako je vyvážený hospodársky a sociálny rozvoj regiónov, racionálne využívanie zdrojov a ekologická priestorová rovnováha sú kritériami ľudskej činnosti v každej vyspelej krajine.

Preto odborníci na problematiku priestorových štruktúr privítali tvorbu návrhu koncepcie rozvoja vidieka v Slovenskej republike, ktorej rozpracovanie na jednotlivé ciele, koncepcie i priority do jednotlivých regiónov sa stane významným determinantom rozvoja celého národného hospodárstva a jeho regiónov, ako aj jednou z podmienok pre využitie predvstupovej pomoci zo štrukturálnych fondov EÚ.

Z uvedených údajov, ako aj z kultúrnych, sociálnych a ekonomických tradícií a historického vývoja vyplýva, že Slovensko je z hľadiska mnohých klasifikačných kritérií vidieckou krajinou, a že ďalší rozvoj slovenského vidieka predstavuje obrovský determinant v rozvoji celej krajiny.

Z návrhu uvedenej Koncepcie rozvoja vidieka vyplýva, že prioritná pozornosť bude venovaná ľudským a prírodným zdrojom vo viacerých odľahlých oblastiach, ako aj tam, kde sa ekonomický rozvoj prakticky nerealizuje. Na ľudské zdroje, vzdelanie, výchovu a zdravie ľudí sa v takýchto oblastiach často zabúda. Bez ohľadu na to, v ktorej oblasti ľudia žijú alebo chcú žiť, či v nej ostanú alebo sa presťahujú, by ich krajina a spoločnosť mali zabezpečiť, aby boli dostatočne vzdelaní a zruční a stali sa tak prínosom pre svoj región a spoločnosť.

Pre dosiahnutie takého cieľa je nevyhnutné dodržiavať aspoň princíp integrovaného prístupu, ktorý znamená multidisciplinárnosť a multisektorálnosť s jasnými dimenziami pre jednotlivé teritória, čo predstavuje spoluprácu viacerých sektorov, ktoré sú v rozvoji vidieckej krajiny zainteresované. A to všetko zastrešené právnym, politickým a inštitucionálnym rámcom. Ďalej je potrebné brať ohľad na princíp ekonomickej a sociálnej diverzifikácie, ktorý predstavuje podporu širokého spektra ekonomických i sociálnych aktivít, výrobu, spracovateľský priemysel, služby, rozvoj malého a stredného podnikania založený na zdrojoch vidieckych regiónov, všestranné využitie materiálneho, prírodného a ľudského potenciálu.

Všetky aktivity, ktoré je potrebné z hľadiska koncepcie rozvoja malých regiónov vykonať by mali byť koncipované z hľadiska trvalej udržateľnosti v zmysle environmentálnom, ekonomickom, sociálnom, ako aj kultúrnom a duchovnom.

Literatúra:

- BELAJOVÁ, A. (1998): Systémový prístup k poľnohospodárskej regionálnej politike. Acta oeconomica et informatica 1, Nitra, SPU, s. 23
- HARAJ, V. a kol. (1998): Návrh rámcovej koncepcie rozvoja vidieka v SR. Medzinárodné vedecké dni '98 (Zborník). Nitra, VES SPU, s. 12
- NÁMEROVÁ, I. (1996): Problémy vidieckeho rozvoja (priebežná správa VÚEPP). Bratislava

PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN THE SMALL DISTRICTS

Juraj TEJ, Helena ŠIMKOVÁ

Summary

After the political and economic changes in our society, a reform of the general administration and of the regions has taken place. Except for the traditional problems of the Slovak districts, other difficulties have emerged – unemployment and a low perspective of the creation of the new working possibilities, a decrease of the real incomes, tangled ownership relations, an insufficient technical infrastructure, people's apathy, a loss of the regional identity, as an entirely unsatisfactory use of the potential which provide opportunities for a further economic development. The three researched districts have common attributes – they are small, rural and marginal. We stand up for an opinion that it is possible to solve the socioeconomic development of the small regions on the base of the naturally formed administrative units. The problem is that these optimal, natural units do not correspond to the newly formed administrative units neither with their size nor with their position. The first complete The proposition of the rural development conception in SR would like to help this state. The submitted proposition formulates strategic and specific aims of the rural development, principles of application rural politics and proposition of strategic aims and measures.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

SPÁDOVÉ REGIÓN Y KRAJSKÝCH MIEST NA ZÁKLADE ICH ASYMETRICKEJ VÁŽENEJ DOSTUPNOSTI

Ladislav TOLMÁČI

Abstract

The paper is concerned in its beginning with theoretical introduction of used accessibility measures (metric accessibility, asymmetric weighted accessibility) and applied networks (bus network graph B, and train network graph V). These concepts are afterwards used to calculate (tables 1-4) and construct regions of gravitation and attraction of the county centers.

Key words: accessibility, metric accessibility, network, regions of gravitation, administrative division

Pri súčasnom administratívnom členení Slovenska sa často diskutuje o jeho adekvátnosti. Zvažujú sa prednosti i nedostatky výberu jednotlivých krajských, okresných miest, ako aj opodstatnenosť ich počtu a vymedzenia hraníc jednotlivých administratívnych jednotiek. Cieľom predloženej práce je na základe asymetrickej váženej dostupnosti porovnať zaradenie jednotlivých miest do spádových oblastí krajských miest a ich zaradenie do jednotlivých krajov.

Pojem dostupnosť zahŕňa rozsiahly súbor koncepcií a súčasne aj ukazovateľov, ktoré zohrávali a zohrávajú kľúčovú pozíciu pri modelovaní, územnom plánovaní a regionálnych analýzach.

Dostupnosť je kľúčovým prvkom rôznych modelov. Prvým bol klasický model spádu:

$$T_{AB} = k \frac{(N_A \cdot N_B)}{r_{AB}^2}$$

T_{AB} – počet užívateľov dopravného spoja medzi mestami A a B

N_A – počet obyvateľov mesta A

N_B – počet obyvateľov mesta B

r_{AB} – vzdialenosť medzi mestami A a B

k - konštanta závislá, napr. na dĺžke obdobia, počas ktorého sa spád hodnotí.

Podobný charakter majú aj ďalšie modely, napr. model na výpočet sily, ktorá priťahuje jednotlivca k určitému objektu:

$$A(O, S) = k \frac{H(O, S)}{r_{AB}^\alpha}$$

Dostupnosť tu vystupuje vo forme bariéry a má tvar r_{AB}^α .

$A(O, S)$ vyjadruje príťažlivosť. Hodnota $H(O, S)$ sa nazýva atraktivitou objektu O pre subjekt S . Pri takomto type modelov sa objavuje aj pravdepodobnosť výberu objektu O .

RNDr. Ladislav TOLMÁČI

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

Model, ktorý sleduje korelácie medzi veľkosťou mesta a jeho občianskou vybavenosťou

$$A(O, S) = k \frac{H(O, S)}{e^{\alpha O}}$$

dosadzuje dostupnosť do exponenta.

Od modelov spádu sú odvodené aj gravitačné modely:

$$F = \frac{G \cdot M_1 \cdot M_2}{D^2}$$

Používa sa v nich D , ktoré predstavuje vzájomnú (binárnu) dostupnosť miest.

Dostupnosť ako centrálny pojem pre určovanie významu jednotlivých miest vyzdvihuje W. G. HANSEN /9/. „**Dostupnosť charakterizuje potenciál pre možnosti interakcie**“.

Pri použití akéhokoľvek typu dostupnosti je nevyhnutné určiť sieť, v ktorej sa dostupnosť vyčísľuje a množinu uzlov (sídels), pre ktoré sa dostupnosť počíta. V našom prípade boli zvolené sieť autobusovej dopravy a sieť železničnej dopravy, ktoré sú zobrazené na grafoch B_{min} a V_{min} (ohodnotenie hrán grafu je v minútach). Za množinu uzlov bola zvolená množina všetkých miest (136) Slovenska.

Zo širokého spektra mier dostupnosti možno ako východiskové pre cieľ práce označiť metrické dostupnosti.

Metrická dostupnosť uzla v sieti je kumulatívny údaj. Rovná sa sume vzdialeností (času, nákladov), ktoré treba prekonať, aby sa obyvateľ vybraného mesta dostal do každého (zvlášť) uzla siete. Čím je dostupnosť uzla menšie číslo, tým lepšiu dostupnosť má skúmaný vrchol (uzol). Na základe definícií v rámci teórie grafov možno metrickú dostupnosť definovať:

Metrická (fyzická) dostupnosť C_y vrchola y v množine M v rámci grafu G je súčet minimálnych sledov z uzla y do všetkých ostatných uzlov z množiny M .

$$C_y = \sum_{i=1}^m c_{yi} \quad i \in M, \quad |M| = m.$$

Asymetrická (vážená) dostupnosť (AD) uzla v sieti je metrická dostupnosť, pri ktorej sa binárna dostupnosť dvoch uzlov vyčísľuje na základe počtu obyvateľov (počtu pracovných miest, hospodárskej produkcie) skúmaných uzlov. Dostupnosť menšieho z nich sa zvyšuje o kilometre, ktoré musia teoreticky absolvovať obyvatelia z iných uzlov siete do menšieho uzla na vyrovnanie hodnoty väčšieho uzla. Pre AD možno vytvoriť dve modifikácie: na vyváženú menšieho mesta sa α) použije aj obyvateľstvo väčšieho mesta alebo β) nepoužije sa. Pri AD sa dostupnosť z uzla A do uzla B nerovná dostupnosti z uzla B do uzla A. Čím je AD menšie číslo, tým lepšiu dostupnosť má skúmaný vrchol (uzol).

Matematicky možno binárne AD pre mestá $i, j \in M$, definovať za podmienok, keď poznáme ich metrickú dostupnosť.

Dané sú m_i, m_j, m_k masy miest i, j, k (napr. počty obyvateľov). Nech $m_i > m_j$, potom

AD z mesta i do mesta j , označme d_{ij}

$d_{ij} = d_{ij}$ podľa metrickej dostupnosti,

$$d_{ji} = \frac{m_j \cdot (d_{ij}) + \sum m_k \cdot d_{jk}}{m_i}, \text{ pričom}$$

pričom $d_{jk} = \min \|c_{jk}\|$ podľa definície, kým $m_i = m_j + \sum m_k$.

Na základe AD možno určiť regióny, ktoré patria do sféry vplyvu („gravitácie“) určitého mesta. Spôsob výpočtu tohto regiónu spočíva na jednoduchých fyzikálnych zákonoch pôsobenia dvoch vektorov.

Pri AD sa teoreticky vyčísľuje vzdialenosť, ktorú musia prekonať obyvatelia mesta i na dosiahnutie mesta j , t. j. d_{ij} . Podobne sa vyčísľuje vzdialenosť, ktorú musia teoreticky prekonať obyvatelia mesta j na dosiahnutie mesta i , t. j. d_{ji} .

Počet obyvateľov (poprípade iný ukazovateľ) mesta i je väčší ako počet obyvateľov mesta j , preto (na základe definície AD) $d_{ij} < d_{ji}$.

Rozdiel medzi hodnotou AD mesta i a mesta j sa priamo úmerne zväčšuje od veľkosti rozdielu počtu obyvateľov a nepriamo úmerne od vzdialenosti sledovaných miest.

Bod h , v ktorom sa vyrovnáva „gravitačná“ sila pôsobenia oboch miest možno vypočítať pre mesto i

$$h_i = d_{ij} \cdot d_{ji} / (d_{ij} + d_{ji})$$

a pre mesto j

$$h_j = d_{ij} \cdot d_{ji} / (d_{ij} + d_{ji})$$

Po triviálnych úpravách dostávame $h_j + h_i = d_{ij}$, pričom d_{ij} je na základe definície AD skutočná vzdialenosť miest i a j v skúmanej sieti.

Z vektorového pôsobenia síl vyplýva, že okolo menších miest vzniknú regióny vplyvu sformované do útvaru podobného elipse (okraje závisia od skúmanej siete).

V práci bola použitá -modifikácia AD pre zistenie sféry vplyvu krajských miest vzhľadom na všetky ostatné mestá. Ako ukazovateľ „váhy“ bol použitý počet obyvateľov miest k 31. 12. 1995 na základe (Kol., 1996).

Tab. 1. Hodnoty hraničných bodov v AD autobusová doprava (km)

	Bratislava	Košice	Prešov	Nitra	Žilina	B. Bystrica	Trnava	Trenčín
Bratislava	0.0	205.9	219.5	49.9	112.7	116.9	31.9	72.6
Košice	196.1	0.0	20.9	162.8	129.8	111.4	186.6	170.8
Prešov	205.5	13.1	0.0	169.7	116.7	106.5	190.5	157.5
Nitra	36.1	153.2	169.3	0.0	77.5	63.5	24.2	47.2
Žilina	95.3	121.2	116.3	77.5	0.0	46.5	80.7	40.7
Banská Bystrica	96.1	99.6	105.5	63.5	46.5	0.0	87.7	74.7
Trnava	19.1	176.4	188.5	22.8	79.3	86.3	0.0	40.2
Trenčín	55.4	160.2	155.5	45.8	39.3	73.3	39.8	0.0

Tab. 2. Hodnoty hraničných bodov v AD autobusová doprava (min)

	Bratislava	Košice	Prešov	Nitra	Žilina	B. Bystrica	Trnava	Trenčín
Bratislava	0.0	175.3	181.2	44.1	104.9	89.5	31.3	67.8
Košice	64.7	0.0	18.5	137.3	109.3	113.2	160.5	145.8
Prešov	67.8	11.5	0.0	137.2	90.2	95.2	160.5	127.2
Nitra	30.9	127.7	136.8	0.0	80.0	42.0	23.2	45.0
Žilina	87.1	100.7	89.8	80.0	0.0	57.5	74.2	37.0
Banská Bystrica	69.5	101.8	94.8	42.0	57.5	0.0	65.2	66.0
Trnava	18.7	149.5	158.5	21.8	72.8	63.8	0.0	38.0
Trenčín	52.2	136.2	124.8	43.0	35.0	64.0	37.0	0.0

Tab. 3. Hodnoty hraničných bodov v AD železničná doprava (min)

	Bratislava	Košice	Prešov	Nitra	Žilina	B. Bystrica	Trnava	Trenčín
Bratislava	0.0	157.4	157.5	55.5	69.5	95.7	20.4	44.0
Košice	148.6	0.0	16.6	167.9	93.4	110.6	149.1	122.2
Prešov	144.5	10.4	0.0	164.0	88.2	117.7	143.7	115.7
Nitra	36.5	153.1	163.0	0.0	75.5	75.0	35.2	51.5
Žilina	56.5	86.6	87.8	75.5	0.0	43.5	55.7	27.5
Banská Bystrica	74.3	98.4	117.3	75.0	43.5	0.0	83.0	71.5
Trnava	11.6	140.9	142.3	33.8	54.3	82.0	0.0	30.5
Trenčín	29.0	110.8	113.3	49.5	25.5	69.5	29.5	0.0

Tab. 4. Hodnoty hraničných bodov v AD železničná doprava (km)

	Bratislava	Košice	Prešov	Nitra	Žilina	B. Bystrica	Trnava	Trenčín
Bratislava	0.0	224.6	226.8	57.5	110.0	125.1	29.1	71.0
Košice	215.4	0.0	14.7	184.6	124.9	112.4	203.9	167.2
Prešov	215.2	9.3	0.0	180.2	121.7	107.2	200.5	162.7
Nitra	41.5	173.4	179.8	0.0	86.0	73.0	27.2	47.0
Žilina	93.0	117.1	121.3	86.0	0.0	48.5	79.2	41.0
Banská Bystrica	102.9	100.6	106.8	73.0	48.5	0.0	93.2	81.0
Trnava	16.9	193.1	198.5	25.8	77.8	91.8	0.0	39.0
Trenčín	52.0	154.8	160.3	45.0	39.0	79.0	38.0	0.0

Z výsledkov výpočtov AD (Tabuľka 1-4) vyplýva, že do sféry vplyvu Bratislavy spadajú: Gbely, Holíč, Skalica, Senica, Malacky, Stupava, Pezinok, Modra, Senec, Dunajská Streda, Svätý Jur, Veľký Meder, Sládkovičovo, Galanta, Šamorín, Komárno.

Na hraniciach vplyvu Bratislava – Nitra je Kolárovo a Hurbanovo.

Do sféry vplyvu Trnavy spadajú: Sereď, Hlohovec, Leopoldov, Piešťany, Brezová pod Bradlom, Myjava, Vrbové.

Do sféry vplyvu Trenčína spadajú: Stará Turá, Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou, Trenčianske Teplice, Nová Dubnica, Dubnica nad Váhom, Ilava, Púchov, Nemšová, Prievidza (pokiaľ sa nevyčlení samostatne, lebo má takmer rovnako veľkú sféru vplyvu ako Trenčín), Bojnice, Nováky.

Na hraniciach vplyvu Trenčín – Nitra je Partizánske.

Do sféry vplyvu Žiliny spadajú: Považská Bystrica, Rajecké Teplice, Rajec, Turzovka, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Martin, Vrútky, Dolný Kubín, Trstená, Tvrdošín, Námestovo, Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok, Turčianske Teplice, Ružomberok, Bytča.

Do sféry vplyvu Nitry spadajú: Šaľa, Nové Zámky, Šurany, Vráble, Štúrovo, Želiezovce, Levice, Tlmače, Zlaté Moravce, Topoľčany, Šahy, Dudince, Nová Baňa.

Do sféry vplyvu Banskej Bystrice spadajú: Žarnovica, Žiar nad Hronom, Handlová, Kremnica, Krupina, Banská Štiavnica, Veľký Krtíš, Modrý Kameň, Sliač, Zvolen, Detva, Hriňová, Lučenec, Filakovo, Rimavská Sobota, Hnúšťa, Tisovec, Brezno, Poltár.

Do sféry vplyvu Košíc spadajú: Revúca, Jelšava, Tornaľa, Rožňava, Moldava nad Bodvou, Dobšiná, Medzev, Kráľovský Chlmec, Trebišov, Čierna nad Tisou, Veľké Kapušany, Sobrance, Michalovce, Sečovce, Gelnica, Krompachy, Spišské Vlachy, Strážske, Poprad (pokiaľ nebude vyčlenený samostatne) Svit, Starý Smokovec, Kežmarok, Spišská Belá, Podolíneec, Spišská Nová Ves, Humenné, Snina, Spišská Stará Ves.

Na hraniciach vplyvu Košice – Prešov je Vranov nad Topľou a Levoča.

Do sféry vplyvu Prešova spadajú: Hanišovce nad Topľou, Veľký Šariš, Sabinov, Lipany, Giraltovce, Stropkov, Svidník, Medzilaborce, Bardejov, Stará Ľubovňa, Spišské Podhradie.

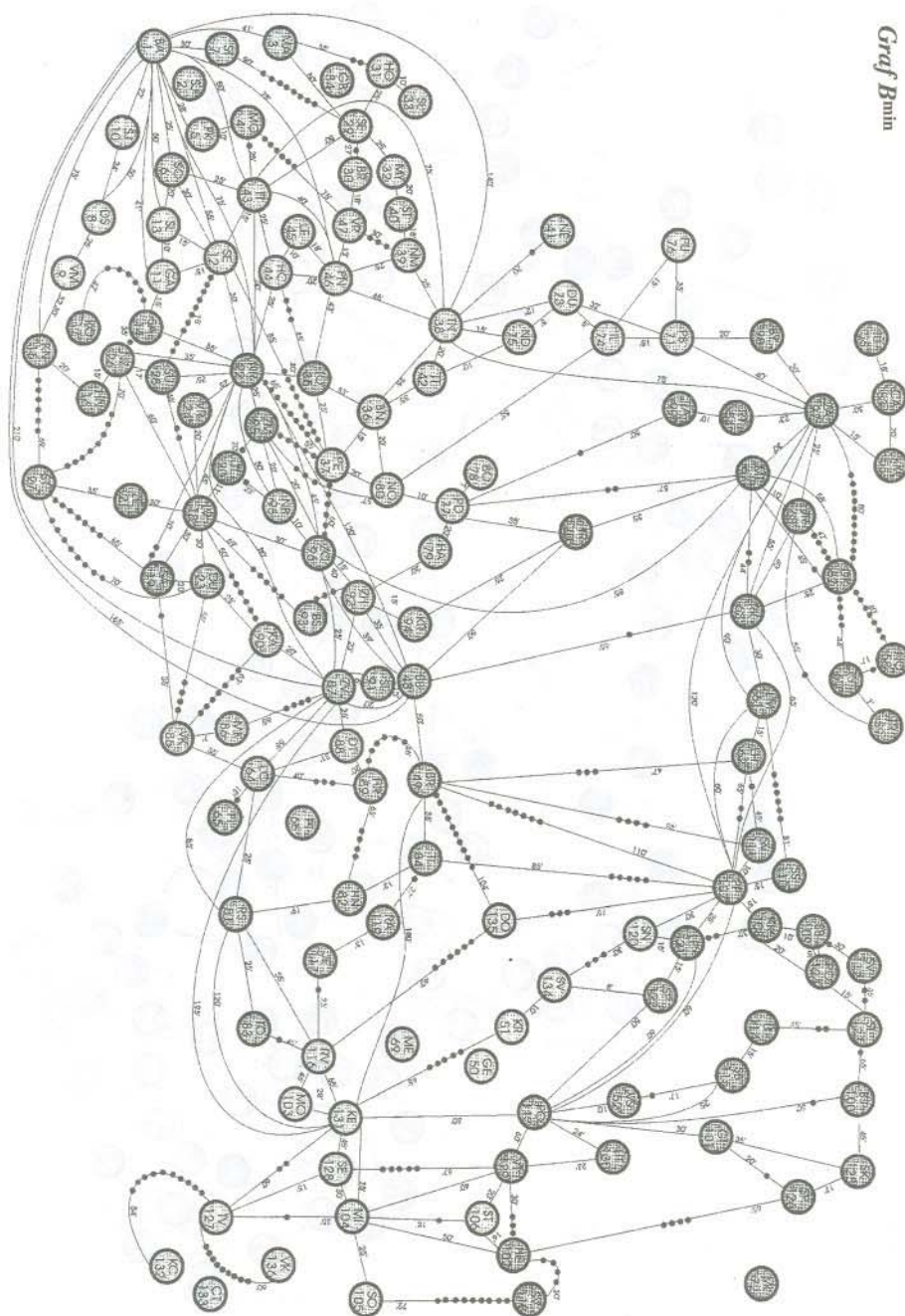
Literatúra:

- BRUINSMA, F. R. – RIETVELD, P., (1993): Urban agglomerations in European infrastructure networks, *Urban Studies* 30, pp. 919-934.
- BRUINSMA, F. R. – RIETVELD, P., 1998: The accessibility of European cities: theoretical framework and comparison of approaches, *Environment and Planning A* 30, pp. 499-521.
- BANISTER, D. (1980): Transport mobility in interurban areas: a case study approach in south Oxfordshire, *Regional Studies* 4, pp. 361-375.
- BANISTER, D. (1983): Transport and accessibility. *Regional Studies* 9, pp. 15-26.
- BEZÁK, A. (1990): Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis* 1, Bratislava, pp. 57-73.

- BEZÁK, A. (1995): O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze. In *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín* ed. Trizna M., PFUK, Bratislava, pp. 225-231.
- BEZÁK, A. (1997): Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. In: *Geografické štúdie* 3, ed. Baran, V., Acta UMB, Banská Bystrica, pp. 6-14.
- GEERTMAN, S. C. M. – RITSEMA VAN ECK, J. R. (1995): GIS and models of accessibility potential: an application in planning, *Int. J. Geographical Information Systems* 1, pp. 67-80.
- HANDY, S. L. (1997): Measuring accessibility: an exploration of issues and alternatives, *Environment and Planning A* 29, pp. 1175-1194.
- HANSEN, W. G. (1959): How accessibility shapes land use, *Journal of the American Institute of Planners* 25, pp. 73-76.
- KOLEKTÍV (1996): Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky podľa obcí roku 1995. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, p. 220.
- KOREC, P. – LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. – ZUBRICZKÝ, G. (1997): Kraje a okresy Slovenska, Nové administratívne členenie. Q111, Bratislava, p. 392.
- KOREC, P. (1989): Využitie teórie grafov pri štúdiu hierarchie dopravných uzlov. In: Bezák A. ed: *Nové trendy v geografii*, Bratislava, pp. 65-70.
- LAUKO, V. (1991): K niektorým teoretickým problémom hodnotenia krajiny. *Acta FRNUC* 30, Bratislava, pp. 5-26.
- LINNEKER, B. J. – SPENCE, N. A. (1992): Accessibility measures compared in an analysis of the impact of the M25 London Orbital Motorway on Britain, *Environment and Planning A* 24, pp. 1137-1154.
- PAULOV, J. – TOLMÁČI, L. (1998): Accessibility of Slovak Towns. *ERSA* 98, CD, Wien.
- SHEN, Q. (1998): Location characteristics of inner-city neighbourhoods and employment accessibility of low-wage workers, *Environment and Planning B* 25, pp. 345-365.
- SPIEKERMANN, K. – WEGENER, M. (1996): Trans European networks and unequal accessibility in Europe, *European Journal of Regional Development* 4, pp. 35-42.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (1990): Role of Accessibility in Development and Functioning of Settlements, *Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences*, pp. 1-33.
- TAYLOR, Z. (1997): Dostępność miejsc pracy, nauki i usług w obszarach wiejskich jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej – próba analizy krytycznej, *Przegląd geograficzny* 3-4, pp. 261-283.
- TOLMÁČI, L. (1993): Accessibility and its applications in Geography. *European Geographer* 3, pp. 83-92.
- TOLMÁČI, L. (1996): Accessibility in Geography: the Slovak case study. *AFRNUC, Geographica*, No 38, Bratislava, pp. 193-198.

Graf Vmin

Graf Bmin

REGIONS OF GRAVITATION OF COUNTY CENTERS ACCORDING THEIR ASYMMETRIC WEIGHTED ACCESSIBILITY

Ladislav TOLMÁČI

Summary

The theoretical base of the paper is in Graph theory. For that purpose two graphs are introduced graph B_{min} for bus connections (distances in minutes are included) and graph V_{min} for train connections (distances in minutes are included).

Metric accessibility is the most suitable for evaluation and calculation of the county centres gravity regions. Mathematical interpretation of metric accessibility measures is defined as follows:

$$C_i = \sum_{j=1}^m c_{ij} \quad i \in M, \quad |M| = m,$$

m number of towns, i – town.

After metric accessibility is calculated we can introduce an asymmetric weighted accessibility as follows:

$$d_{ji} = \frac{m_j \cdot (d_{ij}) + \sum m_k \cdot d_{jk}}{m_i}$$

d - is a metric accessibility, m - number of inhabitants of towns.

To decide to which county centre gravity region belongs a certain town it takes an simple vector like calculation (see results in table 1-4):

for town i

$$h_i = d_{ij} \cdot d_{ji} / (d_{ij} + d_{ji})$$

for town j

$$h_j = d_{ij} \cdot d_{ji} / (d_{ij} + d_{ji}).$$

After applying the gained results the paper shows that the most evident differences between the administrative division and the gravity regions of county centres is in the case of Bratislava and Košice.

The list of towns belonging to certain gravity region is as follows:

Bratislava: Gbely, Holíč, Skalica, Senica, Malacky, Stupava, Pezinok, Modra, Senec, Dunajská Streda, Svätý Jur, Veľký Meder, Sládkovičovo, Galanta, Šamorín, Komárno.

On the borders of Bratislava – Nitra are Kolárovo, Hurbanovo.

Trnava: Sereď, Hlohovec, Leopoldov, Piešťany, Brezová pod Bradlom, Myjava, Vrbové.

Trenčín: Stará Turá, Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou, Trenčianske Teplice, Nová Dubnica, Dubnica nad Váhom, Ilava, Púchov, Nemšová, Prievidza, Bojnice, Nováky.

On the borders of Trenčín – Nitra is Partizánske.

Žilina: Považská Bystrica, Rajecké Teplice, Rajec, Turzovka, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Martin, Vrútky, Dolný Kubín, Trstená, Tvrdošín, Námestovo, Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok, Turčianske Teplice, Ružomberok, Bytča.

Nitra: Šaľa, Nové Zámky, Šurany, Vráble, Štúrovo, Želiezovce, Levice, Tlmače, Zlaté Moravce, Topoľčany, Šahy, Dudince, Nová Baňa.

Banská Bystrica: Žarnovica, Žiar nad Hronom, Handlová, Kremnica, Krupina, Banská Štiavnica, Veľký Krtíš, Modrý Kameň, Sliač, Zvolen, Detva, Hriňová, Lučenec, Fiľakovo, Rimavská Sobota, Hnúšťa, Tisovec, Brezno, Poltár.

Košice: Revúca, Jelšava, Tornaľa, Rožňava, Moldava nad Bodvou, Dobšiná, Medzev, Kráľovský Chlmec, Trebišov, Čierna nad Tisou, Veľké Kapušany, Sobrance, Michalovce, Sečovce, Gelnica, Krompachy, Spišské Vlachy, Strážske, Poprad, Svit, Starý Smokovec, Kežmarok, Spišská Belá, Podolíne, Spišská Nová Ves, Humenné, Snina, Spišská Stará Ves. On the borders of Košice – Prešov are Vranov nad Topľou and Levoča.

Prešov: Hanušovce nad Topľou, Veľký Šariš, Sabinov, Lipany, Giraltovce, Stropkov, Svidník, Medzilaborce, Bardejov, Stará Ľubovňa, Spišské Podhradie.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

KRAJINNOEKOLOGICKÉ PODMIENKY ROZVOJA REGIÓNU ŽIARSKEJ KOTLINY – MODELOVÉ ÚZEMIE HLINÍK NAD HRONOM

Peter TREMBOŠ

Abstract

The region of the Žiarska kotlina Basin represents from the natural and also socio-economical viewpoint varied territory which comprises the most loaded areas of Slovakia. The aim of the contribution is presentation of landscape-ecological conditions of the regional development in model cadastre area Hliník nad Hronom.

Key words: landscape, ecology, conditions of regional development, limits

Úvod

Cieľom tohto príspevku je na modelovom katastrálnom území obce Hliník nad Hronom prezentovať krajinnoekologické podmienky rozvoja celého regiónu Žiarskej kotliny. Vychádzame pritom z výsledkov viacročného sústredeného výskumu, ktorého výsledky sú zhrnuté vo viacerých publikovaných (napr. Šúri, Cebecauer, Cebecauerová a Švecová 1997, Švecová a Kočický 1997, Švecová a Miškeje 1998, Tremboš 1997a,b, Tremboš 1998) i nepublikovaných materiáloch (Zaňko 1990, Múdry a kol. 1992a,b, Štefek 1992, Zelina a kol. 1996, Tremboš a kol. 1997, Méres a Vozár 1998 a ďalší).

Región Žiarskej kotliny predstavuje ako z prírodného, tak aj zo socioekonomického hľadiska pestré územie, ktoré vplyvom industrializácie a s ňou súvisiacou urbanizáciou v posledných desaťročiach výrazne zmenilo svoj charakter. Z prevažne poľnohospodársky a lesohospodársky využívaného priestoru sa toto územie pretvorilo na krajinu s dominantnou

RNDr. Peter TREMBOŠ

Katedra fyzickej geografie a geoekológie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dol. 1, 842 15 Bratislava

priemyselnou, dopravnou a sídelnou funkciou. V dôsledku najmä týmito funkciami podmieneného silného znečistenia a devastácie krajiny však dnes patrí medzi najzaťaženejšie územia Slovenska. Súčasný stav životného prostredia v tomto území je podmienený najmä existenciou zdrojov znečistenia v ZSNP a.s. Žiar nad Hronom a v menšej miere aj niektorými ďalšími externými i internými zdrojmi. Toto znečistenie sa prejavuje nielen v kontaminácii ovzdušia, ale aj pôdy, vody, horninového prostredia a bioty. To výrazne vplýva na ekologickú stabilitu i úžitkový potenciál krajiny a zdravotný stav obyvateľstva. Takto, cez znižovanie kvality prírodných a ľudských zdrojov, dochádza k obmedzovaniu možností realizácie rôznych, pre regionálny rozvoj dôležitých socioekonomických aktivít. Preto spolu s prebiehajúcimi technologickými zmenami v súvislosti s modernizáciou výroby a spracovania hliníka sa pristúpilo aj ku komplexnému riešeniu problematiky životného prostredia. Na základe uznesenia vlády SR č. 526/1995 Ministerstvo životného prostredia SR prikročilo k zadaniu v súčasnosti už spracovaných projektov hodnotiacich ekologickú únosnosť (Múdry a kol. 1992b, Méres a Vozár 1998,) a návrhov miestnych územných systémov ekologickej stability (Zelina a kol. 1996, Tremboš a kol. 1997) na vybraných katastrálnych územiach v dosahu ZSNP a.s. Žiar nad Hronom. Ich cieľom je projekčne zabezpečiť proces revitalizácie krajiny a tak vytvoriť vhodné krajinnoekologické podmienky pre rozvoj celého regiónu.

Krajinnoekologická charakteristika modelového územia

Ako model zvolené katastrálne územie Hliník nad Hronom s celkovou rozlohou 1135 ha (z toho 472 ha zaberá poľnohospodárska pôda) sa nachádza v okrese Žiar nad Hronom, asi 8 km juhozápadne od Žiaru nad Hronom, na kontakte medzi pohorím Štiavnické vrchy (oddiel Hodrušská hornatina) a Žiarskou kotlinou. Severozápadná časť územia má rovinný až pahorkatinný charakter. Najnižšie položené územie tvorí niva Hrona, ktorého tok sa nachádza na severnej hranici katastrálneho územia. Nadmorská výška sa tu pohybuje okolo 230 m n. m. Táto časť územia je prevažne poľnohospodársky využívaná. Nachádzajú sa tu však aj významné priemyselné a obytné plochy (sídlo Hliník nad Hronom). Prechádza tadiaľto významný dopravný koridor (zastúpený cestou a železnicou), ktorý zabezpečuje prepojenie Žiarskej kotliny s oblasťou Podunajskej nížiny. Juhovýchodná časť územia má charakter fluvialne rezanej vrchoviny s maximálnou nadmorskou výškou asi 500 m n. m.. Táto časť územia je prevažne zalesnená.

V katastrálnom území Hliník nad Hronom bolo identifikovaných (Tremboš a kol. 1997) celkovo 40 typov prvkov súčasnej krajinnej štruktúry (SKŠ), ktoré boli logicky zatriedené do 14 tried (pozri tab. č. 1).

Na hodnotenom území, mimo zastavaného územia a vodných plôch, bolo tiež identifikovaných 101 individuálnych abiokomplexov (Tremboš a kol. 1997). Ich identifikácia a charakteristika bola založená na analýze morfograficko-polohového typu elementárnej formy reliéfu, geometrickej formy reliéfu, prevládajúceho sklonu reliéfu, geologicko-substrátového komplexu, pôdných asociácií na úrovni pôdných subtypov, skeletnatosti, hĺbky a zrnitosti pôdy.

Tab. 1. Zastúpenie jednotlivých prvkov SKŠ v katastrálnom území obce
Hliník nad Hronom s celkovou rozlohou 1135 ha

Súčasná krajinná štruktúra	Podiel jednotlivých prvkov SKŠ (v %)
Lesy a lesokroviny	45.32
Nelesná stromová a krovinná vegetácia	3.02
Trvalé trávne porasty (TTP)	9.19
Poľnohospodárske kultúry na ornej pôde	26.18
Vodné toky a plochy	1.16
Prírodné prvky bez vegetácie	0.00
Priemyselné prvky	3.17
Areály skládok a odpadu	0.00
Elektrovody	0.00
Dopravné prvky	0.43
Poľnohospodárske technogénne prvky	0.98
Obytné prvky	8.47
Rekreačno-oddychové, športové a kultúrno-historické prvky	0.91
Ostatné prvky	1.18

V katastrálnom území Hliník nad Hronom, najmä v jeho južnej a východnej horskej časti a na kontakte pohoria s kotlinou, prevládajú svahy rôzneho typu (zaberajú asi 47,3% územia) na vulkanických horninách, prevažne so stredne až silne skeletnatými, stredne hlbokými až plytkými, piesočnatými až piesočnatohlinitými kambizemami. Severnú časť, takmer 20% územia zaberá rozsiahly plochý náplavový kužeľ Teplického potoka, budovaný prolúviálnymi sedimentami pravdepodobne s primiešaným eolickým materiálom. Pôdny typ je tu reprezentovaný bezskeletnatou, hlbokou, piesočnato-hlinitou luvizemou pseudoglejovou. Severozápadnú, najnižšie položenú časť územia (cca 20%), zaberá fluvialná nivná rovina na prevažne hlinitých až hlinito-štrkovitých nivných sedimentoch, s hlbokými a prevažne bezskeletnatými, hlinitými fluvizemami typickými.

V modelovom území je stredne až výrazne potenciálne náchylných na zosúvanie asi 14,1%, na vodnú eróziu pôdy približne 32,9%, na výmoľovú eróziu zhruba 5,7% a na ohrozenie kvality podzemných vôd okolo 38,7% plochy.

Z ekologicky cenných krajinných prvkov a chránených území sa tu vyskytujú pôvodnému zloženiu blízke kompaktné lesné porasty – zaberajú asi 43% katastrálneho územia, skupinová nelesná stromová a krovinná vegetácia – je rozptýlená na nive Hrona, zaberá asi 0,1 % z plochy k.ú., ekologicky hodnotné lúčne porasty – nachádzajú sa západne od obce na ploche 0,4%,

významné biotopy živočíšstva – nachádzajú sa pozdĺž koryta Hrona a Teplej a na niekoľkých lokalitách vo východnej časti územia. Z celého katastrálneho územia zaberajú asi 3,3 %. Líniová nelesná stromová a krovinná vegetácia – zaberá asi 2,9 % plochy, je rozptýlená najmä v kotlinovej časti územia. Má väčšinou charakter brehových porastov a sprievodnej vegetácie komunikácií. Vodné toky zaberajú asi 1,2 % plochy z katastrálneho územia, z nich najvýznamnejším je rieka Hron. Chránená krajinná oblasť – CHKO Štiavnické vrchy – zaberá takmer celú západnú, horskú oblasť územia, a to približne 35% z celej plochy k.ú. Prírodná rezervácia Bralce sa nachádza východne od obce, na kontakte kotliny a pohoria, na začiatku doliny potoka Teplá. Ochranné lesy a lesy osobitného určenia zaberajú asi 40% katastrálneho územia. Pásmo hygienickej ochrany vodných zdrojov zaberá asi 8% územia.

Súčasný stav životného prostredia v katastrálnom území Hliník nad Hronom je podmienený (podľa Izakovičovej in Tremboš a kol. 1997) najmä existenciou zdrojov znečistenia v ZSNP a.s. Žiar nad Hronom, ako i vlastnými priemyselnými prevádzkami. Sú tu zastúpené takmer všetky typy primárnych a sekundárnych negatívnych faktorov. Ide o územie patriace k silne zaťaženým oblastiam Slovenska. Z väčších priemyselných podnikov sú tu Pohronské strojárne, zamerané na výrobu banských zariadení, ako sú banské lokomotívy, poľnohospodárska technika, vysávacie zariadenia odstraňujúce prašnosť, výroba odliatkov zo sivej zliatiny, ich opracovanie a konštrukcia pre odberateľské firmy. Ich negatívny vplyv sa prejavuje výrazným bariérom efektom, záberom prirodzených ekosystémov v dôsledku realizácie technického diela. Tento podnik je zároveň aj výrazným zdrojom sekundárnych stresových faktorov, nakoľko svojou produkciou priemyselných emisií sa radí medzi veľké zdroje znečistenia ovzdušia. Podobne je aj výrazným znečisťovateľom vôd v dôsledku produkcie odpadových priemyselných vôd. Z ďalších priemyselných podnikov možno spomenúť Reviso, Spektrum, Pekáreň a cukráreň. Ďalej sa tu nachádzajú ťažobné prevádzky – ide o ťažobné lokality nerudných surovín bentonitu a iného stavebného kameňa – ryolitu, tehliarskych surovín a kremenca. Ich negatívne pôsobenie na krajinu sa prejavuje zmenou krajinnnej štruktúry a vznikom nových antropogénnych foriem reliéfu. Zo sekundárnych negatívnych faktorov treba spomenúť znečisťovanie ovzdušia (najmä prašnosťou), výraznú hlučnosť a riziko ohrozenia podzemných vôd. Najväčšiu ťažobnú prevádzku predstavuje aktívny kameňolom – Zlatý Onyx s.r.o., vo východnej časti katastrálneho územia, lokalita Štátna hora.

Z ostatných zdrojov znečistenia sú to prevádzky stavebníctva, lokalizované v Hliníku nad Hronom, zastúpené Stavivami, Hlinexom, Stavenou, výrobňou terasovej dlažby, prevádzkou na brúsenie kovov a sklenárstvo. Z poľnohospodárskych podnikov je to Agropolis, s.r.o. Šurany – sústreďuje sa na rastlinnú i živočíšnu výrobu (okrem toho sa v objekte nachádza pília) a Agropodnik, a.s., – zameraný na poľnohospodárske práce, prípravu hnojív a cestnú prepravu.

Zájmovým územím prechádzajú aj najviac zaťažené dopravné koridory, a to štátna cesta I. triedy celoštátneho významu I/65 Nová Baňa – Žarnovica – Žiar nad Hronom – Kremnica s intenzitou dopravy väčšou ako 10 000 vozidiel za 24 hod. a železničný ťah Žarnovica – Hliník nad Hronom – Žiar nad Hronom. Tieto komunikačné ťahy sa vyznačujú vysokým bariérom efektom, produkciou dopravných exhalátov, hlučnosťou a prašnosťou. Nezanedbateľné sú aj svetelné efekty a nehodovosť sprevádzajúca prepravu na danej línii. Významným negatívnym faktorom je aj vodný tok Hron, ktorý je v území silne znečistený (zväčša s nadlimitným

výskytom NO_3 , NO_2 , PO_4). Podobne je nepriaznivá situácia aj v kontaminácii riečnych sedimentov, ktoré sú kontaminované jednak fyzikálne rôznymi druhmi odpadu, ale predovšetkým chemicky. Chemická kontaminácia sa prejavuje zvýšeným obsahom niektorých látok: N-NH_4^+ , AS, Zn, Sb, Cu, Hg.

Z hľadiska priestorovej diferenciácie sa najviac zaťažený areál nachádza na a v okolí nivy Hrona. Táto zóna predstavuje oblasť so silne znečisteným ovzduším a silne kontaminovanou pôdou, a to najmä arzénom, ktorý tu vykazuje hodnoty až nad C limit. Druhým najdôležitejším kontaminantom (v limitnom intervale B-C a A-B) je meď. Obdobne sa prejavuje i olovo, ktorého obsahy sa pohybujú hlavne v B – C limitnom intervale. Podobne nepriaznivé je aj zaťaženie pôd fluórom, ktorého hodnoty sú v B-C limite, čo predstavuje miernu až silnú záťaž. Ekologickým problémom je aj zaťaženie vôd, charakterizované prekročením limitov hygienicky a vodohospodársky významných prvkov a zložiek. Ide o zónu s charakteristicky zvýšenou celkovou mineralizáciou vôd (často až nad 1 g/l), zvýšenou koncentráciou dusičnanov (nad 50 mg/l), síranov (150-200 mg/l), ako aj zvýšenou koncentráciou organických látok a kovov.

Celkove v katastrálnom území Hliník nad Hronom prevládajú areály s veľmi nízkym negatívnym vplyvom na ekologickú stabilitu krajiny (47,9 %), areály s nízkym negatívnym vplyvom zaberajú asi 6,6%, so stredným asi 30,0 %, s vysokým asi 3,4 % a areály s veľmi vysokým negatívnym vplyvom na ekologickú stabilitu krajiny asi 12,1 % z katastrálneho územia. Plošne v hodnotenom území prevláda krajina s veľmi vysokou ekologickou stabilitou (43,2%). Táto sa nachádza v zalesnenej južnej a východnej časti územia. Na nive Hrona a pahorkatinnom území južne od obce je krajina hodnotená ako územie so strednou ekologickou stabilitou (38,7%). Krajina s veľmi nízkou ekologickou stabilitou zaberá až 18%. Patrí sem celá zastavaná časť územia s obytnými i priemyselnými časťami, spolu s okolitým, negatívne najviac ovplyvneným územím.

V nasledujúcej časti podávame stručný prehľad najvýznamnejších obmedzení komplexného rozvoja územia identifikovaných na základe prehodnotenia širokého spektra krajinno-ekologických informácií o modelovom území.

Niektoré obmedzenia vyplývajúce z nepriaznivých krajinnoekologických podmienok

V prevažne odlesnenom, poľnohospodársky využívanom priestore len asi 14,7% katastrálneho územia zaberajú plochy bez výraznejších obmedzení (s výnimkou obmedzenia použitia agochemikálií). Intenzívne využitie zvyšku plochy je rôznym spôsobom limitované. Z existujúcich výraznejších obmedzení tohoto priestoru možno uviesť nasledujúce. Na ploche 14,4% je potrebné detailne posúdiť súčasný stav i potenciálne riziká zaťaženia krajiny v súčasnosti realizovanými aktivitami a uskutočniť program minimalizácie ich vplyvov na životné prostredie. Ďalej, vzhľadom na riziko znečistenia podzemných vôd, a to najmä v severnej a západnej časti územia (na nive Hrona, nive a náplavovom kuželi potoka Teplica), je na týchto plochách (23,3% katastrálneho územia) nutná kontrola až vylúčenie chemickej kultivácie (mimo prípadného udržiavacieho a melioračného vápnenia). Pre vysokú kontamináciu (prekročenie limitných hodnôt fluóru, olova, kadmia v pôde, fluoridov a oxidov dusíka v podzemných vodách) je nutné 8,8% územia územia využívať len extenzívne, vylúčiť pestovanie potravinár-

ských a miestami i krmovinárskych plodín. Na ploche približne 3% z katastrálneho územia je potrebné obmedziť pestovanie širokosiatickych plodín. Na ploche 2,5% je potrebné obmedzenie až vylúčenie širokosiatickych plodín a nutná aplikácia protieróznych osevných postupov. Na ploche 0,4% sú areály vhodné najmä pre viacročné a trvalé kultúry, TTP, pri využití ako orná pôda je nevyhnutná dôsledná protierózna ochrana. Na ploche 4,4% sú areály vhodné pre TTP, v primeraných podmienkach aj sady, miestami les, v nelesnej krajine je potrebná vhodná lokalizácia nelesnej drevinnej vegetácie. Zvyšná časť poľnohospodárskych plôch je skôr vhodná pre les, iba miestami na lúky a pasienky.

Z prevažne zalesneného, lesohospodársky využívaného priestoru, je väčšina (30,3% katastrálneho územia) vhodná pre hospodárske využitie bez výraznejších obmedzení. Plochy podmienčne vhodné, s možným hospodárskym využitím (avšak len pri dôslednom rešpektovaní nevyhnutných ekostabilizačných opatrení) zaberajú 4,6% katastrálneho územia. Plochy s najvhodnejším využitím ako ochranný les zaberajú 14,1% katastrálneho územia.

Záver

Ako vidno, areál zvoleného katastrálneho územia je silne postihnutý negatívnymi vplyvmi súvisiacimi s doterajším rozvojom Žiarskeho regiónu. Spolu s nie práve najpriaznivejšími prírodnými podmienkami predstavujú tieto obmedzenia výrazné limity jeho ďalšieho rozvoja. Tento príspevok má za cieľ poukázať na tento fakt a tiež upozorniť na nutnosť komplexného riešenia tejto problematiky. Teda nielen na báze zvyčajných technických, demografických a ekonomických, ale aj, tak ako je to v tejto štúdií, s využitím podrobných krajinnoeekologických informácií a postupov.

Literatúra:

- MÉRES, Š., VOZÁR, J. (ed.) (1998): Zhodnotenie ekologickej únosnosti regiónu Žiarskej kotliny. MŽP SR. 450 pp.
- MÚDRY, P., a kol. (1992a): Regionálny ÚSES okresu Žiar nad Hronom. Banská Štiavnica.
- MÚDRY, P., a kol. (1992b): Ekologická únosnosť regiónu Žiarskej kotliny. Banská Štiavnica.
- ŠTEFFEK, J., a kol. (1992): Model vypracovania MÚSES na príklade vybraného územia okresu Žiar nad Hronom. SKŽP – Bratislava, EKOTRUST – Banská Štiavnica, 31 pp.
- ŠÚRI, M., CEBECAUER, T., CEBECAUEROVÁ, M., ŠVECOVÁ, E. (1997). Tvorba mapy súčasnej krajinskej štruktúry a možnosti jej využitia pri spracovaní dokumentov MÚSES v oblasti Žiarskej kotliny. In: Michalová, J. (ed.) Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba (Geografické štúdie), Banská Bystrica (Univerzita M. Bela), p. 44-48.
- ŠVECOVÁ, E., KOČICKÝ, D. (1997): Geosystémy časti Žiarskej kotliny a priľahlých pohorí. In: Michalová, J. (ed.) Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba (Geografické štúdie), Banská Bystrica (Univerzita M. Bela), p. 41-43.
- ŠVECOVÁ, E., MIŠKEJE, H. (1998): Súčasná krajinná štruktúra katastrálneho územia Dolná Trnávka. V tlači.

- TREMBOŠ, P. (1997a): Aplikovaný geografický výskum – spracovanie dokumentov MÚSES v oblasti Žiarskej kotliny. In: Michalová, J. (ed.) *Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba (Geografické štúdie)*, Banská Bystrica (Univerzita M. Bela), p. 35-37.
- TREMBOŠ, P. a kol. (1997b): Miestne územné systémy ekologickej stability vo vybraných katastrálnych územiach v dosahu ZSNP a.s. Žiar nad Hronom – 2. časť. Projekt MŽP SR, Bratislava, GEOINFO, Piešťany.
- TREMBOŠ, P. (1998): Ekologická stabilita krajiny v katastrálnom území Dolná Trnávka. V tlači.
- ZAŤKO, M., a kol. (1990): Analýza vybraných geoekologických komponentov Žiarskej kotliny a okolitých pohorí. KFG PRIF UK, Bratislava, p. 122.
- ZELINA, V. a kol. (1996): Miestny územný systém ekologickej stability vo vybraných katastrálnych územiach v dosahu ZSNP a. s. Žiar nad Hronom. Projekt MŽP SR, Bratislava, ALLPLAN GmbH, Bratislava, 140 pp.

**LANDSCAPE-ECOLOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE
ŽIARSKA KOTLINA BASIN REGION (MODEL AREA HLINÍK NAD HRONOM)**

Peter TREMBOŠ

Summary

The region of Žiarska kotlina Basin represents an area which had been very strong changed in last decades as a result of industrialization. It had been transformed from mainly agricultural and forestial territory to a landscape with dominant industrial, transportation and settlement function. As a result of by these functions conditioned pollution and devastation of the landscape, it comprises the most loaded areas of Slovakia. Contemporary state of environment in this area is conditioned first of all by pollution sources in ZSNP, a.s. Žiar nad Hronom and also by some other external and internal sources. The pollution reflects not only in the contamination of air but also of soil, water, rocks, and biota. It dominantly influences the ecological stability, potential of the landscape, and state of health of the population. The lowering of the quality of natural and personal sources limits different socio-economic activities which are important for the regional development. These limits together with not very favourable natural conditions represent strong limits of further development of the region. The contribution points out this fact and shows the necessity to solve complexly these problems. It means not only on the basis of obvious technical, demographical, and economical, but also detailed landscape-ecological information and proceeding.

Výsledky tejto práce boli financované Ministerstvom životného prostredia Slovenskej republiky v rámci projektu „Miestne územné systémy ekologickej stability vo vybraných katastrálnych územiach v dosahu ZSNP a.s. Žiar nad Hronom – 2. časť“. Zhotoviteľom prác bola firma GEOINFO – RNDr. Peter Tremboš. Projekt sa riešil v roku 1997.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

TRANSNACIONÁLNA KOOPERÁCIA V OBLASTI ÚZEMNÉHO A REGIONÁLNEHO ROZVOJA V PODUNAJSKOM PRIESTORE (ARGE DONAULÄNDER)**Ivan VERUZÁB****Abstract**

The Paper is dealing with an important project of transnational cooperation in the Danubian space. This project and its results could support a very well based practical cooperation and coordinated spatial development in all the member countries. The paper describes the most important facts in cooperation, the achieved results and the further plans of the ARGE Donauländer. Special stress is given to how the results will be used and can they become easily accessible for everyone.

Key words: *Spatial and regional development, transnational co-operation, Danubian space*

Úvod

V nasledovnom príspevku by sme chceli objasniť činnosť „Pracovného spoločenstva podunajských krajín“ (PSPK – v orig. ARGE Donauländer), ktoré je zamerané na interregionálnu resp. transnacionálnu spoluprácu v podunajskom priestore. Pracovné spoločenstvo podunajských krajín (PSPK), bolo založené v roku 1990. Protokol o pristúpení SR bol podpísaný predsedom vlády SR na Konferencii predsedov vlád podunajských krajín v roku 1991 v Belehrade. Najvyšším orgánom PSPK je Konferencia predsedov vlád podunajských krajín. PSPK sa člení na pracovné okruhy a ďalej na pracovné skupiny. Slovenská republika predsedá „Pracovnej skupine pre usporiadanie územia“ už od roku 1992. V ďalšom budú prezentované výsledky a zámery aktivít uvedenej pracovnej skupiny orientujúcej sa na iniciovanie spolupráce a koordináciu prác v oblasti územného a regionálneho rozvoja v podunajskom priestore. Oficiálnou rokovacou rečou PSPK je nemčina, ale na spoločných podujatiach je možné používať rovnocenne všetky jazyky podunajských krajín.

Prehľad doterajšej činnosti Pracovnej skupiny pre usporiadanie územia PSPK

K spoločnému plánovaniu rozvoja a usporiadania územia v tak veľkom priestore, s tak rozdielnymi prírodnými, demografickými a ekonomickými podmienkami jednotlivých regiónov nie je možné pristupovať klasickými metódami územného plánovania, resp. klasickými metódami plánovania regionálneho rozvoja, a to prakticky znamenalo vypracovanie návrhu vlastnej metodiky projektu (v spolupráci Slovenska, Maďarska a Rakúska), ktorá obsahuje štruktúru projektu, vymedzenie jednotlivých častí projektu, ako aj formy organizačného a finančného zabezpečenia spoločných prác.

Uznesením vlády SR č. 393/93 a OPM ministra životného prostredia SR č. 109/96 bola Slovenská agentúra životného prostredia (CUPER stredisko URBION Bratislava) poverená

RNDr. Ivan VERUZÁB

Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica (SAŽP),

Centrum územného plánovania a environmentálnej regionalizácie (CUPER), stredisko URBION Bratislava, Hanulova 5/D, 844 40 Bratislava, e-mail: veruzab@sazp.sk

zabezpečovaním prác v rámci PSPK – Pracovnej skupiny pre usporiadanie územia s tým, že okrem funkcie sekretariátu pracovnej skupiny zabezpečí výkon funkcie Národného projektového tímu (SAŽP v úzkej kooperácii s firmami AUREX s.r.o., REGIKOM) a koordináciu prác na permanentne aktualizovateľnom projekte „Konceptia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore“ (skrátенý názov „PROJEKT DONAUHANZA“). Projekt spoločných prác by mal na základe analýzy rozvojového potenciálu a koncepcie usporiadania územia vyústiť do vzájomne skordinovaného návrhu siete obchodných miest so štatútom zvláštnych hospodárskych zón – rozvojových centier regiónov v štátoch podunajského priestoru. SR ako predsedajúca krajina zabezpečila po dvojstranných konzultáciách účasť všetkých relevantných národných inštitúcií podunajských krajín riešiacich problematiku usporiadania územia podliehajúcich príslušným ministerstvám alebo účasť ministerstiev samotných, ktoré na základe poverenia tvoria národné projektové tímy.

Táto forma organizácie pracovnej činnosti pracovnej skupiny umožnila dospieť pri riešení spoločných úloh ku konkrétnym výsledkom, ktoré boli postupne prerokované na zasadnutiach pracovnej skupiny. Všetkých šesť doteraz organizovaných zasadnutí pracovnej skupiny sa uskutočnilo v Bratislave. Už v r. 1992 na 1. zasadnutí sa pracovná skupina zhodla, že k riešeniu

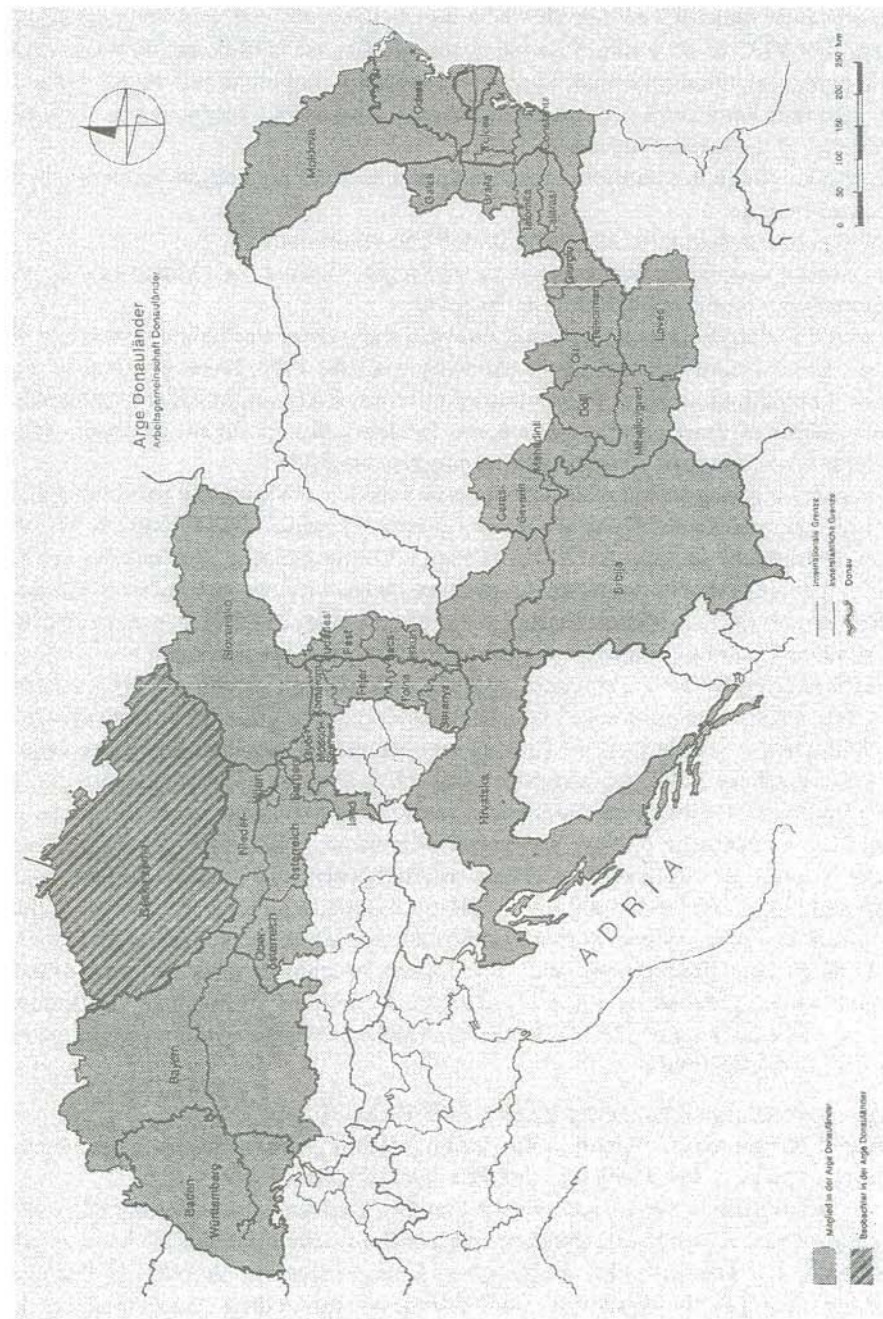
- spoločných metodických problémov sa vypracuje:
 - porovnávacia štúdia o organizácii, metódach a nástrojoch plánovania usporiadania územia
 - glosárium najdôležitejších pojmov z oblasti plánovania usporiadania územia
- spoločných vecných problémov rozvoja podunajských regiónov a usporiadania ich územia sa vypracuje:
 - projekt „Konceptia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore“ („Projekt Donauhanza“), resp. metodika a následne modelové riešenie projektu
 - návrh pracovného informačného systému /prac. názov Inform-ARGE/

Uvedený pracovný program bol potvrdený Konferenciou predsedov vlád v roku 1992 v Norimbergu. Do roku 1995 boli v podstate ukončené práce na úlohách metodologického charakteru, porovnávacej štúdií a glosáriu. Vypracovaná metodika projektu sa v rámci procesu pričleňovania podunajských štátov do EÚ opiera o základné materiály EÚ v danej oblasti ako napr.: „Principles for a European Spatial Development Policy“ (Lipso 1994).

Súčasná aktivita Pracovnej skupiny pre usporiadanie územia

Slovenská republika ako predsedajúca krajina pracovnej skupiny ďalej rozvíja projekt – „Konceptia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore (Donauhansa)“ – modelové riešenie za slovenskú časť úseku Dunaja (1996) do realizačných krokov, čím sa súčasne realizuje priebežné doplňovanie a skvalitňovanie metodiky uvedeného projektu ku podpore koordinovaného územného a regionálneho rozvoja podunajského priestoru a inter-regionálnej resp. cezhraničnej spolupráce.

V úzkej spolupráci slovenského Národného projektového tímu (SAŽP – CUPER a kooperujúcich organizácií AUREX s.r.o a REGIKOM) bol spracovaný – spolu s maďarskou stranou (VÁTI Budapest), ktorá taktiež participovala aj na vypracovaní metodiky projektu, súbor podkladov zhodných so štruktúrou modelu projektu. Ako východiskový materiál boli použité

Obr. 1. Členské štáty a regióny Pracovného spoločenstva podunajských krajín – ARGE Donauländer

Fig. 1. States and regions – members of Working companionship of the Danubian Space - ARGE Donauländer

existujúce schválené materiály národných vlád a iné oficiálne zdroje relevantné regionálnej úrovni (napr. ÚP VÚC za SR a rozvojové plány žúp za MR). Na základe týchto podkladov sa členovia pracovnej skupiny dohodli vypracovať spoločný, vzájomne previazaný projekt s názvom: „Súhrnné hodnotenie rozvojového potenciálu slovenskej a maďarskej časti podunajského priestoru“. Dokument sa člení do 3 častí:

- a) charakteristika environmentálnych, urbanistických a socioekonomických pomerov (stav a rozvojové zámery)
- b) identifikácia problémov, ktoré závisia od spoločného zosúladenia
- c) námety a formy kooperácie (zamerané na mestá a regióny), ktoré bude Pracovná skupina pre usporiadanie územia odporúčať, resp. iniciovať.

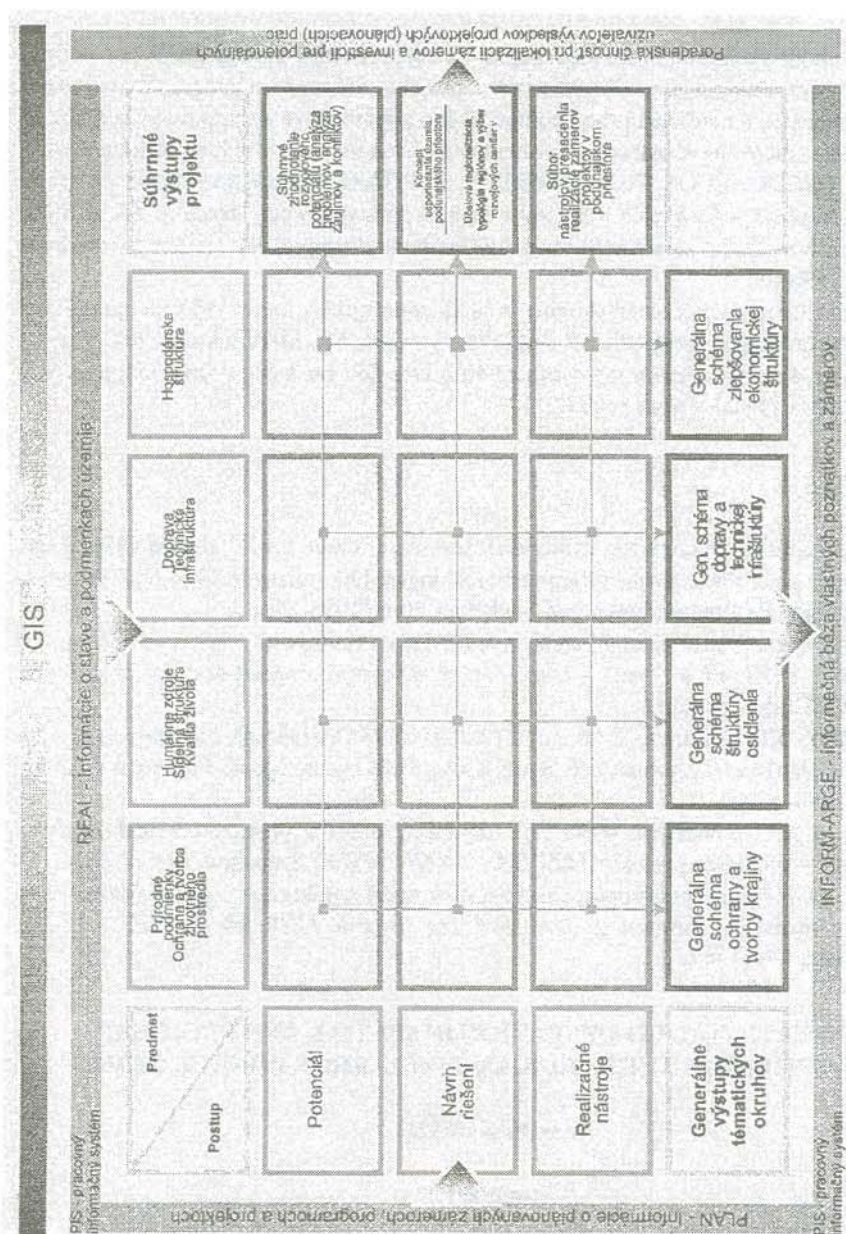
Tento spoločný dokument, ktorý sa koncepcie opiera aj o European Spatial Development Perspective – ESDP Noordwijk 1997) bude ukončený v októbri 1998. Pracovnej skupine pre usporiadanie územia bude slúžiť k iniciovaniu efektívnych foriem cezhraničnej spolupráce v spoločnej oblasti slovensko-maďarského úseku Dunaja a ako rozšírenie už spomínanej metodiky bude daný k dispozícii všetkým členským krajinám PSPK.

Nové impulzy k zabezpečeniu realizácie projektu vznikli v dôsledku iniciatív Európskej komisie, napr. založením operačného programu Európskej komisie „INTERREG II C“, na podporu medzinárodnej spolupráce členských krajín EÚ (prostriedky Európskeho fondu regionálneho rozvoja) a asociovaných štátov (možnosť financovania prostredníctvom programu PHARE), orientovanej na transnacionálnu koordináciu v oblasti územného a regionálneho rozvoja v stredoeurópskom, podunajskom a adriatickom/jadranskom priestore.

Po konzultáciách s bavorskou stranou (predseda „Pracovnému okruhu pre usporiadanie územia a ochranu životného prostredia“) bolo dohodnuté, že v prvej fáze je potrebné začať so systematickým zberom podkladových údajov za celý podunajský priestor (vytvorenie meta-databázy – čiže databázy „údajov o dostupných údajoch“), ktorý by v ďalších etapách podľa dohodnutej štruktúry bol využitý pri komplexnej analýze a nadväzujúcej vzájomne skoordinovanej koncepcii územného rozvoja podunajského priestoru. Na tomto základe zoberúc „Projekt Donauhansa“ ako východiskový dokument navrhla nemecká strana zaradiť do programu INTERREG II C úlohu pod názvom „Základy usporiadania územia – vypracovanie počítačovým spracovaním podporovaného katalógu dostupných územnoplánovacích a environmentálnych dát za podunajský priestor“. Tento zámer odsúhlasili aj partneri z ostatných podunajských krajín (čaká sa na súhlas Maďarska). Definitívne rozhodnutie o zaradení projektu do operačného programu INTERREG II C sa transnacionálnym výborom programu sa uskutočnilo koncom júla 1998.

Realizáciou uvedeného projektu v programe INTERREG II C sa:

- zabezpečí postupná realizácia nami iniciovaného projektu „Koncepcia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore – projekt Donauhansa“
- získa sa možnosť financovania prác z prostriedkov EÚ, konkrétne z prostriedkov PHARE-CBC /minimálne v rozsahu nášho priameho finančného vkladu a nefinančných výkonov/
- zrealizuje sa naša predstava ako predsedajúcej krajiny pracovnej skupiny, že budeme sústreďovať a bez ďalších nákladov disponovať relevantnými územno-plánovacími a environmentálnymi informáciami (v spolupráci s partnermi) za celý podunajský priestor.

Obr. 2. Štruktúra projektu „Konceptia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore“ („Projekt Donauhanza“)
 Fig. 2. „Conception of the co-operation of the regions, towns and harbours in the Danubian space“ – Project-structure
 (in shorten „PROJECT DONAUHANZA“)

Záverom

Výstupy jednotlivých prác Pracovnej skupiny pre usporiadanie územia PSPK, t.j. permanentne aktualizovateľný projekt „Donauhanza“ a projekt „Súhrnné hodnotenie rozvojového potenciálu slovenskej a maďarskej časti podunajského priestoru“ sú koncipované tak, aby sa dali využiť na vypracovanie čiastkových projektov realizovateľných v iných programoch EÚ ako sú napr. CREDO, ECOS OUVERTURE, resp. PHARE a Leonardo da Vinci. Budú k dispozícii verejnej správe krajov, okresov a obciam spracovávanej oblasti (v SR aj MR). Po realizácii informačného systému /Inform-ARGE/ budú dostupné užívateľom prostredníctvom siete INTERNET.

Informácia o činnosti pracovnej skupiny bola kladne prijatá v marci 1998 na operatívnej porade ministra životného prostredia SR a následne vo vláde SR. Medzinárodne boli aktivity SR v pracovnej skupine viackrát vyzdvihnuté Konferenciou predsedov vlád podunajských krajín, naposledy v Odeze v októbri 1997.

Literatúra:

- FOGARASI G. a kol.: A duna térseg területrendezési terve, štúdia Váti Budapest 1998, 89 s.
 kol.: Grundlagen einer Europäischen Raumentwicklungspolitik – Leipzig 1994, vyd. Bundesministerium für Raumordnung und Städtebau, Bonn 1995, 99 s.
 kol.: European Spatial Development Perspective (ESDP) – Noordwijk 1997, vyd. Council of Europe, 1997, 90 s. /viď – http://www.inforegio.org/wbdoc/docoffic/official/SDEC/sdec_de.htm/
 kol.: INTERREG IIC Community Initiative (96/C200/07) Operational Programme for the Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space, European Commission 1996, 52 s.
 TVRDONĽ, J. a kol.: Koncepcia spolupráce regiónov, miest a prístavov v podunajskom priestore – metodika projektu, MŽP SR – SAŽP – PSPK, Bratislava 1996, 17 s.
 TVRDONĽ, J. a kol.: Koncepcia spolupráce regiónov miest a prístavov v podunajskom priestore – modelové riešenie za slovenskú časť územia, MŽP SR – SAŽP – PSPK, Bratislava 1996, 78 s.

TRANSNATIONAL CO-OPERATION IN SPATIAL AND REGIONAL DEVELOPMENT IN THE DANUBIAN SPACE (ARGE DONAULÄNDER)

Ivan VERUZÁB

Summary

The Working companionship of the Danubian space (ARGE Donauländer) was founded in the year 1990. It is oriented towards interregional cooperation in the Danubian space. The Slovak Environmental Agency was, according to decision of Slovak government and

the Ministry of Environment of Slovak republic, chosen to complete in the ARGE the tasks from the Slovak side. Except of the function of secretary of the ARGE the Agency covers and completes the function of National projecting team and coordinates the transnational cooperation on the project „Conception of the co-operation of the regions, towns and harbors in the Danubian space“ (in shorten „PROJECT DONAUHANZA“). The final product of the cooperation should be a common coordinated proposal/plan, based on the analysis of the development potential and on the conception of the arrangement of the region, of the network of towns with the status of special economic zones – developing nodes of the regions in the countries of the Danubian space.

It is impossible to deal with the task to plan development and arrangement in such a large area with so different natural, demographic and economic features with just classic tools and methods of spatial planning. The completed methodic in cooperation of Slovakia, Austria and Hungary is also based on the basic materials and proposals of the EU in the studied field.

New impulses towards realization of the project emerged from the side of the European commission, e. g. by founding the program INTERREG II C – international cooperation of the EU countries and the associated countries oriented on planning of the spatial development in the Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space. The German (Bavarian) side proposed, based on the „PROJECT DONAUHANZA“ and its informational support, add to the program INTERREG II C a new subproject entitled – „Basic features of the spatial organization – EDP-supported catalog of accessible spatial and environmental data in the Danubian space“. This subproject was already approved.

The final reports of the ARGE are created and submitted to allow their usage in partial projects realized in the framework of other EU programs, e. g. CREDO, ECOS OUVERTURE, PHARE etc. They will serve for the regional and local administration in each country of the Danubian space and later through the INTERNET connection (according to agreements of the member countries) to other users.

Recenzent: Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

Sekcia D

Kvalita životného prostredia a života z aspektu geografie

OCHRANA A TVORBA KRAJINNÉHO RÁZU V RÁMCI KOMPLEXNÝCH POZEMKOVÝCH ÚPRAV (KATASTR TŘEBÍŠTĚ)

Roman BARTÁK

Abstract

This article talks about one of an interesting possibility in a protection of nature and landscape. Its a protection and creation of landscape character at a level of cadastre with help of complex land reform. This isnt target for physical geography only, but also for urban landscaping and garden architecture.

Key words: *landscape charakter, complex land reform, polyfunctional skeleton of complex land reform.*

Úvod

V poslední době se u nás objevila řada prací reagujících na legislativní a metodické otázky krajinného rázu v procesu územního a krajinného plánování (Vorel, 1997). Cílem této práce je upozornit na možnou pozitivní úlohu komplexních pozemkových úprav v ochraně krajinného rázu na úrovni katastru. Článek vznikl s podporou grantu Grantové agentury ČR č. 205/97/0081.

Obecná situace v ochraně přírody a krajiny ČR

Již v samotném názvu „nového“ zákona o ochraně přírody (č. 114/92Sb.) je oproti předcházejícímu zákonu (č. 40/56Sb.) zdůrazněna kromě ochrany přírody, také ochrana krajiny. Znění zákona pak doslovně konstatuje, že: „...účelem zákona je přispět k udržení a obnovení přírodních rovnováhy v krajině a ochraně rozmanitosti forem života, přírodních hodnot a krás a k šetrnému hospodaření s přírodními zdroji.“ Ochrana přírody je pak v souladu se zněním tohoto zákona uskutečňována především ochranou volně žijících živočichů a rostlin, ochranou maloplošných a velkoplošných chráněných území, evidencí a ochranou významných krajinných prvků, tvorbou a ochranou ÚSES a také ochranou krajinného rázu.

Situace je v současné době přibližně taková, že je prakticky dotvořena síť velkoplošných chráněných území (národních parků a chráněných krajinných oblastí) a na převážné části území

Mgr. Roman BARTÁK

Katedra geografie, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, Jeronýmova 10, 370 01 České Budějovice

je uspokojivě vybudována také síť maloplošných chráněných území. Více či méně kvalitně je také vytvořena evidence významných krajinných prvků, pouze v několika okresech však bylo provedeno plošné mapování krajiny (1 : 10 000). Jen malá část území republiky nemá ještě nyní vypracovány generely lokálních ÚSES, ÚSES-y vyšších hierarchických úrovní jsou zpracovány a také je prováděna jejich návaznost na celoevropskou ekologickou síť (EECONET). Tyto a další faktické výsledky praktické ochrany přírody a krajiny jsou naplňovány v rámci územního plánování – územních plánů velkých územních celků a obcí, v revitalizačních studiích atd.

Vzhledem k výše uvedeným a dalším faktům je možné konstatovat, že v současné době část krajiny ČR je chráněna celoplošně, zbývající převážná část pak obsahuje pouze segmenty s různým stupněm ochrany, které spolu s předpokládanou praktickou realizací ÚSES a uplatněním revitalizačních opatření vytvářejí pouze určitou síť chráněných ploch. Nejen že tedy tato zbývající krajina není chráněna celoplošně, ale nejsou také důsledně uplatňovány její další funkce, v první řadě estetické kvality.

Ochrana krajinného rázu

Jedním z nástrojů obecné ochrany přírody a krajiny je podle zákona č. 114/92Sb. také ochrana krajinného rázu (pro jehož ochranu může okresní úřad na určitém území vyhlásit přírodní park). Zmíněný zákon také do určité míry konstatuje předmět ochrany krajinného rázu: významné krajinné prvky, zvláště chráněná území, kulturní dominanty krajiny, harmonické měřítko krajiny a vztahy v ní.

Co se týče samotné podstaty krajinného rázu, jeho definice není jednoduchá a jednoznačná a u různých autorů se mírně rozchází. Podle Bukáčka, Matějky (1997) je krajinný ráz souborem specifických charakteristik pro určitou konkrétní oblast v krajině či jen místo, které jsou příčinou jejího funkčního, vizuálního či pocitového projevu a činí ji tak nezaměnitelnou. Je tedy zřejmé, že krajinný ráz určité oblasti tvoří nejen její ekologická hodnota, ale také hodnoty krajinářsko-estetické a kulturně-historické (Vorel, 1997).

Problematika ochrany krajinného rázu zažívá v poslední době velký vzestup zájmu. Zájem o krajinný ráz se rozvíjí především dvěma směry, jejichž obsah se do určité míry překrývá a do určité míry je odlišný. Prvním je ochrana krajinného rázu v CHKO (a částečně také v rámci velkých územních celků). Tím druhým, řešící problematiku v podrobnějším měřítku, je ochrana a oproti předchozímu ve větší míře také tvorba krajinného rázu na úrovni katastrů – v rámci územních plánů obcí (zde jde především o intravilán) a komplexních pozemkových úprav (zde jde naopak v první řadě o extravilán).

Komplexní pozemkové úpravy – podstata a možnosti

Podstata a principy komplexních pozemkových úprav (dále jen KPÚ) jsou rozpracovány v díle Dumbrovský et al., (1995) a také tato kapitola z této publikace vychází. Velmi zjednodušeně „ečeno KPÚ (řešeny zpravidla po jednotlivých katastrech) představují složitý a zdoluhavý proces, jehož prvotním úkolem je vypracovat novou strukturu zemědělských pozemků, v souvislosti s vlastnickými změnami po roce 1989 na straně jedné a veřejnými zájmy v území na straně druhé.

Stěžejním bodem v souvislosti s ochranou krajinného rázu je návrh tzv. polyfunkční kostry KPÚ, která zahrnuje přírodní i umělé výtvoř, existující nebo nově navrhované, které je pak nutné respektovat při novém rozmísťování pozemků. Kostra KPÚ zahrnuje především: prvky protierozní ochrany, zemědělské komunikace, lokální ÚSES, hydrografickou síť, ekologické prvky a další skutečnosti, a je možné v jejím rámci v určitých mezích aplikovat v území další návrhy pro tvorbu a ochranu krajinného rázu v rámci dalšího „ozelenění“ daného katastru.

Ochrana a tvorba krajinného rázu v katastru Třebíště – teorie a praxe

Katastr Třebíště se nachází v okrese Tábor a jeho území má převážně charakter ploché pahorkatiny intenzivně využívané lidskou činností. Jde tedy o typ krajiny, jehož krajinná struktura a tedy i krajinný ráz byly výrazně přeměněny a znehodnoceny kolektivizací zemědělství v 50. letech. Jedná se tak o území se sníženou ekologickou hodnotou a tuto skutečnost je možné právě alespoň částečně napravit v rámci KPÚ.

Teoretický postup byl stanoven následovně:

- 1) analýza aktuálního stavu krajiny (studiem podkladů a terénním výzkumem) se zaměřením na aktuální vegetační kryt
- 2) analýza historické struktury krajinného pokryvu (s využitím map 3. vojenského mapování a indikačních skic)
- 3) vymezení významných prvků krajinného rázu, stanovení typů a lokalizace historických prvků krajinného rázu, stanovení typů prvků současného krajinného rázu katastru i regionu
- 4) analýza podmínek geotopu s důrazem na rekonstrukci potenciální přírodní vegetace
- 5) stanovení obecných zásad krajinářské kompozice
- 6) zapracování polyfunkční kostry KPÚ
- 7) návrhy dalších přírodních prvků kostry KPÚ

V praktických návrzích musely být vzaty v úvahu některé faktory, fakticky omezující rozsah plánovaných zásahů. Kromě finanční náročnosti, pak šlo hlavně o sníženou manipulovatelnost s pozemky. Bez omezení bylo možné aplikovat návrhy vázané na kostru KPÚ, při dalších návrzích bylo možné využít pouze pozemků obecních a státních, jen vyjíměčně a v minimální míře také soukromých.

Konkrétně pak byly ve studovaném území aplikovány především následující typy návrhů:

- a) dosadba břehových porostů stávajících i plánovaných vodních ploch a toků dřevinou skladbou potenciální přirozené vegetace
- b) dosadba doprovodné zeleně stávajících i plánovaných komunikací dřevinou skladbou potenciální přirozené a dřevinami typickými pro dané území s přihlédnutím ke speciálním krajinným kompozičním zásadám (zviditelnění horizontů, výhledy na krajinné dominy aj.)
- c) dosadba dřevin typických pro dané území k sakrálním prvkům
- d) návrh remízků a soliterů s dřevinou skladbou potenciální přirozené vegetace za účelem rozčlenění příliš velkých bloků orné půdy

Závěr

Tento přístup jistě není jediný možný. Snaží se však využít prostředků KPÚ pro zlepšení stavu krajiny daného území na základě biogeografických a krajinářsko-estetických principů a zobornit tak běžně zaužívané postupy. Jisté je, že KPÚ poskytují relativní dostatek prostoru pro pozitivní zásahy do krajiny na úrovni katastru. Kvalita a celková úroveň však bude vždy záviset na zpracovatelské firmě a především na zájmu a odborné erudici státních úředníků konkrétního Pozemkového úřadu příslušného okresu.

Literatura:

- BUKÁČEK R., MATĚJKA P. (1997): Hodnocení krajinného rázu V CHKO ČR – návrh metody. Ochrana přírody č. 3. Praha str. 82-84.
DUMBROVSKÝ P., et al. (1995): Prozatímní metodický návod pro komplexní pozemkové úpravy. MZ Praha.
VOREL I. (1997): Žďárské vrchy – hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu. Ochrana přírody č. 1. Praha str. 11-15.

PROTECTION AND CREATION OF LANDSCAPE CHARACTER WITHIN THE FRAMEWORK OF COMPLEX LAND REFORM (cadastre of Třebíště)

Roman BARTÁK

Summary

Contemporary in Czech republic, protection of landscape is administered according to law about the protection of nature and landscape number 114 since 1992. This law uses before all protection of plants and animals, protection of specially protected territories, creation and protection of territorial systems of ecological stability, keeping files and protection of meaningful landscape elements. And it talks also about protection of landscape character.

The protection of landscape character is interesting in last years especially. This possibility of protection of landscape goes in two direction mainly: protection of landscape character in Protected Landscape Areas and National Parks and creation and protection of landscape character within the framework of complex land reform.

Complex land reform contains complicated changes in structure of lands. In connexion with it, new agriculture roads, new ponds, local territorial system of ecological stability and revitalisation remedies are introduced to the cadastre. The another planting is also possible in the polyfunctional skeleton of complex land reform with respect for ecological foundations and general composition of landscape.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

POSUZOVÁNÍ KVALITY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ Z ASPEKTU GEOGRAFIE

Miroslav HAVRLANT

Abstract

Anthropogenic influences lead to changes of natural and artificial components with subsequent components which effect potential of landscape and upshot the encumbrance of environment. Negative influences on environment lead to impossibility of usage of destroyed landscape. The valuation of damaged landscape (environment) starts with functional analysis of relationship of basic functions between man and landscape.

The complexity of the geographical approach resides on the value systems and value orientation of assessor and choice of research methods. This type of approach is connected with different aspects, norms, criterias, indications etc. This process depends on the waited results and also on proposals of arrangement.

Key words: impact, valuation, methods, aspects, functional analysis

Translated by Ivo Buzek

Kvalita životního prostředí z aspektu geografie je jednou ze základních kategorií předmětu geografie, v rámci něhož zkoumáme krajiny i v jejich strukturách a vyhovujících vlastnostech základních složek ve vztahu k běžným každodenním potřebám společnosti. Tím daný vztah – společnost a prostředí, v němž *krajina* jako složka přírodně-technických teritoriálních struktur (PTTS) je pro člověka *životním prostředím*, se stává vztahem funkčním.

Kvalitu složek PTTS tak posuzujeme z hlediska jejich proporcí, vnitřních vztahů a priorit, nezávadnosti či poškození výrobními (případně i nevýrobními) aktivitami společnosti, čímž vnikají zátěže – jevy nebo stavy s dlouhodobým poškozováním prostředí, s narušováním základních funkcí krajiny. Změny se projevují především v přírodních složkách krajiny a představují tak *ekologické zátěže*. K jejich hodnocení je možno přistupovat ve dvou rovinách: obecné, regionální (různé PTTS – krajiny funkčně rozdílné s možnostmi různých priorit).

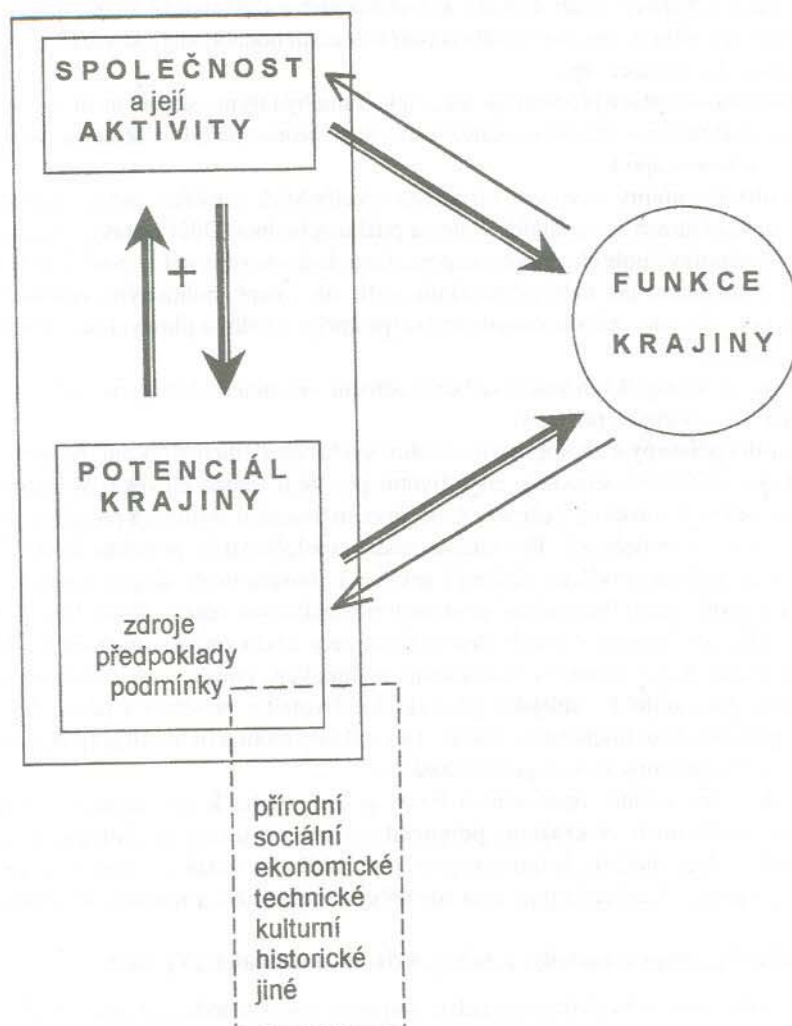
Hodnocení ekologických zátěží – problémy a přístupy

Hodnocení v obecném přístupu představuje poznání věcí, vlastností, jevů, výtvorů i ideí, třeba i dosud nerealizovaných. Slouží k uskutečnění sociálního pokroku a rozvoje lidské osobnosti. Materiální i nemateriální objekty svými vlastnostmi a možnostmi k rozvoji společnosti se pro ni stávají určitou hodnotou.

Hodnota je tedy sociální kategorií k označení uvedených objektů, která je však historickým fenoménem, je tak i kategorií relativní, mění se se stupněm poznání, s proměnlivostí využitelnosti v čase, se změnami sociálního či hospodářského řádu apod. Hodnotu lze tak

Prof. RNDr. Miroslav HAVRLANT, CSc.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity,
Hladnovská 9, 710 00 Ostrava, Česká republika

Obr. 1. KRAJINA JAKO GEOSYSTÉM

Fig. 1. LANDSCAPE AS A GEOSYSTEM

chápat i jako výběrový vztah člověka k materiálním a duchovním statkům, neboť každá společnost či sociální skupina si vytváří vlastní hierarchii hodnot, které se váží k člověku, jeho dějinám, kultuře, morálce atp.

Hodnotová orientace představuje specifické zaměření těchto skupin na určitý typ hodnot, což je často podmíněno i určitou sounáležitostí – např. profesionální, vzdělanostní, stanovištní, zájmovou, věkovou apod.

Hodnotové systémy odvozené od těchto specifických zaměření jsou označovány „sui generis“ ve strukturách materiálních či nemateriálních hodnot. Dílčí sestavy v těchto strukturách tvoří **hodnotové pole** člověka či skupiny. I tyto hodnotové systémy podléhají neustálému vývoji podmíněnému jak nabýváním zkušeností, tak i např. politickými změnami, novou ekonomickou orientací, ale i administrativou (proměny střední a jihovýchodní Evropy v posledních letech).

Hodnocení ekologických zátěží se bezprostředně promítá do kategorie hodnot, hodnotových orientací, systémů a přístupů.

Hodnotící přístupy k ekologickým zátěžím vycházejí z cílů hodnocení. Krajiny – přírodně-technické teritoriální struktury jako životní prostředí (nejen člověka) se aktivně mění. Původcem změn je lidská společnost. K pozitivním změnám životního prostředí jsou nutné změny v chování společnosti. Pro takové změny společnosti je potřebné šíření poznatků, vedoucích ke změnám myšlení, vědomí i jednání a chování osob, skupin, národů, výrobců, rekreantů, prostě všech. Pro získání seriózních poznatků jsou nutné odpovídající hodnotové systémy a přístupy. Člověk – jeho hodnotová orientace a odborná připravenost pro kvalifikovaná hodnocení a rozhodnutí jsou absolutní podmínkou, *člověk* však vstupuje do vztahů s prostředím jako **objekt** i **subjekt**, jako škůdce životního prostředí i jako jeho uživatel. V našem případě i jako hodnotitel a řešitel. Tyto faktory mohou ovlivňovat (pozitivně i negativně) hodnotící přístupy k ekologickým zátěžím.

U posuzování, auditů, oponentních řízení aj. ve vztahu k životnímu prostředí nutno vycházet ze skutečnosti, že **krajinný potenciál** má určité *hodnoty*, že ekologické zátěže tyto hodnoty mění, degradují, že „hodnota je to o co se má člověk snažit, co stojí zato, aby se stalo předmětem chtění“. Funkce krajiny jsou zde určujícím faktorem v hodnotících přístupech.

Hodnotící postupy a metody, aspekty, kritéria a ukazatelé, výstupy

(Vycházíme z existence údajů a jejich dostupnosti, takže k hodnocení ekologických zátěží přistupujeme se znalostí určitého jevu v krajině.)

Hospodářské a jiné aktivity společnosti v krajině se projevují určitými **VLIVY** (mají své příčiny), jejich působením a následnými **ÚČINKY**. Jimi vyvolané **ZMĚNY** (kvalitativní, kvantitativní, příp. obojí) mají v krajině prokazatelné **DŮSLEDKY** – degradace, devastace, **znehodnocení některých krajinných složek** (složky přírodní, sídla, sítě, technosféra, sociální a kulturní sféra aj.) – zdrojů, potenciálu, dochází i ke změnám ve funkcích krajiny. Důsledky se tak projevují jako určité **ZÁTĚŽE**.

Sledování těchto vazeb s příslušnými jevy od činnosti člověka až po zátěže vyžaduje **analýzu** těchto účinků a důsledků s degradačními (devastačními) **dopady** na různé teritoriální struktury – krajiny a jejich potenciál s určitou strukturou funkcí. V této první etapě **systémový**

přístup je vzhledem k očekávanému výstupu naplňován **faktorovou a funkční analýzou**, při čemž v pracovním postupu se často uplatňuje i **matematicko-statistická, či kartografická analýza, analýza komparativní** nebo i **expertní odhad**.

Druhá etapa představuje **hodnocení** získaných poznatků z etapy první. Věrohodnost a zodpovědnost hodnocení je podmíněna:

- **hodnotovou orientací** posuzovatele, která může být více či méně ovlivněna např. různě sociálně-ekonomickými systémy, společenským či politickým zřízením i zájmovými trendy, zákony, normami, společenskou potřebou či bariérami apod.;
- **vhodným výběrem analytických metod;**
- **normami;**
- **kritérii** (nejsou vždy dána předpisy zvláště pak kritéria stability systémů, nejsou vždy použitelné poznatky odjinud vzhledem ke specifickým podmínkám či potřebám – např. nejvyšší přípustné koncentrace škodlivin v ovzduší, obsah látek ve vodách, zvláštnosti lázeňského prostředí apod.) – vzhledem k funkcím krajiny sledujeme především naplňování či narušování těchto funkcí a změn ve sledovaných složkách, i charakteru změn – změny vratné – nevratné;
- **ukazateli**, (nejsou vždy dány předpisy ...), s kterými srovnáváme množství a strukturu dopadů a účinků s negativními vlivy i jejich teritoriální rozsah a časové působení;
- znalostí o **únosnosti** daného jevu a důsledků v krajině, která je podmíněna mírou zatížení bez poškozování životního prostředí, potenciálu a funkcí krajiny, i o efektivnosti přírodního systému ve vztahu k funkcím;
- znalostí o **zatížení** krajiny, míry vlivů s možným narušením stability systému v prostorovém rozsahu i časovém působení.

Přírodně-technické teritoriální struktury jsou složitými krajinnými systémy. Proto také hodnocení negativních jevů, dopadů, zátěží je spojeno se skutečností, že se tyto promítají a projevují ve složkách přírody, ale také ve společnosti, ekonomice, v oblasti sociální aj. V tomto smyslu tedy uplatňujeme i určité **aspekty**, např. aspekty:

- **ekologické** – dopady se projevují ve změnách přírodního stavu bioty a přírodních objektů, v celém habitu a systému přírody, přírodních složek, stabilitě systému, možnosti využívání člověkem, v narušení vazeb a vztahů mezi prvky a složkami aj;
- **sociální** – důsledky se projevují ve spokojenosti občanů, jejich vědomí a chování, v sociálních změnách i životním stylu, ve změnách demografických – migrace, dojížděka za prací, vznik sociálních a věkových monostruktur a pod.;
- **zdravotní** (medicínské) a **psychické** – nemocnost, úrazovost, úmrtnost, narušení psychiky, estetických vjemů, lhostejnost apod.;
- **ekonomické** – hodnocení nákladů za škody, ztráty, náklady na opatření, prevenci, vyvolané náklady na zvýšené potřeby zdravotnictví, prostředky na ochranu životního prostředí, ztráty na genofondu, náklady na kompenzace, vynucená výstavba nových sídel, inženýrských sítí, komunikací apod.

Třetí etapou v hodnocení ekologických zátěží je **výstup**. Má praktický význam, neboť je nejen vlastní *charakteristikou a hodnocením zátěží*, ale i *návrhem na opatření* (řešení) problému (náprava, likvidace, využitelnost, změna aktivit atp.). Každý takový výstup je

podmíněn syntézou dílčích výstupů, případně i syntézou kartografických o u. Prostorová představa umožňuje totiž i chápání vazeb jednotlivých vlivů, změn a účinků, význam členitosti prostoru, reliéfových zvláštností a prostorových dimenzí i na potřebná řešení.

Na hodnocení ekologických zátěží a uvedených vstupech je závislá možnost **regionalizace**, vymezení teritorií – regionů s rozdílným zatížením degradačními vlivy a charakteristikou zátěží. Zpravidla takové členění určitého území je doplněno kartografickým vyjádřením. Dílčí tematické mapy (např. antropogenní reliéf, znečištění ovzduší aj.) umožňují výslednou **kartografickou syntézu** s vymezením ekologických regionů. Takové mapy představují jeden ze *základních informačních zdrojů* pro tvorbu generelů územního rozvoje, územních a stavebních rozhodnutí a pod.

Kategorie únosnosti a zatížení, resp. charakteristiku negativních dopadů – zátěží, je nutné diferencovat na základě úrovně prostorové i časové, např.:

	negativní vliv
aspekt teritoriální	bodový – ohniskový
	liniový – síťový
	plošný
prostorový	lokální – místní
	oblastní
	regionální
	globální
časový	dlouhodobý – krátkodobý
	celoroční – sezónní
	nepřetržitý – impulzní
nebo	okamžitý – krátkodobý
	periodický – dlouhodobý
	nepřetržitý – trvalý

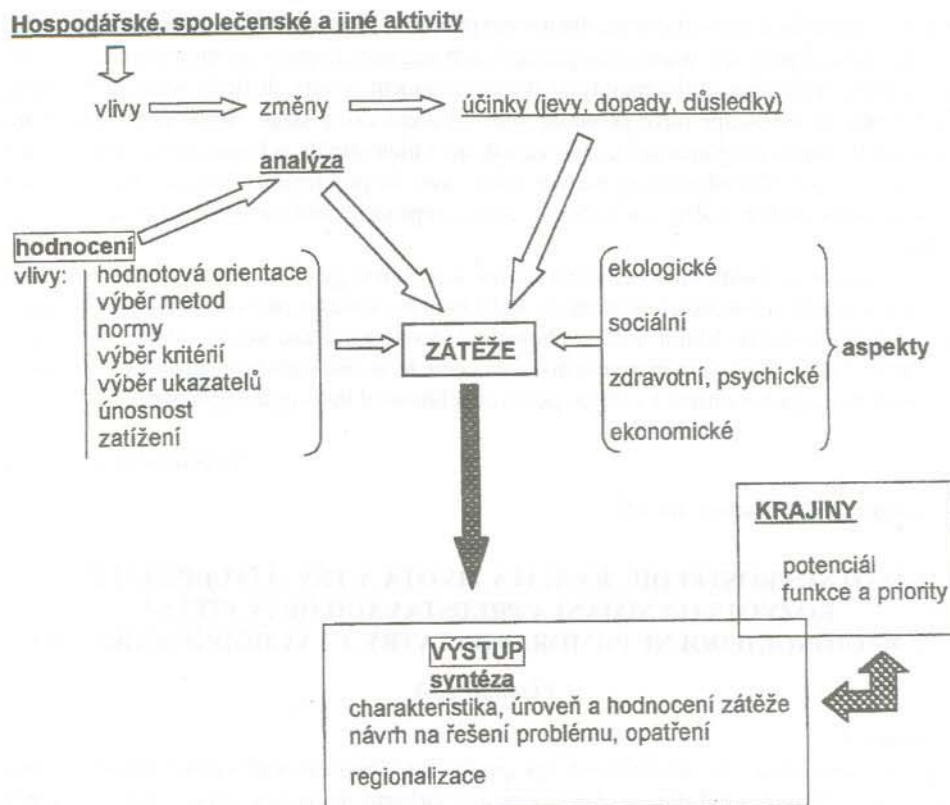
pozn.)

možná vlastní volba struktury podle místních podmínek a potřeb (s respektováním případného použití komparativní metody)

V krajině jakožto objektu našeho zájmu a hodnocení zátěží je jeho jednoznačným cílem poznání změn v potenciálu ať už ve složkách přírodních či společenských, tak i v proměných funkcí krajiny, významu a dalších možností v rozvoji příslušné teritoriální struktury jako celku.

L i t e r a t u r a :

- HAVRLANT, M. (1988): Ekologické zátěže a jejich hodnocení. Přírodovědecká fakulty Ostravské univerzity, 60s.
 VORÁČEK, V. a kol. (1933): Hodnocení vlivů na životní prostředí, rukověť EIA, Praha, 368s.

Obr. 2. STRUKTURY VAZEB A PRACOVNÍ POSTUPY V HODNOCENÍ EKOLOGICKÝCH ZÁTĚŽÍ

Fig. 2. STRUCTURE OF RELATIONS AND COURSE OF VALUATION OF ECOLOGICAL IMPACTS

THE VALUATION OF THE QUALITY OF THE ENVIRONMENT FROM THE GEOGRAPHICAL ASPECT

Miroslav HAVRLANT

Summary

Quality of environment from the geographical point of view is the fundamental category of geography. Landscape with its structure and its satisfied quality of the basic components must be convenient for the human society. These contacts between society and environment (landscape has complicated territorial structure from natural and technical points of view – NTTS) represent functional relation. The quality of components of NTTS is studied from the

point of view of their proportions and their inner relations, unexceptionable character, priorities etc. The actual landscape is anthropogenized with negative impacts on the environment and therefore the valuation of the quality of the environment is very difficult because the basic components of landscape have potential with different using stage. Some components are exhaustable, others irreplanable etc. The valuation of their quality is based on the fundamental category „value“. The objectivity may in some cases be problematic, because the valuation often depends on the „value orientation“, „value approach“ and use systems of a particular worker.

The valuation of some environmental factors in certain stage of their damage depends, apart from value criterias, on choice of methods, indicators etc. Other aspects must be respected too, e.g. ecological, social, health and psychological, economical and so on. Above mentioned approach of valuation of environment does not come to an end only with analysis, but it must be closed by output connected with proposal of solution of investigated problem.

Translated by Ivo Buzek

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

**ŽIVOTNÉ PROSTREDIE, KVALITA ŽIVOTA A TRVALO UDRŽATELNÝ
ROZVOJ VO VNÍMANÍ A PREDSTAVÁCH OBYVATEĽOV
(V REGIÓNOCH DOLNÉ POMORAVIE, TATRY A VÝCHODNÉ KARPATY)**

Vladimír IRA

Abstract

Reflections about the environment, life quality and the sustainable development in three territories with important natural-landscape and cultural landscape values (Lower Morava river region, Tatras region, and Eastern Carpathians region) led the author to analyse and to compare recent situation on the basis of subjective estimates by its population. The research (questionnaire) was focused on perception of environmental problems, perception of community's milieu, estimation of the social infrastructure accessibility and quality, willingness of inhabitants to contribute to the sustainable development, and on the evaluation of the opinion about the programme of economically, socially and environmentally balanced (i.e. sustainable) development of the community.

Key words: environment, life quality, sustainable development, environmental perception, images

Úvod

Behaviorálne prístupy boli v humánnej geografii postupne akceptované v priebehu 60-tych a 70-tych rokov. Podľa R. G. Golledge et al. (1972) sa prejavili v rámci štúdia vzťahov človek – prostredie v piatich hlavných oblastiach: pri štúdiu správania sa v rámci rozhodovacieho a výberového procesu, v analýze informačných tokov (najmä vo vzťahu k inovácii a difúzii),

RNDr. Vladimír Ira, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

v modeloch hľadania a učenia sa (často odvođených od teórií v psychológii), vo výskume volebného správania a vo výskume percepcie (percepčia hazardov, vytváranie predstáv, obrazov a mentálne mapy).

V priebehu 70-tych rokov sa rozsah behaviorálnych štúdií vzťahov človek – prostredie rozšíril do takej miery, že niektorí vedci začali používať termín behaviorálna geografia (Welmsly – Lewis 1993).

Problematika kvality života podobne ako problematika trvalo udržateľného rozvoja sú tak komplexné subjekty, že neustále vyvolávajú množstvo akademických a verejných diskusií o definícii a spôsobe merania (Huba 1996, Ira 1996). S. Cutter (1985) v svojom konceptuálnom modeli kvality života navrhla, aby štúdie kvality života obsahovali tzv. objektívne ale i subjektívne indikátory rôznych dimenzií. Tieto dimenzie obsahujú charakteristiky vzťahujúce sa ako k sociálno-kultúrnemu, tak aj fyzickému prostrediu. (Ira 1966).

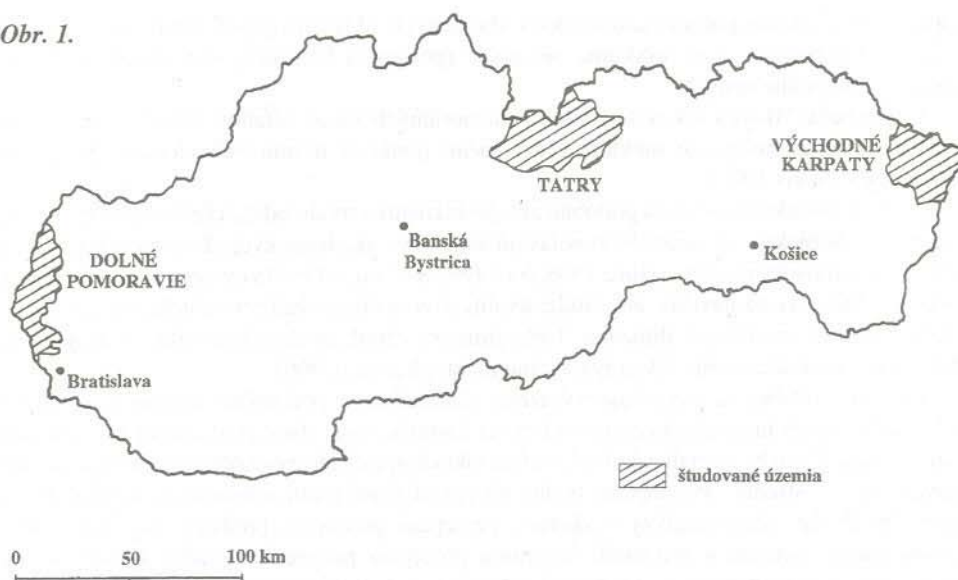
Súčasnité obdobie sa vyznačuje výraznou dynamikou a početnými zmenami. Územné jednotky rôznych hierarchických úrovní čoraz častejšie stoja dnes pred celým komplexom rozhodovaní. Tieto by sa mali uskutočňovať na základe správneho pochopenia interakcií medzi človekom a prostredím. Pochopenie týchto interakcií zčasti umožňujú analýzy objektívnych merateľných dát, zčasti analýzy výskumov percepcie, prístupov, predstáv obyvateľov ako rozhodujúcich aktérov v prostredí. Výskumu percepcie prostredia, kvality života ako aj predstavám a hodnoteniam vo vybraných obciach, resp. regiónoch je venovaná nasledujúca štúdia.

Vyčlenenie regiónov Dolného Pomoravia, Tatier a Východných Karpát a použitá metóda výskumu

Úvahy o vzťahu človek – prostredie v územiach s rôznymi významnými prírodno-krajinnými ale aj kultúrnymi hodnotami a rôznymi aktivitami človeka nás viedli k analýze problémov v životnom prostredí, kvalite života a k analýze predpokladov pre trvalo udržateľný rozvoj, vychádzajúcej zo subjektívneho hodnotenia miestnych obyvateľov. Pre účely výskumu percepcie, prístupov, predstáv a hodnotení zo strany obyvateľov troch odlišných regiónov sme vybrali metódu dotazníka, ktorá efektívne zabezpečuje informácie pre disagregovanú analýzu. Zber dát sa uskutočnil v lete roku 1996. Základný súbor tvorili obyvatelia troch nasledovne vyčlenených území (obr. 1) s pracovným názvom:

1. Dolné Pomoravie (mestské časti Bratislavy – Devín, Devínska Nová Ves a Záhorská Bystrica a obce Borský Svätý Jur, Brodské, Gajary, Jakubov, Kostolište, Kúty, Láb, Malacky, Malé Leváre, Moravský Svätý Ján, Plavecký Štvrtok, Sekule, Stupava, Suchohrad, Veľké Leváre, Vysoká pri Morave, Záhorská Ves, Závod, Zohor),
2. Tatry (obce Batizovce, Gerlachov, Hybe, Kežmarok, Liptovská Kokava, Liptovský Hrádok, Liptovský Peter, Lučivná, Malý Slavkov, Mengusovce, Mlynčeky, Mlynica, Nová Lesná, Poprad, Pribylina, Rakúsy, Spišská Belá, Stará Lesná, Starý Smokovec, Stráže pod Tatrami, Svit, Štôla, Štrba, Tatranská Javorina, Vavrišovo, Važec, Veľká Lomnica, Veľký Slavkov, Východná, Ždiar),
3. Východné Karpaty (obce Brezová, Čukalovce, Hostovice, Jalová, Kalná Roztoka, Klenová, Kolbasov, Nová Sedlica, Osadné, Pčoliné, Parhuzovce, Pichne, Príslop, Runina, Ruská Volová, Ruský Potok, Stakčín, Stakčinska Roztoka, Topoľa, Ulič, Uličské Krivé, Zboj).

Obr. 1.

Spoločnými znakmi všetkých troch modelových území boli: mimoriadna hodnota z hľadiska ochrany prírody, príhraničný charakter územia a geografická marginalita.

Rozdiely možno charakterizovať predovšetkým v oblasti hospodárskej prosperity, miery nezamestnanosti, rozvinutosti infraštruktúry, populačnej dynamiky, vekovej štruktúry obyvateľstva, miery homogenity z hľadiska etnicity a religiozity a v oblasti intenzity kontaktov so susednými regiónmi.

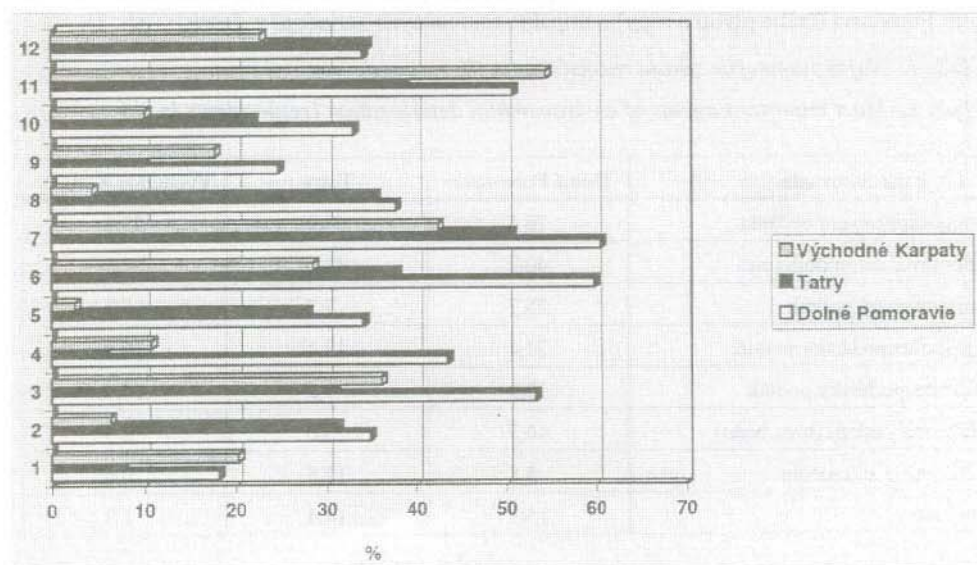
Opytovanou časťou populácie boli obyvatelia starší ako 15 rokov. Výberový súbor bol utvorený voľným kvótovým výberom so znáhodnením v poslednom kroku. Okrem základných štrukturálnych charakteristík (pohlavie, vek) bola medzi kontrolné premenné zahrnutá územná proporionalita (vzájomný pomer obyvateľov jednotlivých obcí). Otázky obsiahnuté v dotazníku boli zamerané na percepciu environmentálnych problémov obce trvalého bydliska, na hodnotenie pocitov, ktoré vyvoláva prostredie obce, na hodnotenie kvality a dostupnosti sociálnej infraštruktúry, na vzťahy medzi obyvateľmi obce. Časť otázok bola zameraná na zhodnotenie ochoty obyvateľov prispieť svojimi aktivitami k trvalo udržateľnému rozvoju obce. Záverečná časť dotazníka sa sústredila na hodnotenie názorov na program ekonomicky, sociálne a environmentálne vyváženého (t.j. trvalo udržateľného) rozvoja obce.

Percepcia problémov v životnom prostredí a kvality života

Hodnotenie kvality životného prostredia v obciach Dolného Pomoravia nie je priaznivé napriek skutočnosti, že v študovanom území nedochádza k výraznému narušovaniu ani prírodného ani človekom vytvoreného prostredia aktivitami človeka. Len 5,1% respondentov hodnotí kvalitu životného prostredia ako veľmi dobrú a 34% ako dobrú. V tatranskom regióne

je situácia priaznivejšia. Kvalitu prostredia ako dobrú až veľmi dobrú hodnotí takmer polovica respondentov (48,9%). Najpriaznivejšie hodnotenie kvality prostredia je zo strany respondentov Východných Karpát. Takmer dve tretiny (65,8%) respondentov hodnotia kvalitu životného prostredia ako dobrú až veľmi dobrú.

Zo škály problémov v životnom prostredí obcí Dolného Pomoravia (obr. 2) považujú miestni obyvatelia za najzávažnejšie poškodenie lesných porastov – 60,5%, nevhodné skladovanie odpadov 59,78%, znečistenie povrchovej vody (53,3%). Respondenti z tatranského regiónu považovali za najzávažnejší problém v životnom prostredí poškodzovanie lesných porastov (50,5%). Za najzávažnejšie problémy v životnom prostredí považujú opýtaní obyvatelia Východných Karpát narušený, alebo zanedbaný bytový a domový fond (54,4 % respondentov). Medzi málo závažné problémy v životnom prostredí vo všetkých troch regiónoch patria narušený reliéf v dôsledku ťažby a znehodnotená poľnohospodárska pôda. Z 12 hodnotených problémov najvyššiu významnosť problémom v rámci troch sledovaných regiónov prisúdili obyvatelia Dolného Pomoravia až deväťkrát. Naopak v siedmich prípadoch z 12 prisúdili obyvatelia Východných Karpát najnižšie hodnoty. Výrazné rozdiely v hodnotení korešpondujú rozdielom v miere narušenia jednotlivých zložiek prostredia v regiónoch.

Obr. 1. Závažné problémy v životnom prostredí

Fig. 1. Serious environmental problems

1- narušený reliéf, 2 – znečistené ovzdušie, 3 – znečistená povrchová voda, 4 – znečistená podzemná voda, 5 – nadmerný hluk, 6 – nevhodné skladovanie odpadov, 7 – poškodené lesy, 8 – ohrozené rastlinstvo a živočíšstvo, 9 – znehodnotená poľnohospodárska pôda, 10 – narušené kultúrne pamiatky, 11 – narušené byty a domy, 12 – narušený vzhľad sídla

Jednoznačne prvoradé riešenie si vyžiada podľa respondentov Dolného Pomoravia problém nevhodne skladovaného odpadu (23,9%), ďalej znečistené podzemné vody a znečistenie povrchových vôd (12,0%). V prípade Tatier za prioritné riešenia boli označené čistota povrchovej vody, poškodené lesy a skladovanie odpadu. Vo Východných Karpatoch by podľa respondentov sa prednostne mali riešiť problémy spojené s poškodzovaním lesov, s narušeným bytovým a domovým fondom a so znečistením povrchovej vody. Najmenšiu dôležitosť z hľadiska naliehavosti riešenia environmentálnych problémov prisudzujú obyvatelia všetkých troch regiónov narušenému reliéfu v dôsledku ťažby, nadmernému hluku, znehodnocovaniu poľnohospodárskej pôdy, narušeným kultúrnym pamiatkam. Výraznejšie rozdiely v hodnotení možno vidieť v prípade narušeného domového a bytového fondu a poškodených lesných porastov medzi východokarpatským regiónom na jednej strane a Tatrami a Dolným Pomoravím na strane druhej.

Medzi najvýznamnejších znečisťovateľov životného prostredia patria podľa respondentov vo všetkých regiónoch nedisciplinovaní občania (Dolné Pomoravie 76,5%, Tatry 67,9%, Východné Karpaty 53,2%). Ako signifikantný narušovateľ sa v odpovediach respondentov objavila aj doprava (40,2% v Dolnom Pomoraví a v Tatrách až 46,6%). Zaujímavé je vnímanie relatívne vyššieho environmentálneho impaktu priemyselných a ťažobných podnikov v Dolnom Pomoraví (ťažba plynu a ropy) a impaktu rekreačných zariadení v Tatrách (tab. 1).

Tab. 1. Najvýznamnejšie zdroje znečisťovania (% respondentov)

Tab. 1. Most important agents of environmental deterioration (respondents in %)

zdroje znečisťovania	Dolné Pomoravie	Tatry	Východné Karpaty
nedisciplinovaní občania	76,5	67,9	53,2
doprava, automobilizmus	40,2	46,6	7,6
priemyselný podnik	25,7	7,2	5,7
poľnohospodársky podnik	21,4	13,1	10,8
lesohospodársky podnik	12,3	7,2	14,9
ťažobný podnik (lom, baňa)	16,7	3,0	2,5
rekreačné zariadenie	5,8	12,5	0,6
iný zdroj	15,9	14,4	1,3

Vývoj starostlivosti o životné prostredie podľa 37,0 % respondentov v Dolnom Pomoraví, 33,8% v Tatrách a 26,6% vo Východných Karpatoch zaznamenal pozitívny trend. Vo všetkých troch regiónoch podiel tých, ktorí sa domnievajú, že sa starostlivosť o životné prostredie v poslednom období zhoršuje, je nižší. Najvyšší rozdiel v hodnotení medzi pozitívnym a negatívnym trendom je v prípade Dolného Pomoravia (21,4%), naopak najmenší v prípade Východných Karpát (11,4%).

Ku zisteniu spokojnosti s vybranými podmienkami pre život v obci slúžila osobitná sada otázok. S možnosťami nákupu potravín boli v regióne Dolného Pomoravia spokojné až veľmi

spokojné viac ako štyri pätiny opýtaných (vo Východných Karpatoch 67,1% a v tatranskom regióne 60,6%), s možnosťou nákupu drogistického tovaru 78,6%. Možnosti nákupu priemyselného tovaru sú všeobecne menej priaznivé. Najnižšia spokojnosť sa prejavila u pracovných príležitostí, a v prípade Tatier a Východných Karpát s využívaním a kvalitou kultúrnych zariadení. Celkový prehľad o spokojnosti obyvateľov z vybranými podmienkami v ich obci podáva tab. č. 2.

Tab. 2. Miera spokojnosti s vybranými podmienkami v obci (% respondentov)

Tab. 2. Rate of satisfaction with selected life condition in the community (respondents in %)

podmienky v obci	Dolné Pomoravie		Tatry		Východné Karpaty	
	1	2	1	2	1	2
nákup potravín	15,9	65,2	7,5	53,1	5,7	61,4
nákup priemyselného tovaru	6,9	43,8	3,7	25,6	0,6	36,1
nákup drogistického tovaru	13,4	65,2	4,6	46,9	1,3	45,6
využívanie a kvalita lekárskeho služieb	9,1	46,0	4,6	48,7	4,4	32,3
využívanie a kvalita školských zariadení	6,5	44,2	3,9	36,1	0,6	24,1
využívanie a kvalita komunálnych služ.	4,0	35,5	3,0	34,1	0,0	15,8
využívanie a kvalita kultúrnych zariadení	5,4	30,4	2,0	14,4	0,6	10,8
využívanie športových zariadení	7,6	44,2	2,0	3,1	2,6	19,6
rekreačné možnosti	6,9	28,6	5,9	42,3	1,3	16,5
doprava do najbližšieho mesta	13,0	55,4	12,5	51,2	1,9	34,2
doprava do strediska štátnej správy	6,2	36,6	9,2	53,4	2,6	36,1
pracovné príležitosti	4,0	15,9	3,0	18,0	0,6	6,3

Vysvetlivky: 1- veľmi spokojný, 2 – spokojný

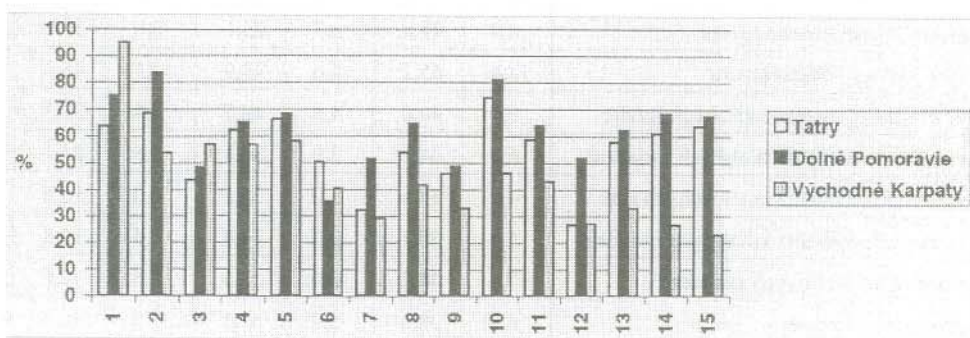
Predpoklady pre pozitívne smerovanie rozvoja v obci vytvára aktivita samosprávy. Podľa 46,0% respondentov sú samosprávy v obciach Dolného Pomoravia aktívne až veľmi aktívne. V prípade Východných Karpát je tento pomer nižší – 43,7% a v tatranskom regióne predstavuje len 38,4%. Takmer 53% respondentov v Tatrách hodnotí však samosprávy ako málo aktívne resp. pasívne.

Na zlepšovaní kvality života v obci participujú i ďalšie subjekty. Podľa respondentov sú relatívne aktívne cirkevné spoločenstvá (38 %), dobrovoľné ochranné skupiny (25%) a iné mimovládne organizácie (35,5%).

Trvalo udržateľný rozvoj v predstavách a hodnoteniach obyvateľov

Zaujímavý obraz o potenciálnych možnostiach komunity smerovať k trvalo udržateľnému rozvoju obce poskytuje analýza odpovedí na otázku „Čo by ste boli ochotní urobiť pre zlepšenie

životného prostredia a trvalo udržateľný rozvoj vašej obce ?“ Viac ako polovica by bola ochotná vo všetkých troch regiónoch triediť domáci odpad (Dolné Pomoravie 58,7%, Tatry 68,5%, Východné Karpaty) a zúčastňovať sa brigád na zlepšení životného prostredia. Výraznejšie preferencie v rámci Dolného Pomoravia sa prejavili v ochote uprednostňovať pešiu chôdzu a používanie bicykla (64,9%), šetriť elektrickú energiu a šetrne zaobchádzať s pitnou vodou (51,5%), resp. upozorniť príslušné úrady v prípade ohrozenia životného prostredia (50,4%). Najmenšiu potenciálnu ochotu prejavili respondenti v sledovaných regiónoch v prípade platenia zvýšenej dane určenej na ochranu životného prostredia, používania prevažne verejnej dopravy a relatívne nízku podporu získali zmeny spôsobu vykurovania za priaznivejšie z hľadiska životného prostredia, resp. členstvo v ochranárskej organizácii. Porovnanie odpovedí z troch regiónov ukazuje, že vo Východných Karpatách z 13 možností 9 typov aktivít vykazovalo najnižšie hodnoty. Naopak Dolné Pomoravie v 7 prípadoch získalo najvyššie preferencie (Tatry len 4), čo svedčí o relatívne najvyššom stupni environmentálneho vedomia miestneho obyvateľstva.

Obr. 2. Čo by mal priniesť program trvalo udržateľného rozvoja pre obec a región

Fig. 2. What should the programme of sustainable development of your community and region include

1 – vytvorenie nových pracovných príležitostí, 2 – zlepšenie kvality životného prostredia, 3 – zlepšenie dopravných spojení, 4 – zlepšenie zariadení pre oddych, 5 – zlepšenie služieb, 6 – zlepšenie nákup. možností, 7 – zlepšenie možností vzdelávania, 8 – záchrana a oprava byt. fondu, 9 – záchrana kultúrnych a historických objektov, 10 – záchrana prírodných hodnôt, 11 – zlepšenie sociálneho prostredia, 12 – skvalitnenie využívania poľnohosp. pôdy, 13 – environmentálne vhodné hospodárenie v lesoch, 14 – úsporné využívanie vodných zdrojov, 15 – účinnejšie využívanie surovín

Za účelom zistenia potenciálnych možností pre smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju pre jednotlivé obce, resp. celý región v rámci anketárneho výskumu bola respondentom položená otázka zameraná na obsah programu ekonomicky, sociálne a environmentálne vyváženého (udržateľného) rozvoja (obr. 3). Spoločným znakom bola relatívne vysoká preferencia programov zameraných na vytvorenie pracovných príležitostí (nad 60% vo všetkých

regiónoch), zlepšenie služieb (okolo 60%) a zlepšenie a vytvorenie zariadení pre oddych. V prípade Tatier a Dolného Pomoravia vysoké preferencie získaly programy účinnejšieho využívania surovín (nad 60%), a úsporného využívania vodných zdrojov (nad 60%). Viac ako dve tretiny respondentov v spomínaných dvoch regiónoch považujú za dôležitú súčasť programu zlepšenie kvality životného prostredia v užšom slova zmysle a záchranu prírodných hodnôt. Minimálne hodnoty v 11 prípadoch z 15 vo Východných Karpatoch a oproti tomu v Dolnom Pomoraví 12 najvyšších hodnôt z 15 vyjadrujú rozdiely v hodnotovej orientácii obyvateľstva jednotlivých regiónov.

Záver

Výsledky výskumu ukazujú, že použitý prístup prináša celý rad hodnotných informácií o situácii v jednotlivých regiónoch ako aj o predpokladoch o ich ďalšom rozvoji. Vytvárajú komplementárnu informáciu k súboru tzv. objektívnych informácií a umožňujú bližšie analyzovať niektoré procesy v skúmaných regiónoch. Analýzy percepcie prostredia odrážajú čiastočne objektívnu situáciu, resp. objektívne potreby (napr. problémy v lesnom hospodárstve Tatier, ťažkosti spojené so znečisťovaním podzemnej vody v dôsledku ťažby plynu a ropy na Záhorí, infraštruktúrnú poddimenzovanosť východokarpatského regiónu). Na druhej strane rozdiely medzi skúmanými regiónmami odrážajú napr. v prípade očakávaní úrovni environmentálneho vedomia, poznatkov (pravdepodobne ako výsledok zákonitostí difúzie inovácie) a sú ovplyvnené skúsenosťami v oblasti komunálnej angažovanosti (napr. Dolné Pomoravie).

Literatúra:

- CUTTER, S.L. (1985): Rating Places: A Geographers Quality of Life. Association of American Geographers, Resource Publications in Geography, Washington DC
- HUBA, M. (1996): O niektorých otvorených otázkach súvisiacich s koncepciou trvalej udržateľnosti. In: Izakovičová, Z., (ed): Diskusia ku koncepciám trvalo udržateľného rozvoja. SNK SCOPE, Bratislava, s. 20-25
- GOLLEDGE, R.G., BROWN, L.A., WILLIAMSON, F. (1972): Behavioural approaches in geography: an overview. *Australian Geographer*, 12, 59-79
- IRA, V. (1996): Subjektívne indikátory trvalo udržateľného rozvoja/spôsobu života. In: Izakovičová, Z., (ed): Diskusia ku koncepciám trvalo udržateľného rozvoja. SNK SCOPE, Bratislava, s. 32-36
- IRA, V., KOLLÁR, D. (1994): Behavioural-Geographical Aspects of Environmental Quality. *Geojournal*, 32, 221-224
- KOLLÁR, D. (1994): Importance of perception and evaluation of environment in spatial behaviour of man. *Geografický časopis*, 46, 205-218
- WALMSLEY, D.J., LEWIS, G.J. (1994): People and Environment: Behavioural Approaches in Human Geography. Longman Scientific & Technical, New York, 290 s.

**ENVIRONMENT, LIFE QUALITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT
IN THE POPULATIONS PERCEPTION AND IMAGES (IN THE LOWER
MORAVA REGION, TATRA REGION, AND EASTERN CARPATHIAN REGION)**

Vladimír IRA

Summary

Reflections about the environment, life quality and the sustainable development in the territories with important natural-landscape and cultural landscape values led the author to analyse and to compare recent situation on the basis of subjective estimates by its population in three selected regions. The method of questionnaire was chosen as it reliably supplies information for disaggregated analysis. The survey was conducted in the summer of 1996 among the inhabitants of Lower Morava river region, Tatras region, and region of Eastern Carpathians. The questions were focused on perception of environmental problems of the particular community, evaluation of the perceptions evoked by the community's environment, estimation of the social infrastructure accessibility and quality and relations among the community's inhabitants. A portion of the questions were oriented to evaluating the willingness of inhabitants to contribute to sustainable development of their community. The concluding part of the questionnaire concentrated on the evaluation of the opinion about the programme of economically, socially and environmentally balanced (i.e. sustainable) development of the community.

In spite of the fact that in the regions studied the natural and man made environment is not strongly affected by human activities, the environmental quality is not considered good (relatively favourable situation is perceived only by the respondents in the Eastern Carpathians).

Out of the 12 chosen problems, the respondents of the Lower Morava river region, and the Tatras region estimate damage of the forest growth (60,5%, and 50,5% resp.) to be the most serious. The respondents in the Eastern Carpathians estimate the impaired or neglected housing pool (54,4%) as the most serious environmental problems.

In all three regions the inhabitants themselves and transportation (apart from the Eastern Carpathians) were tagged as the most important sources/agents of environmental deterioration.

In the light of the opinion of respondents, care for the environment has rather improved than worsened during recent years.

Transportation is one of the most important components affecting life quality of the inhabitants. The analysis of modes of transportation shows a relatively good structure from the point of view of sustainability.

Analysis of the satisfaction with life conditions in the community shows that most of the respondents in the regions studied were satisfied or very satisfied with the availability of food shopping. More than one half of the respondents from the Lower Morava river region and from the Tatras was satisfied with the availability of shopping in drug stores and with transport availability to the nearest city.

Estimates of willingness to participate in the improvement of environmental quality and sustainable development activities in the Lower Morava region has been summarised as follows: more than one half of the respondents were willing to walk or bike instead of drive

a car (64.9%), separate domestic waste (58.7%), participate in events that help to improve the state of the environment, to save energy (51.5%), water (51.5%), and alert the responsible authority in case of threats to the environment (50.4%). The analysis of answers in the Tatras region shows that more than two thirds of those questioned (68.5%) would separate the house waste and 57.1 % would readily participate in events that help to improve the state of environment. More than 1/2 of the respondents in the East Carpathians were willing, in the case of a threat to the environment, to bring it to the attention of responsible authorities, and 53.8% of them would readily participate in events that would help to improve the state of environment. More than 53% of those questioned are willing to separate house waste,

In the final part of the questionnaire, the respondents were required to express their opinion concerning the contents of the sustainable development of the community and entire region.

A majority of respondents in the Lower Morava river region (more than two thirds) said that the programme should contain activities aimed at natural values preservation, job creation, improvement and creation of new service facilities, environmentally friendly use of water resources, and more efficient use of energy and raw materials.

According to nearly three fourths of the respondents in the Tatras region, the programme should contain activities aimed at preservation of natural values. More than two thirds of the respondents consider the improvement of general environmental quality to be an important part of a development programme. According to a majority of the respondents in the Eastern Carpathians (95 %), the programme should contain activities aimed at the creation of new jobs, and three fifths would include the projects for improvement of transport.

The analysis of perception, images and expectations shows some similarities and numerous dissimilarities. Partly they reflect objective situations and needs in the regions. On the other hand they are also influenced by the level of environmental awareness, diffusion of innovation and experiences in the field of community life participation.

Recenzent: Doc. RNDr. Eva Michaeli, CSc.

NÁČRT TRANSFORMÁCIE PRÍRODNÉHO PROSTREDIA A SÚČASNEJ URBÁNNO- -EKOLOGICKEJ STABILITY VO VYBRANÝCH LOKOREGIÓNOCH PREŠOVA

Eva MICHAELI

Abstract

From environmental aspect the spatial structure of the locoregions Sidlisko III and Sídľisko Sekcov (the housing estates) is rather unfavourable. Both of the housing estates were built in about the last three decades. They do not represent complete balanced units in either central or marginal sections. Their current spatial structure, in contrast to original intentions, has been transformed. The reasons for this can be sought not only in a discrepancy between the intended projects and the possibilities of the then building trade, but also in discordant views of

Doc. RNDr. Eva MICHAELI, CSc.

*Katedra geografie a geoekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov*

supervisory authorities and designing institutions. The aim of this paper is to point out the urban – ecological stability in these locoregions and the stress factors.

Key words: *locoregion, current structure, ecological stability, stress factors.*

ÚVOD

Pre určenie kvality životného prostredia a života som vybrala z mestského organizmu Prešova dva individuálne lokoregióny (Kandráčová, Michaeli 1997, Matlovič, 1998) a to: Sídliisko III ležiace pri Toryse a Sídliisko Sekčov. Základným impulzom pre napísanie príspevku je fakt, že na Sídliisku III bývam, ďalšia okolnosť, ktorá toto rozhodnutie ovplyvnila, je projekt MÚSES, vypracovaný pre Prešov v roku 1995, ako povinná príloha k územnému plánu sídelného útvaru, ktorý vlastne nerieši v týchto priestoroch systém stresových faktorov a priestorových bariér ovplyvňujúcich kvalitu života.

VYMEDZENIE ÚZEMIA A CHARAKTERISTIKA PRÍRODNÝCH POMEROV

Lokoregión Sídliisko III vymedzujem ako územie, ktoré sa rozprestiera severne od Levočskej ulice až pod Bykoš. Na východe je ohraničené železničnou traťou č. 188 Kysak – Plaveč – Muszyna PKP a na západe úpätnicou Kráľovej hory 301 m n.m. Leží v rozpätí nadmorskej výšky 244 m n.m. pri Toryse (hostinec Mlyn) až po 256 m n.m. na úpätí Bykoša na styku Prostejovskej a Bajkalskej ulice na otočke konečnej zastávkyestskej hromadnej dopravy. Takto vymedzené územie leží prevažne na pravobrežnej nive Torysy v geomorfologickom celku Košickej kotliny, ktorá sa práve na jeho okraji stretáva so Šarišským podolím. Na ľavom brehu rieky sa rozprestierajú od juhu na sever kotolňa Lipová, Detský raj a Jazdecký areál TJ Slavoj. Koryto Torysy je posunuté do východnej časti územia. V rámci mestského organizmu Prešova leží Sídliisko III severoseverovýchodne od centálnejestskej zóny. Územie má tvar nepravidelného obdĺžnika. Maximálna dĺžka je 2650 m medzi križovatkou Levočská ulica, Obrancov mieru a konečná zastávka MHD dopravy pod Bykošom, maximálna šírka okolo 1000 m je medzi Veterinárnou nemocnicou a severnou časťou Sídliiska mladost'. Zaberá okolo 200 ha. Bolo vybudované v 60. a 70. rokoch, plní predovšetkým obytnú funkciu, má približne 20 000 obyvateľov.

Dnovú výplň Torysy tvoria fluviálne štrky, na ktorých ležia piesčité hliny so šošovkami jemno až strednozrnného piesku. Ich mocnosť kolíše od 3 do 5 m. Samotné povodňové hliny dosahujú v doline Torysy miestami mocnosť až 5 m. Reliéf riečnej nivy je prísne rovinatý, so sklonom 1 – 2° v smere toku rieky. Relatívny výškový rozdiel (2,5 km dĺžka riečnej nivy) je tu iba 12 m.

Klimaticky patrí dolina Torysy, v ktorej leží Sídliisko III, do klimateckej oblasti teplej A, okrsku A₆, ktorý je teplý mierne vlhký s chladnou zimou, Končekov index zavlaženia je 0 – 60, ide o mierne teplú kotlinovú klímu s veľkou inverziou teplôt, ktorá je mierne suchá až vlhká s mierne suchým a mierne teplým letom. Ročná suma teplôt 10°C a viac je tu 2400 – 2600. Priemerná januárová teplota sa pohybuje od -3°C do -5°C, priemerná teplota v júli je 17 – 18,5°C, amplitúda teploty je tu 20 až 24°C. Najteplejším mesiacom je júl, výnimočne august, najchladnejším január, zriedka február. Priemerná ročná teplota je 8,6°C, júlová 17,6° a ja-

nuárová -3,9° C. Ročný úhrn zrážok je 620 mm, z čoho vo vegetačnom období spadne 420 mm. Dolina Torysy je pomerne veterná. Prevažujúcim smerom vetra je severný a severozápadný vietor so 42% prúdení v roku, ktoré sú najmä v zimných a jarných mesiacoch rýchle a studené, veľmi nepríjemné práve v predmetnom lokoregiónne. Vyššie vymedzeným lokoregiónom Sídlička III (nezbhuje sa s vymedzením Matlovič, R. 1998) preteká v dĺžke 2600 m Torysa v regulovanom koryte (prietok $7,75 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$). Predstavuje akvatórium o ploche okolo 60000 m^2 . Iné relevantné akvatória sa v predmetnom lokoregiónne nevyskytujú. Podzemné vody akumulované v kvartérnych fluviálnych sedimentoch Torysy reprezentuje typ pórová voda. Celkové zvodnenie nívnych sedimentov je tu malé, výdatnosť vrtných studní je od $0,5 \text{ l} \cdot \text{s}^{-1}$ do $2 \text{ l} \cdot \text{s}^{-1}$. Pôvodnú pôdnu pokrývku tvorili fluvizeme typické, fluvizeme glejové a typické a organozemné gleje. Väčšina pôd bola bonitne veľmi dobrá, vhodná najmä na pestovanie zeleniny. Pôvodná vegetačná pokrývka bola reprezentovaná lužnými lesmi zo zväzu Alno – Padion a živočístvo predstavovali asociácie lužných lesov.

Lokoregión Sídlička Sekčov (názov podľa potoka Sekčov) vymedzujem podľa R. Matloviča (1998). Jeho územie sa rozprestiera v Košickej kotline na Toryskej pahorkatine v nadmorskej výške od 239 m n.m. po 280 m n.m. východne a juhovýchodne od centrálnej mestskej zóny. Západná časť leží na riečnej nive Sekčova, východná na náplavovom kuželi Šalgovického potoka medzi ulicami Višňová – Sekčovská a Oravská – Alexandra Matušku a na hladko modelovaných mierne zvlnených svahoch na zelenosivých prachovitých flovcoch s polohami drobnozrnných pieskocov kladzianskeho súvrstvia (neogén, karpat) prekrytých hlinito-kamenitými a štrkovitými delúviami. Geologický substrát tvoria fluviálne sedimenty na nive Sekčova, hliny piesky a íly. Deluviálne sedimenty hlinito-kamenité a štrkovité ktoré prekryvajú kladzianske a teriakovské súvrstvie (zelenosivé prachovce s polohami montmorilonitických flov) vystupujúce nad nivou Sekčova. V úzkom pruhu približne od Sekčovskej ulice po Smanovu geologický substrát tvoria proluviálne zahlienené štrky mindelského náplavového kužľa Šalgovického potoka s pokryvom sprašovitých hĺn stredného a mladšieho pleistocénu. Reliéf územia je členitejší ako na Sídličku III. Relatívny výškový rozdiel je tu 41 m, prekračuje výškovú diferenciáciu rovín. Rovinatý je iba v západnej časti lokoregiónu na riečnej nive Sekčova. Východnú časť lokoregiónu predstavujú mierne zvlnené, hladko modelované svahy na náplavovom kuželi Šalgovického potoka, ktoré sú prestúpené plytkými úvalinami. Hlbšia je iba periglaciálna dolina Šalgovického potoka. Východne od Sibírskej ulice sa na svahoch vyskytujú plytké plošné zosuvy. Klíma lokoregiónu je zhodná s klímou Sídlička III. Západnou polovicou územia preteká potok Sekčov ($2,9 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$) v dĺžke približne 2300 m v regulovanom, vyrovnanom koryte. Južne od ulice Pod Táborom priberá tiež zregulovaný Šalgovický potok. Celková plocha akvatórií je tu okolo 12000 m^2 . Pôvodnú pôdnu pokrývku tvorili prevažne fluvizeme glejové karbonátové na nive Sekčova, fluvizeme oglejené na zvyškoch náplavového kužľa Šalgovického potoka a na hlinito-kamenitých deluviách a kambizeme typické na vystupujúcich súvrstviach neogénnych hornín. Bonita pôd v tomto lokoregiónne bola horšia ako na Sídličku III. Vegetáciu predstavovali lužné lesy podhorské Alnenion – glutinoso incanae a Salicion eleagni, živočístvo tvorili živočíšne spoločenstvá lužných lesov.

TRANSFORMÁCIA PRÍRODNÉHO PROSTREDIA LOKOREGIÓNOV

Pôvodná fyzickogeografická štruktúra lokoregiónov Sídliisko III a Sídliisko Sekčov je úplne transformovaná. V mestskom organizme Prešova plnia prevažne obytnú funkciu. Z jednotlivých zložiek fyzickogeografického komplexu najväčšej transformácii podľahli rastlinstvo a živočíšstvo, georeliéf a pôdy. Transformácia prírodnej štruktúry prebiehala pozvoľne, možno intenzívnejšie od začiatku 19. stor., ale najväčšia bola práve v 60. a 70. rokoch nášho storočia, kedy tu došlo k rozsiahlej komunálnej výstavbe. Georeliéf Sídliiska III predstavuje fluvialná rovina rieky Torysy, ktorej pôvodne meandrujúce koryto bolo regulované a vyrovnané. Mŕtve ramená rieky boli zasypané. Boli odstránené aj sihote a štrkové lavice v samotnom koryte rieky, ktoré bolo umelo prehĺbené. Dnešnú nivu Torysy v priestore Sídliiska III predstavuje úplne rovinné územie, bez mikrodepresí, v ktorom sa nachádza temer priame koryto rieky so šikmými vydláždenými brehmi. Prehĺbenie koryta a regulácia toku spôsobili pokles hladiny podzemnej vody pod 2,5 m, teda zmenu hydrologických, pôdných a prirodzené aj vegetačných pomerov územia a následne aj klimatických podmienok. Topoklimatické a mikroklimatické pomery sú ovplyvnené predovšetkým zástavbou územia, teplovodmi, vodnými plochami a plochami zelene rôznej štruktúry. Ovzdušie je v súčasnosti znehodnotené predovšetkým exhalátmi a inými látkami z dopravy ako aj pachom zo skládky odpadu na Cemjate pri určitých poveternostných ako aj špecifických podmienkach na skládke. Počas výstavby bol čiastočne odstránený humusový horizont pôd a navážkami rôzneho typu sa zmenila štruktúra pôdných profilov, vznikli rozličné typy antrozemí. Tepláreň na Lipovej ulici (výkon vyšší ako 5 MW, prevádzka trvala do roku 1996), ktorá spaľovala nízkokalorické hnedé uhlie a hnedouhoľný prach s vysokým obsahom síry, znehodnocovala nielen ovzdušie úletmi popolčeka, ťažkými kovmi, exhalátmi SO_2 , NO_x ale kontaminovala aj pôdy a prostredníctvom týchto znečisťovala povrchové a podzemné vody, najmä v južnej polovici Sídliiska III. Pôvodná rastlinná pokrývka bola pri regulácii Torysy a výstavbe bytových domov z jej brehov a nivy odstránená, ale aj z riečnych síh, ktoré sa tu vytvorili približne za 25 rokov, spočiatku v neregulovanom koryte ešte koncom šesťdesiatych rokov, na ktorých striedaním sa série stavov (sukcesných štádií) vznikli mäkké lužné lesy (napr. v miernom ohybe Torysy na štrkovej lavici za kostolom Kráľovnej pokoja, klasický príklad sukcesie s možnosťou pozorovania, do výstavby kostola v roku 1994). Súčasnú vegetáciu na Sídliisku III predstavuje stromová a krovinová zeleň, ktorá sa strieda s trávnatými plochami. Ide o vyhradenú a verejnú zeleň. Druhovú zloženie stromovej zelene je veľmi rôznorodé. Vyskytujú sa tu klasické druhy parkov napr. smutná vŕba, *Populus x generosa*, *Populus tremula*, mukyňa, brekyňa, rôzne druhy hlohov, dubov, javorov, briez, ako aj rôzne vysokých kríkov napr. vtáči zob, lieska, krovité formácie hrabu atď., z ihličnanov sú to najmä smrek, borovice, jedle ale i strieborné jedle, tuje, či *chameciparisy* a iné druhy, ktoré boli introdukované do zelene pri obytných blokoch samotnými obyvateľmi Sídliiska III. Ovocné stromy (jablone, čerešne) sú pozostatkami zo záhrad pôvodných roľníckych usadlostí, alebo boli vysadené už za existencie nového sídliiska. Zeleň je nekompaktná, prevažne rozostúpená, spon drevín je skupinový, sprievodná – pásová zeleň je zriedkavá (pri ohradách škôl, zdrojoch tepla ap.). Solitéry sú tiež skôr výnimkou ako pravidlom. Vysoká stromová zeleň tvorí akési zarámovanie budov a je použitá aj na odpočívadlách, kde zaručuje potrebný tieň. Zeleň je na Sídliisku III sústredená do verejných parkov (Park Družby, Detský raj),

vyhradená zeleň je v jazdeckom areáli t. j. Slavoj, časté sú aj školské záhrady (7 areálov) a záhrady špecifických objektov (veterinárna nemocnica, ústav telesne postihnutých, areál letného kúpaliska), vyskytujú sa aj parkové námestia napr. medzi Družbou a kostolom Kráľovnej pokoja. Vo vnúroblokových priestoroch sa nachádza rekreačná zeleň, kde sú jednotlivé plochy vybavené odpočivadlami pre dospelých na slnku i v tieni a detskými ihriskami. Brehová vegetačná úprava Torysy a jej zázemia neplnia v súčasnej úprave funkciu hlavnej kompozičnej osi zelene v lokoregiónne. Je tu odkrytá jednotvárná údolná brázda. Približne 2/3 zelene má kompozičnú funkciu, iba 1/3 rekreačnú. V súčasnej vegetačnej pokrývke prevažujú listnaté dreviny a kríky v pomere 1:3. Okrem vyvážených plôch zelene sú na Sídlišku III v Parku Družby i veľké nefunkčné plochy s ruderálnou vegetáciou, ktorá tento obytný komplex znehodnocuje fyziognomicky, ale pre obyvateľov je nebezpečná najmä výskytom početných alergénov. Najväčší priestor tohto typu sa rozprestiera od Mukačevskej ulice popri Toryse až k južnému okraju Veterinárnej nemocnice. Menšie lokality sú rozptýlené po celom lokoregiónne. Za hranicami Sídliška III je vyhradená zeleň na židovskom cintoríne, v záhradkárskej kolónii pod Rúrkami a v lesoparku Dúbrava- Bykoš.

Zaujímavou zložkou životného prostredia sú živočíšne asociácie. Podobne ako rastlinstvo prekonali úplnú premenu. Repezentujú ich dnes spoločenstvá ľudských sídlisk, ktoré najmä pokiaľ ide o suchozemské stavovce predstavujú zvláštnu skupinu. Dobré podmienky v zeleni na Sídlišku III má najmä avifauna. Väčšina jej členov sa bojí človeka, ale časom sa jednotlivé druhy prispôbili podmienkam prostredia a naučili sa kedy je potrebné báť sa viac, kedy menej. Zo známych druhov tu žijú drozd čierny (*Turdus merula*), vrabec domový (*Passer domesticus*), kúvik obyčajný (*Athene noctua*), sova obyčajná (*Strix aluco*), belorítka obyčajná (*Delichon urbica*), lastovička obyčajná (*Hirundo rustica*), sýkorka belasá (*Parus caeruleus*). Hosťujúcim druhom je bažant obyčajný (*Phasianus colchicus*) a v poslednom období sa tu pomnožil holub hrivnák (*Columba palumbus*, hniezdi na strechách a balkónoch). Z cicavcov je tu častá myš domová (*Mus musculus*), potkan obyčajný (*Rattus norvegicus*) a krt obyčajný (*Talpa europaea*). Žijú tu i bežné druhy hmyzu (napr. osy vytvárajú hniezda na južne exponovaných balkónoch), mäkkýšov a červov. Raritou je i neurčený druh z triedy reptílií. V detailoch je fauna Sídliška III ešte pestrejšia a objavujú sa i niektoré zvláštne, človekom zavlečené druhy, ktoré ju dotvárajú.

V lokoregiónne Sídliška Sekčov (vymedzenie podľa Matloviča 1998) došlo tiež k transformácii pôvodnej fyzickogeografickej štruktúry obdobne ako na Sídlišku III. Georeliéf územia podľahol antropotransformácii najmä pri úpravách pod výstavbu. Rieka Sekčov bola sústredená do umelého koryta. Jej tok bol vyrovnaný a mŕtve ramená zasypané. Zamokrené plochy boli meliorované a občasné prítoky (za príválov) z Táboriska sú odvedené kanálom do hlavného toku. Georeliéf nivy Sekčova je rovinatý (sklon 1-2° v smere toku). Zástavba priniesla zmeny topoklímy, režimu podzemných vôd a podmienila vznik antrozemí. Pôvodná vegetačná pokrývka bola odstránená jednak priamo prípravou plôch pre výstavbu, alebo nepriamo, reguláciou toku, melioráciou zamokrených plôch, teda zmenou vodného režimu. Pod zástavbu bytových domov je v predmetnom lokoregiónne využitá iba časť nivy Sekčova na severe, zvyšný priestor predstavuje rezervu (mestský park). V súčasnej vegetácii prevládajú v zastavanej časti lokoregiónu trávnaté plochy, roztrúsené sú kroviny a ojedinele sa vyskytuje

i stromová vegetácia. Najväčšiu časť územia zaberajú ruderalne trávové spoločenstvá rozšírené na rezervných priestranstvách popri Sekčove so zastúpením mnohých alergénov. Fauna Sídliška Sekčov je v porovnaní so Sídliiskom III chudobnejšia. Súvisí to s nedostatočným zastúpením plôch členenej parkovej zelene pri obytných blokoch.

URBÁNNO-EKOLOGICKÁ STABILITA ÚZEMIA A STRESOVÉ FAKTORY

Miestny územný systém ekologickej stability vychádza z kostry ekologickej stability územia, ktorú tvorí zvyčajne sieť racionálne rozmiestnených ekologicky významných segmentov, ktoré sú v súlade s pôvodnými hodnotami prostredia a koncepčnými zámermi územného rozvoja. Táto koncepcia naráža v území na systém stresových faktorov resp. priestorových bariér, ktoré limitujú možnosti kontinuálneho prepojenia prvkov ÚSES. Hlavnou bariérou v skúmaných lokoregiónoch je husto zastavaná plocha a komunikácie. Integráciu územia lokoregiónov do ÚSES je možné realizovať prostredníctvom marginálnych interakčných zón, ktoré vytvárajú bázu pre prienik prvkov ÚSES do organizmu predmetných lokoregiónov, kde sa takto postupne formuje stabilná urbanistická štruktúra s vyváženým podielom prírodných a vytvorených zložiek, teda prostredie s vyšším stupňom urbánno-ekologickej stability. Negatívnym prvkom v tejto štruktúre sú stresové faktory. Predstavujú ich cestné komunikácie, železničné trate, tepláreň, kotolne, povrchové potrubné rozvody tepla, zaburinené nevyužívané plochy nesúce honosný názov rezervné, neúmerne veľké odstavné a dopravné plochy, benzínové čerpacie stanice, nevhodne umiestnené nočné zábavné podniky. Sú to menej hodnotné priestory. Boli vytvorené pre výkon určitých činností a v rámci priestorových vzťahov nevhodne zakomponované do obytného prostredia lokoregiónov. Pôsobia negatívne na kvalitu životného a obytného prostredia, znehodnocujú ho a niektoré z nich skrývajú v sebe i potenciálne nebezpečenstvo ohrozenia územia. Urbánno-ekologickú stabilitu územia určujeme na základe pomeru stabilných a labilných plôch. Za stabilnú plochu považujeme najnižšiu urbanistickú jednotku obytný blok, ktorý je obkolesený zeleňou tak, aby táto vytvárala pre obyvateľa bloku akési rozšírené obydľie. Súčasťou tejto zelene musí byť trávnik s odpočívadlami a detským ihriskom. V tomto priestore by nemali byť situované nádoby na odpadky. Ďalej sem patria plochy parkov s rôznou konfiguráciou stromov-solitárov a skupín stromov, ako aj krovin, ktoré priestorovo členia park. Labilné plochy predstavujú vyššie uvedené stresové faktory a nevyvážený marginálny priestor (mapa 1, 2).

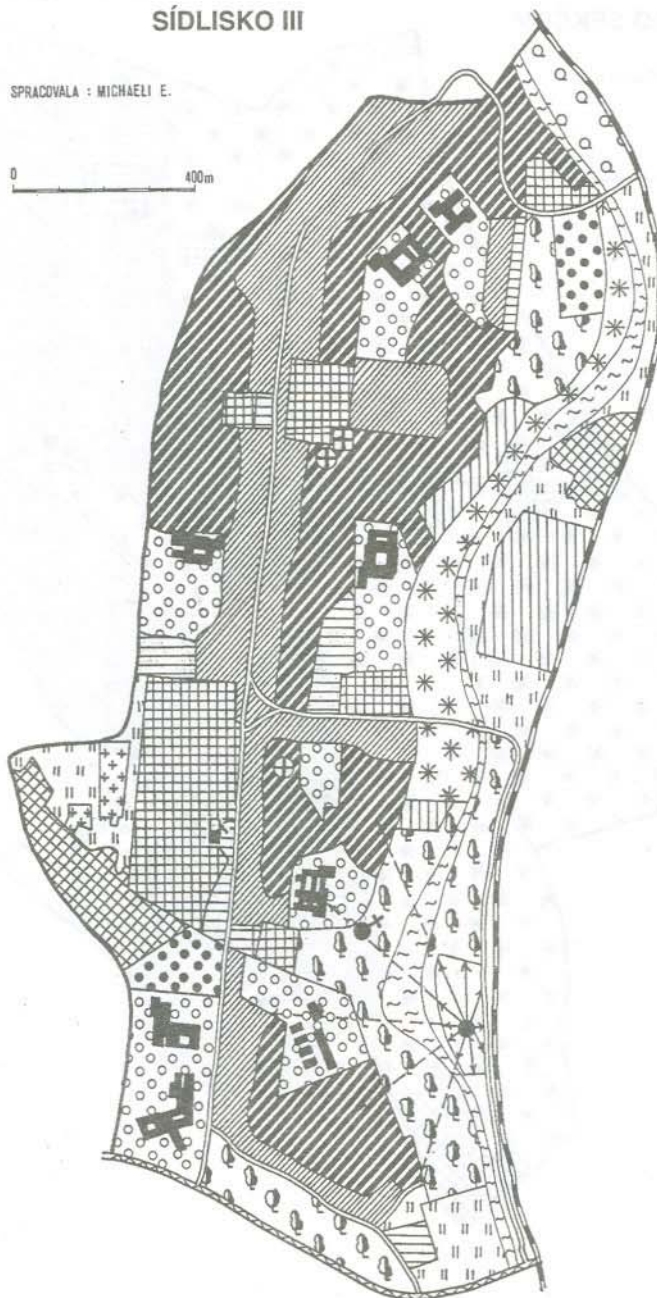
ZÁVER

Z porovnania pôvodnej fyzickogeografickej štruktúry krajiny a jej súčasnej druhotnej štruktúry v dvoch sídliskových lokoregiónoch Prešova, Sídliška III a Sídliška Sekčov vyplýva, že transformácia fyzickogeografickej krajiny bola tu komplexná. Oproti pôvodnej fyzickogeografickej štruktúre, ktorá bola v obidvoch lokoregiónoch dosť podobná, je ich druhotná štruktúra z aspektu životného prostredia a urbánno – ekologickej stability odlišná, pričom omnoho priaznivejšia je na Sídlišku III. Je tu pomerne málo stresových faktorov a málo menej hodnotných priestorov, široká interkačná marginálna zóna na severe a západe, užšia na východe lokoregiónu, ktorá vytvára bázu pre prienik prírodných prvkov do organizmu

URBÁNNO-EKOLOGICKÁ STABILITA LOKOREGIÓNU SÍDLISKO III

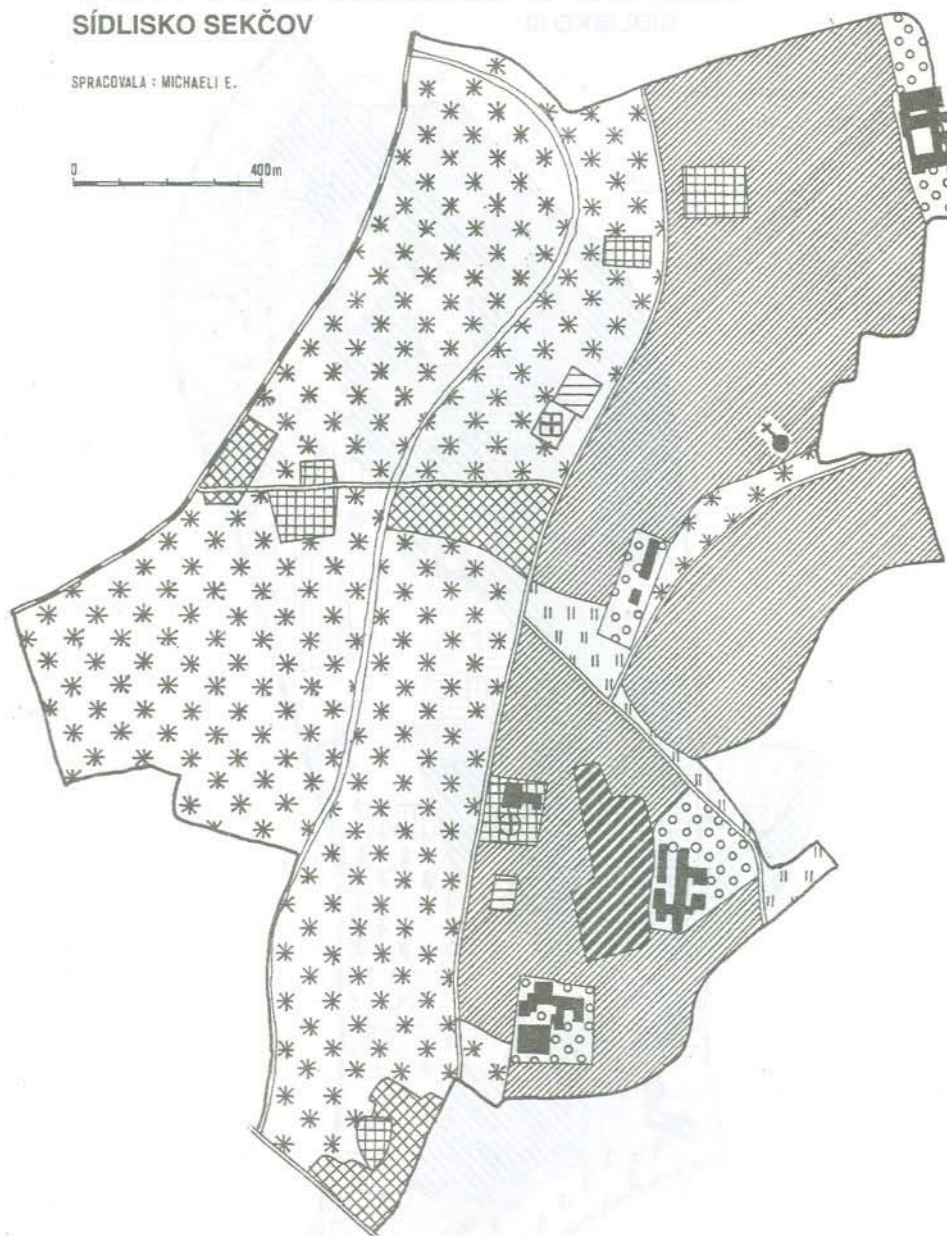
SPRACOVALA : MICHAELI E.

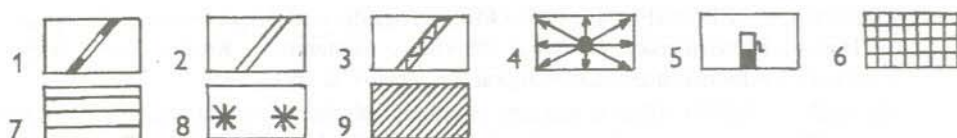
0 400m

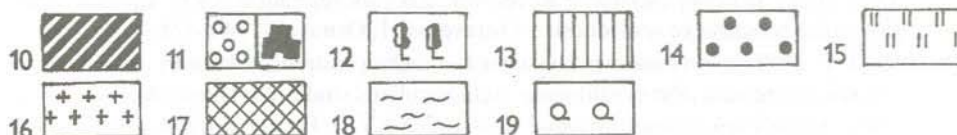
URBÁNNO-EKOLOGICKÁ STABILITA LOKOREGIÓNU SÍDLISKO SEKČOV

SPRACOVALA : MICHAELI E.

Legenda k mapám:*Stresové faktory a urbánno-ekologicky labilné plochy*

1. železnica, 2. cestné komunikácie 1 500 j.v./24 hod., 3. cestné komunikácie 8 000 j.v./24 hod., 4. hlučné plynové kotolne, 5. čerpadlá pohonných látok, 6. výrobné, skladovacie, trhovú, ťažobné, obchodné areály a areály služieb, 7. odstavné a dopravné plochy, 8. zabúrané plochy s krovami, 9. obytné bloky bez rozšíreného obydľia

Urbánno-ekologicky stabilné plochy

10. obytné plochy s rozšíreným obydľím, 11. školy so záhradami a športoviskom, 12. neudržiavané parky, 13. športové areály (udržiavané), 14. záhrady špecifických objektov, 15. trávnaté plochy, 16. vodné plochy tokov, 17. cintoríny, vyhradená zeleň, 18. IBV, 19. záhradkárské kolónie

Ostatné znaky

20. zdravotné strediská, poliklinika, 21. kostoly

predmetného lokoregiónu. Väčšie priestory zaberajú obytné bloky s rozšíreným obydľím, parky a záhrady pri školách a iných špecifických objektoch. Sídliisko Sekčov má nepomerne viac stresových faktorov, marginálna interakčná zóna, parky a záhrady v pravom slova zmysle takmer úplne chýbajú. V druhej štruktúre krajiny prevažujú menej hodnotné priestory.

Literatúra:

GÁL, P. (1994): Urbanisticko-krajinárske dotváranie prostredia sídla. In: Michaeli, E. ed.: Urbanistické a krajinárske štúdie Nr. 1, UPJŠ v Košiciach, ITHM v Prešove, Ateliér ARCHUS, Prešov, s. 14-29.

- KANDRÁČOVÁ, V., MICHAELI, E. (1994): Náčrt environmentálnych dimenzií regiónu Prešova. In: Michaeli, E. ed.: *Urbánne a krajinné štúdie* Nr. 1, UPJŠ v Košiciach, ITHM v Prešove, Ateliér ARCHUS, Prešov, s. 116 – 145.
- KANDRÁČOVÁ, V., MICHAELI, E. (1997): Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax. In: Harčár, J., Nižnanský, B. (eds.): *Zborník z konferencie. Krajina Východného Slovenska v odborných a vedeckých prácach*. Prešov, s. 265 – 285.
- KOHLMAYER, V. (1994): Hlavné princípy a zásady návrhu územného plánu sídelného útvaru Prešova spracovaného v rokoch 1993 – 1994. In: Michaeli, E. ed.: *Urbánne a krajinné štúdie* Nr. 1, UPJŠ v Košiciach, ITHM v Prešove, Ateliér ARCHUS. Prešov, s. 35 – 55.
- MATLOVIČ, R. (1998): Individuálne lokoregióny Prešova. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy, r. XXIX., Folia Geographica*, 1, Prešov, s. 249– 270.
- MICHAELI, E. (1987): Návrh niektorých opatrení v štruktúre krajiny zóny vplyvu výstavby a prevádzky jadrovej elektrárne Kecerovce. *Zborník referátů k XVII. sjezdu Česko-slovenské geografické společnosti v Ostravě*, sv. 1, Ostrava, s. 149 -156.
- MICHAELI, E. (1997): Vybrané aspekty stavu životného prostredia v katastri obce Drienov a návrh opatrení na jeho skvalitnenie. *Acta Facultatis studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy, roč. XXVIII.* Prešov, s. 177 – 202.

**THE OUTLINE OF THE NATURAL ENVIRONMENT TRANSFORMATION
AND THE CURRENT URBAN – ECOLOGICAL STABILITY
IN SELECTED LOCOREGIONS OF PRESOV**

Eva MICHAELI

Summary

The integration of the territory of the locoregions into USES (the territorial system of ecological stability) can be implemented through marginal interaction zones which create the basis for the penetration of the elements of USES into their organism where they in this way form the stable urban structure with a balanced proportion of natural and artificial components, ie the environment with a higher level of urban – ecological stability. Stress factors are a negative feature of this structure. They are represented by road communications, railways, heating plants, boiler plants, surface pipeline heat distribution, overgrown unexploited areas carrying a pretentious name reserve, disproportionately large parking and traffic areas, petrol stations and unsuitably located night clubs. All these represent less valuable areas that were created for performing certain activities and that were inappropriately incorporated into the residential area of the locoregions. Here they negatively influence the quality of the living environment, devalue it and some of them also conceal a potential threat to the inhabitants.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

VYBRANÉ PROBLÉMY MÚSES V TEÓRII A PRAXI

Branislav ROCHOVSKÝ

Abstract

Article speaks about Local Territorial System of Ecological Stability (LTSES) and there are discussed selected problems LTSES designed for Dolné Zelenice. The environment of Dolné Zelenice is being described as well.

Key words: territorial system of ecological stability, local territorial system of ecological stability, ecological stability

Pre ekologickú stabilitu krajiny majú najväčší význam miestne územné systémy ekologickej stability (MÚSES), pretože tvoria v krajine najhustejšiu sieť stabilizovaných území. Základ MÚSES tvorí sústava biocentier a biokoridorov, na ktoré sú naviazané interakčné prvky, ktorých hlavnou úlohou je prispievať k stabilite okolitej krajiny.

Príspevok sa venuje problematike miestnych územných systémov ekologickej stability (MÚSES) v literatúre a poukazuje na niektoré problémy pri tvorbe návrhu MÚSES k.ú. Dolné Zelenice.

Stručná charakteristika sledovaného územia

Obec Dolné Zelenice (okres Hlohovec) patrí do geomorfologickej oblasti Podunajská nížina, celku Podunajská rovina a podcelku Dolnovážska niva. Niva Váhu je tu tvorená rozsiahlym rovinným reliéfom s relatívnym prevýšením max. 3-4 m. Viditeľné sú zvyšky geomorfologickej činnosti toku Váhu podstatne zredukované dlhodobým poľnohospodárskym využívaním územia. Na kvartérnych sedimentoch, ktoré sa skladajú z pleistocénnych štrkopieskov a pieskov a holocénnych povodňových (flovitých) hĺn, sú vyvinuté fluvizeme, luvizeme (glejové) a černozeme, zrnitostne prevažne stredne ťažké, menej ťažké a ľahké. Záujmové územie patrí do obvodu eupanónskej xerothermnej flóry (*Eupannonicum*). Okrem rastlinných populácií a spoločenstiev, závislých na celkovom klimatickom charaktere územia, je niva rieky Váhu v tomto území poznačená prítomnosťou azonálnych typov rastlín ako sú napr. lužné ekosystémy, vodná a močiarna vegetácia a rastlinstvo najmladších riečnych naplavenín. Podľa členenia územia Slovenska na živočíšne regióny katastrálne územie spadá do panónskej oblasti, juhoslovenského obvodu, dunajského okrsku, podokrsku lužného. Hodnotené územie patrí do povodia Váhu, rozprestiera sa na jeho pravej strane.

Stav prírodného prostredia

Podľa výskytu prvkov súčasnej krajiny štruktúry, významnosti jednotlivých území a lokalít a ich zraniteľnosti možno rozdeliť katastrálne územie na dve rozdielne časti: mimohrádzový priestor a časť pozdĺž Váhu (za hrádzou).

Celé záujmové územie je silne antropogénne pozmenené, hlavne územie mimohrádzového priestoru Váhu. Sú to veľké bloky polí, záhrady, zastavané územia, poľnohospodárske družstvo, sieť ciest, železnica a pod. Prírodné prvky, alebo prírode blízke, sa tu vyskytujú len

Mgr. Branislav ROCHOVSKÝ

Katedra fyzickej geografie a geokológie, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

zriedkavo vo forme menších lesíkov a trávo-bylinných porastov. Ráz krajiny dopĺňajú líniové prvky vegetácie.

V území pozdĺž Váhu sú vcelku zachovalé brehové porasty Váhu a jeho ramena, zvyšky pôvodných lužných lesov zväzu *Salicion albae*, mokrade, lúky, pasienky, kroviská, štrkoviská a menšie polia. Tok Váhu je sprevádzaný súvislým porastom, miestami úzke pásy sa striedajú so širšími plochami dobre zapojeného lesa. Táto oblasť súčasne patrí k dôležitým prírodno-krajinárskym prvkom, ktoré spestrujú monotónny obraz poľnohospodársky využíva-nej krajiny.

Z pôvodných vodných biotopov je na predmetnom území pozmenené umelými zásahmi Dolnozelenické rameno, ktoré je viac-menej oddelené od materskej rieky, ale podlieha vážskemu kolísavému hydrologickému režimu. Krajinárska a ekologická hodnota ramien stúpa so zachovalosťou pôvodných lesných porastov, a práve Dolnozelenické rameno je postihnuté rozsiahlejším výrubom brehových porastov.

Viacero vodných stanovišť je umelého pôvodu. Sú to štrkoviská, štrkové jamy rôznej veľkosti a hĺbky avažiny. Vznikali či už organizovanou, alebo neorganizovanou ťažbou štrku. Boli ponechané napospas svojmu samovoľnému sukcesnému vývoju ako po stránke vegetačnej tak i faunistickej. Rôznymi spôsobmi prenosu osídľovali sa faunou, ktorá tu predtým nebola, alebo pochádzala či už z Váhu, alebo blízky vodných biotopov. Takýmto vývojom došlo na niektorých vodných lokalitách k vzniku pozoruhodnej fauny a ich zoocenózy sú stabilizované s vyššou ekologickou diverzitou. Navyše tieto vodné objekty sa stali náhradnými biotopmi za v minulosti zničené, alebo zanikajúce prirodzené biotopy.

Ich ekologický význam je zosilnený tým, že sú to vlastne posledné refúgiá lesných živočíchov v celkovo odlesnenej krajine. Veľké bohatstvo fauny je výsledkom aj ekotonového efektu týchto lesov, ktoré tvoria rozhranie medzi poľnohospodárskou krajinou, lúkami a ruderálom na jednej strane, a medzi otvorenou vodou na strane druhej. Les je takto využívaný potravne i hniezdne aj živočíchmi z týchto susedných biotopov. Na vodné plochy a ich blízkosť je taktiež viazaná veľmi hodnotná ornitofauna, ktorá tu má optimálne úkrytové, hniezdne a potravné zázemie.

V krajine vynikajú najmä prvky ÚSES, vyčlenené v rámci vypracovaného regionálneho územného systému ekologickej stability (RÚSES) okresu Trnava a spadajúce do katastrálneho územia. Medzi genofondové lokality flóry a fauny možno zaradiť nasledovné plochy:

Rieka Váh – jej vlastný tok s vodnou faunou. So svojou pririekou nivou je nadregionálnym biokoridorom. Predstavuje historickú migračnú cestu rastlinných a živočíšnych druhov smerom na sever.

Dolnozelenické rameno – pôvodne prietokové rameno Váhu obklopené brehovým porastom lužného lesa postupne zaniká. Z pôvodne prietokového ramena poklesom vody vo Váhu a jej pravidelným kolísaním vplyvom činnosti VE Madunice postupne miznú i bežné druhy rýb.

Gazdovský pasienok – mozaika malých vodných plôch, štrkovísk, brehových porastov, zvyškov lužných lesov a mokradných spoločenstiev (časť k.ú. za hrádzou pozdĺž Váhu)

Očko – Siladice – jedno z najstarších štrkovísk, významné ako neresisko rýb (v tesnej blízkosti sledovaného k.ú.)

Siladice – lužný les – zachovalé lužné lesy na pravom brehu Váhu (v tesnej blízkosti sledovaného k.ú.)

Vysoká pôvodná hodnota záujmového územia bola už dávno zmenená. Premena pôvodne lesnatého územia na poľnohospodársku krajinu začala takmer pred tisícročím. Táto premena bola dovŕšená kolektivizáciou poľnohospodárstva. Veľkoplošná prvovýroba z konca päťdesiatych rokov zlikvidovala početné kriačiny, medze, remízky lesa i ďalšiu bodovú zeleň, ktorá tvorila útočisko mnohých florogeneticky zaujímavých rastlín. Obdobie päťdesiatych a šesťdesiatych rokov tu znamenalo reguláciu pravobrežných prítokov Váhu, spojenú s odvodňovaním bočných ramien, močiarov ba aj sezónnych vôd. Približne v tom istom období sa budovali viaceré vodné stavby v strednom a hornom toku Váhu, ktoré podstatne zmenili jeho pôvodnú vodnatosť. Všetky spomínané, ale i ďalšie zásahy do alúvia rieky boli doprevádzané vyvolanou stavebnou činnosťou, ktorá spolu s prístupovými cestami umožnila spontánny nástup synantropizácie. Preto v súčasnosti tu už len veľmi ťažko nájsť rastlinstvo, ktoré nenesie stopy zaburinenia. Zmenu prírodných ekosystémov v dotknutom území v ostatných desaťročiach spôsobili i topoľové monokultúry.

Najvýznamnejšie problémy v sledovanej oblasti

- vysoká antropizácia územia a s ňou spojený nízky stupeň priestorovej ekologickej stability a biodiverzity územia
- znečistenie povrchových vôd
- početné skládky odpadov (komunálny odpad, stavebné materiály) v medzihrádzovom priestore toku a v bezprostrednej blízkosti toku a obce. Povrch niektorých je zarastený bylinnými lúčnymi spoločenstvami, burinami a ojedinele kríkmi, z ktorých prevažná časť hynie v mladom veku. I takto upravené skládky predstavujú nebezpečie kontaminácie vôd a znehodnocujú životné prostredie prašnosťou, zápachom, prítomnosťou hlodavcov a pod., poškodzujú zdravie obyvateľstva a znemožňujú kvalitné využitie prostredia.
- plánovaná výstavba vodného diela Sereď – Hlohovec bude ďalším človekom vytvoreným dielom s množstvom neprirodzených prvkov (hrádze, prehradenia dna toku, úpravy brehov, veľká vodná plocha, vyrovnanie toku, ovplyvňovaný prietok vody, eliminácia záplav a pod.), ktoré zvýšia celkovú antropogénnu záťaž územia a tým sa aj zníži ekologická únosnosť územia. K tomu je ešte potrebné zaradiť zmeny v režime podzemných vôd, ktoré ovplyvnia charakter prírodných pomerov v širšom území ako je medzihrádzový priestor (Kolektív, 1997).
- líniové antropogénne prvky – súbor elektrických a káblových vedení, ktoré obmedzujú predovšetkým vzdušný pohyb bioty
- pozemné a podzemné vedenia – pôsobia na zmenu pôdnych a vegetačných faktorov lokality
- zabezpečenie funkčnosti biokoridoru Váh je samostatným problémom, ktorý sa týka najmä riešenia majetkových vzťahov, stanovenia regulatívov, zvýšenie zastúpenia viacetážovej vegetácie, vylúčenie stresových faktorov.
- v neposlednom rade nedostatok financií (riešenie problematiky ochrany prírody ustupuje do úzadia pred pre obec dôležitejšími problémami, ako je plynofikácia, výstavba vodovodu, plánovaná kanalizácia)

Vybrané problémy MÚSES

Okrem konkrétnych problémov, ktoré sú v tejto oblasti, existujú pri tvorbe projektov ÚSES aj oveľa závažnejšie problémy (napr. metodického charakteru), ktorými sa zaoberajú niektorí

autori (Králik, 1995, Ružičková, 1995, Eliáš, 1995):

- geobotanická mapa v mierke 1:200 000 alebo 1:50 000 (Botanický ústav SAV) je nevhodná ako podkladová mapa pre geobotanické členenie územia (potrebné v MÚSES v mierke 1:10 000), pretože najmä v silne antropogénne ovplyvnenej krajine neodráža súčasné pomery
- pociťuje sa potreba informačného systému a spresnenia náplne a štruktúry databázy ÚSES s využitím GIS
- nie je dostatočne vytvorená údajová základňa o faune a flóre, ani databanka biotopov pre potreby ÚSES z celoplošného hľadiska (údaje z mnohých území a skupín organizmov často celkom chýbajú, nie sú voľne dostupné)
- jedným z podkladových materiálov pre vypracovanie projektu MÚSES je regionálny systém ekologickej stability (RÚSES), avšak hodnotenie dosiaľ vypracovaných RÚSES ukázalo, že sú spracované nerovnomerne, často heterogénne a nekomplexne, nie sú vyvážené čo do rozsahu i obsahu abio-, bio- a socioekonomické údaje. Malý dôraz sa kladol na terénny výskum, nevyužívanie GIS a pod. (Eliáš, 1995). Vzhľadom k požadovanej polyfunkčnosti musí tvorba miestnych ÚSES vychádzať z predpokladu ďalšieho rozvoja všetkých funkcií konkrétneho územia. Avšak ani pri najpodrobnejšom spracovaní na lokálnej úrovni nie je možné stanoviť význam jednotlivých prvkov MÚSES v širšom regióne a teda ani ich využívanie. Súčasťou miestneho ÚSES by mali byť všetky základné prvky a ich napojenie na regionálne prvky ÚSES.
- pri spracúvaní MÚSES by sa malo vychádzať z terénnych údajov, ktorých spracovanie si vyžaduje dlhší čas a účasť odborníkov
- „sprievodca (manuál)“ k MÚSES by mal byť napísaný tak, aby mu rozumeli aj tí ľudia ktorí s ním budú pracovať neskôr (realizátori navrhovaných opatrení, starosta, občania a pod.) K lepšej informovanosti by taktiež pomohlo spraviť informačné tabule (v obciach, na miestnych úradoch).
- nedostatočné informácie o lesných spoločenstvách
- rozsah a reálnosť navrhovaných ekostabilizačných opatrení
- pretože vlastné poslanie ÚSES sa naplňuje až stabilizačným pôsobením jednotlivých prvkov, ktorými je tvorený až na lokálnej úrovni, lokálna úroveň má v celom systéme z funkčného hľadiska rozhodujúce postavenie, o to dôležitejšie je stanovenie záväzných a smerných opatrení na zabezpečenie realizácie MÚSES
- nejednotnosť a nejasnosť pri klasifikácii a hodnotení územia
- miera využiteľnosti v územnom plánovaní, ochrane prírody, pozemkových úpravách, lesných hospodárskych plánoch

Spracovaním projektov MÚSES, ktoré zahŕňa navrhnuté biocentrá, biokoridory a interakčné prvky starostlivosť o krajinu nekončí, ale práve začína. Jednou z najdôležitejších a najnáročnejších úloh je zrealizovanie navrhovaných prvkov ÚSES a ekostabilizačných opatrení v praxi tak, aby sa splnili hlavné ciele MÚSES a miestny územný systém ekologickej stability mal praktický význam a bol prínosom pre krajinu a človeka. V problematike tvorby ÚSES je ešte veľa nevyriešených problémov a preto si myslím, že skutočne fungujúce ÚSES sa môžu stať realitou až v najbližších desaťročiach.

Príspevok bol vypracovaný s finančnou podporou VEGA, číslo projektu 1/5262/98.

Literatúra:

- ELIÁŠ, P. (1995): Územný systém ekologickej stability z hľadiska ekológie. Životné prostredie, 29, č. 5, s. 227-228
- KOLEKTÍV, (1993): Regionálny územný systém ekologickej stability (RÚSES) okresu Trnava, zhotoviteľ Mikrotop – Slovenská Ľupča
- KOLEKTÍV, (1997): Správa o hodnotení vplyvov vodného diela Sereď-Hlohovec na životné prostredie, Bratislava
- KRÁLIK, J. (1995): Regionálne systémy ekologickej stability – metodika a prax. Životné prostredie, 29, č. 5, s. 274-275
- RUŽIČKOVÁ, H. (1995): Hodnotenie nelesnej vegetácie v metodike ÚSES. Životné prostredie, 29, č. 5, s. 244-246

SELECTED PROBLEMS FROM LOCAL TERRITORIAL SYSTEM OF ECOLOGICAL STABILITY (LTSES) IN THEORY AND PRACTICE**Branislav ROCHOVSKÝ****Summary**

Local Territorial System of Ecological Stability (LTSES) is playing the most important role in ecological stability of country. They are creating the richest net with high stability. LTSES projects are the first point in a long process in protection of our environment. Implementation of LTSES elements are the most important and most difficult goals. These elements have to satisfy the main goals of LTSES and they have to be helpful for that life in that environment. There is a lot of unsolved problems in LTSES theory. Only future could show us the real implementation of LTSES.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

PROBLÉMY ROZVOJA NADŠTANDARDNÉHO BÝVANIA V BRATISLAVE**Eva SMATANOVÁ****Abstract**

In the submitted paper are evaluate the expectations and problems of expansion of high-standard housing in Bratislava. As two fundamental expectations we consider the demand for this form of housing and spatial structure of the city. High-standard housing in Bratislava is developing in various forms in the qualitative different territories. The most intensive building of High-standard apartments is realized north-west of city centre, in territory, which is called Vnútorne hory. On the case of this locality we show the basic problems connected with the high-standard housing development in the city.

Mgr. Eva SMATANOVÁ

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava, smatanova@fns.uniba.sk

Key words: *high-standard housing, spatial structure of the city, family house, apartments block*

1. Úvod

Prakticky všetci autori zaoberajúci sa problematikou priestorovej štruktúry miest a ich základných funkcií v krajinách strednej a východnej Európy konštatujú, že rok 1989 predstavuje výrazný zlom vo vývoji týchto javov. V predchádzajúcom príspevku (P. Korec, E. Smanetová, 1997) sme analyzovali vplyv politických, ekonomických a spoločenských zmien v krajinách strednej a východnej Európy na vývoj vnútornej priestorovej štruktúry miest týchto krajín, pričom osobitnú pozornosť sme venovali hlavnému mestu Slovenskej republiky Bratislave. Z viacerých tendencií vývoja priestorovej štruktúry Bratislavy, na ktoré v uvedenom príspevku poukazujeme, má osobitné postavenie rozvoj areálov nadštandardného bývania. Pri nadštandardnom bývaní treba upozorniť na štyri jeho charakteristické črty:

- 1/ rýchla reakcia rozvoja nadštandardného bývania na zmeny po roku 1989,
- 2/ veľký priestorový rozsah a kvantitatívny nárast počtu takýchto bytov,
- 3/ snaha zaujať najatraktívnejšie priestory v meste z hľadiska kvality životného prostredia,
- 4/ výrazný vplyv na vývoj funkčno-priestorových vzťahov v meste.

Cieľom predloženého príspevku je poukázať na problémy rozvoja nadštandardného bývania v Bratislave a pokúsiť sa o ich zovšeobecnenie.

V slovenskej geografickej literatúre vyšli v pomerne krátkom čase dve podnetné práce hodnotiace hlavné smery geografických výskumov vnútornej štruktúry miest (A. Bezák 1992, R. Matlovič 1998). K týmto prácam možno priradiť aj štúdiu L. Sýkoru (1993). Nehľadiac na to, že títo autori identifikovali nie rovnaký počet výskumných smerov, resp. prístupov k analýze intraurbánnej štruktúry mesta, dôležité je, že všetci spomínaní autori upozorňujú na osobitosti a úskalia výskumu vnútornej priestorovej štruktúry mesta. A. Bezák (1992) napríklad v závere svojej práce zdôrazňuje, že všetky hodnotené výskumné smery majú komplementárny charakter a žiaden z nich nemôže postihnúť všetky relevantné aspekty priestorovej organizácie miest. R. Matlovič (1998) poukazuje na skutočnosť, že priestorovú štruktúru mesta je možné z geografického hľadiska chápať ako mnohorozmernú superštruktúru tvorenú vzájomne previazanými a podmienenými parciálnymi intraurbánnymi štruktúrami: fyziografickou, morfológickou, funkčnou a sociálno-démografickou. Zmena jednej z nich podmieňuje transformáciu ostatných. Na základe uvedených faktov je možné tvrdiť, že napriek tomu, že predkladaná štúdiá spadajú do oblasti výskumu sociálno-démografickej štruktúry, majú jej výsledky širší dopad.

2. Predpoklady a podmienky rozvoja nadštandardného bývania

Základným predpokladom rozvoja nadštandardného bývania je dopyt po tejto forme bývania. Dôvodov, prečo je dopyt po týchto bytoch po roku 1989 podstatne väčší ako v období pred týmto rokom je viac, upozorniť však treba predovšetkým na dva z nich.

Prvým je skutočnosť, že vývoj po roku 1989 v krajinách strednej a východnej Európy mal za následok zmeny sociálnej štruktúry spoločnosti týchto krajín. Autori zaoberajúci sa štúdiom sociálnej štruktúry (stratifikácie) upozorňujú, že vymedziť systém sociálnej štruktúry je

konceptne i technicky veľmi zložitú. Náročnosť stanovenia sociálnej štruktúry spoločnosti je podstatne vyššia v spoločnostiach, ktoré prechádzajú významnými politickými, ekonomickými a spoločenskými zmenami, ako je tomu v krajinách strednej a východnej Európy. Rešpektujúc vyššie uvedené môžeme konštatovať, že jednou zo základných črt vývoja sociálnej štruktúry našej spoločnosti je jej polarizácia. Na tento fakt upozorňujú viacerí autori (G. Węclawowicz 1997, J. Keller 1997, I. Nový a kol. 1998 a inf), pričom za najdôležitejší činiteľ polarizácie spoločnosti považujú majetkové pomery. Príčinami polarizácie spoločnosti sú podľa týchto autorov predovšetkým zmeny v ekonomickom systéme, resp. nástup trhovej ekonomiky. V relatívne krátkom čase sa sformovala pomerne početná vrstva ekonomicky veľmi silného obyvateľstva, často označovaná ako „nová elita“. Práve táto vrstva vytvára dopyt po nadštandardnom bývaní. Vzhľadom na funkcie Bratislavy, jej polohu i samotnú veľkosť má formovanie novej elitnej vrstvy práve tu oveľa väčší rozsah ako v iných mestách Slovenska.

Druhý dôvod je špecifický pre Bratislavu a súvisí predovšetkým s jej funkciami a polohou. Bratislava má pre zahraničné podnikateľské aktivity zo západnej Európy bránovú polohu nielen k územia Slovenska, ale aj vzhľadom k celej strednej a východnej Európe. Na tento fakt upozornil vo svojich prácach aj P. Korec (1996, 1998). Funkcie Bratislavy ako politicko-administratívneho a hospodárskeho centra štátu sú predpokladom pre pôsobenie zahraničných a domácich firiem s celoštátnou pôsobnosťou v meste. Bratislava sa od 1.1.1993 stala hlavným mestom samostatného štátu a tým sídlom zahraničných zastupiteľských úradov a inštitúcií s medzinárodnou pôsobnosťou. Tieto uvádzané skutočnosti sa výraznou mierou podieľajú na zvýšenom dopyte po nadštandardnom bývaní na území mesta.

Dôležitou podmienkou rozvoja nadštandardného bývania v Bratislave je priestorová diferenciácia jej územia z hľadiska kvality bývania. Osobitnú pozornosť tomuto problému venovali vo svojej práci P. Korec, S. Galasová (1993). Z výsledkov, ktoré dosiahli autori sú z pohľadu našej práce zaujímavé predovšetkým tri.

Z hľadiska kvality bývania existuje výrazná línia v smere rieka Dunaj (od mosta Lafranconi po Nový most) – Staromestská ulica – Štefánikova ulica – hlavná železničná stanica – železnica smerom na Raču, ktorá rozdeľuje mesto z pohľadu kvality bývania na dve rozdielne časti. Oblasti ležiace juhovýchodne od tejto línie vykazujú podstatne horšie podmienky pre bývanie ako oblasti ležiace severozápadne od nej. Druhým zaujímavým zistením autorov je, že UO ležiace v severozápadnej časti mesta majú výrazne lepšie hodnoty hlavne v troch ukazovateľoch: znečistenie ovzdušia, poloha k rekreačným oblastiam a typ zástavby. Poslednou významnou skutočnosťou je zistenie, že mimoriadne priaznivé hodnotenie kvality bývania majú UO v oblasti individuálnej bytovej zástavby (IBZ) Vnútných hôr a Koliby.

Bratislava má vzhľadom na osobitosti svojej priestorovej štruktúry dobré podmienky pre rozvoj nadštandardného bývania. V porovnaní s ostatnými mestami Slovenska má Bratislava veľké plochy lesných areálov zasahujúcich až k centru mesta, veľkú rozlohu neurbanizovaného pôvodného vidieckeho priestoru a pomerne voľnú zástavbu oblastí s prevažujúcou IBZ. Týmto prednosťami disponuje najmä územie ležiace v severozápadnej časti mesta. Vzhľadom na uvedené fakty neprekvapuje, že hlavné oblasti výstavby nadštandardných bytov sa sústreďujú práve v týchto častiach mesta. V už spomínanej práci P. Korec, E. Smatanová (1997) sme poukázali na skutočnosť, že byty s vysokým štandardom sa v Bratislave stavajú v zastavanom

území zahusťovaním už existujúcej zástavby i v nových atraktívnych lokalitách, na tzv. „zelenej lúke“. Už J. Haloun (1993) vo svojej práci poukázal na dopyt po nadštandardnom bývaní ako na jeden zo základných trendov, ktoré menia od roku 1989 mestá bývalých socialistických krajín. Súčasne podotkol, že tento typ bývania sa sústreďuje predovšetkým v centrách miest, v iných priaznivých lokalitách a v „záhradných predmestiach“. Problémy súvisiace s rozvojom nadštandardného bývania sú v rôznych typoch území rozdielne.

3. Lokalita Vnútorne hory

Vnútorne hory je starší, menej používaný názov pre oblasť nachádzajúcu sa severozápadne od centra Bratislavy. Administratívne je to vlastne západná časť mestskej časti Staré mesto, ktorá je samostatným okresom. Oblasť Vnútornej hôr je tvorená 16 urbanistickými obvodmi. Morfológicky je táto oblasť odlišná a výrazne oddelená od ostatného územia mesta. Je súčasťou najjužnejšieho výbežku Malých Karpát, predstavuje vyvýšenú plošinu nad Mlynskou dolinou. Vo vývoji urbánnej štruktúry Bratislavy bola od ostatného územia mesta oddelená dôležitými mestskými komunikáciami, ktoré sú dnes súčasťou ZAKOS-u. Západnú hranicu Vnútornej hôr tvorí štvorpruhová cestná komunikácia v Mlynskej doline, južnou hranicou je Nábřežie arm. gen. L. Svobodu, na východe ich lemuje Staromestská ul. a Štefánikova ul. a na severe sú od ostatného územia oddelené Pražskou ul. a Brnenskou ul. Vzhľadom na uvedené prírodné podmienky a výrazné hranice sú Vnútorne hory relatívne samostatnou, dobre identifikovateľnou časťou mesta.

Vnútorne hory boli v minulosti vyhľadávaným miestom oddychu a rekreácie obyvateľov Bratislavy. Vďaka svojej polohe v blízkosti centra mesta a vhodným prírodným podmienkam (rozsiahla zalesnenosť a mierna členitosť reliéfu) bolo toto územie vhodné pre trávenie voľného času nielen počas nediel a sviatkov, ale aj počas pracovných dní. Atraktivitu tohto priestoru zvyšoval celý rad letných reštaurácií, kaviarní a hostincov.

Urbánny rozvoj Bratislavy po 2. svetovej vojne výrazne zasiahol aj Vnútorne hory. Vzhľadom na predpoklady tejto oblasti sa tu v prvých etapách rozvíjala predovšetkým obytná funkcia. Vnútorne hory sa stali najznámejšou a najrozsiahlejšou oblasťou výstavby rodinných domov, prevažne vilového typu. Neskôr, najmä od 70-tych rokov tu postupne začali prenikať i iné funkcie mesta (školská, administratívno-riadiaca, dopravná, vedecko-výskumná, kultúrna, športovo-rekreačná). Koncom 80-tych rokov predstavovali Vnútorne hory polyfunkčné územie s dominantnou obytňou funkciou.

Podľa výsledkov zo Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991 žilo v 16 urbanistických obvodoch tvoriacich Vnútorne hory spolu 18 347 obyvateľov. K tomuto roku bolo na území Vnútornej hôr 2 306 trvale obývaných domov, v ktorých sa nachádzalo 6 965 trvale obývaných bytov. Takmer tretinu z týchto bytov (2 047) tvorili byty v rodinných domoch. Rodinné domy predstavovali až 70,6% všetkých trvale obývaných domov. O kvalite bývania v tejto lokalite svedčia aj dva nasledujúce fakty. Takmer všetky byty (98,94%) patrili v roku 1991 k bytom I. a II. kategórie, pričom priemerná obytňá plocha 1 bytu bola 58,12 m², čo je hodnota vysoko nielen nad priemerom MČ Staré Mesto (46,1 m²), ale aj nad bratislavským priemerom (41,34 m²).

Pri sledovaní priestorového rozmiestnenia hodnotených javov zisťujeme, že najviac bytových domov sa nachádzalo v urbanistických obvodoch vo východnej časti Vnútrotných hôr, v priamom kontakte s centrom mesta. V tomto priestore sa však nachádza i množstvo zariadení iného funkčného zamerania (mapa 1). Väčšie areály bytových domov sú sústredené ešte v západnej, menej zastavanej časti územia: sídlisko vo svahu nad Mlynskou dolinou oproti areálu ZOO a v priestore medzi ulicami Drotárska, Mudroňova a Slávičie údolie. Najväčšiu rozlohu Vnútrotných hôr však zaberali areály záhrad s prienikom obytnej funkcie a areály individuálnej bytovej zástavby, nemalý podiel mali aj lesné plochy, a to najmä v lokalite Horský park, Kalvária a územie pozdĺž Mlynskej doliny.

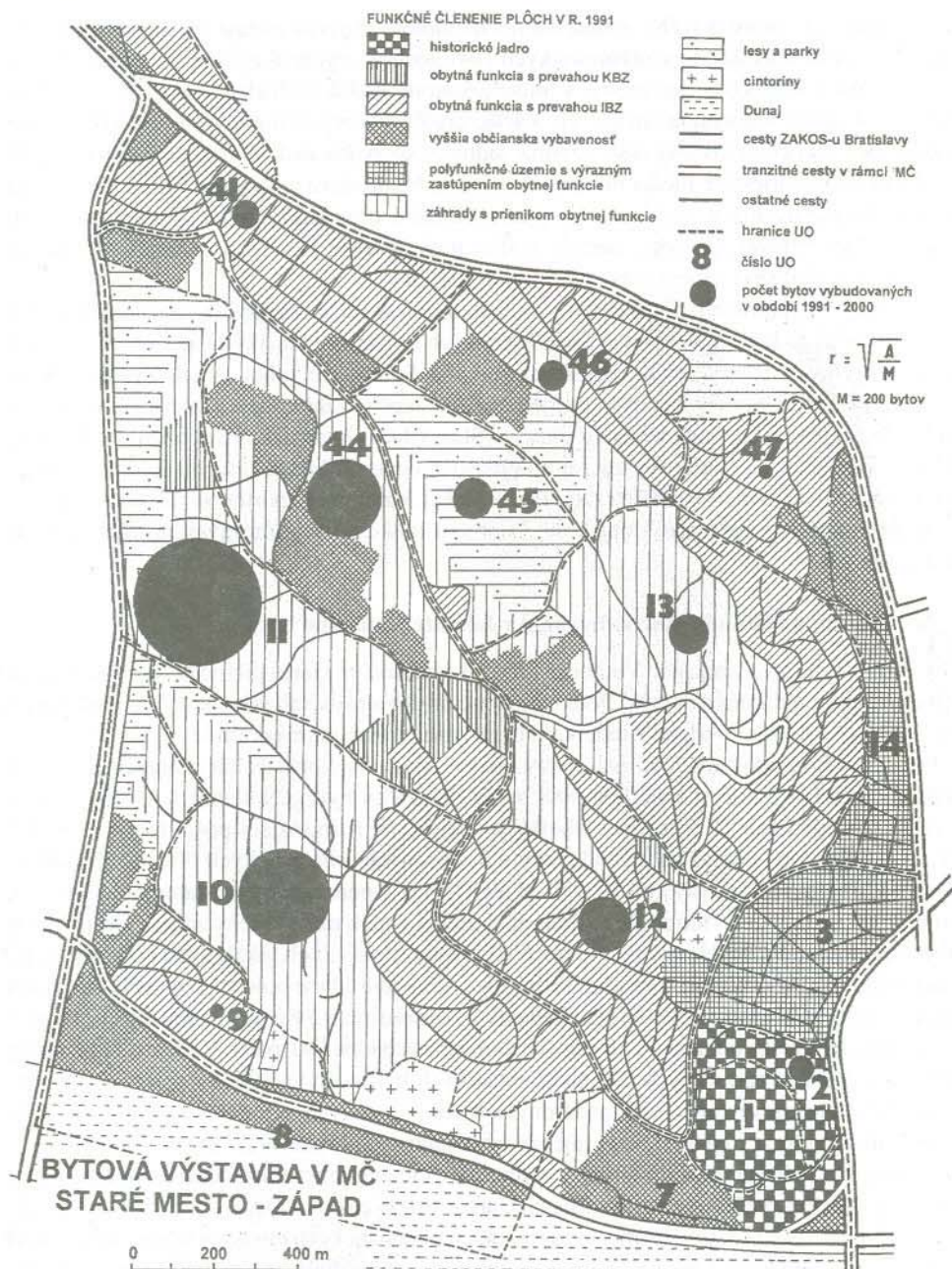
Ako sme už spomínali, s urbánnym rozvojom mesta sa začali v západnej, menej zastavanej časti Vnútrotných hôr lokalizovať aj zariadenia iných funkcií mesta, akými sú rozsiahle areály vysokoškolských internátov na Horskom parku a Svoradovej ulici, areál Vysokej školy výtvarných umení, Správy účelových zariadení Ministerstva zahraničných vecí a Štátny archív na Drotárskej ulici, Geologický ústav Dionýza Štúra (dnes Geologická služba SR) v Mlynskej doline, amfiteáter na Búdkovej ulici a trolejbusové depo DPMB takisto na Búdkovej ulici. Nachádza sa tu aj niekoľko ďalších zariadení školskej, kultúrnej a športovo-rekreačnej funkcie a takisto množstvo cirkevných objektov. Osobitnú funkciu vo Vnútrotných horách má hrad a hradný svah.

4. Rozvoj nadštandardného bývania v lokalite Vnútorne hory

Ako už bolo uvedené skôr Vnútorne hory sú oblasťou, v ktorej prebieha najrozsiahlejšia výstavba nadštandardných bytov. Podkladom pre analýzu nadštandardného bývania sú tabuľka 1 a mapa 1. Údaje uvedené v tabuľke boli získané terénnym prieskumom v júni 1998.

V priebehu sledovaných 10-tich rokov bolo v oblasti Vnútrotných hôr postavených 1 094 nadštandardných bytov, z čoho bolo 888 bytov (81,2%) v bytových domoch a 206 (18,8%) v rodinných domoch. Z priloženej tabuľky je zrejmé, že rozhodujúci počet bytov (859, t.j. 78,5% z celkového počtu) bol vybudovaný v 3 západných urbanistických obvodoch Vnútrotných hôr. Intenzita zástavby UO 10, UO 11 a UO 44 je v porovnaní s ostatnými UO nižšia, pri pohľade na mapu 1 vidíme, že rozhodujúci podiel v nich majú plochy záhrad s prienikom obytnej funkcie. Výstavba sa v týchto troch UO sústredila do troch lokalít, kde boli postavené viacpodlažné bytové domy. V lokalite Tichá ulica – Slávičie údolie bolo v 11 bytových domoch postavených 184 bytov, v lokalite Na Hrebenku – Mozartova v 3 bytových domoch 174 bytov a v lokalite Drotárska ulica sa v 14 bytových domoch nachádza 340 bytov. V týchto 3 lokalitách bolo teda spolu vybudovaných 698 nadštandardných bytov, čo je 63,8% z celkového počtu. Uvedená rozsiahla výstavba nadštandardných bytov v bytových domoch využíva práve dostatok voľných plôch v týchto menej intenzívne zastavaných urbanistických obvodoch.

Výstavba nadštandardných bytov v rodinných domoch je rozmiestnená rovnomernejšie. Z tohto pohľadu je veľká významnosť šiestich urbanistických obvodov, UO 12, UO 10, UO 13, UO 46, UO 41 a UO 11. Okrem menej zastavaných urbanistických obvodov s prevahou záhrad sa výstavba rodinných domov rozvíja aj v území s obytňou funkciou s prevažujúcou individuálnou bytovou zástavbou (UO 12 a UO 41).

Map 1. Housing construction in city-part Bratislava Old Town-west

V súvislosti s rozvojom nadštandardnej výstavby v oblasti Vnútrotných hôr sa objavil aj rad problémov, z ktorých je potrebné upozorniť na tri.

Nárast počtu obyvateľov v tejto oblasti ako aj ďalšie vývojové tendencie majú za následok nebývalé zvýšenie intenzity cestnej dopravy. Pri pohľade na mapu 1 vidíme, že cesty v tejto časti mesta majú prevažne obslužný charakter. Tranzitných ciest, ako aj ciest zabezpečujúcich napojenie územia Vnútrotných hôr na cesty ZAKOS-u je málo, navyše sú to úzke dvojpruhové komunikácie. Intenzívna nadregionálna preprava je vážnym problémom hlavne v smere ulíc Slávičie údolie – Tichá – Svetlá, Hroboňova – Drotárska – Matúškova, Ul. Prokopa Veľkého – Havlíčkova a Hlboká – Ul. B. Němcovej.

Tab. 1. Domy a byty vybudované v lokalite Vnútrotné hory v rokoch 1991-1998

Číslo a názov ÚO	Domy			Byty		
	spolu	z toho		spolu	z toho	
		rodinné	bytové		v RD	v BD
01 Hrad	–	–	–	–	–	–
02 Hradný svah	2	–	2	16	–	16
03 Lýceum	–	–	–	–	–	–
07 Podhradie	–	–	–	–	–	–
08 Park kultúry	–	–	–	–	–	–
09 Vinárky	4	4	–	4	4	–
10 Bôrik	54	32	22	239	37	202
11 Na Hrebienku	27	13	14	473	14	459
12 Nemocnica – Partizánska	50	49	1	76	64	12
13 Slavín	26	24	2	45	26	19
14 Štefánka	–	–	–	–	–	–
41 Dubová ulica	15	15	–	21	21	–
44 Holý vrch	16	6	10	147	7	140
45 Horský park	6	5	1	45	5	40
46 Kalvária	22	22	–	24	24	–
47 Sokolovňa	3	3	–	4	4	–
S p o l u	225	173	52	1 094	206	888

Zdroj: Vlastný terénny výskum

Vážnym nedostatkom rozvoja tejto oblasti je absencia zariadení základnej občianskej vybavenosti, hlavne obchodov a služieb. Dôsledky tohto nedostatku sú zvýraznené spomínanou nízkou priepustnosťou cestnej siete.

Posledným problémom, na ktorý chceme upozorniť je zhoršovanie podmienok pre bývanie. V tomto prípade ide o protirečenie vo vývoji. Nadštandardné byty sa tu lokalizujú hlavne vďaka vysokej kvalite územia pre bývanie. V dôsledku rozvoja bytovej výstavby sa tu však znižuje plocha zelene, zahusťuje sa zástavba, zvyšuje sa hustota zaľudnenia a znižuje sa estetický obraz krajiny. Vo viacerých prípadoch sa totiž v tesnej blízkosti nachádzajú architektonicky odlišné bytové domy, nehľadiac na to, že v ich bezprostrednom susedstve sú rozsiahle areály rodinných domov.

5. ZÁVER

V predloženom príspevku sme sa pokúsili zhodnotiť jeden z fenoménov rozvoja Bratislavy po roku 1989. Hlavné výsledky tejto štúdie môžeme zhrnúť do nasledovných bodov.

V Bratislave vďaka osobitosti jej funkcií, polohy i samotnej veľkosti sídla vznikol veľký dopyt po nadštandardných bytoch. Vzhľadom k spoločenskému vývoju pred rokom 1989 bol v Bratislave počet takýchto bytov výrazne poddimenzovaný.

Územie Bratislavy je vzhľadom ku kvalite podmienok pre bývanie výrazne diferencované. Lepšie podmienky pre bývanie majú oblasti nachádzajúce sa severozápadne od centra mesta.

Nadštandardné bývanie sa na území Bratislavy rozvíja v niekoľkých základných formách, z ktorých za najdôležitejšie sú dve. Areály nadštandardných bytov vznikajú na tzv. „zelenej lúke“ a zahusťovaním existujúcej zástavby v atraktívnych priestoroch mesta.

Jednou z najvýznamnejších lokalít nadštandardného bývania sú Vnútorne hory. Za hlavné prednosti tejto lokality je potrebné považovať čistotu ovzdušia, veľký podiel lesov a záhrad, bezprostrednú blízkosť k centru mesta, jej funkčné využívanie a prevládajúci typ zástavby. Toto územie zaznamenalo po r. 1990 prudký rozvoj výstavby nadštandardných bytov, predovšetkým v svojej západnej časti.

V súvislosti s rozvojom nadštandardného bývania v oblasti Vnútornej hôr sa objavilo niekoľko problémov, ktoré je potrebné minimalizovať. Za hlavné z nich treba považovať nedostatočnú cestnú sieť, absenciu základnej občianskej vybavenosti a zhoršovanie podmienok pre bývanie.

Literatúra:

- BEZÁK, A. (1992): Prístupy k analýze vnútornej štruktúry miest: prehľad a zhodnotenie. AFRNUC Geographica, 32, Univerzita Komenského Bratislava, pp. 287-298.
- KELLER, J. (1997): Úvod do sociológie. SLON, Praha, p.181.
- KOREC, P., GALASOVÁ, S. (1993): Priestorová diferenciácia kvality bývania v Bratislave. Geografia – aktivity človeka v krajine (zborník referátov z konferencie), ed. R. Novodomec, Prešov, pp. 142-145.
- KOREC, P. (1996): Methodological aspects in the research of transitional period in Bratislava. AFRNUC, Geographica, 37, Bratislava, pp. 155-162.
- KOREC, P., SMATANOVÁ, E. (1997): Vplyv transformačných procesov na zmeny priestorovo-funkčných vzťahov v regióne Bratislavy (zborník z medzinárodnej konferencie „Aktuálne problémy regionálneho rozvoja“), Banská Bystrica, 28.-29. máj 1997, pp. 162-169.

- KOREC, P. (1998): Transformation of the Border Transport System in the Vienna – Bratislava – Győr Region. *European Planning Studies*, Vol. 6, No. 5, pp. 599-609.
- MATLOVIČ, R. (1998): Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. *Geografické práce*, VIII, 1, PU Prešov, 260 p.
- NOVÝ, I. a kol. (1998): *Sociologie pro ekonomy*. Grada, Praha, 164 p.
- SÝKORA, L. (1993): Teoretické přístupy ke studiu města. In: *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*, ed. Sýkora, L., UK Praha, pp. 64-99.
- WEŁŁAWOWICZ, G. (1997): The changing socio-spatial patterns in Polish cities. *Münchener Geographische Hefte*, 76 (ed. Kovacs, Z., Wiessner, R. (Hrsg.), *Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*), L.I.S. Verlag, Passau, pp. 75-82.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Mestská správa ŠÚ SR v hlavnom meste SR Bratislave, Bratislava, február 1994.

PROBLEMS OF HIGH-STANDARD HOUSING DEVELOPMENT IN BRATISLAVA

Eva SMATANOVÁ

Summary

In the submitted paper we attempted to assess one of the phenomenas of Bratislavas development after 1989, the development of high-standard housing. The main results of the paper we can sum up into the following points.

In Bratislava, deal to its specific functions and position and deal to its size, we can observe a great demand for the high-standard apartments. The social conditions before 1989 caused that the number of these flats was substandard.

As for the quality of living conditions, Bratislava territory is highly differentiated. Better living conditions appear to be in areas north-west of the city centre.

The high-standard housing exists in several basic forms, from which two ones are the most important. The high-standard housing areas arise either on „free land“ or by intensification of existing built up areas in attractive localities.

The area of Vnútorne hory are one of the most important localities of housing. The main advantages of this locality are the clean air, a large share of forests and gardens, closeness to the centre of the city, its landuse and a predominant type of houses. An intensive development of building the high-standard apartments took place here after 1990, mainly in the west part.

In Vnútorne hory, according to the development of the high-standard housing, several problems have appeared, that must be minimized. As the main problems we consider insufficient road network, absence of services and decrease of living conditions.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

KLIMATICKÉ RIZIKÁ VO VZŤAHU K DIAŇNICNEJ DOPRAVE

Štefan SOTÁK

Abstract

The paper presents climate risks relating to the transport in a part of highway D 18 Kysucké Nové Mesto – Skalité. The time and space occurrence the bad diffusion of air pollution caused by the transport, fog with small visual range, strong lateral wind, rain gush, snowstorm and ground ice where evaluated.

Key words: climate risks, highway, air quality

Úvod

Doprava je významným záťažovým faktorom životného prostredia a negatívne vplýva najmä na kvalitu ovzdušia. Preto pri navrhovaní trás diaľnic je potrebné zohľadniť a realizáciami opatreniami eliminovať aj klimatické riziká. Nepriaznivé vplyvy dopravy na ovzdušie sa prejavujú predovšetkým pri výskyte prízemných teplotných inverzií, hmľe, bezvetria až veľmi slabej veternosti, kedy je zhoršený rozptyl exhalátov a nepriaznivé vplyvy miestnej klímy na dopravu sa okrem týchto poveternostných situácií prejavujú i pri výskyte silného bočného vetra, intenzívnych zrážok, hustého sneženia, mrazov, poľadovice a mrznúceho mrholenia.

Metodika

Interakcie dopravy a miestnej klímy sme skúmali v úseku diaľnice D 18 Kysucké Nové Mesto – Skalité na podklade údajov zo zrážkomerných staníc Kysucké Nové Mesto, Skalité a meteorologickej stanice Čadca. Klimatické údaje sú publikačne spracované za obdobie 1931 – 1980 (KOLEKTÍV 1991). Podľa zrážkomerných a meteorologických ročeniek sme klimatické pomery predmetného územia zhodnotili i za posledné obdobie, vrátane roku 1997. Na základe tohto rozsiahleho súboru dát a poznatkov z literatúry (PODHORSKÝ, F. 1991, SOTÁK, Š., BORSÁNYI, P. 1998, SOTÁK, Š. 1997, VRDLOVCOVÁ, M., ČAPEK, O. 1996), sme skúmali aj variabilitu klimatických prvkov a ich interakcie k doprave.

Vplyv dopravy na kvalitu ovzdušia

Stupeň znečistenia ovzdušia z dopravy je významne závislý od meteorologických činiteľov. Tieto korelácie medzi koncentráciou znečisťujúcich látok v ovzduší a meteorologickými faktormi boli zistené napr. v práci Raka J. (1977). Relevantným ukazovateľom ekologickej únosnosti znečistenia ovzdušia exhalátmi z dopravy je z hľadiska klímy charakter rozptylových podmienok. Na rozptyl škodlivín v ovzduší vplývajú z meteorologických faktorov najmä nasledovné charakteristiky:

- prevládajúce prúdenie vzduchu, účinkom ktorého je najväčšia častosť zhoršenia kvality ovzdušia v najpočetnejších smeroch vetra vanúceho od diaľnice

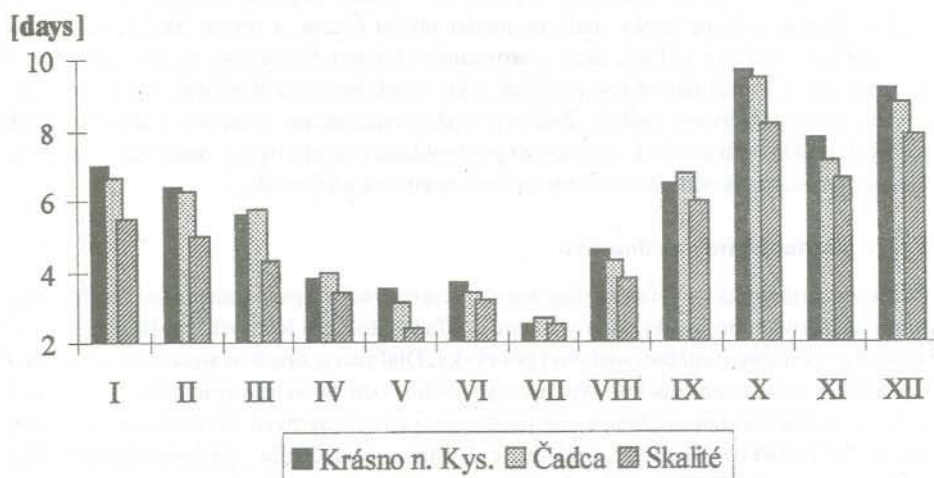
RNDr. Štefan SOTÁK, CSc.

Slovenský hydrometeorologický ústav, Zelená 5, 975 90 Banská Bystrica

- bezvetrie a veľmi slabá veternosť, pri ktorej dochádza k najväčšej intenzite splodín v mieste a v bezprostrednej blízkosti diaľnice
- výskyt teplotnej inverzie, pri ktorej trvá stabilné zvrstvenie ovzdušia a tým takmer nedochádza k žiadnemu premiešavaniu, k výmene a k očisťovaniu vzduchu
- hmla, účinkom ktorej dochádza ku kumulácii škodlivín v ovzduší z diaľnice, k ich vlhkému prenosu a k prejavom ich chemizmu pri mokrej depozícii
- dlhšie suché obdobie, pri ktorom nedochádza k vymývaniu exhalátov v ovzduší z diaľnice prostredníctvom mokrého spádu.

Rozptyl ovzdušných prímiesí zo zdrojov znečistenia ovzdušia je negatívne ovplyvňovaný najmä prízemnou inverznou vrstvou o vertikálnej hrúbke v priemere 50-100 m. Tieto prízemné inverzie sa najčastejšie vytvárajú vo večerných hodinách a zanikajú v lete skoro ráno a v zime v priebehu dopoludnia. V údolnej oblasti rieky Kysuca je zhoršený rozptyl exhalátov z dopravy v dôsledku výskytu prízemných inverzií v priemere v 30 % početnosti za rok (2 650 hodín). Menej inverzná je dolina Čierňanky s výskytom prízemných inverzií v priemere v 25 – 30 % početnosti. V úseku Čierne – Skalité sa prízemné inverzie vyskytujú v priemere v 20 – 25 % početnosti.

Hmly sa v úseku diaľnice Kysucké Nové Mesto-Skalité vytvárajú predovšetkým v jesennom a zimnom období (obr. 1). Celoročné trvanie hmľe je v priemere 450 – 600 hodinové. V dôsledku výskytu hmľe je teda zhoršený rozptyl exhalátov z dopravy v predmetnom území v priemere v 5 – 7 % početnosti.

Obr. 1. Priemerný počet dní s hmlou za obdobie 1961 – 1990

Fig. 1. Mean number of fog days in period 1961 – 1990

Dolinné oblasti usmerňujú prúdenie vzduchu v smere ich orientácie. V oblasti Čadce prevláda prúdenie vzduchu od severu a západu, v oblasti Krásno nad Kysucou prevláda

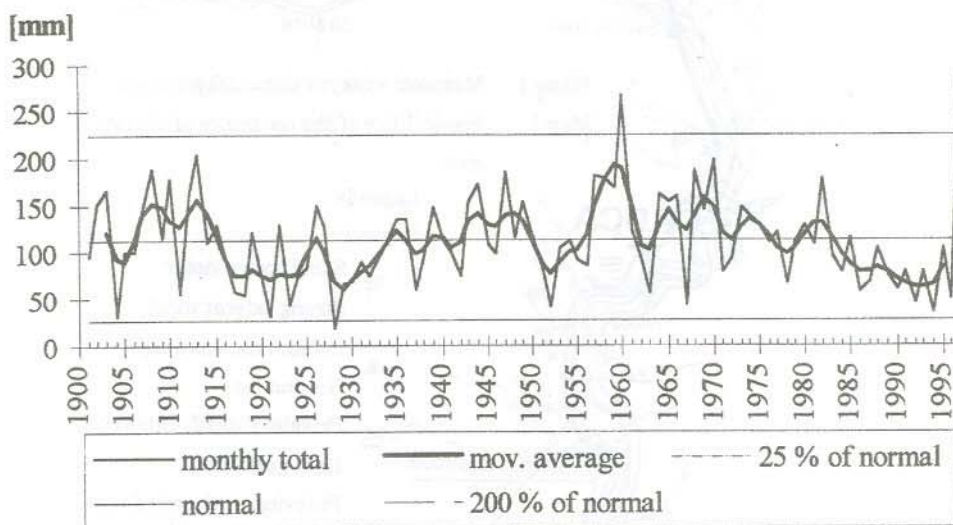
prúdenie vzduchu od severu a juhu a v oblasti Skalité je prevládajúce prúdenie vzduchu od západu a východu. Veternosť je v údolných polohách pomerne slabá. Za rok sa v priemere v predmetnom území vyskytuje 32 – 45 % situácií s bezvetrím až veľmi slabým prúdením vzduchu o priemerných rýchlostiach do 1 m.s^{-1} . Táto veľmi slabá veternosť sa najviac podieľa na zhoršenom rozptyle ovzdušných prímiesí z dopravy.

Diaľnica predstavuje líniový zdroj znečistenia ovzdušia a koncentrácie týchto škodlivín môžu dosahovať, až krátkodobo presahovať prípustné imisné limity najmä v údolných oblastiach rieky Kysuca medzi lokalitou Klinkovci a U Drlákov za trvania nepriaznivých rozptylových podmienok v dôsledku kumulatívneho a synergického vplyvu nepriaznivých klimatických činiteľov, najmä inverzií, hmľe a veľmi slabej veternosti. V tejto oblasti zvýšený výskyt znečistenia ovzdušia z dopravy je podmienený i utlmovaním prevládajúceho prúdenia vzduchu v dôsledku jeho orografického stáčania a zbrzdzenia ohybom vrchu Horelická Kýčera. V slabo ventilovaných dolinných úsekoch môže dochádzať k zanášaniam automobilových splodín z diaľnice do blízkych sídiel (Kysucký Lieskovec, križovatka Krásno nad Kysucou, križovatka Oščadnica, úsek v oblasti Klinkovci – U Drlákov, úsek od tunela Horelica po most v oblasti doliny Čadečanky a Milošovského potoka) vplyvom miestnej svahovo – dolinnej cirkulácie ovzdušia. V ostatných dolinných oblastiach diaľnice dotknutého územia je mierne zvýšený výskyt znečistenia ovzdušia z dopravy. Málo zvýšený výskyt znečistenia ovzdušia z dopravy je v svahových medzitunelových i v horných dolinných úsekoch diaľnice medzi obcou Čierne a obcou Skalité. Svahové oblasti sú ventilovanejšie, menej inverzné a hmlisté ako priľahlé doliny a preto tu dochádza už k pomerne dobrému rozptylu škodlivín obsiahnutých v ovzduší. Horné dolinné úseky diaľnice medzi obcou Čierne a obcou Skalité sú slabšie ventilované ako svahové oblasti, ale v porovnaní s dolinou Kysuce sú menej náchylné na výskyt inverzií. Zároveň táto oblasť je vlhká a tým ovzdušie je od škodlivín z dopravy často vymývané prostredníctvom zrážok. Znížený výskyt znečistenia ovzdušia z dopravy bude vo všetkých tunelových častiach diaľnice za predpokladu ich údržby, t.j. neustáleho prevetrávania a zachytávania škodlivín prostredníctvom elektrostatických filtrov.

Vplyv miestnej klímy na dopravu

Poveternostné riziká vo vzťahu k doprave sa prejavujú najmä pri nárazoch silného bočného vetra, pri poľadovici, pri hustej hmle s nízkou dohľadnosťou, pri lejakoch, pri fujaviciach, pri roztápaní a následnom zamŕzaní snehovej pokrývky. Diaľnica je orientovaná zväčša v smeroch prevládajúceho prúdenia vzduchu a tým nárazy silného bočného vetra v priemere v 4 – 7 dňoch je možné očakávať len z podružných smerov miestnej cirkulácie ovzdušia od doliny Čierneho potoka, potoka Markov, Šľahorov, Oščadnice, Bystrice, Čadečanky a Milošovského potoka. Na ovlhnutie a výskyt zmrazkov i poľadovice sú náchylné najmä úseky mostov cez potoky a rieku Kysuca. Nebezpečné ovlhnutie s následnou tvorbou bielej kryštalickej usadeniny – šedého mrazu, alebo poľadovice sa vyskytuje v nočnej až rannej dobe v priemere v 20 – 30 dňoch. Hustú hmlu s dohľadnosťou do 50 m je možné očakávať najmä v doline rieky Kysuca v oblasti Klinkovci – U Drlákov. Možnosť výskytu závejov je najmä v otvorenejších svahových oblastiach doliny Čierneho a Šľahorovho potoka. Mnohé úseky diaľnice sú vedené v blízkosti rieky Kysuca, v ktorých pri veľmi výdatných zrážkach môže dôjsť k povodni. V poslednom

období takéto mimoriadne nadnormálne úhrny zrážok napadli v danej oblasti v júli 1997 a podmienili výskyt rozsiahlej povodne. V Kysuckom Novom Meste napadlo za tento mesiac 277 mm, v Čadci 288 mm, v Krásne nad Kysucou 347 mm a v Skalitom 357 mm zrážok, čo predstavovalo zväčša 250–300 % mesačného zrážkového normálu. Tieto zrážky prekročili 200 % hodnotu dlhodobých júlových priemerov, boli teda mimoriadne výdatné a zároveň najvyššie v tomto storočí (obr. 2).

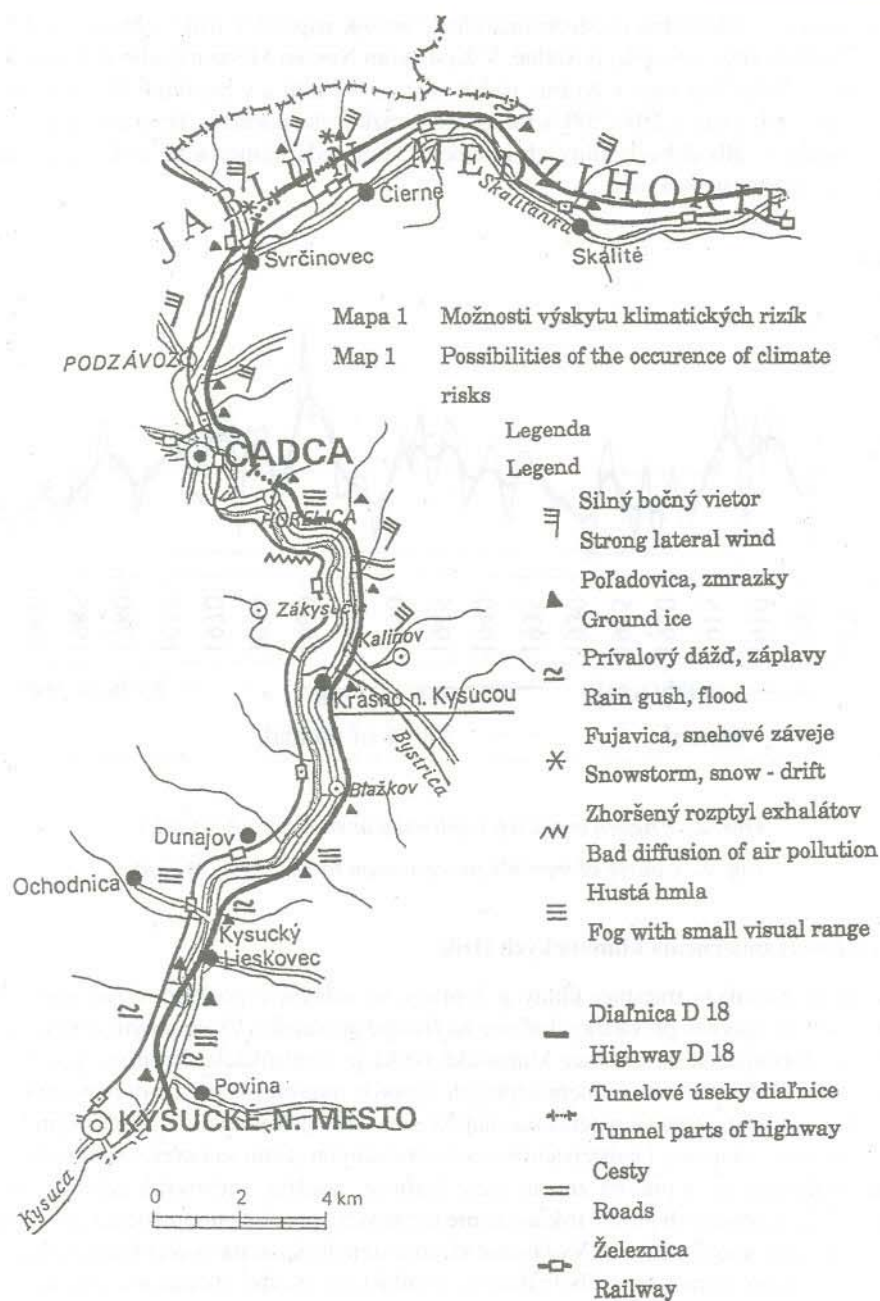

Obr. 2. Pribeh mesačných júlových úhrnov zrážok v Čadci

Fig. 2. Course of monthly precipitation totals in July in Čadca

Možnosti zmiernenia klimatických rizík

Zistené interakcie miestnej klímy a dopravy sú jedným z podkladov pre obmedzenie nepriaznivých vplyvov prevádzky diaľnice na životné prostredie. Významným zdrojom informácií upozorňujúcich na hroziace klimatické riziká je identifikácia nepriaznivých vplyvov dopravy na kvalitu ovzdušia a nepriaznivých vplyvov miestnej klímy na dopravu (mapa 1). Pre úseky diaľnice, ktoré sú potenciálne najviac ohrozené prúvalovými lejakmi, zlým rozptýlením exhalátov z dopravy i nebezpečnými poveternostnými javmi sa navrhli eliminačné opatrenia vzťahujúce sa najmä na zmenu trasy diaľnice, použitie snehových zábran, výsadbu ochranných vegetačných pásov, uskutočnenie terénnych úprav i na upozornenia rizík dopravnými značkami a signalizáciou. Vydávanie výstrah signalizáciou na výskyt hmly, poľadovice, silného bočného vetra i imisného zafaženia ovzdušia je možné na základe automatického monitorovania hodnôt klimatických prvkov a stavu kvality ovzdušia.

Mapa 1. Možnosti výskytu klimatických rizík

Literatúra:

- KOLEKTÍV. (1991): Klimatické pomery na Slovensku. Zborník prác SHMÚ č. 33., Alfa, Bratislava
- PODHORSKÝ, F. (1991): Diaľnice na Slovensku. Geografický časopis, 43, 2, 150-161
- RAK, J. (1977): Znečisťovanie ovzdušia v modelových oblastiach Slovenska. Meteorologické zprávy, 30, 4-5, 115-124
- SOTÁK, Š., BORSÁNYI, P. (1998): Variabilita maximálnych úhrnov zrážok v horskej krajine. Práce a štúdie SHMÚ 57, Bratislava, 49-54
- SOTÁK, Š. (1997): Diaľničná komunikácia v mestskej aglomerácii z aspektu klímy. Práce a štúdie SHMÚ 55, Bratislava, 52-56
- VRDLOVCOVÁ, M., ČAPEK, O. (1996): Počítačové zpracování vlivu silničních staveb na ŽP – praktické zkušenosti v ČR. Zborník Conferencie EIA, ČVUT, Praha, 209-213

CLIMATE RISKS RELATING TO THE HIGHWAY TRANSPORT**Štefan SOTÁK****Summary**

By the evaluation of local climate conditions and their interaction with the transport activities were determined the parts of highway with the occurrence of bad diffusion of air pollution, strong lateral wind, ground ice, flood, snow drift and fog with small visual range. There were suggested some necessary steps for the restriction of climate risks in these parts of highway like as: change of highway direction, snow hindrance, protective green zones, terrain arrangement and signalization of risks by convenient signs.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

**MONITORING IMISNÉHO ZAŤAŽENIA V NÁRODNOM PARKU
SLOVENSKÝ RAJ****Jaroslav ŠPIČUK, Milan BOBRO****Abstract**

This paper evaluates the imission situation in the territory of The National Park Slovak Paradise. In the last ten years the imission situation has been monitored in the National Park by means of eight air – monitoring stations for sampling of airborne particles. The aspiration method was applied in the eight air-monitoring stations.

Key words: imission situation, air-pollution, sedimentation and aspiration methods

RNDr. Jaroslav ŠPIČUK

Správa Národného parku Slovenský raj, Letecká 3, 052 01 Spišská Nová Ves

RNDr. Milan BOBRO, CSc.

Ústav geotechniky SAV, Wattsonova 45, 040 01 Košice

Úvod

Národný park Slovenský raj so svojimi prírodnými krásami a mimoriadne esteticky pôsobiacimi scenériami sa zaraďuje medzi naše najhodnotnejšie územia. Relatívne zachované ekosystémy, charakteristická flóra a fauna s množstvom chránených druhov, umocňujú dôležitosť starostlivosti a ochrany tohoto územia.

Hlavná časť krasového územia patrí planinovému krasu, menšia časť k slaborozvinutému krasu monoklinálnych chrbtov. Odolnosť takejto krajiny je voči antropogénnemu zaťaženiu pomerne nízka. Aj prírodné prostredie NP je negatívne ovplyvňované mnohými faktormi antropogénnej činnosti, ako je neadekvátny spôsob hospodárskej činnosti, predimenzovaná, ekologicky neúnosná návštevnosť, znečisťovanie podzemných a povrchových vôd, vplyv emisií z priemyselnej a komunálnej činnosti pôsobiacich ako imisie. Dlhodobý vplyv imisií v podobe kyslých dažďov za súčinnosti ďalších negatívnych faktorov je možné ilustrovať na zdravotnom stave lesov, ktoré tvoria 92 % z rozlohy NP.

Súčasťou imisií sú tuhé látky rôzneho charakteru v podobe technogénneho alebo komunálneho prachu prenášané vzdušnými prúdmi. Prach je nositeľom kovových prvkov, ktorých časť je závislá na ľudskej činnosti a tieto sú v prírode obvyčajne cudzie a ich nepriaznivý vplyv je evidentný. Prevažná časť týchto prvkov má nepriaznivý vplyv na živý organizmus preto, že sa v určitých orgánoch kumulujú a po dosiahnutí limitu spôsobujú zdravotné zmeny. Do prostredia NP Slovenský raj sa dostávajú z bodových, plošných a líniových zdrojov najbližších priemyselných zoskupení akými sú ŽELBA Rudňany, Kovohuty Krompachy a priemysel v Spišskej Novej Vsi, na Horehroní, v Popradskej kotline, v Dobšinej a Nižnej Slanej.

Monitoring ovzdušia

Na získanie vzorky tuhej fázy aerosólu – prachu boli použité gravimetrická a aspiračná metóda. Gravimetrická metóda uvádza výsledok zaprášenia územia v g.m^{-2} . 30 dní^{-1} . Aspiračná uvádza zaprášenie ovzdušia v mg.m^{-3} . Pri prvej metóde sa tzv. stredné geometrické zrno pohybuje vo veľkostiach 3–4 μm . U druhej je podstatne menšie a pohybuje sa okolo 1 μm . Takéto zrná majú veľmi nízku gravitačnú rýchlosť a pohybujú sa pod vplyvom dynamiky ovzdušia. Získaný vzorkový materiál zo študovaného územia sme podrobili základným a špeciálnym mikroanalytickým spracovaniam. Časť výsledkov výskumu bola publikovaná (napr. Bobro, M., Matanin, J. 1992, Matanin, J., Bobro, M. 1992, Špičuk, J. 1993, Špičuk, J., Bobro, M. 1995).

Stanovištia na odber prašného materiálu gravimetrickou metódou boli rozmiestnené v priestore celého národného parku. Sú to A – Dubnica, B – Geravy, C – Gapeľ, D – Besník, E – Vernár, F – Veľká Poľana, G – Kláštorisko, H – Smežanská Maša. Zber sedimentovaného prachu sa uskutočnil 2x za rok ako tzv. zimná a letná fáza. Aerosól aspiračnou metódou bol sledovaný po obvode NP na týchto miestach: Čingov, Podlesok, Dobšinská ľadová jaskyňa, Dedinky, Novoveská Huta, Spišská Nová Ves a Rudňany.

Zhodnotené boli výsledky analytického spracovania sedimentovaných prachov z ôsmich miest v NP a dvoch z priemyselného a komunálneho prostredia kvôli porovnaniu. Množstvo sedimentovaných prachov v NP neprekračuje prípustnú hygienickú normu $12,5 \text{ g.m}^{-2}$. 30 dní^{-1} a dosahuje približne jej 1/10, len v Smežanskej Maši dosahuje hodnoty okolo $2,5 \text{ g.m}^{-2}$. 30 dní^{-1} . Prekročenie normy je zistené v Rudňanoch a v Spišskej Novej Vsi, kde je tento vývoj ovplyvnený priemyselnou a komunálnou činnosťou – intenzitou kúrenia v zimnom období.

fosílnymi palivami. Zloženie prašných častíc je veľmi pestré a tvoria ho anorganické aj organické zložky. Anorganické zložky sú minerálnej aj amorfnej podoby, tieto najmä ako produkty spaľovania. Minerálne zloženie prachov môže mať pôvod aj v importe, ale prevažne sú to častice miestneho pôvodu zo zvetralinového a odkrytého pôdneho plášťa. Prevládajú častice kalcitu – vápenca, dolomitu a ilovitých zložiek. Ďalej sú prítomné kremeň, živce, chloridy, sľudy – sericit a niektoré iné. V oblasti ŽELBA Rudňany sú v prevahe karbonáty Fe a Ca v podobe dobre tvarovaných platničkovitých jedincov, sádrovce, ílovité minerály, kremeň, živce a kôrovité útvary oxidov Fe a Mn. V komunálnej sfére mesta prevahu tuhých častíc tvoria amorfné popoly, expandované sklovité útvary, sadze a menej minerálne zložky ako kalcit, kremeň, živce a sľudy.

Významný podiel v prachu tvorí organická zložka, ktorá je prevažne miestneho pôvodu a skladá sa z častíc organickej drte, rias, húb, peľu, zvyškov živočíchov a i. Jej množstvo je ovplyvnené ročným obdobím a môžeme ho kvantifikovať približne nasledovne: 50 % tvorí tento podiel v letnom období a okolo 20 % v zimnom, kedy pribúdajú organické podiely z nespálených častíc z kúrenísk, sadze a pod. Zloženie prachov je závislé a ovplyvňované meteorologickou situáciou, najmä rýchlosťou a smerom pohybu vzdušných mäs.

Na prach sú viazané kovové prvky, pre ktoré sa zaužíval výraz „ťažké kovy“, ktoré sú prevažne produktami antropogénnej činnosti, hlavne z priemyselnej, ale aj komunálnej sféry. Do oblasti NP sú prinášané vzdušnými prúdmi aj zo vzdialených zdrojov diaľkovým prenosom. Zvýšené obsahy v oblasti Rudňan vykazujú prvky Cu, Hg, Mn, Sb, Fe, ktoré priamo súvisia s činnosťou závodu ŽELBA Rudňany. V oblasti NP sú ich obsahy priemerne o rad nižšie. Či sú tieto obsahy kovových prvkov v normách, nemôžeme posúdiť, lebo pre prašný spád okrem uvedenej hodnoty jeho množstva nemáme u nás uzákonené iné normy. Celkove môžeme v oblasti NP hodnotiť sedimentovanú prašnosť a jej vývoj v súčasnosti ako priaznivý, lebo množstvá prachu na najexponovanejších miestach (Smiž, Maša) nedosahujú ani 1/4 povolených hodnôt. V súčasnej dobe môžeme pozorovať rapídne zníženie prašnosti celkove na množstvá 1/10 – 1/20 povolenej normy, čo môžeme dávať do súvisu s útlmom nielen baníckej, ale celkove priemyselnej činnosti v tomto regióne (Špičuk, J. a kol. 1995).

Podobný vývoj bol zistený aj aspiračnou metódou. Výhodou tejto metódy je, že výsledky môžeme porovnať s NPK (najvyššie prípustné koncentrácie). Zistené obsahy analyzovaných kovových prvkov v predmetnej oblasti z tuhej fázy aerosólov nedosahujú také hodnoty, ktoré by bolo nutné bližšie sledovať. Oproti hygienickej norme ($\text{NPK} = 0,150 \text{ mg.m}^{-3}$) je zvýšený obsah tuhej fázy zistený v Spišskej Novej Vsi ($0,090 - 0,110 \text{ mg.m}^{-3}$) a Rudňanoch ($0,125 - 0,175 \text{ mg.m}^{-3}$). Najvyššie hodnoty v NP boli zistené na Čingove ($0,040 \text{ mg.m}^{-3}$), na Podlesku ($0,030 \text{ mg.m}^{-3}$), kým na ostatných miestach neprekročili hodnoty $0,025 \text{ mg.m}^{-3}$. To znamená, že množstvá tuhej fázy od komunálnych aktivít smerom do územia parku klesajú. Z kovových prvkov viazaných za tuhú fázu aerosólov sú zaujímavé, ale aj vysvetliteľné obsahy Cu na Čingove, kde prekračuje NPK ($\text{NPK Cu} = 0,0005 \text{ mg.m}^{-3}$) približne 3 krát. Podobne je možné pozorovať aj zvýšené obsahy Hg na Podlesku. Obsah Cu na Čingove dávame do súvisu s prenosom z komunálnej sféry mesta, dopravy a miestnych kúrenísk, Hg na Podlesku zase do súvisu s geologickými a tektonickými danosťami územia.

Jednotlivé hodnoty polietavého a sedimentovaného prachu ako aj hodnoty prvkov (u sedimentovaného prachu v %, pričom $1 \% = 10.000 \text{ mg.kg}^{-1}$) za obdobie rokov 1995-1997,

t.j. 3 letné a 3 zimné fázy, resp. 6-10 odberov u polietavého prachu sú uvedené v tabuľkách č. 1 a 2.

Tab. 1. Priemerné zastúpenie prvkov v sedimentovaných prachoch v % na monitorovacích staniciach v NP Slovenský raj v období 1995 – 1997

Average contains of elements in the sediment dust /% / in the monitoring stations in NP Slovak Paradise 1995 – 1997

Lokalita	Sedimentovaný prach $\text{g} \cdot \text{m}^{-2} \cdot 30 \text{ dní}^{-1}$	Obsah sledovaných prvkov v %					
		Hg	Sb	As	Fe	Cu	Mns
Dubnica	0,9116	0,009	St	0,0021	2,31	0,022	0,053
Geravy	1,0042	0,015	0,0015	0,0008	2,45	0,025	0,057
Gápeľ	1,1818	0,010	0,0008	0,0010	3,06	0,034	0,069
Besník	0,8920	0,004	St	0,0013	2,70	0,025	0,029
Vernár	1,0311	0,009	St	0,0011	2,34	0,030	0,069
Veľká Poľ.	1,3564	0,010	St	0,0019	2,19	0,022	0,057
Kláštorskó	1,1198	0,011	St	0,0028	2,22	0,021	0,045
Smiž. Maša	2,5273	0,010	0,0175	0,0021	2,10	0,035	0,051
Rudňany	19,9604	0,105	0,090	0,022	17,91	0,293	0,688
ŽB S.N.V.	14,1636	0,069	0,002	0,025	5,96	0,043	0,287
Rudňany ZŠ	4,8467	0,091	0,177	0,026	13,12	0,205	0,334
Holý vrch	2,0850	0,070	0,032	St	8,02	0,040	0,260

pokračovanie tabuľky

Lokalita	Cd	Pb	Ni	Cr	Zn	Ca	Mg
Dubnica	0,0013	0,021	0,0159	0,0013	0,118	0,93	0,56
Geravy	0,0009	0,042	0,006	0,0050	0,079	1,24	0,78
Gápeľ	0,0018	0,031	0,010	0,0051	0,101	0,80	1,17
Besník	0,004+	0,033	0,0052	0,0040	0,071	1,3	1,49
Vernár	0,0038	0,027	0,053	0,0053	0,082	1,62	2,11
Veľká Poľ.	0,0012	0,040	0,0033	0,0037	0,100	0,96	1,13
Kláštorskó	0,0011	0,032	0,0038	0,0031	0,066	1,25	1,12
Smiž. Maša	0,0058	0,055	0,0048	0,0062	0,080	1,3	0,21
DZ Rudňany	0,0008	0,010	0,0060	0,0024	0,104	1,14	1,23
ŽB Sp.N.V.	0,0005	0,014	0,0064	0,007	0,049	1,21	0,41
Rudňany ZŠ	0,001	0,009	0,0070	0,0070	–	1,08	1,02
Holý vrch	0,0013	0,046	0,0040	0,0070	–	1,30	0,21

Tab. 2. Priemerný obsah prvkov v polietavom prachu na lokalitách odberu tuhej fázy aerosólu aspiračnou metódou v NP Slovenský raj v čase 1995 - 1997

Average contains of elements in air dust in the monitoring stations byx aspiration method in NP Slovak Paradise 1995-1997

Lokalita	Polietavý prach $\mu\text{g.m}^{-3}$	Obsah prvkov v $\mu\text{g.m}^{-3}$ /mikrogram. m^{-3} /											
		Mg	Ca	Sb	As	Hg	Cu	Pb	Zn	Cd	Ni	Co	Fe
Čingov	39,0	4,68	27,3	0,05	0	0	1,82	0,40	1,29	0,04	0,30	0,09	4,46
Podlesok	28,7	1,20	13,27	0,06	0	0	0,20	0,09	0,28	0,01	0,06	0,03	0,95
Dobš. Lad.	15,5	0,98	4,80	0,17	0	0	0,50	0,02	0,21	1,10	0,05	0,02	–
Dedinky	24,0	1,15	2,45	0,06	0	0	0,24	0,20	0,21	0,01	0,10	0,04	1,69
Nov. Huta	18,5	2,10	4,55	0	0	0	0,20	0,04	0,02	0,01	0,01	0,04	1,37
Sp.N.Ves	93,0	4,20	11,60	0,70	0	1,05	1,70	0,21	0,70	0,06	0,31	0,15	3,57
DZ Rudň.	125,0	–	–	1,00	0	1,20	0,40	0,20	–	0,20	St	St	15,0
Ortuťovňa	146,0	3,38	13,15	0,70	0	0,92	2,98	0,05	6,43	0,01	0,14	0,04	9,39

Sledovanie SO₂ a acidity tuhých zrážok

Z komunálnej aj priemyselnej činnosti do priestorov NP sa spolu so vzdušnými prúdmi dostávajú aj plynné zložky najmä SO₂. Zvýšené hodnoty boli zistené len na tých miestach, kde sú aktívne kúreniská na tuhé a fosilné palivo. Obsah SO₂ v ovzduší nedosahuje hodnoty, ktoré by boli škodlivé – podľa lesníckych kritérií (koncentrácie nad 40 mikrogr.m³), poľnohospodárskych kritérií (nad 60 mikrogr.m³), a podľa hygienických noriem pre komunálnu sféru (NPK=150 mikrogr.m³) dosahujú necelú 1/6 a v letných mesiacoch ešte menej.

Tento stav je priaznivý a očakával sa ešte priaznivejší po útlme baníckej a priemyselnej činnosti. Výsledky z r. 1994 za letné obdobie dokumentujú túto skutočnosť úplne presvedčivo. Do priestorov NP sú importované zložky SO₂ v podobe plynnej, alebo formou slabej kyseliny v zrážkových vodách, niekedy na ľahkých prachových časticách. Táto situácia bola sledovaná formou previerky kyslosti dažďov na sedimentačných stanovištiach, kde napr. u snehu možno pozorovať zvýšenú kyslosť, ktorá sa pri styku s vápenatým povrchom zmierňuje. Pozorujeme vplyvy sídlitných a priemyselných aglomerácií a import SO₂ vzdušninami najmä zo západných smerov, z priemyselných a sídlitných zoskupení Horehronia a Podtaranskej oblasti.

Z diaľkového importu považujeme za zdroj oblast priemyslu Krakova a Sliezkej uhoľnej panvy.

Zistiť znečistenie ovzdušia priamym znečistením zo vzdialených aj blízkyh zdrojov sme sa snažili analýzou vzoriek čerstvého snehu na území NP Slovenský raj. Tento pri svojom pohybe vo vzdušninách môže prinášať takého znečistenie zo vzdialenejších miest, alebo priamo nad predmetným územím vymýva ovzdušie a kontaminovaný padá na zem. Takýmto spôsobom sa dá zistiť smer prísunu vzduchu znečisteného SO₂, ktorý pochádza hlavne z priemyselnej, ale aj z komunálnej činnosti (kúreniská, dopava).

Tab. 3. Obsah SO_2 v NP Slov. raj v ovzduší v $\mu\text{g}\cdot\text{m}^{-3}$
Capacity SO_2 in NP Slovak Paradise in air / $\mu\text{g}\cdot\text{m}^{-3}$ /

Miesto odberu v NP	Obsah SO_2 v $\mu\text{g}\cdot\text{m}^{-3}$		
	marec 91	október 92	august 94
Čingov	12.47	8.32	1.06
Podlesok	6.12	9.12	2.31
Dedinky	13.00	10.06	3.72
Novoveská Huta	20.20	18.05	5.23
Dobš. Ľadová Jaskyňa	12.00	8.22	2.32
Kláštorská	0.00	0.00	0.00

Tab. 4. Analýza čerstvého snehu na hodnoty pH a obsah SO_4^{2-} v $\text{mg}\cdot\text{l}^{-1}$
Analysis of fresh snow /pH and capacity SO_4^{2-} in $\text{mg}\cdot\text{l}^{-1}$ /

lokalita v NP	december 96		február 97	
	pH	SO_4	pH	SO_4
Vernár	5.8	5.7	5.9	6.0
Glac	6.4	4.8	4.0	6.2
Smižanská Maša	6.4	5.4	6.2	8.1
Gápeľ	5.3	4.6	5.7	5.3
Grajnár	5.2	4.1	5.6	4.3
Podlesok	5.2	4.1	5.4	5.4
Dedinky	5.3	4.5	5.6	5.5

Záver

Článok hodnotí imisnú situáciu na území NP Slovenský raj a v príľahlej komunálnej oblasti mesta Spišská Nová Ves. Znečistenie ovzdušia je zapríčinené prenosom vzdušných mäs. Prašný spád bol sledovaný na ôsmich stacionárnych monitorovacích stanovištiach v NP. Výsledky monitoringu kvality ovzdušia uvádzajú množstvo a smer transportu imisí z jednotlivých antropogénnych zdrojov. Pri štúdiu sedimentovaného prachu bolo zistené jeho rôzne minerálne zloženie. Toto je závislé od lokalizácie jednotlivých odberných stanovišť. Popol a rôzne pevné komponenty sa na územie NP dostávajú hlavne ako produkt lokálnych kúrenísk. Presné určenie vplyvu priemyselnej aglomerácie Rudňan na kvalitu ovzdušia v NP nebolo zatiaľ možné. Množstvá lietavého prachu a prvkov v ňom obsiahnutých zisťované aspirač-

nou metódou dosahujú len 1/10, resp. od 1/20 do 1/10 najvyšších prípustných koncentrácií. Podľa dosiahnutých výsledkov môžeme charakterizovať územie NP Slovenský raj aj v súčasnosti ako zachovalé. Napriek týmto výsledkom by mal byť monitoring ovzdušia a ďalších prvkov prírodného prostredia neoddeliteľnou súčasťou ochrany prírody.

Literatúra:

- BOBRO, M., HANČULÁK, J., ŠPIČUK, J. (1995): Monitoring znečistenia ovzdušia v NP Slovenský raj. *Životné prostredie* 3, s. 150 – 153
- ŠPIČUK, J., BOBRO, M. (1995): Monitoring imisnej situácie v NP Slovenský raj. *Chránené územia Slovenska* 24, s. 33 – 35
- ŠPIČUK, J., BOBRO, M., HANČULÁK, J. (1995): Imisná situácia v NP Slovenský raj po útlme baníctva. Zborník zo IV. sympózia o ekológii vo vybraných aglomeráciách Jelšavy-Lubeníka a stredného Spiša. *Hrádok*, s. 68 – 72
- ŠPIČUK, J., ŠKORVÁNKOVÁ, K., VALO, M. (1997): Monitoring imisnej záťaže a zdravotného stavu lesov NP Slovenský raj. *Ochrana prírody* 15, s. 247 – 256

THE MONITORING OF THE IMISSION SITUATION IN THE NATIONAL PARK SLOVAK PARADISE

Jaroslav ŠPIČUK, Milan BOBRO

Summary

The paper pays attention to the imission situation in the territory of National Park Slovak Paradise and in the adjoining municipal area of Spišská Nová Ves town. The pollution is caused by atmospheric mass transport. For the last five years the imission situation has been observed by means of eight stationary air-monitoring stations for the dust-amount sampling in the National Park. The results of air-quality monitoring determine the portion and transport direction of pollutants from individual athropogenic sources.

The variegated mineral composition was detected in studied dust. It is dependent on location of settled dust samples taking. The ash and various solid components as a product of solid fuels combustion predominate thereabouts of above mentioned municipal area. Direct expressive influence of RudňanyEš industrial agglomeration on air-pollution was not observed. The dust amounts and concentrations of solid state in aerosol obtained by aspiration method achieve the values usually only 1/10 and from 1/20 to 1/10 of state-limited imission concentration respectively.

Because measured dust amounts are negligible the Slovak Paradise National Park can be characterized as a well-preserved territory at the present time. In despite of acquired results the air-quality and the other environmental components monitoring would be the inseparable part of natural protection.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

OCHRANA PÔD A PODZEMNÝCH VÔD V ŠPECIFICKÝCH ÚZEMIACH

Stanislav TORMA

Abstract

The paper presents a review about the categories of soils against ground water contamination with nitrates in areas of water resources hygienic protection. The categories of soils are made on the basis of sevennumeral code of pedo-ecological soil units with regarding of area slope, gravel contents, soil depth and its texture. The next step is to recommend the maximal ration of nitrogen and organic fertilizers for individual categories so, that not to come to nitrate leaching to the ground water, nor to nitrates outwash at water erosion.

Key words: groundwater protection, soil categories, soil contamination with nitrates

Za špecifické územia môžeme považovať z hľadiska poľnohospodárstva tie, v ktorých je potrebné bežnú poľnohospodársku prax nejakým spôsobom limitovať, resp. obmedzovať. Medzi takéto územia zaraďujeme pásma hygienickej ochrany povrchových a podzemných zdrojov pitnej vody, ako aj národné parky, chránené krajinné oblasti a maloplošné chránené územia. Limitujúcim faktorom v týchto územiach je predovšetkým chemizácia poľnohospodárstva, tzn. znížená alebo dokonca žiadna aplikácia chemických prostriedkov, či už minerálnych hnojív, alebo prostriedkov na ochranu rastlín. Z hľadiska možného prieniku dusičnanov do podzemných vôd je potrebné zohľadniť aj nebezpečenstvo vysokých dávok organických hnojív, najmä hnojovice a močovky. V tomto príspevku sme sa zamerali hlavne na aplikáciu dusíkatých a organických hnojív v PHO vodných zdrojov.

Hospodárenie v pásmach hygienickej ochrany vodných zdrojov sa doteraz riadi Smernicami MPVŽ SSR č. 5000/1982 „O ochrane vôd pred poľnohospodárskym znečisťovaním“ a 5001/1982 „O manipulácii a hnojení hnojovicou a likvidácii silážnych štiav“. Podrobnejšie je ochrana vodných zdrojov rozpracovaná v „Metodike pre zavádzanie výsledkov výskumu do praxe č. 15/1982“ (Zásady hospodárenia na pôde v ochranných pásmach vodných zdrojov). Tieto dokumenty stanovujú maximálne jednorázové dávky minerálnych (dusíkatých) a organických hnojív bez ohľadu na konfiguráciu terénu, pôdny typ, pôdny druh, skeletovitost pôdy, hĺbku pôdy a pod. Z toho hľadiska je potrebné poukázať na značnú rozdielnosť v zasakovaní rôznych typov pôd v závislosti od ich zrnitostného zloženia, ako aj od svahovitosti terénu a inovovať maximálne jednorázové dávky hnojív (najmä dusíkatých a organických) v dôsledku toho, že práve zrnitostné zloženie pôdy a jej infiltračnú schopnosť sú rozhodujúcimi pôdnymi parametrami pri priesaku škodlivých látok do spodných horizontov pôdy a následne do podzemnej vody.

Pásma hygienickej ochrany podzemných a povrchových vôd zriaďuje príslušný vodohospodársky orgán. Ochranné pásma sa rozčleňujú na PHO 1. a 2. stupňa pri zdrojoch podzemnej vody a na PHO 1., 2. a 3. stupňa pri zdrojoch povrchovej vody. PHO 1. stupňa slúži na zabezpečenie ochrany miesta vodného zdroja v priestore miesta odberu a je vyňaté z poľnohospodárskeho obrábania. PHO 2. stupňa sa stanovuje na ochranu výdatnosti, akosti alebo

Ing. Stanislav Torma, PhD.

Výskumný ústav pôdnej úrodnosti, Pracovisko regionálnej pedológie, Reimannova ul. 1, 080 01 Prešov

zdravotnej neškodnosti vody pred ohrozením zo vzdialenejších miest. Môže byť rozdelené na vnútornú a vonkajšiu časť, ktoré sa líšia stupňom ochrany. PHO 3. stupňa sa vymedzuje na zabezpečenie ochrany zdroja povrchovej vody pred nepriaznivými zásahmi do hydrologických a hydrogeologických podmienok obehu vody a zahŕňa celé povodie vyše miesta odberu. Celkom sa na Slovensku nachádza 1138 PHO zdrojov podzemných vôd a 70 PHO zdrojov povrchových vôd, ktoré majú výmeru 858 522 ha. Z celkovej výmery pripadá na poľnohospodársky pôdny fond 300 482 ha (Metodika vyhlasovania OSO PPF, 1995).

Ohrozenie kvality podzemných vôd je aktuálne najmä zo strany dusičnanov. Tieto sú najzávažnejším činiteľom znečisťovania vodných zdrojov a do vody sa dostávajú predovšetkým vyplavovaním z pôdneho profilu, ako aj eróznymi splachmi z ornej pôdy nedostatočne chránenej vegetáciou. Príčiny zvýšeného vyplavovania dusičnanov sú veľmi variabilné a je ich možné zhrnúť do niekoľkých okruhov:

- vyplavovanie dusičnanov je pod trávnyimi porastami preukazne nižšie ako na ornej pôde
- nižšie je aj vo vegetačnom období v porovnaní s obdobím mimovegetačným
- čím je hĺbka pôdneho profilu menšia a podiel piesočnatých častíc vyšší, je aj množstvo vyplaveného dusíka väčšie
- množstvo, doba a forma aplikovaného dusíkatého hnojiva má taktiež podstatný význam pri prenikaní dusičnanov do podzemných vôd
- mineralizácia organických látok po rozoraní TTP zvyšuje prienik nitrátov do hydrosféry.

Z uvedeného vyplýva, že z rôznych pôd sú dusičnany vyplavované s rozdielnou intenzitou. Kritériá, podľa ktorých je spracovaný návrh na rozdelenie pôd do kategórií ohrozenosti voči znečisteniu podzemných vôd vyplavovanými dusičnanovými aniónmi, vychádza z bonitovaných pôdno-ekologických podmienok (BPEJ).

Rozdelenie pôd do kategórií

Samotné rozdelenie pôd bolo uskutočnené na základe svahovitosti terénu, skeletovitosti pôd, hĺbky pôd a zrnitosti pôd. Je navrhnutých 5 kategórií pôd s rozličným vplyvom na možnosť znečistenie podzemných vôd. Ako hlavný zdroj znečistenia sme brali do úvahy nitrátový dusík či už z minerálnych hnojív, alebo z maštalného hnoja, hnojovice a močovky.

Kategória A. Do tejto kategórie sú navrhnuté všetky pôdy na svahu väčšom ako 12°, ťubovoľnej skeletovitosti, hĺbky a zrnitosti. Tieto pôdy by sa mali využívať ako trvalé trávne porasty, v dôsledku práve veľkého svahu, na ktorom môže dochádzať najmä pri stave bez porastu k značnému povrchovému zmyvu nielen pôdy, ale aj aplikovaných hnojív, resp. prostriedkov chemickej ochrany rastlín. Vo vyjadrení BPEJ sú to tie jednotky, ktoré majú vo svojom sedemmiestnom kóde na piatom mieste číslo 6-9.

Kategória B. Do kategórie B sú navrhnuté pôdy na svahoch 7-12°, stredne a silno skeletovité s obsahom skeletu v povrchovom horizonte 25-50 % a pôdy plytké do 30 cm. V tomto prípade sme brali vzhľadom na menší svah do úvahy veľký výskyt štrku a kameňov v orníčnom a podorníčnom horizonte, ako aj malú hĺbku pôdneho profilu. Tieto pôdy majú malú schopnosť zadržiavať dusičnanové anióny a práve vzhľadom na svoju hĺbku nemôžu poskytnúť dostatočnú ochranu podzemným vodám. Vo vyjadrení BPEJ sú to jednotky, ktoré majú vo svojom kóde na piatom mieste číslo 4 alebo 5 (svah 7-12°) a súčasne na šiestom mieste 5 alebo 6 (stredne a silno skeletovité plytké pôdy).

Kategória C. Do tejto kategórie sme navrhli stredne hlboké a plytké pôdy na stredných svahoch ($7-12^\circ$) s obsahom skeletu v povrchovom horizonte 25-50 %, zrnitostne ťažké a veľmi ťažké. Vzhľadom na ich zrnitostné zloženie a kombináciu so svahom existuje relatívne veľké nebezpečenstvo odplavenia aplikovaných agrochemikálií po svahu. To sú pôdy, ktoré vo vyjadrení BPEJ majú na 5. mieste číslo 4 alebo 5, na šiestom mieste 0, 1, 2, 3 alebo 4 a súčasne na siedmom mieste 1, 3 alebo 4. Ďalej do tejto kategórie navrhujeme pôdy na miernom svahu ($3-7^\circ$) silno skeletovité, ktoré majú obmedzenú možnosť zachytávať a pútať chemické látky v iónovej forme. Tieto jednotky majú v kódovom vyjadrení na piatom mieste číslo 2 alebo 3 a súčasne na šiestom mieste 5 alebo 6.

Kategória D. Kategória relatívne málo ohrozených pôd, do ktorej sme navrhli plytké pôdy (do 0,3 m) na rovine s obsahom ílovej frakcie ($< 0,01$ mm) pod 10 %. V ich kóde BPEJ je na piatom mieste 0 alebo 1, na šiestom 5 alebo 6 a na siedmom číslo 1. Do tejto kategórie taktiež navrhujeme plytké pôdy ťažké a veľmi ťažké pôdy s obsahom skeletu v ornícnom horizonte 25-50 % na miernych svahoch ($3-7^\circ$). Tieto jednotky sú s číslom 2 alebo 3 na piatom mieste, 2 alebo 4 na šiestom mieste a zároveň 1, 3 alebo 4 na mieste siedmom v kóde BPEJ.

Kategória E. Do tejto kategórie patria všetky ostatné bonitované pôdno-ekologické jednotky. Poskytujú podzemným vodám dostatočnú ochranu, či už svojim minimálnym svahom (voči erózii) alebo zrnitostným zložením a obsahom skeletu (voči vertikálnemu prieniku).

Tab. 1. Rozdelenie BPEJ do kategórií odolnosti voči znečisteniu podzemných vôd dusičnanmi.

Table 1. Distribution of soil units into the categories of resistance against groundwater contamination with nitrates.

Kategória Category	Kód BPEJ – Code of soil units			Počet BPEJ Number of units
	5. miesto – 5. place	6. miesto – 6. place	7. miesto – 7. place	
A	6, 7, 8, 9	*	*	1162
B	4, 5	5, 6	*	237
C	2, 3	5, 6	*	205
	4, 5	1, 2, 3, 4	1, 3, 4	564
D	0, 1	5, 6	1	18
	2, 3	2, 4	1, 3, 4	154
E	*	*	*	4415

* – ľubovoľné číslo – any number

Následným krokom bolo priradenie týmto kategóriám pôd určitých obmedzení pri hospodárení na pôde. Vychádzali sme pritom zo Smerníc MPVŽ SSR č. 5000/1982 „O ochrane vôd pred poľnohospodárskym znečisťovaním“ a 5001/1982 „O manipulácii a hnojení hnojivicou a likvidácii silážnych štiav“, ako aj zo Zásad hospodárenia na pôde v ochranných pásmach vodných zdrojov (Metodika pre zavádzanie výsledkov výskumu do praxe č. 15/1982“).

Hnojenie minerálnymi dusíkatými hnojivami

Územie PHO 1. stupňa je vyňaté z poľnohospodárskeho pôdneho fondu, tzn., že akákoľvek aplikácia hnojív vylúčená.

Vo vnútornej časti PHO 2. stupňa na pôdach v kategóriách A a B nehnojiť dusíkatými hnojivami, na pôdach v kategórii C aplikovať maximálnu ročnú dávku $30 \text{ kg N} \cdot \text{ha}^{-1}$, pričom aplikovať zásadne na porast. Pre kategóriu D a E platí maximálna ročná dávka $50 \text{ kg} \cdot \text{ha}^{-1}$, pričom je potrebné ich aplikovať v dvoch dávkach. Taktiež platí zásada dusíkaté hnojivá aplikovať na porast a vo všetkých kategóriách používať amoniakálne formy dusíka.

Vo vonkajšej časti PHO 2. stupňa navrhujeme nasledovné obmedzenia: na pôdy zaradené do kategórií A a B – neaplikovať dusík v minerálnych hnojivách, pre kategóriu C – maximálna ročná dávka $60 \text{ kg} \cdot \text{ha}^{-1}$ a pre kategóriu D 80 kg , pričom pre oba prípady platí zásada hnojenia delenými dávkami. Pre kategóriu E navrhujeme maximálnu ročnú dávku $80 \text{ kg N} \cdot \text{ha}^{-1}$.

V PHO 3. stupňa je možné hnojiť dusíkatými hnojivami v delených dávkach pri maximálnej ročnej intenzite $60 \text{ kg N} \cdot \text{ha}^{-1}$ na pôdach v kategórii B, $80 \text{ kg} \cdot \text{ha}^{-1}$ na pôdach v kategórii C, 100 kg na pôdach v kategórii D a $120 \text{ kg N} \cdot \text{ha}^{-1}$ na pôdach v kategórii E. Pre pôdy zaradené do kategórie platí zákaz používania N hnojív z hľadiska veľkého svahu (viac ako 12°).

Hnojenie organickými hnojivami

Vo vnútornom pásme PHO 2. stupňa zdrojov podzemnej vody je možné aplikovať maštalný hnoj v maximálnej dávke do $30 \text{ t} \cdot \text{ha}^{-1}$ pri jeho zapracovaní do pôdy do 12 hodín po rozmetaní len na pôdy zaradené v kategóriách C, D a E. Pôdy v kategóriách A a B neodporúčame hnojiť maštalným hnojom. Vo vnútornom pásme PHO 2. stupňa zdrojov povrchovej vody navrhujeme podobné obmedzenia, ako v predošlom prípade s tým rozdielom, že hnojiť sa môžu len pôdy v kategóriách D a E.

Pre pôdy vonkajšieho pásma PHO 2. stupňa by mali platiť maximálne dávky maštalného hnoja $50 \text{ t} \cdot \text{ha}^{-1}$ s rovnakými podmienkami ako pre vnútorné pásmo, t.j. hnojiť len pôdy zaradené v kategóriách C, D a E a hnoj zapracovať do pôdy najneskôr do 24 hodín po aplikácii.

Pôdy v PHO 3. stupňa zdrojov povrchových vôd možno hnojiť maštalným hnojom podľa platných metodík. Maštalný hnoj by mal byť zapracovaný do pôdy najneskôr do 24 hodín.

Pre pôdy vnútorného pásma PHO 2. stupňa zdrojov podzemných a povrchových vôd navrhujeme zákaz používania hnojovice a močovky pre všetky kategórie ohrozenia pôd.

Na pôdy vo vonkajšom pásme PHO 2. stupňa zdrojov podzemných a povrchových vôd je možné aplikovať hnojovicu a močovku pri súčasnom hnojení slamou a to nasledovne pre jednotlivé kategórie:

Kategória pôd	Dávka hnojovice, resp. močovky v prepočte na obsah dusíka	
	zdroje povrchovej vody	zdroje podzemnej vody
A	0	0
B	0	0
C	50	50
D	80	100
E	100	150

Pre pôdy nachádzajúce sa v 3. pásme PHO zdrojov povrchových vôd navrhujeme pre kategórie C, D a E obmedzenia na aplikáciu hnojovice, resp. močovky v prepočte na množstvo dusíka v hnojivách na 100, 150, resp. 200 kg N.ha⁻¹. Pôdy v kategóriách A a B neodporúčame hnojiť tekutými organickými hnojivami.

Z uvedeného vyplýva, že jednou z možností ochrany podzemných vôd je kontrola obsahu dusičnanov redukovaním dávok dusíkatých a organických hnojív. Iným prístupom k dosiahnutiu daného cieľa je aplikácia najmä minerálnych dusíkatých hnojív v takom termíne a v takých dávkach, aby pestované rastliny boli schopné aplikovaný dusík v plnom rozsahu utilizovať. Podľa Matzela a Kunzmanna (1988) je obsah nitrátového dusíka v pôde bezprostredne po zbere predplodiny hlavným kritériom pre využitie rastlinami aplikovaného dusíka v hnojivách. Vysoké dávky dusíkatých hnojív do pôdy v prípade obsahu nitrátov v pôde nad 30 mg.kg⁻¹ pôdy vedú k vysokému obsahu nitrátov aj po zbere úrod v dôsledku neúplného využitia dusíka plodinami. To je niekedy obvyklé, keď slabo zapojený porast sa hospodár snaží zlepšiť vysokými dávkami práve dusíkatých hnojív. Takýto porast nie je schopný aplikovaný dusík v plnej miere využiť a tento ostáva v pôde aj po zbere pestovanej plodiny.

Podobne dôležitú úlohu hrá aj termín aplikácie dusíkatého hnojiva. Dlhší čas pred sejbou aplikovaný dusík je veľmi náchylný na vyplavovanie a k začiatku vegetácie rastlín je značná časť z neho už mimo koreňovú zónu. To sa týka najmä nitrátových foriem hnojív, ale aj amónne a amidné formy dusíka sú v určitých podmienkach nitrifikované, a hoci straty dusíka sú v tomto prípade menšie, taktiež hrozí jeho vyplavenie. Aplikácia dusíka na jeseň je možná len vtedy, ak je istota, že rastliny ho budú schopné využiť. Matzel a Kunzmann (1988) odporúčajú aplikovať dusík len pod ozimnú pšenicu a repku v maximálnej dávke 30 kg.ha⁻¹ za predpokladu, že zásoba nitrátového dusíka v pôde v čase sejby je na nízkej úrovni. Avšak v pásmach hygienickej ochrany zdrojov podzemnej a povrchovej vody sa nedoporučuje aplikovať ani vyššie uvedenú dávku, dokonca ani v prípade, ak je obsah nitrátov v pôde nízky.

Ochrana podzemných a povrchových vôd musí byť vedená z oboch hľadísk. Či už aplikáciou dusíkatých hnojív v čase a dávkach, ktoré zodpovedajú úplnému využitiu dusíka pestovanými plodinami, alebo aj obmedzenou aplikáciou pre jednotlivé skupiny pôd, líšiacich sa svojou hĺbkou, zrnitosťou zložením, polohou na svahoch a pod.

Literatúra:

- MATZEL, W. – KUNZMANN, R.: Stickstoffdüngung und Schutz des Grund- und Oberflächenwassers. *Felwirtschaft* 29, 1988, s. 562-564
- Metodika vyhlasovania osobitnej sústavy obhospodarovania poľnohospodárskeho pôdneho fondu a stanovenia majetkovej ujmy. MP SR, VÚPÚ Bratislava, 1995, 86 s.
- RÁČEK, A. a kol.: Zásady hospodárenia na pôde v ochranných pásmach vodných zdrojov (Metodika pre zavádzanie výsledkov výskumu do praxe č. 15/1982).
- Smernica MPVŽ SSR č. 5000/1982 „O ochrane vôd pred poľnohospodárskym znečisťovaním“
- Smernica MPVŽ SSR č. 5001/1982 „O manipulácii a hnojení hnojovicou a likvidácii silážnych štiav“

SOIL AND GROUNDWATER PROTECTION IN SPECIFIC AREAS*Stanislav TORMA***Summary**

Farming in the areas of water resources hygienic protection is following by Directive of Ministry of Agriculture and Nutrition Slovak Socialist Republic No. 5000/1982 „About water protection before agricultural contamination“ and Directive No. 5001/1982 „About manipulation and fertilization with slurry and liquidation of silage juice“. The ground water protection is more particular elaborated in the „Method for transferring of research results into the practice“ No. 15/1982“ (Principle of farming in the areas of water resources hygienic protection). Endanger of ground water quality is actual mainly from the side of nitrates that are the most serious factor of water resources contamination and they can come to the ground water mostly at leaching from the soil profile. The another way to come to the ground water is nitrate outwash at water erosion from the arable land which is not sufficient protected with vegetation. Above mentioned documents recommend the maximal ration of mineral (nitrogen) and organic fertilizers without respect of area configuration (slope), soil type, textural soil categories, gravel contents in the soil, soil depth etc.

Regarding above mentioned soil parameters there are suggested soil categories considering to ground water contamination. The soils separation was made on the basis of pedo-ecological units that offer in their sevennumeral code a combination of slope, gravel contents, soil depth and soil texture. There are suggested 5 soil categories with different influence on the possibility of ground water contamination. As main source of contamination was taken nitrate nitrogen from the mineral fertilizers as well as from organic manure and slurry. Next were specified the maximal ration of mineral and organic fertilizers so, not to come to nitrate leaching to the ground water, nor to nitrate outwash at water erosion.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

**REGIONÁLNE PROGRAMY TRVALO UDRŽATEĽNÉHO VYUŽÍVANIA
POĽNOHOSPODÁRSKYCH PÔD VÝCHODOSLOVENSKEJ NÍŽINY***Jozef VILČEK***Abstract**

The final objective of this research activity is the purposeful land productivity evaluation for the sustainable land use system elaboration of the East Slovakian Lowland (ESL). The regional specifics of the ESL are interpreted in the Pedo-ecological area, which is divided into 10 Regions (PER).

Based on the typological productivity categories and statistic data comparison is resulting, that the present land use structure of ESL is not in direct correlation with the productivity potential of the territorial units. Therefore on the first steps of the harmonisation among the

Ing. Jozef VILČEK, CSc.

Výskumný ústav pôdnej úrodnosti Bratislava, pracovisko Prešov, Reimannova 1, 080 01 Prešov

ecological factors and human demands is inevitable land use restructuralization, as is indicated in the Tables 2, 3, 4.

Key words: *typological production categories soils, East Slovakian Lowland, sustainable land use, productivity potential soils*

1. ÚVOD A CIELE RIEŠENIA

Na rozdiel od zaužívaných praktík vyjadrovať výsledky analýz a návrhy na úrovni hospodársko-politických regiónov, t.j. okresov a krajov, na našom ústave sme prijali už dávnejšie presadzovanú koncepciu účelovej interpretácie poznatkov o produkčnej schopnosti pôdno-ekologických jednotiek na regionálnej úrovni (DŽATKO a kol. 1979, 1985, 1992, DŽATKO, VILČEK 1993).

Do hierarchie regionálnych jednotiek patrí 533 pôdno-ekologických subregiónov, 80 regiónov, 13 podoblastí a 4 oblastí, ktoré boli vyčlenené na základe podobnosti a rozdielnosti štruktúr základných pôdno-ekologických jednotiek (BPEJ). Pretože výsledky hodnotenia vzťahov medzi stanovištnými podmienkami a ekonomickou efektívnosťou výroby v rozdielnych podoblastiach v plnej miere potvrdili opodstatnenosť a správnosť takéhoto prístupu, zákonite vznikla a je stále aktuálna požiadavka, aby sme podobným spôsobom vypracovali metodické zásady a postupy pre vypracovanie programov trvalo udržateľných sústav usporiadania a využívania produkčného potenciálu pôd aj na úrovni regiónov. Týmto je vyjadrený hlavný zámer a cieľ tohto príspevku.

Pretože vypracovanie regionálnych programov trvalo udržateľných sústav usporiadania a využívania produkčného potenciálu pôd je časovo a technicky náročné, sústredili sme sa najmä na analýzu vzťahov medzi vlastnosťami pôdno-ekologických podmienok a ekonomickou efektívnosťou navrhovaných sústav usporiadania a využívania pôd v desiatich pôdno-ekologických regiónoch (PER) Východoslovenskej nížiny (VSN) a k nej príľahlých častí, ktoré sú označené a pomenované takto: 311. Medzilaborecké pláňavy, 312. Laborecká vrchovina, 313. Laborecká rovina a Kapušanské pláňavy, 321. Malčická tabuľa, Pozdišovský chrbát, 322. Podvihorlatská pahorkatina, 323. Trebišovská tabuľa, Podslanská pahorkatina, 4410. Ondavská vrchovina (časť), 458. Slanské vrchy (časť), 459. Vihorlat a Popričny, 4610. Zemplínske vrchy.

Navrhovaná koncepcia vychádza aj z reality a rešpektovania historických názvov, ktoré už v dávnej minulosti indikovali a diferencovali nielen prírodné, ale aj sociálno-ekonomické špecifiká týchto územných celkov. Pri členení Východoslovenskej nížiny sme sa rozhodli akceptovať aj praxou zaužívané hranice tohto geografického celku. Z tohto dôvodu sú predmetom nášho záujmu aj k Východoslovenskej rovine (PER 311, 312 a 313) a k Východoslovenskej pahorkatine (PER 321, 322, 323) príľahlé regióny flyša (4410), pohorí a vrchovín sopečných Karpát (458, 459) a nižších pohorí (4610).

2. VÝSLEDKY RIEŠENIA

2.1. Produkčný potenciál pôd VSN

Východiskovým podkladom pre optimalizáciu sústav hospodárenia na pôde je analýza poznatkov o vlastnostiach a štruktúre pôd a ich produkčných predpokladoch. Pre tieto účely

sa v súčasnosti uplatňuje syntéza poznatkov o typologicko-produkčnej kategorizácii pôdno-ekologických jednotiek (DŽATKO a kol. 1985, 1993), podľa ktorej sú poľnohospodárske pôdy Východoslovenskej nížiny začlenené do typologicko-produkčných kategórií (TPK) uvedených v tabuľke 1.

Z analýzy štruktúry typologicko-produkčných kategórií vyplýva vzájomná rozdielnosť stanovištných podmienok medzi všetkými regiónmi, najmä výrazný pokles produkčných predpokladov od Laboreckej a Ondavskej roviny (313, 312) až po Slanské vrchy (458). Táto rozdielnosť podmienok je vyjadrená postupným poklesom výmery orných pôd, ktoré sú vhodné pre pestovanie poľných plodín (O3 až O7). Tento trend je v súlade aj s bodovými hodnotami produkčnej schopnosti pôd za jednotlivé pôdno-ekologické regióny.

Tým je podľa nášho názoru veľmi názorne dokumentovaná podstata a potreba ekologickej a ekonomickej efektívnosti využívania pôd, ktorá je v nasledujúcich krokoch riešenia rozvedená a konkretizovaná do podoby modelov a návrhov.

Tab. 1. Štruktúra typologicko-produkčných kategórií pôd v pôdno-ekologických regiónoch Východoslovenskej nížiny v % p. p.

Typologicko-produkčná kategória pôd	Pôdno-ekologické regióny										VSN
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458	
O3- veľmi produkčné orné pôdy	9,1	18,5	34,1	10,8	16,6	3,5	0,2	–	–	0,2	11,3
O4- produkčné orné pôdy	51,2	34,8	5,7	36,2	16,6	33,9	3,4	1,8	0,2	0,2	28,5
O5- stredne produkčné orné pôdy	3,0	4,5	13,7	0,6	8,8	17,0	27,0	9,0	15,2	2,2	7,8
O6- menej produkčné orné pôdy	0,1	–	4,7	–	18,6	1,4	8,3	37,2	20,0	25,1	6,1
O7- málo produkčné orné pôdy	–	–	–	–	–	–	–	–	3,5	1,7	0,2
OT1- stredne produkčné orné pôdy a veľmi produkčné trávne porasty	16,9	20,1	23,9	17,8	32,2	7,3	49,1	–	1,2	–	21,8
OT2- menej produkčné orné pôdy a stredne produkčné trávne porasty	0,1	–	6,6	–	0,6	3,0	0,2	10,7	2,4	0,2	0,9
OT3- málo produkčné orné pôdy a menej produkčné trávne porasty	0,9	0,7	0,3	8,1	0,3	12,3	0,0	6,3	8,8	18,2	3,5
T1,T2- stredne prod. trvalé trávne porasty	0,2	0,2	–	–	0,8	–	1,5	0,2	–	–	0,4
T3- menej produkčné trvalé trávne porasty	18,4	21,2	7,0	25,9	5,7	17,6	10,2	34,3	29,7	42,7	17,9

Typologicko-produkčná kategória pôd	Pôdno-ekologické regióny										VSN
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458	
T4- málo produkčné trvalé trávne porasty	–	–	0,1	0,1	–	0,1	–	0,2	15,7	5,1	0,8
N- pre agroekosystémy nevhodné územia	0,1	0,0	3,9	0,5	–	3,9	0,1	0,3	3,3	4,4	0,8
Bodová hodnota produkčného potenciálu pôd	59,0	58,6	55,1	53,9	53,0	46,3	43,6	36,2	27,6	26,0	52,0

2.2. Návrhy reštrukturalizácie usporiadania a využívania produkčného potenciálu pôd VSN

Algoritmus modelovania a návrhov štruktúr využívania produkčného potenciálu pôd vychádzal z vyhodnotenia reálnych údajov o súčasnom stave usporiadania poľnohospodárskeho pôdneho fondu v príslušných pôdno-ekologických regiónoch.

Tab. 2. Súčasná štruktúra využívania pôdneho fondu v PER VSN v % p.p.

Kultúra	Pôdno-ekologický región									
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Orná pôda	70,3	75,9	76,8	62,6	80,1	67,1	63,2	49,0	37,3	47,5
Špeciálne kultúry	5,1	4,6	6,8	5,8	5,9	10,4	9,3	3,3	6,4	4,2
Trvalé trávne porasty	24,6	19,5	16,4	31,5	14,0	22,5	27,5	47,7	56,3	48,3

Účelová interpretácia poznatkov o typologicko-produkčnej kategorizácii pôd ukázala, že prvým krokom na ceste k efektívnemu využívaniu pôd je z poľnohospodárskeho pôdneho fondu vyňať pôdu, ktorá nespĺňa parametre pre jej poľnohospodárske využívanie. Takýchto pôd je aj na VSN ešte stále pomerne dosť. V konkrétnom vyjadrení sa jedná najmä o úbytok poľnohospodárskych pôd v pôdno-ekologických regiónoch 321 (Malčická tabuľa, Pozdišovský chrbát) o 3,9 %, 4610 (Zemplínske vrchy) o 3,9 %, 459 (Vihorlat a Popričny) o 3,3 % a 458 (Slanské vrchy) o 4,4 %. Z celkovej výmery Východoslovenskej nížiny je potrebné odpísať 0,8 % poľnohospodárskych pôd čo predstavuje 1653 ha. Takýto postup je v súlade s ekologizáciou tvorby poľnohospodárskej krajiny a zároveň znamená aj ekonomický prínos (zefektívnenie) výroby na pôde.

Analýza produkčnej schopnosti pôd po týchto úbytkoch ukázala, že v riešených regiónoch je potenciálny predpoklad štruktúr využívania pôdneho fondu nasledovný:

Tab. 3. Potenciálne predpoklady štruktúry využívania pôdneho fondu v PER VSN v % p.p.

Kultúra	Pôdno-ekologický región									
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Orná pôda	63,4	57,8	60,6	47,8	60,5	58,1	38,9	48,1	40,2	30,7
Striedavé polia	18,0	20,8	32,0	26,0	33,0	23,5	49,3	16,9	12,9	19,2
Trvalé trávne porasty	18,6	21,4	7,4	26,2	6,5	18,4	11,8	35,0	46,9	50,1

Je logické, že zastúpenie výlučne orateľných pôd sa so zhoršujúcimi pôdnoekologickými podmienkami znižuje a naopak zvyšuje sa zastúpenie trvalých trávnych porastov.

Na základe poznatkov o produkčnej schopnosti pôd, súčasného stavu využívania pôd, pri zohľadnení ekologických, ekonomických i sociálnych faktorov navrhujeme využívať pôdny fond v regiónoch VSN nasledovne:

Tab. 4. Návrh využitia poľnohospodárskeho pôdneho fondu v PER VSN v % p.p.

Kultúra	Pôdno-ekologický región									
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Orná pôda	70,3	68,2	76,6	60,8	77,0	48,2	63,2	48,2	36,5	30,9
Špeciálne kultúry	4,7	4,7	6,8	6,1	5,9	3,3	9,3	3,3	8,2	4,3
Trvalé trávne porasty	25,0	27,1	16,6	33,1	17,1	48,5	27,5	48,5	55,3	64,8

Až na regióny 313, 321, 322 a 459 môžeme konštatovať, že súčasný stav využívania poľnohospodárskeho pôdneho fondu nie je v súlade s pôdno-ekologickými podmienkami územia a v záujme jeho ekologickej i ekonomickej racionalizácie je potrebné primerane na úkor orných pôd zvýšiť podiel trvalých trávnych porastov. Domnievame sa, že tieto pôdy je možné intenzívne využiť pre chov polygastických zvierat, najmä hovädzieho dobytku. Aj ekonomické prepočty (VÚEPaP, OVÚA i VÚPÚ) ukázali, že takýto spôsob využitia pôd je správny a je predpokladom trvalo udržateľných sústav hospodárenia na pôde aj v tejto oblasti.

Na základe poznania vzťahov medzi produkčným potenciálom pôd a ich racionálnym využívaním navrhujeme pre jednotlivé regióny realizovať takú štruktúru osevu plodín na ornej pôde aká je uvedená v tabuľke 5.

Návrh štruktúry osevu na ornej pôde vychádza z celého komplexu faktorov ako sú vhodnosť pôd pre pestovanie plodín, štruktúra skupín plodín podľa typologicko-produkčných kategórií (DŽATKO, VILČEK, 1993), empirické poznatky, potreba krmív pre hospodárske zvieratá, ako aj predpokladaný trend vývoja.

Súčasná štruktúra osevu ešte stále nezodpovedá požiadavkám na racionálne využívanie orných pôd. Aj keď je v niektorých regiónoch menej uniformná ako tomu bolo pred rokom 1990, ešte stále nezohľadňuje všetky ekologicko-ekonomické požiadavky. Poľnohospodárske subjekty sa teraz snažia predovšetkým o maximálny finančný efekt.

Optimalizácia pestovania plodín na ornej pôde v jednotlivých regiónoch spočíva predovšetkým vo zvýšení podielu viacročných krmovín (biologická kultivácia pôd) a v znížení plôch plodín podporujúcich vodnú eróziu (kukurica na siláž a cukrová repa).

Tab. 5. Súčasný stav a návrh štruktúry osevu na ornej pôde PER VSN %

Plodina	Obdobie	Pôdno-ekologický región									
		313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Hustosiata obilniny	r. 85-90	33,1	34,7	36,6	37,8	34,7	31,7	40,0	50,5	51,9	41,7
	súč. stav	35,8	37,4	36,9	38,7	37,8	33,5	39,3	47,1	51,1	46,9
	návrh	45,8	45,6	45,0	44,9	44,3	46,5	42,9	46,5	44,6	43,9

Plodina	Obdobie	Pôdno-ekologický región									
		313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Kukurica na zrna	r. 85-90	16,9	10,2	11,6	9,2	12,9	9,0	8,4	–	0,8	1,3
	súč. stav	17,8	9,9	10,6	7,9	9,8	9,0	8,0	–	–	–
	návrh	17,2	9,1	10,1	8,3	7,4	–	5,6	–	–	–
Strukoviny	r. 85-90	5,9	6,1	4,3	3,2	7,6	5,4	0,7	–	–	8,9
	súč. stav	5,6	6,5	3,6	2,3	6,6	5,8	4,0	–	–	10,2
	návrh	4,0	4,2	4,2	4,2	3,4	5,0	4,2	5,5	4,9	5,4
Olejniny	r. 85-90	5,7	5,9	6,9	7,4	8,8	8,6	11,6	6,7	8,4	6,3
	súč. stav	6,7	7,9	5,4	10,7	12,9	8,7	13,1	7,9	7,8	8,4
	návrh	6,1	6,0	6,1	5,9	5,7	6,3	5,3	6,9	6,4	6,0
Cukrová repa	r. 85-90	5,9	7,5	7,5	5,1	3,5	7,1	3,0	–	–	–
	súč. stav	4,0	7,9	3,4	5,0	3,8	7,2	2,5	–	–	–
	návrh	2,9	3,2	3,0	2,8	2,3	–	1,1	–	–	–
Jednoročné krmoviny	r. 85-90	10,7	10,6	8,8	9,4	10,6	10,6	19,1	16,6	14,4	10,2
	súč. stav	8,7	8,9	7,9	9,4	11,4	11,2	15,9	12,7	10,5	13,3
	návrh	10,1	9,9	8,9	10,5	11,2	11,9	12,0	13,9	13,4	13,1
Viacročné krmoviny	r. 85-90	12,6	17,6	16,6	17,7	8,8	16,2	15,3	16,6	9,4	21,9
	súč. stav	14,5	12,9	8,8	18,4	15,3	15,7	13,9	15,2	12,3	21,2
	návrh	17,1	18,0	18,3	19,0	21,7	23,3	25,2	20,8	24,3	26,2

V nadväznosti na vzťahy medzi vhodnosťou pôdno-ekologických jednotiek pre pestovanie plodín a reálnymi úrodami, ako aj účelovou aplikáciou predpokladov úrod hlavných plodín pre každú typologicko produkčnú kategóriu pôd (DŽATKO, VILČEK, 1993) a následne podľa štruktúry produkčných kategórií pôd sú v regiónoch VSN nasledujúce produkčné predpoklady úrod:

Tab. 6. Priemerné hektárové úrody a reálne predpoklady úrod v PER VSN v t.ha⁻¹

Plodina	Obdobie	Pôdno-ekologický región									
		313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Pšenica	r. 85-90	4,9	4,8	4,5	4,8	5,4	5,0	3,8	3,5	3,9	4,0
	súč. stav	5,6	5,5	5,0	5,3	5,0	4,7	4,4	4,3	3,1	4,1
	návrh	5,4	5,4	5,3	5,3	5,1	5,1	4,6	4,4	4,4	4,2
Jačmeň	r. 85-90	4,0	3,8	3,7	4,6	4,7	4,9	3,6	3,2	3,3	4,1
	súč. stav	4,3	5,4	4,4	5,3	4,9	4,8	3,9	3,8	3,7	3,0
	návrh	5,2	5,2	5,1	5,1	4,9	4,8	4,1	4,2	4,2	4,0
Kukurica na zrna	r. 85-90	5,2	4,9	4,6	5,6	4,8	3,2	3,6	–	1,4	4,2
	súč. stav	4,9	4,9	4,7	4,9	4,5	2,3	4,1	–	–	–
	návrh	4,8	4,7	5,1	4,9	4,9	–	4,3	–	–	–

Plodina	Obdobie	Pôdno-ekologický región									
		313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Repka ozimná	r. 85-90	2,2	2,2	2,3	2,7	2,5	2,4	1,9	2,0	2,0	2,1
	súč. stav	3,4	2,5	2,5	2,3	2,5	2,3	2,5	1,7	2,1	2,9
	návrh	2,8	2,8	2,7	2,9	2,8	2,7	2,7	2,3	2,4	2,9
Strukoviny	r. 85-90	1,9	2,1	2,0	2,4	2,2	2,5	1,0	—	—	1,8
	súč. stav	2,1	2,3	2,5	2,5	2,5	2,6	2,1	—	—	2,0
	návrh	3,0	3,0	2,9	2,9	2,8	3,0	2,6	2,7	2,4	2,3
Cukrová repa	r. 85-90	23,9	29,3	29,7	34,6	29,8	27,7	—	—	—	—
	súč. stav	33,8	33,7	35,5	39,1	35,9	23,9	—	—	—	—
	návrh	35,3	35,7	36,1	35,6	35,6	—	—	—	—	—
Kukurica na siláž	r. 85-90	28,6	27,2	26,8	26,8	27,4	29,9	21,6	36,8	39,7	32,1
	súč. stav	30,7	31,9	33,1	26,3	27,8	31,3	16,7	26,9	30,7	19,1
	návrh	33,4	29,6	32,6	32,6	31,5	33,4	29,6	30,5	30,9	30,1
Viacročné krmoviny	r. 85-90	8,4	6,3	6,4	8,4	5,3	6,3	5,9	8,0	8,2	5,6
	súč. stav	9,6	7,6	7,0	8,1	5,8	7,7	6,2	8,0	8,3	6,7
	návrh	9,9	9,2	9,7	9,8	9,5	9,8	9,1	9,1	9,2	9,0

2.3. Ekonomická efektívnosť modelov rastlinnej výroby VSN

Navrhované regionálne programy a modely trvalo udržateľných sústav usporiadania a využívania produkčného potenciálu pôd by bez primeraného ekonomického efektu a zdôvodnenia bolo v praxi obtiažne realizovať. Je logické, že každý výrobný subjekt hospodáriaci na pôde sa snaží o takú štruktúru jej usporiadania a využitia, ktorá mu prinesie zisk a to bez ohľadu na ekologickú stabilitu krajiny. Nami navrhované modely rešpektujú požiadavku ekologického hospodárenia i primeraného finančného efektu. Predstavujú kompromis medzi ekológiou a ekonomikou využívania krajiny, keď pri návrhoch vychádzajú z preferovania tzv. „ekologickej ekonomiky“.

Realizáciou navrhovaných štruktúr je možné v riešených regiónoch uvažovať v rastlinnej výrobe s nasledovnými ekonomickými ukazovateľmi:

Tab. 7. Ekonomická efektívnosť modelov rastlinnej výroby podľa PER VSN v $Sk \cdot ha^{-1}$

Kultúra	Pôdno-ekologický región									
	313	312	321	311	323	4610	322	4410	459	458
Tržby	14992	13873	16958	13744	15045	15801	14143	7645	9165	5800
Zmena stavu zásob	3147	3367	3431	3022	3601	3794	3376	3294	2692	2567
Náklady	14403	13755	16318	13545	15108	16255	14627	9489	10666	7562
Výnosy	18140	17240	20389	16766	18646	19595	17519	10939	11857	8367
Zisk	3736	3485	4072	3219	3537	3341	2892	1449	1191	805
Miera rentability v %	25,94	25,33	24,96	23,77	23,41	20,55	19,77	15,27	11,17	10,65

Ukazuje sa, že v podmienkach VSN je možné v rastlinnej výrobe aj bez dotácii hospodáriť so ziskom, čo v súčasnosti aj vzhľadom na nesprávne využívanie pôdneho fondu nie je vôbec samozrejmosťou. Vo všetkých regiónoch je ekonomicky zaujímavé pestovanie obilnín, olejní, jedlých strukovín a zeleniny. Najväčšiu mieru rentability (nad 25 %) je možné očakávať v regiónoch Laboreckej a Ondavskej roviny. Ekonomicky najnižší potenciál je v regióne Slanské vrchy, kde sú síce najnižšie výrobné náklady, ale aj najnižšie výnosy a predovšetkým tržby.

Aj vo výrobných podmienkach VSN by rastlinná výroba mala predstavovať stabilnú bázu pre výrobu živočíšnu. Táto je však aj s dotáciou štátu v súčasnosti výrobou stratovou a to do tej miery, že aj celková poľnohospodárska výroba je v debete. Riešenie najmä v živočíšnej výrobe spočíva v minimalizácii výrobných nákladov, orientácii na nenáročné technológie a postupné zvyšovanie úžitkovosti i zaťažnosti pôd polygastrickými zvieratami. Dostatok, ba až prebytok objemových krmív bielkovinových umožňuje v týchto podmienkach chovať oveľa vyššie počty hovädzieho dobytku a oviec ako je tomu v súčasnosti.

3. ZÁVER

Na príklade Východoslovenskej nížiny a jej pôdno-ekologických regiónov sme názorne prezentovali, že súčasný spôsob využívania poľnohospodárskych pôd nie je v plnom súlade s produkčným potenciálom pôd. V záujme presadenia trvalo udržateľných poľnohospodárskych sústav bude preto v prvom rade potrebné realizovať taký spôsob využívania pôd, ktorý zodpovedá ich produkčným možnostiam (potenciálu) a potom aplikovať výber pestovaných plodín diferencovane podľa stupňa vhodnosti pôd pre pestovanie tej, ktorej plodiny. Takýto postup je v súlade s nevyhnutnou minimalizáciou výrobných nákladov a vedie k ekonomickej stabilite i efektívnosti poľnohospodárskej výroby.

Literatúra:

- DŽATKO, M. a kol. (1979): Vypracovanie sústav členenia a hodnotenia agroekosystémov SSR, časť 1 Účelové členenie a hodnotenie pôdno-ekologických jednotiek SSR (výskumná správa), Bratislava, VÚPVR, 38 s.
- DŽATKO, M. a kol. (1985): Hodnotenie vhodnosti pôdno-ekologických podmienok pre pestovanie poľnohospodárskych plodín a kultúr (záverečná správa), Bratislava, VÚPVR, 32 s.
- DŽATKO, M. a kol. (1992): Efektívnosť využitia krajiny pre poľnohospodárske účely vzhľadom na produkčný potenciál pôd (priebežná správa), Bratislava, VÚPÚ, 19 s.
- DŽATKO, M., VILČEK J. (1993): Efektívnosť využívania krajiny a reštrukturalizácia rastlinnej výroby (priebežná správa), Bratislava, VÚPÚ, 21 s.
- VILČEK, J., DŽATKO, M. (1995): Návrh optimalizácie sústav hospodárenia na pôde (záverečná správa), Bratislava, VÚPÚ, 74s.

- VILČEK, J., DŽATKO, M. (1996): Regionálne programy trvale udržateľných sústav usporiadania a využívania produkčného potenciálu pôd (správa za účinnosť), VÚPÚ Bratislava, 10 s.
- VILČEK, J., DŽATKO, M. (1996): Program využitia produkčného potenciálu pôd podľa územných celkov SR (správa za úč. činnosť), VÚPÚ Bratislava, , 14 s.

REGIONAL SUSTAINABLE LAND USE SYSTEM PROGRAM OF THE EAST SLOVAKIA LOWLAND

Jozef VILČEK

Summary

Analytical data and the results obtained from the synthesis of programs solving the arrangement and utilization of the agricultural soil fund of East Slovakia lowland can be summarized into the following conclusion:

- Heterogeneity of soil-ecological conditions of the region is expressed in particular data concerning different structures of typological production categories and final values of production potential soils.
- The best production conditions for agriculture are in region the Laborec lowland and the Kapušany plateau (59,0 points). Regions the Laborec hills (58,6 p.), the Malčice plateau and the Pozdišovce ridge (55,1 p.), the Medzilaborec plateau (53,9 p.), the Trebišov plateau, the Podslanská hills (53,0 p.), the Zemplín hills (46,3 p.), the Podvihorlat hills (43,6 p.), the Ondava hills (36,2 p.), the Vihorlat and the Popričny (27,6 p.), the Slánske hills (26,0 p.) follow.
- Present structure of the arrangement and utilization of the soil fund is not in direct correlation with the production potential of soils and is predominantly orientated towards maximum profit regardless of the environment. On the basis of the acquired data, firstly, it is necessary to separate approximately 1653 ha of soil which is completely unsuitable for the agricultural production. Delimitation of the arable land should be mainly in the regions – the Zemplín hills by 18,9 %, the Slánske hills by 16,6 %, the Laborec hills by 7,7 %. Instead of the delimited arable land we suggest increasing of the permanent grass cover.
- There is a suggestion elaborated for the passible structure of sowing the agricultural crop according to the necessary re-structulization of the utilization of arable land. The structure of sowing optimalization is based on rationalization of corn area, lowering of water erosion supporting plants and increasing forage crops area.
- Real agricultural crop for each soil-ecological region is calculated in accordance with known production abilities of the soil as well as crop per hectare.
- There is a preference to „ecological economy“ in suggested models of optimalization soil utilization and agricultural production as a whole. Basic feature of this economy is understanding the economic system as sub-system of natural system.

Recenzent: RNDr. Vladimír Ira, CSc.

Sekcia F

Školská geografia

Z HISTÓRIE KOMISIE ŠKOLSKEJ GEOGRAFIE SGS

Hilda KRAMÁREKOVÁ, Milan ŠIRÚČEK

Abstract

The history of the of the SGS is inseparably linked with particular stages of the SGA forming.

Every year of its activity the Commission for school geography did analyse situation in teaching geography in primary and secondary schools, evaluate and work up comments to educational process, give proposals to improve the quality of that process to Ministry of Education of Slovak republic and others institutions. Commission organised a number of seminars and conferences on didactic subjects, conferences of methodology experts, etc.

In the mean time the Commission must respond to changes in educational system of geography in other way like up to now. Perspectives of Commissions following work will be discussed.

Key words: *Commission for school geography of the Slovak geographical society, activities of the Commission, EUROGEO*

1. Úvod

V roku 1998 uplynulo presne tridsať rokov od založenia jednej z veľmi významných komisií SGS a to Komisie školskej geografie.

Táto odborná komisia sa prostredníctvom svojich členov, predovšetkým z radov pedagógov geografie základných, stredných a vysokých škôl, ale aj ďalších záujemcov so vzťahom ku geografii, snažila riešiť nielen rad aktuálnych problémov, vznikajúcich v edukačnom procese tohto odboru, ale aj organizovať stretnutia zamerané na získavanie a výmenu informácií. Integrálnou súčasťou aktivít komisie bola i popularizačná a osvetová činnosť.

2. Úlohy a aktivity školskej geografie do vzniku Komisie školskej geografie SGS

Slovenská geografická spoločnosť, na pôde ktorej neskôr bola vytvorená Komisia školskej geografie vznikla na ustanovujúcom Valnom zhromaždení dňa 23. marca 1946 v Bratislave

RNDr. Hilda KRAMÁREKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa, Katedra geografie FPV, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

PaedDr. Milan ŠIRÚČEK

Základná škola Mojmirova ul. 953 01 Zlaté Moravce

ako Slovenská zemepisná spoločnosť. Prvým predsedom sa stal prof. dr. Ján Hromádka. Začiatkom 50-tych rokov bola činnosť SGS zastavená. Po založení SAV dňa 18. 6. 1953 sa jej činnosť obnovila ako SZS pri SAV – odbor Československej spoločnosti zemepisnej pri ČSAV na Valnom zhromaždení 8. 12. 1955 v Bratislave a predsedom sa stal prof. dr. Michal Lukniš.

Jednou zo štyroch zriadených komisií bola i Komisia pedagogická, ktorej vedúcim sa stal doc. dr. Pavol Plesník. Pod priamym vedením Čs. spoločnosti zemepisnej boli pre školskú geografiu vytýčené tieto tri hlavné úlohy:

- vysokoškolskí geografi sa majú venovať odbornému vzdelávaniu učiteľov zemepisu pre stredné školy;
- súčasne s učebnicami vydať pomocné texty pre zemepis;
- vydávať samostatný časopis pre zemepis v škole.

Dňa 26. februára 1959 sa konal I. zjazd Slovenskej zemepisnej spoločnosti. 11. decembra 1959 v aule Pedagogického inštitútu v Prešove vzniká ako prvá Východoslovenská pobočka Slovenskej zemepisnej spoločnosti. Skutočnosť, že členmi pobočky sa stali prevažne učitelia zemepisu, umožnilo zapojiť učiteľov do výskumnej práce v metodike vyučovania zemepisu na školách, čo malo priaznivý vplyv na skvalitnenie pedagogickej práce a prejavilo sa to na celkovom zvyšovaní úrovne vyučovania. Vedúcim tejto komisie bol zvolený Matej Papík a bol poverený vypracovať pokyny ako usmerňovať prácu učiteľov zemepisu na všetkých stupňoch všeobecnovzdelávacích i odborných škôl.

V dňoch 4. – 6. septembra 1964 sa konal III. riadny zjazd SZS v Košiciach a bol venovaný aktuálnym otázkam geografie. Rezolúcia zjazdu odporúčala zvýšenie spolupráce vedecky činných geografov s pedagogickou praxou. Odporúčala Ministerstvu školstva, aby riešilo otázku postgraduálneho štúdia učiteľov zemepisu vo forme prázdninových kurzov a exkurzií pod vedením vysokoškolských učiteľov. Jednohlasne bol prijatý i názor, že súčasný učebný plán na všeobecnovzdelávacích školách I. a II. cyklu nedoceňuje výchovný a vzdelávací význam zemepisu ako vyučovacieho predmetu, ktorý zo všetkých najkomplexnejšie poučuje žiakov o vzájomnej podmienenosti prírodného a spoločenského diania, a tým dáva mládeži spoločensko – ekonomicky rozhlád, bez ktorého je všeobecné vzdelanie neúplné. Návrh zjazdu pre Ministerstvo školstva znel: posilniť vyučovanie zemepisu v učebnom pláne všeobecno-vzdelávacích škôl tak, aby sa zemepis vyučoval aj v deviatom ročníku ZDŠ i v treťom ročníku SVŠ, bez straty na počte hodín zemepisu v ostatných ročníkoch. Zámer bol zaistiť kontinuitu vyučovania zemepisu, ktorá v tom čase chýbala. Obdobne bol vyvíjaný tlak na SNR a na múzeá vlastivedného zamerania, aby podávali informácie o zemepisnom prostredí najmä za pomoci inštalovania modelov jednotlivých typov zemepisného prostredia.

Rozhodnutím Ministerstva vnútra ČSSR zo dňa 8. júna 1962 bolo rozhodnuté o vzniku dnešnej samostatnej SGS pri SAV. Na jej pôde vznikajú tri samostatné regionálne odbočky: západoslovenská vznikla 18. februára 1965 v Bratislave; stredoslovenská 28. apríla 1966 v Banskej Bystrici a pričlenila sa aj dávnejšie existujúca východoslovenská pobočka. Jadrom činnosti odbočiek bola popularizácia vedeckovýskumnej a vedecko-pedagogickej činnosti v oblasti geografie formou organizovania prednášok a v spolupráci s krajskými pedagogickými ústavmi a okresnými pedagogickými strediskami poskytovať odbornú a metodickú pomoc učiteľom geografie na školách všetkých stupňov.

Prvý až štvrtý zjazd SGS pri SAV v rokoch 1959, 1961, 1964 a 1967 vo svojich záveroch postupne vyprofiloval potrebu vzniku Komisie školskej geografie pri SAV. Za najvýznamnejšiu iniciatívu SGS smerom k direktívnym orgánom v 50-tych a 60-tych rokoch treba jednoznačne považovať snahu o presadenie zlepšenia postavenia geografie ako vyučovacieho predmetu na základných, stredných a vysokých školách a snahu o presadenie vyšších smerných limitov prijímania absolventov geografie na štátnych plánovacích a riadiacich inštitúciách.

3. Vznik Komisie školskej geografie SGS a jej úlohy

Dňom vzniku oficiálnej Komisie školskej geografie pri SGS so sídlom v Bratislave je 10. apríl 1968.

Komisia školskej geografie vznikla z akútnej potreby riešiť problém obsahovej prestavby čl. výchovno-vzdelávacej sústavy, a vývojom prežitého stavu vyučovania vybojovať pre zemepis vo výchovno-vzdelávacej sústave také miesto, aké mu právom patrí.

Zameranie činnosti Komisie školskej geografie v prvom roku jej činnosti sa vzhľadom na závažnosť vnútroštátnej i medzinárodnej situácie vo vtedajšom Československu zamerala hlavne na:

- účasť na projekte ďalšieho rozvoja československej výchovnovzdelávacej sústavy v oblasti geografie, a to formou inovácie učebných osnov a učebníc geografie na školách všetkých stupňov a zameraní.
- spoluprácu so sesterskou komisiou pri Československej geografickej spoločnosti pri ČSAV v Prahe.
- spoluprácu s Výskumným ústavom pedagogickým v Bratislave a s Učebnými pomôckami n.p. Banská Bystrica.

4. Z aktivít a činnosti Komisie školskej geografie SGS v rokoch 1969 – 1990

29.6. – 4.7. 1969 sa konal v Olomouci XI. zjazd československých geografov. Nové organizačné prvky v organizácii zjazdu dávali tušiť zmeny, ku ktorým v rámci geografie ako celku a teda i v školskej geografii príde. Zjazd prijal vo svojom uznesení aj bod, týkajúci sa školskej geografie – venovať zvýšenú pozornosť problémom školskej geografie a v tejto súvislosti rokovať s Ministerstvom školstva o ťažkostiach pri umiestňovaní absolventov geografie napriek tomu, že zemepis ešte stále vyučujú učitelia bez odbornej kvalifikácie.

1.- 3. septembra 1970 sa v Banskej Bystrici konal V. zjazd slovenských geografov. Na zjazde pracovala sekcia pre školskú geografiu. V záveroch zjazdu boli prijaté tri uznesenia, ktoré sa priamo týkali a riešili priamo problematiku školskej geografie:

- a) Na úseku školskej geografie naďalej rozvíjať praktické uplatňovanie metodických vedomostí. V súvislosti s tým sa odporúča rozšíriť plány činnosti odbočiek SGS o podujatia, ktoré budú môcť zaujať učiteľov zemepisu a umožnia cieľavedome obohacovať ich pedagogickú činnosť. V pedagogickom procese viacej využívať geografiu na výchovu vlastenectva.
- b) V spolupráci s Ministerstvom školstva a KPÚ dohodnúť spôsob ďalšieho vzdelávania učí-

teľov na ideovo-politickom, odbornom a metodicko-didaktickom úseku. Požiadať Ministerstvo školstva, aby sa ponechal samostatný časopis Zeměpis ve škole.

- c) Odporúčať Ministerstvu školstva, aby sa zaviedlo vyučovanie zemepisu na všetkých odborných školách so zameraním na ich špecializáciu.

VI. zjazd sa konal 2. – 5. júla 1975 v Nitre. Účastníci zjazdu si uvedomujú významné postavenie geografie ako školského predmetu, ktorý je v súlade so zámermi o výchove mladej generácie a preto navrhujú otázkam školskej geografie venovať mimoriadnu pozornosť, pretože táto problematika sa dotýka záujmov celej spoločnosti. Okrem iného sa odporučilo:

- podporovať obsahovú a technickú modernizáciu geografie ako školského predmetu, zdôrazniť najmä význam geografie pre tvorbu a ochranu životného prostredia;
- v záujme udržania vysokej výchovnej a vzdelávacej úrovne vypracovať na základe koncepcie moderne poňatých osnôv geografie nové učebnice a potrebnú doplnkovú a pomocnú literatúru i pomôcky pre žiakov a učiteľov, vypracovať systém priebežného zabezpečovania informačného toku prostredníctvom geografickej časopiseckej a inej publikačnej produkcie;
- rozšíriť geografickú olympiádu aj do ôsmych tried ZDŠ (oficiálne sa to podarilo až v šk. r. 1993/94)

Z konferencie v Smoleniciach vydala Školská komisia cyklostylovaný zborník pod názvom: Školská geografia v období realizácie prestavby čsl. výchovnovzdelávacej sústavy. Zborník na 121 stranách obsahuje 19 referátov.

Činnosť komisie pre školskú geografiu SGS pri SAV na rok 1985 je určovaná predovšetkým

- starostlivosťou o priebeh prestavby obsahu geografie na gymnáziách a SOŠ,
- starostlivosťou o začlenenie geografie ako predmetu na SOU,
- rozšírením záujmu o vysokoškolské štúdium geografie, ktoré bolo jedným z málo pokrývaných celkov záujmu komisie.

Komisii sa však nedarí podstatne zvýšiť autoritu predmetu na školách. Napriek tomu, že uskutočnila celý rad intervencií. Naopak, predmet stál pred ďalšou reštrikciou v 1. roč. gymnázia na 1 hodinu týždenne.

V roku 1985 komisia uskutočnila v Nitre seminár „Geografia ČSSR na základných školách a gymnáziách“ a sústredila sa na prípravu priebehu konferencie o školskej geografii pri príležitosti IX. zjazdu SGS pri SAV v Banskej Bystrici. Konferencia bola reprezentatívnym fórom, na ktorom sa riešili všetky základné problémy školskej geografie.

V školskej sekcii IX. zjazdu SGS v Banskej Bystrici v r. 1986 odznelo 17 referátov.

V r. 1987 boli vytvorené konzultačné strediská Zemepisnej olympiády, z ktorých mimoriadnu aktivitu vykazovalo stredisko na Pedagogickej fakulte v Nitre.

Zo seminárov je potrebné upozorniť aspoň na seminár „Vyučovanie geografie ČSSR na ZŠ a gymnáziách“, ktorý zmapoval celý rad problémov (najmä nesúlad medzi látkou na ZŠ a gymnáziách).

Druhý seminár bol venovaný téme „Mikropočítače vo vyučovaní geografie“. Oba sa uskutočnili v Nitre.

Bohatá bola i prednášková činnosť členov komisie. Členovia usporiadali viac ako 40 prednášok na jednotlivých OPS. Medzi učiteľmi okresov bol o ne mimoriadny záujem.

Roky 1989 – 1990 znamenajú medzník aj pre SGS a Komisiu školskej geografie. Kým Ústredný výbor SGS vypracoval stanovisko geografickej spoločnosti k niektorým súčasným spoločenským otázkam a ponúkol štátnym orgánom vedecký potenciál SGS napr. pri riešení nového územného členenia Slovenska, pre Komisiu školskej geografie to znamenalo vo svojej činnosti taktiež reagovať na zmeny v spoločenskom dianí a svoju činnosť kvalitatívne obohatiť.

5. Z aktivít a činnosti Komisie školskej geografie SGS od r. 1990 po súčasnosť

I po roku 1990 k štandardným úlohám Komisie školskej geografie SGS patrili príprava seminárov a stretnutí metodikov a vedúcich kabinetov KPU k aktuálnym otázkam vyučovania geografie v meniacej sa spoločnosti a popularizácia geografie.

Príkladom toho môže byť napr. prehľad činnosti jednotlivých odbočiek SGS v oblasti školskej geografie:

b) Západoslovenská pobočka:

- seminár „Geografia ČSFR, jej obsah a didaktická transformácia“, 7.5.1991 na PF v Nitre pri príležitosti 65. narodenín Doc. Dr. Ing. Františka Brabca, CSc. (účasť 54 učiteľov),
- seminár „Problémy a perspektívy didaktiky geografie na česko-slovenských školách“, 6.6.1991 na PF v Nitre pri príležitosti medzinárodnej výstavy učebných pomôcok MEDACTA v Nitre,
- seminár „Geografické vzdelanie na ZŠ a SŠ, 6.11.1991 na PF v Nitre (33 účastníkov),

e) Stredoslovenská pobočka – prednášková činnosť bola zameraná:

- na problematiku Česko-Slovenska a na aktuálne zmeny politickej mapy sveta (Prof. RNDr. J. Mazúrek, CSc., Doc. RNDr. V. Baran, CSc.),
- na aktualizáciu výučby zemepisu pre ZŠ a spracovanie metodických listov (RNDr. A. Gajdoš),
- na cestopisné informácie (Doc. RNDr. V. Drgoňa, CSc. – „Prírodné pomery v severozápadnej Afrike“ a Prof. RNDr. J. Mazúrek, CSc. – Geografické poznatky z cesty na Cypre“),
- na ciele a spôsoby zaradenia a rozšírenia výučby ekologickej problematiky do geografie na vysokých školách a o problémoch zavedenia nepovinne voliteľného predmetu „krajinná ekológia“ v rámci geografie na gymnáziách (Doc. RNDr. H. Hilbert, CSc.)

h) Východoslovenská pobočka – činnosť v oblasti školskej geografie sa zameriavala na metodickú pomoc učiteľom geografie formou prednášok na MO ŠŠ, na organizáciu exkurzií učiteľov geografie okresu Humenné a spracovaniu metodického listu k problematike zmien na mape sveta.

Dňa 5.12.1991 navždy odišiel z radov geografickej obce pracovník Katedry socioekonomickej geografie PFUK v Bratislave a dlhoročný člen Komisie pre školskú geografiu Doc. RNDr. Ján Sabaka, CSc. (nar. 22.9.1928 vo Važci).

Významnou zložkou práce komisie v r. 1992 bolo aktivizovanie činnosti Klubu učiteľov geografie (vytvorený bol v r. 1991). Táto špecifická záujmová skupina učiteľov geografie pod

miestnou skupinou SGS v Nitre vznikla práve vďaka iniciatíve predsedu Komisie školskej geografie Doc. RNDr. F. Brabca, CSc. Vo forme klubovej činnosti bolo snahou zhmotniť dlhoročné požiadavky geografie, a to vo forme prednášok, seminárov i metodických listov.

V spolupráci s Katedrou geografie a Miestnou skupinou SGS v Nitre KUG vydal pre svojich členov 11 samostatných materiálov a zborník materiálov Geografické informácie 1/1992 „Globálne problémy makroregiónov sveta“.

Na svojom poslednom zasadnutí dňa 9.12.1992 Komisia školskej geografie zaznamenala personálne zmeny. Do funkcie predsedu bol zvolený PaedDr. Milan Širůček zo ZŠ Mojmírova ul. v Zlatých Moravciach a do funkcie podpredsedu RNDr. Hilda Kramáreková z Katedry geografie VŠPg v Nitre.

V r. 1993 sa členovia komisie na svojich stretnutiach kontinuálne zaoberali problematikou štandardov, úpravami učebných osnov, presunmi učiva v zmysle nových učebných osnov a pod. Klub učiteľov geografie sa zaoberal aktuálnymi otázkami ekonomickej geografie SR, resp. obyvateľstva sveta, pričom pre členov zabezpečil štyri metodické listy. Komisia participovala aj na celoslovenskom seminári „Geografia – Výchova – Životné prostredie“ v júni 1993, výstupom ktorého bol materiál Geografické informácie 2/1993. Vzniká aj štatút Geografickej olympiády pre ZŠ. Začína vychádzať časopis Geografia pre ZŠ, SŠ a VŠ.

V r. 1994 Školská komisia SGS opäť odporúča MŠM a V SR, aby predmetom na základných školách bola geografia namiesto zemepisu, pričom výraz geografia by mal byť dôsledne používaný pre celú oblasť geografickej vedy. Úprava sa musí týkať aj názvu aprobácií na vysokých školách (len táto časť odporúčania sa naplnila).

Valné zhromaždenie SGS pri SAV zo dňa 10.11.1994 v oblasti pedagogickej práce konštatuje, že ďalší rozvoj geografie, vedy, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou národnej kultúry a jej pestovanie je nevyhnutné s ohľadom na kultúrny a hospodársky rozvoj Slovenska, si vyžaduje, aby geografia mala adekvátne miesto v učebných osnovách všetkých stupňov škôl. Mladej generácii musíme zároveň poskytovať najmodernejšie geografické poznatky. Túto úlohu pomáha zabezpečovať aj jedna z najvýznamnejších komisií SGS pri SAV a to komisia pre školskú geografiu, ktorá svojou prácou pripravuje podmienky pre budúcnosť geografie. Preto akčný výbor SGS pri SAV a najmä jeho členovia z radov vysokých škôl musia zabezpečiť adekvátnu prácu tejto komisie v plnom rozsahu, pokrývajúcim celú problematiku školskej geografie. Pre realizáciu úloh školskej geografie sa prijalo osem odporúčaní.

V ďalších rokoch až po súčasnosť sa činnosť komisie prejavovala predovšetkým prostredníctvom individuálnych aktivít jej jednotlivých členov, pretože ju ovplyvňovali problémy súvisiace napr. s nedostatkom finančných prostriedkov na cestovné pre jednotlivých členov komisie, problematické uvoľňovanie pedagógov z vyučovacieho procesu a pod.

I napriek tomu bola aktivita členov komisie veľmi bohatá a rôznorodá hlavne z regionálneho hľadiska a to napr. v oblasti autorstiev a lektorovaní seminárov, v príspevkoch do časopisu Geografia a pod.

Spracovanie komplexnej bibliografie so zameraním na školskú geografiu od r. 1993 napriek celoplošnému pokrytiu republiky informáciou o jej spracovávaní narazilo na úplný nezáujem väčšiny kompetentých pracovníkov (okrem metodických centier) a neskôr i na zmeny v dôsledku územnej reorganizácie školskej správy.

Na zasadnutí ÚV SGS dňa 13.11.1996 sa rozvinula diskusia na tému „Ako bude pokračovať Komisia školskej geografie SGS, ak sa založí Slovenská asociácia učiteľov geografie (SAUG) v rámci EUROGEA. Ústredný výbor SGS konštatoval, že slovenská Komisia školskej geografie SGS vznikla z potrieb pedagogickej praxe a vo svojej činnosti na poli školskej geografie, tak je potrebné dôstojne ukončiť jej činnosť. Duplicita je zbytočná, ale je predpoklad, že obe tieto organizácie nájdu na Slovensku spoločné uplatnenie. Problémov je viac ako dosť. Otázka zostáva otvorená až do zjazdu v roku 1998. Dovtedy má Komisia školskej geografie SGS pracovať normálne.

V roku 1997 sa podarilo presadiť myšlienku opätovného zaradenia atlasu medzi učebnice.

6. Komisia školskej geografie SGS a EUROGEO – ako ďalej?

Dňa 25.2.1997 bola na Ministerstve vnútra SR registrovaná Slovenská asociácia učiteľov geografie, ktorá sa stala súčasťou siete Európskych asociácií učiteľov geografie EUROGEO so sídlom v Utrechte v Holandsku.

Dňa 20.10.1998 sa na Katedre geografie v Nitre konalo ustanovujúce zhromaždenie Slovenskej asociácie učiteľov geografie.

Zakladajúcimi členmi boli doc. Drgoňa, dr. Michalová, dr. Kramáreková, dr. Dubcová, dr. Širůček, Mgr. Turanová, Mgr. Kováč, prof. Mazúrek a dr. Dragulová. Doc. Vladimír Drgoňa ako splnomocnenec združenia informoval o Stanovách združenia a o registrácii na Ministerstve vnútra SR, ktoré bolo vykonané dňa 25.2.1997 (číslo spisu: VVS/1 – 9000/90 – 12 184). Bližšie informácie o cieľoch a stanovách združenia boli publikované v časopise Geografia.

Vzájomný vzťah Komisie školskej geografie SGS a profesného združenia slovenských učiteľov geografie v zmysle budúcnosti by mal vziť z diskusie na túto tému – či už na zjazde alebo na najbližšom zasadnutí Komisie školskej geografie SGS.

7. Záver

Niekoľko strán nemôže vyčerpávajúco zhodnotiť uplynulých tridsať rokov činnosti významnej odbornej komisie SGS akou Komisia školskej geografie nepochybne do dnešného dňa je. Desiatky jej členov i priaznivcov venovalo svoj entuziazmus v prospech viac či menej úspešného riešenia problémov edukačného systému geografie.

Pravda, nie všetko sa dá dnes riešiť len vďaka osobnému nasadeniu. Komisia školskej geografie v ceste svojej existencie dospela zrejme k medzníku, kedy je už možné i potrebné hodnotiť dosiahnuté výsledky a zároveň sa rozhodnúť ako v nových podmienkach pokračovať ďalej.

Literatúra:

Geografický časopis, roč. I. – XXXXVIII., Veda Bratislava.

Interné materiály a ročenky SGS.

Interné materiály Komisie školskej geografie SGS.

**FROM THE HISTORY OF THE COMMISSION FOR SCHOOL GEOGRAPHY
OF THE SLOVAK GEOGRAPHICAL SOCIETY (SGS)**

Hilda KRAMÁREKOVÁ, Milan ŠIRÚČEK

Summary

Every year of its activity the Commission for school geography did analyse situation in teaching geography in primary and secondary schools, evaluate and work up comments to educational process, give proposals to improve the quality of that process to Ministry of Education of Slovak republic and others institutions. Commission organised a number of seminars and conferences on didactic subjects, conferences of methodology experts, etc.

In the mean time the Commission must respond to changes in educational system of geography in other way like up to now. Perspectives of Commissions following work will be discussed.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

**OSTATNÝCH DESAŤ ROKOV VEDECKÉHO VÝSKUMU
V DIDAKTIKE GEOGRAFIE NA FHPV PU V PREŠOVE**

Ján KANCÍR

Abstract

The paper presents in a clear way the thematic orientation, methodological procedures and some results of research within the methodology of geography at FHPV PU in Prešov in the last decade of the 20th century. The evaluation of the pedagogical research is carried out at two levels. At the level of research activities within institutional tasks and at the level of students theses and final works as well as that of students scientific research activities. The focus is more on the methodology of experimental research and some important outcomes of research work.

Key words: *methodology of Geography, thematic orientation, experimental research, methodology and results of research.*

Obsahom príspevku je retrospektívny pohľad na výskumnú činnosť v didaktike geografie na našom pracovisku (Katedra geografie a geoekológie FHPV PU v Prešove) i vybrané otázky metodológie pedagogického experimentálneho výskumu v poslednom decéniu 20-teho storočia.

PaedDr. Ján KANCÍR, CSc.

*Katedra geografie a geoekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov, e-mail: kancir@unipo.sk*

Štruktúra príspevku:

- A. Stručný prehľad výskumných projektov, diplomových prác a prác ŠVOUČ realizovaných za ostatných desať rokov.
- B. Metodika experimentálnych pedagogických výskumov.
- C. Prezentácia niektorých výsledkov výskumov.

A. Prehľad výskumných projektov, diplomových prác a prác ŠVOUČ.

Výskumné projekty:

- 1. Tvorba a overovanie účinnosti modelových projektov vyučovacích hodín.
- 2. Tvorba a overovanie účinnosti zemepisných pracovných zošitov.
- 3. V súčasnosti prebieha výskumný projekt zameraný na tvorbu a experimentálne overenie programu rozvoja kreativity vo vyučovaní geografie-zemepisu.

Prvé dva projekty boli ukončené. Sú založené na pomerne rozsiahlom experimentálnom výskume v rámci optimalizácie vyučovacieho procesu. Priebežné výstupy boli publikované v podobe rozsiahlejších štúdií vo fakultných zborníkoch, zborníkoch z vedeckých podujatí, v podobe samostatných metodických listov a pod.

Prehľad diplomových prác:

a) *Diplomové práce založené na experimentálnej metóde:*

- 1. Návrh a overovanie modelových projektov vyučovacích hodín v tematických celkoch:
Hydrosféra – 5. roč. ZŠ
Litosféra – 5. roč. ZŠ
- 2. Tvorba a overovanie zemepisných pracovných zošitov:
– Podnebie – 5. roč. ZŠ
– Ázia – 6. roč. ZŠ
– Afrika – 6. roč. ZŠ
– Ázia – zemepisný náčrtník – 6. roč. ZŠ
- 3. Tvorba a overovanie testov – vlastiveda, zemepis ZŠ.
- 4. Zemepisné a vlastivedné vychádzky – Okres Michalovce
– Okres Prešov
– Okres Humenné

b) *Diplomové práce založené na výskume ex post facto:*

- 1. Výskum geografických poznatkov stredoškolskej mládeže.
- 2. Výskum geografických poznatkov v populácii dospelých.
- 3. Merania obtiažnosti učebníc.
- 4. Komparácia obsahového zamerania a štrukturálnych zložiek našich a zahraničných učebníc.
- 5. Využitie medzi a vnútropredmetových vzťahov vo vyučovaní geografie.
- 6. Možnosti zefektívnenia súvislej predmetovej pedagogickej praxe.
- 7. Práca s učebnicou geografie-zemepisu.
- 8. Knižnica učiteľa geografie.

c) *Diplomové práce založené na komplexnej vlastivednej charakteristike územia:*

- Trebišov, Rožňava, Prešov, Bardejov, Sp. N. Ves, Košice – mesto, Humenné, Tatry...

Viaceré diplomové práce so zameraním na vlastivedu s didaktikou boli vypracované pod vedením kolegov.

Z pohľadu didaktiky geografie sa javia ako najcennejšie i najnáročnejšie práce založené na komplexnom experimentálnom výskume. Ich význam tkvie hlavne v tom, že:

- prinášajú pôvodné výsledky,
- sú založené na tvorivom prístupe autora ku skúmanej problematike,
- exaktne overujú navrhované opatrenia,
- poskytujú podklady pre zovšeobecnenia v celom komplexe výchovno – vzdelávacieho procesu.

Vzhľadom na to, že veľká väčšina výskumných projektov v pedagogike je v súčasnosti založená na experimentálnej výskumnej metóde (či už sa jedná o experiment prirodzený, laboratórny, jedno, či viacfaktorový...) i na aktuálnu možnosť obhajoby prác z didaktiky geografie pri rigorózných skúškach, prípadne prác na získanie vedeckej hodnosti PhD, venujeme väčší priestor metodologickým otázkam experimentálneho výskumu. V snahe konkretizovať teoretické východiská využívame niektoré príklady z našich výskumných projektov.

Pri hodnotení doterajšieho stavu v oblasti výskumu v didaktike geografie sme vychádzali z analýzy dostupných zdrojov informácií. Z tejto analýzy vyplýva, že komplexnejších výskumných prác experimentálneho charakteru je v didaktike geografie pomerne málo. Oveľa hojnejšie sú zastúpené teoretické práce, prípadne práce založené na zisťovaní aktuálneho stavu, čo zodpovedá úrovni prieskumu. Práce ktoré by obsahovali základné etapy komplexného experimentálneho výskumu:

- zistenie aktuálneho stavu (reprezentatívny prieskum),
- návrhy adekvátnych opatrení na zlepšenie daného stavu,
- experimentálne overenie účinnosti týchto opatrení,
- solídne spracovanie výsledkov (okrem základných štatistických charakteristík i korelácie, analýzy rozptylu, testovanie hypotéz...), nám v didaktike geografie značne absentujú. Ich význam spočíva nielen v konkrétnych výstupoch vedeckého bádania, ktoré v aplikačnej rovine determinujú aj rozvoj školskej praxe, ale i v tom, že prispievajú veľkou mierou k vedeckej identite didaktiky geografie.

B. Metodika experimentálnych pedagogických výskumov.

Postup pri tvorbe výskumného projektu:

1. Zadefinovanie problému (zvyčajne v podobe otázky).
2. Stanovenie cieľa (ov) a konkrétnych úloh, ktoré povedú k ich splneniu.
3. Formulovanie pracovných hypotéz (zvyčajne v podobe tvrdení).
4. Výber optimálnych výskumných metód.
5. Charakteristika výskumnej vzorky.
6. Realizácia experimentu.
7. Štatistické spracovanie dát.
8. Interpretácia výsledkov výskumu a zovšeobecnenia pre pedagogickú teóriu a prax.

Vymedzený priestor nám nedovoľuje venovať sa tejto problematike komplexne. Prezentujeme preto len vybrané etapy výskumov a veľmi stručne načrtujeme prístupy k ich riešeniu v našich projektoch.

Ciele výskumného zamerania:

1. Prostredníctvom prieskumu získať východiskové informácie:
 - o úrovni vyučovania so zameraním na základné poznatky o Zemi a vesmíre (ďalej aj ZPOZaV) v zemepise 5. ročníka ZŠ (materiálne podmienky, aktivity učiteľov – využívanie učebných pomôcok a didaktickej techniky, využívanie medzipredmetových vzťahov, využívanie konkrétnych vyučovacích metód, foriem a prostriedkov pri vyučovaní jednotlivých častí skúmaného obsahu, využívanie doplnkových zdrojov informácií...),
 - o stave vedomostnej úrovne žiakov zo ZPOZaV v zemepise 5. ročníka ZŠ.
2. Na základe analýzy výsledkov prieskumu, teoretického rozboru literárnych prameňov a štrukturálnej didaktickej analýzy navrhnuť modelové projekty vyučovacích hodín pre využitie v bežných podmienkach škôl.
3. Pomocou prirodzeného pedagogického experimentu a štatistickej analýzy výsledkov overiť účinnosť navrhovaných modelových projektov vyučovacích hodín.
4. Zostaviť pracovný zošit s osahom učiva zo ZPOZaV a experimentálne overiť jeho účinnosť vo vyučovacom procese.
5. Po analýze výsledkov výskumu realizovať potrebné korekcie overovaných materiálov a poskytnúť ich ako metodický materiál učiteľom v praxi.
6. Priebežne publikovať čiastkové výsledky výskumu ako i konečné zovšeobecňujúce závery.

Pracovné hypotézy:

- H 1:** Cieľavedomá realizácia navrhnutých projektov vyučovacích hodín zvýši účinnosť vyučovania základných poznatkov o Zemi a vesmíre v zemepise 5. ročníka ZŠ, ktorá sa prejaví v náraste úspešnosti riešenia didaktických testov oproti výsledkom získaným v prieskumných meraniach.
- H 2:** Použitie pracovného zošita prispeje k zvýšeniu vedomostnej úrovne, aktivity a motivácie žiakov.

Zvolené metódy výskumu.**A. Metódy získavania informácií**

1. Literárne metódy – spojené so štúdiom literatúry geografickej, pedagogickej, psychologickkej, školskej dokumentácie, štatistickej, metodologickej...
2. Exploratívne metódy (lat. *explorare* – skúmať, vyšetrovať, zisťovať) – charakterizuje ich priamy kontakt výskumného pracovníka so skúmanými osobami. Zvyčajne sa využívajú na hromadné vyšetrenie určitého javu, na zisťovanie stavu, na získavanie potrebných údajov. Okrem rozhovorov, hlavne s učiteľmi, a pozorovaní v rámci hospitácií na vyučovacích hodinách, boli v širšom merítku využité dotazníky a testy.
3. Experiment.
V sústave pedagogických výskumných metód zaberá v súčasnej dobe experiment stále významnejšie miesto. Podstata experimentu spočíva v tom, že sa cieľavedome zavádzajú zmeny do priebehu bežných procesov v súlade s úlohami výskumu a jeho hypotézou. Ide o aktívny zásah do predmetu, ktorým sa presne skúmajú jednotlivé zložky a vzťahy v predmete (V. Filkorn, 1960, s.185). M. Darák a N. Krajčová (1995, s.109) uvádzajú, že pri experimente výskumník predpokladá vplyv určitého faktora (premennej) na iný faktor.

Usiluje sa preto formulovať funkčne tento vzťah v podobe hypotézy : $f(x) - y$. Na základe toho sa potom usiluje definovať, vymedziť (operacionalizovať) skúmané premenné tak, aby ich bolo možné merať, resp. s nimi manipulovať. Potom izoluje skúmaný jav (premenné), aby sa mohol presvedčiť, či zmena, manipulácia niektorého faktora (nezávisle premennej) vyvolá zmeny v inom faktore (závisle premennej).

Ako uvádza Skalková I. a kol. (1985, s. 75), model najbežnejšieho experimentu v oblasti pedagogických vied je založený na zrovnávaní experimentálnej a kontrolnej skupiny alebo skupín. Vyjadruje sa zmenou ku ktorej došlo v dôsledku porovnávania so skupinou kontrolnou. Tento experiment, nazývaný porovnávací, sa v praxi uplatňuje v rôznych variantoch. Zisťuje sa pritom (väčšinou pomocou štatistických procedúr), či sa experimentálne a porovnávacie skupiny líšia. Výsledky sa zisťujú buď pred experimentom i po jeho ukončení, alebo len na konci experimentálneho výskumu. Varianty experimentu, zisťujúceho len konečný výsledok, používame zvlášť v prípadoch, keď je možné predpokladať, že pretest by mohol ovplyvniť nevhodne ďalší priebeh experimentu. V pedagogických výskumoch sa stáva, že bádateľ nemá k dispozícii dve skupiny – experimentálnu a kontrolnú, aby mohol porovnávať. Používa experimentálne postupy, ktoré sú založené na porovnávaní experimentálnych výsledkov s údajmi, ktoré existovali predtým v bežných podmienkach. Pracuje iba s jednou skupinou a výsledky porovnáva so skupinou, o ktorej predpokladá, že je zrovnateľná, kde ale nemohol sledovať nezávislé premenné – D. T. Campbell, J. C. Stanley (1963, s.171-246: In. Gabe, N. L., 1971). Pri utváraní týchto skupín sa experimentátor stretáva s dvoma rozličnými situáciami: buď má možnosť sám si vytvárať tieto skupiny, alebo musí pracovať so skupinou a kolektívmi už danými (napr. trieda). Vždy mu ide predovšetkým o to, aby experimentálna a kontrolná skupina boli porovnateľné v zásadných ukazovateľoch podstatných z hľadiska výskumu. Experiment sa spravidla používa ako hlavná metóda (resp. typ výskumného postupu), ktorá sa však kombinuje s ďalšími (dotazník, pozorovanie, testy a i.). V súčasnosti veľká väčšina pedagogických výskumov má práve charakter experimentálneho výskumu.

V našom prípade sme v rámci prirodzeného pedagogického experimentu pracovali s vopred stanovenými skupinami (triedami), aby sme nenarušili prirodzenosť podmienok. V prvej časti výskumu sme použili jednoskupinový opakovaný experiment, kde kontrolnú skupinu tvorilo 926 žiakov otestovaných na 20 – tich rôznych školách rok pred experimentom. Ako experimentálne skupiny boli volené také, ktoré boli zahrnuté do tohoto testovania v etape prieskumu vedomostnej úrovne žiakov a ich výsledky boli zrovnateľné s priemerom bodového skóre celej kontrolnej skupiny. V druhej časti výskumu (pri overovaní účinnosti použitia pracovných zošitov) bol realizovaný prirodzený pedagogický experiment za použitia paralelných skupín. Tu experimentálne i kontrolné skupiny vyučovali tí istí učitelia a porovnateľnosť skupín bola stanovená na základe hodnotenia známok z predošlého ročníka. Použitie pretestu sme považovali za nevhodné vzhľadom na možnosti ovplyvnenia výsledkov experimentu.

4. Obsahová analýza pedagogických dokumentov.

V pedagogike existujú rôzne druhy dostupných materiálov, ktoré môžu poskytnúť významné informácie a ktoré možno využiť k výskumným účelom.

V prípade nášho výskumu sme používali kvalitatívne kvantitatívnu analýzu uvedených dokumentov.

Oficiálne – koncepcie školskej politiky v SR, učebné osnovy a učebné plány.

Neoficiálne – štandardizované záznamy o priebehu vyučovacích hodín v experimentálnych triedach, vysvedčenia žiakov ako dokumenty o prospechu žiakov.

Účelové – vypracované PZ z experimentálnych skupín.

B. Metódy spracovania informácií

Matematicko – štatistické metódy umožňujú presnú kvantifikáciu výsledkov výskumu. V našich výskumných projektoch boli využívané základné štatistické charakteristiky (charakteristiky polohy a charakteristiky rozptýlenia) – aritmetický priemer, medián, módu, variačné rozpätie, priemerná odchýlka, rozptyl a smerodajná odchýlka. Uvedené, ale i ďalšie charakteristiky boli spracovávané na báze operačného systému MS DOS 5.0 programom STATGRAPHICS verzia 4. Je to programový systém pre štatistickú analýzu dát a ich grafickú prezentáciu.

Jednou z významných štatistických metód použitých pri výskume bolo testovanie hypotéz. Podľa Skalková I., Bacík F. a kol. (1988) sme sa riadili touto základnou schémou postupu:

1. Výskumník na základe pozorovania, logiky atď. si vytvorí istú predstavu či názor o skúmanom jave, čo vedie k formulácii vedeckej hypotézy.
2. Tieto logické štruktúry a vzťahy sú prevedené do merateľnej, kvantifikovanej formy.
3. Zhromaždia sa údaje, vzťahujúce sa k danej hypotéze. Ďalšie numerické spracovanie vychádza z predpokladu, že tieto údaje určenému matematickému modelu skutočne odpovedajú.
4. Uskutoční sa štatistický test, čo je postup, ktorým sa overuje, či danú štatistickú hypotézu možno pokladať za pravdivú alebo nie. Rozhodnúť o tom nikdy nemožno s absolútnou istotou, ale vždy s istým rizikom omylu, ktorý sa nazýva hladina významnosti. Riziko, ktoré sme ochotní pripustiť, sa zvolí ešte pred štatistickým testom. V spoločenských vedách zvyčajne máva hodnotu 1 % alebo 5 % ($p=0,01$ alebo $p=0,05$).

Testovanie štatistických hypotéz je v súčasnosti veľmi rozšírené. Možno odhadovať, že ho využíva takmer 90 % empirických výskumov. V 1. časti výskumu sme použili na testovanie hypotéz t-test výpočtu významnosti percentuálnych rozdielov úspešnosti podľa Červenka, J. (1975, s. 70), ktorý je vyjadrený vzťahom:

$$t = \frac{p_1 - p_2}{\sqrt{\frac{p_1(100 - p_1)}{n_1} + \frac{p_2(100 - p_2)}{n_2}}}$$

n_1 – počet členov súboru 1

p_1 – počet percent úspešných v súbore 1

n_2 – počet členov súboru 2

p_2 – počet percent úspešných v súbore 2

Pomocou štatistických tabuliek pre hodnoty Studentovho rozdelenia sme určili signifikantnosť rozdielov na hladine $p=0,05^*$, $p=0,01^{**}$, $p=0,005^{***}$. Táto úroveň významnosti rozdielov je vyjadrená v tabuľkách tak pre jednotlivé položky ako i pre celkovú úspešnosť testov.

Pri overovaní účinnosti zemepisného pracovného zošita (ďalej tiež ZPZ) zameraného na základné poznatky o Zemi a vesmíre v zemepise 5. ročníka ZŠ bolo testovanie hypotéz podrobené viacerým metódam podľa možností, ktoré poskytuje program STATGRAPHICS verzia 4. Medzi ne patrili: test homogenity rozptylu, test zhody priemerov Fischer – Snedecor F – test, Jackknipe F – test a t – test pre rôzne rozptyly. Vzhľadom na charakter výskumu bol za najrelevantnejší vybraný t – test pre rôzne rozptyly.

t – test sa používa v štatistike na testovanie dvoch skupín: experimentálnej a kontrolnej. Nemôže sa používať na porovnávanie viacerých skupín (napr. 1-2, 1-3, 2-3). V tomto prípade by bol namieste „a posteriori test“ (Tukeyov a Duncanov test). Ak sa porovnávajú merania na tom istom jedincovi, napr. hodnoty namerané na začiatku experimentu a na konci, používa sa párový t – test. Ak sa nejedná o porovnávanie na tých istých jedincoch, používa sa nepárový t – test. V našom výskume sme nepovažovali za vhodné (z dôvodu možnosti ovplyvnenia výsledkov experimentu) použiť pretest. Porovnávali sme výsledky získané z dvoch rôznych súborov, experimentálnej a kontrolnej skupiny. Vyrovnanosť týchto skupín bola vopred zameraná na základe študijných výsledkov v predošlom školskom roku. Skupiny pred začiatkom experimentu boli v základných parametroch zrovnateľné. Výnimku tvorila jedna experimentálna skupina na ZŠ 17. novembra, ktorá oproti kontrolnej vykazovala podstatne horší prospech. Vzhľadom na uvedené skutočnosti sme použili nepárový t – test. Ak počty prvkov v oboch skupinách nie sú rovnaké, je potrebné otestovať zhodu rozptylov F – testom. V prípade, že sú rozptyly homogénne počítač používa jednoduchší vzorec, v opačnom prípade je použitý zložitejší prístup a počítač upozorní na nehomogénnosť výsledkov.

Označenie signifikantnosti rozdielov priemerov pri daných rozptyloch je podobné ako predošlé ($p=0,05$, $p=0,01$, $p=0,005$). Na spracovanie údajov a grafické výstupy sme použili i profesionálny výkonný grafický program QUATRO PRO a tiež bežne zaužívaný grafický program EXCEL.

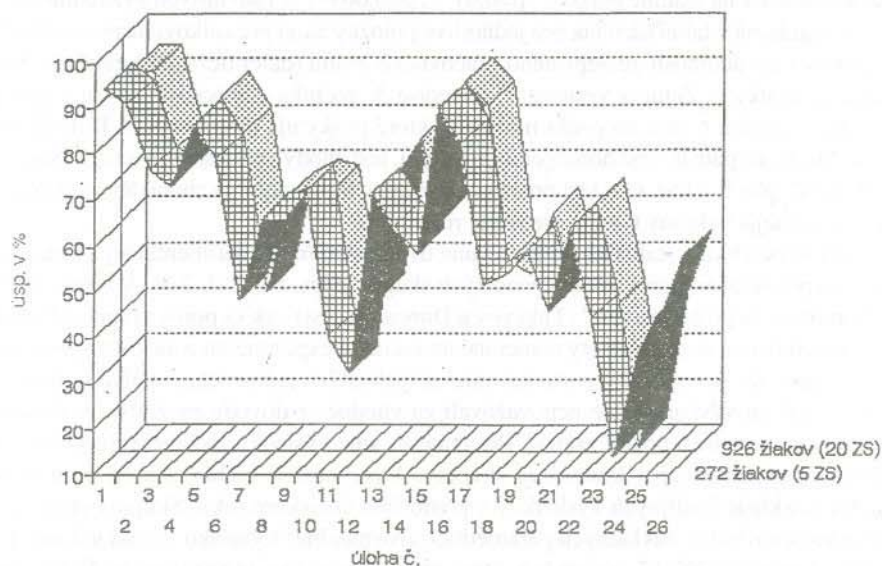
Charakteristika výskumnej vzorky

1. Prieskum – 26 učiteľov z 20 – tich ZŠ bývalého Vsl. kraja,
– 926 žiakov 5. ročníka z tých istých ZŠ.
2. Overovanie účinnosti modelových projektov vyučovacích hodín – 435 žiakov z 9-tich ZŠ. Vhodnosť výberu experimentálnej skupiny z celkovej prieskumnej vzorky presvedčivo dokumentuje graf č. 1.
3. Overovanie účinnosti ZPZ – 189 žiakov (96 ž. exper. sk. a 93 ž. kontr. sk.) zo štyroch ZŠ. Homogenita súborov bola vcelku potvrdená (okrem jednej školy, kde bol výrazný rozdiel v priemere známok v neprospech experimentálnej triedy).

Interpretácia výsledkov

Prieskum.

Podrobnejšia analýza výsledkov prieskumu bola už predmetom publikačnej činnosti autora. Výsledky z tejto etapy výskumu tvorili exaktnú bázu dát pre ďalší výskum.

Graf 1. Porovnanie homogenity súborov kontrolnej a experimentálnej skupinyModelové projekty vyučovacích hodín.

1. Pozitívna významnosť rozdielov vo vedomostnej úrovni žiakov po experimentálnom overovaní bola štatisticky potvrdená na hladine významnosti 0.05.
2. Celková úspešnosť v testoch stúpala zo 61,5 % na 76 % (resp. 72,7 %), v niektorých položkách, ktoré reprezentovali najslabšie články reťazca poznatkov bol nárast úspešnosti až o 29 % (určovanie zemepisnej polohy miesta).
3. Vyjadrenia významnosti rozdielov pre jednotlivé položky testu sú uvedené v tabuľke č. 1.

Zemepisné pracovné zošity.

Analýza žiackeho dotazníka:

- 78% žiakov hodnotí prácu s PZ pozitívne,
- 93% žiakov hodnotí úlohy v PZ ako zaujímavé,
- 2% žiakov hodnotí základné úlohy ako ťažké, ostatní ich hodnotia ako ľahké alebo stredne ťažké,
- 8% žiakov hodnotí výberové úlohy ako veľmi ľahké, väčšina ich zaradzuje do kategórie strednej ťažkosti,
- 88% žiakov by chcelo pracovať s podobným pracovným zošitom i v ďalších tematických celkoch zemepisu,
- 73% žiakov by chcelo pracovať s PZ i v iných predmetoch,
- žiakom sa najviac páčili zábavné typy úloh (hádanky, krížovky..., ale napr. i určovanie zemepisnej polohy, čo nás veľmi potešilo, pretože táto spôsobilosť patrí k najslabším článkom reťazca poznatkov (výsledok prieskumných meraní).

Tab. 1. Vyjadrenie signifikantnosti rozdielov dvoch skupín

POL.Č.	PREDV.Z	PREDV.E	EXP.1	PREDV.Z	PREDV.E	PREDV.Z
	PREDV.E	EXP.1	EXP.2	EXP.1	EXP.2	EXP.2
1.	0,93	2,34 *	0,89	4,45 ***	1,37	2,73 **
2.	1,00	1,40	1,06	0,76	2,47 *	2,21 *
3.	0,27	4,40 ***	1,45	6,27 ***	2,71 **	3,70 ***
4.	0,00	4,18 ***	1,15	5,53 ***	2,81 ***	3,53 ***
5.	0,22	2,04 *	0,63	2,43 *	1,31	1,42
6.	0,14	3,23 ***	0,63	4,09 ***	3,81 ***	4,87 ***
7.	1,13	3,96 ***	1,85	6,01 ***	5,84 ***	8,35 ***
8.	0,28	5,34 ***	0,09	7,40 ***	5,29 ***	7,19 ***
9.	0,43	4,79 ***	0,29	5,80 ***	4,96 ***	5,95 ***
10.	1,73	5,07 ***	2,11 *	8,87 ***	2,64 **	4,99 ***
11.	0,09	7,30 ***	5,61 ***	8,98 ***	1,07	1,19
12.	3,18	5,73 ***	3,05 ***	3,94 ***	2,27 *	0,05
13.	0,29	1,45	1,41	2,08 *	2,88 ***	3,90 ***
14.	4,25 ***	1,94	0,84	1,74	2,75 **	0,64
15.	0,62	3,69 ***	1,15	4,00 ***	2,33 *	2,26 *
16.	0,10	0,87	0,32	1,00	1,18	1,38
17.	1,16	0,12	0,33	1,23	0,23	0,77
18.	0,06	4,54 ***	0,12	5,73 ***	4,51 ***	5,58 ***
19.	1,57	3,26 ***	0,29	5,59 ***	3,45 ***	5,69 ***
20.	0,77	4,52 ***	1,03	4,94 ***	3,24 ***	3,25 ***
21.	0,09	5,12 ***	1,29	6,25 ***	3,53 ***	4,17 ***
22.	0,06	2,98 ***	0,41	3,81 ***	2,44 *	3,05 ***
23.	0,73	5,76 ***	0,93	7,89 ***	4,52 ***	6,14 ***
24.	1,36	6,75 ***	2,45 *	8,65 ***	3,88 ***	5,38 ***
25.	1,09	6,48 ***	3,60 ***	6,84 ***	2,37 *	1,87
26.	2,24 *	4,90 ***	2,69 **	3,85 ***	1,86	0,23
Spolu	0,06	3,78 ***	0,79	4,71 ***	2,81 ***	3,38 ***

Hodnotenie učiteľov, ktorí mali možnosť pracovať s PZ vyznieva taktiež jednoznačne pozitívne a odporúčajú PZ pre všetkých žiakov 5. ročníka ZŠ.

Štatisticky bola potvrdená i významnosť nárastu vedomostnej úrovne (dokonca na hladine významnosti až 0,005).

Jednoznačne bola potvrdená pozitívna korelácia medzi úspešnosťou v testoch a aktivitou pri riešení úloh v pracovných zošitoch.

Zhrnutie výsledkov v podobe záverečných konštatovaní:

1. Pri využívaní pracovných zošitov vo vyučovaní zemepisu na ZŠ bol preukázaný významný nárast vedomostnej úrovne žiakov.
2. Ukazuje sa, že motivačný a aktivizačný účinok PZ najvýraznejšie ovplyvňuje výkonnosť celkovo stredne a slabšie prospievajúcich žiakov.
3. Prejavila sa výrazná pozitívna korelácia medzi množstvom i úspešnosťou riešených úloh a výsledkami vedomostných testov.
4. Žiaci, ako bezprostrední užívatelia PZ, hodnotia prácu s nimi veľmi pozitívne a prejavujú záujem o prácu s PZ i v iných témach zemepisu.
5. Učitelia zemepisu, ktorí boli zapojení do výskumného overovania účinnosti PZ, taktiež veľmi pozitívne hodnotili možnosti jeho využitia vo vyučovacom procese i vplyv na motiváciu, aktivitu a následne vedomosti žiakov. Odporúčali ho pre všetkých žiakov 5. ročníka ZŠ.

Experimentálne výskumy sú v pedagogike často veľmi náročné a neľahké. Sú spojené s mnohými teoretickými i praktickými problémami. To však neznamená, že by sa mali v pedagogike experimentálne výskumy obmedzovať či odmietať, práve naopak. Len na základe takýchto výskumov je možné seriózne verifikovať isté predpoklady a exaktizovať aktuálnu pedagogickú realitu.

Literatúra:

- ČERVENKA, J. (1975): Základy štatistiky. Osveta, Martin.
- DARÁK, M., KRAJČOVÁ, N. (1995): Empirický výskum v pedagogike. MANACON, Prešov.
- FILKORN, V. (1960): Úvod do metodológie vied. SAV, Bratislava.
- GABE, N. L. (1971): Handbook of Research on Teaching. Chicago.
- KANCÍR, J. (1991): Úroveň vedomostí žiakov a didaktickej spôsobilosti učiteľov pri vyučovaní základných poznatkov o Zemi a vesmíre v zemepise 5. ročníka ZŠ. In.: Prírodné vedy XXIII. Zborník pedagogickej fakulty v Prešove UPJŠ v Košiciach, s. 176-199.
- KANCÍR, J. (1998): Pracovné zošity a ich využitie vo vyučovaní geografie. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae XXIX, Prírodné vedy – Zborník FHPV PU v Prešove, s. 155-183.
- KANCÍR, J. (1998): Optimalizácia vyučovacích foriem, metód a prostriedkov vo vyučovaní základných poznatkov o Zemi a vesmíre v zemepise 5. ročníka ZŠ. Kandidátska dizertačná práca.
- KERLINGER, F. N. (1972): Základy výzkumu chování. Academia, Praha.
- SKALKOVÁ, J. a kol. (1985): Úvod do metodológie a metod pedagogického výzkumu. SPN, Praha.
- SKALKOVÁ, J., BACÍK, F. a kol. (1988): Zvyšování efektívnosti výchovně vzdělávacího procesu ve vyučování. Academia, Praha.

THE LAST TEN YEARS OF RESEARCH IN METHODOLOGY OF GEOGRAPHY AT FHPV OF PREŠOV UNIVERSITY

Ján KANCÍR

Summary

There were two research projects carried out within the last decade. They focused on the production and experimental verification of the effectiveness of school lesson and geography work – book model projects aimed at the basic knowledge about the Earth and Universe. The third project is being carried out at present. It concentrates on the verification of creativity development programme in teaching geography. There were written about thirty diploma theses aiming at heterogeneous topics. Most of them within the framework of methodology of

geography, some of them within methodology of national history and geography. They are divided into several groups as follows : theses based on experimental research, on research ex post facto, or investigation, and theses based on complex characteristics of the area (mostly district) from the point of view of national history and geography. A characteristics of experimental research projects forms an integral part of the presentation. The most frequently used methods for obtaining information that the author divides into literary and exploratory ones, as well as experiment and analysis of the content of pedagogical documents are also concretized in the paper. There is a wide range of statistical methods included to the methods of data processing. The paper presents also some more important results of research projects which have been already finished.

Recenzent: Doc. RNDr. Eva Michaeli, CSc.

GEOGRAFIA V INTEGROVANOM PRÍRODOVEDNOM VZDELÁVANÍ NA UKF V NITRE

Hilda KRAMÁREKOVÁ

Abstract

An integrated science education is one of the ways how to tray remove artificial boundaries in the course of particular natural sciences which came also from specialization of university education.

The subjekt „Science“ in Faculty of Natural Sciences of Constantine the Philosopher University (CPU) in Nitra has been taught here since 1996/97 school year. Its content was provided almost of the departments of faculty. In structure of the subject, as one of conclusions of TEMPUS project SJEP 09272-95 „Science teacher training“, geography and environmental sciences was originally not included, although key terms of both of disciplines an integral part of everyday life are.

The aplication of local region geography in science education (e.g. Bánov village) as an example of non-traditional way of deeper knowing of local region is shown.

Key words: *geography, an integrated science education, curriculum of Science, local region geography, model of exkursion with an intergrated science approach*

1. Úvod

V poslednom období sa do centra pozornosti v oblasti vyučovania dostávajú otázky koordinácie a integrácie vyučovania prírodovedných predmetov v snahe prispieť k skvalitneniu ich vyučovania.

Cieľom prírodovedného vzdelávania je budovanie poznania detí o prírode, jej zákonitostiach, prípadne zákonitosti prírodných vied, pričom nemožno zabúdať na fakt, že poznanie

RNDr. Hilda KRAMÁREKOVÁ

*Katedra geografie, Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra,
e-mail: geograph@ukf.sk, hilda@fpv.ukf.sk*

dieťaťa je odlišné od poznávania dospelého. Čím je dieťa mladšie, tým je jeho vnímanie a poznávanie sveta globálnejšie a pre analytické štúdium skutočností prostredníctvom rozličných vedných disciplín nie je prispôsobené (3).

Integrované prírodovedné vzdelávanie je jednou z ciest, ako sa pokúsiť odstrániť umelé hranice medzi jednotlivými prírodnými vedami vyplývajúcimi zo špecializácie aj vysokoškolského štúdia. Zároveň predstavuje spôsob, ako zaujímavo, avšak nie izolovane, ale vo vzájomných vzťahoch, študentom a žiakom poskytnúť základné problémy prírodných vied netradičnou formou.

2. Organizácia a realizácia predmetu prírodoveda v šk. r. 1996/97 a 1997/98 na FPV UKN v Nitre

V šk. r. 1996/97 obsah predmetu prírodoveda zabezpečovali katedra fyziky, katedra chémie a katedra botaniky a genetiky, v nadväznosti obsahu v šk. r. 1997/98 pokračovali katedra geografie a katedra ekológie a environmentalistiky.

Štruktúra obsahu a jeho realizácie počas jednotlivých semestrov je zrejmá z nasledovného prehľadu:

Školský rok 1996/97 – zimný semester

- 2/1 zápočet (5-0 kreditov)
- zabezpečila Katedra fyziky a Katedra chémie FPV UKF

Témy prednášok:

1. Základné charakteristiky hmoty a veľký tresk. Fyzikálne vákuum. Silové interakcie. Gravitačné pole.
2. Rozpínanie Vesmíru. Oddelenie silných interakcií. Inflačné rozpínanie. Zrod častíc.
3. Oddelenie slabej interakcie od elektromagnetickej. Elektrostatické a magnetické pole. Elektromagnetické pole. Éra žiarenia (fotóny, reliktné žiarenie).
4. Začiatky chemickej reality. Vznik atómových jadier (vodík, hélium). Štruktúra atómu. Štruktúra kvantových vzťahov elektrónu v atóme vodíka.
5. Štrukturalizácia Vesmíru. Vznik galaxií a hviezd. Vznik slnečnej sústavy a Zeme. Život hviezd.
6. Všeobecná anorganická a organická chémia. Chemické väzby. Malé organické molekuly. Polyméry (bielkoviny, nukleové, polysacharidy).
7. Autokatalýza, jej vznik a úloha. Korzuchinova teoréma. Časové oscilácie. Priestorové štruktúry a selekcia.

Náplň seminárov:

- referáty a diskusia k odprednášaným témam

Školský rok 1996/97 – letný semester

- 2/1 zápočet, skúška (6-0 kreditov)
- zabezpečila: Katedra botaniky a genetiky

Témy prednášok:

1. Biologické systémy. Enzýmy – stavba, funkcia, rozdelenie. Metabolické dráhy. Biologické oxidácie.
2. Termodynamika fosfátových zlúčenín. Úloha ATP pri akumulácii a prenose energie. Vznik makroergických väzieb pri fotosyntéze a respirácii. Gibbssova energia.
3. Topochémia bunky. Membránové bunkové štruktúry. Bunkové jadro a delenie buniek. Pasívny a aktívny transport látok.
4. Expresia a prenos genetickej informácie. Mendelovská dedičnosť. Genetická premenlivosť a mutácie. DNA ako nositeľ genetickej informácie.
5. Genetický kód a proteosyntéza. Princípy transkripcie a translácie. Aktivácia aminokyselín. Proteosyntéza na ribozómoch.
6. Spoločné znaky a zvláštnosti živých systémov. Baktérie, huby, nižšie a vyššie rastliny. Živočíchy. Človek.
7. Potrava ako stavebný a energetický substrát. Trávenie a vylučovanie. Kardiovaskulárny systém. Respiračné sústavy.
8. Pohyb a pohybový aparát. Svaly a svalová kontrakcia. Nervová bunka a prenos nervového vzruchu. Rozdelenie nervovej sústavy- vyššia nervová činnosť.
9. Zmyslové orgány – príjem informácií. Zrak, sluch, čuch, chuť a hmat. Úloha nehormonálneho systému pri prenose informácií. Hormóny a hormonálne receptory.
10. Regulačné mechanizmy živých štruktúr a rozmnožovanie. Neurohumorálne mechanizmy. Imunita, štruktúra protilátok a imunitná odpoveď. Rozmnožovanie.

Praktikum pre nefyzikálne aprobácie:

1. Vyhodnocovanie fyzikálnych meraní formou protokolu.
2. Meranie povrchového napätia rôznych kvapalín.
3. Meranie dynamickej viskozity kvapalín.
4. Určenie indexov lomu neznámych kvapalín.
5. Meranie rýchlosti šírenia zvuku vo vzduchu interferenčnou metódou.
6. Štúdium polarizácie.
7. Určenie rýchlosti svetla vo vode pomocou difrakčnej mriežky.
8. Meranie farebnej chyby tenkej spojky.

Praktikum pre nebiologické aprobácie:

1. Cytológia – bunka, jej stavba, mikroskop.
2. Stanovenie počtu prieduchov u vybraných listov.
3. Respirácia klíčiach semien na základe uvoľňovaného CO₂.
4. Respirácia myši.
5. Respirácia ryby.

Školský rok 1997/98 – zimný semester

- 2/1 zápočet, skúška (6-0 kreditov)
- zabezpečuje: Katedra geografie (6 týždňov)
Katedra ekológie a environmentalistiky (6 týždňov)

Témy prednášok:

1. Geografia a prírodné vedy.
2. Integrovaný prístup na príklade z fyzickej geografie (napr. klíma a vodstvo).
3. Integrovaný prístup na príklade z humánnej geografie (napr. obyvateľstvo a sídla).
4. Integrovaný prístup na príklade z regionálnej geografie (napr. krajiny sveta).
5. Aplikácia integrovaného prístupu na príklade krajiny najbližšieho okolia.
6. Mapa ako základný výrazový prostriedok geografie.
7. Základy environmentálnej ekológie.
8. Ekosystémy.
9. Ekológia prírodných zdrojov.
10. Krajinná a globálna ekológia.
11. Trvalodržateľný rozvoj Zeme.
12. Životné prostredie Slovenska.

Náplň seminárov:

- referáty a diskusia k odprednášaným témam,
- spracovanie semestrálneho projektu.

Prehľad kľúčových pojmov (základné obsahové zameranie) jednotlivých odborov prehľadne vyjadruje tabuľka č. 1.

Tab. 1. *Kľúčové pojmy vied zabezpečujúcich obsah prírodovedy*

vedy	kľúčové pojmy obsahu
fyzika a chémia	vznik Zeme a života na Zemi
biológia	organizmy na Zemi a ich fyziologické prejavy
geografia a environmentalistika	priestorové aspekty života na Zemi a jeho kvalita

3. Aplikácia geografie miestnej krajiny v integrovanom prírodovednom vzdelávaní

Význam geografie miestnej krajiny je nesporný a jej postavenie v edukačnom systéme geografie má mimoriadny význam.

Je zdrojom poznatkov pre pochopenie vzťahov medzi jednotlivými zložkami krajinnej sféry, umožňuje skúmať konkrétne problémy ochrany a tvorby životného prostredia v známych podmienkach. Slúži ako model pre pochopenie vertikálnych a horizontálnych vzťahov v krajine a geografických zákonitostí vôbec. Predstavuje nielen cieľ, ale aj prostriedok geografického vzdelávania (5).

Je to nezastupiteľná forma vyučovania geografie, ktorá je parciálnou súčasťou každého ročníka základných a stredných škôl, kde sa geografia vyučuje. Jej komplexná podoba je obsahom vlastivedy na I. stupni ZŠ, geografie v 8. ročníku ZŠ i 2. ročníka gymnázia. Geografia malých oblastí má konkrétnu obsahovú náplň. Ak chce učiteľ poznať miestnu krajinu musí sa zaoberať jej teoretickým a praktickým štúdiom. Preto tento predmet je súčasťou štúdia odboru

geografie na vysokých školách SR. Vzhľadom na komplexnosť svojho obsahu je preto k integrovanému prírodovednému vzdelávaniu vhodným odrazovým mostíkom.

Úloha geografie, resp. environmentalistiky ako dvoch samostatných suverénnych vied v integrovanom prírodovednom vzdelávaní dosiaľ v slovenskej literatúre dostatočne spracovaná nie je napriek tomu, že poznatky oboch vied sú integrálnou súčasťou slovníka každodenného života (6).

Diametrálne odlišná situácia je v literatúre anglofónnej, v ktorej existuje rad prepracovaných materiálov rôznorodého charakteru – od prác teoreticko-metodologického charakteru (napr. 8,12) cez učebnice (napr. 1,9,11,13,) až po pracovné zošity (napr. 2,4).

Práve preto využiteľné materiály v našich podmienkach i z aspektu geografie predstavujú experimentálne materiály preložené z anglického jazyka.

Vychádzajúc z dostupnej literatúry domácej i zahraničnej proveniencie ako i vlastných prác a skúseností sme v procese tvorby nášho projektu využili nasledovný, metodický postup:

1. vytvorenie, resp. využitie obsahovej databázy geografie miestnej krajiny na úrovni obce, resp. mesta (14,7), spracovaného štandardnými geografickými postupmi textovo a i graficky,
2. výber vhodnej organizačnej formy vyučovania – vychádzky, ktorej jedným z hlavných cieľov je aj prehĺbiť a rozšíriť poznatky o miestnom regióne práve na základe pocitu osobnej skúsenosti,
3. využitie postupov integrovaného prírodovedného vzdelávania – identifikácia relevantných medzipredmetových vzťahov geografie a ostatných prírodných vied,
4. výber vhodných edukačných ekupinových metód práce – projektové vyučovanie v teréne,
5. výber vhodných metód spracovania výsledkov (textové, grafické, verbálne).

V rámci projektu sme pripravili modely dvoch vychádzok. Prvá vychádzka je zameraná na environmentálnu geografiu (príloha č. 1), druhá je zameraná na zisťovanie kvality vody na rôznych vodných tokoch.

Úlohy v rámci oboch vychádzok sú určené pre 3-4 skupiny. Pri ich tvorbe sa prihliadalo na uplatnenie medzipredmetových vzťahov integráciou a koordináciou učiva spolu súvisiacich predmetov. Pre lepšie zvládnutie úloh boli zostavené kľúčové – cieľové slová, ktoré majú slúžiť pedagogickým pracovníkom ale i riešiteľom úloh k ľahšej orientácii v zadanom probléme.

Prostredníctvom realizácie postupov projektového vyučovania priamo v teréne predpokladáme zlepšenie vzájomnej komunikácie nielen medzi žiakmi ale i pedagógmi rôzneho zamerania (napr. ak vychádzku absolvujú dvaja pedagógovia s kombináciou M-Ge, Bi-Ch). Vychádzky tak môžu slúžiť nielen na zopakovanie vedomostí ale aj ich získanie, či rozšírenie – často práve v prírodovedných súvislostiach.

Spracovanie výsledkov vo forme formulárov, textovej správy a jej prezentácie môže pripieť ku skvalitneniu práce s informáciami.

4. Záver

Spoznávanie domova zohráva v živote každého človeka dôležitú úlohu v rozvoji jeho osobnosti. Aby sme vybudovali už u mladej generácie správny vzťah k miestnej krajine, musíme zabezpečiť, aby ju najskôr poznala a objavila v nej hodnoty.

Sme presvedčení, že proces získavania poznatkov najlepšie funguje práve na základe osobnej skúsenosti. Môžeme to urobiť nenásilnou formou vychádzok a riešením zaujímavých úloh aj s uplatnením integrovaného prírodovedného vzdelávania.

Literatúra:

1. DE BLIJ, H.J. – MULLER, P.O. (1996): Physical Geography of the Global Environment. Wiley Inc., USA.
2. DONERT, K. (1990): Enquiry skills for GCSE. Heinemann Educational Books Ltd. Oxford, United Kingdom.
3. HELD, L.: Integrácia prírodovedných predmetov a pregraduálna príprava učiteľov DID-FYZ96 – Prírodovedné vzdelávanie pre 21. st., str. 10-12.
4. HISCOCK, M. – DELOUGHRY W. – NAYLOR, P. (1990): Modular science for GCSE-Modules 1-3, Heinemann Educational Books Ltd. Oxford, United Kingdom.
5. KANDRÁČOVÁ, V. – MATLOVIČ, R. – MICHAELI, E. (1993): Geografia malých oblastí – nový predmet vo VŠ edukácii geografie na PdF v Prešove. Geografické informácie, 2, Katedra geografie VŠPg Nitra.
6. KRAMÁREKOVÁ, H. – DUBCOVÁ, A. (1997): Prírodoveda z pohľadu geografie a environmentalistiky. In: Zborník z medzinárodnej konferencie MEDACTA „Vzdelávanie v meniacom sa svete“. UKF Nitra.
7. KRAMÁREKOVÁ, H. – DUBCOVÁ, A. (1993): Príspevok k spôsobu spracovania geografie miestnej krajiny pre ZŠ a SŠ. Geografické informácie, 2, Katedra geografie VŠPg Nitra.
8. National Science Education Standarts. National Academy of Sciences. USA, 1996.
9. PROSSER, R. (1992): Natural Systems and Human Responses. Nelson United Kingdom.
10. POTTENGER, F.M. – YOUNG, D.B. (1993): Prírodoveda – FAST 1. Naše životné prostredie – časť 1., 2., 3. Výskumný ústav pedagogický Bratislava
11. TREFIL, J. – HAZEN, R. M. (1994): The sciences-an integrated approach. J. Wiley&Sons, Inc.USA.
12. TREND, R. (ed.) (1995): Geography and science: forging links at key stage 3. The geographical association Sheffield,
13. WAUGH, D. (1995): Geography- an integrated approach. T. Nelson & Sons Ltd. United Kingdom.
14. ZÁHORÁKOVÁ, D. (1998): Komplexná geografia obce Bánov s aplikáciou v integrovanom prírodovednom vzdelávaní. Katedra geografie UKF Nitra.

Príloha č. 1 – Model vychádzky č. 1

Environmentálna geografia územia skúmaného triedou

Cieľ: Upevniť si elementárne poznatky o vzájomnej podmienenosti stavu a vývoja jednotlivých zložiek krajiny. Viesť žiakov k zodpovednému správaniu sa voči prostrediu, k živým organizmom i k sebe samému.

Miesto konania: Miestny park Sihot

Metódy: pozorovanie, grafické znázornenie, rozhovor, praktická činnosť, problémové úlohy, práca s kartografickým materiálom, práca s odbornou literatúrou

Počet pracovných skupín: rozdelenie žiakov do štyroch skupín s určením vedúceho skupiny.

Problémy: Skupina č. 1 – Zaznačiť vlastnosti prírodného (fyzickogeografického) prostredia
Skupina č. 2 – Zostaviť prehľad rastlínstva na území
Skupina č. 3 – Zostaviť prehľad živočíchov na území
Skupina č. 4 – Zistiť vplyv ľudí na prostredie

Pomôcky: atlas rastlín, atlas živočíchov, mapa k.ú. obce Bánov (1 : 10 000, písacie potreby, kompas, poznámkové zošity)

Príprava: – výber malej časti územia, ktoré bude slúžiť ako územie skúmané triedou (ÚST),
– vytýčiť hranice ÚST,
– nakresliť mapu územia so zaznačením významných prvkov,
– rozmnožiť mapy pre 4 skupiny,
– premyslieť úlohy a písomne ich pripraviť pre jednotlivé skupiny,
– pripraviť formuláre pre správu o ÚST (formulár č. 1-4),
– zabezpečiť potrebné pomôcky.

Zhodnotenie:

Zhodnotenie vypracovaných úloh, ich rozbor a zovšeobecnenie pozorovaných javov prebehne na nasledujúcej vyučovacej hodine formou diskusie na základe vypracovaných správ.

Príklad práce skupiny č. 1

Úvod: Charakteristika geologických, geomorfologických, klimatických, hydrologických a pedogeografických pomerov územia. Zamerať sa len na najzákladnejšie poznatky.

Problém: Zaznačiť vlastnosti prírodného (fyzickogeografického) prostredia.

Kľúčové – cieľové slová: podnebie, počasie, slnečný svit, oblačnosť, teplá podnebná oblasť SR, hlinité pôdy, ílovito hlinité pôdy, černoze, reliéf, nížina, mierka mapy, nadmorská výška, mapové značky a symboly, vodný tok, povodie, jazerá a umelé vodné plochy

Úlohy:

1. Pozorujte fyzickogeografické prostredie. Do pozorovania zahrňte tieto činitele:
 - a) slnečné svetlo (miesta slnečné, tienisté, v polotieni, hrubý odhad percentuálnej časti oblasti, ktorá je trvalo v tieni),
 - b) pôda (piesočnatá, skalnatá, bahnitá, prašná, mäkká, tvrdá, vlhká, suchá),
 - c) otvorené vodné plochy (rybník, potok, odvodňovací kanál a pod.),
 - d) terén (nadmorská výška, členitosť terénu, kopce, jamy),
 - e) iné dôležité prvky terénu.
2. Zaznačte pozorované miesta na pripravenú mapu.
3. Vypracujte správu o ÚST.

Pomôcky: mapa ÚST, mapa k.ú. obce Bánov (1 : 10 000), kompas, písacie potreby, poznámkové zošity

Možnosti integrovaného spracovania vybraných prvkov prostredia:

matematika:	grafické znázornenie, percentuálne zastúpenie z celku
fyzika:	pohyb častíc, prúdenie a vlastnosti kvapalín, dopad slnečných lúčov
chémia:	chemické zmeny v dôsledku slnečného žiarenia, zloženie vzduchu, vody a pôdy, voda ako chemická zlúčenina
biológia:	význam svetla pre živé organizmy, voda v živých organizmoch, pôda a živý organizmus,
geografia:	klimatické pásma, voda v krajine a jej využitie, rozšírenie pôd a ich vlastností z hľadiska produkcie, erózia pôdy, nadmorská výška a charakter reliéfu
environmentalistika:	voda, pôda a ich kvalita v systéme životného prostredia

GEOGRAPHY IN INTEGRATED SCIENCE EDUCATION IN THE UNIVERSITY OF CONSTANTINE THE PHILOSOPHER IN NITRA

Hilda KRAMÁREKOVÁ

Summary

The subject „Science“ in Faculty of Natural Sciences of Constantine the Philosopher University (CPU) in Nitra has been taught here since 1996/97 school years. Its content was provided almost of the departments of faculty. In structure of the subject, as one of conclusions of TEMPUS project SJEP 09272-95 „Science teacher training“, geography and environmental sciences was originally not included, although key terms of both of disciplines an integral part of everyday life are.

Content of the subject „Science“ was following:

1. Geography and sciences.
2. An integrated approach on example from physical geography (e. g. climatology and hydrology).
3. An integrated approach on example from human geography (e.g. population and settlement).
4. An integrated approach on example from regional geography (e.g. regions of the world).
5. The application of integrated approach on example local region.
6. Map as a typical expressional medium of geography
7. Fundamentals of environmental ecology.
8. Ecosystems.
9. Ecology of natural sources.
10. Landscape and global ecology.
11. Sustainable development of the earth.
12. Environment of Slovak republic.

At seminars students discussed this themes and each of them elaborated own project.

The second part of the paper deals with the importance of local region geography and its position in the Slovak educational system of geography because this branch is part of the geography curriculum of a primary and secondary school. Some used work methods are presented. One model of excursion for 11-14 year old pupils related to the environmental geography in a concrete region together with some possibilities of their application in integrated science education is shown.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

EURÓPA V GEOGRAFICKEJ EDUKÁCII NA SLOVENSKU

Peter LIKAVSKÝ

Abstract

In presented paper we paid attention to contemporary place of themes on Europe in the geographical education at elementary and secondary schools and universities in Slovakia from the point of view both content and extension of subject matter. We especially take into view substitution of process of european integration in geographical education. Seemingly, it is necessary to present the given topic more thoroughly. In the paper are presented some proposals for informal educational and noneducational activities supporting positive relationship of pupils to continent that they live in.

Key words: Europe, european integration, geographical education, geography textbooks

V ostatných rokoch, presnejšie v poslednom desaťročí 20. storočia, sa veľmi často stretávame s myšlienkou zjednocovania Európy (európskej integrácie). Súvisí to predovšetkým s rozpadom bipolárneho sveta, s politickými a ekonomickými zmenami v štátoch strednej a východnej Európy. Tieto procesy majú svoj priestorový aspekt, mala by teda na ne reagovať aj súčasná geografia, jej študijné programy na univerzitách, ako aj učebné osnovy a učebnice pre základné a stredné školy.

Cieľom príspevku je poukázať na to, do akej miery odpovedá skutočnosť želanému stavu, aké podmienky poskytujú základné pedagogické dokumenty pre svojich adresátov (učiteľov a žiakov) z hľadiska ich prípravy na skutočnosti a javy, s ktorými sa v budúcnosti stretnú.

Uvedenú problematiku spracoval pre české stredoškolské učebnice Wilam (6). Mal pritom k dispozícii podstatne širšiu škálu učebníc, takže mohol porovnávať prístupy rozličných autorov resp. autorských kolektívov.

V našom príspevku si všimneme dve stánky uvedenej problematiky:

- kvantitatívnu – zastúpenie tém o Európe v študijných programoch na Prírodovedeckej fakulte UK (reprezentant univerzitného stupňa geografickej edukácie), ako aj v učebných osnovách a učebniciach pre základnú školu a gymnázium a
- kvalitatívnu – spôsob prezentácie daného tematického okruhu v učebniciach pre základnú školu a gymnázium s osobitným zreteľom na problematiku európskej integrácie.

Rozsah učiva venovaného Európe sa od základnej po vysokú školu postupne znižuje. Súvisí to predovšetkým so zastúpením učiva regionálnej geografie kontinentov a oceánov v základnej škole, ktoré tvorí približne polovicu celkového rozsahu stanoveného učebnými osnovami, ale aj s väčšou diverzifikáciou geografie ako vednej disciplíny, ktorá zákonite nastupuje v študijných programoch našich univerzít. Geografia Európy sa vyučuje takmer v celom 6. ročníku ZŠ a keď k tomu pripočítame Európu ako jeden z kultúrnych makroregiónov sveta (zhmutie a opakovanie zemepisného učiva v 9. ročníku), môžeme odhadnúť jej zastúpenie na

RNDr. Peter LIKAVSKÝ, CSc.

Katedra didaktiky prírodných vied, psychológie a pedagogiky, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava

20 – 25% z rozsahu stanoveného pre náš predmet učebnými osnovami. To je relatívne veľká hodnota zodpovedajúca významu Európy a umiestneniu Slovenska v nej.

V gymnáziu klesá tento podiel na približne 12 – 13% (presnú hodnotu možno len ťažko určiť, keďže osnovy nepredstavujú pre vyučujúceho v tomto smere direktívu) a náš odhad pre učiteľské i neučiteľské štúdium na Prírodovedeckej fakulte UK hovorí o najviac 4%. Prehľad predmetov povinnej i nep povinnej výučby vzťahujúcim sa ku geografii Európy ako aj k problematike integrácií s ich hodinovou a bodovou dotáciou uvádzame v tabuľke č. 1.

Tab. 1. Prehľad študijných predmetov so vzťahom k Európe v študijnom programe Prírodovedeckej fakulty UK

	Predmet / roč.	Rozsah (hod./ týždeň)		Max. počet bodov	
Neučiteľské štúdium	Úvod do politickej a reg. geografie (2)	1 / 1		5	
	RG sveta (Európa a SNŠ) (3)	2 / 1	2 / 1	5	7
	Európska integrácia (voliteľný) (4)	(2 / 0)		4	
Učiteľské štúdium	Úvod do politickej a reg. geografie (2)	1 / 1		4	
	RG sveta (Európa a SNŠ) (3)	2 / 1	3 / 2	6	8
	Exkurzia z regionálnej geografie (3)	7 dní		2	

Väčšiu pozornosť si zaslúži druhý okruh problémov. Môžeme tu konfrontovať dva prístupy: Európa ako celok a Európa ako súhrn štátov (regiónov). Štruktúra uvedeného tematického celku je približne rovnaká v základnej škole (6) aj v gymnáziu (2). Po všeobecnom úvode, ktorý zahŕňa polohu, fyzickogeografickú charakteristiku a základné poznatky o obyvateľstve a osídlení, nasleduje regionálna časť, v ktorej sú prezentované jednotlivé oblasti Európy resp. štáty. V učebnici pre gymnázium je všeobecná časť posilnená aj o charakteristiku hospodárstva Európy. Zdá sa, že uvedená štruktúra je pre ZŠ celkom vyhovujúca, aj keď z praxe vieme, že niektorí vyučujúci majú pripomienky voči množstvu a miere podrobnosti informácií, ktoré sa majú žiaci naučiť. Druhá pripomienka sa týka určitej duplicity, keď po všeobecnej charakteristike Európy nasleduje všeobecná, pritom však iba o niečo podrobnejšia, charakteristika aj na úrovni oblastí. Treba povedať, že v mnohom záleží práve od učiteľa, čo z napísaného textu žiakom zdôrazní a akým spôsobom ho interpretuje.

Informácie o európskej integrácii sú zastúpené v učebnici (v oboch jej častiach) poskromne. Väčšinou ich nachádzame v zhrnutí a opakovaní učiva jednotlivých oblastí, kde sa však iba

konštatuje, ktoré štáty sú členmi Európskej únie, prípadne ktoré sa o členstvo uchádzajú. Európskej únii sa venuje aj jedna z 23 otázok a úloh na celkové zhrnutie a opakovanie učiva o Európe. Od žiakov sa požaduje, aby uviedli počet členských štátov únie a pokúsili sa ich vymenovať. Obsah samotného pojmu je vysvetlený v slovníčku na konci prvej časti učebnice. Pre 11 až 12-ročné deti to pravdepodobne stačí; politickú situáciu sledujú väčšinou len okrajovo alebo vôbec nie. Vplyv na to má zrejme nielen vek, ale aj pôsobenie rodinného prostredia.

Učebnica, ktorá je k dispozícii v 2. ročníku gymnázia, poskytuje napriek svojej neaktuálnosti a nevyhovujúcemu rozsahu (bolo by veľmi potrebné, aby ministerstvo poskytlo finančné prostriedky na napísanie a vydanie novej) predsa len viac námetov pre sprístupnenie problematiky európskej integrácie. Jej úvodné tematické celky obsahujú témy ako Politické a iné zoskupenia krajín a Hospodárske integrácie, ktoré sú už do značnej miery neaktuálne, ale na rozdiel od regionálnogeografickej časti učebnice nie sú aspoň rozsahovo poddimenzované. Ďalšou vhodnou témou pri geografii Európy je kapitola Kultúrne korene európskej civilizácie. Všetky tieto témy, dokonca aj ich obsahovú zastaralosť, možno využiť na poskytnutie novších aktuálnych informácií, rozvíjanie diskusných aktivít, či iných menej zaužívaných foriem výučby. Celkove je však potrebné nielen vydanie novej učebnice, ale aj zamyslenie sa nad koncepciou regionálnej geografie v učive gymnázia ako celku. Súčasný stav, keď štruktúra učiva vlastne len kopíruje základnú školu, navyše s podstatne nižšou časovou dotáciou, je nevyhovujúci, čoho dôkazom je aj znižovanie týždennej hodinovej dotácie pre geografiu, ktoré už ojedinele zaznamenávame v 8-ročných gymnáziách.

Príležitosť pre prezentáciu problematiky európskej integrácie vidíme aj v tematickom celku Geografia Slovenska v 8. ročníku ZŠ (4) a v 2. ročníku gymnázia (1), napríklad v témach Zahraničný obchod SR alebo Slovensko a svet. Treba však povedať, že existujúce učebnice reflektujú daný stav nedostatočne, v učebnici pre 2. ročník gymnázia je napríklad vzťah Slovenska a EÚ resp. NATO venovaná iba jedna veta.

V závere tejto časti príspevku sa pokúsime zhodnotiť oba spomenuté prístupy k vyučovaniu geografie Európy v základnej škole a gymnáziu. Z obsahového zamerania učebnice pre základné školy je zrejmé, že oba prístupy sú približne vyvážené, aj keď podľa rozsahu by sa zdalo, že prevláda druhý, ktorý vníma Európu ako súhrn štátov. Naopak, učebnica pre druhý ročník gymnázia poskytuje zdanlivo veľký priestor tomu, čo majú jednotlivé štáty spoločné, ale rozsahová poddimenzovanosť regionálno-geografickej časti vyvolala u mnohých učiteľov presne opačný efekt: učivo rozširujú – niekedy až neúmerne, a pritom sa mnohé prvky pri jednotlivých štátoch opakujú (zameranie priemyslu či hospodárstva ako celku, základné poľnohospodárske plodiny a pod.). Špecifiká jednotlivých štátov, to čím sa od ostatných výrazne odlišujú, môžu takto v prívale informácií pokojne zaniknúť.

Pomôcť rozvíjať vedomie súzáležitosti a spolupatričnosti by mohol pracovný zošit Naša Európa (7). Už jeho názov je vhodným upozornením na priestor, v ktorom žijeme. Obsahová stránka kopíruje do značnej miery učebnicu (nie sú uvádzané jednotlivé oblasti Európy; po všeobecnej časti nasledujú hneď štáty), je však v ňom zahrnutý aj list venovaný Európskej únii, hoci viacmenej informačne zameraný.

Ako by na daný stav mali reagovať učitelia? Niektoré myšlienky sme už uviedli, pokúsime sa ich zhrnúť v podobe určitých zásad a námetov, ktoré môžu pri práci so žiakmi využiť:

1. Je potrebné, ba priam nevyhnutné, sledovať aktuálne dianie, zaznamenávať ho, robiť si výstrižky, prípadne poveriť týmito úlohami žiakov.
2. Treba dať priestor žiakom (3): diskusné aktivity, brainstorming, príprava a prezentácia informačných materiálov, pohľadníc, turistických prospektov, na nižšom stupni zaznamenávanie kontaktov detí so zahraničím, využívanie zahraničných výrobkov v domácnostiach (nemalo by to mať charakter zasahovania do súkromia) a pod.
3. Treba využiť výučbu cudzích jazykov: návštevy, besedy, stretnutia so zahraničnými lektormi alebo odborníkmi sú vítanou príležitosťou pre sprostredkované spoznávanie často veľmi vzdialených regiónov.
4. Kde to technické možnosti dovoľia, je vhodné využívať Internet. Napríklad adresa <http://europa.eu.int> poskytuje množstvo informácií o európskej integrácii a jej rôznych aspektoch, pričom je len jednou z mnohých.
5. Nič netreba preháňať či nanucovať žiakom. Tak ako väčšina procesov v prírode a ľudskej spoločnosti aj proces európskej integrácie má svoje prednosti a riziká, a práve poukázanie na ne môže mať väčší efekt ako nekritické vyzdvihovanie výhod.

Literatúra:

1. LAUKO V. a kol. (1995): Geografia pre 2. ročník gymnázia, 2. diel. Orbis pictus Istropolitana Bratislava
2. MARIOT, P. a kol. (1994): Geografia pre 2. ročník gymnázia, 1. diel. Orbis pictus Istropolitana Bratislava
3. PIKE G., SELBY D. (1994): Globální výchova. Grada Praha
4. TOLMÁČI, L. A kol. (1994): Zemepis 8. Učebnica pre 8. ročník základnej školy. Litera Bratislava.
5. WILAM, P. (1996): Odras integracních procesů v učebnicích geografie a ve školních geografických atlasech. Zborník Evropská dimenze v přípravě učitelů geografie a ve vyučovacím předmětu geografie. Přírodovědecká fakulta Ostravské university, Ostrava, s. 62 – 65.
6. ZAŤKOVÁ M. a kol.: Zemepis 6, 1. a 2. časť. Učebnica pre 6. ročník základnej školy. Litera Bratislava
7. ZAŤKOVÁ M. a kol. (1997): Naša Európa. MC Tomášikova 4, Bratislava

EUROPE IN GEOGRAPHICAL EDUCATION IN SLOVAKIA

Peter LIKAVSKÝ

Summary

In our paper, we take into view Europe as a subject matter of geographical education at elementary and secondary schools and universities in Slovakia. Two levels can be taken into account:

- the substitution of the subject matter of Europe in the whole study programm and
- the content and quality of information in textbooks with stress on topic of the european integration.

We can briefly conclude, that the substitution of the subject matter of Europe (expressed percentually) slightly decreases from elementary schools (20 – 25%) to universities (cca 4%). Europe is, according to textbooks, understanding as complex of countries more than an integrated unit. It is obvious at 2-nd year of secondary schools (10-th stage), where, in consideration to inappropriated textbooks, teachers mostly prefer the 1-st mentioned access which is probably easier than collecting of information about integration. It is necessary not only to publish the new textbook but also to think the new conception of regional geography teaching over on the mentioned stage.

In the conclusion, we try to give some recommendations for teaching process. They include using of informal methods and activities, giving the wider space for pupils, using of Internet if possible etc.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

DIDAKTICKÁ TRANSFORMÁCIA REGIONÁLNEJ GEOGRAFIE V NOVÝCH PODMIENKACH SÚČASNEJ ŠKOLY

Katarína ČIŽMÁROVÁ

Abstract

Important task of educational process has been providing pupils with a complex view of the world, the region where they live and teach them to understand the relationships and the lowes of the world and the region. Perspective has to be united approach in education with complex view of the world and problems of environment.

Key words: regional geography, educational process, didactic transformation

Súčasnú chápanie a význam geografie ako školského vyučovacieho predmetu vychádza z požiadaviek všeobecného vzdelania a je výsledkom rozvoja spoločnosti. So vznikom globálnych problémov súčasného sveta nadobúda čoraz väčší význam regionálna geografia, ktorú možno chápať ako komplexnú syntetickú disciplínu, ktorej objektom štúdia je interakcia medzi prírodnou a humánnou sférou v rozličných dimenziách územia.

Regionálna geografia svetadielov má pre všeobecné vzdelanie žiakov zásadný význam, nakoľko im podáva celkový prehľad o usporiadaní sveta, formuje ich vzťah k regiónu, v ktorom žijú, ako aj vzťah k Zemi, rozvíja schopnosti hodnotiť a zaujímať správne stanovisko k politickým, hospodárskym a environmentálnym problémom súčasného sveta.

Dôležitou úlohou výchovno-vzdelávacieho procesu regionálnej geografie sveta je poskytnúť žiakom komplexný pohľad na svet, v ktorom žijú, viesť ich k uvedomeniu a pochopeniu

RNDr. Katarína ČIŽMÁROVÁ, CSc.

Katedra geografie, Fakulta prírodných vied Univerzity M. Bela, Tajovského 40, 974 00 Banská Bystrica

vzťahov a zákonitostí, ktoré v ňom fungujú. Rozhodujúcim kritériom sa pre žiaka stáva potreba (ako aj schopnosť) spracovať a triediť informácie, schopnosť vedieť tieto informácie využiť v každodennom živote.

Didaktika regionálnej geografie svetadielov sa musí v súčasnosti venovať najmä transformácii systému poznatkov regionálnej geografie, t.j. výberu a stvárneniu učiva tak, aby bol položený dôraz na tvorivú prácu žiakov, na prípravu na samostatné vyhodnocovanie geografických informácií v nadväznosti na potreby použiteľnosti v praxi.

Úlohou je transformovať regionálno-geografické informácie prevažne faktografickej povahy tak, aby vznikli modely územných celkov s účelným výberom hlavných charakteristík, najdôležitejších súvislostí a vzťahov.

Pre osvojenie poznatkov o určitej oblasti možno využiť porovnanie dvoch rozdielnych alebo podobných regiónov. Zvláštny didaktický význam má demonštrácia vybraných javov, procesov a vzťahov medzi nimi na modelových regionálnych celkoch. Ide o zdôraznenie typologického prístupu, ktorý na rozdiel od detailných charakteristík jednotlivých štátov vedie k účelnému zjednodušeniu a súčasne i k zovšeobecneniu reality. Takéto stvárnenie regionálno-geografických informácií vedie nielen k pružnej tvorbe obsahu, ale odstraňuje encyklopedičnosť a srnulosť tradičného vyučovania regionálnej geografie, ktorá bola po dlhý čas založená na geografických prehľadoch samostatne stojacich faktov v nemennej štruktúre obrazu študovaného regiónu, územia.

Z hľadiska obsahového usporiadania je nevyhnutné upustiť od zaužívaného stereotypu vyučovania regionálnej geografie, kde náuka o vlasti je vyvrcholením geografického vzdelávania a vychádzať pri vyučovaní geografie z poznatkov o miestnom regióne a od neho pokračovať v poznávaní regiónov väčšej dimenzie. Takéto špirálovité získavanie vedomostí stojí na konkrétnych životných skúsenostiach a empirických vedomostiach žiaka, ktorý cez miestny región poznáva reálny svet, dotvára svoje predstavy a získava schopnosti hodnotiť ho. Žiaci pri takomto vyučovaní môžu spájať obsah vyučovania s vlastnými osobnými záujmami, s prvkami, na ktorých im záleží alebo ktoré sa ich dotýkajú. Celým vyučovaním geografie by sa mal prelínať tzv. „regionálny princíp“, ktorého cieľom je bližšie poznanie miestneho regiónu, jeho porovnanie s krajinami vzdialenejšími, čo logicky vedie k hlbšiemu pochopeniu mnohých geografických javov, vzťahov a zákonitostí. Plne tu platí známe heslo, makrosvet (svetadiely, štáty) je odrazom mikrosvetu (t.j. miestnej krajiny), ktorý každý dobre pozná. Dobrým východiskovým bodom pre žiakov je zistiť, čo o danom regióne (na úrovni rôznej dimenzie) už sami vedia a taktiež čo by sa chceli alebo potrebujú o ňom dozvedieť. Tým, že vyučovanie takto osobne prispôbujeme záujmom a potrebám žiakov a žiadame od nich, aby za svoje učenie prevzali časť zodpovednosti, vytvárame u nich osobný vzťah k tomu, o čom sa učia, zapájame do práce ich osobné záujmy, myšlienky a predstavivosť. Pre žiakov, najmä základnej školy, by mal obsah regionálno-geografického vzdelania pozostávať z pojmov, zručností a postojov alebo hodnôt, ktoré si žiaci môžu osvojiť priamou skúsenosťou.

Nedávne výskumy pedagógov a psychológov upozorňujú tiež na potrebu riešiť časovú primeranosť potrebnú na zvládnutie stanoveného obsahu vo vyučovacom predmete. Ak máme do budúcnosti pripraviť žiaka schopného používať pojmy a zručnosti v skutočnom živote, pochopiť spojenie medzi tým, čo sa naučil pred tým a tým, čo sa ešte má naučiť, je potrebný

primeraný čas. V súčasnom 45-minútovom intervale vyučovacej jednotky, systéme striedania vyučovacích predmetov to však nie je možné. Neprerušovaný čas, ktorý umožní žiakom plne sa sústrediť, by mal byť najdôležitejším a najcennejším didaktickým atribútom. Môže to byť napr. dvojhodinový blok, v ktorom sa žiaci nielen oboznámia s učebným materiálom, ale ho aj pochopia a využijú ho v praktických aplikačných úlohách a situáciách.

V minulosti prevládajúca opisnosť vyučovania regionálnej geografie podstatne redukovala geografické myslenie žiakov a nahrádzala ho jednoduchým memorovaním geografických údajov. Žiaci si osvojovali vedomosti len na úrovni zapamätania, mechanického reprodukovania predpísaných vedomostí.

V súčasnosti je dôležitou úlohou didaktiky regionálnej geografie zabezpečiť komplexný pohľad na svet so syntetizujúcou funkciou v problematike životného prostredia. Opisné a informatívne poňatie by malo byť efektívne dopĺňané o komplexný a problémový prístup k otázkam súčasného sveta.

Perspektívou pre takéto poňatie je integrovaný prístup vo vyučovaní regionálnej geografie, ktorý využíva vedomosti žiakov z iných vyučovacích predmetov. Vďaka svojej obsahovej šírke sa regionálna geografia stáva predmetom schopným generalizujúceho a syntetizujúceho pohľadu na svet v širokých medziodborových súvislostiach.

Pre učiteľa z toho vyplýva množstvo nových úloh, ale najmä zbavenie sa zaužívaného stereotypu v príprave na vyučovanie regionálnej geografie svetadielov. Prvým krokom je dôsledná didaktická analýza tematického celku a vymedzenie cieľov vyučovania v zmysle stanovenia, čo chce konkrétne dosiahnuť a čo majú jeho žiaci po absolvovaní tematického celku vedieť.

Dôležité je posúdenie obsahu témy z hľadiska aktuálneho stavu udalostí a problémov vo svete i doma, vymedzenie výchovných a vzdelávacích cieľov tematického celku. Úlohou učiteľa je tiež vymedzenie základného učiva a to vedomostí i praktických schopností, jeho štruktúry a vnútorných i vonkajších väzieb. V závere didaktickej analýzy vyberie učiteľ najvhodnejšie metódy, postupy, formy i materiálne prostriedky vyučovania.

Vymedzenie výchovných a vzdelávacích cieľov sa v súčasnosti dostáva do novej pozície. Nemalo by byť púhym vyjadrením názvu témy, ako je to často v prípravách učiteľov formulované, napr. „Povrch Ameriky“ alebo vyjadrením vlastnej vyučovacej činnosti, napr. „Oboznámiť žiakov s prírodnými pomermi Ameriky“. Takéto spôsoby v skutočnosti ciele nevymedzujú. Sú celkom formálne a pre vzdelávací proces väčšinou bezcenné. Sú dokladom povrchnosti a odrazom nenáročného „preberania“ učiva.

Pre efektívne vymedzenie cieľa je potrebné:

1. Upresniť rozsah vedomostí a činností, ktoré budú obsahom vyučovania tematického celku stanoveného osnovami a nie učebnicou.
2. Stanoviť hlavné výkony žiakov, ktoré určia, čo má žiak vedieť naspamäť, čo má vedieť ukázať na mape, čo vysvetliť vlastnými slovami, čo vyhodnotiť podľa štatistického či kartografického podkladu.
3. Stanoviť podmienky výkonu žiaka, aké výkony bude vykonávať, s akými pomôckami, individuálne alebo v skupinách.
4. Stanoviť rozsah a úroveň požiadaviek na žiakov pre potreby kontroly a hodnotenia.

Takto koncipovaný spôsob vymedzenia cieľov vyučovania má niekoľko predností:

- podáva jasnú informáciu, čo chceme na vyučovaní dosiahnuť a čo budeme od žiakov požadovať,
- vedie k upresneniu obsahu a rozsahu základného učiva, ktoré si tvorivo stanoví učiteľ sám,
- vyjadruje sa k podmienkam učenia,
- vytvára konkrétny podklad pre formuláciu otázok a úloh.

Samozrejmosťou súčasťou zmien pri didaktickej transformácii regionálnej geografie svetadielov sú okrem zmien v chápaní formulácie cieľov vyučovania aj zmeny v chápaní vzdelania.

Vzdelanie už nemôžeme chápať ako sumu osvojených vedomostí, ktoré učiteľ sprostredkuje a skontroluje ako boli osvojené. Vyučovanie má predovšetkým rozvíjať myslenie, poznávacie schopnosti a tvorivosť žiakov, má dať žiakom základ schopností samostatne sa vzdelávať, orientovať sa v informáciách o dianí vo svete a vedieť k nim zaujať stanovisko.

Vzdelávanie je treba chápať ako široký vnútorne integrovaný projekt, v ktorom oproti sebe stoja tradičné výkladovo-reprodukčné metódy a problémové vyučovanie. Problémovo založený prístup učiteľa k obsahu vyučovania regionálnej geografie je pre súčasnú, ale najmä budúcu školu nevyhnutná podmienka koncepcie vyučovania. Zabezpečuje totiž motiváciu pre žiakov, je užitočná pre život a obohacuje osobnosť žiaka. Základom problémovo koncipovanej výuky je učiteľov komplexnejší prístup k interpretácii tematického celku, pri ktorom rieši problémy, ich podstatu a význam, ich vplyv na život ľudí v danom regióne, vrátane možností ako ich riešiť. Komplexnosť znamená nadväzovať na vedomosti, skúsenosti a rozhľad žiakov v ekonomických, politických, kultúrno-spoločenských a environmentálnych otázkach a snažiť sa ich rozhľad ešte rozširovať. Problémový prístup možno uplatniť pri motivácii, vysvetľovaní a osvojovaní si nového učiva, ako aj pri otázkach a úlohách na riešenie.

Novou metódou, ktorá sa v budúcnosti bude musieť vo väčšej miere uplatňovať vo vyučovaní geografie je školský geografický projekt, ktorý sa v rámci regionálnej geografie dá uplatniť najmä pri poznávaní miestneho regiónu.

V závere svojho príspevku sa dotknem aj problematiky vyučovacích foriem, pretože s obsahom, metódami a organizáciou vyučovania tvoria nedeliteľný celok zameraný na splnenie vzdelávacích cieľov. Hlavným kritériom sú nielen naše tradície, ale najmä zmenené spoločenské podmienky spolu s požiadavkou pripraviť mládež do života tak, ako to stanovuje Medzinárodná charta geografickej výchovy.

V našej praxi sa najviac využíva forma frontálneho vyučovania a práce v dvojiciach. Stále nedocenené je skupinové (týmové) vyučovanie, nakoľko vyžaduje špeciálne usporiadanie pracovných miest a náročnú prípravu pre učiteľa.

Netradičnou formou sú tvorivé dielne, pri ktorej si žiaci vyberajú z ponuky tém, rozhodujú o postupe spracovania, volia si vlastné tempo, pracujú samostatne alebo v skupinách.

Takáto metóda obohacuje žiakov vo viacerých smeroch. Učí ich pracovať s rôznymi podkladmi, spracovávať informácie, spájať poznatky z iných vyučovacích predmetov, ktoré sa veľmi dobre dajú využiť v regionálnej tematike.

Medzinárodná charta geografického vzdelania formuluje modernú predstavu o význame geografického vzdelania, ktorú bude potrebné použiť ako nový podnet pre budúce poňatie osnov, ktoré bude zodpovedať svetovým trendom a vychádzať z overených tradícií našej školy.

DIDACTIC TRANSFORMATION OF REGIONAL GEOGRAPHY IN CONDITIONS OF CONTEMPORARY SCHOOL

Katarína ČIŽMÁROVÁ

Summary

Regional geography has essential importance for general education and cultural outlook of man.

It fulfils an important function and creates a deep and particular idea about „a map of the world“ in minds of pupils and introduces them problems of spatial geographical thinking.

Important task of educational process has been providing pupils with a complex view of the world, the region where they live and teach them to understand the relationships and the lowes of the world and the region. Perspective has to be united approach in education with complex view of the world and problems of environment.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

ALTERNATÍVNE UČEBNÉ OSNOVY Z GEOGRAFIE PRE GYMNÁZIÁ

Alica DRAGULOVÁ

Abstract

The aim of this alternative teaching plan is to make studium on Grammar school the most effective and modern. Alternative curriculum from geography watch first of all interest of student about subject, regnirements on examination to study to university and the connection of theoretical knowledge with practical life.

Key wods Geography, alternative teaching plan, alternative cirriculum

Úvod

Výskumy z predchádzajúceho obdobia zamerané na riadenie výchovy a vzdelávania ukázali, že škola sa dostávala do hlbokého protirečenia, v ktorej prevažovalo postavenie žiaka ako pasívneho objektu, pričom škola trpela krízou duchovných ideálov a hodnotovej orientácie a v riadení pretrvávala autoritatívnosť, formálne vzťahy, rutina a byrokratičnosť.

V súčasnosti sa u nás vykonalo veľa pozitívnych krokov orientovaných na odstránenie spomenutých nedostatkov a deformácií v oblasti výchovy, vzdelávania a práce školy a na vybudovanie školy, ktorej činnosť sa dostane do súladu s humanistickými a demokratickými ideami.

Z tohto dôvodu ak dnes posilňujeme humanistickú orientáciu školy, usilujeme sa o vytvorenie podmienok na všestranný a dôstojný rozvoj človeka. Osobitne dôležité a aktuálne je

PaedDr. Alica DRAGULOVÁ

Metodické centrum, Ševčenkova 11, 080 01 Prešov

orientovať výchovu a vzdelávanie na formovanie občana, ktorý má slobodu vyznania a svetového názoru, občana schopného tvorivého dialógu, tolerantného k pluralite názorov a presvedčení, uznávajúceho rovnosť ľudí, nebojácneho vyslovovať vlastnú mienku.

Cieľom môjho príspevku je poukázanie na budovanie svojrázneho rozvoja stratégie školy so zohľadnením na neustále meniace sa potreby spoločnosti v aplikácií na učebný predmet geografia. Súčasná etapa transformácie našej spoločnosti urýchľuje naliehavosť akceptácie spätňoväzebných informácií medzi bezprostrednými činiteľmi výchovno-vzdelávacieho procesu, rodičmi a praxou. V tomto procese hrá významnú úlohu dokonalé poznanie gymnaziálneho štúdia žiakmi, učiteľmi, ako aj rodičmi, ktoré môže slúžiť ako podklad pri stanovovaní optimálnych riešení ďalšieho rozvoja školy.

Nastáva teda potreba existencie ponuky alternatívnych učebných plánov pre gymnázia.

Predložený alternatívny učebný plán sleduje maximálne zefektívnenie a modernizáciu gymnaziálneho vyučovania. Je významným krokom k naplňovaniu myšlienok demokratizácie, humanizácie školy a pozitívneho rozvoja osobnosti žiaka, zvýšením jeho spolurozhodovania na vlastnej profilácii. Presúva voliteľné vyučovanie do 4. ročníka, čím umožňuje žiakovi uvedomejšie rozhodnúť o svojej profilácii v priamej nadväznosti na ním zvolenú vysokú školu. Tým sa naplňuje jedna súčasť často proklamovanej demokratizácie a humanizácie školstva. Žiaci sú pozitívne motivovaní, študujú to čo ich zaujíma a čo považujú za potrebné v kontexte ich ďalšieho štúdia. Žiaci s učiteľmi môžu pracovať v homogénnejších skupinách z aspektu záujmu o daný predmet, čo môže viesť k vysokoefektívnym výsledkom výchovno – vzdelávacieho procesu.

Podľa navrhovaného alternatívneho učebného plánu v prvých troch ročníkoch prebieha štandardné vyučovanie povinných predmetov. V 4. ročníku si žiaci volia spolu 18 hodín týždenne, ktoré majú nadštandardný, prehĺbujúci a rozširujúci obsah. Žiak si pritom môže zvoliť z jedného predmetu najviac 7 hodín / cudzie jazyky/.

Alternatívne učebné osnovy z geografie pre gymnáziá

Pri tvorbe alternatívnych učebných osnov z učebného predmetu geografia som mala na zreteli niekoľko podstatných otázok : Prečo, koho, čo, kedy, ako a za akých podmienok učiť a aké predpokladové efekty by mala výučba splniť. Základnými krokmi postupu, ktorého výsledkom sú učebné osnovy ako dokument sú:

1. Príprava (analýza súčasného stavu výučby, súčasných dokumentov, potrieb praxe a potrieb reálnej výučby).
2. Tvorba ideového projektu, ktorá je premietnutá do konkrétnych alternatívnych učebných osnov z geografie.
3. Verifikácia – prebieha na dvoch gymnáziách v Prešove a na jednom gymnázii v Bratislave na Metodovej ul.
4. Korekcie projektu – na základe výstupných testov, ktoré boli vypracované Štátnym pedagogickým ústavom, došlo k najpodstatnejším zmenám vo výučbe v IV. ročníku, kde došlo k zavedeniu výberového predmetu geografia v rozsahu 120 hodín a vyučovacieho predmetu seminár z geografie v rozsahu 60 hodín. Výučba geografie sa presunula z I. ročníka v rozsahu dvoch hodín do II. ročníka v rozsahu troch hodín.

Alternatívne učebné osnovy z geografie

II. ročník /99 hodín/	počet hodín
1. Úvod do geografie	9
2. Fyzická geografia	
2.1. Atmosféra	7
2.2. Hydrosféra	5
2.3. Litosféra	5
2.4. Georeliéf	5
2.5. Pedosféra	4
2.6. Biosféra	5
3. Humánna geografia	
3.1. Obyvateľstvo	6
3.2. Sídla	3
3.3. Poľnohospodárstvo	3
3.4. Priemyseladoprava	5
3.5. Cestovný ruch a služby	4
4. Geografia Slovenskej republiky	33
III. ročník /66 hodín/	počet hodín
1. Regionálna geografia sveta	44
2. Krajinná ekológia	22
IV. ročník /120 hodín/ počet hodín	
1. Historická geografia	6
2. Geopolitické, hospodárske, religiózne a národnostné problémy v jednotlivých regiónoch sveta	24
2.1. Hospodárske integrácie vo svete	5
2.2. Politické systémy krajín sveta	3
2.3. Religiózna geografia	5
2.4. Národnosti a jazyky sveta	6
2.4. Politicko-administratívne delenie sveta	5
3. Hospodárska geografia krajín sveta	64
3.1. Austrália a Oceánia	6
3.2. Európa	22
3.3. Amerika	12
3.4. Afrika	12
3.5. Ázia	12
4. Hospodárska geografia SR	26
4.1. Prírodné pomery	4
4.2. Obyvateľstvo a sídla	4
4.3. Hospodárstvo a doprava	8
4.4. Cestovný ruch	2

4.5. Zahraničný obchod	2
4.6. Miestny región	6

IV. ročník

Seminár z geografie /60 hodín/

1. Astronómia	12
2. Fyzická geografia	24
3. Geológia a mineralógia	12
4. Krajinná ekológia	12

Alternatívne učebné osnovy, tak ako aj celý alternatívny učebný plán pre gymnázia je od školského roku 1998/99 schválený ministerstvom školstva SR ako alternatíva pre gymnázia s pôsobnosťou pre celú Slovenskú republiku.

ALTERNATIVE TEACHING PLAN IN GEOGRAPHY ON GRAMMAR SCHOOL

Alica DRAGULOVÁ

Summary

The aim of this alternative teaching plan is to make studium on Grammar school the most effective and modern. Alternative curriculum from geography watch first of all interest of student about subject, regnirements on examination to study to university and the connection of theoretical knowledge with practical life.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

GEOGRAFICKÁ OLYMPIÁDA NA GYMNÁZIÁCH

Vladimír SABOL

Abstract

The Geographical Olympiad is one of the school activities supporting the many-sided student's development. The content and goals of the Geographical Olympiad participate in the fulfillment of the goals of geography as a school subject which is a didactic modification of the science branch. The students-participants of the Geographical Olympiad in all the categories have a chance of gaining a sufficient amount of information and facts, that can be confronted with the technical literature and experts during the competitions. This competetion in the subject is organised annually for the students of elementary schools, secondary grammar schols /gymnasiums/ and secondary vocational schools.

Key words: *geography, talent, group, sphere of the countryside.*

Mgr. Vladimír SABOL

Gymnázium L. Stöckela, Jiráskova 12, 085 01 Bardejov

Úvod

Súčasná spoločenská prax stavia do popredia záujmu našej pedagogiky ideu celoživotného vzdelávania a výchovy. Je evidentné, že táto idea sa nemôže realizovať iba v rámci obligátneho vyučovania, alebo ako jeho výsledok. Čoraz nástojčivejšie sa totiž ukazuje, že základnú výchovnú a vzdelávaciu orientáciu poskytovanú školou je potrebné rozvíjať vo všetkých rovinách resp. oblastiach spoločenského života.

Škola má umožniť žiakom hľadať v záujmovej sfére seba samých, to čo im je blízke a rozvíjať u nich relatívne trvalé, osobne i spoločensky prospešné a významné záujmy. Ide teda o to, aby sa v každej škole vytvorili také predpoklady, ktoré by popri existujúcej sústave školského vyučovania (povinných, voliteľných a nepovinných predmetoch) tvorili v mimovyučovacích školských aktivitách ucelenú sústavu príležitostí pre cieľavedomý rozvoj záujmov. Práca v záujmových krúžkoch im to umožňuje.

V dnešnom období okrem pozitívnych prejavov sme často svedkami množstva samovoľných, spoločensky nežiadúcich prejavov mladých ľudí. Dobré vedenie záujmovej činnosti sa dostane do povedomia žiakov a poskytnutá možnosť sebarealizácie podnieti ich záujem pracovať v krúžku. Návšteva krúžku sa stane súčasťou ich režimu, prípadný úspech z vlastnej práce im prinesie pocit uspokojenia, psychickej vyrovnanosti, stane sa vhodnou motiváciou pre ich ďalšie štúdium. Tam, kde práca prestáva byť nutnosťou a stáva sa slobodnou tvorčou činnosťou, zdrojom uspokojenia, žiak cíti, že sa v nej realizuje, čo je dôležitým momentom našej výchovnej práce.

V kontexte týchto určení v tomto príspevku je potrebné poukázať na význam geografickej olympiády, ako vhodnej formy mimovyučovacej školskej aktivity pre racionálne využitie voľného času žiakov gymnaziálneho štúdia.

Geografická olympiáda ako forma záujmovej činnosti

Myšlienka geografickej olympiády sa zrodila v súvislosti s tvorbou novej koncepcie rozvoja geografie na Slovensku, z podnetu Slovenskej geografickej spoločnosti SAV a katedier geografie UK v Bratislave. Prvý ročník súťaže bol vyhlásený v školskom roku 1972/73. V súčasnosti sa táto činnosť riadi organizačným poriadkom, ktorý bol prijatý na základe Zásad MŠ SR platných od 1. júla 1977, kde sú zverejnené aj jej konkrétne ciele. Je dobrovoľnou záujmovou činnosťou žiakov základných a stredných škôl. Je založená na systematickej skupinovej alebo individuálnej práci učiteľov s talentovanými žiakmi. Priamo súvisí s výchovno-vzdelávacím procesom v rámci školskej geografie, ktorá je didaktickou modifikáciou geografie.

Širokospektrálny obsah školskej geografie umožňuje zapojiť sa do GO hlavne budúcim geografovi, ale aj záujemcom o štúdium iných odborov. Týka sa to hlavne tých žiakov, ktorých zaujímajú prebiehajúce procesy a javy v krajinskej sfére, ktorým nie je ľahostajný prístup využívania jej potenciálu a princípy zachovania ekologickej stability.

GO svojou masovou základňou súťažiacich a kvalitatívnou úrovňou sa zaradila na školách, ako rovnocenná súťaž medzi ostatnými predmetovými súťažami. Stala sa účinným prostriedkom rozvoja geografie.

Štruktúra GO

Súťaží sa v troch kolách: školskom, krajskom a celoštátnom, vypracovaním a obhajobou samostatne napísanej práce na zvolenú tému a riešením úloh formou písomných testov. Témy písomných prác vypisuje Slovenská komisia GO v 4 kategóriach:

- kategória A:** Súťažné témy sa týkajú aktuálnych problémov z regionálnej geografie stveta okrem Slovenska.
- kategória B:** Súťažné témy tejto kategórie umožňuje žiakom neformálny konkrétny aj komplexný pohľad pri spracovaní aktuálnych problémov z geografie SR.
- kategória C:** Súťažné témy tejto kategórie sú v súčasnom období orientované na geoeekologické a environmentálne problémy krajinej sféry, resp. jej regiónov.
- kategória D:** Tému práce si žiaci volia samostatne. Práca sa zakladá na terénnom výskume a pozorovaní a má sa v nej čo najviac prejavíť samostatný prístup k riešeniu danej problematiky. Spravidla je zameraná na územie SR.

Skúsenosti a poznatky z práce v krúžku geografickej olympiády na gymnáziu

Práce **kategórie A** majú prevažne kompilačný charakter. Autori prác sú nútení získať geografické informácie konfrontovať s odbornou literatúrou a pracovať aj s cudzojazyčnou literatúrou, ktorá poskytuje aktuálne informácie. Tie sú dôležité pre úspech v súťaži. Túto kategóriu si vyberajú najmä žiaci nižších ročníkov. V poslednom období zvyšujú úroveň prác informácie získané z internetovej siete a ich spracovanie počítačovou sieťou.

Súťažiaci, ktorí si vybrali **kategóriu B** sa oboznamujú s geografickým vývojom regiónov SR v historickom kontexte, s fyzicko-geografickými podmienkami, s prehľadom socioekonomických aktivít s ich štruktúrou, dynamikou, s dominantnými lokalizačnými faktormi. Majú možnosť porovnávať tieto ukazovatele a vyhodnocovať ich. Prihliadnuc k ich vekovým dispozíciám, kedy u nich dochádza k fixácii názorov na základe získaných informácií, je dôležité aby správne pochopili celkové dianie u nás. Spracovanie geografických informácií o svojom rodisku, okrese, kraji či republike je pozitívnym zdrojom ich psychického, vedomostného a mravného cítenia. Získané informácie sa dajú vhodne využiť vo vyučovacom procese.

Žiaci, ktorí sa zapájajú do **kategórie C** majú možnosť vyhodnocovať hlavne prírodnú zložku životného prostredia z hľadiska jej využívania človekom. Mapovanie týchto problémov a návrhy na zlepšenie sú z pozície chápania mladého človeka veľmi dôležité. Vzácné je konštatovanie, že prístup autorov prác k týmto hodnotám je veľmi „čistý“ a nekompromisný v súvislosti s využívaním prírodného potenciálu vybraných regiónov. Regionálne či globálne problémy krajinej sféry, ktoré registrujeme hlavne v poslednom období rozširujú obsah skúmania v témach kategórie C s geoeekologickou problematikou. Považujeme za veľmi užitočné, aby sa s tým mladí ľudia zaoberali.

Kategóriu D si volia žiaci hlavne z vyšších ročníkov, pretože náročnosť spracovania vybranej témy je tu najvyššia. Autori sú spravidla mladí výskumníci, ktorí sa často prezentujú veľmi hodnotnými prácami.

Z vlastných skúseností môžeme povedať, že geografické pozorovanie je pre žiakov zložitý proces, ktorý ich vedie k cieľavedomej originalite. Nie všetci „výskumníci“ dospejú k zovše-

obecňujúcim záverom, vyžaduje si to istú dávku geografického citu a talentu. Keď sa to podarí, dostaví sa žiadúci výchovnovzdelávací efekt. Z toho dôvodu je dôležité v začiatkoch krúžkovej činnosti robiť vhodnú selekciu, registrovať schopnosti žiakov a na tomto základe pomáhať im vyberať témy na spracovanie.

Je veľmi dôležité správne zorientovať žiakov, ktorí robia výskum, napr. v miestnej oblasti na geografické pozorovanie. Žiaci sa pokúšajú vniesť do pozorovania svoj vlastný experimentálny obsah. Treba im dovoliť experimentovať, ale priestor na experimentovanie musíme vymedziť. V opačnom prípade hrozí odbočenie od témy, čo má nežiadúci dopad na celkovú úroveň práce. Snažíme sa ich nabádať k tomu, aby pozorovaním zisťovali podobnosti a rozdiely, aby pochopili podstatu pozorovaných javov, aby ich pozorovanie viedlo k zobšeobecňujúcim záverom. Žiakov treba vopred vyzbrojiť informáciami pre postupné kroky. Každý žiak je schopný v záujmovej oblasti tvoriť, aj keď v rozdielnej kvalite. Pritom je veľmi dôležité, aby objavoval nové vzťahy a neuspokojil sa len s reprodukováním naučených faktov.

Didaktika geografie posudzuje prácu so štatistickým materiálom ako dôležitý zdroj pre vyučovanie. Každý žiak je nútený k štatistickému spracovaniu získaných informácií.

Žiaci sa oboznamujú s funkciou číselného materiálu, s vyhotovovaním grafov, diagramov, ktoré chápu ako náčrty zobrazujúce isté kvalitatívne informácie. Keď chcú aby ich práca bola dobre ohodnotená musia „vyrábať“ zo získaných číselných údajov tabuľky, grafy, diagramy a pod. Tu sa snažíme dosiahnuť to, aby žiaci videli a pochopili mnohostrannú a zložitú podmiennosť geografických javov, aby ich vedeli čítať, vyhodnocovať, robiť správne závery.

Súčasťou tejto predmetovej súťaže sú aj vedomostné testy, ktoré olympionici absolvujú priamo na mieste konania súťaže. Testy pozostávajú z otázok a úloh, ktoré sú koncipované z učebných osnov geografie pre gymnázia a stredné odborné školy. Uplatňujú sa v nich otázky a úlohy vyžadujúce od súťažiacich vysvetlenie príčin určitých javov ich vzájomných vzťahov, schopnosť samostatného a logického myslenia, rozhodovania a tvorenia záverov. Časť otázok má faktografický charakter, ktorými sa sledujú základné vedomosti žiakov z geografie. Pri dôkladnejšej analýze svojím spôsobom špecifických problémových situácií, ktoré musí účastník GO riešiť, ich zvládnutie vyžaduje veľké úsilie, osobnú náročnosť pri spracovaní vybranej témy, systematickú dôslednú spoluprácu s učiteľom. Žiaci dostávajú príležitosť prezentovať svoje schopnosti na základe vlastného nadania, musia však zvládnuť prostredníctvom písomného prejavu náročnejší myšlienkový celok. Nesmieme dopustiť absenciu samotných logických operácií pri riešení geografických problémov. Znamenalo by to neúspech v intelektuálne náročnejších činnostiach.

Odovzdávanie súťažných prác do školského kola je príjemným pocitom tak pre žiakov ako aj pre učiteľa, ktorý priebeh spracovania koordinoval. Vedúci krúžku má vytvoriť dôstojnú, príjemnú atmosféru pri odovzdávaní prác. Ak sa súťažiacim podarí úspešne ukončiť túto činnosť, ak prežijú pocit spokojnosti z dobre vykonanej práce, ak sú výsledky snaženia správne ocenené, vznikne chuť do ďalšej práce. To je hlavná motivácia pre ďalšiu činnosť. Pravda, ak sa tieto požiadavky nesplnia, nemôžeme hovoriť o efektívnosti krúžkovej činnosti. Vzájomne sa rešpektujúca, partnerská spolupráca medzi vedúcim krúžku a jeho členmi, často aj spolupráca s rodičmi, poskytuje komplexný pohľad na vývoj žiackej osobnosti. Rodičia pri dôkladnom oboznámení sa s problémami, ktoré rieši ich dieťa, oboznámení s mierou úspešnosti

v súťaži, ochotne pomáhajú riešiť vzniknuté problémy najmä technického charakteru. Pre učiteľa sú to cenné podnety pre zvyšovanie konkrétnosti a adresnosti vlastnej výchovnej práce.

Okrem už spomínaných výchovnovzdelávacích cieľov je potrebné spomenúť ešte jeden z podstatných motivačných činiteľov – súťaživosť. Súťaživosť po celú dobu drží žiaka v mierom napätí. Z hľadiska fyzického, psychického a sociálneho vývoja v tomto období sú žiaci citliví, plní vzruchu a osobnostných premien. Ich reakcie bývajú zafarbené citovým prežívaním všetkého, čo súvisí s ich osobnou prezentáciou, ale i snahou pomôcť aj svojim spolužiakom, čo je veľmi sympatické. Zapojenie sa do súťaže, porovnanie svojich schopností so schopnosťami svojich rovesníkov, konfrontácia názorov na geografické problémy, možnosť prekonzultovať obsah svojej práce s odborníkmi, verejná konfrontácia vlastných schopností v rámci testov a obhajoby, to všetko vo väčšine prípadov pôsobí veľmi pozitívne na intelektuálny vývoj žiakov.

Geografická olympiáda je veľká hra. Aby mala svojich hráčov, musíme sa neustále snažiť, aby bola zaujímavá a príťažlivá. Poznanie, že niektorí žiaci na základe práce v krúžku GO si vybrali budúce povolanie učiteľa vždy poteší, dáva mu pocit, že i pri mnohých problémoch, s ktorými sa stretáva, nebola jeho práca zbytočná. Odmenou učiteľovi je vychovaný človek, ktorý si dokáže vážiť prírodu a spoločnosť, ktorá mu poskytuje možnosti k tomu, aby sa mohol realizovať k svojej spokojnosti.

Dodatok

Tieto konštatácie a poznatky sa opierajú o vlastné skúsenosti z doterajšej praxe (za posledných 7 rokov žiaci nášho bardejovského gymnázia získali 8 celoštátnych víťazstiev v rôznych kategóriách). Netreba ich chápať apodikticky, ale iba ako určitý trend, ktorý zodpovedá praktickým zámerom.

THE GEOGRAPHICAL OLYMPIAD AT GYMNASIUMS

Vladimír SABOL

Summary

The Geographical Olympiad is one of the school activities supporting the many-sided student's development. The content and goals of the Geographical Olympiad participate in the fulfillment of the goals of geography as a school subject which is a didactic modification of the science branch. The students-participants of the Geographical Olympiad in all the categories have a chance of gaining a sufficient amount of information and facts, that can be confronted with the technical literature and experts during the competitions. This competition in the subject is organised annually for the students of elementary schools, secondary grammar schools /gymnasiums/ and secondary vocational schools.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

GEOGRAFICKÉ POKUSY

Ladislav TOLMÁČI, Terézia TOLMÁČIOVÁ

Abstract

Demonstrativeness is one of the most important attributes of didactic. It has a special and unique position in geography. There are many ways how demonstrativeness can be achieved. One of the most effective ways is using geographical experiments. By applying experiments one can describe the functioning and changes of a specific topic. Of course, attention has to be paid to the age of the students, interdisciplinary correlation, facilities of the school etc.

We can divide geographical experiments according their topic, way of realization, material demands, aims and other features. The paper is, except of theoretical background of experiments, dealing with practical advises and description of selected geographical experiments.

Key words: didactic, demonstrate, geographical experiments, geographical position

Názornosť vo vyučovaní je jednou z prioritných atribútov didaktiky. V geografii má špecifické a nenahradiateľné postavenie. Spôsobov, ktorými sa dosahuje, je mnoho. Neodmysliteľne patria medzi ne geografické pokusy. Práve nimi možno vysvetliť či opísať priebeh a fungovanie rôznych javov, najčastejšie z fyzickej geografie a kartografie.

V porovnaní s ostatnými vyučovacími metódami majú mnoho výhod, napr. pri pozorovaniach treba vyhľadať vhodné stanovište v prírode a pri pokusoch to nie je nevyhnutné.

Samozrejme, pri pokusoch sa využívajú aj ďalšie vyučovacie metódy, ako grafické práce a i. Veľmi zaujímavé je aj použitie heuristickej metódy DITOR (D – definuj problém, I – informuj sa o probléme, T – tvor riešenia, O – ohodnoť nápady, riešenia, R – realizuj riešenie v praxi) pri samotnom postupe ako jednotlivé kroky pokusu.

Pokusy v didaktike odporúča používať už Komenský, J. A. /7/, a označoval ich ako testy všetkými zmyslami. Po dlhom období, keď pokusy boli rýdzo vedeckou doménou, sa dostávajú, oprávnené, naspäť do škôl. MACHYČEK, J., KÜHNLOVÁ, H., PAPÍK, M. /9/ ich interpretujú ako metódy vedeckého poznávania. TURKOTA a kol. /14/ zaraďuje geografické pokusy medzi vyučovacie metódy ako „demonštračné predvádzanie pokusov učiteľom a frontálne skupinové alebo individuálne pokusy vykonávané žiakmi“. WAHLA, A. /15/ venuje pozornosť pokusom v súvislosti s učebnicami. ZAŤKOVÁ, M. /17,18/ v prehľade didaktických metód ich uvádza ako A. Heterodidaktické II. expozičné 3. praktické, experimentálne a súčasne B. Autodidaktické I. samostatná učebná činnosť 3. prakticko-aplikačné, experimentovanie a modelovanie.

Pri všetkých pokusoch treba zohľadniť vek žiakov, medzipredmetové vzťahy, vybavenosť školy a i.

RNDr. Ladislav TOLMÁČI

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina 1, 842 15, Bratislava

RNDr. Terézia TOLMÁČIOVÁ

Bratislava

Geografické pokusy možno rozdeliť podľa jednotlivých tém, spôsobu realizácie, materiálnych požiadaviek, cieľov a ďalších vlastností.

FARNDON, J. /4/ rozdeľuje pokusy do skupín podľa tém:

- planéta Zem,
- tvar Zeme,
- stavba Zeme,
- pôsobenie vnútorných činiteľov (sopečná činnosť, vrásnenie),
- pôsobenie vonkajších činiteľov (tvárnosť krajiny, rieky a potoky, ľad a vietor),
- litosféra,
- atmosféra,
- hydrosféra,
- pedosféra.

Pri delení pokusov je však dôležité rozlišovať aj objekt pokusu.

Pri realizácii pokusu treba špecifikovať celkové zadanie problému, materiálne vybavenie pri pokuse, bezpečnostné pokyny, spôsob realizácie pokusu, vyhodnotenie pokusu a na pokus nadväzujúce otázky.

Uvedenou štruktúrou sa riadi nasledovných 8 príkladov. Vzhľadom na limitovaný priestor sa pokusy uvádzajú veľmi stručne. Zvolené boli dve problémové oblasti, a to poloha na Zemi a mapa.

Poloha na Zemi

Úvodné zadanie problému:

Určte, čo najpresnejšie, polohu miestnej krajiny. Aká je jej geografická šírka? V čom sa prejavuje poloha každej miestnej krajiny vzhľadom na geografickú šírku?

Pl.

Zadanie: Zmerajte výšku slnka nad obzorom.

Materiálne vybavenie: dutá plastová rúrka, motúz, uhlomer, ťažší klinec, lepidlo, slnečné okuliare s UV filtrom.

Návod na realizáciu: Uhlomer (najlepšie papierový) prilepte na prostriedok rúrky. Presne v mieste prostriedku základne uhlomeru pripevnite motúz. Na jeho voľný koniec priviažte klinec. Jeden žiak nasmeruje rúrku na slnko. Druhý po ustálení výkyvov motúza odčíta na uhlomere uhol, ktorý vymedzuje. To je uhol, ktorý udáva výšku slnka nad obzorom.

Bezpečnostné pokyny: Pri zameriavaní prístroja treba použiť slnečné okuliare s UV filtrom.

Poznámky k pokusu: Najvyššie nad obzorom je slnko napoludnie. Zaujímavé je pozorovať, ako sa mení jeho výška nad obzorom počas roka (vysvetliť, ako sa mení; rozdiel medzi južnou a severnou pologuľou).

Zaujímavé otázky:

Kedy možno pozorovať slnko vo výške 90° nad obzorom?

Ako hlboko klesá slnko pod obzor?

P2.

Zadanie: Merajte dĺžku dňa a noci vo vašom meste počas roka. (Dlhodobá úloha.)

Materiálne vybavenie: hodinky, astronomická ročenka, zápisník, písacie potreby.

Návod na realizáciu: Zmerajte čas medzi východom a západom slnka. Pokus sa odporúča realizovať v zime. Treba sledovať rýchlosť skracovania dňa a noci počas roka. Po týždni pozorovania ukázať žiakom, ako sa určuje dĺžka dňa a noci z astronomickej ročenky.

Poznámky k pokusu: V geografickej šírke Slovenska je najdlhšia noc 22. decembra a trvá 16 hodín a 17 minút. Slnko je pod obzorom najkratšie 21. júna (7 hodín a 42 minút). V lete je v najsevernejšom cípe Slovenska noc o 17 minút kratšia ako v najjužnejšom. V zime je na severe zasa dlhšia o 17 minút ako na juhu.

Zaujímavá otázka:

Čo by sa zmenilo, keby sa dĺžka dňa merala na južnej pologuli?

P3.

Zadanie: Určte rozdiel v čase východu slnka vo vašom meste a napr. v Novej Sedlici, Sofii, Tokiu či inom sídle.

Materiálne vybavenie: telefón, e-mail, dopis.

Návod na realizáciu: Po dohode s priateľmi vo vybratom sídle uskutočnite v určený (ten istý) deň meranie času východu (západu) slnka.

Poznámky k pokusu: Poloha vzhľadom na geografickú dĺžku je dôležitá pre určenie času. V sídlach na východe nášho štátu Slnko vychádza o niečo skôr ako na jeho západe. Na každom geografickom stupni to predstavuje časový rozdiel 4 minúty. Napríklad slnko vychádza, ale aj zapadá, v Michalovciach o 19 minút skôr ako v Malackách. Čas na hodinách sa neriadi podľa slnka, ale podľa času na 0°, 15°, 30°, 45° atď. geografickej dĺžky.

Zaujímavá otázka:

Mení sa čas východu slnka aj v závislosti od geografickej šírky?

P4.

Zadanie: Zostrojte prístroj na meranie času (slnečné hodiny).

Materiálne vybavenie: výkres, špajdľa, plastelína, uhlomer, farebné ceruzky.

Návod na realizáciu: Na prostriedok výkresu pripevnite plastelínu. Do nej zapichnete (kolmo na výkres) špajdľu. Položte výkres na slnečné miesto. Každú celú hodinu nakreslite farebnou ceruzkou čiaru na výkrese tam, kam dopadá tieň špajdle. K čiare pripíšte hodinu, kedy ste ju nakreslili.

Poznámky k pokusu: Skutočné slnečné hodiny sa umiestňujú zvyčajne na zvislé steny a sklon uhlu „paličky“, ktorá vrhá tieň, sa odvodzuje od geografickej šírky miesta pozorovania.

Zaujímavá otázka:

Tieň paličky sa bude pohybovať v smere chodu hodinových ručičiek alebo proti smeru chodu hodinových ručičiek?

P5.

Zadanie: Určte, na ktorú svetovú stranu smerujú okná vo vašej triede. Ktorým smerom od školy je námestie, kostol, železničná stanica, najbližšie kopce? Ktorým smerom je severný pól?

Materiálne vybavenie: malá nádobka z plastu, tenká polystyrénová doštička, ihla (špendlík), magnet, lepiaca páska a nožničky.

Návod na realizáciu: Ihlu priložte k magnetu na niekoľko minút, aby sa zmagnetizovala. Z tenkého polystyrénu vystrihnite kruh tak, aby sa dal voľne vložiť do nádobky z plastu. Nádobku naplňte čiastočne vodou. Na polystyrénový kruh lepiacou páskou prilepte ihlu a vložte (ihlou navrch) do nádobky. Ihla s polystyrénom sa ustáli v smere sever-juh. Podľa nej ako podľa kompasu určte svetové strany.

Poznámky k pokusu: Zopakujte si, ako sa určujú svetové strany podľa slnka, hviezd, buzoly, hodiniek a i.

P6.

Zadanie: Porovnajte, ako sa zohreje tmavý povrch (napr. papier) osvetlený slnkom, keď má uhol dopadu slnečných lúčov rôzne hodnoty.

Materiálne vybavenie: tmavý papier, uhlomer.

Návod na realizáciu: Na slnečnom mieste v triede nechajte na viac kusov tmavého papiera dopadať slnečné lúče. Papiere nastavte tak, aby lúče dopadali na rôzne z nich pod odlišnými uhlami, napr. 90, 45, 10. Po určitom čase, napr. 15 minútach porovnajte, ako sa ohriali. Ktorý papier bol najteplejší?

P7.

Zadanie: Porovnajte, ako dlho sú pri otáčaní zemegule v rôznych ročných obdobiach osvetlené jej jednotlivé časti.

Materiálne vybavenie: glóbus, baterka (prípadne iný zdroj svetla).

Návod na realizáciu: Vo večerných hodinách alebo v zatemnenej miestnosti simulujte otáčanie Zeme a osvetľujte ju pritom svetelným zdrojom. Pre rôzne geografické šírky zapisujte, ako dlho sú osvetlené (pomer k jednému otočeniu okolo osi).

Mapa

Úvodné zadanie problému: Je vaše sídlo zakreslené na niektorej mape v atlase? Pokúste sa nakresliť mapu vášho sídla.

P8.

Zadanie: Kreslenie mapy vybraného sídla.

Materiálne vybavenie: výkres, pravítko, kružidlo, kresliace potreby, guma, kompas.

Návod na realizáciu: Z miestnej krajiny zobrazte územie 4 x 6 km veľké.

1. Do ľavého dolného rohu si nakreslite šípku, ktorá udáva smer na sever.
2. Pod označenie severného smeru napíšte mierku 1 : 20 000. Nakreslite úsečku dlhú päť centimetrov. Táto úsečka bude na mape predstavovať 1 km.
3. Do prostriedku listu nakreslite vašu školu (dom). Nezabudnite na smer, akým ju nakreslíte!
4. Nakreslite smer toku rieky alebo potoka, ktorý miestnou krajinou preteká (ak sa tam vyskytuje).
5. Nakreslite smer železničnej trate, ak miestnou krajinou prechádza.
6. Zakreslite hlavnú cestu (cesty) prechádzajúce cez miestnu krajinu.

7. Podľa smeru a vzdialenosti od školy (domu) zakresľujte významné prvky krajiny (kostol, námestie, vrchy, závody a iné).
8. Mapu môžete aj vyfarbiť: zastavané územie červenou, poľnohospodársku pôdu žltou, lesy zelenou, vodné plochy modrou, cesty čiernou, železnice prerušovanou čiernou čiarou.

Poznámky k pokusu: Aby ste mohli na mape sídla rozoznať jeho základné prvky (domy, ihrisko, vrchy), musí to byť mapa vo veľkej mierke (1 : 100 000, 1 : 50 000 a väčšie). Futbalové ihrisko (dĺžka 100 m) je na mape v mierke 1 : 100 000 zobrazené ako obdĺžnik s dlhšou stranou 1 mm dlhou. Väčšia časť Slovenska sa zobrazuje na turistických mapách práve v tejto mierke. Na mapách s akými mierkami ste už videli zobrazenú vašu miestnu krajinu?

Literatúra:

- BIZUBOVÁ, M. – MACHOVÁ, M. (1995): Sandberg nielen ako nálezisko skamenelín. Geografia 2, Geoservis, Bratislava, pp. 53-55.
- BIZUBOVÁ, M. (1996): Aplikácia poznatkov o miestnej krajine v edukačnom procese. Geografické informácie 4, 2. časť, pp. 135-138.
- COMMISSION ON GEOGRAPHICAL EDUCATION IGU (1992): International Charter on Geographical Education. IGU, p. 24.
- FARNDON, J. (1992): How the Earth works. Dorling Kindersley, London, p. 192.
- HALÁS, B. (1997): Použitie heuristickej metódy DITOR v zemepise 5. ročníka ZŠ. Geografia 2, Geoservis, Bratislava, pp. 76-78.
- CHALUPA, P. – ŠUPKA, J. (1994): Vybrané kapitoly z didaktiky regionální geografie. UJEP, Brno.
- KOMENSKÝ, J. A. (1685): Orbis sensualium pictus. Nuremberg, p. 313.
- LIKAVSKÝ, P. (1995): Propedeutické predmety a obsah biogeografického učiva na základnej škole. Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín, ed. TRIZNA, M., Bratislava, pp. 205-211.
- MACHYČEK, J. – KÜHNLOVÁ, H. – PAPÍK, M. (1985): Základy didaktiky geografie. SPN, Bratislava, p. 344.
- McKNIGHT, T., L. (1990): Physical Geography. A Landscape Appreciation. Prentice-Hall, London, p. 182.
- PAPÍK, M. (1973): Náčrty vo vyučovaní zemepisu. SPN, Bratislava, p. 262.
- TOLMÁČI, L. – LAUKO, V. – KAROLČÍK, Š. – NOGOVÁ, M. – TOLMÁČIOVÁ, T. (1998): Geografia – príma, Planéta Zem. IMPRO s.r.o., Vydavateľstvo Litera, Bratislava, p. 146.
- TOLMÁČI, L. – LAUKO, V. – NOGOVÁ, M. – TOLMÁČIOVÁ, T. (1994): Zemepis 8. IMPRO, spol. s r.o. LITERA, Bratislava, p. 152.
- TURKOTA, J. a kol. (1980): Základy všeobecnej didaktiky geografie. SPN, Bratislava, p. 264.
- WAHLA, A. (1980): Didaktika geografie v období vedeckotechnickej revoluce. Pedagogická fakulta, Ostrava, p. 149.
- WAHLA, A. (1983): Terminologický a výkladový slovník didaktiky geografie. Pedagogická fakulta, Ostrava.

- ZAŤKOVÁ, M. (1998): Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii, 1. časť. Geografia 1, Geoservis, Bratislava, pp. 29-32.
- ZAŤKOVÁ, M. (1998): Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii, 2. časť. Geografia 2, Geoservis, Bratislava, pp. 73-76.

GEOGRAPHICAL EXPERIMENTS

Ladislav TOLMÁČI, Terézia TOLMÁČIOVÁ

Summary

The paper can be divided into two parts. The first theoretical part discusses the place and importance of geographical experiments in teaching geography, cites former authors view-points. Stress is given on the correct attitude towards the applications of experiments.

The second part – part of practical applications contents 8 examples of experiments. They concentrate just on two problems in geography – position, and map making. Each example has a rigid structure:

- introduction to the problem
- used materials
- guide to the experiment
- warning of the risks connected with the experiments
- results of the experiment
- additional questions and tasks about the studied topic.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

ZEMĚPISNÉ PRVKY V PLÁNOVANÉM KURIKULU NA PRIMÁRNÍM STUPNI ČESKÝCH ZÁKLADNÍCH ŠKOL A JEJICH PREZENTACE V UČEBNÍCÍCH VLASTIVĚDY

Alena MATUŠKOVÁ

Abstract

Elementary geographic education in Czech schools is introduced in the 'basics of natural science', incl. elements of biology and predominantly elementary geography of the country. Its curriculum has been recently significantly changing. 'Standard of Elementary Education', a fundamental still open document, is a base for very variable textbooks. These textbooks, in various extent, content and using varied approaches, deal with the presentation of geographic subject matter in Czech primary schools.

PaedDr. Alena MATUŠKOVÁ, CSc.

Katedra geografie, FPE Západočeské univerzity, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň, Česká republika

Geographic features in the planned curriculum for primary Czech schools and their presentation in textbooks focused on the elementary geography of the country.

Key words: *planned curriculum, elementary geographic education, Czech textbooks focused on the elementary geography of the country*

V souladu s celosvětovými trendy dochází i v České republice k podstatnému rozšíření výchovně vzdělávacích možností. Na počátku 90. let proběhla na stránkách odborných pedagogických časopisů diskuse k předloženým státním standardům, které mají být objektivním ukazatelem úrovně žáka i práce učitele na určitém stupni školy. Byla završena v roce 1995 vydáním již závazného Standardu základního vzdělávání, který vytyčuje z hlediska obsahu obecné i specifické cíle a kmenové učivo. Dává však široký prostor i školám a učitelům, aby další náplň mohli volit podle svého uvážení, zaměření a s přihlédnutím k místním podmínkám. Odlišné koncipování Návrhu osnov obecné školy od materiálů vzdělávacích programů základní a národní školy vede k zamyšlení nad základní otázkou, jaké učivo a v jaké míře do počátečního zeměpisného vzdělávání zařadit. Přestože výběr tohoto učiva podléhá změnám, lze v dlouholetém vývoji vlastivědného vyučování u nás i při srovnání s výukou vlastivědy obdobných předmětů v jiných zemích vysledovat témata tradiční, zařazená téměř ve všech systémech i témata nová, progresivně zařazovaná v souladu s novými požadavky společenského vývoje. Tématické celky se zeměpisným učivem, které jsou v současné vlastivědě (event. přírodovědě) v různé míře zařazovány jsou následující:

Orientace v nejbližším okolí

Pro pochopení základních prostorových prvků, systémů, vztahů a souvislostí v nich existujících je základem vytvoření schopnosti orientace v nejbližším okolí a tudíž pochopení jeho prostorové struktury (základních orientačních bodů a linií, topologických vztahů mezi nimi, orientace podle světových stran) a pochopení a zvládnutí principu tvorby jednoduchých plánků nejbližšího okolí a orientace podle nich.

Místní oblast, místní region

Místní oblast (místní region) je vymezován v různém rozsahu. Je jím míněno zpočátku území obce, ve které je škola, eventuelně s územím dalších obcí, ze kterých děti do této školy dojíždějí. Postupně se poznávaný region zvětšuje. Jedná se o širší okolí, okres nebo jinak vymezené území.

Znalost místní oblasti je základem pro poznávání koncentricky se rozšiřujícího stále většího území. Místní region slouží jako model, se kterým jsou ostatní regiony srovnávány.

Základy kartografického učiva

Cílem vlastivědného vyučování je vést žáka k pochopení mapy jako znakového systému, pochopení základů jejího vzniku (promítání na zvolenou plochu, zmenšení), k získání schopnosti číst různé informace z mapy na základě znalosti kartografických znaků (bodových, čárových a plošných) a principu měřítka, schopnosti zorientovat mapu (podle kompasu, podle

orientačních bodů v terénu) a podle ní se orientovat v určité krajině. Žáci mají získat i základní informace o různých druzích map.

Charakteristika jednotlivých regionů ČR, přehled Evropy a světa

Vlastivědná charakteristika ČR jako regionu vyšší úrovně vychází z jejího rozdělení na dílčí subregiony. Vymezení a určení hledisek, podle kterých jsou tyto subregiony určovány, zůstávají však ve vlastivědě trvalým problémem.

V současnosti je dávana charakteristika vlasti do kontextu střední Evropy a s postupným zařazováním naší republiky do evropských struktur i do celosvětového kontextu.

U vymezených oblastí by měl žák umět vysvětlit nejprve jejich polohu a zhodnotit její klady nebo nedostatky například ve vztahu k přírodním podmínkám, ke zdrojům surovin, ke státním hranicím, k významným dopravním tahům ap. V charakteristice fyzickogeografické sféry jde především o získání znalostí o povrchu, zvláštěnostech podnebí a o vodstvu v oblasti, o pochopení některých elementárních souvislostí mezi nimi. U některých oblastí je vhodné uvést základní údaje o převažujících půdách ve vazbě na zemědělskou výrobu a o lesích. Ze sídelní struktury se žáci seznamují jen s několika největšími městy. U nich lze uvést nejvýznamnější výrobní odvětví, někdy převládající průmyslové aktivity širšího okolí a důvody, které vedly k jejich lokalizaci. Komplexní pohled doplňují vybrané údaje o nejvýznamnějších historických událostech, které se zde odehrávaly, kulturně historických objektech, které se zde dochovaly, o významných osobnostech, které zde žily, o lidové kultuře, národopisných zvláštěnostech a tradicích. V učivu o hlavním městě (eventuálně městech např. statutárních) přistupují k výše uvedené charakteristice elementární údaje o politické a správní organizaci společnosti.

Základní informace o sluneční soustavě a vesmíru

Přírodovědné učivo poprvé v elementární podobě seznamuje žáky se stavbou sluneční soustavy a informuje o vesmíru. Třídí a systematizuje tak jejich různé znalosti z této oblasti. Jednoduchým způsobem jsou žákům vysvětlovány též pohyby Země a jejich důsledky.

Obecně fyzickogeografická tematika v prvouce, přírodovědě a ve vlastivědě

V primárním stupni nacházíme několik fyzickogeografických témat, jejichž správné pochopení v obecné rovině je klíčové pro další výuku navazujících předmětů. Jedná se například o zemský povrch, ovzduší, počasí a roční období, vodstvo na pevnině, koloběh vody v přírodě, půdy, horniny, nerosty, životní prostředí, působení lidí na krajinu a životní prostředí. Diskutabilní a zatím neověřené je naopak zařazení učiva o klimatických pásích.

Orientace v čase a historická tematika

Jedním z hlavních úkolů učiva předmětů o přírodě a společnosti je orientace dítěte v čase, pochopení jeho jednosměrnosti, nezvratnosti a cykličnosti jednotek, na které se dělí. Zavedení číselné osy jako časové přímky je potom vlastně grafickým vyjádřením tohoto učiva.

Bez pochopení průběhu času a časových relací není možné správné pochopení zeměpisného učiva. Děti poznávají geografické jevy, procesy a regiony se mění v čase. Z těchto údajů je však třeba provádět uvážlivě výběr, pomocí kterého vytvoříme základní představu o vývoji určité oblasti, např. místního regionu nebo vlasti.

Učivo zaměřené na ochranu a tvorbu životního prostředí

Tato problematika prolíná látkou několika předmětů a všude by měla organicky navazovat na probíranou tematiku a nenásilným způsobem žáky vychovávat. Pokud učíme o místním regionu, jsou na místě otázky typu: jak se mění naše prostředí, kteří činitelé se nejvíce podílejí v naší oblasti na změnách životního prostředí, které zásahy člověka do prostředí jsou pozitivní a které negativní, co by se dalo v našem okolí na životním prostředí zlepšit, pro které aktivity člověka je určitá krajina vhodná a pro které nikoli. Působení člověka na životní prostředí přesahuje rámec státních hranic. Proto je potřebné poukázat na nutnost mezinárodní spolupráce při řešení těchto problémů.

Ekonomická dimenze učiva předmětů o přírodě a společnosti

Ve vlastivědě (spolu s prvoukou a přírodovědou) dítě poznává, jakým způsobem člověk přetváří přírodu ke svému užitku a že vlastně veškeré látky, materiály a energie, sloužící k uspokojování jeho základních životních potřeb, získává z přírody. Na příkladech z vlastního okolí se seznamuje s různými druhy ekonomické činnosti člověka a s jejím rozšířením v prostoru a v čase. Seznámení s pracovní činností rodičů nebo známých lidí přispívá k budoucí profesionální orientaci.

Další možná témata, která souvisí s touto tematikou a měla by být v rozumné míře do učebních plánů zařazována, jsou: životní potřeby, práce, hodnoty, ceny zboží. Ve vlastivědě jsou zařazována nově, jejich zařazení je však v dnešní době velmi potřebné.

Sociálně politická a kulturní dimenze ve vyučování předmětů o přírodě a společnosti

Při probírání jednotlivých témat docházíme k problémům sociálních vztahů v různých velkých skupinách, pravidel soužití obecně (pravidla her, společenského chování, dopravní, soužití v obci) a mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva navzájem (např. z hlediska národností, náboženství, kulturních zvyklostí určitých skupin obyvatel, neoficiálních hierarchických vztahů), demokratického chování, tolerance, diskriminace, nacionalismu, rasismu, předsudků. Setkáváme se s problematikou lidských a občanských práv a svobod a na druhé straně odpovědností lidí za své konání.

Můžeme zjistit nesprávný či nejasný vztah žáků ke kulturním a společenským hodnotám, k vlasti, k jiným státům, k přírodnímu prostředí. Výčet problémů není úplný, vyvstávají i další. S otevřením našich hranic budou spíše přibývat. Jistě ne všechny jmenované problémy bude učitel 1. stupně se svými žáky řešit. Předměty o přírodě a společnosti mají však i důležité formativní poslání a zůstává především na učiteli která z témat bude vzhledem k aktuální celospolečenské či místní situaci do výuky předmětu zařazovat.

Evropská dimenze

V souvislosti s politickými snahami naší země o zařazení mezi vyspělé evropské státy v rámci Evropské unie se dostává do škol nový cíl vzdělávání – výchova k evropanství. Posilování evropské identity mladé generace bylo pro členské země EU doporučeno Radou Evropy v květnu 1988 a dále v Maastrichtské dohodě z února 1992. Také tzv. bílá kniha z roku 1996 se touto problematikou zabývá. ČR, která je členem Rady Evropy, proto zařazuje evropskou dimenzi do vzdělávání v rámci změn školské politiky. Na primárním stupni škol je pro ni prostor právě ve vlastivědě. Předně jsou to vlastní informace o Evropě jako světadílu, o jejím prostorovém uspořádání, a to v současnosti i z hlediska historického kontextu. Současnou realitu je nutno ukázat jako stav, který není neměnný. Určité prostorové uspořádání zejména politické je vždy relativní. V současnosti jsou žáci svědky i rozpadu jiných států v Evropě (bývalá Jugoslávie a SSSR) i naopak protichůdných tendencí při vzniku či spíše rozšiřování nadnárodních evropských event. celosvětových struktur. Při těchto procesech se projevují střety zájmů, kultur, náboženských seskupení. Poloha naší země ve středu Evropy je právě v silně exponovaném prostoru z tohoto pohledu.

Je samozřejmé, že není možné s žáky primární školy probrat podrobně všechna nastíněná témata. Odráží se to také ve variabilitě učebnic vlastivědy, které jsou v současnosti v ČR k dispozici. Jsou to učebnicové řady autorských kolektivů Danielovská – Tupý, Augusta – Honzák, Hronek a kol., Chalupa a kol., Vyskočilová a kol. Učebnice se postupně dostávají do souladu s kurikulárními dokumenty, rozsah zeměpisné složky vzhledem k rozsahu učebnice a uspořádání zeměpisných obsahů jsou však rozdílné. V naprosté většině chybí koordinace zeměpisného učiva ve vlastivědě a v přírodovědě.

Také z hlediska metodického jsou ve jmenovaných učebnicích rozdíly, a to zejména v kvalitě a obtížnosti výkladového textu, v zařazení doplňujících textů, slovníčku, příloh. Na dobré úrovni jsou neverbální složky všech učebnic, zejména ilustrace a diapozitivy. Velké rozdíly jsou naopak v aparátu, který pomáhá řídit učení, tj. zaměření otázek a úkolů za jednotlivými kapitolami a tematickými celky, odkazy na jiné zdroje informací, označování částí textu dle funkce barevně či grafickými symboly podle jeho funkce a obsahu. V učebnicích lze vysledovat několik základních psychodidaktických přístupů (konstruktivistický, scientistický, pragmatický, či snahu o jejich kombinaci). Na základě rozsáhlého didaktického experimentu byly koncipovány učebnice E. Vyskočilové a kol., které vycházejí důsledně z psychologických zvláštností chápání žáků mladšího školního věku.

Literatura:

- Standard základního vzdělávání. 1. vyd. Praha, MŠMT ČR 1995.
- Vzdělávací program Obecná škola. Praha, Portál 1996.
- Vzdělávací program Základní škola. Praha, Fortuna 1996.
- Vzdělávací program Národní škola. MŠMT ČR 1996.
- Učebnicové řady výše jmenovaných autorských kolektivů.

GEOGRAPHIC FEATURES IN THE PLANNED CURRICULUM FOR PRIMARY CZECH SCHOOLS AND THEIR PRESENTATION IN TEXTBOOKS FOCUSED ON THE ELEMENTARY GEOGRAPHY OF THE COUNTRY**Alena MATUŠKOVÁ****Summary**

Elementary geographic education in Czech primary schools is contained in the following thematic units: orientation in the nearest environment, local area, local region, bases of cartographic curriculum, characteristics of individual regions in the Czech Republic, an overview of Europe, basic information about the world, solar system and universe. Furthermore, there is also included the subject matter generally physically-geographical or such focused on following topics – on creating and protection of environment, on economic dimension, on socially-political and cultural dimension. Its extent and specifications are determined by 'Standard of Elementary Education' and individual educational programs. Specific expressions can be found in textbooks.

The article considers aspects of didactic equipment of current Czech textbooks focused on the elementary geography of the country from the point of their geographic components. The contentual value of the textbooks requires harmony between curricular documents and the extent and organisation of the geographic subject matter. From the methodical point of view it is being considered the textbooks value as didactic devices (apparatus presenting the subject matter, apparatus administering learning and apparatus for easy orientation). The emphasis is put on psychodidactic aspects, mainly on basis approaches in terms of the subject matter, text difficulty, level of questions and tasks regarding to the development of cognitive processes, etc.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

**PRÍPRAVA UČITEĽOV PRVÉHO STUPŇA ZÁKLADNEJ ŠKOLY
Z POHLADU GEOGRAFIE****Alena MADZIKOVÁ****Abstract**

The paper deals with question what is or can be the role of geography in pre-service training for primary school. Realization of geographical education in the basic school is divided into two stages. At the elementary stage (grades 1 - 4) it is connected with complex subject including elementary geography, history and social science (grades 3-4). Especially in preparation for teaching of this subject can be useful geography. Although the main attention is paid to obtaining psychoeducational and methodological competence, some theoretical background (in this case selected knowledge of geography and history) is needed. In the paper is presented

PaedDr. Alena MADZIKOVÁ

*Katedra geografie a geoekológie, Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov*

one of the possible ways how can geography acts in the pre-service training for the primary school according to the idea, that geographical education should be continuous and universal.

Key words: *geographical education, elementary geography, pre-service training*

„Geografia má významnú úlohu vo vzdelávaní a výchove všetkých ľudí. ... Hoci mnohé aspekty geografickej výchovy sú spoločné pre všetky stupne, jej špecifiká sa menia od základného stupňa cez stredné a vysokoškolské vzdelávanie, resp. od vzdelávania odborného cez vzdelávanie dospelých až po ďalšie vzdelávanie.“ (Medzinárodná charta geografickej výchovy). V uvedenom citáte sa odzrkadľuje jedna z predností geografickej výchovy – jej univerzálnosť v edukácii. Tento fakt sa opiera o teoreticko-metodologické princípy geografie ako vedy stojacej v prieniku prírodných, spoločenských a technických vied. Zároveň odráža aj možnosti geografie formulovať aktuálne problémy súčasného sveta a participovať pri ich riešení.

Predmetom môjho príspevku je prezentovať názor, že geografia sa môže podieľať na príprave nielen učiteľov geografie, ale aj učiteľov prvého stupňa základných škôl, a to najmä v príprave na vyučovanie vlastivedy. Je to problematika, ktorá sa nachádza na okraji záujmu odborníkov-teoretikov, aj keď je z hľadiska pedagogickej praxe aktuálna. Pre ilustráciu uvediem nasledujúci príklad. Na základe prieskumov a konzultácií s učiteľmi prvého stupňa ZŠ bolo zistené, že nie je výnimkou, ak vlastivedu (najmä vo 4. ročníku ZŠ, kde sa preberá vlastiveda Slovenska, jeho jednotlivých regiónov, ktorá je spojená s prácou s vlastivednou mapou) učí učiteľ geografie. Kvalifikovaní učitelia pre tento predmet sú však učitelia prvého stupňa! Zistený stav bol odôvodňovaný prevahou zemepisného učiva v učebných osnovách vlastivedy. Rovnako zaujímavé bolo aj zistenie, že práve v období pred vydaním nových učebníc a pracovných zošitov (Michal, Michalová, 1994), kedy sa výrazne zmenil obsah vlastivedného učiva v súvislosti so zmenou spoločensko-politických pomerov, bol tento stav najmarkantnejší.

Prečo geografia v príprave učiteľov pre vyučovanie vlastivedy?

Vlastiveda v súčasnom ponímaní nie je vednou disciplínou. Tento názor sa postupne kryštalizoval od definícií vlastivedy v minulosti ako samostatnej vednej disciplíny (Roubík, 1941) až po súčasné chápanie tohto pojmu ako súhrnu historických, geografických, prírodovedných a kultúrnych poznatkov (Wahla, 1983). V školskom systéme je vlastiveda výlučne na prvom stupni základných škôl, a to jeden z predmetov v 3. a 4. ročníku. V obsahu tohto predmetu sa premietajú elementárne historické, geografické, ale aj ďalšie prírodovedné a spoločenskovedné poznatky o Slovensku. Z tohto pohľadu je opodstatnené chápanie vlastivedného vyučovania ako základného kameňa geografickej výchovy, ako dôležitého úvodu do vyučovania geografie na druhom stupni. Podľa Papíka (1980) predmet vlastiveda „pokrýva úmerne základy problematiky zemepisu ako vedného odboru.“

Blízky je aj vzťah didaktiky geografie a didaktiky vlastivedy. Obidve disciplíny sú špeciálnymi didaktikami so svojimi úlohami a cieľmi, ale na druhej strane majú aj mnoho spoločných črt, rozvíjanie ktorých by mohlo viesť ku kvalitatívnemu posunu nielen v teórii, ale aj v pedagogickej praxi (nadväznosť geografického učiva medzi prvým a druhým stupňom ZŠ, spolupráca učiteľov geografie a učiteľov prvého stupňa). Je len na škodu veci, ak sa dva stupne jednej školy uzatvárajú do riešenia svojich „rezortných“ problémov bez ohľadu na prepojenie oboch stupňov a širší kontext edukačných cieľov.

Rozčlenenie geografickej výchovy* do dvoch stupňov v rámci základnej školy odráža súčasnú štruktúru nášho školstva. Premietajú sa v ňom špecifiká edukácie zohľadňujúce psychosomatický vývin detí rôznych vekových kategórií. Kým na prvom stupni je komplexnosť poznávania detí vyjadrená v existencii tzv. komplexných predmetov (prvouka, vlastiveda, prírodoveda), na druhom stupni sa tento pohľad špecializuje exaktnejším vymedzením predmetu poznávania v podobe jednotlivých predmetov. Takýto model je u nás historicky ustálený a všeobecne akceptovaný.

Pri analýze učebných osnov geografie a učebných osnov pre prvý stupeň základnej školy prvky geografickej výchovy môžeme identifikovať v predmetoch prvouka, prírodoveda, ale najmä v predmete vlastiveda, ktorý reprezentuje elementárnu bázu geografických poznatkov, zručností ale aj výchovného pôsobenia. V rámci tohto predmetu sa žiaci v 3. a 4. ročníku učia orientovať v priestore s využitím svetových strán, poznávajú miestnu krajinu, jej jednotlivé zložky, zoznamujú sa s prírodným aj sociálnym prostredím nášho štátu ako celku ale aj jeho regiónmi; učia sa pracovať so smerovou ružicou, s kompasom, s mapou, s doplnkovou literatúrou; učia sa vážiť si a chrániť svoje životné prostredie. (Učebné osnovy vlastivedy, 1995 resp. 1997).

Ak chceme odpovedať na otázku, akú úlohu má **geografia** v príprave učiteľov pre 1. stupeň ZŠ, mali by sme sa bližšie pozrieť na prípravu týchto študentov na vyučovanie **vlastivedy**. Nasledujúca analýza sa týka len vybraných aspektov, nie je zďaleka vyčerpávajúca.

V Študijnom programe štvorročného študijného odboru učiteľstvo pre 1. stupeň ZŠ na Pedagogickej fakulte v Prešove (1997-98) je v 6. semestri zaradená disciplína Vlastiveda s didaktikou. Poznamenávam, že na rôznych vysokých školách v Slovenskej republike (spravidla ide o pedagogické fakulty) sú aj rôzne názvy a rozsah tejto disciplíny. Napr. na PdF v Nitre – komplexný učebný predmet Didaktika predmetov vecného učenia, na PdF v Banskej Bystrici – Vlastiveda s didaktikou, na PdF v Bratislave – Didaktika poznávania sociálnych reálií. Rovnako rozdielne je aj odborné zabezpečenie výučby (pedagógovia, historici, geografi). Na Pedagogickej fakulte v Prešove je táto disciplína zaradená v rozsahu 2 hodiny prednášok a jednohodinový seminár v už spomínanom 6. semestri štúdia. Už v uvedenom názve je zvýraznená jednota zložiek teoretickej a didaktickej. V zložke teoretickej sa študenti zoznamujú s vlastivedou Slovenska, v ktorej majú nezastupiteľnú úlohu práve geografické poznatky o Slovensku (poloha Slovenska, tvar štátneho územia, základné údaje o našom území, prírodné pomery, socioekonomické pomery, regionalizácia SR). Samozrejme, poznatky sú spravidla vyselektované, a to v závislosti od stanoveného cieľa – vytvorenie vlastivedného obrazu Slovenska. Z tohto pohľadu sú významné poznatky o reliéfe a geologickej stavbe, geomorfologickom členení nášho územia, vodstve, podnebí, biosfére, ochrane prírody, obyvateľstve, sídlach, cestovnom ruchu, ekonomických pomeroch a problematika regionalizácie. Okrem vybraných geografických poznatkov sú v predmete zastúpené aj historické poznatky. Súbežne je v 6. semestri realizovaná aj priebežná pedagogická prax na základných školách.

* V príspevku používam pojem geografická výchova vo význame edukácia, čo zahŕňa obe stránky tohto procesu, teda výchovu aj vzdelávanie. Tento pojem bol použitý aj pri preklade oficiálneho dokumentu Charta geografickej výchovy (International Charter on Geographical Education, 1992), ktorý v príspevku citujem.

Prax prebieha formou hospitácií a následne výstupov študentov, ktorí majú možnosť prakticky uplatniť svoje predstavy o vyučovaní. V závere semestra je zaradená exkurzia z vlastivedy a prírodovedy v rozsahu 4 dní.

Od školského roku 1990-91 je táto disciplína v gescii Katedry geografie. Záujem o vlastivedu zo strany katedry je však datovaný do skoršieho obdobia (70-te a prvá polovica 80-tych rokov) a je spojený s pôsobením významného predstaviteľa didaktiky geografie ale aj didaktiky vlastivedy – Doc. RNDr. Mateja Papíka, autora vysokoškolských skrípt Didaktika vlastivedy (spoluautorka K. Navrátilová, 1985), učebnice vlastivedy, metodických príručiek a početných odborných článkov publikovaných najmä na stránkach časopisu Komenský. Od tohto obdobia sa datujú aj zmeny v ponímaní tejto disciplíny zahŕňajúcej tak vlastivedné poznatky o Slovensku, ako aj prípravu na vyučovanie vlastivedy na ZŠ v zložke didaktika vlastivedy a zmena jej názvu na Vlastiveda s didaktikou. Od konštituovania samostatnej Pedagogickej fakulty v roku 1997 sa uvažuje o vytvorení autonómnej Katedry prvouky, prírodovedy, vlastivedy a environmentalistiky, ktorá by mala zabezpečovať prípravu budúcich učiteľov prvého stupňa na vyučovanie spomenutých predmetov. Od filozofie edukačných cieľov tejto katedry bude závisieť aj smer ďalšieho vývinu prípravy študentov na vyučovanie vlastivedy. Pri týchto úvahách je potrebné rešpektovať celkový profil absolventa. Podľa Navrátilovej (1996) je pre učiteľa prvého stupňa základom jeho kvalifikácie **psychodidaktická kompetencia**, ktorá je založená na didaktickej transformácii vzdelávacieho obsahu pre deti mladšieho školského veku. Z tohto pohľadu sú za profilujúce disciplíny považované pedagogické a psychologické disciplíny a až na sekundárnej úrovni sa nachádza odborná predmetová príprava. Toto ponímanie sa výrazne líši od ponímania kompetencií učiteľa geografie, kde sa jeho odborná príprava z geografie nachádza na rovnakej úrovni ako príprava didaktická. Možno s ním však súhlasiť, pretože odráža špecifické podmienky pôsobenia učiteľa na prvom stupni základnej školy. Diskutabilnou ostáva otázka odbornej predmetovej prípravy týchto učiteľov. Názor, že túto zložku možno doplniť samoštúdiom resp. že pre potreby budúceho pôsobenia úplne postačuje odborná príprava v rozsahu gymnaziálneho učiva, vyvracajú skúsenosti z praxe.

Keď sa katedra geografie súčasnej FHPV stala gestorom prípravy učiteľov na vyučovanie vlastivedy pred siedmimi rokmi, zisťovali sme úroveň vedomostí študentov o Slovensku. Predpoklad, že úroveň vedomostí by mala byť na úrovni gymnaziálneho absolútoria sa nám však nepotvrdil. Jednou z príčin je aj fakt, že medzi študentmi učiteľstva 1-4 je početná skupina absolventov iných stredných škôl ako gymnázií. Na ilustráciu uvádzam niekoľko štatistických údajov:

Tab. 1. Percentuálne zastúpenie študentov 3. roč. 1-4 PdF PU v r. 1995-98 podľa typu absolvovanej strednej školy:

Škola	1995-96	1996-97	1997-98	1995-1998
Gymnázium	37,2	55,7	51,7	48,9
SpgŠ	24,5	18,6	29,1	24,2
iné SOŠ	36,2	23,9	17,5	25,1
SOU	2,1	1,8	1,7	1,8

Z tabuľky vyplýva, že medzi študentmi učiteľstva pre prvý stupeň základnej školy (327 študentov v sledovanej vzorke, čo predstavuje 73% z celkového počtu študentov) je zastúpenie absolventov gymnázií približne 50-percentné. Je teda potrebné brať do úvahy, že úroveň geografických poznatkov študentov absolventov SPgŠ a iných stredných škôl nedosahuje úroveň gymnaziálnu, pretože zastúpenie geografie (a aj histórie) je prakticky na všetkých iných stredných školách nižšie ako na gymnáziu. Zároveň je potrebné poznamenať, že vývoj za posledných sedem rokov bol priaznivý v počte nárastu absolventov gymnázií. Podľa mojich záznamov bol v minulých rokoch podiel gymnazistov menšinový v porovnaní s absolventmi stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť. Reprezentatívnosť skúmanej vzorky zvyrazňuje aj percentuálna bodová mapa, ktorá zachytáva priestorove rozmiestnenie študentov vo vzorke podľa okresov trvalého bydliska (priložená mapa).

O nedostatočnej odbornej príprave študentov svedčia aj obdobné zistenia v iných predmetoch. Niekoľko príkladov: „Študenti si na vysokú školu prinášajú nedosatočné matematické zručnosti, v dôsledku dlhodobej tendencie riešiť úlohy pomocou rovníc študenti neovládajú postupy riešenia úloh úsudkom.“ (Gerová, Kováčik, 1996). „Ako motiváciu k štúdiu mali poslucháči na prvom seminári z didaktiky prírodovedy odpovedať na otázky, ktoré kladú žiaci v 3. a 4. ročníku. Hoci väčšina z nich absolvovala gymnázium, ich prírodovedné vedomosti podľa odpovedí sú žalostné.“ (Melicherčíková, Melicherčík, 1996).

A ešte jeden názor: „Učiteľ s vysokou matematickou kultúrou bude kultivovať aj svojich žiakov.“ (Šedivý, 1996). Myslím, že tento výrok možno parafrázovať aj na vyučovanie vlastivedy či geografie. Za zmienku tiež stojí fakt, že v študijnom programe učiteľstva pre prvý stupeň sa vo väčšine prípadov objavujú odborné matematické, jazykovedné či literárne ale aj iné disciplíny, na ktoré nadväzujú didaktiky jednotlivých predmetov. Preto považujem za prirodzené, aby aj v príprave na vyučovanie vlastivedy mali študenti príležitosť rozšíriť si svoje geografické a historické poznatky o Slovensku. Rovnako z hľadiska propedeutiky vlastivedy vo vzťahu k histórii a geografii je dôležité, aby si budúci učitelia primárnej školy pestovali „vlastivednú“ kultúru, rozvíjali odbornú terminológiu, ale aj svoj osobný záujem o poznávanie vlasti.

Čo učiť z geografie v príprave učiteľov? Aj keď zrejme nepôjde o vyčerpávajúcu odpoveď, možno sa pokúsiť naznačiť to, čo by v ich príprave (vzhľadom na učebné osnovy a nadväznosť geografickej výchovy) nemalo chýbať:

1. Geografia miestnej krajiny, miestneho regiónu
2. Geografia Slovenskej republiky – všeobecná časť
– regióny Slovenska.

3. Základy kartografie

Realizácia týchto tém môže prebiehať v rôznych formách a ich kombináciách – prednášky, semináre, seminárne práce, samoštúdium.

1. Geografia miestnej krajiny, miestneho regiónu – je spravidla východiskom a oporným bodom pri vlastivednej charakteristike miestneho regiónu. Poskytuje námety, praktické príklady v podobe odborných publikácií (geografia mikroregiónov), kultivuje terminológiu študentov. Kladie základy pre rozvoj regionálneho princípu vo vyučovaní vlastivedy aj zemepisu. Prehľbuje prácu s informáciami – vyhľadávanie zdrojov, selekcia a systemizácia získaných informácií.

Problematika miestnej krajiny je témou, ktorá sa prelína celým systémom geografickej výchovy na všetkých jej stupňoch. Aj vo vlastivede na prvom stupni ZŠ je miestna krajina v centre pozornosti. Podľa učebných osnov sa jej venuje celý tretí ročník a ďalšia časová dotácia je aj vo štvrtom ročníku pri preberaní jednotlivých regiónov Slovenska.

Vzhľadom na neopakovateľnosť a jedinečnosť každého miestneho regiónu pri príprave študentov na vyučovanie tejto problematiky predpokladáme dobrú znalosť miestneho regiónu (orientujeme sa na miesto trvalého bydliska študenta – obec, resp. na vyššiu administratívnu jednotku – okres). Preto samoštúdiom a využitím modelových prác majú študenti za úlohu spracovať seminárnu prácu „Vlastivedná charakteristika obce (okresu)“. Podrobnejšie sa touto problematikou zaoberajú iné už publikované práce (Lacová, 1997).

2. Geografia Slovenskej republiky – obsahuje všeobecné informácie o Slovensku, charakteristiku vybraných fyzickogeografických a humánnogeografických prvkov (poloha, geologická stavba a reliéf, podnebie, vodstvo, biosféra, obyvateľstvo a sídla, ekonomické aktivity človeka), ako aj geografickú charakteristiku jednotlivých regiónov Slovenska ako východisko pri dopĺňaní vlastivedného obrazu Slovenska.

Vo vyučovaní vlastivedy sa základné geografické poznatky nachádzajú vo 4. ročníku. V geografii obvyklý systém usporiadania od komplexných poznatkov o území k menším regiónom našiel uplatnenie aj vo výstavbe vlastivedného učiva. Už na tejto elementárnej úrovni sa žiaci stretávajú s pojmi a priestorovými vzťahmi, ktoré budú podrobnejšie poznávať v predmete geografia (určovanie polohy, vegetačné výškové stupne, teplotná inverzia, nerovnomerné osídlenie Slovenska atď.).

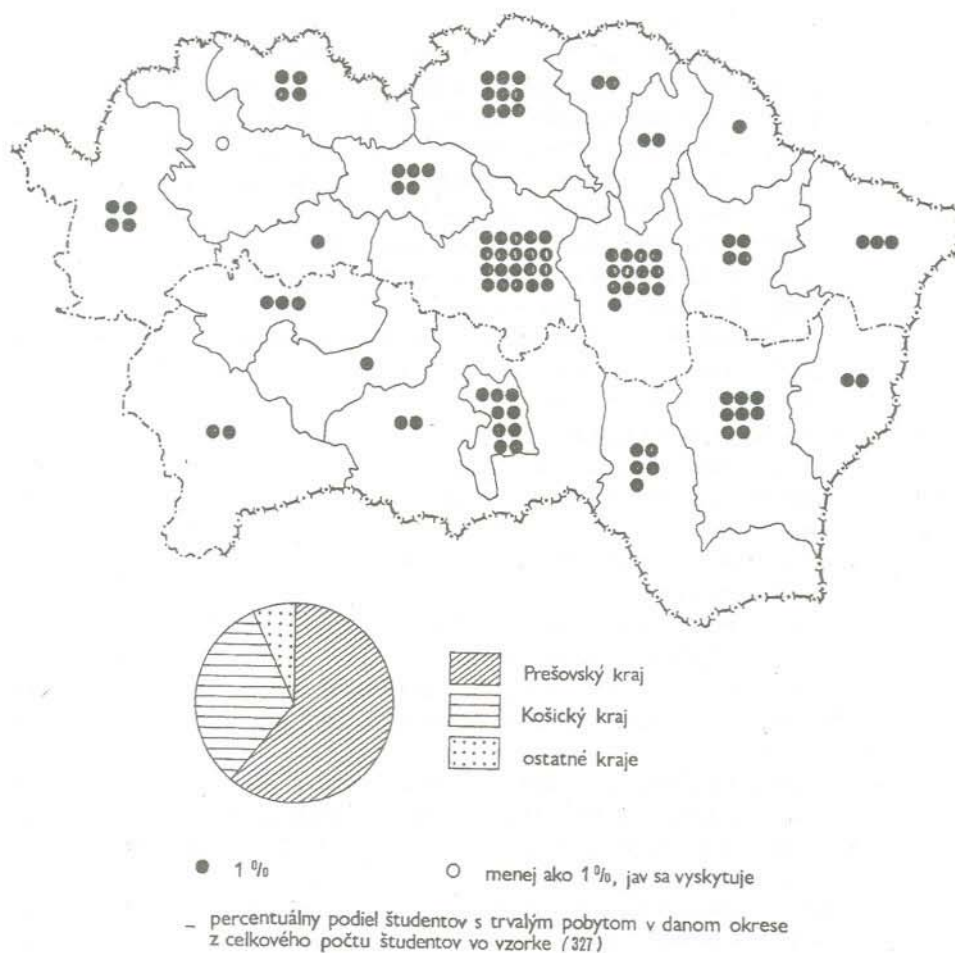
Poznatky z uvedeného okruhu sú spravidla obsahom prednášok ale aj individuálneho štúdia z dostupnej (relatívne početnej) geografickej literatúry.

3. Základy kartografie – poznatky o tvorbe máp rôznych mierok, delenie máp podľa rôznych kritérií, základné kartografické metódy (kartogram, kartodiagram, značkové, bodové mapy a pod.).

Učivo o mapách je vo vlastivede rozdelené do oboch ročníkov. Rešpektuje sa tu princíp postupnosti, preto najjednoduchšie druhy máp – plány a topografické mapy, sú zaradené do 3. ročníka, vlastivedná (príp. všeobecnozemepisná) mapa a jej obsah je v úvode vlastivedného učiva 4. ročníka. Vzhľadom na jeden z cieľov vlastivedy – pestovať u detí zručnosť v práci s mapou, je okrem teoretických kartografických poznatkov rovnako dôležité rozvíjanie tejto zručnosti aj u budúcich učiteľov. Preto sa nám v minulosti osvedčilo spracovanie súboru tematických máp vybraného okresu (spravidla opäť podľa bydliska študentov) ako prílohy k seminárnej práci. Študenti si tak mohli prakticky overiť postup pri tvorbe mapy. Zvládnutie orientácie na slepej mape Slovenska (riečna sieť a geomorfologické členenie) je súčasťou skúšky.

Okrem odbornej prípravy je veľmi blízky vzťah aj medzi didaktikou vlastivedy a didaktikou geografie. Môžeme tu nájsť mnoho spoločných tém, ktoré sú riešené s ohľadom na špecifiká odlišných vekových kategórií detí – napr. orientácia v priestore, využitie smerovej ružice, buzoly, práca s mapou, organizácia vychádzok, tvorba pracovných zošitov a iných pomôcok a pod. Inšpiráciou pre vyučovanie geografie na druhom stupni ZŠ je množstvo výchovných metód a netradičných prístupov, ktoré sa uplatňujú na prvom stupni ZŠ – napr. projekty regionálneho vyučovania, tematického integrovaného vyučovania a pod.

ŠTUDENTI 3. roč. 1-4 PODĽA OKRESU TRVALÉHO BYDLISKA (1995-1998)

Príbuznosť oboch špeciálnych didaktík dokumentuje aj nasledujúci prehľad tém diplomových prác, ktoré boli z didaktiky vlastivedy za ostatných sedem rokov úspešne obhájené:

Vlastivedná charakteristika okresu...

Vedomostný prieskum z vlastivedy u žiakov 4. ročníka a ich záujem o tento predmet.

Vlastivedné vychádzky v 3. ročníku ZŠ (na príklade miestneho regiónu...).

Testy a testovanie vo vlastivede.

Analýza učebnice vlastivedy pre 3. ročník ZŠ a jej komparácia s podobnými učebnicami v zahraničí.

Vybrané problémy pojmovotvorného procesu vo vlastivede.

Komparácia učebných osnov vlastivedných predmetov na Slovensku a vo vybraných krajinách. Názornosť vo vyučovaní vlastivedy. Námety na využitie vlastných pomôcok vo vlastivednom učive 4. ročníka ZŠ.

Kultúrne a historické zaujímavosti Košíc.

Percepčia pojmov vidiecka a mestská krajina vo vyučovaní vlastivedy.

Pracovné zošity vo vlastivede.

Hry vo vlastivede.

Environmentálna výchova vo vlastivednom vyučovaní.

Vlastiveda Slovenska v pracovných listoch pre 4. ročník ZŠ.

Cykloturistické výlety vlastivedného zamerania v mimoškolskej výchove.

Miestna krajina v pracovných zošitoch vlastivedy pre 3. ročník ZŠ.

Vlastivedná záujmová činnosť v mimoškolskej výchove.

Uplatňovanie regionálnych prvkov vo vyučovaní vlastivedy.

Americký spisovateľ Robert Fulghum vydal v r. 1988 knihu s veľavravným názvom Všetko, čo skutočne potrebujem vedieť, som sa naučil v materskej škôlke. Nemyslím si, že všetko, čo si kladie geografická výchova za cieľ, je možné realizovať na prvom stupni. Myslím si však, že ak je systematicky a cieľavedomo budovaná už od tohto stupňa, je tu vytvorený objektívny predpoklad pre jej úspešné rozvíjanie aj v rámci vyšších stupňov. Spolupracou s učiteľmi prvého stupňa máme väčšie šance na dosiahnutie vytýčených cieľov.

Literatúra:

- GEROVÁ, L., KOVÁČIK, Š. (1996): Príprava študentov učiteľstva 1. st. ZŠ pre prácu s nadanými žiakmi v predmete matematika. In: Vysokoškolská príprava učiteľov, PdF UMB Banská Bystrica, s. 349-355.
- LACOVÁ, A. (1997): Miestna krajina vo vyučovaní vlastivedy v 3. a 4. ročníku ZŠ. In: Krajina východného Slovenska v odborných a vedeckých prácach. Zborník z konferencie. Prešov, s. 295-300.
- Medzinárodná charta geografickej výchovy. Geografia, r. 1/1993, č. 2, s. 57-58, č. 3-4, s. 93-95.
- MELICHERČÍKOVÁ, D., MELICHERČÍK, M. (1996): Analýza výučby prírodovedy na 1. stupni ZŠ. In: Vysokoškolská príprava učiteľov, PdF UMB Banská Bystrica, s. 365-371.
- NAVRÁTILOVÁ, K. (1996): Za vyššiu úroveň vzdelávania učiteľov 1. stupňa ZŠ. In: Vysokoškolská príprava učiteľov, PdF UMB Banská Bystrica, s. 285-290.
- PAPÍK, M. (1980): Obsah vyučovania zemepisu. In: Turkota a kol.: Základy všeobecnej didaktiky geografie. SPN Bratislava, s. 87-94.
- ROUBÍK, F. (1941): Příručka vlastivědné práce. Praha.
- ŠEDIVÝ, O. (1996): Inovácia nielen obsahu výučby geometrie v príprave učiteľov základnej školy. In: Vysokoškolská príprava učiteľov, dF UMB Banská Bystrica, s. 393-398. Učebné osnovy vlastivedy pre 1. stupeň ZŠ. Bratislava, 1995, 1997.
- WAHLA, A. (1983): Terminologický a výkladový slovník didaktiky geografie. PdF Ostrava, 204s.

GEOGRAPHY IN THE PRE-SERVICE TRAINING FOR THE PRIMARY SCHOOL

Alena MADZIKOVÁ

Summary

According to the International Charter on Geographical Education (1992) geography plays an important role in education of all people. Although many aspects of geographical education are common for all stages, some specific features are changing from the basic through secondary to higher education.

The role of geography in the pre-service training for the primary school is discussed in the paper. This matter occurs in theoretical works marginally, but from the point of view of the everyday school practice it seems to be topical subject. Elementary geographical knowledge and skills are taught at the elementary stage (grades 3-4) within the complex subject including geography, history and social science. The paper presents an idea that students should be prepared not only in methodology of this subject, but also in some theoretical competence (of geography, history at least). An example of the pre-service training at the Pedagogical Faculty in Prešov is provided. This experience has resulted in some programme in which geography can „support“ pre-service training in the following topics:

Geography of the local region

Geography of Slovakia (including regional level)

Cartography.

Very close are also topics discussed in methodology of geography and methodology of natural science (geography, history) for the elementary grade. There are some of them listed in the paper.

Recencent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, PRÍRODNÉ VEDY, XXXII.

Folia Geographica 3

Zborník Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove

Autor: kolektív
Redakčná úprava: doc. RNDr. Zdenko Hochmuth, CSc.
RNDr. René Matlovič, PhD.
Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú ich autori.
Náklad: 300 výtlačkov
Rozsah diela: 456 strán
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied
Vydanie: prvé
Formát: B-5
Sadzba: Edičné stredisko CVT FHPV PU v Prešove
Tlač: GRAFOTLAČ s.r.o. Prešov

ISBN 80-88722-64-0